

Filosofian, historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos
Helsingin yliopisto
Helsinki

Neljä näkökulmaa maisemaan

*Havaintoja menneisyyden ihmisen ja ympäristön välisestä
vuorovaikutuksesta eteläisimmän Suomen alueella*

Päivi Maaranen

AKATEEMINEN VÄITÖSKIRJA

Esitetään Helsingin yliopiston humanistisen tiedekunnan suostumuksella julkisesti tarkastettavaksi Päärakennuksen Auditoriumissa XIV perjantaina 10. maaliskuuta klo 12.

Helsinki 2017

Kannen kuva: Päivi Maaranen
Taitto: Päivi Maaranen (templaatti Unigrafia Oy)

ISBN 978-951-51-2961-1 (nid.)
ISBN 978-951-51-2962-8 (PDF)

Unigrafia Oy (Yliopistopaino Helsinki)
Helsinki 2017

Abstract

FOUR OUTLOOKS ON LANDSCAPE. Observations of interaction between humans and the environment in southern Finland.

This study observes the interaction between humans and the environment in southern Finland. It comprises four case studies in which the landscape is viewed either as an object or then as a context. The theoretical approach of this research is mainly interpretive archaeology.

The main methods and data derive from both archaeology and geography. In addition, historical source materials and knowledge about history are employed throughout. The points of view of the study come from Alicja Iwńska (1971) and comprise the following orientations: cognitive; moral; activistic; and aesthetic, of which the study emphasizes experience.

The first case study elaborates the changes in the agricultural landscape from the Stone Age to the present-day. It results in four phases of landscape change, which are defined as the landscapes of experimental, early, traditional and intensive agriculture. The basis for the classification of the phases connects to means of livelihood, technology in use and natural geographical features.

The second case study concerns the coastal people and communities of the Baltic Sea during the Middle Ages. The study shows that the Baltic Sea connected people more than separated them. It was a space of communication for people living on the shores of the sea and for seafarers sailing along it. In addition, societies of the Baltic Sea were active, multicultural and capable of interacting with many kinds of actors.

The third case study is about the meanings of the places where the churches and fortifications were located during the Middle Ages and the 16th century. The results of the research reveal that these places, together with their buildings, were employed as tools for their builders to communicate with the local inhabitants and people travelling through the region. In addition, the places where the churches were located, together with their buildings, indicated that the community was organised and connected to the European Catholic culture.

The fourth case study concerns preservation of landscapes produced by past human activities. It covers present-day traditional rural biotopes and archaeological sites. The study suggests that society's values seem to connect in preservation and management processes and direct choices in different ways. Values and assessment of the traditional rural biotopes are more distinct. With regard to archaeological sites, there is need for further improvement in both the assessment and definition of values.

Key words: environment, landscape, interaction, interpretive archaeology

Sisällys

Abstract	3
Sisällys	4
Alkusanat	8
1 Vuorovaikutuksen jäljillä: tutkimuksen tausta ja tavoitteet	10
1.1 Tutkimuksen rakenne	11
1.2 Tutkimuksen viitekehys	13
1.3 Tutkimuksen yleinen tausta	18
1.4 Tutkimuksen tavoitteet ja kysymykset	21
1.5 Tutkimuksen aineistot ja menetelmät	23
1.6 Tutkimuksessa käytetyt käsitteet	26
2 Tosiasioita ja tulkintaa : katsaus teoriaan	29
2.1 Arkeologian teoriaa	29
2.2 Menneisyyden maiseman tutkimisen teoriaa	33
2.3 Tulkinnan teoriaa	38
2.4 Neljä näkökulmaa maisemaan	47
2.5 Yhteenveto	52
3 Monta käsitystä ja käsitettä : ajatuksia maisemasta	55
3.1 Maiseman tutkimuksen kohteena	55
3.2 Maiseman käsittäminen ja käsitteet	58
3.3 Maiseman tutkimisen historiaa	64
3.4 Menneisyyden maiseman tutkiminen	72
3.5 Tutkimuskirjallisuutta	77
3.6 Yhteenveto	80
4 Toiminnallinen näkökulma : maatalousmaiseman muuttuminen ihmisen vaikutuksesta	83

4.1 Maiseman muutos ja ihmisen toiminta	85
4.1.1 Muutoksen mieltäminen	86
4.1.2 Muutoksen kuvaaminen	89
4.2 Maatalous ja maiseman muuttuminen	90
4.2.1 Tutkimuksen tavoitteet ja tausta	93
4.2.2 Kokeilevan maatalouden vaihe	96
4.2.3 Varhaisen ja vakiintuneen maatalouden vaiheet	103
4.2.4 Tehostuneen maatalouden vaihe	112
4.3 Yhteenveto	117
5 Tiedollinen näkökulma : ihmisen toimintaympäristö Itämeren piirissä	122
5.1 Itämeren hahmottuminen vanhoissa kartoissa	124
5.1.1 Itämeri 1200–1400-luvun kartoilla	126
5.1.2 Itämeri 1500-luvun alkupuolen kartoilla	129
5.2 Karjaan seutu Itämeren piirissä	132
5.2.1 Tutkimuksen tavoitteet ja tausta	133
5.2.2 Yhteisö esihistoriallisella ajalla	135
5.2.3 Keskiaikaisen yhteisön muotoutuminen	142
5.2.4 Keskuspaikka ja sen toimijat	147
5.3 Itämeri monikulttuurisena toimintaympäristönä	152
5.4 Yhteenveto	159
6 Kokemuksellinen näkökulma : viestintä ja maiseman merkitykset	164
6.1 Kirkko- ja linnapaikkojen sijainti	166
6.1.1 Tutkimuksen tavoitteet ja tausta	167
6.1.2 Paikan valinta ja rakentaminen historiallisissa lähteissä	172
6.1.3 Paikan luonne ja ajoittuminen	176
6.1.4 Paikan ominaisuudet ja sijoittuminen	180

6.2 Rakennelmat ja paikkaan liittyvien merkitysten tulkinta	185
6.2.1 Kirkkopaikat maisemassa	188
6.2.2 Linnapaikat maisemassa	196
6.2.3 Kokemukset ja merkitykset	203
6.3 Yhteenveto	207
7 Moraalinen näkökulma : perinnemaisemien arvot ja säilyttäminen	212
7.1 Maisemaan liittyvät mielikuvat ja arvot	214
7.1.1 Tutkimuksen tavoitteet ja tausta	215
7.1.2 Perinnemaisemat osana maaseudun maisemaa	218
7.1.3 Arvot toiminnan suuntaajina	223
7.1.4 Arvottaminen ympäristöfilosofian näkökulmasta	231
7.2 Moniarvoisten maisemien hoito	235
7.2.1 Katsaus kirjallisuuteen	237
7.2.2 Hoidon perusteet	242
7.2.3 Hyvä hoito ja vaikutusten seuranta	245
7.3 Yhteenveto	249
8 Havainnoinnin tuloksia : ihminen maisemassa	254
8.1 Maiseman tutkiminen ja tulkitseminen	255
8.2 Maiseman muuttuminen ja sen tekijät	260
8.3 Maisema yhteisön toimintaympäristönä	266
8.4 Maiseman kokeminen ja merkitykset	275
8.5 Maiseman ja ihmisen suhde	282
8.6 Havainnoinnin arviointi	290
8.7 Yhteenveto	296
9 Monta mieltä maisemasta	299
10 Lähteet ja kirjallisuus	302

Liitteet	355
Liite 1 Salon Perniön seudun arkeologiset kohteet	355
Liite 2 Salon Perniön seudun keskiaikaiset paikannetut kylät	360
Liite 3 Salon Perniön seudun asutus, 1700-luku	364
Liite 4 Salon Perniön seudun asutus, 1990-luku	365
Liite 5 Itämeren seutua kuvaavia vanhoja karttoja	366
Liite 6 Raaseporin Karjaan seudun arkeologiset kohteet	368
Liite 7 Raaseporin Karjaan seudun keskiaikaiset paikannetut kylät	375
Liite 8 Eteläisimmän rannikkoseudun kirkko- ja linnapaikat ja erilliset hautausmaat I	379
Liite 9 Eteläisimmän rannikkoseudun kirkko- ja linnapaikat ja erilliset hautausmaat II	382
Liite 10 Museoviraston/Päivi Maaranen vuosina 1997–2009 hoitamat kulttuuriperintökohteet Uudellamaalla	386
Liite 11 Esimerkki Uhanalaisten lajien ja luontotyyppien hoitohankkeen (ULLA) suunnitelluista hoitokohteista vuonna 2010 Uudellamaalla	389
Liite 12 Perinnemaisemien arvoa lisäävät ja vähentävät tekijät inventoinnin ohjeistuksissa 1990–2010-luvulla	392
Liite 13 Arkeologisten kohteiden arvoja koskeva keskustelu ja inventoinnin ohjeistaminen 2000–2010-luvulla	395

Alkusanat

”How is that we can say we understand someone or understand something about the world in which we live?” (Fell & Russell 2004: 32)

Tämän ihmisen ja ympäristön vuorovaikutusta havainnoivan tutkimuksen tausta on kuin kissan ja hiiren räätälikertomus. Siinä kissa pyysi hiireltä milloin mitäkin vaatetta ja hiiri vastasi: ”Ei tästä sitä tullut mutta tulisi tätä...”. Työ kuvastaa sen vuoksi ajallisessa järjestyksessä tutkimisen kautta oppimista. Se kuljettaa lukijaa samoja polkuja, kuin mitä tutkijana olen kulkenut etsiessäni vastauksia kysymyksiini.

Tutkimuksen kohteena on ihminen ympäristössään ja siten myös maisemassa. Lähdin aikanaan tarkastelemaan maiseman piirteitä ja niiden välisiä suhteita hahmottaakseni muutosta. Samalla pohdin menneisyyden maiseman tutkimista ja arkeologiaa ymmärtääkseni niiden välistä suhdetta. Ihmisen toiminnan vaikutuksien ja erilaisten toimintamahdollisuuksien tarkastelun kautta päädyin miettimään merkityksiin liittyviä asioita. Lomittain tämän kanssa aloin pohtia arvoja ja niiden vaikutusta ihmisen toimintaan. Muutoksen tutkimisesta olen siten päätynyt miettimään maiseman merkitystä ja arvoja yksilön ja yhteisön näkökulmasta.

Tutkimustyö on tehty virkatyön ohessa vapaa-ajalla. Se on edennyt siten, että perustutkimusvaiheen jälkeen tulokset on esitelty opinnäytetyönä ja/tai konferenssiesitelmänä. Palautteen pohjalta tutkimusta on tarkennettu, ja tulokset on julkaistu artikkelina. Tämän jälkeen tutkimusta on jatkettu laajentamalla tutkimusaineistoa tai käymällä se läpi uudestaan. Lopulta tulokset on koostettu jatkotutkimuksessa yhteen.

Työ on edennyt seitsemän artikkelin ja niihin liittyvien tutkimusten kautta. Artikkelit *Erätaloudesta nyky-yhteiskuntaan* Kalevi Rikkisen ja Pirkko Suihkosen kanssa vuodelta 1999 ja *Human touch, natural processes. The development of the rural cultural landscape in Southern Finland from past to present* vuodelta 2002 käsittelivät ympäristön ja maiseman muuttumista. Artikkelien taustalla olivat arkeologian ja maantieteen opintojen yhteydessä tehdyt opinnäytetyöt vuosilta 1996 ja 2000.

Artikkelissa *Landscape archaeology and management of ancient cultural heritage sites. Some notes based on Finnish experiences* vuodelta 2003 pohdiskeltiin maisema-arkeologiaa ja arkeologisten kohteiden tutkimista. Kiinnostus aihepiiriin heräsi edellä mainitun vuoden 1996 maantieteen opinnäytetyön valmistelun yhteydessä.

Artikkelissa *Seascape as multicultural space: medieval seafarers on the shores of Western Uusimaa* vuodelta 2005 tarkasteltiin paikallisen yhteisön muovautumista ja siihen vaikuttaneita tekijöitä. Se perustui edellä mainittuun arkeologian opinnäytetyöhön vuodelta 2000, mutta myös Pohjoismaisen maisematutkimuksen kurssin työhön vuodelta 2002.

Artikkeleissa *Perinnemaisemat osana agraarimaisemaa* vuodelta 2005 ja *All landscape elements are valuable - an environmental philosophical point of view on natural and ar-*

chaeological heritage vuodelta 2008 käsiteltiin arvoja, arvottamista ja niiden vaikutusta säilyttämisessä tehtäviin valintoihin. Niiden taustalla vaikuttivat virkatyön kautta kertyneet havainnot ja kokemukset perinnemaisemiin liittyvistä asioista.

Artikkelissa *Landscapes of medieval power: a case study of religious and secular monuments of southernmost Finland* vuodelta 2011 tarkasteltiin vallan maisemaa. Tutkimuksen idea kumpusi vuoden 1996 ja 2000 opinnäytetöiden yhteydessä havaituista ilmiöistä. Jatko-tutkimuksessa tarkastelun näkökulma muuttui vallasta viestinnän pohdiskeluun.

Tutkimuksen tekijänä kiitän monia, jotka ovat auttaneet oppimisen poluilla. Emeritus-professori Kalevi Rikkistä kiitän innostavana tutkimuksen tekoon rohkaisijana. Kiitoksin ajattelen myös edesmennyttä arkeologian professori Ari Siiriäistä. Hän kysyi aikoinaan: "Selvität maiseman kehityksen, mutta mitä sen jälkeen?" yhdessä FL Marianne Schauman-Lönnqvistin kanssa, jolle myös kiitokset. Kysymys on ollut koko ajan mielessäni.

Yleisesti maisematutkimukseen liittyvään ajatteluuni on vaikuttanut Turun yliopiston professori Maunu Häyrynen. Menneisyyden maisemaan liittyvään ajatteluuni on puolestaan vaikuttanut Tukholman yliopiston professori Mats Widgren. Työni loppuvaiheessa saatu tuki Helsingin yliopiston professori Mika Lavennolta on ollut erittäin tärkeää. Hän on ollut myös työni ohjaaja. Tärkeää on ollut myös Itä-Suomen yliopiston professori Jukka Korpe-lalta saamani palaute. Merkittävä vaikutus on ollut myös dosentti Tapani Tuovisella, do-sentti Jari Okkosella ja dosentti Petri Raivolla. Edellisten lisäksi lämpimiä kiitoksia myös seuraaville henkilöille: professori Marko Lamberg, FT Sirkku Pihlman, dosentti Pirjo Uino, FK Mirja Miettinen, FT Eeva-Maria Viitanen, FT Nuutti Kangas, FM Veli-Pekka Suhonen, hortonomi Aimo Nummi, työjohtaja Voitto Nikulin ja toimistos sihteeri Tuovi Laire.

Suuri kiitos perheelleni, Lasse ja Lauri Mattilalle, ja puolison vanhemmille Terttu ja Erkki Mattilalle. Kiitoksin muistan myös oppimiseen kannustaneita, poismenneitä vanhem-piani Irja ja Veikko Maarasta.

Tutkiessa olen havainnut, että muutama hyvin valittu sana voi ilmaista enemmän kuin pitkälliset ja monisyiset kuvaukset. Hyvin valittujen sanojen löytäminen on vain kovin vai-keaa. Lisäksi tutkimukseni on muotoutunut vuorovaikutuksessa tutkijayhteisöön, mikä on ollut opettavaista ja hauskaa. Tutkimusta tehdessäni olen saanut useaan otteeseen innosta-vaa ja monimuotoista palautetta. Sen vuoksi työni on edennyt paljon suunniteltua hi-taammin.

Helsingissä 7.2.2017

1 Vuorovaikutuksen jäljillä: tutkimuksen tausta ja tavoitteet

Ihminen on koko ajan vuorovaikutuksessa ympäristönsä kanssa tiedostaen ja tiedostamattaan. Tämä erilainen vuorovaikutus ja sen ilmeneminen on jo pitkään ollut tutkijoiden kiinnostuksen kohteena. Tutkijoiden tekemät valinnat antavat tarkastelulle tietyt suuntaviivat, mutta tutkiminen voi johdattaa ennalta odottamattomaan tulokseen (vrt. Huttunen 2007). Tutkimisessa on siten luova ja yllätyksellinen ulottuvuus.

Tieto menneisyydestä ja ihmisen ja ympäristön välisestä suhteesta karttuu koko ajan monin tavoin. Myös se vaikuttaa käsityksiin tutkimuksen mahdollisuuksista ja tutkittavista kohteista. Lisäksi tiedeyhteisö ja tutkijan oma persoonallinen tapa hahmottaa maailmaa vaikuttavat tutkimuksen muotoutumiseen (esim. Kuhn 1977: 328–329). Tämä vaikutus näkyy niin aiheiden ja menetelmien valinnassa kuin tulosten tulkitsemisessä.

Kuva 1.1 Näkyvää maisemaa Suomen alueella luonnehtii metsien, maatalousmaidien, vesien ja asutuksen lomittuminen toisiinsa. Kuva Päivi Maaranen 2007.

Ihmisen ja ympäristön vuorovaikutusta pohdiskeleva tutkimukseni muodostaa tapaus-tutkimuksiin pohjautuvien tarinoiden kokonaisuuden. Siinä tutkiminen hahmotetaan ker-

rontana (luku 1.3). Tarinoilla on erilaiset taustansa, mutta kaikissa tarkastellaan vuorovai-
kutusta menneisyyteen liittyen. Tutkimuksen kohteena on ihmisen vaikutuksen kautta muo-
toutuva maisema. Lisäksi kohteena on ihminen maiseman muodostamassa kontekstissa
(kuva 1.1). Maiseman tutkimiseen liittyvä monitieteisyys on vaikuttanut tavoitteiden muo-
toutumiseen, menetelmien valintaan ja aineistojen käsittelyyn. Ne esitellään seuraavassa tii-
vistetysti, ja lisäksi käsitellään lyhyesti maiseman tutkimista yleensä.

1.1 Tutkimuksen rakenne

Tutkimukseni rakenteeseen vaikuttaa ajatus tutkimisesta oppimisen tapahtumakulkuna. Sen
vuoksi työ muodostaa oivaltamista kuvastavan kokonaisuuden, jossa eri osat kytkeytyvät
monin tavoin toisiinsa (luku 8.6). Rakenteeseen vaikuttaa myös se, että tapaustutkimuksissa
aiheita tarkastellaan tietoisesti valituista neljästä näkökulmasta. Näkökulmat juontuvat so-
siologi Alicja Iwánskan (1971/1994: 82–83) ajattelusta.

Ensimmäisessä luvussa esitellään erilaisia maiseman tutkimisen menetelmiä ja aineis-
toja. Lisäksi pohditaan ajoittamiseen liittyviä asioita (kuva 1.2). (Luku 1.2.) Sen jälkeen
käsitellään tutkimuksen viitekehystä ja kerrontaa tutkimisessa (luku 1.3). Tutkimuksen ta-
voitteet, kysymykset, aineistot ja menetelmät käsitellään omina kokonaisuuksinaan (luvut
1.4–1.5). Lisäksi avataan tutkimuksessa käytettyjä käsitteitä (luku 1.6).

Toisessa luvussa tarkastellaan arkeologian teoriaa, jota sovelletaan myös menneisyyden
maiseman tutkimiseen (luvut 2.1–2.2). Lisäksi pohdiskellaan tulkinnan teoriaa mm. herme-
neutiikkaan ja fenomenologiaan liittyen (luku 2.3). Omana kokonaisuutenaan käsitellään
neljää näkökulmaa maisemaan (luku 2.4).

Kolmannessa luvussa mietitään maisemaa yleisesti tutkimuksen kohteena (luku 3.1). Li-
säksi pohdiskellaan erilaisia käsityksiä maisemasta ja niihin liittyviä käsitteitä (luku 3.2).
Erikseen hahmotellaan lyhyesti tutkimuksen historiaa, ja käsitellään maiseman tarkastelua
arkeologiassa ja maantieteessä (luvut 3.3–3.4). Sen jälkeen esitellään tutkimukseen vaikut-
tanutta kirjallisuutta (luku 3.5).

Neljännässä luvussa mietitään ihmisen vaikutusta ympäristöön ja sen näkymistä maata-
lousmaisemassa. Aluksi tarkastellaan lyhyesti maiseman muutoksen mieltämistä ja kuvaam-
ista (luku 4.1 alalukuineen). Sen jälkeen käsitellään maiseman mahdollista ja tiedettyä
muuttumista menneisyydestä nykypäivään (luku 4.2 alalukuineen). Tarkastelu painottuu ih-
misen toiminnan näkymiseen maisemassa. Luonnon muutos ja sen vaikutus ympäristöön ja
maisemaan jää vähemmälle pohdinnalle.

Viidennessä luvussa tarkastellaan ihmisen toimintaympäristöä menneisyydessä. Lisäksi
mietitään niitä tekijöitä, jotka vaikuttavat yhteisön muotoutumiseen, liikkumiseen ja kom-
munkointiin. Tarkastelun laajempi konteksti on meren muodostama toimintaympäristö,
jonka hahmottumista menneisyydessä selvitetään historiallisia karttoja tarkastelemalla
(luku 5.1 alalukuineen). Tätä laajempaa taustaa vasten pohditaan meren rannikolla olevan
yhteisön muotoutumista, sen luonnetta ja yhteyksiä muihin toimijoihin (luvut 5.2 ja 5.3).

Kuudennessa luvussa tutkimuksen kohteena ovat kirkko- ja linnapaikat, niiden valintaan liittyvät tekijät ja sijoittuminen maisemaan (luku 6.1 alalukuineen). Lisäksi selvitetään paikkojen luonnetta ja niihin mahdollisesti liittyviä merkityksiä (luvut 6.2.1–6.2.2). Edelleen pohditaan maiseman piirteiden kautta tapahtuvaa viestintää (luku 6.2.3). Tässä yhteydessä hahmotellaan myös paikkojen ja yhteisöjen välisiin suhteisiin liittyviä tekijöitä.

Kuva 1.2 Helsingin Tuomarinkartanon tukikohdan XV tykkitie rakennettiin vuosina 1915–1917 viimeistään 1700–1800-luvun taitteessa käytössä olleen tien kohdalle (Alanen & Kepsu 1989: 79; Laine 1996a: 9–10, 62). Kuva Päivi Maaranen 2016.

Seitsemännessä luvussa selvitetään menneisyyden ihmistoiminnan synnyttämiä maisemia piirteineen ja nykyihmisen suhdetta niihin. Tarkastelu rajataan aihepiirin laajuuden vuoksi perinnemaisemista perinnebiotooppien ja arkeologisten kohteiden pohdiskeluun. Tarkemman tutkimuksen kohteena ovat arvottamiseen liittyvät asiat, joiden pohdiskelussa hyödynnetään myös ympäristöfilosofiaa (luku 7.1 alalukuineen). Lisäksi tarkastelun kohteena ovat kohteiden hoitoon ja sen käytäntöihin liittyvät asiat (kuva 1.3) (luku 7.2 alalukuineen).

Tutkimuksen tuloksia ja niihin liittyviä ajatuksia käsitellään kunkin luvun yhteenvedossa. Kahdeksannessa luvussa tarkastellaan lisäksi tutkimusta, sen tuloksia ja niihin liittyviä olennaisia asioita yleisemmin (luvut 8.1–8.5). Lisäksi pohditaan jatkotutkimuksen aiheita ja sitä, mitkä asiat jäivät tutkimuksen ulkopuolelle ja siten tarkemmin selvittämättä.

Kuva 1.3 Museovirasto on hoitanut Pikku Linnamäen rautakautista kalmistoa Porvoossa mm. vuosien 1990–2008 välillä. Kuva Päivi Maaranen 2016.

1.2 Tutkimuksen viitekehys

Maisema on luonteva vuorovaikutuksen havainnoinnin lähtökohta, sillä se liittyy ihmiseen ja ympäristöön (luku 3.1). Lisäksi maiseman tutkimisessa yhdistyvät useat tieteenalat (luvut 3.3–3.4). Maisemaa on tarkasteltu mm. arkeologiassa, historiassa, psykologiassa, ympäristötutkimuksessa, arkkitehtuurissa ja taidehistoriassa. Näin alun perin maantieteessä alkanut tutkimus on jatkuvasti laajentunut.

Edellä kuvattu osoittaa maiseman tutkimisen joustavuutta ja sovelluskelpoisuutta. Sitä voi pitää monia tieteenaloja läpäisevänä näkökulmana, jota tutkijat hyödyntävät tutkimustyössään. Useiden tieteenalojen hyödyntäminen on luonteenomaista myös menneisyyden tarkastelulle. Lisäksi menneisyyden ihmisen ja ympäristön vuorovaikutus voi olla havainnoitavissa maisemassa. Sen vuoksi tutkimuksessani havainnoidaan ihmistä ja hänen toimintansa ilmenemistä maiseman puitteissa.

Maiseman tutkimisessa tavoitteet, aineistot ja menetelmät riippuvat kysymyksenasetelusta ja siitä viitekehyksestä, jossa tutkija kohdettaan lähestyy (vrt. Muir 2000: xiv–xv). Tutkimuskysymykset kytkeytyvät taustalla voimakkaimmin vaikuttavaan tieteenalaan ja sen teoreettisiin ajattelutapoihin. Tutkimuksessani tämä tieteenala on arkeologia, mutta lisäksi maantieteellä on vaikutuksensa (luvut 2 ja 3.4).

Maiseman tutkimisen aineistot ja menetelmät ovat varsin monipuolisia (taulukko 1.1). Erilaisia aineistoja ja menetelmiä lomittain hyödyntävässä tutkimuksessa tarvitaan kuitenkin kriittistä asennetta. Esimerkiksi maiseman eri tavoin esittävät kartat, kuvat ja tiedon käsitteilyn avulla tuotetut aineistot ovat jossakin määrin epävarmoja. Tämä voi vaikuttaa mm. tulosten tulkintavaiheessa.

Aineistotyyppi:	Aineistosisältö:	Ensisijaiset tutkimusmenetelmät:	Menetelmin saadut tulokset:
Primaarilähteet 1	<ul style="list-style-type: none"> - luonnonympäristö - maisema - arkeologiset kohteet - rakennetut kohteet - arkeologiset löydöt 	<ul style="list-style-type: none"> - maaston havainnointi: maastossa kävely - tarkastukset - inventoinnit - kaivaukset - dokumentointi 	<ul style="list-style-type: none"> - aistihavainnoin kerätty tieto - kaivamalla paljastettu tieto
Primaarilähteet 2	<ul style="list-style-type: none"> - kirjoitetut historialliset alkuperäislähteet - kuvalliset historialliset alkuperäislähteet - ilmakuvat - haastattelu, kyselyin ja yhteisön havainnoinnin avulla kerätyt tiedot 	<ul style="list-style-type: none"> - arkistoinventoinnit - tiedon jäsentäminen - lähdekritiikki - lähdeanalyysi - kuva-analyysit - ilmakuvatulkinta - haastattelut, kyselyt ja keskustelevat menetelmät 	<ul style="list-style-type: none"> - järjestetty ja arvioitu kirjoitettu historiallinen tieto - järjestetty ja arvioitu kuvallinen historiallinen tieto - järjestetty ja koottu ilmakuvatieto - Lidar-aineisto - tieto yksilöiden ja yhteisöjen ajatuksista, asenteista ja mielipiteistä
Sekundaariset lähteet 1	<ul style="list-style-type: none"> - maastotyötä kuvaavat dokumentit: havaintokertomukset - tarkastuskertomukset - inventointikertomukset - esinekokoelmat 	<ul style="list-style-type: none"> - kuten primaarilähteet 2 kohdalla JA - havainnoivat menetelmät - esinetutkimus 	<ul style="list-style-type: none"> - järjestetty primaarilähteiden dokumentointia koskeva tieto - tietämys tiedon määrästä ja laadusta - luonnontieteellisten analyysien tiedot - ajoittamistiedot
Sekundaariset lähteet 2	<ul style="list-style-type: none"> - primaarilähteiden tutkimuksesta tuotettu julkaistu ja julkistamaton tieto - primaarilähteiden tutkimuksesta tuotetut kartat ja muut kartografiset esitykset 	<ul style="list-style-type: none"> - kuten primaarilähteet 2 kohdalla JA - kartografia - elementtianalyysit - spatiaaliset menetelmät - paikkatietojärjestelmät - näkyvyysanalyysit - Merkitysanalyysit 	<ul style="list-style-type: none"> - järjestetty ja arvioitu tutkimustieto - tietämys tiedon määrästä ja laadusta - ajoittamistiedot - tietämys tietolajien suhteesta toisiinsa - tietämys tiedon ja tulkintojen suhteesta

Taulukko 1.1 Kooste maiseman tutkimisen aineistosta, menetelmistä ja tuloksista.

Maiseman tutkimisen menetelmät ovat lainautuneet eri tieteenaloilta. Osa menetelmistä on esimerkiksi maantieteestä, vaikka kysymyksenasettelu voi pohjautua muuhunkin tieteenalaan. Tämä koskee mm. kartografiaan, kartometriaan sekä paikkatietojärjestelmiin kuuluvia menetelmiä ja erilaisia historiallisen maantieteen menetelmiä (taulukko 1.2). Osa menetelmistä on historian, taidehistorian, viestinnän ja kirjallisuuden tutkimuksen aloilta. Näitä ovat esimerkiksi lähdekritiikki, lähdeanalyysi ja kuva-analyysit. Erilaiset tiedon keräämisen, jäsentämisen ja järjestämisen menetelmät juontuvat puolestaan laadullisesta tutkimuksesta. Siihen kuuluvat myös mm. erilaiset haastattelut ja kyselyt, jotka liittyvät yhteisölliseen maiseman tutkimiseen. (Taulukko 1.3.) Arkeologian kenttätutkimusmenetelmistä maiseman tutkimisessa hyödynnetään mm. tarkastuksia ja inventointia. Lisäksi hyödynnetään erilaisia luonnontieteellisiä menetelmiä esimerkiksi ajoittamisessa ja luonnonympäristön muutoksen tutkimisessa. (Taulukko 1.2.)

Yhteisöjen tarkastelussa erityisesti historiallisena aikana voi hyödyntää mm. mikrohistoriallisia menetelmiä (esim. Ginzburg 1996; Peltonen 1999). Merkitysten ja kokemusten tarkasteluun liittyvät puolestaan etiikan, estetiikan ja psykologian menetelmät (esim. Sepänmaa 1994: 76–78, 92–100; Aura et al. 1997; Rivlin 2002: 18–25; Freyfolge & Lutz 2004:

23–27; Fjelland 2004: 35–39; Kummala 2012; Oksanen 2012: 1, 94–95; Ward Thompson 2013: 33–35). Kaukaisemman menneisyyden maiseman tutkimuksessa näitä menetelmiä on vaikea käyttää, sillä lähteet voivat olla tarkastelua varten riittämättömiä. Tämä voi johtaa mm. siihen, että päätelmät joudutaan perustelemaan nykyihmisen ajattelusta ja mieltymyksistä saatuihin tietoihin. Estetiikan ja psykologian menetelmiä voi kuitenkin hyödyntää esimerkiksi arvioitaessa tutkijan menneisyydestä muodostamia tulkintoja. Lisäksi niitä voi soveltaa mm. pohdittaessa menneisyyttä koskevien tulkintojen vaikutusta nykykäsitteisiimme.

Päämenetelmät: (kvalitatiiviset ja kvantitatiiviset menetelmät)	Metodit:	Sisältö:	Käyttötarkoitus:
Maantieteelliset menetelmät*	<ul style="list-style-type: none"> - ilmakuvatulkinta - kartografiset menetelmät: + karttatulkinta + karttoitus - elementtianalyysit: + regressiivinen analyysi + retrospektiivinen analyysi - spatiaaliset menetelmät ja paikkatietojärjestelmät - näkyvyysanalyysit 	<ul style="list-style-type: none"> - visuaalisen tiedon keräys - tiedon keräys kartoilta - tiedon esittäminen kartoilla - lähteitä edeltävän tilanteen rekonstruointi käytettävissä olevien lähteiden pohjalta - tapahtumien selvittäminen lähteen synnyn aikana ja sitä ennen käytettävissä olevien lähteiden pohjalta - paikkaan liittyvän ja liitettävän tiedon manuaalinen ja digitaalinen käsittely alueellisesta näkökulmasta - havaintopisteiden näkyvyyden selvittäminen 	<ul style="list-style-type: none"> - tietoaineistojen tuottaminen muilla menetelmillä käsiteltäväksi ja jo saatujen tulosten jatkokäsittely lisätutkimusta tai johtopäätösten tekoa varten
Kenttätyön menetelmät**	<ul style="list-style-type: none"> - maaston havainnointi: + maastossa käveleminen + tarkastukset + inventoinnit - kaivaukset - dokumentointi 	<ul style="list-style-type: none"> - visuaalisen tiedon keräys kohteissa ja alueella liikkumalla (systemaattinen ja ei-systemaattinen) - tiedon hankinta maaperää kaivamalla - havaintojen systemaattinen kuvaaminen 	<ul style="list-style-type: none"> - maastossa havaittavissa ja löydettävissä olevan paikkaan ja alueeseen sidottavan tiedon etsiminen ja tallettaminen muilla menetelmillä käsiteltäväksi - muilla menetelmillä saatujen tulosten testaaminen johtopäätösten tekoa varten
Geologiset menetelmät**	<ul style="list-style-type: none"> - ajoitusmenetelmät - mikro- ja makrofossiilitutkimukset 	<ul style="list-style-type: none"> - erilaiset relatiiviset ja absoluuttiset ajoittamisen menetelmät - erilaiset luonnon- ja ihmisen toiminnan jäännösten tutkimusmenetelmät 	<ul style="list-style-type: none"> - ilmiöiden ikäminen - muihin tietoaineistoihin liitettävän, luontoa koskevan tietoaineiston tuottaminen
<p>* Esim. Helmfriid 1986: 15–16; Riddersporre 1986: 52–54; Bradshaw & Weaver 1993: 30–44; Fellman et al. 1997: 18–27; Bradshaw 2002: 29–35; Strahler & Strahler 2002: 7–12, 40–50, 68–75; Huggett 2003: 12–16, 23–30; Karsvall 2013; Gill & Lange 2013: 417–420</p> <p>** Esim. Renfrew & Bahn 2000: 117–170; 225–310; Wilkinson & Stevens 2003: 45–134; Halinen et al. 2009: 186–221, 251–271; David & Thomas 2010a: 345–616 (Part V); Turner 2013: 133–134, 136; Tilly 2010: 274.</p>			

Taulukko 1.2 Maiseman tutkimisen menetelmiä, kooste I (ks. myös taulukko 1.3).

Menneisyyden maiseman tarkasteluun liittyvät myös ajoittamisen kysymykset. Laajemmassa mielessä tarkastellun ilmiön selittämisen voi ajatella perustuvan hetken, paikan ja tapahtuman ymmärtämiseen (vrt. Casey 2010: 44–46, 49). Tulkinta menneisyydestä syntyy

tällöin suhteuttamalla erilaiset ilmiöt toisiinsa ajassa, paikassa ja kulttuurisessa yhteydessä. Kuten arkeologiassa ja historiassa yleensä, myös menneisyyden maiseman tarkastelussa ilmiöiden ajoittaminen tarkasti voi olla vaikeaa. Tarkempien luonnontieteellisten ajoitusten lisäksi hyödynnetäänkin erilaisia suhteellisia ajoitusmenetelmiä (esim. Roberts 1987: 89–92; Roberts & Jacobs 2010: 347–348, 358–359). Käytettävissä olevien resurssien lisäksi tutkimuksen kysymyksenasettelu ja aineistojen luonne vaikuttavat siihen, miten tarkasti tutkittavia ilmiöitä ja asioita voi ajoittaa.

Päämenetelmät: (kvalitatiiviset menetelmät*)	Metodit:	Sisältö:	Käyttötarkoitus:
Arkisto- ja kokoelma-selvitykset	- arkistoinventointi - esinetutkimus	- systemaattinen arkistoissa ja kokoelmissa olevan tiedon kerääminen	- tietoaineistojen tuottaminen muilla menetelmillä käsiteltäväksi
Kirjallisuusinventoinnit**	- painettuun ja sähköiseen materiaaliin perehtyminen	- systemaattinen julkaistun tiedon kerääminen	- tietoaineistojen tuottaminen muilla menetelmillä käsiteltäväksi
Lähdekrityiset menetelmät***	- tiedon jäsentäminen - lähdekritiikki - lähdeanalyysi - kuva-analyysit - merkitysanalyysit	- tiedon systemaattinen järjestäminen - tiedon luonteen ja luotettavuuden arviointi - lähteiden arviointi käyttäjän näkökulmasta - kuvien havainnointi ja arviointi - merkitysten erittely, vertailu ja koonti	- kerätyn tiedon vertailukelpoisuuden ja luotettavuuden parantaminen - tutkimuksessa tuotetun tiedon laadun ja luotettavuuden arviointi johtopäätösten tekoa varten
Kysely-, haastattelu- ja havainnoivat menetelmät****	- haastattelut - kyselyt - keskustelevat menetelmät - havainnointi	- haastattelun kerätty tieto - kysymällä tai lomakkein kerätty tieto - keskustelujen avulla kerätty tieto - havainnoimalla ja seuraamalla kerätty tieto	- näkemyksiä, tietoa ja mielipiteitä koskevan tiedon kerääminen - toimintaa, sen luonnetta ja tapoja koskevan tiedon kerääminen
* Yleisesti esim. Alasuutari 2011 ** Esim. Saaranen-Kauppinen & Puusniekka 2009: 47–52, 93–97; Grönfors 2011: 74–76, 84–87, 91 *** Esim. Kärki & Kortelainen 1996: 14; Muir 2000: 2, 11–15, 16–21, 35 table 1.7, 39–42, 145, 163 table 6.3, 192–193; Van Leeuwen & Jewitt: 2001: luvut 1–5; Evans 2007: 75–86; Besbes 2001; D’Alleva 2005: 15–45; Mead 2008: 423–425; Sjölin 2008: 13–101; Gunn & Faire 2012: Part 1, Part 3; Cousins 2010: 25–27, 39; Waenerberg 2013; Lindström et al. 2013: 99–100; Williams 2015: 56–78 **** Esim. Vilka 2007: 28–35; Grönfors 2011: 49–67.			

Taulukko 1.3 Maiseman tutkimisen menetelmiä, kooste II (ks. myös taulukko 1.2).

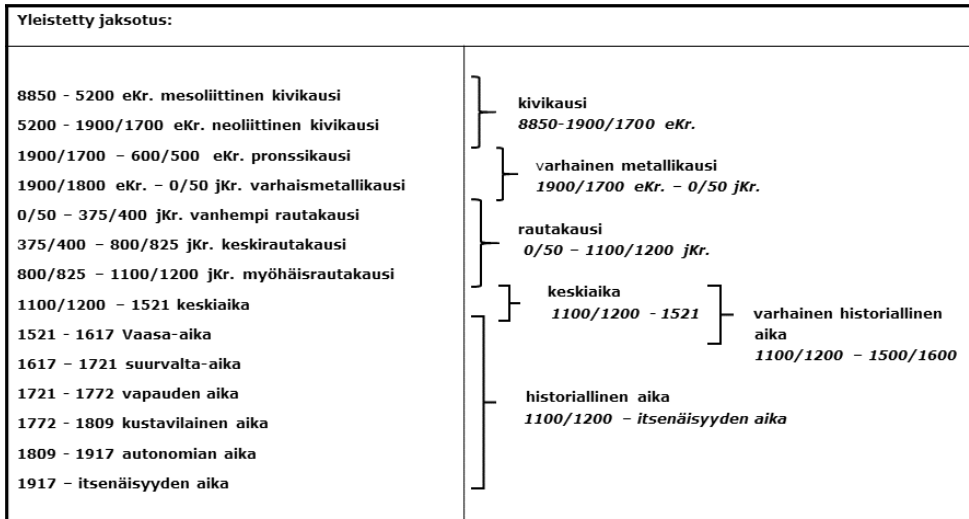
Ajoittamisen kysymyksiä yhteydessä voi joutua miettimään myös esihistorian ja historian aikakausia, nimiä ja jaksotuksia (taulukko 1.4). Suomen alueella ihmistoiminnan ajallinen ja alueellinen vaihtelu vaikuttaa monella tavalla menneisyyden ajanjaksojen määrittelyyn ja nimeämiseen. Arkeologinen tutkimus tuottaa koko ajan tarkempaa tietoa esihistoriasta, ja jaksotus tarkentuu mm. radiohiilimenetelmällä saatujen ajoitusten perusteella. Historiantutkimuksessa puolestaan mm. keskiaikaan liittyvä jaksotus vaihtelee hieman sen mukaan, miten jakson alku ja loppu määritellään. (Esim. Carpelan 2009: 252–254, 256; Lamberg et al. 2009: 16–17; Haggrén et al. 2015: 14–15.)

Perinteinen jaksotus:*	Tarkennettu jaksotus:****
<p>7000 – 4200 eKr. vanhempi kivikausi 7300 – 4200 eKr. mesoliittinen kivikausi** 8300 – 5100 calBC mesoliittinen kivikausi***</p> <p>4200 – 1500/1300 eKr. nuorempi kivikausi 4200 – 1500/1200 neoliittinen kivikausi** 5100 – 1900/1700 calBC neoliittinen kivikausi***</p> <p>1500/1300 – 500 eKr. pronssikausi 1500/1200 – 500 eKr. pronssikausi**</p> <p>1500/1300 eKr. – 0 varhaismetallikausi 1900/1700 calBC – 600/500 BC varhaismetallikausi***</p> <p>500 eKr. – 1200/1300 jKr. rautakausi 500 eKr. – 1150/1300 jKr. rautakausi** 500 eKr. – 0 esiroomalainen kausi</p> <p>0/50 – 400 jKr. vanhempi rautakausi 0/50 – 200 jKr. vanhempi roomalaisaika 0/50 – 175/200 vanhempi roomalaisaika 200 – 400 jKr. nuorempi roomalaisaika 175/200 – 350/400 nuorempi roomalaisaika</p> <p>400 – 800 jKr. keskirautakausi 400 – 550/600 jKr. kansainvaellusaika 550/600 – 800 jKr. merovingiaika</p> <p>800-1150/1200/1300 myöhäisrautakausi 800 – 1050 jKr. viikinkiaika</p> <p>1050 – 1150/1200/1300 jKr. ristiretkiaika</p> <p>1100-1150 varhaishistoria</p> <p>1150 -1520 keskiaika 1150 – 1323 varhaiskeskiaika 1323 – 1397 sydänkeskiaika 1397 – 1520 myöhäiskeskiaika</p>	<p>8850 – 5200 eaa. mesoliittinen kivikausi 8850 – 8000 eaa. mesoliittinen kivikausi, varhaisvaihe 9000 – 6800 eaa. mesoliittinen kivikausi, keskivaihe 6800 – 5200 eaa. mesoliittinen kivikausi, myöhäisvaihe</p> <p>5200 – 1900/1700 eaa. neoliittinen kivikausi 5200 – 3900 eaa. neoliittinen kivikausi, varhaisvaihe 3900 – 3200 eaa. neoliittinen kivikausi, keskivaihe 3200 – 1900/1700 eaa. neoliittinen kivikausi, myöhäisvaihe</p> <p>1700 – 500 eaa. pronssikausi 1700 – 1100 eaa. vanhempi pronssikausi 1100 – 500 eaa. nuorempi pronssikausi</p> <p>1900/1800 eaa. – 300 jaa. varhaismetallikausi 700 eaa. – 300 jaa. nuorempi varhaismetallikausi</p> <p>500 eaa. – 1150/1200/1300 jaa. rautakausi 500 eaa. – 375/400 jaa. varhaisrautakausi 500 eaa – 0/50 jaa. esiroomalainen aika</p> <p>0/50 – 150/200 jaa. vanhempi roomalaisaika</p> <p>150/200 – 375/400 jaa. nuorempi roomalaisaika</p> <p>375/400 – 800/825 jaa. keskirautakausi 376/400 – 550/600 jaa. kansainvaellusaika 550/600 – 800/825 jaa. merovingiaika</p> <p>800/825 – 1200/1300 jaa. myöhäisrautakausi 800/825 – 1025/1050/1075 jaa. Länsi-Suomen viikinkiaika 800/825 – 1050/1100 jaa. Karjalan viikinkiaika 1025/1050/1075 – 1150/1200 jaa. Länsi-Suomen ristiretkiaika 1050/1100 – 1300 jaa. Savo-Karjalan ristiretkiaika 1100 – 1200 varhaishistoria</p> <p>1100 – 1523 keskiaika ? – 1323 ristiretkiaika eli varhaiskeskiaika***** 1323 – 1397 sydänkeskiaika***** 1397 – 1523 myöhäiskeskiaika eli unioniaika 1397 – 1520/1521/1523/1527 myöhäiskeskiaika*****</p>
<p>*Siiriäinen 1990: 11, 21, 25, 27; Salo 1987: 102, 186, 225; Lehtosalo-Hilander 1987: 253, 279, 281, 323, 376; Vahtola 1990: 48, 72, 89. ** Edgren 1987: 20, 31; Huurre 1998: 14, 41. ***Carpelan 1999a: 160–161; Carpelan 1999b. ****Halinen 2015: 21-22; Lavento 2015: 129; Raninen & Wessman 2015: 216, Haggrén 2015: 373, 370, 377. *****Lamberg et al. 2009: 16-17. Vrt. ajoituksia myös Huurre 1983: 18, 20, 24, 92, 117-118.</p>	

Taulukko 1.4 Kooste esihistorian ja varhaisimman historian ajoituksista ja aikakausten nimistä.

Tutkimuksessani käytetään lähinnä yleistettyä jaksotusta (taulukko 1.5), jossa uudempi tarkennettu aikakausi jaottelu on yhdistetty perinteiseen. Tarvittaessa käytetään yksityiskohdaisempaa jaksotusta (taulukko 1.4). Pääkaudet on jaoteltu kivikauteen, varhaiseen metallikauteen, rautakauteen ja historialliseen aikaan. Rautakauden ensimmäinen alajakso eli esiroomalainen aika on sisällytetty sitä edeltävään kauteen, joten ne muodostavat yhdessä varhaisen metallikauden. Perustelu ratkaisulle on se, että esiroomalainen rautakausi vaikuttaa muodostavan sitä edeltävän kauden kanssa monella tapaa jatkumon yhteisön elämäntavan näkökulmasta katsottuna. Jaksoa nimetessä on huomioitu perinteisen ja tarkennetun jaksotuksen varhaismetallikauden aikamääreet. Varhainen historiallinen aika -nimeä käytetään

puolestaan ajanjaksosta, joka käsittää keskiajan (1100/1200–1521) ja 1500-luvun. Tämä ratkaisu perustuu ajatukseen keskiajan pitkittymisestä 1500-luvun loppupuoliskolle (Lamberg et al. 2009: 17).

Taulukko 1.5 Yleistetty esihistoriallisen ja historiallisen ajan jaksotus.

1.3 Tutkimuksen yleinen tausta

Tutkimukseni on saanut alkunsa tavoitteesta ymmärtää ihmisen ja ympäristön välistä vuorovaikutusta erityisesti maisemaan liittyen. Lähestymistapaan vaikuttavat ennen muuta arkeologia ja maantiede (luku 3.4). Teoreettisena selittämistapana painottuu tulkitseva arkeologia, vaikka monia aineistoja on perustutkimusvaiheessa käsitelty prosessuaalisen arkeologian menetelmin. (Luvut 2.1 ja 2.3.)

Maiseman ja menneisyyden ihmisen toiminnan välistä yhteyttä tarkastelen tarkemmin erilaisten tapaustutkimusten avulla. Ne kohdistuvat kaikki eteläisimmän Suomen alueelle (kuva 1.4). Yksi niistä kattaa jakson kivikaudesta nykyaikaan. Kahdessa keskitytään puolestaan historiallisen ajan alkupuolen pohdiskeluun. Yhdessä mietitään nykyhetkeä, joskin menneisyyden ilmiöihin liittyen.

Tapaustutkimusten aiheet ovat saaneet ideansa sosiologi Alicja Iwánskan (1971/1994: 82–83) ihmisen ja ympäristön välistä suhdetta koskevasta ajattelusta (luku 2.4). Hänen mukaansa suhtautumisemme ympäristöön on tiedollisen, moraalisen, toiminnallisen ja esteettisen tavan luonnehtimaa. Esteettisessä suhtautumistavassa tutkimuksessani painottuu kokemuksellisuus. Tutkimuksen kysymykset ja tavoitteet on asetettu tietoisesti suhtautumis-

tavoista johdetuista näkökulmista. Valitun lähestymistavan vuoksi tapaustutkimuksissa tarkastellut kysymykset kytkeytyvät tiiviisti toisiinsa, vaikka itse tutkimukset ovat hyvin erilaisia.

Kuva 1.4 Tutkimusalueiden muodostama kokonaisuus ja sen sijainti. Kartta: Maanmittauslaitoksen Yleiskarttarasteri 1:4 500 000 aineistoa, 2010, © MML.

Tutkimuksen yleiseen muotoutumiseen on vaikuttanut ajatus tutkimisesta tarinan kerrottana (luku 2.3). Tutkittavat ilmiöt saavat merkityksensä vasta tultuaan selitetyksi osana menneisyydestä kertovaa tarinaa (vrt. Gamble 2001: 9). Kertomisella voi sen vuoksi olla keskeinen asema tutkimisessa. Se vie tarinan kertojan ja kuulijan etsimään totuutta yhdessä. Kerrontaan liittyy kertojan tekemä tutkimuskohteen kuvaaminen eli rekonstruktio, ja tekstin ja kuulijan välinen suhde eli argumentaatio. Kuvaamisvaiheessa tutkija tarkastelee ilmiötä ja siinä havaittavia ominaisuuksia. Näin hän muodostaa havaintojensa perusteella käsityksensä tutkimuksen kohteesta. Argumentaatiovaiheessa tutkija kertojana välittää tulokset perusteluineen kuulijan arvioitavaksi. (Törrönen 1997: 221; Törrönen 2002: 29.)

Tutkimus on edennyt mysteeritarinan tyyppiseen tapaan, jossa etsitään ja käsitellään aihetta eri puolilta selventäviä johtolankoja. Tutkija on tällöin arvoitusta ratkaiseva toimija.

Hän selvittää ja selittää ilmiöitä käytettävissä olevaa tutkimusaineistoa erilaisilla menetelmillä käsitellen. Tutkimus etenee tutkittavan ilmiön määrittelyn kautta sen tarkasteluun. Tutkimusongelma tarkentuu vähitellen tutkimustyön edetessä, ja tulkinnalla on lopuksi tärkeä rooli. Tällaiselle lähestymistavalle on tyypillistä pyrkimys tiedon puutteiden tunnistamiseen ja kysymysten esittämiseen niiden poistamiseksi. Lisäksi sille tyypillistä on vastausten etsiminen ratkaisun selvittämiseksi. Tutkimuskokonaisuuden muodostavat valmistava tarina, päätarina ja arvioiva tarina (luvun 8 kaavio 8.1). (Törrönen 2002: 31, 34–35.) Kerrota on tällöin tutkimuksen menettelytapa, jonka avulla tutkija selvittää tutkimuksensa kohdetta eri puolilta ja kertoo havainnointinsa tulokset.

Tutkimukseni valmistavana tarinana on johdattelu maiseman tutkimisen aiheistoon. Tavoitteena on tällöin tutkimuksen yleinen taustoittaminen ja teoreettisen viitekehyksen hahmottelu arkeologian teorian pohjalta. Päätarinoina ovat tapaustutkimukset tuloksineen. Jokaisen tapaustutkimuksen alussa on ihmisestä menneisyydestä kertova lyhyt tarina pohdinnan taustaksi. Ensimmäisenä käsitellään maiseman muuttumista ja sen kytkeytymistä ihmistoiminnan muutoksiin. Toisena tarkastellaan ihmistä aktiivisena ja yhteisöllisenä toimijana laajemminkin kuin vain välittömässä lähiympäristössään. Kolmantena pohditaan maisemaa kokemisen ja merkityksien muodostumisen näkökulmasta. Neljäntenä keskitytään selvittämään ihmisen ja ympäristön välistä suhdetta nykyhetkessä maiseman säilyttämisen liittyen. Lopuksi arvioivassa tarinassa koostetaan vielä tulokset yhteen, ja pohditaan tuloksia ja niistä syntyneitä tulkintoja. (Taulukko 1.6.)

Tarinankerrontaan tutkimuksen menettelytapana liittyy hermeneutiikka (luku 2.3). Siinä tutkija on kuin kysyjä ja tutkittava asia vastaaja, mutta myös toisinpäin. Tulkitseminen on toimintaa, joka on suhteessa tutkittavan kohteen kohtaamisessa muodostuvaan kysymykseen. Tutkijan voi näin ajatella rekonstruoivan kysymystä, johon hän on jo saanut vastauksen. Se voi johtaa puolestaan uuteen kysymykseen tai uuden vastauksen löytämiseen (vrt. Ollitervo 2003: 48). Näin käsitys tutkittavasta asiasta eli sen rekonstruointi johtolankojen antamien tietojen perusteella syntyy havaintojen ja tulkintojen tuloksena. Kysymysten ja vastausten kierroksia voi olla useita riittävän ymmärryksen muodostumiseksi.

Hermeneuttiseen lähestymistapaan liittyy tulkitseva arkeologia, johon pohjautuen tutkimukseni yhteydessä havaittuja ilmiöitä pääosin selitetään. Tieto syntyy tulkinnan kautta, ja sen muodostumisessa vaikuttaa tutkimusaineiston tarkastelun ja pohtimisen vuorovaikutteinen tapahtumakulku. Tutkija ei ole välttämättä irti tutkimuskohteitaan etukäteen luonnehtivista ajatuksista, joten ne voivat vaikuttaa tulkintoihin. Näin tulkitsija on vuorovaikutuksessa havainnoimansa ilmiön kanssa. Tutkimuksessani kohteena ovat materiaaliset ilmiöt, mutta tulosten avulla pohditaan myös aineettomiin kokemuksiin ja merkityksiin liittyviä asioita.

Tutkimustyössäni läpäisevänä korostuu ajatus siitä, että vuorovaikutukselle luonteenomaista on aktiivisuus, reagoivuus ja muuttuvuus (luku 3.6). Läpäisevää on myös maiseman mieltäminen verkostomaiseksi kokonaisuudeksi (luku 4.1.1). Siten sen aineelliset ja aistein havaittavat sekä aineettomat ja ymmärtämisen kautta tavoitettavat ominaisuudet ovat yhtä tärkeitä. Edelleen tutkimustyössä läpäisevää on ajatus ihmisen ja ympäristön kahdensuun-

taisesta vuorovaikutuksesta (kuva 1.5). Ihminen on osa ympäristöään ja sitä kautta maisemaa. Lisäksi hän on ympäristöään tulkitseva toimija. Tutkija on ihminen ympäristössään, ja hänen roolinsa voi vaihdella. Ulkopuolisena tarkkailijana hän lähestyy tutkimuksensa kohdetta objektiivisesti. Viimeistään tulkintavaiheessa rooli voi muuttua, jolloin tutkija on myös tulkitsija ja siten subjektiivinen arvioija. (Luku 2.1.)

Sisältö:	Tavoite:	Tarkastelun kohde:	Tarinan aihe:
- maiseman tutkiminen	- tutkimuksen taustoittaminen - teoreettisen viitekehyksen jäsentäminen	- menneisyyden maiseman tutkiminen ja sen tulokset	Valmistava tarina
- maiseman muutoksen tarkastelu (ensimmäinen tapaustutkimus)	- maiseman ja ihmistoiminnan muutoksien toisiinsa liittymisen selvittäminen	- maiseman muuttuminen rajatulla maantieteellisellä alueella	"Ihminen maiseman muuttajana"
- maisema toiminnan ympäristönä (toinen tapaustutkimus)	- ihmisen toimintaympäristön ja vuorovaikutuksen mahdollisuuksien selvittäminen	- yhteisö ja sen toimintamahdollisuudet merellisessä yhteydessä	"Ihminen maiseman tietäjänä"
- maiseman kokeminen (kolmas tapaustutkimus)	- maisemaan liittyvien kokemusten ja merkitysten selvittäminen	- monumentit maisemassa ja niiden asema viestinnässä	"Ihminen maiseman kokijana"
- maiseman arvot ja säilyttäminen (neljäs tapaustutkimus)	- arvojen ja arvottamisen pohtiminen	- maiseman säilyttämisen liittyvät toimenpiteet ja niiden taustalla vaikuttavat näkemykset	"Ihminen maiseman säilyttäjänä"
- ihminen maisemaympäristössä	- tulosten ja tulkintojen tarkastelu	- eri tapaustutkimusten tulokset ja niiden pohjalta tehdyt tulkinnat	Arvioiva tarina

Taulukko 1.6 Tutkimuksen tarkastelun kohteet ja aiheet.

1.4 Tutkimuksen tavoitteet ja kysymykset

Tutkimukseni päätavoitteena on ihmisen ja ympäristön välisen vuorovaikutuksen havainnointi sellaisena, kuin se käytetyn aineiston ja asetettujen kysymysten tarkastelun kautta on mahdollista. Tarkemmin havainnoinnin kohteena on maiseman ja ihmisen suhde menneisyydessä ja nykypäivässä. Laajemman ympäristön sijaan tarkastelu rajautuu siis maisemaan

(luku 2.1). Tutkimuksen tavoitteet liittyvät maiseman muuttumiseen ja vuorovaikutukseen liittyvien asioiden tarkasteluun. Lisäksi ne liittyvät ihmisen toiminnan alueellisen ilmene-
misen ja luonteen pohdiskeluun.

Kuva 1.5 Karjaan Domargårdin maisema Raaseporissa on muotoutunut ihmisen ja luonnon jatku-
vassa vaikutuksessa viimeistään keskiajalta alkaen. Kuva Päivi Maaranen 2009.

Ensiksi tutkimuksessa selvitetään (1), miten maisema on muuttunut maatalouden vaiku-
tuksesta ja mitkä tekijät ovat muutoksessa olennaisia. Näin tavoitteena on ymmärtää maisema-
muuttumista pitkän ajan kuluessa siinä vaikuttavine erilaisine ihmisen toimintaan liit-
tyvine tekijöineen. Tarkastelu perustuu itäisen Varsinais-Suomen Salon Perniön seudun ja
läntisen Uudenmaan Raaseporin Karjaan seudun tutkimiseen. Sen tulosten perusteella poh-
diskelun kohteena on laajempi eteläisimmän Suomen alueen muodostama kokonaisuus.
Tarkastelussa kuvataan maiseman muutoksen vaiheita ja muutoksessa vaikuttavia tekijöitä
kivikaudelta nykypäivään (luku 4).

Toiseksi tutkitaan (2), mitä ihmistoiminnan tarkastelu maiseman muodostamassa kon-
tektissa voi kertoa menneisyyden elämästä ja ihmisestä yhteisöllisenä toimijana. Lisäksi
selvityksen kohteena ovat ihmisen toimintaympäristö ja sen ulottuvuudet. Tarkastelussa
keskitytään Raaseporin Karjaan seutuun ja sen laajempaan toimintaympäristöön, Itämeren
piiriin (luku 5). Tässä yhteydessä mietitään erityisesti sitä toiminnallista kokonaisuutta,

jossa menneisyyden ihminen on voinut olla vuorovaikutuksessa muiden toimijoiden kanssa. Ajallisesti tutkimus kohdentuu erityisesti keskiaikaan.

Kolmanneksi perehdytään siihen (3), miten näkyvä maisema on voinut vaikuttaa menneisyydessä ihmiseen ja hänen toimintaansa. Tässä yhteydessä pohditaan erityisesti ihmistä viestijänä ja kokijana. Tutkimuksen kohteena ovat eteläisimmän Suomen Kemiönsaarelta Virolahdelle ulottuvan alueen kirkko- ja linnapaikat varhaisella historiallisella ajalla (luku 6). Niiden tutkimisen perusteella tarkastellaan mm. paikoille tehtyjen rakennelmien välityksellä mahdollisesti tapahtunutta viestintää. Lisäksi mietitään maisemaan mahdollisesti liittyneitä kokemuksia ja merkityksiä.

Lopuksi tarkastellaan vielä (4), mitkä asiat vaikuttavat nykyhetkessä menneisyyden ihmistoiminnan synnyttämän maiseman säilyttämiseen. Tässä yhteydessä tutkimuksen kohteena ovat maiseman arvot, arvostaminen ja niiden yhteys säilyttämisen tapoihin. Viime-mainituista pohditaan erityisesti hoitoa ja siinä vaikuttavia tekijöitä. (Luku 7.) Ajallisesti tarkastelu käsittää nykyhetken, ja sen kohteena ovat perinnemaisemista perinnebiotoopit ja arkeologiset kohteet. Tutkimus kohdentuu läntisen ja keskisen Uudenmaan alueelle.

1.5 Tutkimuksen aineistot ja menetelmät

Tutkimuskysymysteni ratkomisessa hyödynnetään eri tavoin arkeologian ja maantieteen lähdeaineistoja, menetelmiä ja tutkimustuloksia (taulukko 1.7). Lisäksi sen yhteydessä käytetään historian lähteitä ja tutkimustuloksia. Arvoihin ja arvostuksiin liittyvissä pohdinoissa hyödynnetään myös ympäristöfilosofiaa. Tarkemmin käytettyjä menetelmiä ja aineistoja kuvaillaan kunkin tapaustutkimuksen yhteydessä. Tutkimustuloksia ei ole visualisoitu, ja analyysienkin antama tieto on käsitelty yleensä taulukkomuodossa. Tilastollista luotettavuutta ei ole testattu aineistojen suhteellisen pienuuden vuoksi.

Tutkimuksessa on tärkeässä roolissa maastossa käveleminen¹, jonka yhteydessä maisemaa tarkastellaan kokonaisuutena (Widgren 2001: 48; Widgren 2004: 455, 460–461; Johnson 2007: 34–35, 52–57). Ajatuksellisesti menetelmä on lähellä Tilley'n (esim. 2010b: 271, 274) näkemyksiä maiseman ymmärtämisestä ja tarkastelusta omakohtaisen ruumiillisen kokemisen kautta (ks. myös Wiley 2013: 61). Henkilökohtaisen ruumiillisen kokemisen ja siitä syntyvien käsitysten sijaan maastossa kävelyssä painottuu kuitenkin enemmän ympäristön havainnointi ja tarkastelu.

Tärkeä rooli tutkimuksessa on myös lähdekriittisillä menetelmillä, kuten tiedon keräämisellä ja jäsentämisellä. Niiden avulla on järjestelty, käsitelty ja suhteutettu hyvin erityypp-

¹ Tukholman yliopiston kulttuurimaantieteen oppiaineen ja Uppsalan yliopiston arkeologian oppiaineen järjestämällä Pohjoismaisella maisematutkimuksen kurssilla 3-7.5.2002 Ruotsissa professori Mats Widgren korosti maisemassa kävelyn eli "Gå sig in i landskap" -menetelmän tärkeyttä tutkimuksessa. Sen tavoitteena on maiseman tarkastelu maastossa kävellen eri piirteiden ja niiden muodostamien kokonaisuuksien hahmottamiseksi historiallisessa yhteydessään.

ripsiä tietoaineistoja toisiinsa. Keräämisvaiheessa on tavoiteltu eri aikoina ja erilaisissa yhteyksissä samaa asiaa koskevan tiedon mahdollisimman kattavaa kokoamista. Jäsentämisen vaiheessa tieto on koostettu erilaisten taulukoiden muotoon. Kerätyn tiedon luotettavuutta on arvioitu mm. vertailemalla eri aikoina syntyneitä tietoaineistoja toisiinsa. Lisäksi on käytetty lähdeanalyysejä tietoaineistoissa esitettyjen tulkintojen ja näkemysten taustan selvittämiseksi.

Sisältö:	Pääaineistot:	Aineiston käsittelymenetelmät:
- maiseman muutoksen tarkastelu	- arkeologinen maastotieto - luonnonmaantieteellinen maastotieto - maisematieto - historialliset kartat, piirustukset, valokuvat - humanistinen tutkimustieto - nykykartat	- maastossa kävely - tiedon kerääminen - tiedon jäsentäminen - elementtianalyysi - kartta- ja kuva-analyysit - kartografia - lähdeanalyysi
- maisema ihmistoiminnan kontekstina	- arkeologinen maastotieto - luonnonmaantieteellinen maastotieto - maisematieto - historiallinen maastotieto - historialliset kartat ja kirjoitetut alkuperäislähteet - humanistinen tutkimustieto - nykykartat	- maastossa kävely - tiedon kerääminen - tiedon jäsentäminen - kartta-analyysit - elementtianalyysi - lähdekritiikki - lähdeanalyysi
- maiseman kokeminen	- arkeologinen maastotieto - luonnonmaantieteellinen maastotieto - maisematieto - historialliset kartat - humanistinen tutkimustieto - nykykartat	- maastossa kävely - tiedon kerääminen - tiedon jäsentäminen - elementtianalyysi - kartta-analyysi - lähdekritiikki - lähdeanalyysi
- maiseman arvot ja säilyttäminen	- maisematieto - arkeologinen maastotieto - luonnonmaantieteellinen tutkimustieto - humanistinen tutkimustieto - hallinnollinen tieto	- maastossa kävely - tiedon kerääminen - tiedon jäsentäminen - merkitysanalyysit

Taulukko 1.7 Kooste tapaustutkimuksissa käytetyistä aineistoista ja menetelmistä.

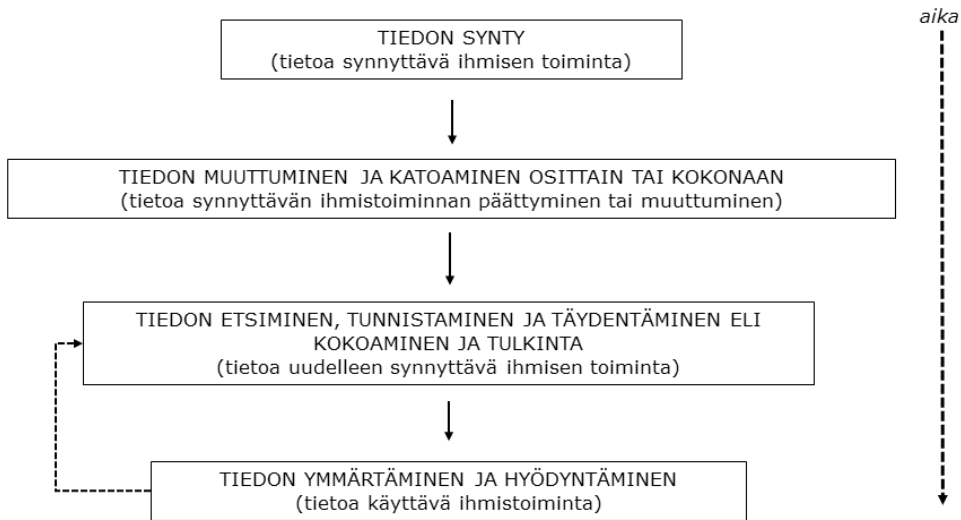
Monet tutkimuksen aineistosta ovat puutteellisia. Arkeologista aineistoa on esimerkiksi tuhoutunut tahattomasti ajan kuluessa katoamalla tai maatumalla. Lisäksi kohteita on voitu tarkoituksellisesti purkaa ja rikkoa eri aikoina (kuva 1.6) (vrt. Chapman 2010: 187–189, 198–199). Aineisto on muokkautunut myös tiedon tuottamisen ja tallentamisen yhteydessä (Oikarinen 2015: 18, 86, 89, 110; Hermodsson 2015: 44–47). Samalla tavalla historialliset lähteet ja maiseman piirteet ovat muuttuneet ajan kuluessa sekä tahattomasti että tarkoituksellisen muokkaamisen vuoksi. Tämä aineiston puutteellisuus ja muokkautuneisuus vaikuttaa mm. siihen, miten luotettavia johtopäätöksiä tutkimuksen yhteydessä on tehtävissä.

Aineiston puutteellisuuteen ja muokkaamiseen liittyy arkeologisoituminen. Siinä menneisyydessä syntynyt ja käytössä ollut esine tai paikka muotoutuu käytön ulkopuolelle jäämisensä jälkeen nykyhetkessä havainnoitavaksi tiedoksi tai tietolähteeksi menneestä (esim. Schiffer 1972: 157–158; Suhonen 2003: 175–176; Jussila & Poutiainen 2008: 74). Arkeologisoitumisessa on sen vuoksi kyse tiedon synnyn, muuttumisen ja rakentumisen tapahtumakulusta (Maaranen 2016b). Sen yhteydessä vaikuttavat monella tapaa tutkijan tekemät valinnat (kaavio 1.1) (Kärki 2007: 55–56; Rantanen 2011: 5, 7).

Kuva 1.6 Pääosin tuhoutuneen Gäddvik Kasabergetin varhaiseen metallikauteen ajoittuvan röykkiön pohjakiveystä Espoossa. Kuva Päivi Maaranen 2016.

Lisäksi arkeologisoitumisessa vaikuttavat aika, kulttuurinen muutos ja menneisyyden ilmiöiden tunnistamiseen liittyvät tekijät. Viimemainittuja ovat mm. asennoituminen tiedon löytämisen mahdollisuuksiin ja havainnoinnin järjestelmällisyys. Edelleen siinä vaikuttavat näkemykset tulkittamisen edellytyksistä. Puutteellisten aineistojen pohjalta tapahtuva tiedon työstäminen on sen vuoksi monitahoinen löytämisen, tunnistamisen, tutkimisen ja tulkittamisen muodostama kokonaisuus. Tutkija muokkaa ja täydentää menneisyydestä säilynyt tietoa aktiivisesti oman tutkimustyönsä aikana (luku 2.3).

Kaavio 1.1 Menneisyyden ihmistoimintaan liittyvän tiedon synnyn, muuttumisen ja uudelleen muotoutumisen tapahtumakulku.

1.6 Tutkimuksessa käytetyt käsitteet

Maiseman tutkimiseen liittyy suuri määrä toisiinsa lomittuvia käsitteitä ja niiden määritelmiä. Niistä osa on vakiintuneempia, mutta osa vasta jäsentymässä (luku 3.2). Tutkimuksessa käytetyt käsitteet voivat olla sen vuoksi monitulkintaisia. Lisäksi niiden suhdetta toisiinsa voi olla hankala hahmottaa. Edellä kuvatun vuoksi tutkija joutuu lopulta tekemään valintoja siinä, mitä käsitteitä hän käyttää ja miten. Tutkimuksessani käytetäänkin useammin suomenkielisiä käsitteitä, kuin esimerkiksi englanninkielestä tulleita vierassanoja (vrt. Saarnisto 2001: 3). Käytetyistä käsitteistä nostan esiin seuraavat:

- maisematutkimus/maisemantutkimus -käsitteiden sijaan käytetään ilmaisua maiseman tutkiminen. Se tarkoittaa tutkimusta, jossa maisema on kohteena, lähteenä ja/tai kontekstina. Maisematutkimus ja sen rinnalla käytetty maisemantutkimus [*landscape studies; landscape research*] ovat käsitteinä toisaalta tieteenalan määreitä ja toisaalta tutkimussuuntauksen määreitä. Ne eivät avaudu aina kunnolla käyttöyhteydessään.

- prosessi-käsitteen sijaan käytetään käsitettä tapahtumakulku oman ajatteluni yhteydessä. Se tarkoittaa toisiinsa liittyvien tapahtumien muodostamaa kokonaisuutta. Prosessikäsitettä [*process*] käytetään paljon maiseman tutkimiseen liittyvässä kirjallisuudessa hyvin erilaisissa yhteyksissä. Käsite on suomenkielessä käytössä laajalti monissa muissakin asia-yhteyksissä.

- elementti-käsitteen sijaan käytetään käsitettä piirre oman ajatteluni yhteydessä. Se tarkoittaa maisemassa havaittavaa aineellista tai aineetonta ilmiötä, jota tutkija voi tarkastella

(kuva 1.7). Käsitteen elementti [*element*] käyttö kirjallisuudessa on välillä hieman epäselvää. Maiseman piirteiden analyysin [*analysis of landscape elements*] yhteydessä sitä käytetään kuitenkin johdonmukaisesti.

Kuva 1.7 Luonnon piirteisiin lomittuvia maatalouden, asumisen ja liikkumisen synnyttämiä piirteitä Laitilan Untamalassa. Kuva Päivi Maaranen 2006.

– kehitys-sanana sijaan käytetään sanaa muutos, vaikka ensin mainittua käytetään paljon maiseman tutkimisessa [*landscape development; development of landscapes*]. Kehitys-sana johdattaa miettimään tavoitteita ja tuloksia, tai jopa edistystä. Maisemaan itseensä ei sellaisia ulottuvuuksia kuitenkaan liity.

– fyysinen-sana on korvattu sanalla aineellinen. Myös fyysinen-sanaa [*physical*] käytetään maisemaan liittyvässä tutkimuskirjallisuudessa. Suomenkielessä käsitettä käytetään laajasti hyvin erilaisissa asiayhteyksissä. Sen vuoksi se voi johdattaa ajatukset helposti muualle kuin maiseman tarkasteluun.

– konteksti-käsitteen rinnalla tutkimuksessa käytetään yhteys-sanaa, silloin kun se on luontevaa kielellisesti. Konteksti-käsite [*context*] on käytössä laajalti arkeologiassa [*archaeological context*] ja maiseman tutkimiseen liittyvässä kirjallisuudessa [*landscape context*]. Suomenkielinen yhteys-sana ei aina ilmaise samalla tavalla asian yhteyttä johonkin.

– dynaaminen-käsitettä ei käytetä tutkimuksessa lainkaan. Sen korvaavat esimerkiksi sanat aktiivisuus, reagoivuus tai muuttuvuus riippuen asiayhteydestä. Käsitettä käytetään maisemaan liittyen paljon [*dynamic landscapes, landscape dynamics*]. Se ei kuitenkaan vaikuta kovin luontevalta suomenkielessä.

- arkeologinen kohde -käsitettä käytetään muinaismuistolain (295/1963) rauhoittamista kiinteistä muinaisjäännöksistä ja muista maastossa olevista arkeologisista kohteista. Se tarkoittaa maa-, puu- ja/tai kivirakenteista koostuvaa jäännöskokonaisuutta, joka on ihmisen toiminnan synnyttämä ja johon liittyy mm. erilaisia maaperän värjäymiä, kulttuurikerroksia ja esinelöytöjä (vrt. Tieteen termipankki 2016a.)

– toimintaympäristö tarkoittaa tutkimuksessani ympäristöä, jossa ihminen voi toimia ja olla vuorovaikutuksessa sekä paikallisesti että laajemmissa yhteyksissä (luku 5.3). Toimintaympäristö käsittää erilaisia toiminnan mahdollisuuksia tarjoavat alueet maantieteellisesti ja sosiaalisesti. Nämä alueet ovat eri tavoin ihmisen tiedossa ja saavutettavissa.

Tutkimustyöni yhteydessä ei ole varsinaisesti tavoiteltu uusien käsitteiden luomista. Sellaisia on kuitenkin kehkeytynyt työn lomassa yksi. Käsite on verkostomainen maisema (luku 4.1.1). Se tarkoittaa ajallisesti ja alueellisesti sekä vertikaalisesti että horisontaalisesti reagoivaa maisemaa. Verkostomaiselle maisemalle tyypillistä on maiseman piirteiden ja tahtumakulkujen ajoittainen ja alueittainen tihentyminen sekä väljeneminen.

Käsitteiden lisäksi tutkimuksessa on jouduttu pohtimaan sijaintia koskevan tiedon ilmoittamisen tarkkuutta. Arkeologiassa sijainti ilmoitetaan yleensä vähintäänkin paikkakunnan tarkkuudella kohdetta kuvattaessa. Se auttaa sijainnin summittaisessa hahmottamisessa, ja erottaa tarvittaessa samannimiset kohteet toisistaan. Tutkimustyön aikana monet kunnat ovat yhdistyneet toisiinsa tai kaupunkeihin. Paikkakunnat voivat sen vuoksi olla hyvin laajoja, ja paikan tarkempaa sijaintia Suomen alueella voi olla vaikea hahmottaa. Tästä johtuen vanhat kuntanimet mainitaan kohteen nimen yhteydessä erityisesti silloin, kun liitokset ovat tapahtuneet 2010-luvun aikana.

2 Tosiasioita ja tulkintaa : katsaus teoriaan

Menneisyyttä tarkasteltaessa tosiasiat eivät ole välttämättä neutraaleja tai arvovapaita, vaan teoriasidonnaisia. Sen vuoksi tosiasian, väittämän ja mielipiteen suhdetta toisiinsa voi olla vaikea hahmottaa. Tosiasiat muotoutuvat tutkimuksen tuloksena käytettävissä olevien lähteaineistojen järjestelmällisen tarkastelun ja siitä tehtyjen tulkintojen pohjalta. (Gibbon 2013: 97–100.) Niitä ei tarkastella siten välttämättä puhtaan objektiivisesti, vaan tutkimushistorian ja tiedon luonteeseen liittyvien näkemysten perustalta. (Ks. myös Simmons 1993b: 3–4, 6–8.) Menneisyyttä koskeva tieteellinen tieto on aina arvosteltavissa ja hetkeen sidottua. Se voi lähestyä totuutta, mutta ei välttämättä saavuta sitä. (Niiniluoto 1984: 48–50.)

Tutkijan tehtävänä on hahmottaa ja tunnistaa totuuden ja tosiasioiden suhteellisuus. Tämä tunnistaminen on perusta tiedeyhteisössä tapahtuvalle keskustelulle ja tiedon arvioinnille. Keskustelua voi ymmärtää ja jäsentää paremmin, kun tarkastelee sen taustalla vaikuttavia teoreettisia näkemyksiä. Myös arkeologiassa tutkimus on jo alusta alkaen jonkin teoreettisen lähestymistavan vaikutuksen alaista, vaikka vain implisiittisesti ja tiedostamattomasti (Dark 1995: 40, 196). Tämän vuoksi seuraavassa pohditaan arkeologian teoreettisia näkemyksiä tutkimukseeni liittyen. Tarkastelun kohteena ovat kulttuurihistoriallinen, prosessuaalinen ja postprosessuaalinen lähestymistapa. Lisäksi pohditaan tulkintemista ja tutkijan roolia tulkintojen tekijänä fenomenologian ja hermeneutiikan yhteydessä.

2.1 Arkeologian teoriaa

Arkeologian keskeiseksi pyrkimykseksi määrittäyty sen kertominen, millainen menneisyys todella oli (Lavento 2009: 21, 38). Tätä menneisyyden todellista olemista on selitetty monin tavoin. Kulttuurihistoriallinen lähestymistapa arkeologiseen aineistoon ja siitä tehtäviin johdopäätöksiin edustaa yhtä vanhemmista ilmiöiden selittämisen tavoista. Sen muotoutuminen alkoi 1800–1900-lukujen taitteessa ennen muuta Gustaf Kossinnan ja V. Gordon Childen arkeologisia kulttuureja koskevan ajattelun pohjalta (Kossinna 1911 Lindenin & Robertsin 2011: 23 siteeraamana; Childe 1925 Lindenin & Robertsin 2011: 23 siteeraamana; Linden & Roberts 2011: 23, 27, 29).

Kulttuurihistoriallisessa lähestymistavassa arkeologisen aineiston ajatellaan ilmentävän kulttuurista toimintaa. Aineiston tutkimuksen perusteella tehdään määritelmiä siitä, mitä kulttuuri ja sen pohjalta menneisyys ovat. Aineiston kerääminen, luokittelu ja tarkastelu tuottavat deskription eli kuvauksen menneisyydestä yleisellä tasolla havaintoihin perustuen. Siihen ei liity aineiston tai tutkijan lähestymistavan kriittistä tiedostamista ja pohdintaa. (Esim. Johnson 1999: 15–16, 19; Jones 2002: 11–12; Immonen 2009a: 84–85.) Kulttuurihistoriallisen lähestymistavan näkökulmasta menneisyys hahmotetaan kulttuurisina ilmiöinä. Sen vuoksi se on erityisesti kuvaamisen kautta ymmärrettävä tarkastelun kohde.

Muiden tieteenalojen vaikutus ja arkeologisten aineistojen määrän sekä tutkimuksen kasvu johtivat vähitellen teoreettisen ajattelun muuttumiseen. Kulttuurihistoriallisen selittämisen rinnalla ilmiöitä alettiin arvioida ja selittää nk. uuden arkeologian eli prosessuaalisen arkeologian lähtökohdista 1960-luvulta alkaen. Tähän kehitykseen vaikutti voimakkaasti mm. Lewis Binfordin ajattelu. (Esim. Binford 1977: General introduction Shanksin & Hodderin 1995: 3–4 siteeraamana; Shanks & Hodder 1995: 3–4.)

Kuva 2.1 Rakenteiden mittaaminen on yksi tiedon tuottamisen tapa esimerkiksi Helsingissä sijaitsevan Pajamäen Patterimäen ensimmäisen maailmansodan linnoitteista. Kuva Päivi Maaranen 2016.

Prosessuaalisessa arkeologiassa tutkimusaineistojen käsittely esimerkiksi mittaamisen ja tilastollisen tarkastelun avulla tuottaa tarkempia tuloksia johtopäätösten teon lähtökohdaksi (kuva 2.1). Myös tutkimuksen toistettavuus on parantunut, mikä osaltaan parantaa esitettyjen johtopäätösten luotettavuutta. Prosessuaalisessa arkeologiassa menneisyys nähdään toiminnallisina järjestelminä ja prosesseina. Tutkija voi tarkastella niitä ja selittää esimerkiksi ilmiöiden muuttumista. (Esim. Johnson 1999: 20, 22, 25; Jones 2002: 12–16; Immonen 2009b: 87–88.) Tieto syntyy näin edelleen havaintojen pohjalta, mutta metodisesti jäsenneyllä ja toistettavalla tavalla.

Vähitellen arkeologiassa on alettu hahmottaa se, että aineistoja tarkasteleva tutkija ei ole irti tutkimuksen kohdetta jo etukäteen luonnehtivista oletuksistaan ja ajatuksistaan (Lavento 2009: 33). Lisäksi ne muuttuvat jatkuvasti, kun havainnot vaikuttavat tiedostamattomasti tutkijaan. Ennako-oletukset ja muut ajatukset sitoutuvat tutkijan omaan aikaan ja tiedeyhteisöstä omaksuttuun tapaan käsittää maailma. Sen vuoksi ne vaikuttavat myös menneisyyttä koskeviin tulkintoihin (vrt. Lowenthal 1998: XV). 1970-luvulta alkaen arkeologiassa on vahvistunut tulkitsijan ja tulkitsemisen suhdetta sekä ilmiöiden ja tulkintojen yhteisöön liittyvyyttä korosta postprosessuaalisuus. Sen kehittymiseen ovat vaikuttaneet mm. Ian Hodder, Michael Shanks ja Christopher Tilley. (Shanks & Tilley 1987; Hodder 1991b; Shanks 2009: 133–134.)

Kuva 2.2 Euran Luistarin rautakautisessa kalmistossa mm. kaivausten jälkeen paaluin näkyviin merkityt hautapaikat voivat vaikuttaa hautaamista koskeviin tulkintoihin. Kuva Päivi Maaranen 2015.

Postprosessuaalisessa eli tulkitsevassa lähestymistavassa tiedon ajatellaan syntyvän havaittavien ilmiöiden tulkinnan pohjalta (kuva 2.2). Tämän vuoksi arkeologista aineistoa ja sen tulkintaan vaikuttavia ajatuksia eli teoreettista käsitystä maailmasta ei voi erottaa toisistaan (ks. myös Enqvist 2016: 40). Sen sijaan ne sitoutuvat luontevasti yhteen. Tulkinta on olennainen osa aineiston muodostumisen ja tarkastelun tapahtumakulkua. Lisäksi se vaikut-

taa tuloksiin koko tutkimuksen ajan. Ihminen on yksilö ajatuksineen, tekoineen ja toiveineen. Ihminen on myös tutkittavana kohteena moninaisempi, kuin mitä arkeologiset aineistot hänestä ja hänen toiminnastaan kertovat, tai mitä arkeologi voi lähdeaineistojen perusteella tulkita. Myös menneisyyttä tutkiva arkeologi on ihmisenä ajattelultaan enemmän, kuin mitä hän tietoisesti kykenee itseään hahmottamaan ja kriittisesti arvioimaan. Tämän vuoksi arkeologisia ilmiöitä tarkastellaan paikan, yhteisön ja niihin liittyvien ajattelutapojen kontekstissa. (Esim. Johnson 1999: 87, 98, 102–104, 107; Jones 2002: 17–20; Herva 2009: 91–92.)

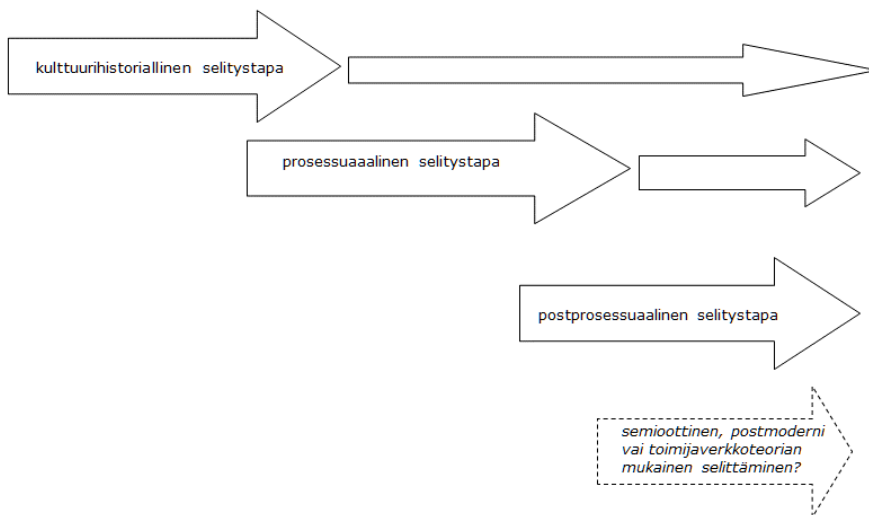
Ihmistä, yhteisöä ja maailmaa koskevien käsitysten hahmottaminen tutkimukseen merkittävästi vaikuttavina tekijöinä on johtamassa myös uusien teoreettisten näkemysten muotoutumiseen. Yhden ajattelutavan mukaan sähköisen tiedon ja menetelmien hallitsema maailma johtaa Norbert W. Bolzin esittämään filosofian ja siten myös teorian merkityksen vähenemiseen. Tällöin tutkimuksessa saatetaan päätyä jopa teoriattomaan lähestymistapaan. (Bolz 1992 Karlsohnin 2006: 233 siteeraamana; Karlsohn 2006: 233–234, 242–243, 248; Fahlander 2012: 110.)

Toisen näkemyksen mukaan kansainvälisyyden ja maailman verkottumisen oivaltamisesta lähtevä postmoderni lähestymistapa on mahdollisuus arkeologisessa tutkimuksessa. Siinä maailma nähdään kulttuurin, yhteiskuntaluokan, etnisiteetin ja sukupuolen välisten moninaisten suhteiden kokonaisuutena. (Shanks 2009: 141–143.) Kolmas suuntaus arkeologian teorian kehittämisessä voi liittyä symmetriseen arkeologiaan, jossa ihmisen ja aineellisten tekijöiden katsotaan olevan kaikin puolin sekoittuneita toisiinsa. Tähän liittyy myös Bruno Latourin, Michel Callonin ja John Law'n toimijaverkkoteorian soveltaminen. Sen pohjalta maailmaa tarkastellaan aineellisten ja aineettomien toimijoiden välisten suhteiden monimutkaisena verkostona. (Latour 2005: 10, myös Fahlanderin 2010: 115 siteeraamana; Witmore 2007: 546–549; Johnson 2010: 226; Fahlander 2012: 110; 115; Hodder 2012: 91–93, Turner 2013: 138.)

Neljäntenä voi korostua jo 1800-luvulta vaikuttaneen Charles S. Peircen kehittänyt semioottinen lähestymistapa. Siinä painottuvat erityisesti merkitysten tarkastelu ja tulkinta. Semioottisesta näkökulmasta arkeologisen aineiston voi ajatella olevan erilaisia merkkejä. Niiden syntyvän, suhteen ja merkitysten luokittelun kautta pyritään hahmottamaan menneisyys luotettavalla tavalla. (Peirce Edition Project 1984 Preucelin 2010: 4 siteeraamana; Preucel 2010: 2–14, 45–59; Lindström et al. 2013.)

Tutkimuksen jatkumon kulttuurihistoriallisten ilmiöiden kuvaamisesta ihmisen toiminnan tulkintaan kontekstissaan voi ajatella kuvaavan arkeologisen ajattelun ja selittämisen historiaa (kaavio 2.1). Tähän liittyy hyvin moninaisena nähtävissä, saavutettavissa ja tulkittavissa olevan maailman pohdiskelu yhä uusista teoreettisista näkökulmista. Erilaisten lähestymistapojen luotettavuudesta ja pätevyydestä käydään myös jatkuvasti keskustelua puolesta ja vastaan (esim. VanPool & VanPool 1999: 33–35, 48). Kaikkina aikoina tutkijat tavoittelevat totuutta sellaisessa muodossa ja sellaisin keinoin, jotka tiedeyhteisö viitoittaa hyväksyttäväksi. Saman asian voi siten nähdä, ymmärtää ja selittää monella tapaa riippuen siitä lähestymistavasta, josta tarkastelija asiaa pohtii (Ingold 2000: 14–15). Arkeologisessa

tutkimuksessa vaikuttaa aina pyrkimys kriittiseen lähestymistapaan. Ymmärrys kriittisyydestä, sen edellytyksistä ja vaikutuksista on vain erilainen eri aikoina (vrt. Cassel 2008: 228–330, 243–244).

Kaavio 2.1 Arkeologisen aineiston selittämisen ja tulkinnan jatkumo.

2.2 Menneisyyden maiseman tutkimisen teoriaa

Arkeologian teoreettiset suuntaukset soveltuvat ilmiöiden selittämiseen myös menneisyyden maisemaan liittyvässä tutkimuksessa. Sen vuoksi seuraavassa pohditaan hieman maiseman tutkimisen ja arkeologian teorian suhdetta. Teoreettisen pohdiskelun lisäksi asiaa käsitellään metodisesta näkökulmasta. Näin selvitetään erilaisiin arkeologisiin selittämistapoihin kytkeytyvien metodien hyödyntämistä maiseman tutkimisen yhteydessä.

Kulttuurihistoriallisessa lähestymistavassa keskitytään keräämään tietoa tosiasioista. Lisäksi kerätty tieto järjestetään luokittelun ja muiden menetelmien avulla menneisyyttä selittäväksi kokonaisuudeksi. (Esim. Gibbon 1989: 64–66; Hodder 1991a: 4–5.) Maisemaa tarkasteltaessa tämä lähestymistapa näkyy mm. kuvattaessa menneisyyden maisemaa vielä havaittavissa olevien piirteiden analysoinnin avulla (kuva 2.3). Tutkimuksessa kerätään tällöin tietoa maiseman piirteistä. Lisäksi piirteet ja tieto järjestetään suhteessa toisiinsa. Havaitut piirteet voi jäsentää edelleen esimerkiksi ajalliseksi tai paikalliseksi ilmiöiden kokonaisuudeksi (esim. Gísladóttir 1993). Kulttuurihistoriallista lähestymistapaa voi maiseman tutkimisen yhteydessä ajatella myös metodina, jolla tavoitellaan uuden tiedon löytämistä, järjestämistä ja selittämistä.

Prosessuaalisen arkeologian lähestymistapa mahdollistaa arkeologiassa luonnontieteellisen metodologian hyödyntämisen. Siinä korostuvat hypoteesien asettaminen, tosiasioiden

määrällistäminen ja mittaamisen kautta tapahtuva tuloksien tuottaminen. Lisäksi tulokset testataan ja niiden luotettavuus arvioidaan. (Esim. Gibbon 1989: 67–69, 82; Hodder 1991a: 5–6; Turner 2013: 134.) Menneisyyden maisemaa tarkasteltaessa prosessuaalinen arkeologia korostuu mm. laajoja alueita koskevissa selvityksissä. Niissä maiseman piirteet yksilöidään tarkasti, ja niiden muodostamia yhdistelmiä analysoidaan mm. paikkatietojärjestelmillä tai tilastollisilla menetelmillä (esim. Käyhkö 2007). Aineistoiltaan riittävän suurissa tutkimuksissa tulosten vertailukelpoisuus kasvaa ja luotettavuus paranee. Tämän vuoksi ilmiöitä voi tarkastella ja selittää toisiinsa luonnossa ja kulttuurissa vaikuttavien tapahtumakulkujen pohjalta.

Kuva 2.3 Hauhon Lyömäen perinnemaisemassa voi tarkastella havaittavissa olevien eri-ikäisten ja erilaisten piirteiden suhdetta toisiinsa ja paikan historiaan. Kuva Päivi Maaranen 2012.

Prosessuaalisessa arkeologiassa joudutaan pohtimaan tutkimusaineistojen luotettavuutta ja riittävyttä. Menneisyyden maisemaa koskevat tosiasia-aineistot voivat olla esimerkiksi riittämättömiä tulosten luotettavaa tilastollista testaamista varten. Tämä voi koskea mm. tunnettujen tai luotettavasti ajoitettavissa olevien arkeologisten kohteiden määrää tutkimusalueella. Myös tutkimukseen liittyvät muut tietolähteet ja aineistot voivat olla puutteellisia tai epäluotettavia (luku 1.5). Tutkimusmateriaali on käsiteltävissä luonnontieteellisin mene-

telmin, vaikka aineisto olisi pieni. Tutkija voi kuitenkin joutua luopumaan esimerkiksi luotettavuuden testaamisesta. Tuloksia voi silti tulkita prosessuaalisen lähestymistavan mukaan mm. syy-seuraus -suhteen näkökulmasta.

Kulttuurihistoriallisen ja prosessuaalisen lähestymistavan pohjalta tehtyjä johtopäätöksiä voi hyödyntää eri tavoin soveltavamman tutkimuksen puolella (luku 3.3). Tutkimuksen perusteella voi esimerkiksi visualisoida menneisyyden maisemia (ks. myös luku 4.1.2) (Vrt. Gill & Lange 2013: 417–419, 421–422). Visualisointien avulla voi myös jäsentää tutkimusaineistoja ja esitellä tutkimuksen tuloksia (esim. Cummings 2010: 286–288). Lisäksi niiden avulla voi esittää maiseman piirteiden näkyvyyttä ympäristössä tai suhteessa tiettyihin, ympäristössä tärkeiksi arvioituihin paikkoihin (esim. Seppälä 2003: 16–20). Lisäksi visualisointeja hyödynnetään esiteltäessä tutkimuksen tuloksia suurelle yleisölle (vrt. Nyholm 2012: 47, 52–53).

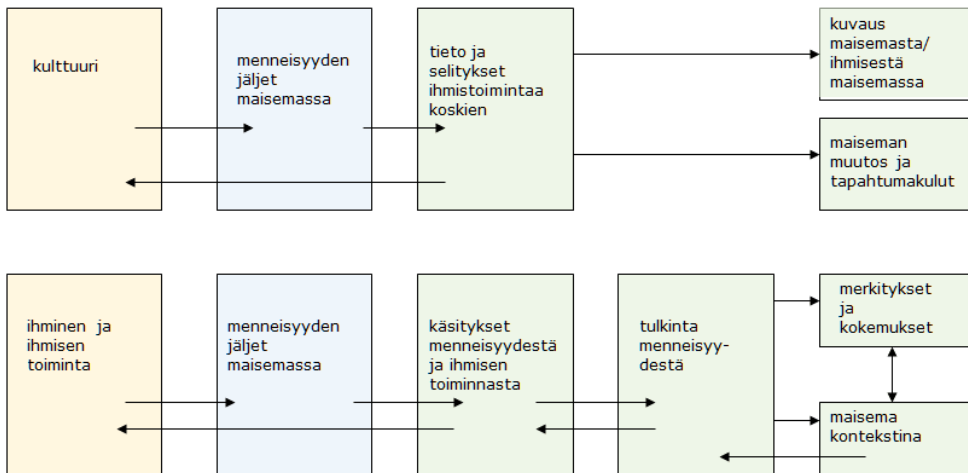

Kuva 2.4 Maisemallista ja yhteisöllistä ulottuvuutta menneisyydessä hahmotteleva visualisointi. Piirros Lasse Mattila 2001.

Osa visualisoinneista voi perustua hyvin tarkkaan tutkimukseen ja kuvastaa menneisyyttä ajassa ja paikassa mahdollisimman luotettavasti (esim. Pukkila 2011: 118–131; Uotila 2011: 133–136). Joskus visualisoinnit ovat kuitenkin vain löyhästi tutkimukseen perustuvia, ja ne luodaan tuloksista syntyvien mielikuvien pohjalta (esim. Selinge 1994: 14, 23, 37, 47, 57). Tällöin kuviteltu mutta katsottavissa oleva kuva auttaa hahmottamaan menneisyyttä yleisellä tasolla (kuva 2.4) (Hodder 2012: 2). Kriittinen suhtautuminen visualisointeihin on perusteltua, sillä menneisyyden maisema on pääosin kadonnutta ja siten todelli-

suudessaan mahdotonta palauttaa (Austin & Thomas 1990: 69). Visualisointi perustuu tällöin oletukseen mahdollisesta menneestä maisemasta (Cumings 2010: 288). Se ei voi perustua olemassa olevaan tai omin silmin nähtyyn, joka olisi muodostanut havainnoijan mieleen aitoon näkymään liittyvän kognitiivisen kuvajaisen. (Jakle 1987: 143–144; Berleant 1997: 60.)

Tulkitseva arkeologia antaa erilaisen lähtökohdan ja mahdollisuuksia ihmisen ja yhteisön tarkasteluun. Siinä Hodderia (1991b: 1 Gamblen 2001: 37–38 siteeraamana) mukailien materiaallinen kulttuuri on merkityksellistä yhteisön sosiaalisten suhteiden muotoutumisessa. Sen vuoksi tulkitsevassa arkeologiassa etsitään ennen kaikkea merkityksellisyyttä menneisyyden kulttuurin ja yhteisön näkökulmasta. (Champion 1991: 138–139.) Lisäksi tavoitteena on ihmisen ja hänen ajattelumaailmansa jäljittäminen. Materiaalisen kulttuurin heijastamat yhteisölliset tapahtumat, tavat ja niihin pohjautuvat tulkinnat asioiden merkityksistä kertovat ihmisyydestä ja sen moninaisesta vaihtelusta (vrt. Dark 1995: 143–144; Shanks & Hodder 1998: 70). (Whitley 1998: 3–5.)

Kaavio 2.2 Tulkinta menneisyyden maiseman tarkastelussa arkeologian kulttuurihistoriallisen ja prosessuaalisen (ylempänä) ja postprosessuaalisen (alempänä) selittämistavan kautta.

Edelleen Hodderia (1991b: 1 Gamblen 2001: 37–38 siteeraamana) mukailien tulkitsevassa arkeologiassa ajatellaan, että yksilöllä ja yksilöllisillä tarpeilla on rooli materiaalista kulttuuria ja sosiaalista muutosta koskevilla teorioissa. Tämä nostaa esiin myös tutkijan ihmisenä ja yhteisön jäsenenä. Tutkija on osa sitä sosiaalista tapahtumakulkua, joka vaikuttaa teorian muodostamisessa ja sen pohjalta tapahtuvassa tulosten selittämisessä eli tulkitsemisessä (luku 2.3). Tulkinnalle on luonteenomaista tietty yksilöllisyys, ja jossakin määrin myös ainutkertaisuus ja inhimillisyys. Tämän vuoksi tulkitseminen voi vaikuttaa jopa epä-määräiseltä. Samalla se antaa kuitenkin mahdollisuuden uusien ja ennalta luokittelemattomien näkemyksien syntyyn. (Vrt. kaavio 2.2.)

Tulkitsevan arkeologian pohjalta menneisyyden maisema ei ole tutkimuksessa vain järjestettävä, analysoitava ja/tai kuvattava osa ympäristöstä. Se on lisäksi ihmistoiminnan konteksti (vrt. Shanks & Hodder 1998: 81–83). Ihmistä, yhteisöä ja sen toimintaa tarkastellaan tällöin suuremmissa kokonaisuuksissa. Samalla pohditaan tutkimuksen kohteena olevan ilmiön merkitystä. Maisema on tällöin ajateltavissa eräänlaisena aika-tila -ulottuvuutena, jossa tutkittavan ilmiön merkitystä selvitetään mm. kontekstianalyysin tapaan. (Vrt. Hodder 1991b: 143 Gamblen 2001: 126 siteeraamana; Turner 2013: 134–135; Finch 2013: 145.)

Kuva 2.5 Näkymä voi vaikuttaa havainnoijan käsitykseen paikasta - Inkoon Degerbyn laajahkosta kylästä näkyy joistakin paikoista havainnoitaessa vain yksittäinen torni. Kuva Päivi Maaranen 2006.

Kontekstina maisema voi olla sekä tutkimuksen kohde että työkalu eli kuin kolmiulotteinen tila, jossa ihminen toimii. Samalla maisema on enemmän kuin tutkijan havaittavissa olevien piirteiden muodostama kokonaisuus itsessään on (kuva 2.5). Tässä yhteydessä avautuu mahdollisuus myös esimerkiksi sen pohtimiseen, onko maisemalla merkitystä tai miten se on koettavissa ja ymmärrettävissä (vrt. myös Ingold 1993; Torvinen 2011; Wylie 2013: 55; Waterton 2013: 66–67, 69–70). Tähän liittyy myös maiseman kokonaisvaltainen ymmärtäminen ja selittäminen henkilökohtaisen kokemuksen avulla saatujen havaintojen kautta (esim. Tilley 2010b: 271–273; Wylie 2013: 56, 60, 62; Ward Thompson 2013: 26, 32).

Erilaisten arkeologian teoreettisten selittämistapojen ja menneisyyden maiseman tutkimisen pohdiskelun perusteella voi yhteen vetäen todeta, että teoria muodostaa tutkimisen

avulla havaittujen ilmiöiden selittämisen perustan. Havaitut tosiseikat pyritään jäsentämään teorian pohjalta mielekkääksi ja johdonmukaiseksi kokonaisuudeksi. Viime mainitun avulla voi perustellusti esittää väittämiä menneisyydessä tapahtuneista ja nykyisyydessä esimerkiksi materiaalisina jäännöksinä näkyvistä ilmiöistä. Teoria ilmentää tutkijan mielikuvaa maailmasta ja käsityksiä siitä todellisuudesta, jossa ihminen ja yhteisö elävät.

Teoria on myös enemmän kuin vain yksittäisen tutkijan käsitys maailmasta. Se on yhteinen jaettu käsitys maailmasta ja sen loogisesta jäsentymisestä, jota tiettyä teoriaa tukevien tutkijoiden yhteisö pitää luotettavana tutkimuksen viitekehyksenä. Tutkijan yksilöllinen käsitys maailmasta ohjaa sitä, millaisen teoreettisen kuvan maailmasta hän hyväksyy havaitsemiensa ilmiöiden selittämisen perustaksi. Tämän vuoksi yhden teorian sijaan on monta teoreettista suuntausta, joilla kullakin on omat kannattajansa ja vastustajansa.

Teoriaa hyljeksiväkään tutkija ei ole irti teoriasta. Sen sijaan hänen tapansa selittää asioita voi sisältää tiedostamatta useiden eri teoreettisten suuntausten katsantokantoja ja käsityksiä maailmasta (vrt. Marila 2011: 35, 38). Tämä voi olla tutkimuksen kannalta avartavaa, sillä se mahdollistaa monien todellisuuksien läsnäolon. Se on kuitenkin myös riski, sillä eri teorioista tutkimuksensa kannalta sopivat piirteet poimiva tutkija voi tehdä epäluotettavia johtopäätöksiä. Erityisesti tämä on vaarana silloin, kun tutkija ei tunnista omaa ajattelutapaansa eikä suhtaudu tulkintoihinsa kriittisesti.

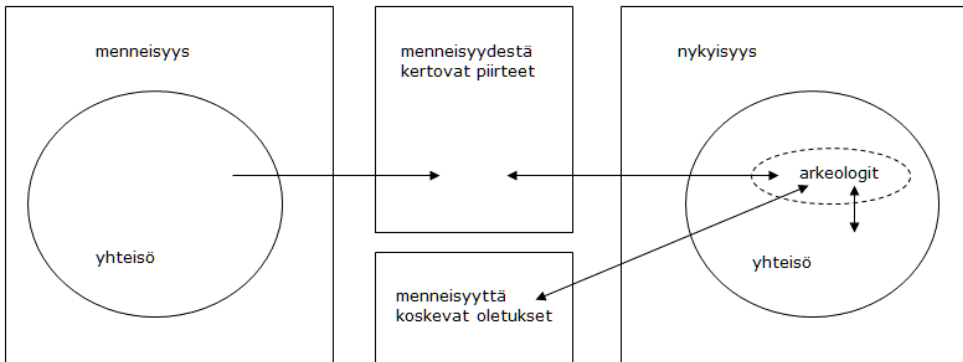
2.3 Tulkinnan teoriaa

Menneisyyden ymmärtäminen tapahtuu tutkimuksen ja sen tuottamien tulosten tulkinnan kautta. Sen vuoksi on hyvä pohtia tutkijan kertoman eli tarinoinnin teoriaa. Tutkijan tarinointi on viime kädessä tulkintaa, jonka avulla menneisyys luodaan uudestaan. Arkeologiset esineet, kerrostumat tai kohteet eivät itse kerro menneisyydestä mitään, sillä sitä ei varsinaisesti ole enää olemassa (esim. Gamble 2001: 45). Sen sijaan on vain menneisyyttä kuvaavia oletuksia eli tulkintoja, joita tutkijat arkeologisen aineiston tarkastelun pohjalta tekevät. (Johnson 1999: 12–13; Jones 2002: 168g.)

Arkeologiset ilmiöt saavat sisältönsä ja merkityksensä tultuaan selitetyksi osana menneisyydestä kertovaa tarinaa. Se koostetaan teorian viitoittamien tulkintamahdollisuuksien pohjalta. Yhden menneisyyttä kuvaavan tarinan sijaan arkeologisten ilmiöiden tarkastelun pohjalta voi koostaa useita erilaisia tarinoita, ja siten useita menneisyyksiä. (Gamble 2001: 9.) (Vrt. kaavio 2.3.) Tutkittavan kohteen tarkastelu tarinoinnin keinoin soveltuu myös menneisyyden maiseman lähestymiseen (Wattchow 2013: 94–95). Siinäkin tutkija vaikuttaa monin tavoin tulkintaan ja sitä kautta menneisyydestä muodostuviin käsityksiin.

Tutkijan vaikutusta tutkimukseen ja tulkintaan jäsennetään mm. fenomenologiassa ja hermeneutiikassa. Ensin mainittu perustuu 1800-luvun loppupuolelta vaikuttaneen Edmund Husserlin ajatteluun, ja siinä pohdiskellaan erityisesti ilmiöiden olemusta (Husserl 1913 Backmanin & Himangan 2007 siteeraamana). Tutkijan henkilökohtaiset havainnot ja kokemukset vaikuttavat siihen, miten tietoa tuotetaan ja millaista se on. Kokemukset ja niistä muotoutuvat näkemykset ovat myös yhteydessä siihen, mikä nähdään merkityksellisenä.

Lisäksi ne ovat yhteydessä siihen, miten tiedon maailmasta arvioidaan välittyvän luotettavasti. (Vrt. Ingold 1993.) Keskeistä on tutkijan avoimuus, jolloin tutkimuksen kohdetta pyritään lähestymään ilman ennalta määrättyjä oletuksia tai jopa teoreettista viitekehystä. (Esim. Hamilton et al. 2006: 31–34; Backman & Himanka 2007; Kakkori & Huttunen 2010: 2–4; Tilley 2010b: 271–271; Wylie 2013: 54–56; Lindström et al. 2013: 101–102.)

Kaavio 2.3 Menneisyyttä koskevat oletukset rakentuvat havaittavissa olevien menneisyyden piirteiden tulkinnalle.

Fenomenologiassa lähdetään siis kokemuksesta, havainnosta ja asioiden itsensä tarkastelusta. Siihen liittyy myös intentionaalisuus, eli tietoisuuden suuntautuminen mielen ulkopuolella olevaan kohteeseen. Näin tutkija kuin elää läpi havainnoitavan ilmiön ja menee itsensä ulkopuolelle. Tämän nk. intentionaalisen aktin yhteydessä kaikkia havainnoitavia asioita ei voi mieltää kerralla. Havainnoinnin tulokset sitoutuvat kuitenkin havainnointihetkeen ja tietoisuuden vaikutukseen siinä. Tietoisuuden kautta havaintoon voi kytkeytyä myös tietoa, joita ei voi välittömästi havainnoida, mutta joka liittyy havainnoitavaan ilmiöön. Kaikella itsen ulkopuolella suuntautuvalla havainnoinnilla ei ole välttämättä edes kohdetta, mutta sillä on kuitenkin tavoite. (Backman & Himanka 2007; Tieteen termipankki 2016b.)

Tavoitteellinen ja jatkuva havainnoiminen on sekä tietoista että tiedostamatonta. Sellaisena se on monin tavoin ihmiselle luonteenomaista toimintaa. Havainnoiminen on tutkimisenkin yhteydessä toteutuva tapahtuma, mutta tutkijan voi ajatella tavoittelevan tietoista mielensä suuntaamista kohteiden tarkasteluun. Samalla hänen voi ajatella sulkeistavan eli sulkevan tietoisesti ulkopuoliset asiat mielestään. (Vrt. Lepistö 2014.) Menneisyyden tarkastelussa intentionaalisuus vaikuttaa haasteelliselta, sillä nykyihmisen tietoisuus ei voi kattaa menneisyyden ihmisen tietoisuuden kattamaa alaa. Näin tutkijan tietoisuus nykyhetkessä ei voi tuoda mukaan havainnointiin sellaisia asioita, joista menneisyyden piirteet eivät anna tietoa. Nykymieli ei tavallaan voi ymmärtää täysin menneisyyden ilmiötä, koska se ei voi tietää kaikkia siihen liittyviä asioita.

Fenomenologiassa voi ajatella painottuvan tutkittavien asioiden avoimen kohtaamisen ja eräänlaisen niiltä kyselemisen (kuva 2.6). Tällainen ilmiöiden tarkastelu ja tulkinta tutki-

jan kokemuksien kautta ilman teoreettista viitekehystä on monin tavoin haasteellista. Fenomenologian pohjalta ei olekaan aina arvioitu voitavan tuottaa luotettavaa tietoa menneisyydestä ja sen ilmiöistä. Se on lisäksi herättänyt monella tapaa hämmennystä lähestymistapana ja tuloksillaan. (Esim. Hamilton et al. 2006: 31–34; Backman & Himanka 2007; Kakkori & Huttunen 2010: 2–4; Wylie 2013: 57–59.) Toisaalta sen lähtökohta eli ajatus tutkijan henkilökohtaisesta vaikutuksesta ja avoimesta suhtautumisesta mahdollistaa omalla tavallaan menneisyyden moninaisuuden tunnistamisen (vrt. Wylie 2013: 60–61).

Kuva 2.6 Vuonna 1892 Albert Edelfelt maalasi teoksen Porvoo Linnamäeltä nähtynä, mutta maalauksessa olevaa puuta ei voi enää aivan varmuudella paikantaa (vrt. Kulttuurikesä 2010: 5). Kuva Päivi Maaranen 2016.

Hermeneutiikassa korostuvat merkitykset, ja niihin liittyvien tiedon kokonaisuuksien ymmärtäminen ja tulkitseminen. Näkemyksen katsotaan periytyvän kaukaa historiasta, mutta nykymuodossaan se perustuu Hans-Georg Gadamerin 1900-luvun puolivälin jälkeen kehittelemiін ajatuksiin. Niiden lähtökohtana on tekstien ymmärtäminen ja tulkitseminen.

Siinä menneisyydestä vieras asia eli teksti muuttuu hermeneuttisen vuorovaikutteisen tarkastelun kautta ymmärrettäväksi ja tutuksi. (Gadamer 1965 Kakkorin & Huttusen 2010: 6–7 siteeraamana; Ollitervo 2003: 32.) Olennaista on sen vuoksi kieli, joka mahdollistaa käsitteiden synnyn ja välittämisen. Se osa olemista ja vuorovaikutusta ihmisten kesken, joten se on kaiken ymmärtämisen keskiössä. Kielen avulla asiat ovat myös ilmaistavissa ja jaettavissa muille. Se on tulkitsemiseen ja siten myös ymmärtämiseen vaikuttava olennainen tekijä. (Esim. Tontti 2002; Ollitervo 2003: 40.)

Hermeneutiikassa kokonaisuuden ymmärtäminen lähtee sen muodostamien osien hahmottamisesta. Siten ilmiön kokonaisuutta tarkastellaan osien ja niiden toisiinsa liittymiseen kohdistuvan ymmärtämisen kautta. Tulkitseminen ja ymmärtäminen ovat jatkuvassa vuorovaikutussuhteessa eli dialogissa, joten ymmärtäminen on enemmän tapahtuma kuin suoritus. Siihen liittyy myös ennakkotietoa eli esiymmärrystä, joka ohjaa ymmärtämistä ja kokonaisuuden hahmottamista. Ymmärtäminen täsmentyy, kun tutkijalle kertyy jatkuvasti tietoa tarkasteltavasta kokonaisuudesta tulkitsemisen kautta. Tietämisen ja ymmärtämisen lisääntymiseen liittyy myös ajatus menneisyydestä jatkuvista perinteistä, joita nykyisyydessäkin sovelletaan. Tämän vuoksi tutkijakaan ei voi irrottautua perinteiden jatkumoista, eikä menneisyys ole vain pelkkä tarkasteltava kohde. (Esim. Tontti 2002; Ollitervo 2003: 36–37, 42.)

Gadamerin ajattelun pohjalta kielen voi ajatella tutkijoita toisiinsa, mutta myös tarkasteltaviin ilmiöihin sitovaksi asiaksi. Kieli mahdollistaa havaintojen muotoilun ja välittämisen muille, mutta se ei välttämättä avaudu samalla tavoin kaikille. Yhtä lailla menneisyys on havainnoitavissa, mutta sen ilmiöt eivät välttämättä näyntyä kaikille samanlaisina. Tutkijat ovat kuitenkin kaikki siihen sidoksissa, eivätkä valitse vapaasti suhdettaan menneisyyteen. (Ollitervo 2002: 46.) Havainnoinnin, siihen perustuvan tulkinnan ja sen kautta syntyvän ymmärryksen vuoksi tutkijoiden näkemykset menneisyydestä voivat poiketa toisistaan. Tutkimus tuottaa siten erilaisia, toisiaan täydentäviä käsityksiä menneisyydestä. Nämä käsitykset ovat vuorovaikutuksessa toistensa kanssa, ja samalla osia laajemmasta kokonaisuudesta.

Hermeneutiikan mukaan tutkimuksen avulla ei pystytä tuottamaan sinänsä objektiivista tietoa tai luomaan uudelleen menneisyyttä sellaisena kuin se on ollut. Sen sijaan tutkija tulkitsee menneisyyden jälkiä ja pyrkii niiden perusteella ymmärtämään sitä. Ihminen on toimijana tarkoituksellinen, ja toiminnan tuloksiin liittyy tietoisia valintoja. Erilaiset ilmiöiden merkittävyyttä ilmaisevat ominaisuudet syntyvät näiden valintojen tuloksena. Tutkijan voi siten katsoa olevan menneisyyden ihmisen tarkoituksellisten valintojen tuottaman tiedon tarkastelija. Tieto syntyy tutkimuksen aikana tehtävien jatkuvien tulkintojen tapahtumaketjussa. (Esim. Shanks & Tilley 1987: 104–107; Kakkori & Huttunen 2010: 5–8; Thomas 2010: 304–305; Oesch 2013.)

Hermeneuttisessa ajattelussa tulkinnat ja tieto ovat jatkuvassa vuorovaikutuksessa. Tällöin tiedon muodostumiseen liittyy uudelleen tulkitseminen ja laajeneva tutkimuksen kohteen ymmärtäminen. Tätä tiedon, tulkinnan ja ymmärtämisen tapahtumaketjua kutsutaan hermeneuttiseksi kehäksi. Tutkijalla on siinä keskeinen asema tiedon tarkastelijana, tulkit-sijana ja ymmärtäjänä. Hänen on tässä yhteydessä myös hahmotettava, että totuus on monitasoista ja avointa. Lisäksi tutkijan on ymmärrettävä, että hänen oma vaikutuksensa tiedon

muodostumisessa on kaiken tulkinnan ja ymmärtämisen lähtökohta. (Shanks & Tilley 1992: 104–107; Kakkori & Huttunen 2010: 5–8; Oesch 1996: 14–17; Ollitervo 2003: 42–43).

Fenomenologian lailla hermeneutiikkaa on pidetty epävarmana luotettavan tiedon tuottamisen tapana. Erityisesti ajatus hermeneuttisesta kehästä on herättänyt arvostelua. Arveluttavana on pidetty niin tiedon rakentumista aiemman tiedon ja tulkintojen päälle, kuin tutkijan valintojen vaikutustakin. Hermeneutiikan vahvuus erityisesti menneisyyden tarkastelua ajatellen on tutkimiseen liittyvän ymmärtämisen korostaminen. Kyse ei ole niinkään siitä, mitä ymmärrämme, vaan miten ymmärrämme ja miten se vaikuttaa tulkintoihimme. (Johnsen & Olsen 1992: 420, 426–427, 432–434; Oesch 1996: 14–17; Karlsohn 2006: 238–241.) Hermeneuttiseen näkemykseen liittyy myös semioottinen lähestymistapa, jossa maiseman katsotaan olevan vuorovaikutteisen dialogin kautta muotoutuva kokonaisuus. Maailman ja sen ymmärtämisen välinen suhde vaikuttaa siihen, millaisena hahmotamme tutkimamme kokonaisuuden. (Lindström et al. 2013: 104.)

Fenomenologialla ja hermeneutiikalla on myös yhteys toisiinsa (Thomas 2010: 305). Hermeneutiikkaan liittyy ajatus merkityksellisyydestä. Sen kautta menneisyyden ilmiöön liittyvä tarkoituksellisuus ja nykyihmisen ymmärrys asioista voidaan yhdistää. Menneisyyden ymmärtäminen ei sen vuoksi ole vain erilaisten ilmiöiden tulkintaa, vaan siihen voi vaikuttaa ihmisen henkilökohtainen ymmärrys asioihin liittyvistä tekijöistä. Tulkitseminen ilman teoreettista viitekehystä fenomenologian tapaan ei kuitenkaan välttämättä johda luotettavaan ymmärtämiseen. Sen sijaan tarvitaan jäsenettyä käsitystä siitä, miten luotettava tieto muodostuu, ja mitkä asiat sen tunnistamisessa ja ymmärtämisessä vaikuttavat. (Ricoeur 2002: 92–93, 95.)

Näkemys luotettavan tiedon synnyn mekanismeista johtaa itseymmärtämiseen ja itsen tarkkailuun tulkitsemisen yhteydessä. Tulkitseminen on tavallaan ajattelun kautta tapahtuvaa moninaisuuden tarkastelua. Ajattelun tulokset ilmaistaan puolestaan tulkintana. Tulkitessa tavoitellaan menneisyyttä yli ajan kulun huolimatta etäisyydestä tulkitsijan ja tarkasteltavan ilmiön välillä (kuva 2.7). Viime kädessä kyse on tavallaan reflektiosta, jossa kokemus liittyy uuden tiedon muotoutumiseen ja uusien näkökulmien löytämiseen (vrt. myös Turner 2013: 138). Lisäksi tutkija kohtaa tutkimuksen kohteen luopuneena ennalta ajattelemaastaan tietoisesti mutta tiedostaa sen, että täysi luopuminen on mahdotonta. (Ricoeur 2002: 95, 97–98.)

Ajatus tutkijoiden tuottamista erilaisista tarinoista tulkitsemisen avulla pätee hyvin menneisyyden maiseman ja ihmisen toiminnan tarkastelussa. Tämän vuoksi tutkimustyöni jäsentyy tarinoinnin muotoon, ja tulkinnalla on tärkeä rooli menneisyyttä koskevan ymmärryksen synnyttämisessä (ks. myös luvut 1.2 ja 2.4). Tutkimuksessa tarkastellaan ilmiöitä uteliaan odottelevana tiedon löytämiseksi, joten tutkimusotteessa on vaikutteita fenomenologiasta. Tutkimuksessa ei kuitenkaan lähdetä ensisijaisesti kokemuksesta ja siihen liittyvistä havainnoista. Siinä ei myöskään koeta tai pyritä kokemaan tai elämään läpi havainnoituja ilmiöitä. Tietoisuuden kautta tutkittavaan ilmiöön voi sinänsä liittyä tutkimuksen aikana asioita, joita ei välittömästi havainnoida. Silloin kyse on ilmiön ymmärtämisestä tiedon kertymisen kautta paremmin. Se liittyy havainnointiin ja sen perusteella tapahtuvaan oppimiseen ja ymmärtämiseen.

Ymmärrys menneisyydestä rakentuu tutkimuksessani tiedon ja tulkinnan vuorovaikutuksessa. Menneisyyden kokonaisuudesta puuttuvat palat rekonstruoidaan tutkimisen avulla. Tällöin tulkitaan säilyneitä piirteitä ja pyritään ymmärtämään niiden muodostamaa kokonaisuutta, joten tutkimusotteessa painottuu hermeneutiikka. Asiaa lähestytään jatkuvassa kysymysten ja vastausten muodostamassa dialogissa. Siinä ymmärrys kokonaisuudesta alkaa muodostua vähitellen hahmotettaessa ja tunnistettaessa sen muodostamia osia. Menneisyyden tarkastelussa ei välttämättä löydetä kaikkia osia, joten tutkimuksen yhteydessä joudutaan hyväksymään tulkintojen vajavaisuus.

Kuva 2.7 Inkoon Fagervikin ruukilla menneisyyden maiseman hahmottaminen edellyttää yli sata-vuotisen muutoksen tiedostamista ja ymmärtämistä. Kuva Päivi Maaranen 2016.

Tarinoinnissa ja siihen liittyvässä ymmärtämisen tapahtumaketjussa erilaiset tutkimuksen materiaalina käytetyt tietoaineistot ovat tulkittavissa monella tapaa. Erilaisten teoreettisen näkemysten pohjalta tehtyjen tulkintojen vuoksi maisemaa ja ihmistä kuvaavat tarinatkin voivat olla erilaisia. Yhden pysyvän kokonaisuuden sijaan menneisyys voi olla moninainen ja muuttuva. Tämä kuvastaa tavallaan todenmukaisimmin myös maisemaa ja sen luonnetta. Ajatus on luontevasti kytköksissä myös ihmistoiminnan tarkasteluun. Toiminnalle on tyypillistä muuttuminen ajassa ja paikassa, vaikka muutokset sinänsä voivat olla käytettävissä olevan lähdeaineiston perusteella vaikeasti hahmotettavissa.

Tulkintojen kautta syntyvien tarinoiden lisäksi menneisyyden ymmärtämiseen liittyy ajatus toiseudesta. Menneisyys oli toisenlainen, ja ihmiset näkivät maailman ja paikkansa siinä toisenlaisina kuin mitä me nyt näemme (Shanks & Tilley 1987: 9). Toiseus liittyy sekä aineelliseen että aineettomaan kulttuuriin ja siihen, mitä eri toimijat pitävät merkittävänä (Thomas: 2010: 305; Lydon 2010: 655). Asiat voi tulkita eri kulttuureissa hyvin erilaisilla tavoilla, mutta myös samoilla. On vain vaikea tietää, millaisissa asioissa menneisyyden ja nykyhetken ihminen antaisivat esineelle tai ilmiölle samankaltaisen merkityksen tai selityksen. Lisäksi menneisyyttä katsotaan ja tulkitaan aina nykyhetkestä käsin, ja se vaikuttaa tulkintoihimme (Shanks & Tilley 1987: 19). Tulkintamme tuottavat menneisyydestä yhä uusia, toisistaan poikkeavia näkemyksiä (vrt. Enqvist 2016: 29). Ne perustuvat käsityksiimme menneisyydestä ja tapahtumien todennäköisistä ja mahdollisista toteutumisista.

Toiseuteen ja tarinointiin liittyen maiseman ymmärtämisen ja kokemisen erilaisuutta voi jäsentää pohtimalla menneisyyden ihmisen näkemystä ympäristöstä. Se on todennäköisesti poikennut omasta käsityksestämme monin tavoin. Voimme nykypäivässä hallita monenlaisia luonnon tapahtumakulkuja tekniikan keinoin. Lisäksi voimme ohjata niitä halumaamme suuntaan. (Vrt. Furuseth 1992: 17; Naumann 1998: 8–9). Myös tiedollisesti ymmärryksemme luonnosta ja sen tapahtumista on toisenlainen tieteellisen tutkimuksen ansiosta.

Menneisyydessäkin yhteisön teknologinen osaaminen mahdollisti luontoon vaikuttamisen, mutta ei nykyisen kaltaisoin tavoin (vrt. Ehrlich et al. 1973: 4–5). Ihminen pyrkiikin ilmeisesti sopeutumaan luontoon, joskaan ei tietoisesti (vrt. esim. Dodgson 1987: 11, 35; Kotkavirta 1996: 1). Vuorovaikutusta luonnon kanssa säätelivät ilmeisesti erilaiset uskomukset ja niihin liittyvät vakiintuneet toimintatavat (kuva 2.8) (vrt. Anttonen 2000a: 278, 281; Anttonen 2000b: 42–43, 46–47). Luonnon ja kulttuurin on myös arvioitu olleen monella tapaa lähempänä toisiaan (Hermodsson 2015: 116). (Fellman 1997: 44–46, 53–54.)

Ihmisen ja maan suhdetta omistamisen näkökulmasta tarkasteltaessa on ehdotettu, että ihminen ei esimerkiksi vielä keskiajalla erottanut itseään luonnosta. Sen sijaan ihmisen ja luonnon välinen suhde oli maagisen ajattelun ja toiminnan luonnehtima kokonaisuus. (Gurevich 1992: 207.) Lisäksi on ehdotettu, että maatalouden harjoittamiseen liittyi jo esihistoriallisella ajalla jonkinlainen omistaminen tai maan käyttämisen etuoikeus (Lang 1996: 626–627). Näin maan ja ihmisen välillä oli ainakin jonkinlainen kiinteämpi suhde. Sopeutumisen ja luontoon vaikuttamisen vastavuoroista toimintatapaa menneisyydessä heijastavat eri tavoin myös esimerkiksi suomalainen ja saamelainen kansanperinne (Kempainen 1960: 4–6; Hermodsson 2015: 290–291, 324–325).

Menneisyyden ihminen kommunikoi ympäristönsä kanssa ilmeisesti tietämisen, ymmärtämisen ja sopimisen avulla. Luontoa koskeva tieto kertyi kokemusten kautta. Ymmärtäminen syntyi puolestaan tiedon ja uskomusten yhdistämisen pohjalta. Siihen kytketyivät myös erilaiset vakiintuneet toimintatavat luontoon vaikuttamiseksi. Nykyihmisen ympäristösuhdetta voi luonnehtia tietämisen ja teknologian vahvistamaksi luonnon hallinnaksi. Menneisyyden ihmisen ympäristösuhteessa vaikuttaa puolestaan korostuneen pyrkimys yh-

teistyöhön luonnon kanssa. Lisäksi rakennelmilla ja paikoilla maisemassa oli erityisiä käytännöllisiä ja symbolisia merkityksiä (Anttonen 2000b: 42–43; Hermodsson 2015: 116, 290).

Kuva 2.8 Helsingin Korkeasaaren kupeista kivessä on vaikea luotettavasti arvioida, ilmaisevatko ne esimerkiksi ihmisen ja ympäristön väliseen vuorovaikutukseen liittyvää toimintaa (vrt. Lehtinen & Kirkinen 1998: 58–59, 78–79). Kuva Päivi Maaranen 2014.

Yhteen vetäen voi todeta, että lähestyttäessä menneisyyttä tarinoinnin ja toiseuden lähtökohdista tulkitseva arkeologia soveltuu havaittujen ilmiöiden teoreettiseksi lähestymistavaksi. Sen pohjalta maiseman aineellinen kokonaisuus on nähtävissä osana yhteisöä ja siinä vaikuttavia sosiaalisia tapahtumakulkuja. Tutkimuksessa maisema voi olla ihmistoimintaa kuvastava tutkimuskohde. Vaihtoehtoisesti se voi olla konteksti, jossa tarkastellaan ihmistoimintaan liittyviä tekijöitä ja tapahtumakulkuja (kuva 2.9). Joustava muuttuminen kohteesta kontekstiksi ja takaisin on erityisen tärkeää tarinoinnin näkökulmasta. Se mahdollistaa tarinoiden rakentumisen toistensa päälle ja lomittumisen toisiinsa. Yhden tarinoinnin tulokset voivat muodostaa seuraavan tarinan lähtökohdan. Tällaisessa tarinoinnissa tulkinat vaikuttavat toisiinsa ja uuden tiedon etsimiseen ja ymmärtämiseen. Tarinointiin liittyy siis kommunikaatio ja vuorovaikutus. Se on tutkittavan ilmiön ja tutkijan, mutta myös tutkimusyhteisössä vaikuttavien tutkijoiden välistä. (Vrt. Törrönen 1997: 222.)

Tarinoidessaan tutkija parantaa ymmärtämystämme menneisyydestä tutkimuksen tuottamien tuloksien eli tarinan aineksien tulkitsemisella. Tarinointi on ihmiselle ja siten myös tutkijalle luonteenomainen tapa tuottaa merkityksiä ja tehdä maailma ympärillämme ymmärrettäväksi (Ukkonen 2003). Tarinan hahmottamiseen vaikuttavat tutkijan maisemaa ja ihmisen toimintaa koskevat käsitykset, jotka ohjaavat ja rajaavat tulkintaa (Clarkson 1998: 120). Kohteiden tarkastelun tuottamat tulkinnat muuttuvat lisäksi ajan kuluessa, ja voivat erota toisistaan voimakkaastikin (Turner 2013: 135, 137). Tarinointia voi pitää myös eräänlaisena menneisyyden ilmiöiden inhimillistämisenä. Tällainen inhimillistäminen on sinänsä epävarmaa mutta rikastavaa. Se antaa inhimillisyyden ja yksilöllisyyden mahdollisuuden menneisyyden ihmisellekin, ja on haluttaessa nostettavissa myös tutkimuksen kohteeksi.

Kuva 2.9 Vanhan Porvoon maisemaa voi tarkastella ihmistoiminnan kuvastajana ja kontekstina, jossa ihminen toimii. Kuva Päivi Maaranen 2009.

Tarinointiin liittyy tavallaan myös tietämisen moneus, jonka voi ideana ajatella kumpuavan Thomas S. Kuhnin ajatuksista (vrt. Kaidesoja 2002: 8–11; Bird 2011). Menneisyyden maisemaa ja ihmistä koskienkin on paljon tietoa, joka jäsenyy monin tavoin ja tulkitaan eri näkökulmista (vrt. Enqvist 2016: 25, 40). Järjestelmällisen havainnoinnin ja oppimisen pohjalta tiedämme, hyväksymme ja tunnustamme maailman tietynlaisena. Tässä ajatteluumme ohjaa se teoreettinen viitekehys, jonka puitteissa arvioimme tutkimuksemme aineistoja ja tuloksia. Tuloksien pohjalta tehdyt tulkinnat voivat kuitenkin olla erilaisia, ja siten

niihin pohjautuvat rinnakkaiset tarinat ovat myös erilaisia. Tietämisen moneus heijastuu tarinoiden moneutena, joka edellyttää tutkijalta epävarmuuden sietämistä.

2.4 Neljä näkökulmaa maisemaan

Maiseman tutkimiseen liittyvät luonnon- ja historiatieteiden lisäksi mm. taidehistoria, esteetiikka, psykologia ja etiikka (luvut 1.2 ja 3.3). Niidenkin teoreettisia ajatuksia ja oivalluksia voi pyrkiä soveltamaan kaukaisemman menneisyyden tutkimisessa. Niinpä esimerkiksi ympäristöestetiikan alalta tutkimukseeni on vaikuttanut Yrjö Sepänmaa (esim. 1978; 1994) käsitellessään mm. sosiologi Alicja Iwánskan ympäristösuhdettamme koskevia näkemyksiä. Sepänmaan mukaan Iwánska (1971b: 407–410 Sepänmaan 1978: 6 siteeraamana) erottelee suhteessamme ympäristöön neljä erilaista asennetta eli tiedollisen (*cognitive orientation*), moraalisen (*moral orientation*), toiminnallisen (*activistic orientation*) ja esteettisen (*aesthetic orientation*). Nämä asenteet tai suhtautumistavat ilmenevät kaikilla ihmisillä ja kaikissa yhteisöissä.

Iwánskaa (1971/1994: 82–83, 85, 89) mukaillen yhteisöjen ja ympäristön välistä suhdetta luonnehtii ensinnäkin ihmisen pyrkimys saada asioista selkoa eli tietoa havainnoidulla. Näiden havaintojen oikeellisuutta ja todenmukaisuutta arvioidaan normien puitteissa. Toiseksi, tietyt asiat ovat ympäristössä moraalisten arviointien kohteena. Tämä arviointi perustuu mm. siihen, miten ihminen käyttäytyy muita kohtaan, tai miten hän asennoituu viljelyksiinsä tai eläimiinsä. Jotkut asiat ovat yhteisössä toimivuuden tarkastelun kohteena, ja siihen liittyvät esimerkiksi tehokkuuden ja hyvän työn arviointi. Lisäksi tietyt asiat ovat kauneuden ja rumuuden eli esteettisen arvioinnin kohteena. (Taulukko 2.1.) Iwánskan mukaan nämä eri suhtautumistavat eivät ole toisiaan poissulkevia. Eri yhteisöissä ja kulttuuri-
piireissä asioita arvioidaan lisäksi eri tavoin, ja se vaikuttaa ympäristön kokemiseen ja tulkintaan.

	Tiedollinen suhtautumistapa:	Moraalinen suhtautumistapa:	Toiminnallinen suhtautumistapa:	Esteettinen suhtautumistapa:
Sisältö:	- asioihin liittyvän tiedon ja selon saaminen	- myönteinen tai kielteinen arvioiminen	- tekemisen ja toiminnan aktivoituminen	- suoraan ja epäsuorasti aistiminen
Kriteerit:	- havaintojen oikeellisuuden ja totuudenmukaisuuden normien mukaan	- käyttäytymisen normien mukaan - viljelyksiin ja eläimiin asennoitumisen normien mukaan	- hyvän työn ja tehokkuuden normien mukaan	- rumuuden ja kauneuden normien mukaan

Taulukko 2.1 Ihmisen suhtautuminen ympäristöön Alicja Iwánskan (1971/1994: 82–83; 1971a: 71) mukaan.

Iwánskan (1971b: 402) esittämiä suhtautumistapoja lähellä ovat esimerkiksi maiseman tutkimisessa Han Lörzingin (2001: 43, 46–49, 166) näkemykset ihmisen ja ympäristön välisestä neljästä vuorovaikutuksen tasosta. Ensimmäinen taso on intervention taso (*the layer of intervention*), jossa ihminen on maiseman tekijä. Toinen on tiedon taso (*the layer of knowledge*), ja se liittyy tietoon paikoista. Kolmas on aistimusten tai havaintojen taso (*the layer of perception*), joka on yhteydessä ihmisen tapaan nähdä maisema. Neljäs on puolestaan tulkinnan taso (*the layer of interpretation*), ja se liittyy tunteisiin. Kolme viimeksimainittua ovat yhteydessä erityisesti siihen, miten ihminen mieltää mielessään maisemaan liittyviä asioita. Lörzingin ajattelussa painottuu Iwánskaa aineettomampi ja yksilöllisempi näkemys maiseman ja ihmisen välisestä suhteesta.

Alicja Iwánskan näkemykset ovat muotoutuneet erityisesti mazahua-intiaaneihin keskittyvän tutkimustyön yhteydessä, ja ne liittyvät pyrkimykseen hahmottaa yhteisön maailmankuvaa. Ajattelun taustalla vaikuttaa antropologi Robert Redfieldin 1950-luvulla esittämä ajatus yleispätevistä inhimillisistä suhtautumistavoista. Näistä Iwánska on johtanut oman näkemyksensä yleispätevistä kulttuurisista suhtautumistavoista. Redfieldin mukaan maailmankuvaan liittyy tiettyjen, kulttuurisesti yhteisten ja samalla tavoin suuntautuvien käsitysten kokonaisuus. Siihen liittyy myös ajatus siitä, että tutkija havainnoijana pyrkii hahmottamaan sitä, miten yhteisö kulttuurisesti jäsentää ympäröivää maailmaa. Redfieldin ajatuksetkin perustuvat intiaaniyhteisöjen kuten mayojen parissa tehtyyn osallistavaan ja tarkkailevaan kenttätööhön (vrt. Ward Thompson 2013: 35). Lisäksi niihin on vaikuttanut sivilisaatioiden kehittymiseen liittyvä pohdinta. (Redfield Iwánskan 1971a: 67–69, 71 sitteeraamana; Young 1973: 1881–1882; Wilcox 2004: 146–147; University of Chicago Library 2010.)

Redfieldin ja Iwánskan tutkimuksissaan tarkastelemaan yhteisöihin liittyvä kulttuurinen toiseus ja ympäristöön sopeutuva elämäntapa. Niiden pohdiskelun perusteella syntyneet ajatukset yleispätevistä, yhteisön ja ympäristön suhdetta luonnehtivista tekijöistä vaikuttavat sen vuoksi menneisyyttä koskevassa tutkimuksessani sovelluskelpoisilta. Sinänsä yleispätevien, kaikkia yhteisöjä ja ihmisiä koskevien asenteiden määrittely ei välttämättä ole tyhjentävästi mahdollista. Esimerkiksi Philip D. Young (1973: 1883) on tuonut esiin, että niiden tunnistamisessa ja määrittelyssä voi vaikuttaa tutkijan oma tieteenfilosofinen viitekehys. Youngin mukaan yleispätevän määrittelyssä tuleekin pyrkiä niiden ominaisuuksien tunnistamiseen, joita kulttuuri ei rajoita ja jotka ovat yli kulttuurien päteviä. Tämän pohjalta Iwánskan ajatuksia on tutkimuksessani hyödynnetty näkökulmina vuorovaikutuksen tutkimiseen.

Iwánska ei ole määritellyt tarkemmin käsitettä ympäristö tarkastelunsa yhteydessä. Se vaikuttaa kuitenkin käsittävän kaiken ihmisen ympärillä olevan. Tämän perusteella Iwánskan ajattelu on sovelluskelpoista pohdiskeltaessa ihmisen suhtautumista maisemaan. Suhtautuminen ympäristöön ja siten myös maisemaan vaikuttaa useimmiten tiedostamattomalta, sillä arjessa ihminen harvemmin analysoi tietoisesti toimiaan ja niiden taustaa. Iwánskan hahmottelemat suhtautumistavat ympäristöön ovat lisäksi jossakin määrin laven-

nettavissa tutkijan suhtautumiseen tutkimuksensa kohteeseen. Erilaiset suhtautumistavat eivät sulje toisiaan pois, mutta joku niistä voi korostua muita vahvempana tutkijan mielessä. Tämä korostuminen voi näkyä tulkinnoissa.

Iwánskan ajattelu mahdollistaa ihmisen ja ympäristön välisen suhteen tarkastelun erilaisista, monien tieteenalojen ajatuksia hyödyntävistä näkökulmista. Tutkimuksessani suhtautumistavat muodostavat neljä näkökulmaa aiheisiini (ks. myös luku 1.3). Ne muodostavat myös maiseman ja siinä elänyttä yhteisöä koskevan tarinoin perusaiheet (kaavio 2.4) (ks. myös luvut 1.3 ja 2.3). tarinat riippuvat tietenkin kertojastaan, mutta näkökulma maisemaan antaa tietyn lähtökohdan ja suunnan kerronnalle.

Kaavio 2.4 Tutkimuksen näkökulmat Alicja Iwánskan (1971/1994: 82–85) ajattelusta sovellettuna ja niistä johdetut tarinat. Kuva Päivi Maaranen 2009.

Ensimmäisen tarinan lähtökohtana on toiminnallinen näkökulma (luku 4). Iwánskan (1971/1994: 82–83; 1971a: 71) mukaan toiminnallisessa arvioinnissa tarkastelun kohteena ovat ympäristön tehokkuus ja toimivuus. Lisäksi siihen liittyy ihmisen aktivoituminen toimintaan. Näin se on sidoksissa mm. siihen, miten ihmiset voivat vaikuttaa ympäristöönsä, ja miten sitä yritetään muuttaa yhteisön tarpeita vastaavaksi. Tämä tietoinen vaikuttaminen ympäristöön, ja sen hyödyntäminen riittävän tehokkain tavoin on luonteenomaista ihmisen toiminnalle. Toiminnan tehokkuuden ja hyvän työn normit vain vaihtelevat eri aikoina.

Ihmisen toimintaan aktivoitumiseen perustuu ajatukseni menneisyyden ihmistoiminnan vaikutusten tutkimisesta maiseman muutosta tarkastelemalla. Tutkimuksen kohteena ovat tällöin ne piirteet, joiden avulla on saavutettavissa parempi käsitys ihmisen ja ympäristön välisestä vuorovaikutuksesta ja maiseman muuttumisesta. Tarkasteltavat piirteet ovat aineellisia, luokiteltavia ja mitattavia, joten niiden kuvaaminen ja selittäminen osana laajempaa yhteyttä on tärkeä osa tutkimusta. Maisema on tässä yhteydessä erityisesti aineellisista piirteistä koostuva kokonaisuus, ja tutkimuksessa painottuvat kulttuurihistoriallinen ja prosessuaalisen lähestymistapa.

Toisen tarinani lähtökohtana on tiedollinen näkökulma (luku 5). Tiedolliseen suhtautumistapaan liittyy Iwánskan (1971/1994: 82–83; 1971a: 71) mukaan tiedon hankkiminen

ympäristön ymmärtämiseksi. Sen on oltava riittävän luotettavaa eli todenmukaista ja oikeellista, jotta se on yhteisössä hyväksyttävää. Tietoon liittyy sen käyttäminen ja hyödyntäminen, joten se vaikuttaa ihmisen toimintaan ja sen mahdollisuuksien tiedostamiseen. Tiedon luotettavuuden tarkasteluun liittyy puolestaan sen hyödyntämisen synnyttämien vaikutusten arviointi. Tältä pohjalta menneisyyden ihmisen toimintaan ja yhteisön muotoutumiseen liittyy tiedon jatkuva hankkiminen, hallinta ja jakaminen. Tähän pohjautuu myös ajatukseni ihmisten ja yhteisöjen välisen kommunikaation ja niihin liittyvien toimintaympäristöjen tarkastelusta.

Tiedollisesta näkökulmasta tutkimuksessani pohditaan aineellisten piirteiden lisäksi näkyviä ja näkymättömiä tapahtumakulkuja. Lisäksi tarkastellaan ympäristön resursseja niihin vaikuttavine tekijöineen. Tutkimuksen avulla kerättyä tietoa hyödynnetään selvittäessä ihmistoiminnan mahdollisuuksia, rajoitteita ja laajuutta. Samalla pohditaan tiedon vaihtamisen ja käyttämisen vaikutusta menneisyyden yhteisöön. Maisema on tässä yhteydessä konteksti eli tila, jossa ihmiset liikkuvat, kohtaavat ja kommunikoivat. Tällaisessa tutkimuksessa tulosten selittämiseen liittyy myös tulkinta ja ymmärtäminen, joten siinä korostuu tulkitsevan arkeologian lähestymistapa.

Kolmannen tarinani lähtökohtana on kokemuksellinen näkökulma, joka juontuu esteettisestä arvioinnista (luku 6). Sellaisena voi Iwánskan (1971/1994: 82–83, 85) mukaan pitää kohteen tarkastelua ensisijaisesti sen ulkoisten ominaisuuksien, eli aistein havaittavien piirteiden perusteella. Kauneuden ja rumuuden lisäksi esteettisyyteen liittyviä ominaisuuksia ovat muotoihin, väreihin, tilan tuntuun, symmetriaan ja järjestykseen liittyvät piirteet (kuva 2.10). Tältä pohjalta on johdettavissa ajatus siitä, että esteettiseen tarkasteluun liittyy kokeminen eli esteettisen tarkastelun synnyttämä tuntemus (vrt. von Bonsdorff 2007: 38–41; Ward Thompson 2013: 30–31). Maiseman ulkoisten ominaisuuksien synnyttämät tuntemukset ja kokemukset ovat todennäköisiä myös menneisyydessä. Tästä on syntynyt ajatukseni pohtia maiseman piirteiden menneisyyden ihmisessä mahdollisesti synnyttämiä kokemuksia ja niihin liittyviä merkityksiä.

Tutkimukseni yhteydessä aineellisten piirteiden tutkimuksen perusteella mietitään maiseman mahdollisesti ihmisessä herättämiä tuntemuksia. Maisema on tässä yhteydessä konteksti, jossa kaikki tekijät vaikuttavat elämyksen mahdollisuutena (vrt. esim. Sepänmaa 1994: 73). Sen vuoksi tutkimuksessa keskitytään miettimään kokemuksellisuuteen liittyviä asioita erityisesti viestinnän mahdollisuuksien ja yhteisöllisyyden osalta. Lisäksi pohditaan merkityksiä, joita ihminen on voinut kokemuksellisuuteen liittyen maiseman piirteille antaa. Myös tässä tutkimuksessa johtopäätösten tekovaiheessa korostuu erityisesti tulkitseva arkeologia.

Neljännän eli viimeisen tarinan lähtökohtana on moraalinen näkökulma (luku 7). Moraalisen suhtautumistavan voi Iwánskan (1971/1994: 82–83, 85) mukaan ajatella sisältävän paitsi ihmisten väliset suhteet toisiinsa, myös suhtautumisen ympäristöön ja sen hyödyntämiseen. Näin siihen liittyy mm. se, miten ihminen huolehtii itselleen tärkeistä asioista. Menneisyydessäkin ihmiset huolehtivat esimerkiksi eläimistään, viljelyksistään ja pyyntipaikoistaan. Nämä olivat todennäköisesti elossapysymisen kannalta tärkeitä, ja siten toimijoille arvokkaita. Nykyhetkessä moraalisen suhtautumistavan voi ajatella heijastuvan siinä, miten

asennoidumme ympäristömme piirteisiin ja huolehdimme niistä. Lisäksi sen voi ajatella heijastuvan siinä, millaiset asiat ohjaavat tätä asennoitumistamme tai vaikuttavat siihen. Tähän perustuu ajatukseni menneisyyden ihmistoiminnan tuottamien piirteiden vaalimisen tarkastelusta nykyhetkessä.

Kuva 2.10 Luonnossa esteettisyyteen liittyvistä ominaisuuksista esimerkiksi värien kesto ja voimakkuus voivat vaihdella hyvinkin nopeasti. Kuva Päivi Maaranen 2014.

Tutkimukseni yhteydessä pohdinnan kohteeksi tulevat arvot ja niiden vaikutus toimintaamme. Tässä yhteydessä korostuu ajatus ihmisestä toimijana, joka arvioi ja määrittelee maisemaa ja toimii sen perusteella (esim. Sironen 1996: 117). Tarkastelun kohteena on ihmisen suhtautuminen ympäristöön ja sen ilmeneminen erilaisina toimintatapoina (kuva 2.11). Sen yhteydessä sovelletaan ympäristöfilosofian ajatuksia mm. ympäristön arvostamista ja ihmisen velvollisuuksia mietittäessä. Menneisyyden ihmisen sijaan tutkimuksen kohteeksi nousee menneisyyteen tähyilevä nykyihminen. Tämä johtuu ennen kaikkea siitä, että arvot ovat vain ihmismielessä. Ne ovat henkisiä ja ideaalisia, ja ne tulevat esille ihmisten reaktioissa maailmaan. (Rolston 1997: 206.) Myös tässä tutkimuksessa vaikuttavat johdopäättövaiheessa tulkitsevan arkeologian näkemykset.

Kuva 2.11 Porvoon Iso Linnamäki oli vielä 1800-luvulla tärkeämpi soranottoaikkana kuin arkeologisena kohteena (Gardberg 1996: 156–259; Selén 1996: 44–45). Kuva Päivi Maaranen 2007.

2.5 Yhteenveto

Arkeologian teoria soveltuu monin tavoin menneisyyden maiseman tutkimiseen. Erilaisista teoreettisista lähtökohdista voi tehdä hyvin erilaista tutkimusta, ja käsittää maiseman monella tavalla. Sen voi hahmottaa esimerkiksi aineellisena, näkymättömänä, visuaalisena, toiminnallisena, käsitteellisenä, taiteellisenä, esteettisenä, tilallisena, katoavana tai häiriintyneenä kokonaisuutena. Se ei ole vain tutkimuksen kohde, vaan sen voi nähdä ilmiöiden tarkastelun ja tulkinnan kontekstina (esim. Ingold 1993: 152–154; Jeffrey 2001; Gamble 2001: 137–139).

Arkeologisessa tutkimuksessa teorian vaikutus näkyy selvästi aineiston valinnassa, kysymysten asettelussa ja tulosten tulkinnassa. Kulttuurihistoriallinen ja prosessuaalinen arkeologia keskittyvät aineelliseen lähdeaineistoon ja konkreettisiin kysymyksiin. Erilaisen järjestämisen ja analysoinnin kautta saatavat tulokset ovat aineellisia asioita selittäviä, johon myös menneisyyttä koskevat tulkinnat perustuvat. Tulkitseva arkeologia nostaa tutkittavien asioiden joukkoon aineettomat tekijät. Sen kautta tarkasteltavaksi nousevat aineellisten ja aineettomien tekijöiden väliset suhteet ja tutkijan asema tutkimuksen tekijänä.

Menneisyyden maiseman tutkimisessa tutkijan asema liittyy sekä näkyvän tarkasteluun että näkymättömän näkyväksi tekemiseen (Raivo & Saarinen 2000: 6). Edelleen tutkijan työnä on ihmiselle merkityksellisten paikkojen tutkiminen (Bradley 2000: 34–36). Tutkimuksen avulla tutkija myös rekonstruoi havainnoista monitasoisen ajan ja tilan kokonaisuuden, ja sijoittaa ihmisen oikeaan miljööseen (Seppälä 1998: 43; Maaranen 1998: 38). Tutkijan ei tarvitse sen vuoksi pysyttäytyä vain yksittäisen tieteenalan puitteissa maisemaa tutkiessaan. Sen sijaan muiden alojen asiantuntijat voivat osallistua tulosten tuottamiseen ja tulkintaan. (Skeates 2000: 89–90.)

Kuva 2.12 Helsingin vanha kaupunki näyttyy hieman erilaisena sen mukaan, millainen tutkijan oma näkemys ja siihen vaikuttavan tiedeyhteisön käsitys maisemasta ovat. Kuva Päivi Maaranen 2008.

Tiedeyhteisön keskustelussa muodostuvat asenteet, ajattelutavat ja tulkinnat ovat tärkeitä tutkimukseen vaikuttavia tekijöitä (kuva 2.12) (vrt. Gibbon 1989: 49–50; Enqvist 2016: 26–28). Tiedeyhteisön suhtautumisessa maisemaan voi esimerkiksi painottua jokin tieteenfilosofinen tai muu tutkimusta merkittävästi suuntaava näkemys muita enemmän. Tämä voi puolestaan vaikuttaa siihen, miten tutkija voi mielestään aiheitaan lähestyä tai millaisia tulkintoja hän voi tulostensa perusteella tehdä. Omien ja tiedeyhteisön ajattelutapojen erittely ja tunnistaminen on sen vuoksi tie tutkimuksen parempaan ymmärtämiseen.

Tutkimuksessani vaikuttaa läpäisevänä ajatus tutkijasta tutkittavan ilmiön tulkitsijana. Perustutkimusvaiheessa kerättyjen tietoaineistojen käsittelyssä ja johtopäätösten teossa on lähdetty prosessuaaliseen arkeologian menetelmistä ja syy-seuraus-suhteiden pohtimisesta. Sen jälkeen tehdyssä jatkotutkimuksessa tarkasteltavan ilmiön tulkinta on tehty tietoisena tutkijan ajattelutapojen vaikutuksesta ilmiöiden hahmottamiseen. Tutkimuksen perusteella on tehty myös sellaisia johtopäätöksiä, joihin aineiston ei prosessuaalisessa arkeologiassa katsottaisi riittävän. Tulkitsevan arkeologian lähtökohdista on kuitenkin tavoiteltu menneisyyden moninaisuuden ymmärtämistä aineiston rajallisuudesta huolimatta. Tutkimusotteessa painottuu hermeneutiikka, sillä ymmärrys tutkimuksen kohteesta syntyy ja täydentyy tiedon ja tulkintojen jatkuvassa vuorovaikutuksessa. Tutkimuksen aiheita on puolestaan lähestytty Iwánskan (1971/1994) ajattelusta johdetuista näkökulmista, jotka ovat suunnanneet tutkimusta.

Yhteen vetäen voi todeta, että menneisyyden maiseman tutkimisen tavoitteet ovat monin tavoin yhteydessä teoriaan. Tutkija voi jopa tietoisesti valita, millainen teoreettinen näkemys on lähtökohdana hedelmällisin kysymyksiä asetettaessa ja menetelmiä valittaessa. Eri-laisten teoreettisten näkemysten pohdiskelu voi kannustaa tutkijaa soveltamaan erilaisia selittämisen tapoja. Lisäksi se muistuttaa siitä, että tutkija voi tietoisesti vaihtaa lähestymistapaansa (vrt. Kuhn 1977: 334–335, 339). Tutkijan ei välttämättä tarvitse ajatella sitoutuvansa vain samana pysyvän teoreettisen lähestymistavan soveltajaksi kaikessa tutkimuksessaan. Sen sijaan hän voi yrittää tietoisesti soveltaa erilaisia tapoja erilaisten tutkimustensa yhteydessä. Irrottautuminen itselle tyypillisimmästä tavasta selittää maailmaa ja sen ilmiöitä voi olla vaikeaa, mutta myös vapauttavaa. Parhaimmillaan tutkija voi sen avulla tarkastella myös itseään ja tapaansa tutkia asioita.

Menneisyys on kokonaisuudessaan enemmän kuin yksittäinen tutkimus siitä tavoittaa. Sen takia erilaiset tutkimukset tuloksineen synnyttävät uusia menneisyyksiä, jotka lomittuvat tutkittujen asioiden kudelmaksi. Tämän kudelman tiedeyhteisö yhdessä luo, purkaa, täydentää ja korjaa tieteelliseen tutkimukseen liittyvän keskustelun kautta. Teoreettisesta lähestymistavasta riippumatta tärkeää on pyrkimys menneisyyden moninaisuutta kuvastavien kokonaisuuksien hahmottamiseen. Jopa siitäkin huolimatta, että tutkimuksen luomat käsitteet menneisyydestä ovat aina suhteellisia ja koko ajan muuttuvia.

3 Monta käsitystä ja käsitettä : ajatuksia maisemasta

Luonnolla on historiansa, joka määrää ympäristön nykyisen perusrakenteen. Lisäksi ympäristö muuttuu koko ajan ihmisen ja luonnon toiminnan vaikutuksesta. (Vrt. Furuseth 1992: 19.) Tämän vuoksi ympäristön ja sen menneisyyden tutkiminen on yksi ihmisen ja yhteisön elämän tarkastelun keinoista. Ympäristön voi määritellä laajassa merkityksessä maailmaksi ihmisen ja yhteisön ympärillä. Se on samaan aikaan aineellinen, sosiaalinen ja kulttuurinen. (Vrt. Aura et al. 1997: 15; Lehtinen 2001: 35; Wapner & Demick 2002: 5, 8.)

Ympäristön historiaa tarkastellessa ihmisen toiminnan tuottamat piirteet ovat merkittäviä menneisyydestä kertovia asioita luonnon synnyttämien piirteiden ohella. Rakennelmien ja maankamaran muokkaamisen lisäksi ihmisen vaikutuksesta syntyy runsaasti muuta ympäristöön tallentuvaa aineistoa. Tällaisia ovat mm. kasvi- ja eläinjäännökset ja maaperän rakenteelliset muutokset, vaikka ne voivat olla joskus voimakkaastikin luonnon muuntamia (esim. Holliday 1992b: 100–103, 110–112; Wilkinson & Stevens 2003: 23–27, 34–42.) Aineellisten piirteiden ohella ympäristöön liittyvät monet ihmistoiminnan yhteydessä syntyvät käsitykset, merkitykset ja muut aineettomat ominaisuudet.

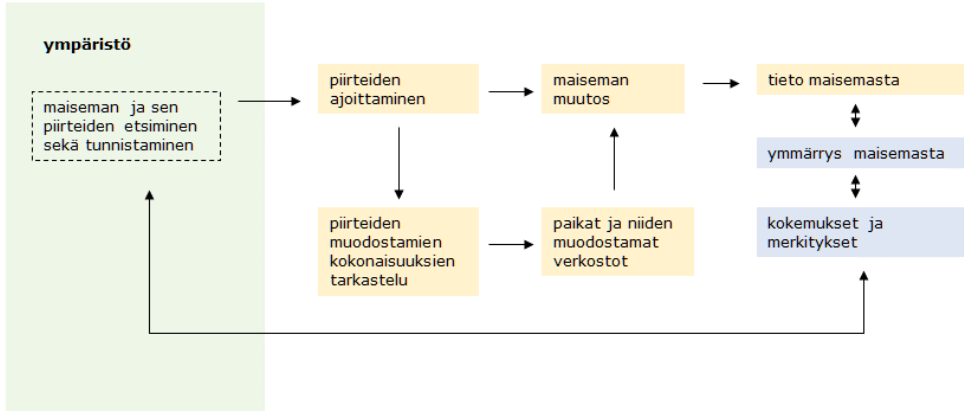
Ympäristön erilaisten piirteiden tutkimuksen yhteydessä pieninkin tietoinen voi olla tavoitettavissa ja tarkasteltavissa. Lisäksi se voi olla liitettävissä muuhun ympäristöstä kertovaan tietoon. Tärkeää on lisäksi erilaisten vaikutusten tunnistaminen ja tarkastelu (esim. Rapp & Hill 1998: 180, 202–203, 215). Erilaisten yksittäisten ympäristöä koskevien tietojen keräämisen ja havainnoinnin lisäksi tutkimuksessa tarvitaan kokoavampaa ajattelua. Tutkimuksessani tämä kokoava ja samalla aihetta rajaava ajattelun tapa on maisema. Koska maiseman voi hahmottaa monin tavoin, seuraavassa pohditaan lyhyesti sen rajaamista, käsittämistä ja tutkimista. Lisäksi käsitellään lyhyesti tutkimukseeni vaikuttanutta kirjallisuutta.

3.1 Maiseman tutkimuksen kohteena

Ympäristö itsessään on laaja tutkimuksen kohde, mutta siitä on rajattavissa helpommin tarkasteltavia osakokonaisuuksia. Yksi näistä osakokonaisuuksista on maisema. Ympäristö käsittää kaiken havaittajansa ulkopuolella olevan (Kalliola 1971: 197–198; Sepänmaa 1978: 90; Lawrence: 2002: 396; De Young 2013: 18–20). Maisemaa ei sen sijaan ole olemassa ilman rajautumisen määrittelevää ihmistä (Porteus 1990: 4). Sen vuoksi maisema on ihmisen valitsemien tekijöiden perusteella eroteltu kokonaisuus ympäristöstä. Se, miten paljon ympäristö ja maisema ovat lopulta yhtä, riippuu tutkijasta ja hänen tavastaan määritellä tutkimuksen kohde ja sen tarkastelun keinot (kaavio 3.1).

Perinteinen maiseman rajaamisen tapa on aisteihin perustuva. Maisema on tällöin se osa ympäristöstä, jonka hahmotetaan ja koetaan eri aistein, mutta jota voi myös ymmärtää aistihavaintojen kautta (Tilley 1999; Rainbird 2010: 263–264). Suomessa 1900-luvun alkupuolella maisemaa maantieteessä tutkineen J. G. Granön (1930a: 1–2; 1930b: 17) mukaan ais-

tihavainnoin koostettava ja ympäristöstä erotettava kokonaisuus on jaettavissa kahteen. Aistijaa lähinnä on lähiö eli lähiympäristö, ja kauempana hahmottuu näkyvä maisema. Tämä ajattelu vaikuttaa edelleenkin siten, että aistihavaintojen kautta rajattavan ympäristön synonyymina käytetään usein maisema-sanaa. Näköaistin kautta hahmottuvien lähi- ja kauko-maisemien lisäksi puhutaan esimerkiksi kuuloaistin kautta jäsenyvistä äänimaisemasta (esim. Järviluoma 2003; Rainio 2010: 15–17; Rainbird 2010: 264–265).

Kaavio 3.1 Maiseman piirteiden tarkastelun ja tulkinnan tapahtumakulku.

Maiseman rajaaminen aistien avulla havaittaviin kokonaisuuksiin jättää osan maiseman piirteistä tutkimuksen ulkopuolelle. Esimerkiksi äänimaiseman muotoutuminen riippuu havaitsijan kuulokyvystä. Kuulokyvyn heiketessä iän myötä mm. heinäsiirkojen sirtys häviää kuulijan äänimaisemasta, vaikka se säilyykin luonnossa. Samalla tavalla ajan kuluessa osa näkyvän maiseman piirteistä katoaa esimerkiksi hajoamalla, maatumalla tai peittymällä (Roberts 1987: 84). Silmin välittömästi näkymättöminäkin ne voivat olla osa ympäristöä mm. arkeologisina jäännöksinä. Lisäksi tieto niistä voi säilyä aineettomassa muodossa esimerkiksi muistamisen, kuten vaikkapa kansantarinoiden kautta.

Osa maisemassa havainnoitavista piirteistä voi siis olla kätkeytyneitä. Tällöin niiden havaitsemiseen tarvitaan muita keinoja kuin aisteja. Maisemaa voi pitää jopa jäävuoren kaltaisena, jolloin suuri osa sen piirteistä on silmin havaitsemattomissa (Roberts 1987: 83). Laajemmassa mielessä maisema koostuu välittömästi aistein havaittavista ja välillisesti muin keinoin hahmotettavissa olevista piirteistä (vrt. Keisteri 1990: 46–50). Eri keinoin hankitut tiedot, niihin mahdollisesti liittyvät tuntemukset ja asioita yhdistelemällä syntyvät käsitykset muodostavat maiseman kokonaisuuden (kuva 3.1). Se on silmin nähtävä, korvin kuultava ja nenin haisteltava. Edelleen se on kosketuksina tunnettava ja tietämisen kautta täydentyvä. (Vrt. Tilley 1999 Rainbirdin 2007: 47 siteeraamana.) Maisema on siten havainnoitava, aistein tunnusteltava ja mielessä jäsenyvä kokonaisuus, jossa ihminen on aktiivinen ja toimiva vaikuttaja (Heyd 2007: 129–130).

Henkilötasolla maisema koetaan kokonaisvaltaisesti osallistumalla kaikkiin tilanteissa aktiivitoivuin aistein (Berleant 1997: 12–14). Maisema on sen vuoksi enemmän kuin kooste havainnoista ja tiedoista. Se on osa meitä ja me olemme osa maisemaa. (Tilley 1994: 191.) Maisemaan liittyvät myös erilaiset tunteet, tiedot ja kokemukset, joiden pohjalta käsitys maisemasta alkaa muotoutua. Maiseman kokemisen ja ymmärtämisen kokonaisvaltaisuus antaa maisemalle merkityksen ja vaikuttaa sen tulkintaan (Altenberg 2003: 2). Edellä kuvattun pohjalta maisema ei ole vain visuaalinen kuvajainen tai erillisistä tosiseikoista koostettu tietokokoelma. Sen sijaan se on todellakin ihmisen ympäristöstään erilleen määrittelemä kokonaisuus. Sen vuoksi maisema on myös kiinnostava ja innostava, sillä jokaisella on siitä oma persoonallinen käsityksensä.

Kuva 3.1 Tammisaaren Galbackenin maisema Raaseporissa on syntynyt hoidon tuloksena ja rakennuskin on siirretty paikalle muualta. Kuva Päivi Maaranen 2006.

Nykyiset käsitykset maisemasta eivät välttämättä kuvasta menneisyyden ihmisen näkemyksiä. Eron menneisyyden ja nykyisyyden välillä muodostaa mm. tietoisuus ympäristöstä ja maisemasta sen osana. Eri tavoin hankitun tiedon ja sen arvioinnin kautta maisema on hahmottunut nykypäivässä havainnoinnin kohteeksi. Se on tunnistettu ympäristöstä omaksi, määriteltäväksi ja tulkittavaksi kokonaisuudekseen. Menneisyydessä maisema oli todennäköisesti kytköksissä enemmän kokonaisvaltaiseen ympäristön kokemiseen. Tämä on lähellä

edellä mainittua Tilley'n (1994: 191) ajatusta ihmisestä maiseman osana. Maisema ei todennäköisesti menneisyydessä ollut niinkään tarkkailun tai tulkinnan kohde, kuin ympäristön muodostaman tilan yksi ominaisuus.

Kuva 3.2 Raaseporissa Tammisaaren Skogbyn jo toimintansa lopettaneen ruukin synnyttämien patolampien rantapelto ja -niityt ovat metsittyneet, joten aineellisen maiseman voi halutessa ajatella muuttuneen kulttuurimaisemasta luonnonmaisemaksi. Kuva Päivi Maaranen 2008.

3.2 Maiseman käsittäminen ja käsitteet

Käsitys ympäristöstä ja maisemasta sen osana on tutkijasidonnainen. Sen vuoksi yhden määritelmän sijaan tutkimuksessa on esitetty monia määritelmiä maisemalle (vrt. David & Thomas 2010b: 38–39; Antrop 2013: 12–13; Wylie 2013: 57). Nämä määritelmät vaikuttavat riippuvan siitä tieteellisestä viitekehystä, jossa tutkija ympäristöä ja maisemaa tarkastelee. (Vrt. Lehtinen 1997: 21–33; Johnston 1998: 55–56; Vilkkä 2007: 139; Antrop 2012: 12–13.) Tämän takia esimerkiksi luonnontieteellisen taustan omaavan tutkijan peruskäsitys ympäristöstä ja sen luonteesta voi poiketa humanistisen alan tutkijasta. Käsitteet maisemasta syntyvät, vakiintuvat ja tarkentuvat tutkijayhteisön käymässä keskustelussa.

Niissä on myös monenlaista yhtenevyyttä, joka liittyy mm. tutkijoiden väliseen vuoropuheluun ja monien tieteenalojen vaikutukseen (luku 3.3).

Maisema-käsite itsessään liittyy taiteeseen, mutta se on merkitykseltään ja käytöltään muuttunut historian kuluessa erilaisissa yhteyksissä ja eri kielialueilla (David and Thomas 2010b: 27). Sen vuoksi käsitteitä tarkasteltaessa on hyvä huomioida tutkijoiden käyttämä kieli. Kieli vaikuttaa yleensäkin käytettäviin käsitteisiin ja niiden sisältöön, mutta maisemasanan kohdalla asia tulee esiin erityisen hyvin. Tarkemmin asiaa on pohtinut mm. Tarja Keisteri (1990: 32–42) saksankielistä *landschaft*-sanaa, englanninkielistä *landscape*-sanaa ja suomenkielistä *maisema*-sanaa koskien (vrt. myös Linkola 2013: 18). Suomenkielinen käsite on Keisterin mukaan muita laajempi kattaessaan sekä ihmistoiminnan että luonnon. (Vrt. myös Lehtinen 2008: 476–477.) Tämä kieliin liittyvän eron huomioiminen on tärkeää silloin, kun tutkija käy vuoropuheluun monikielisen tutkijayhteisön kanssa.

Osa maisemaan ja sen tutkimukseen liittyvistä käsitteistä on vanhoja, jo vuosikymmeniä käytössä olleita. Osa on puolestaan tuoreita, viime vuosina kiteytyneitä ja käyttöön yleistyneitä. Monien tieteenalojen, toimijoiden ja monikielisyyden vaikutus maiseman tutkimisessa tulee ilmi käsitteiden moninaisuutena (vrt. myös Antrop 2013: 17–18, 19). Esimerkiksi käsitteet maisema, kulttuurimaisema, luonnonmaisema ja maisematutkimus (kuva 3.2) olivat suomenkielessä jo 1920-luvun lopulla käytettyjä ja määriteltyjä (ks. Granö 1930b: 20–22, 53; Linkola 2013: 94, 134, 137–138). Viime vuosikymmeninä syntyneitä käsitteitä ovat puolestaan mm. perinnemaisema ja kansallismaisema (Härö & Mansikka 1993; Haapanen & Heikkilä 1993: 48–49; Raivo 1999: 106–107; Häyrynen 2008: 483–484).

Monien tieteenalojen ja tutkijan tieteellisen viitekehyksen vaikutusta lähemmin tarkasteltaessa käsitteet voi sisältönsä puolesta jaotella karkeasti kolmeen ryhmään eli perinteeseen, laajennettuun perinteeseen ja merkityksiä korostavaan (taulukko 3.1). Perinteisen ryhmän määritelmässä korostuvat aineelliset, aistein havaittavat piirteet. Laajennetun perinteisen ryhmän määritelmässä huomioidaan myös aineeton ja näkymätön piirteistö. Merkityksiä korostaville määritelmille on puolestaan luonteenomaista merkityksellisyyden ja kokemuksellisuuden painottaminen.

Aineellisuutta ja aistihavaintoja korostava perinteinen määrittelytapa näkyy hyvin esimerkiksi luonnonmaantieteen määritelmässä. Laajennetun perinteisen ryhmän määritelmässä tulevat puolestaan esiin mm. luonnonmaantieteen, historiallisen maantieteen ja kulttuurimaantieteen vaikutukset. Merkityksiä korostavissa määritelmässä painotetaan ihmisen mielen tapahtumia maiseman kokemiseen ja tulkintaan liittyen. Tähän liittyy myös keskustelu tulkinnan tavoista ja vaikutuksista, eli siitä mitä koemme tai ymmärrämme tulkintoja tehdessämme (Stock 1993: 315–318). Merkityksiä korostavien määritelmien taustalla vaikuttavat mm. taidehistoria, psykologia, estetiikka ja ympäristöetiikka.

Laajemman analyysin sijaan käsittelen seuraavassa esimerkkejä eri ryhmiä edustavista määritelmistä niiden luonteen esiin tuomiseksi. Perinteistä ryhmää edustaa mm. luonnonmaantieteeseen liittyvä Toive Aartolahden (1982: 34) määritelmä. Sen mukaan maisema on ympäristön näkyvä osa, eli piirteiden ja prosessien ja alueen aiheuttaman vaikutelman muodostama kokonaisuus. Määritelmä on kytkettävissä J. G. Granön (1930a: 1–3; 1930b: 7, 17–

22) määritelmään maisemasta aistein tutkittavana kokonaisuutena. Perinteistä ryhmää lähellä on myös määritelmä, jossa luonnonmaisema määritellään kokonaan tai pääosiltaan luonnonpiirteistä koostuva maisemaksi. Samankaltainen on lisäksi määritelmä, jossa kulttuurimaisema määritellään ihmisen toiminnan ja vaikutuksen tuloksena muuntuneeksi luonnonmaisemaksi. (Esim. Keisteri 1985; Ihse 1994: 70.)

	Perinteinen:	Laajennettu perinteinen:	Merkityksiä korostava:
Käsitys maiseman ominaisuuksista:	- aineellinen - aistein havaittava	- aineellinen - aistein havaittava, erityisesti näkyvä - aineeton - näkymättömissä oleva	- aineellinen - aistein havaittava - aineeton - näkymättömissä oleva - merkityksellinen - kokemuksellinen
Käsitteen määrittelyssä painottuvat tekijät:	- aineelliset piirteet ja tapahtumakulut, jotka ovat aistein havaittavissa	- aistein havaittavissa ja muuten tiedossa olevat aineelliset ja ei-aineelliset piirteet ja tapahtumakulut	- aistien lisäksi tulkitsemalla havaittavissa ja ymmärrettävissä olevat piirteet, tapahtumakulut ja niihin liittyvät, ihmisen mielessä syntyvät ulottuvuudet

Taulukko 3.1 Maisemakäsitteiden ryhmittely ja käsitteiden määrittelyssä vaikuttavat tekijät.

Laajennetun perinteisen ryhmän käsitteitä edustaa Tarja Keisterin (1990: 46–50) määritelmä maisemasta näkyvien ja näkymättömien piirteiden ja prosessien muodostamana kokonaisuutena. Siinä näkyvän maiseman rinnalle on noussut ajatus sen ei-näkyvistä ulottuvuuksista. Lisäksi maisema hahmotetaan jatkuvan vuorovaikutuksen kautta reagoivaksi ja muuttuvaksi kokonaisuudeksi. Käsitteen puitteissa on mahdollista huomioida sekä luonnonettä kulttuuritekijät. Tämä ajatus luonnon- ja kulttuuritekijöiden vaikutuksesta tulee esiin mm. Ulf Sporrongin (1996:11) määritelmässä. Siinä maisema kuvataan tietyn yhteisön, sen kulttuuristen tavoitteiden ja luonnonmaantieteellisten tekijöiden antamien mahdollisuuksien ja rajoitusten väliseksi vuorovaikutukseksi.

Merkityksiä korostavan käsiteryhmän taustalla vaikuttaa keskustelu ihmisestä ympäristönsä ymmärtäjänä ja tulkitsijana. Lisäksi siihen liittyy laajempi keskustelu tutkijan ja tutkimuksen kohteen välisestä suhteesta ja sen vaikutuksesta. Esimerkiksi Petri Raivon (1997: 193–194) mukaan maisema-sanan tieteellisessä käytössä on unohdettu välillä ne sidokset, jotka tutkimuksen näkökulma työlle asettaa. Lisäksi Raivon mukaan tutkijan on pohdittava, kenen tai keiden maisemaa hän kulloinkin käsittelee. Olavi Granön (1996: 46) mukaan tutkijan on puolestaan tiedostettava maiseman olevan tutkimuksessa sekä reaalin objekti että subjektiivisesti koettu ympäristö (vrt. myös Jones 2002: 3–5). Maisema-käsitteen sisältö vaihtelee tällöin sen mukaan, mistä lähtökohdasta kohdetta tarkastellaan. Käsitteellä ei ole

välttämättä vakiintunutta muotoa, vaan sen sisältö määrittyy jokaisen tutkimuksen tai tapauksen yhteydessä uudestaan. Esimerkiksi tällaisesta merkityksiä korostavan ryhmän käsitteestä sopii mm. Maunu Häyrysen (2008: 483) määritelmä. Siinä maisema on yhteiskunnallinen ilmiö, joka tuotetaan kulttuurin ja ympäristön välisen tulkitsevan vuorovaikutuksen tuloksena.

Kuva 3.3 Helsingissä sijaitsevan Sipoon Röhällin rökkiön suhteen selvittäminen ympäristöön ja sen arkeologisiin kohteisiin kertoo enemmän kuin pelkkä arkeologinen kaivaus. Kuva Päivi Maaranen 2007.

Myös arkeologian puolella käytetyt maiseman käsitteet ovat jaoteltavissa edellä hahmotellun ryhmittelyn mukaisesti. Ympäristö ja maisema ovat olleet pitkään kokonaisuus, jonka puitteissa on tarkasteltu arkeologisen kohteen luonnetta. Kohde on saanut selityksensä paitsi kaivausten yhteydessä tehtyjen löytöjen perusteella, myös suhteessaan muihin kohteisiin ja ympäristöön (kuva 3.3). Tässä mielessä maisema on konteksti, jossa ihmistoimintaa havainnoidaan ja tulkitaan. Kontekstiin itseensä ei ole kuitenkaan välttämättä perehdytty sellaiseenaan. Ympäristö ja sitä kautta maisema on voitu ymmärtää esimerkiksi luonteeltaan pysyvänä. Toisaalta se on voitu käsittää ajassa ja tilassa muuttavana ja epäjatkovana ihmistoimintaan vaikuttavana tekijänä (vrt. Renfrew and Bahn 2000: 225).

Perinteisen ryhmän maisemakäsitteitä lähellä on Astonin ja Rowleyn (1974: 14) määritelmä. Sen mukaan maisema on monenlaisesta menneisyyden ihmistoiminnasta tietoa sisältävä ehtymätön tietovarasto. Määritelmässä on taustalla ajatus aineellisesta ja luonnosta. Sama ajattelu vaikuttaa kerroksellisen maiseman määritelmässä, jossa eri-ikäiset ja -tyyppiset jäännökset ajatellaan kuin kerroksina maisemaan tallentuneiksi (luku 4.1). Nämä kerrokset ovat ajallisesti toisiinsa liittyvien aineellisten piirteiden muodostamia kokonaisuuksia. Lisäksi ne syntyvät ihmisen toiminnan tuloksena, ja niiden tutkimisen avulla voi selvittää maiseman koostumusta. (Esim. Lehtinen 1997: 7, 13–15.) Ajatus kerroksellisuudesta on sinänsä johdonmukainen, sillä se mahdollistaa maiseman tutkimisen arkeologisen kohteen kaivamisen tapaan, kerros kerrokselta (luku 4.1.1).

Perinteiseen ryhmään lukeutuvat menneisyyden maiseman määritelmistä myös fossiilinen kulttuurimaisema ja esihistoriallinen maisema. Ensin mainittu on nykymaisemassa näkyvien menneisyyden ihmistoiminnan synnyttämien piirteiden muodostama maisemakokonaisuus (Roeck-Hansen & Nissinaho 1995: 25–28; Gren 1997: 11–12). Käsitteen taustalla vaikuttaa ajatus aistein havaittavasta ja aineellisesta maisemasta. Lisäksi siinä heijastuu kulttuurimaantieteellinen ihmistoimintaa painottava ajatus kulttuurimaisemasta ihmistoiminnan näkyvänä ilmenemismuotona (Fellman et al. 1997: 12). Esihistoriallisen maiseman käsite perustuu puolestaan näkemykseen siitä, että maisemaa tutkittaessa on pysyttädyttävä menneisyyden piirteiden tarkastelussa. Lisäksi on pysyteltävä siinä, mitä niiden tutkimuksen pohjalta voi tavoittaa menneestä todellisuudesta. (Jussila 2002: 10, 24, 136–141.)

Laajennetun perinteisen ryhmän käsitteitä edustaa Astonin ja Rowleyn (1974: 14) määritelmä maisemasta palimpsestina, johon jokainen sukupolvi piirtää omat merkkinsä ja poistaa joitakin aiempien sukupolvien piirtämistä merkeistä (myös Roberts 1987: 81). Aineellisten piirteiden lisäksi määritelmässä otetaan huomioon se, että maisemassa voi olla jotakin näkymätöntä, osittain tai kokonaan pois pyyhkiytynyttä. Määritelmä on todennäköisesti alun perin tarkoittanut vain maisemassa olevia aineellisia ihmistoiminnan jäännöksiä. Se ei kuitenkaan sulje pois aineetonta ja näkymätöntä. Samaan käsiteryhmään lukeutuu myös Seppälän (1998: 44) määritelmä maisemasta dynaamisena prosessina. Siinä maisema muuttuu jatkuvasti ajassa ja tilassa luonnollisten ja kulttuuristen tekijöiden vaikutuksesta. Edelleen samaan ryhmään kuuluu määritelmä maisemasta paikkojen verkostona. Nämä verkostot voivat olla niin aineellisten ja havainnoitavissa olevien kuin aineettomien ja näkymättömien solmukohtien väliin syntyviä (luku 4.1.1). (Chapman 2010: 188.)

Aineellisia piirteitä painottavan ajattelun lisäksi arkeologiassa on huomioitu maisema kokemuksellisena ja ihmisvaikutuksen voimakkaasti luonnehtimana. Tällöin arkeologin roolia on korostettu mm. ihmistoiminnan muovaaman maiseman kokijana (vrt. Renfrew & Bahn 2000: 42). Lähestymistavassa on piirteitä fenomenologiasta (luku 2.3), jossa toimijan persoonalliset kokemukset ympäristöstä muokkaavat käsitystä maailmasta ja vaikuttavat hänen suhtautumiseensa (Simmons 1993b: 78–80). Tältä pohjalta lähtevät myös esimerkiksi kognitiivisen ulottuvuuden sisältävät käsitteenmäärittelyt. Niissä maisema on esimerkiksi tilanteen mukaan muuttuva työkalu tai konteksti (vrt. Gamble 2001: 137–139; Gamble 2010: 257; Thomas 2010: 301–304).

Merkityksiä korostavan ryhmän käsitteisiin kuuluu mm. muinaismaisema. Se sisältää ajatuksen syvästä esihistoriallisesta aikaulottuvuudesta ja maisemassa havaittavista arkeologisista kohteista. Maisemaa ei pyritä rekonstruoimaan, vaan sitä tarkastellaan suhteessa nykyajan kokijan mielikuviin. (Rapola 1957: 458; Hirviluoto 1987: 20.) Ian Simmons (1996: 226) määritelmä sisältää puolestaan ajatuksen maisemasta tekstinä, jossa merkitykset ovat kerrostuneet. Syvemmät kerrokset voi selittää vain asiantuntijan työn kautta. (Vrt. myös Nicholas & Wylie 2012: 14–15.) Näin maiseman olemus siihen liittyvine eri piirteineen paljastuu tutkimuksen avulla ja tutkijan kautta. Tutkija toimii menneisyyden ja nykyisyyden välisenä tulkkina (kuva 3.4), ja hän vaikuttaa merkittävästi menneisyyden maisemasta syntyvään kokonaiskuvaan. Ajatuksellisesti määritelmä on lähellä Johnstonin (1998: 56) ajattelua maisemasta monitahoisena käsitteekategoriana, jonka puitteissa analysoidaan menneisyyden ihmisyyhteisöjä.

Kuva 3.4 Tutkija voi tehdä tulkintoja menneisyydestä tarkastelemalla nykyhetken säilyneitä piirteitä esimerkiksi Sääksmäen Rapolan kalmistoilla Valkeakoskella. Kuva Päivi Maaranen 2009.

Erilaisten käsitteiden ja käsitysten pohdiskelu on johtanut tutkimuksessani maiseman käsittämiseen laajasti. Se on aineellisista ja aineettomista piirteistä koostuva, aistien ja ymmärtämisen kautta havaittava, ja tutkijan kokemuksen ja tulkinnan kautta täydentyvä kokonaisuus. Käsityksen muotoutumiseen vaikuttavat ennen mutta Ulf Sporrongin (1996: 11)

ajatukset vuorovaikutuksesta yhteisön tavoitteiden ja luonnonmaantieteellisten tekijöiden välillä. Lisäksi siihen vaikuttaa Gamblen (2001: 137–139) näkemys maisemasta tilanteen mukaan muuttuvana työkaluna tai kontekstina. Tutkimuksessani maisema on siten vuorovaikutuksen paikka, jonka tarkempi määrittäminen riippuu kunkin hetken yhteisön ja siihen kytkeytyvän tarkastelijan tiedon ja tarkastelun pohjalta syntyvistä tulkinnoista. Tämä ajattelu on lähellä myös aiemmin käsiteltyä Maunu Häyrysen (2008: 483) näkemystä.

Yhteenvetona voi todeta, että tutkijan käsitys maisemasta ja ihmisen suhteesta siihen avautuu käsitteiden tarkastelun avulla. Käytetyt käsitteet antavat viitteitä siitä, millaisiksi ympäristö, maisema ja ihminen tutkimuksessa mielletään. Mikään käsitys ei ole välttämättä toista parempi tai oikeampi, mutta ne voivat erota toisistaan voimakkaastikin. Käsitteiden pohdiskelu voi johtaa myös uusien syntyyn. Tutkimukseni yhteydessä on esimerkiksi hahmottunut ajatus verkostomaisesta maisemasta (luvut 4.1.1–4.1.2). Sen muotoutumiseen on vaikuttanut arkeologian teorian (luku 2.2) ja menneisyyden ihmisen ja maiseman välisen suhteen pohdiskelu (luku 2.3). Lisäksi sen syntyyn on vaikuttanut maastossa käveleminen, jonka yhteydessä ympäristössä kuljetaan maisemaa havainnoiden (luvut 1.5 ja 3.4).

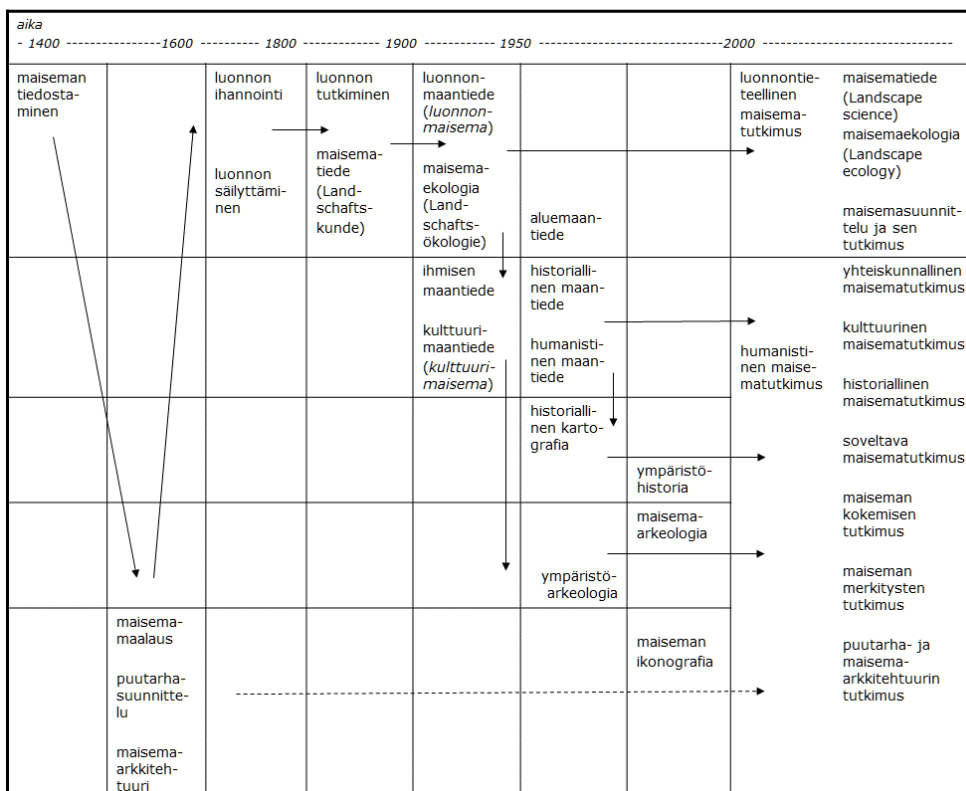
3.3 Maiseman tutkimisen historiaa

Tutkimushistorian tunteminen auttaa jäsenettäessä maiseman tutkimisen tavoitteita ja tuloksille perustettuja tulkintoja. Tutkimukseen liittyvien tieteenalojen hahmottaminen vaikuttaa puolestaan siihen, miten sen tuottamat tulokset ja tulkinnat maailmasta ymmärretään tieteen osana. Tieteenalojen määrittely on riippuvaista määrittelijästä ja hänen käsityksistään määriteltävää alaa koskien (Dark 1995: 13–15, 21–23). Menneisyyden ihmisen toiminnan tarkastelun kannalta ei ole välttämättä merkitystä sillä, nähdäänkö maiseman tutkiminen itsenäisenä tieteenalana vai ei. Pikemminkin on merkitystä sillä, että tutkija tietää sen teoreettisen viitekehyksen, jonka puitteissa hän työskentelee (ks. tarkemmin luku 2).

Maiseman tutkimisen historiaa voi hahmotella monin tavoin. Esimerkiksi Marc Antrop (2013: 12–22) on jäsentänyt eri aloja suhteessa toisiinsa ja kuvannut tutkimuksen moninaisuutta. Myös Tim Cresswellin (2003: 269–281) katsaus aiheeseen on kattava. Suomeksi tutkimushistoriaa on käsitellyt esimerkiksi Tapio Heikkilä (2007: 25–49). Erilaisia yksityiskohtaisempia tutkimuksen jaotteluja ovat puolestaan esittäneet mm. Osmo Kontturi (2000: 151–158), Niina Käyhkö (et al. 2004: 248) ja Pekka Rahkila (et al. 2006: 25).

Seuraava tutkimushistorian kuvaus (kaavio 3.2) perustuu käyttämäni kirjallisuuden (luku 3.5) pohjalta syntyneisiin ajatuksiin. Lisäksi siihen vaikuttavat edellä mainitut Marc Antropin ja Tapio Heikkilän käsitykset. Käsitteilyn ulkopuolelle jää monia asioita, kuten esimerkiksi maisemakuvauksen tutkimus (ks. esim. Heikkilä 2007: 37–38). Kuvaus on siten yleinen silmäys tutkimushistoriaan ja siihen liittyviin tieteenaloihin. Selkeyden vuoksi kuvauksessa on tieteenalakohtainen lähestymistapa, eikä siinä käsitellä yksityiskohtaisemmin eri alojen välisiä yhtymäkohtia. Asian käsittely noudattaa perinteisempää tieteenalojen jakoa, eikä siinä ei huomioida tarkemmin 2000–2010-luvulla tapahtunutta alojen uudelleen

ryhmittymistä, rajapintojen muokkautumista tai muuta kehitystä. (Vrt. Suomen Akatemia 2009.) Kuvaamisen yhteydessä käytetään perinteisempää soveltava tutkimus -ilmaisua esimerkiksi sektoritutkimuksen tai käytön innoittaman tutkimuksen sijaan. Tämä on tehty tietoisena siitä, että jako perustutkimukseen ja soveltavaan tutkimukseen ei ole täysin ongelmattonta (ks. Miettinen & Tuunainen 2010: 7–9, 14–15).

Kaavio 3.2 Hahmotelma maiseman tutkimiseen ja menneisyyden ympäristön tarkasteluun liittyvien tutkimusalojen suhteesta toisiinsa. Kaavio perustuu osittain Antropin (2013: 13, fig. 1.1) laatimaan maiseman tutkimuksen kehitystä kuvaavaan kaavioon, Hintikan (2008) Kulttuurintuotannon ja maisemantutkimuksen kirjojen kirjastoluokitukseen ja Howardin (et al. 2013: v–viii) julkaisun sisällysluetteloon.

Maiseman tutkiminen alkoi kehittyä tutkimusalana Euroopassa viimeistään 1800-luvun loppupuolella osana maantiedettä. Sen taustalla vaikutti 1700-luvulta alkanut luonnon romanttinen ihailu, jonka vuoksi erilaiset maisemakuvaukset lisääntyivät merkittävästi kirjallisuudessa ja maalaustaiteessa. (Esim. Coones 1992a: 72; Granö 1996: 45–46.) Oma vaikutuksensa maiseman hahmottamiseen oli luonnonihailua edeltäneellä puutarhasuunnittelulla

ja maisema-arkkitehtuurilla (Antrop 2013: 12–13). Luonnonihailu synnytti laajemman tarpeen ymmärtää luontoa ja hankkia siitä tarkempaa tietoa (Heikkilä 2007: 24–25). Aluksi tutkimuksessa keskityttiinkin luonnonmaisemaan.

Luonnonmaiseman synnyssä ja muotoutumisessa vaikuttavien tapahtumakulkujen lisäksi tutkimuksessa alettiin kiinnostua vähitellen kulttuurimaisemasta. Kulttuurimaiseman tarkastelu vahvistui erityisesti 1900-luvun alkupuolella. Tutkimuksessa keskityttiin mm. maatalousmaiseman muotoutumiseen liittyviin kysymyksiin erityisesti August Meitzenin (1895) innoittamana. (Helmfrid 1986: 13.) Meitzenin lisäksi maisematutkimuksen uranuurtajia olivat mm. Sigfried Passarge, Walter Christaller ja Carl O. Sauer (Rikkinen 1997: 1077). Sauerin merkitys oli erityisen tärkeä sen vuoksi, että hän toi ensimmäisenä esiin ajatuksen ihmisen ja ympäristön vuorovaikutuksesta. Lisäksi hän korosti ihmistä aktiivisena maisemaa muuttavana toimijana. (Coones 1992a: 71.) 1900-luvun puolivälistä eteenpäin kulttuurimaiseman tutkimiseen vaikuttivat voimakkaasti anglosaksiset historiantutkijat, kuten William G. Hoskins ja Maurice Beresford (Roberts 1987: 79).

Pohjoismaissa luonnonmaiseman tutkiminen alkoi 1900-luvun alkupuolella (Stjernquist 1992: 9–10; Granö 1996: 45, 50). Suomessa alan uranuurtaja maantieteessä 1920-luvulla oli J. G. Granö (1924: 1–9), joka eritteli mm. maiseman piirteitä ja havainnoi myös ihmistoiminnan vaikutuksia (ks. myös Linkola 2013: 140–142). Kulttuurimaiseman tutkiminen alkoi puolestaan kehittyä pohjoismaisessa kulttuurimaantieteessä toisen maailmansodan jälkeen anglosaksisen maiseman tutkimisen vaikutuksesta (esim. Jansson et al. 2004: 1–3; Brink 2008: 112–113; Berencreutz 2014: 129–131). Erityisen merkittävä oli 1960-luvulla eri tieteenalojen lähteitä ja menetelmiä yhdistävä tutkimusote (ks. myös Roberts 1987: 81–82). Sen avulla yksittäisten piirteiden ja tapahtumakulkujen tarkastelun sijaan pyrittiin maiseman kokonaisvaltaiseen kuvaamiseen ja selittämiseen. (Ks. lisää esim. Helmfrid 1986: 13, 15–17; Stjernquist 1992: 9.)

Maiseman kokonaisvaltaiseen kuvaamiseen liittyi myös historiallisen kartografian yhdistäminen maiseman tarkasteluun. Tämä tutkimus kehittyi erityisesti Pohjoismaissa 1970-luvulta alkaen kulttuurimaantieteessä tehtävässä tutkimuksessa. 1960-luvulla vanhoja karttoja oli jo käytetty arkeologisten kohteiden inventoinnissa apuna. Sittemmin maantieteilijät alkoivat hyödyntää historiallista karttamateriaalia laajemmin liittäen historian ja arkeologian antaman tiedon kulttuurimaantieteelliseen tutkimukseen (esim. Lehtinen 2000: 51). Vanhojen karttojen antamaa tietoa tarkastettiin ja täydennettiin maastotyöskentelyllä, arkeologisilla kaivauksilla ja luonnontieteellisten analyysien kautta saatavalla tietämyksellä. (Helmfrid 1986: 14–15; Gísladóttir 1993: 2–6.)

Suomessa kiinnostus historiallisiin karttoihin ja niiden antamaan tietoon heräsi laajemmin vasta 1990-luvulla (Roeck-Hansen 1996: 71). Tällöin historian ja arkeologian alalla alettiin käsittää vanhojen karttojen merkitys menneisyyden selvittämisessä ja ymmärtämisessä. Tässä vaiheessa karttoja tarkasteltiin kuitenkin enemmän historian kuin maiseman tutkimisen näkökulmasta. (Vrt. Kostet 2000: 29–30.) 2000-luvulle tultaessa karttoja käytettiin mm. kaupunkien ja maaseudun arkeologisten ilmiöiden jäljittämässä (ks. lisää Mök-

könen 2008: 9–13). Lisäksi karttoja hyödynnettiin yleisemminkin ympäristön historian selvittämisessä. Niiden pohjalta alettiin tuottaa myös esimerkiksi maisemahistoriakarttoja (Saarento 2010).

Kuva 3.5 Inkoon Långvikin historiallisen kylätontin perinnemaisema koostuu ekologisesta näkökulmasta erilaisista elinympäristöistä. Kuva Päivi Maaranen 2009.

Maantieteeseen enemmän tai vähemmän kytkeytyvän maiseman tutkimisen rinnalla on kehittynyt selkeästi luontoon painottuva tutkimusala, maisema-ekologia (vrt. Hietala-Koivu 1996: 172). Siinä tavoitteena on ympäristön kokonaisvaltainen ymmärtäminen maisematasolla. Lisäksi maiseman korostetaan olevan erilaisten habitaattien eli elinympäristöjen mosaiikki (kuva 3.5). Tutkimuksen kohteena on paitsi tämä habitaattien mosaiikki, myös sen muuttuminen ajan kuluessa. (Esim. Bennett 1999: 43–45; Sanderson & Harris 2000: 59–60; Leser & Nagel 2001: 130–131.) Maisemaekologiaan liittyy myös ajatus siitä, että habitaattien ajatellaan muodostavan käytäviä. Näitä käytäviä pitkin mm. erilaiset kasvi- ja eläinlajit leviävät alueellisella tasolla. (Bennett 1999: 97–100.) Tämä herättää miettimään myös esimerkiksi sitä, millaisten habitaattien muodostamien käytävien kautta ihminen on menneisyudessa liikkunut.

Maisemaekologiaan liittyy ajatus maiseman aineellisesta monimuotoisuudesta. Se liittyy habitaattien ja niiden lajiston monisyyseen ja -suuntaiseen vuorovaikutukseen. Lisäksi

maisemaekologia ottaa huomioon ihmisen merkittävänä vaikuttavana lajina. (Leser & Nagel 2001: 135–137.) Maisemaekologian alalla onkin tutkittu habitaattien lisäksi laajemmin maisemaa muotojensa, tapahtumiensa ja muutoksen muodostamana kokonaisuutena. Tällöin tarkastelun kohteena ovat olleet erityisesti silmin havaittavissa olevat piirteet ja ne tapahtumakulut, jotka maiseman muotoutumisessa vaikuttavat. (Zonneveld 1989: 4–5.) Tässä muodossa maisemaekologia on lähellä maantieteellistä maiseman tutkimista.

Maisemaekologiaan liittyy ympäristöhistorian kehitys 1970-luvulta eteenpäin. Siinä menneisyyden ihmisen ja ympäristön välisen suhteen tarkasteluun lisätään ekologinen näkökulma. Ympäristöhistoriassa pohditaan ihmisen lajityypillisen toiminnan lisäksi kulttuurista vaikutusta. Tällä ihmisen toiminnan ja ympäristön muutoksen historiallisten kehityskulkujen tutkimuksella on suuri merkitys mm. nykyisten ympäristöongelmien ratkaisemisessa. (Myllyntaus & Saikku 2001: 1–3, 13–15.) Viime mainittu on näkynyt esimerkiksi 2000-luvulta alkaen siten, että alun perin taustalla ollut luonto on noussut etusijalle tutkimuksessa (Myllyntaus 2001: 144). Ihmisen ja ympäristön välisen suhteen historian tarkastelu ekologisessa kontekstissa on lähellä tutkimusta, jossa ihmisen ja maiseman välistä suhdetta pohdiskellaan maisemakontekstissa.

Arkeologiassakin maiseman tarkastelu juontaa juurensa pitkälle, aina 1920-luvulle. Tällöin ilmakehuusta hyödyntävässä tutkimuksessa tarkasteltiin arkeologisia kohteita osana maiseman kokonaisuutta. Merkittävää kehittymisen aikaa oli 1960-luku, jolloin historian-tutkimuksen ja arkeologian piirissä kiinnostuttiin maisemasta ihmisen ympäristönä. 1970-luvulta eteenpäin maisema alettiin nähdä vähitellen yhteisöön liittyvänä, ja sitä hyödynnettiin mm. sosiaalisen ja kulttuurisen kehityksen pohdinnassa. 1980-luvulla monitieteisyys johti myös arkeologiassa ihmisen ja ympäristön vuorovaikutuksen tarkasteluun. Lisäksi tutkimuksen kohteeksi nousi ihmisen kyky muuttaa ympäristöään toimintansa kautta. (Stoddart 2000: 3–10, 75, 135–137; Darwill 2010: 61–66; Turner 2013: 132–136.) Kognitiivisten ja mentaalisten näkökulmien vaikutus maiseman tarkastelussa alkoi korostua 1990-luvulla. Samalla käsitykset maisemasta ja sen merkityksistä tulivat kriittisen tarkastelun kohteeksi. (Johnston 1998: 55–56; Darwill 2010: 67–68; Turner 2013: 136–138.)

1990-luvulta eteenpäin maiseman tutkimisessa luonnontieteellisen ja humanistisen tutkimuksen rinnalle on noussut soveltavampi tutkimusote. Siinä perustutkimuksen kautta saatua tietoa hyödynnetään mm. maankäytön tarkastelussa. Lisäksi tietoa sovelletaan säilyttämistä koskevassa keskustelussa, maiseman yleisluontoisessa kuvaamisessa ja erilaisten vaikutusten merkittävyyden arvioinnissa (vrt. myös David & Thomas 2010b: 33–34; Marttunen et al. 2015: 17–21, 53–62). Osittain tämä suuntaus tuntuu liittyvän myös luonnon monimuotoisuutta ja sen muutoksia koskevaan keskusteluun. (Vrt. Lehtinen 1997: 7–10, 27; Heikkilä 2000: 50, 100; Jones 2003: 31–32; Antrop 2013: 16–19; Ward Thompson 2013: 29.)

Soveltavassa tutkimuksessa ei välttämättä syvennetä käsitystä maisemasta tai oteta tutkimusaiheisiin uusia näkökulmia. Siinä voidaan pitäytyä jo olemassa olevissa käsityksissä ja koostaa vain tietoa yhteen. Joskus soveltavaan tutkimukseen voi liittyä myös arvoja heijastavien näkemyksien luominen menneisyydestä. (Vrt. Häyrynen 1997: 34; Lydon 2013: 656.) Soveltavan tutkimuksen taustalla voi vaikuttaa myös ajatus mm. jonkin halutun asian

säilyttämisestä tästä hetkestä tulevaisuuteen (vrt. Lydon 2013: 656–657). Lisäksi siinä voivat vaikuttaa ajatukset siitä, että jotakin arvokasta ollaan juuri kadottamassa tai jo kadotettu (kuva 3.6).

Kuva 3.6 Näkymä Espoon Bembölen historialliselta myllyn paikalta avautuu nykyään moottoritien siltaan, joten muutoksen vuoksi maiseman voi ajatella katoavankin. Kuva Päivi Maaranen 2010.

Soveltavassa maiseman tutkimisessä on hahmotettavissa kaksi suuntausta. Toinen niistä pyrkii laajaan näkemykseen ihmisestä ympäristössään ja toinen keskittyy maiseman säilyttämiseen. Ensin mainittuun suuntaukseen liittyy mm. suurten synteisien luominen esimerkiksi jonkin elinkeinon tai muun ympäristöön vaikuttavan ihmistoiminnan tarkastelun kautta. Lisäksi siinä koostetaan jo olemassa olevaa tietoa johdonmukaiseksi kokonaisuudeksi. Synteisin avulla menneisyys järjestetään ja kuvitetaan kertomukseksi maiseman synnystä, kehityksestä ja jopa taantumisesta. Esimerkiksi perustutkimuksen kokoamisesta ja kuvittamisesta sopii vaikkapa ruotsalaisen maatalouden historian kuvaus *Det svenska jordbrukets historia* I–V (esim. Pedersen & Widgren 1998; Myrdal 1999; Welinder 1999).

Toisessa suuntauksessa tarkasteltavana kohteena on maiseman muuttuminen ja siihen vaikuttaminen. Menetelmänä käytetään esimerkiksi kuvadokumentaatiota, jonka avulla saatetaan tuottaa kuvitettuja kertomuksia muutoksesta. Joskus tutkimuksessa nostetaan esiin ihmistoiminnan vaikutuksia tarkasteltaessa maiseman myönteiset, arvokkaat piirteet ja kiel-

teiset, ei-toivotut maisemahäiriöt (vrt. Rahkila et al. 2006: 40–42) (kuva 3.7). Lisäksi tutkimus voi liittyä hallintoon, yhteiskuntaan ja niiden toimintatapoihin. Tällöinkin maiseman säilyttämiseen liittyvät kysymykset ovat vähintään implisiittisesti mukana. (Ks. esim. Heikkilä 2000; Hietala-Koivu et. al. 2006; Heikkilä 2007.) Jossakin määrin tämän suuntauksen tutkimukset lähestyvät myös yhteiskunnallista maiseman tarkastelua ja maisemasuunnittelun tutkimusta.

Maiseman tutkimisen muuttuminen vaikuttaa liittyvän ennen muuta perinteiseen tutkimukseen kohdistuneeseen kritiikkiin ja monitieteisyyden lisääntymiseen. Kritiikki on koskenut sekä teoreettisten näkökulmien vähäisyyttä että pääkäsitteen eli maiseman määrittelyn epämääräisyyttä (Coones 1992a: 70–71; Cresswell 2003: 269). Lisäksi fyysisiä ominaisuuksia tarkastelevan luonnontieteellisen ja merkityksiä pohtivan tulkitsevan lähestymistavan välillä on ollut juopa. Se on voinut jossakin määrin jopa estää maiseman tarkastelua kokonaisuutena. (Cosgrove 2013: 15–16.)

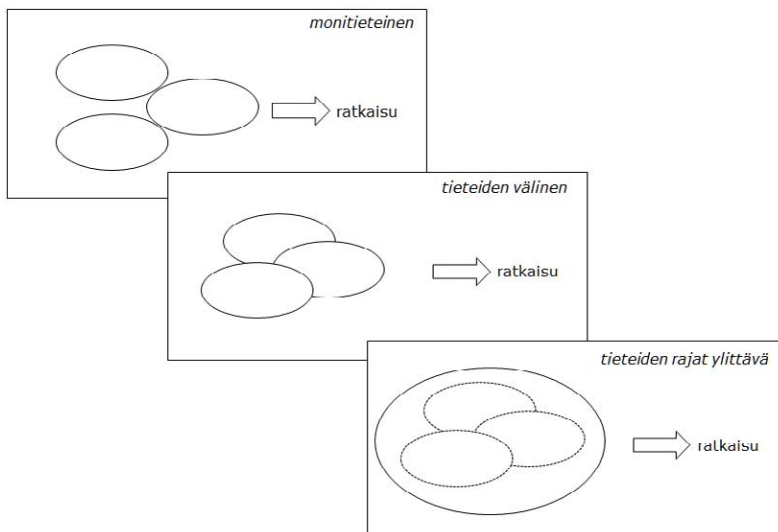

Kuva 3.7 Peltosaarekkeen raivaamisen mieltäminen myönteisenä tai kielteisenä maiseman muutoksena riippuu tarkastelijasta. Kuva Päivi Maaranen 2010.

Monitieteisyys ei puolestaan ole ollut vain maiseman tutkimista monilla eri tieteenaloilla, vaan niiltä saatujen vaikutteiden vuoksi esimerkiksi humanistisen ja kulttuurisen maantieteen kehittymistä (Karjalainen 1996: 8–10). Samaan kehitykseen vaikuttaa liittyvän humanistisen maisematutkimuksen alojen eriytyminen ja laajeneminen. (Antrop 2013: 16–

17.) Suomessa tähän kehitykseen liittyy myös erillisen maisemantutkimuksen oppiaineen perustaminen Turun yliopistoon 2000-luvulla (vrt. Elonen & Saarikoski 2015: 4–5; Santikko 2009: 3–5).

Maiseman tutkimisen muutos näkyy siinäkin, miten monien tieteenalojen suhde toisiinsa tutkimuksessa mielletään (kaavio 3.3). Käytettäessä käsitettä monitieteisyys (*multidisciplinary*) korostuu se, että tutkimus on luonteeltaan kokoavaa ja kysymyksiä käsitellään eri tieteiden lähtökohdista. Maiseman tutkimisen voi nähdä myös tieteiden välisenä (*interdisciplinary*). Silloin tutkimuksessa yhdistetään eri tieteenalojen menetelmiä, lähdeaineistoja ja käsitteitä kysymyksiä ratkaistaessa. Lisäksi tutkimisen voi hahmottaa tieteenalojen rajat ylittäväksi eli poikkitieteelliseksi (*transdisciplinary, crossdisciplinary*). Silloin korostuu se, että tutkimuksessa etsitään ratkaisuja eri tieteenalojen rajat ylittäviin kysymyksiin aloja erottelematta. Tutkimuksen kehittyessä pyrkimys tieteiden rajojen ylittämiseen tuntuu vaikuttavan yhä enemmän. (Vrt. Pakkasvirta & Pirttijärvi 2003; Rubin 2004; Mikkeli & Pakkasvirta 2007.)

Kaavio 3.3 Tieteenalojen suhde toisiinsa tutkimuksen kysymyksiä ratkaistaessa.

Tutkimushistorian tarkastelun perusteella voi yhteenvedona todeta, että maiseman tutkimisessa 1900-luvun alkupuolta on hallinnut luonnontieteellinen tutkimusote. 1900-luvun loppupuolelle luonteenomaista on puolestaan historialliseen ja kulttuuriseen vaikutukseen painottuva tarkastelu. 2000-luvulla korostuvat ymmärtämiseen, kokemuksellisuuteen ja monialaisuuteen liittyvät asiat. Maiseman tutkiminen on 2010-luvulla monimuotoista ja eri tieteenaloja yhdistelevää (vrt. myös Antrop 2013: 18–19). Se on lisäksi rajoiltaan läpäisevää ja eri alojen kautta toteutuvaa ottaen monesta inspiraationsa ja käytäntönsä. Monien tieteenalojen yhdistyminen ja moninaisuus ovat siis tyypillisimmät tutkimusta luonnehtivat piirteet.

3.4 Menneisyyden maiseman tutkiminen

Tutkimushistoriaa käsitellessä sivuttiin edellisessä luvussa lyhyesti tutkimukseeni läheisimmin liittyviä tieteenalaja. Niiden hieman tarkempi käsittely on kuitenkin perusteltua monitieteisyyden takia. Tutkimukseni liittyy ennen muuta arkeologiaan ja maantieteeseen, mutta lisäksi siinä on hyödynnetty historian lähteitä ja menetelmiä. Tämän vuoksi seuraavassa tarkastellaan menneisyyden maiseman tutkimista arkeologian, historian ja maantieteen yhteydessä.

Arkeologia itsessään on humanistinen tieteenalaja, jossa maiseman tarkastelu on liittynyt mm. maisema- ja ympäristöarkeologiaan (ks. myös Lavento 2009: 25, 28–29 taulukko 1; Kirkinen 2009: 338–340). Ensin mainitun katsotaan syntyneen 1970-luvulla ja yleistyneen 1980-luvun aikana (David & Thomas 2010b: 27). Sen päätehtäväksi määriteltiin alun perin rajatun alueen menneisyyden paljastaminen kaikin käytettävissä olevin menetelmin. Yksittäisellä kohteella oli tällöin tutkimuksessa merkitystä vain alueen osatekijänä. (Bray & Trump 1982: 137.) Maisema-arkeologiassa yhdistyivät lisäksi kenttäarkeologia ja maisemahistorian tutkiminen (kuva 3.8) (Aston & Rowley 1974: 11–14).

Aineellisen maiseman ja ihmisen välisen suhteen tarkasteluun keskittymisen vuoksi maisema-arkeologian on arvioitu olleen alkuaikoinaan hyvin lähellä ympäristöarkeologiaa. Sittemmin tutkimusala on laajentunut, ja siinä on alettu tarkastella mm. sosiaalista maisemaa. Tämä on vienyt maisema-arkeologian selvästi omaan suuntaansa ja syventänyt sitä. (David & Thomas 2010b: 28–32: 36, 39; Turner 2013: 134–135.) Yksittäisten menneisyydestä kertovien ilmiöiden sijaan tarkastelun kohteena ovat niiden väliset suhteet, ja sen kautta muotoutuva kokonaisuus. Tämä kokonaisuus voi kertoa myös jotakin ihmisestä sosiaalisena ja kokevana toimijana. (Vrt. David & Thomas 2010b: 36–38; Turner 2013: 131.)

Maisema-arkeologisen tutkimuksen yhteydessä eri tavoin kerätty tieto pyritään järjestämään maiseman kokonaisuutta ihmisen näkökulmasta selittävään muotoon. Lisäksi sen avulla voi yrittää jäljittää esimerkiksi sitä, millaisia ajassa ja tilassa muuttuvia toiminnallisia kokonaisuuksia tiedon perusteella on hahmotettavissa (vrt. Stoddart 2000: 7, 10). Näin maisema-arkeologiassa tavoitellaan menneisyyden paljastamista ja muutoksen hahmottamista mm. eri piirteiden ja niiden historiallisen yhteyden selvittämisen avulla.

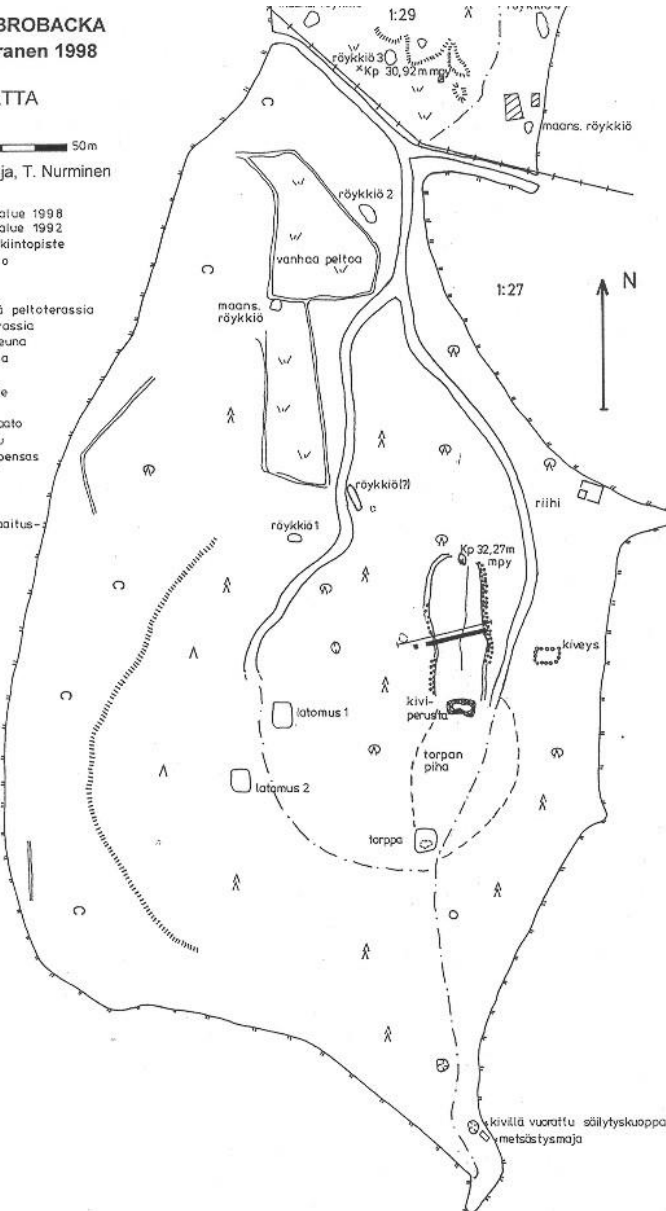
Maisema-arkeologiassa on vaikuttanut sosiaalisen maiseman tarkastelussa myös fenomenologiaan pohjautuva tutkimusote (ks. myös luku 2.3). Siinä toimijan persoonalliset kokemukset ympäristöstä muokkaavat käsitystä maailmasta. Lisäksi ne vaikuttavat hänen tapaansa suhtautua maailmaan. Tästä näkökulmasta myös arkeologi voi yrittää kokea maisemaa ja ymmärtää sen luonnetta. Hän voi myös pyrkiä tarkastelemaan sosiaalisten tapahtumakulkujen, kulttuuristen merkitysten ja maiseman suhdetta. (Renfrew & Bahn 2000: 42; Äikäs 2009: 25–26; David & Thomas 2010b: 34–35; Tilley 2010b: 271–274; Turner 2013: 135–137.) Maisemalla on tällaisessa tutkimuksessa kognitiivinen ulottuvuus. Lisäksi sillä on sosiaalinen ja henkinen merkitys ihmiselle. Näin kokemus maailmasta vaikuttaa sekä menneisyydessä että nykyhetkessä maisemaa tarkasteltaessa.

KARJAA BROBACKA
Päivi Maaranen 1998

YLEISKARTTA
mk 1:1000

50m
Piirt. C.-G. Lilja, T. Nurminen

- Kaivausalue 1998
- ▨ Kaivausalue 1992
- x Korkeuskintopiste
- o avokallio
- o kivi
- o kuoppa
- kivettyä peltoterassia
- peltoterassia
- peltolan reuna
- pello-oja
- W niitty
- metsätie
- paiku
- o tuulenkaato
- o lehtipuu
- o pökinpensas
- ▲ kuusi
- ▲ mänty
- Profiliivaihtuslinja

Kuva 3.8 Kaivauksien yhteydessä laaditut yleiskartat esittävät yleensä arkeologisen kohteen ja maiseman näkyvät piirteet. Alkuperäiskartta: C.-G. Lilja & Teija Nurminen, Museovirasto.

Maisema-arkeologian tapaan ympäristöarkeologia on vakiintunut alana 1970-luvulta alkaen, joskin sen juuret ovat 1960-luvulla. Jo tuolloin tutkimuksessa keskityttiin ihmisen ja aineellisen ympäristön väliseen vuorovaikutukseen ja sen tuottamiin jälkiin. (David & Thomas 2010b: 28.) Ympäristöarkeologiassa tarkastelun kohteena ovat erityisesti biologiset ja

geologiset lähdemateriaalit ja tapahtumakulut. Niiden tutkimuksen avulla selvitetään ja selitetään menneisyyden ihmistoiminnassa havaittavia ilmiöitä. Tutkimuksessa käytettävä lähdemateriaali on karkeasti luokiteltuna kahdentyypistä. Se on ihmisen vaikutuksen alaista, tai ihmistoimintaan ja sen jäännöksiin vaikuttanutta. Ympäristöarkeologian keinoin voi tutkia ihmisen aineellista ympäristöä ja sen muutosta. Lisäksi sen avulla voi tarkastella ihmisen vuorovaikutusta ympäristönsä kanssa. Tutkimuksessa hyödynnetty luonnontieteellinen lähdeaineisto ja sen tutkiminen eivät kuitenkaan kerro ihmistoiminnan tarkoituksista tai merkityksistä. (Esim. Wilkinson & Stevens 2003: 14–18, 81–96, 263; Denham 2010: 468–469.)

Ympäristöarkeologia on vähitellen vahvistanut asemaansa yhtenä ihmistoiminnan selittämisen keinona, sillä arkeologian teorialla on tutkimuksessa yhä merkittävämpi asema (Wilkinson & Stevens 2003: 12–13, 242–245). Lisäksi sen hyödyntäminen maiseman tarkastelussa vaikuttaa kasvavan. Tämä liittyy erityisesti ympäristöarkeologiassa tehtävään menneisyyden ympäristöjen selvittämiseen ja rekonstruointiin (vrt. Holliday 1992a: x; Holliday 1992b: 101, 111–112; Wilkinson & 2003: 133–134; Denham 2010: 469). Ympäristöarkeologiaa lähellä on myös sellainen tutkimus, jossa tarkastellaan ihmistoiminnan synnyttämien piirteiden ja ympäristön suhdetta geomorfologiaa selvittämällä. Lisäksi paikkojen luonnonmaantieteellisten ominaisuuksien analysointiin liittyvät tutkimukset sivuavat ympäristöarkeologiaa. (Vrt. Renfrew and Bahn 2000: 232–238, 256–257.)

Maisema- ja ympäristöarkeologian yhteydessä on hyvä mainita lyhyesti maisema- ja ympäristöhistorian tutkimus (ks. esim. Muir 2000: xiii–xv; Myllyntaus 2001; Louekari 2002; Louekari 2013; Turner 2013: 133–134). Ne ovat kumpikin vaikuttaneet omalla tavallaan menneisyyden maiseman tutkimiseen. 1950-luvulta alkaen muotoutuneen maisemahistorian tutkimusta on pidetty maisema-arkeologian edeltäjänä (Turner 2013: 133). Jotkut pitivät sitä jopa maiseman tutkimisen varsinaisena alkuna (Finch 2013: 144). Maisemahistoria on tärkeä esimerkiksi käytännön tutkimusmenetelmien kehittymisen kannalta. Siihen liittyy myös ajatus maiseman tarkastelusta maastossa kävelen sen ymmärtämiseksi historiallisessa yhteydessään (kuva 3.9) (vrt. Widgren 2001: 48; Widgren 2004: 455, 460–461; Johnson 2007: 34–35, 52–57). Ympäristöhistoriankin tavoitteisiin liittyy ajatus luonnon sijoittamisesta paikalleen suhteessa ihmiseen ja hänen historiaansa. Painopisteinä on kuitenkin ihmisen ja ympäristön vuorovaikutuksen pohdiskelu siten, että tarkastelun kohteena on ympäristö eri ulottuvuuksineen (vrt. Myllyntaus 1994: 31–34; Louekari 2002: 15, 35).

Ympäristöhistorian kautta lähennetään luontevasti maantiedettä luonnon ja ihmisen tutkimuksessa. Maantiede on luonnontieteiden tieteenala, mutta se käsittää myös ihmistieteellisen näkökulman kulttuurimaantieteen yhteydessä. Tämän vuoksi sitä hyödyntämällä voi tarkastella luonnontieteellisiä lähdeaineistoja, ja pohtia niihin liittyviä ihmissyntyisiä tapahtumakulkuja (vrt. Maaranen 2005b: 2–3). Maantieteessä luonnon ohella merkittävä tutkimuksen kohde on ihminen aktiivisena toimijana ympäristössään (ks. enemmän esim. Bradshaw 2002; Strahler & Strahler 2002; Goudie 2000). Menneisyyden maiseman tutkimuksessa maantiede vaikuttaa mm. paikkaan ja mittakaavaan liittyviin pohdintoihin (esim. Fellman et al. 1997: 9–17; Bradshaw 2002: 9–10; Head 2010: 379–381).

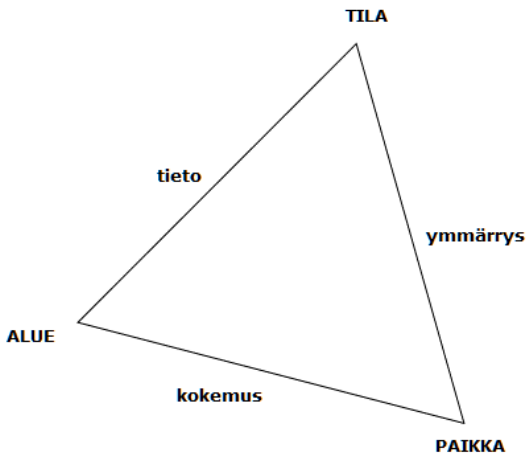

Kuva 3.9 Tammisaaren Skärlandetin laidunalueilla Raaseporissa maastossa kävelyn avulla voi havainnoida maiseman kokonaisuutta ja sen yksittäisiä piirteitä. Kuva Päivi Maaranen 2010.

Maantieteen yleisenä tavoitteena on kysymyksenasettelun avulla rajatun kaksiulotteisen alueen, kolmiulotteisen tilan tai ihmisen mieltämän ja kokeman paikan tarkastelu (vrt. Casey 1996: 44–46; Cresswell 2004: 1, 8–11). Tältä pohjalta jokainen alue on osa laajempaa alueellista kokonaisuutta, jokainen tila osa suurempaa tilaa ja jokainen paikka koettavissa sekä yksilöllisesti että yhteisöllisesti (kaavio 3.4). Tällä maantieteen ajattelulla on kytkös myös tulkitsevan arkeologian ajatuksiin kokemista ja ymmärrystä koskien (luvut 3.1–3.2) (esim. Hodder 1987: 139–141; Tilley 1994: 1–35; Tilley 2010a: 38–39). Alueen, tilan ja paikan luonne määrittäytyy tutkimuksen näkökulman kautta, ja tutkijalla on aktiivinen rooli tarkasteltavan ilmiön kontekstin rajaajana. Yksittäisten luontoon tai kulttuuriin liittyvien materiaalien ja inhimillisten tekijöiden ohella tarkastelun kohteena voivat olla eri tekijöitä toisiinsa kytkevät tapahtumakulut ja niiden muodostamat järjestelmät.

Nykyhetkeä tarkasteleva maantiede tarjoaa menneisyyden tutkijalle mietittäväksi ihmisten ja kulttuurien laajan kirjon. Se ei ehkä ole sellaisenaan suoraan sovellettavissa menneisyyttä koskeviin tulkintoihin, mutta voi inspiroida tutkijaa. Maantieteessä pohditaan nimittäin monia sellaisia ihmiseen ja ympäristöön liittyviä seikkoja, jotka kiinnostavat menneisyyden osalta mm. arkeologeja (vrt. Goudie 1987: 24–25; Roberts 1987: 80). Maantiede tarjoaa myös suuren määrän erilaisia menetelmiä ja malleja ihmistoiminnan ja sen vaiku-

tusten pohdiskeluun. Niihin tutustuminen voi herättää uudenlaisia ajatuksia ihmisestä ja yhteisöstä ympäristössään. Maantieteen vaikutus arkeologiaan onkin arvioitu 1900-luvun lopulla jopa suuremmaksi kuin muiden alojen (Wagstaff 1987: 5).

Kaavio 3.4 Tilan, alueen ja paikan suhde toisiinsa ja ihmisen tapaan hahmottaa ympäristöään.

Maantieteeseen liittyy yhtenä osa-alueena maantieteellinen maiseman tutkiminen. Se voi myös avata arkeologiassa uusia näkökulmia ympäristöön. Kulttuurimaantieteessä maiseman tutkiminen on maailmasta tehtävien tulkintojen väline (ks. enemmän Karjalainen 1996; Raivo 1997). Maisemaa ei tarkastella vain olemassa olevana kokonaisuutena näkyvine ja näkymättömine piirteineen. Lisäksi sitä pohditaan ihmisen maailmasta luomana kuvajaisena eli representaationa. (Esim. Raivo 1999: 104, 107; Häyrynen 2000: 36–38.) Tämä kuvajainen voi olla tutkimuksen tai kulttuurin tuotetta, mutta sen vaikuttavuus on aina kulttuurinen. Lisäksi maisemaa koskeva ymmärrys voi olla siirrettävissä yksilöiltä yhteisöille sukupolvien ajan, vaikka ympäristö itse muuttuisikin (esim. Salminen 2000; Äikäs 2000).

Yhteenvedon tutkimukseeni liittyvien tieteenalojen pohdiskelusta voi kiteyttää sen, että menneisyyden maiseman tutkimisessa paikka on tärkeä asia (ks. myös luku 6.1). Menneisyyden ihmistä koskevat pohdinnat sitoutuvat usein paikkaan ja siihen liittyvään tietoon. Yksittäisen paikan tarkastelun ohella pohditaan paikkojen suhdetta toisiinsa ja laajempaan kontekstiin kuten maisemaan. Paikkaa voi pitää vuorovaikutuksen ilmentymisen kohtana ympäristössään. Siinä kohtaavat maiseman aineelliset piirteet ja ihmisen toimintaan liittyvät tarkoitukset. Maiseman, paikan ja ihmisen voi sen vuoksi ajatella olevan monella tapaa sidoksissa toisiinsa. (Vrt. Jakle 1987: 4, 7; Wattchow 2013: 87, 90, 93.)

Lisäksi tärkeältä asialta vaikuttaa ihmisen ja luonnon toimintaan liittyvän muutoksen tarkastelu. Muutos liittyy ihmistoiminnan ja kulttuurien ulkonaiseen muuttumiseen ajan kuluessa. Lisäksi se voi liittyä kulttuurien sisäiseen muuttumiseen, joka tapahtuu ympäristöstä riippumattomistakin syistä. Kun ajatus ihmisestä vain järkevästi toimivana ja ympäristön

antamien mahdollisuuksien ohjaamana on menettänyt uskottavuuttaan, muutoksen syiden pohdinta on entistä moninaisempaa. (Vrt. Gibbon 1989: 45–46.) Tämän vuoksi monien tieteiden hyödyntäminen korostuu menneisyyden tutkimuksessa yhä enemmän.

3.5 Tutkimuskirjallisuutta

Kirjallisuuteen perehtyminen antaa käsityksen siitä, miten erilaista tutkimus maisemaan liittyen on. Tutkimuksessa voi keskittyä niin menneisyyteen kuin nykyisyyteen, ja tarkastella niin maiseman rakennepiirteitä kuin merkityksiä (esim. Nissinaho 1995; Fabech & Ringtved 1999; Kaivola & Rikkinen 2003). Kirjallisuus vaikuttaa tutkijaan ja voi suunnata tutkimusta. Tämän vuoksi seuraavassa käsitellään olennaisimpia tutkimukseeni vaikuttaneita julkaisuja (vrt. Saxén 1998: 83).

Luonnontieteen teoksista yleistietoa antaneita ovat mm. Bradshawn (2002) *A world regional geography – the new global order* ja Rubensteinin (2002) *The cultural landscape: an introduction to human geography*. Lisäksi voi mainita Fellmanin (et al. 1997) *Human Geography. Landscapes of Human Activities* ja Goudien ja Vilesin (1996) *The Earth Transformed. An Introduction to Human Impacts on the Environment*. Julkaisujen avulla on hahmotettu ihmisen ja ympäristön vuorovaikutusta nykypäivän maailmassa. Samassa tarkoituksessa on perehdytty Keisterin (1990) julkaisuun *The study of changes in cultural landscapes*, Haarnin (et al. 1997) toimittamaan *Tila, paikka ja maisema – tutkimusretkiä uuteen maantieteeseen* ja Häklin (1999) julkaisuun *Meta hodos: johdatus ihmismaantieteeseen*.

Monitieteisyyden näkökulmasta olennaisia julkaisuja ovat mm. Tilley'n (1994) *A Phenomenology of Landscape. Place, Paths and Monuments* ja Ashmoren yhdessä Knappin kanssa toimittama (1999) *Archaeologies of Landscape. Contemporary Perspectives*. Lisäksi tärkeitä ovat Cosgroven ja Danielsin (1989) toimittama *The Iconography of Landscape* ja Mugerauerin (1995) *Interpreting Environments. Tradition, Deconstruction, Hermeneutics*. Näistä kolme ensimmäistä ovat merkittäviä tutkijan ja tulkintojen välisen suhteen hahmotamisessa. Lisäksi niiden avulla on perehdytty monenlaisiin menneisyyden maiseman tutkimusta koskeviin ajatuksiin ja näkemyksiin. Sama koskee myös Duncanin ja Leyn (1994) toimittamaa julkaisua *Place/Culture/Representation*.

Konkreettisemmin ihmisen ja ympäristön välistä vuorovaikutusta on mietitty mm. Simonsin (1989) *Changing the Face of the Earth. Culture, Environment, History* ja Birksin (et al. 1988) toimittaman *The Cultural Landscape – Past, Present and Future* julkaisujen avulla. Ne ovat vaikuttaneet erityisesti ihmisen ja maiseman suhteen pohdiskeluun. Simonsin (1993a) *Environmental History. A Concise Introduction. New Perspectives on the Past* on ollut lisäksi tärkeä ympäristön historian tarkasteluun perehtymisessä. Muirin (2000) *The NEW Reading the Landscape – Fieldwork in Landscape History* on puolestaan auttanut luotaessa mielikuvaa maiseman historian jäljittämisen keinoista ja sen tuloksista. Lisäksi on hyödynnetty monin tavoin Howardin (et. al. 2013) toimittamaa laaja-alaista julkaisua *The Routledge Companion to Landscape Studies*.

Maisema-arkeologian (kuva 3.10) julkaisuista tärkeitä ovat Astonin yhdessä Rowleyn (1974) kanssa julkaisema *Landscape Archaeology. An Introduction to Fieldwork Techniques on Post-Roman Landscapes* ja Millerin yhdessä Gleasonin (1994) kanssa toimittama *The Archaeology of Garden and Field*. Astonin (1999) *Interpreting Landscape. Landscape Archaeology and Local History* ei ole ollut samalla tavalla uusia ajatuksia tuova julkaisu, mutta esittänyt koostetusti maisema-arkeologiaan liittyvää ajattelua. Davidin ja Thomasin (2010a) toimittamaa julkaisua *Handbook of Landscape Archaeology* on hyödynnetty mm. jäsenettäessä menetelmiä ja maisema- ja ympäristöarkeologian suhdetta toisiinsa. Maiseman piirteiden tarkastelun ja niihin perustuvien johtopäätösten esittämisen kannalta suuri vaikutus on Creightonin (2002) julkaisulla *Castles and Landscapes. Power, Community and Fortification in Medieval England*.

Kuva 3.10 Inkoon Västankvarnin seudun tarkasteluun soveltuu hyvin maisema-arkeologinen, eri piirteiden ja niiden yhteyden tutkimukseen painottuva ote. Kuva Päivi Maaranen 2008.

Yleisesti maisema-arkeologian kehitystä kuvastava Stoddartin (2000) toimittama *Landscapes from Antiquity I* on tärkeä menneisyyden maiseman tutkimisen ja sen muutoksen hahmottelussa arkeologiaa koskien. Johnsonin (2007) *Ideas of Landscape* ja ympäristöarkeologian ja maisema-arkeologian tutkimusta esittelevä Kluivingin (et al. 2012) toimit-

tama *LAC 2010: 1st International Conference on Landscape Archaeology* ovat perehdyttäneet 2000-luvun tutkimuksen suuntauksiin ja tuloksiin. Viimemainittu heijastaa myös maisema-arkeologian ja ympäristöarkeologian suhteen muutosta.

Kotimaisista menneisyyden maisemaa koskevista julkaisuista tutkimustyöni kannalta tärkeitä ovat Nissinahon (1994; 1995) toimittamat *Cultural ecology: one theory? ja Ihmisen maisema. Kirjoituksia yhteisön ja ympäristön muutoksista Lounais-Suomen rannikolla*. Niissä käsitellään monia tieteenaloja hyödyntävän tutkimuksen mahdollisuuksia ihmisen ja ympäristön välisen vuorovaikutuksen tutkimuksessa. Lisäksi maiseman ja menneisyyden laajalti yhdistäviä julkaisuja ovat Jussilan (2002) *Sääksmäen kolme maisemaa Valkeakoskella* ja Vuorisen (1998) toimittama *Maiseman arkeologiaa*. Saman tyyppinen on myös Salon (1997) julkaisu *Ihmisen jäljet Satakunnan maisemassa. Kulttuurimaiseman vuosituhanneet*. Jussilan ja Salon teoksissa on pyrkimystä synteesisomaiseen esitykseen ihmisen todeista ja mahdollisista vaikutuksista ympäristöönsä.

Toisen tyyppisiin näkökulmiin menetelmien ja aineistojen hyödyntämisessä ovat perehdyttäneet Lehtisen (2005) julkaisu *Karttojen kertomaa – vanhojen karttojen kautta maiseman historiaan* ja Seppälän (2003) artikkeli *Muinaislinna ja maisema – visuaalinen maisema-analyysi arkeologiassa, esimerkkinä Rapolan muinaislinna*. Johdonmukaisesti aineistot, menetelmät ja niiden pohjalta tehdyt johtopäätökset laajempaan kokonaisuutena esittävä julkaisu on puolestaan Tuovisen (2002) *The Burial Cairns and the Landscape in the Archipelago of Åboland, SW Finland, in the Bronze Age and the Iron Age*.

Teoreettisen ajattelun hahmottamisen ja tulosten tulkinnan kannalta merkittäviä julkaisuja ovat Whitleyn (1998) toimittama *Reader in Archaeological Theory. Post-Processual and Cognitive Approaches* ja Johnsonin (1999) julkaisu *Archaeological Theory. An Introduction*. Lisäksi tärkeä merkitys on Jonesin (2002) julkaisulla *Archaeological Theory and Scientific Practice* ja Hodderin (1991b) julkaisulla *Reading the past*. Näiden pohjalta on jäsenetty teoreettista ajattelua myös menneisyyden maiseman tutkimiseen liittyen, sillä suoraan asiaa käsittelevää julkaisua ei tutkimustyöni aikana tullut vastaan. Maiseman tutkimisen teoriaan liittyvä DeLuen ja Elkinsin (2008) toimittama *Landscape Theory* ei taidehistoriaan painottumisensa vuoksi ollut niin sovelluskelpoinen.

Tutkimustyöni ja käsitykseni maisemasta ovat muotoutuneet pääosin 1980–2000-luvulla julkaistun kirjallisuuden pohjalta. Menneisyyden maisemaan liittyvä tutkimus on tuolloin kehittynyt voimakkaasti ja laventunut moneen suuntaan. 2000-luvun jälkeen kiinnostukseni piiriin liittyvä julkaiseminen on hieman vähentynyt. Tämä liittyy todennäköisesti tutkimuksen painopisteen muuttumiseen. (Ks. myös Antrop 2013: 18–20.) Lisäksi menneisyyden maiseman tutkiminen on ehkäpä arkipäiväistynyt "uutuudesta" tavanomaisemmaksi näkökulmaksi muiden joukkoon. Tällainen kehityskulku on luonnollinen tieteessä. Ensimmäinen keksitään ja se houkuttaa monia innostuneita mukaan. Ajatukset ja tutkimus kehittyvät vilkkaan keskustelun takia. Kylläntymisvaiheessa toiminta aiheeseen liittyen vähenee tai suuntautuu toisen tyyppisten kysymysten tarkasteluun.

3.6 Yhteenveto

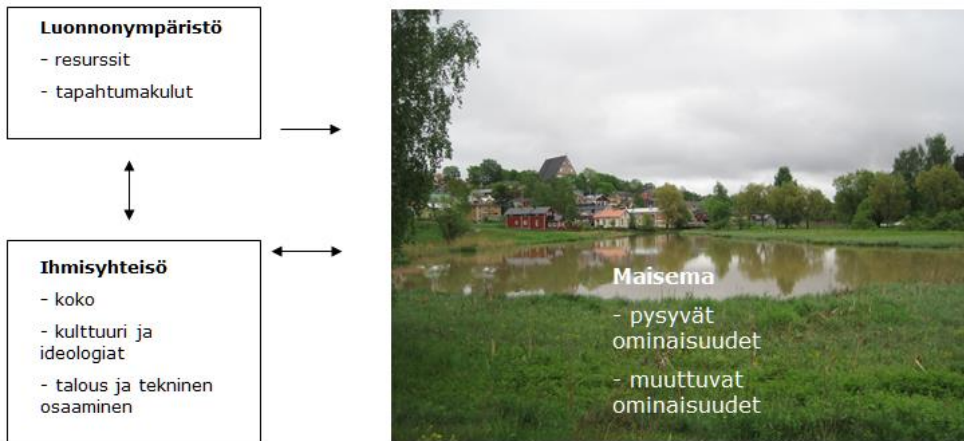
Maiseman käsittämistä ja tutkimushistoriaa koskevien havaintojen ja ajatuksien muotoutumiseen vaikuttaa tutkimustyössä käytetty kirjallisuus. Tähän liittyen mm. saksankielinen ja eteläeurooppalainen tutkimus on jäänyt käsittelyn ulkopuolelle, samoin Pohjois-Amerikassa tehty tutkimus. Lisäksi ulkopuolelle ovat jääneet taidehistoriaan, arkkitehtuuriin ja kulttuuriperintöön liittyvä tutkimus ja niiden käsitteet (esim. Buchli 2002; Leatherbarrow 2004; Krauss 2008: 426–428; Heinänen et al. 2011 viitteineen; Harvey 2013 viitteineen; Enqvist 2016: 119–195 viitteineen). Edelleen ulkopuolelle on jäänyt eri tutkimussuuntauksien, kuten esimerkiksi maisema- ja ympäristöarkeologian kritiikki (esim. Fleming 2006; Barrett and Ko 2009; Thomas 2010: 300–301; Finch 2013: 145–146).

Puutteista huolimatta tarkasteluni pohjalta voi tehdä joitakin yleisiä johtopäätöksiä. Ensiksikin tutkimuksen suuntautumiseen vaikuttaa tutkijan käsitys ympäristön ja maiseman luonteesta. Se pohjalta määrittyy nimittäin tutkijan käsitys ympäristön ja ihmisen välisen vuorovaikutussuhteen luonteesta. Yhdensuuntaisessa vaikutuksessa pääroolissa on ympäristö tai ihminen. Kahdensuuntaisen vuorovaikutuksen näkökulmasta kummankin merkitys on yhtä tärkeä (kaavio 3.5). (Vrt. myös Fellman et al. 1997: 37–40; Lawrence 2002: 397; Lydon 2010: 654–655). Tällöin ihminen vaikuttaa ympäristöönsä muuttaen sitä suoraan ja/tai epäsuorasti, mutta yleensä luonnon asettamissa rajoissa (ks. kuitenkin Haila 2012: 29–30). Suorat vaikutukset näkyvät saman tien tai hyvin lyhyellä aikavälillä, kun taas epäsuorat vaikutukset näkyvät vasta pidemmällä aikavälillä. Lisäksi niitä voi olla jopa vaikea jäljittää ihmistoimintaan liittyviksi.

Toiseksi voi arvioida, että maiseman tutkimisessa on vähitellen siirrytty kuvaavasta ja luokittelevasta otteesta tulkitsevaan ja merkityksiä pohtivaan. Soveltavamman tutkimuksen puolella ovat puolestaan nousseet menneisyyden maiseman säilyttämiseen liittyvät kysymykset. Esimerkiksi näistä kehityslinjoista käy hyvin maisema-arkeologia. Stoddartin (2000) toimittama kooste aiheesta tuo selvästi esiin, että arkeologiassa on seurattu maiseman tutkimuksen kehitystä 1900-luvulla koko ajan, mutta pienellä viiveellä. Niinpä esimerkiksi kognitiivisen ja mentaalisen maiseman nousu tutkimuskohteeksi arkeologiassa on kytkettävissä hieman aiemmin kulttuurimaantieteessä nousseeseen keskusteluun ihmisestä maiseman määrittelevänä ja kokevana toimijana. (Ks. myös Altenberg 2001; Altenberg 2003: 30–31; Turner 2013: 132.) Säilyttämiseen liittyvässä arkeologisessa tutkimuksessa on puolestaan alettu ottaa huomioon vähitellen myös maisema (esim. Bell et al. 1997: 318–319; Darwill & Fulton 1998; Turner 2013: 131).

Arkeologiassa on lisäksi selkeästi nähtävissä ympäristö- ja maisema-arkeologian läheneminen. Joidenkin tutkijoiden mukaan kyseessä on jopa ympäristöarkeologisen tutkimuksen nimikoituminen maisema-arkeologiaksi (Meier 2010a; Meier 2010b). Tämä läheneminen liittyy mm. siihen, että luonnon ja ihmistoiminnan historiallisen yhteyden tarkastelu on saanut ympäristöarkeologiassa koko ajan lisää huomiota (vrt. Hardesty & Fowler 2001: 72, 77–78). Lisäksi ympäristöarkeologiassa on kasvava pyrkimys luonnon tapahtumakulkujen analysoinnin ohella tulkintoihin ihmisestä laajemmin maisemassa toimivana. Maisema-arkeologiassa on puolestaan alettu tarkastella yksittäisten aineellisten ilmiöiden sijaan niiden

välillä vuorovaikutusta laajemmassa kokonaisuudessa (Turner 2013: 131). Pitkällä tähtäyksellä näiden kahden, jo alun perin lähellä toisiaan olleen tutkimusalan läheneminen vaikuttaa todennäköiseltä. Uudistuminen ja elinvoimaisuus edellyttävät erilaisten tutkimusalojen keskinäistä vuorovaikutusta, ja se voi johtaa lopulta niiden yhdentymiseen (vrt. David & Thomas 2010b: 27–28; Turner 2013: 138–139).

Kaavio 3.5 Ympäristön ja ihmisen välinen vuorovaikutus ja sen suhde maisemaan. Kuva Päivi Maaranen 2009.

Kolmantena yleisenä johtopäätöksenä voi todeta, että aineellisia piirteitä ja tapahtumakulkuja vaikeammin arvioitava, mutta silti merkittävä vaikutus maiseman muotoutumisessa on ihmisen ympäristönsä piirteille antamalla merkityksillä. Nämä ovat yhteydessä mm. ihmistoiminnan sijoittumiseen, ymmärtämiseen ja tulkintaan. (Vrt. Basso 1996: 56–58.) Ympäristö on itsessään vain aineellinen. Ihminen voi kuitenkin liittää siihen omiin toimintoihinsa vaikuttavia aineettomia ominaisuuksia mm. uskomusten kautta (kuva 3.11). Ympäristön hahmottaminen on sen vuoksi aina kulttuurisidonnaista, ja erilaiset ihmiset ja yhteisöt voivat tulkita sekä ymmärtää saman maiseman eri tavoin (Young 1992: 255–256, 270; Äikäs 2009: 27–28). Lisäksi ihminen on voinut mentaalisisista syistä toimia toisin, kuin esimerkiksi ympäristön muutos olisi edellyttänyt (McGovern 1985: 427–439).

Maiseman merkityksiin liittyvät käsitykset voivat vaikuttaa ihmisen toimintaan nykyäänkin. Esimerkiksi muistitieto paikasta voi ohjata välttämättään tai lähestymään kohdetta vielä pitkään sen jälkeen, kun toiminta siellä on päättynyt ja näkyvät merkit siitä ovat kätkeytyneet maisemaan. Ne voivat jopa muuttua maiseman aineettomaksi, vain muistamisen tai tietämisen avulla tavoitettavaksi osaksi (vrt. Viinanen 2007: 115). Maisemaan liittyvällä muistitiedolla tai uskomuksilla voi olla myös elinkeinon harjoittamiseen tai maan käyttöön ja omistamiseen vaikuttavaa merkitystä. Niiden kautta saatetaan säädellä esimerkiksi ruuan hankintaa, jakamista tai maan hyödyntämistä. (Young 1992: 257–258.)

Kuva 3.11 Tammisaaren Kasbergetin hautaan Raaseporissa liittyvät menneisyyden uskomukset ovat vain arvailun varassa, mutta nykyäänkin varhaisen metallikauden röykkiöihin liittyy kansantarinoita ja muistoja. Kuva Päivi Maaranen 2006.

Yhteen vedettynä voi todeta, että maiseman tutkiminen eri tavoin ja monen tieteenalan voimin tuottaa jatkuvasti lisää tietoa ja kehittää alaa. Erilaisten aineellisten piirteiden mittaamisen ja maiseman merkitysten ymmärtämisen yhdistäminen tieteen rajat ylittäen antaa tutkijalle laajimmat mahdollisuudet. Tutkimuksessa voi tällöin käyttää monipuolisesti erilaisia aineistoja ja menetelmiä tuottaessa tuloksia johtopäätösten tekoa varten. Lisäksi eri tieteenalojen tavat arvioida ja tulkita tuloksia vaikuttavat maiseman ymmärtämiseen. Tieteenalojen rajat ylittävässä keskustelussa ymmärrys kasvaa, kun eri alojen tutkijat tuottavat tietoa ja tarkastelevat tuloksia yhdessä.

4 Toiminnallinen näkökulma : maatalousmaiseman muuttuminen ihmisen vaikutuksesta

Ensimmäinen tarina: ihminen maiseman muuttajana

Koska esivanhemmat, niinkuin me ennen jo olemme kuulleet, olit karjan sikiöitä itzellensä toimittaneet, niin he holhoisit niitä tarkasti, kaitzit ja syötit suwella ruohostoisa, wiidoisa ja wehmastoisa, kokoisit ja kuiwaisit ruohoja niitten talwi-ruaxi, teit nawetoita ja korsuja niille suojaxi rankka ilmoja ja talwen kylmyyttä wastan ... : jonkatähden he rupeisit ruohoisia paikkoja ja alanko-maita perkailemaan ja holhoilemaan heinä-maaxi ... Koska ... olit saanet... jywäin siementä, rupeisit he myös kohta niitä kylwämään ja kaswattamaan. Ensisti kylwit he niitä taloina juuriin paljaisiin paikkoihin, jotka he taloina tarwetten tähden ... olit perannet ja paljastanet ja jotenkin saanet awaroituxi, joihin he kuokkimisella taisit siemenen multaan sekoittaa. Ja että he hawaitzit tuletut paikat wiekkammasti kaswanen, niin rupeisit he niitten kotowaraxi tuotaa hakattuain puitten metzään jääneitä ladwoja ja oxia polttelemaan ja kylwelemään, joitten jalosta menestyxestä he sitte riemastuit hakkamaan kaskia, ja korpia maahan huhtomaan, ja niitä kuiwaxi tultua polttelemaan kylwöö warten. ... He näjit, että ne taloin ympäristöllä peratut ja kuloitetut paikat, sen ensimmäisen kylwön jälkeen, kasuisit kaunin laihon, niin rupeisit he toistamiseen kokemaan, jos se wielä piti laihoa tuottaman : ja että he luonnollisesta ajatuxesta taisit arwata, ettei kamartunut ja ruohoittunut keto ollut sowelias jywän siementä hywin kätkemään ja idättämään, niin he rupeisit sitä kylwöxi aiwottua paikkaa kuokilla repimään ja multaa kerkiäxi tekemään, johon he sitte jywäin siementä kylwit ja sen käsi-haaralla sekoiti ... ja sait ajan tultua siitä kauniisti wiljaa ; josta he sitte riemastuit sillä tawalla ympäristöllänsä tekemään usiampia pellon muruja ja umpiaitoja, joista ajan kululla tuli wihdoin isoi wainioi.

- Suomenkieliset Tieto-Sanommat 1776d; 1776e; 1776f -

Ensimmäisen suomenkielisen sanomalehden, Suomenkielisten Tieto-Sanomien (1776a; 1776b; 1776c), alkunumeroissa kuvataan Suomen alueen asuttamista muinaisina aikoina. Esivanhempien todetaan saapuneen maille ”jotka ei ollut ikänä olleet sulilla”. Lisäksi kerrotaan, että perhekuntien siirtymisen vaivalloisuus johti suotuisiin paikkoihin asettumiseen ja puuhuoneiden rakenteluun. Nämä paikat sijoittuivat kuitenkin kauaksi toisistaan, joten ”tuskinkin koiran haukku wälittäin myötä tuulella toiseen kuului”.

Maataloudesta Suomenkieliset Tieto-Sanommat kertoo karjanhoidon ja viljelyn alun liittyvän muistoihin niistä maista, joista Suomen alueen asuttajat olivat saapuneet. Siemenet ja karja hankittiin tietoisesti omaan käyttöön vaihtokaupalla. Karjanhoito johti vähitellen suo-

jien rakentamiseen ja laidunmaiden perkaamiseen. Viljan viljely näkyi puuston raivaamisena ja metsien polttamisena. Lisäksi maaperää alettiin muokata, ja viljelysaloja laajennettiin ja aidattiin. (Tieto-Sanomien 1776d; 1776e; 1776f.)

Suomenkielisissä Tieto-Sanomissa käsitellään muinaisuudessa käytössä olleiden maan ja ympäristön muokkausmenetelmien ohella 1700-luvun maataloutta. Lisäksi kerrotaan maanviljelyksestä muualla Euroopassa, ja pyritään siten kehittämään elinkeinoa (Tieto-Sanomien 1776g). Maatalousyhteisön kyky muuttaa maankamaraa ja sen ominaisuuksia näkyy tiedonannoissa monella tapaa. Ihmisen vaikutus ympäristöön tuntuu tiedostetun selkeästi, ja se on nähty tärkeäksi saattaa laajempaan tietoon.

Kuva 4.1 Karjaan Kudibyn maisemassa Raaseporissa näkyy erilaisia historiallisen ajan maatalouden synnyttämiä piirteitä. Kuva Päivi Maaranen 2006.

Maatalouteen liittyvä ympäristön muuttuminen on kiinnostava tutkimuksen kohde, sillä muutos tapahtuu selkeästi ihmisen vaikutuksesta. Sen vuoksi seuraavassa pohditaan tarkemmin maataloutta ja siihen liittyvää maiseman muuttumista. Tavoitteenani on tarkastella maiseman erilaisia piirteitä (kuva 4.1), ja miettiä muutoksen syitä ja seurauksia. Lisäksi havaittu muutos jäsennetään vaiheiksi. Tarkastelun kohteena ovat niin varhaisen maatalouden harjoittaminen kuin moderniinkin maataloustoimintaan liittyvät kysymykset. Aluksi käsittelen kuitenkin lyhyesti maiseman muutoksen mieltämistä ja kuvaamista.

4.1 Maiseman muutos ja ihmisen toiminta

Muutoksen yleistä mieltämistä tarkasteltiin jo maiseman käsittämisen ja käsitteiden yhteydessä (luku 3.2). Tällöin todettiin, että ympäristö ja maisema sen osana muuttuvat jatkuvasti ihmisen ja luonnon yhteisvaikutuksesta. Muutoksen nopeus ja luonne vaihtelevat, sillä siihen vaikuttavat tapahtumakulut ovat erilaisia eri aikoina. Muutosta tarkasteltaessa ihmisen toiminnan ja luonnon tapahtumien vaikutusta voi lisäksi painottaa eri tavoin. Sen vuoksi tutkijoiden käsitykset muutoksen luonteesta ja seurauksista voivat olla erilaisia. Muutoksen mieltämisen tapa vaikuttaa siihen, miten ihmisen ja luonnon suhdetta arvioidaan. Kuvaamisen tapa vaikuttaa puolestaan siihen, millainen käsitys muutoksesta syntyy.

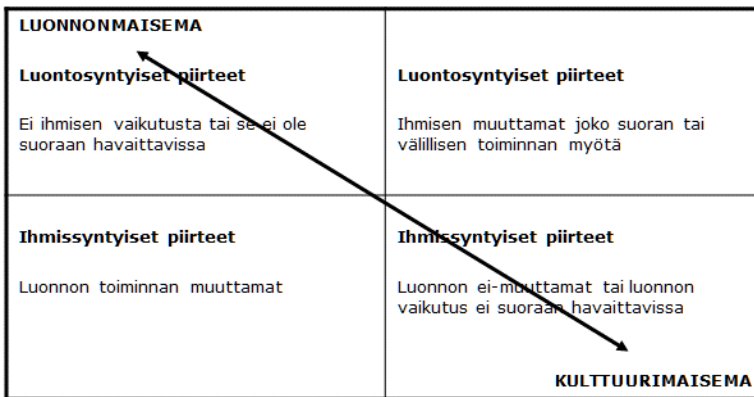

Kuva 4.2 1900-luvulla maankohoamisen synnyttämällä merenrantaniityllä Raaseporin Tammisaaressa on edelleen nähtävissä jo vuosia sitten päättyneen laiduntamisen vaikutus. Kuva Päivi Maaranen 2006.

4.1.1 Muutoksen mieltäminen

Maiseman muutoksella itsessään ei ole mitään määrättyä suuntaa tai lopullista tavoitetta. Maisema vain muuttuu ja on sellainen, kuin se havainnoitavalla hetkellä havaitsijalleen ilmenee (kuva 4.2) (vrt. myös Cummings 2010: 286). Havaitsijasta itsestään riippuu se, mitä hän maisemassa voi mielestään tarkastella. Maisema ei myöskään muutu paremmaksi tai huonommaksi. Sen sijaan ihminen voi nähdä siinä hyviksi tai huonoiksi arvioimaan ominaisuuksia (ks. myös luku 7.1.4).

Luonnon tapahtumat etenevät luonnollisten kulkujen mukaisesti, kun taas ihmistoimintaa tarkasteltaessa kulttuuri on olennainen muutoksessa vaikuttava tekijä. (Ehrlich et al. 1973: 80–83.) Ihminen ei voi muuttaa ympäristöään enemmän, kuin hänen hallitsemansa tekniset apuvälineet ja voimalähteet mahdollistavat (ks. myös luku 2.3). Teknologian muutokset liittyvät siten jatkuvasti ihmisen ja luonnon välisen vuorovaikutussuhteen muutokseen (Roberts 1992: 122–124). Ihmisen vuorovaikutus ympäristön kanssa muuttuu sen vuoksi ennen kaikkea osaamisen karttumiseen ja ajatteluun liittyvän kulttuurisen kehityksen myötä (Simmons 1993b: 48–49).

Taulukko 4.1 Maisema luonto- ja ihmissyntyisten piirteiden muodostamana kokonaisuutena

Tarkemmin eriteltynä maisema koostuu luontosyntyisten piirteidensä ohella erilaisista ihmissyntyisistä piirteistä kumpiinkin kytkeytyvine tapahtumakulkuineen. Nämä piirteet voivat olla aineellisia ja aineettomia, ja tapahtumakulut joskus hyvin mutkikkaita. Viimekädessä maisema on kauttaaltaan välillisen ja välittömän ihmistoiminnan muovaamaa (taulukko 4.1), vaikka kaikkia sen piirteitä voi olla vaikea jäljittää. Tämä näkemys perustuu osittain luvussa 3.1 käsiteltyyn ajatukseen siitä, että maisemaa ei ole olemassa ilman ihmistä. Ihmisen toimintaan liittyy myös tarkoituksellisuus, jonka avulla vaikutetaan haluttaessa tietoisesti maisemaan ja sen piirteisiin.

Ihmistoiminnan vaikuttaman maiseman voi hahmottaa monella tavalla, joista pohdin seuraavassa kerroksellista ja verkostomaista hahmottamista. Tavat poikkeavat toisistaan,

mutta yhteisenä pyrkimyksenä niille on pitkän historian omaavan maiseman johdonmukainen jäsentäminen. Miellettyessä maisema kerrokselliseksi kokonaisuudeksi nuoremman aikakauden piirteiden ajatellaan kerrostuneen edellisten, vanhempien aikakausien piirteiden päälle (esim. Roberts 1987: 84; Lehtinen 1997: 13–15; Drenthen 2016: 245–246). Maisemassa havaittuja ihmistoiminnan piirteitä ajoitetaan ja suhteutetaan toisiinsa kerrosjärjestyksestä selvittämällä (vrt. esim. Renfrew & Bahn 2000: 106, 118–119).

Ajatus maisemasta kerroksellisena sopii hyvin arkeologiaan ja geologian stratigrafiaan liittyviin ajatuksiin (Roberts 1987: 86–87). Stratigrafisen ajattelun mukaan nuoremmat kerrokset sijoittuvat yleensä vanhempien päälle. Kerrostumiseen voi kuitenkin liittyä tapahtumia, jotka sekoittavat vanhemmat kerrokset tai jopa kääntävät kerrokset väärään järjestykseen. (Vrt. Lavento 2009: 36.) Kerroksellisessa maisemassa voi ajatella tapahtuvan samankaltaisia, järjestystä sekoittavia tapahtumakulkuja, jotka tutkijan on tunnistettava (Roberts 1987: 84).

Kerroksellisuus soveltuu menneisyyden maiseman tarkasteluun, mutta se aiheuttaa tutkimuksen kannalta myös ongelmia. Se rajaa nimittäin maiseman piirteet ja muutosta aiheuttavat tapahtumakulut erillisiin ajallisiin kerroksiin. Näin se voi luoda mielikuvaa siitä, että kussakin kerroksessa maisema on ollut suhteellisen pysyvä ja muuttumaton. Kutakin kerrosta on myös seurannut suhteellisen pysyvä kerros ja sitten taas seuraava.

Kerrosmaisuuuden sijaan hahmotan maiseman verkostomaisena (vrt. myös Chapman 2010: 188). Verkostomaiselle maisemalle ominaista on ajallinen ja alueellinen vertikaalinen ja horisontaalinen reagoivuus. Maisema ei ole muotoutunut kerroksina toistensa päälle, vaan se on eri aikoina syntyneiden ja toisiinsa lomittuvien piirteiden ja tapahtumakulkujen muodostama kokonaisuus. Tällöin mennyt voi vaikuttaa nykyisyydessä ja ehkä tulevaisuudessakin siihen, miten maisema muuttuu, muotoutuu ja ymmärretään. Verkostomaiselle maisemalle tyypillistä on piirteiden ja tapahtumakulkujen ajoittainen ja alueittainen tihentyminen ja väljeneminen. Niiden yhteydessä verkoston erilliset piirteet muuntuvat vähitellen toisilaisiksi tai liittyvät osaksi suurempaa kokonaisuutta (kuva 4.3).

Ajatus maisemasta verkostomaisena on lähellä toimijaverkkoteorian ajatuksia (luku 2.1). Sen perusteella maailman voi mieltää aineellisten ja aineettomien toimijoiden välisistä suhteista syntyväksi verkostomaiseksi kokonaisuudeksi. Toimijat ovat osallisia toiminnan ja sen synnyttämien tapahtumien kautta. Verkoston luonne muuntelee toimijoiden välisten suhteiden ja tapahtumien mukaan. Toimijoiden ja tapahtumien määrät vaikuttavat toisiinsa ja siihen, miten tiheä tai väljä verkosto on. Tutkija on osa tätä verkostoa tutkimusta tehdessään. Hän ei ole ulkopuolinen havainnoija, vaan verkoston toimija ja mukana tapahtumissa. (Witmore 2007: 546–549; Johnson 2010: 226; Fahlander 2012: 110, 115; Hodder 2012: 91–93.)

Edellä kuvatun pohjalta verkostomainen maisema on sen laajemman maailman osa, jossa toimijat ja tapahtumat ovat vuorovaikutuksessa. Samassa hetkessä kohtaavat toimijat ovat osallisia heitä toisiinsa yhdistävissä tapahtumissa. Tämä liittyy horisontaaliseen reagoivuuteen, eli samassa aikatasossa tapahtuvaan toimintaan ja sen ilmenemiseen. Ajan kuluessa toimijat ja heidän määränsä muuttuvat, ja se vaikuttaa myös tapahtumien ja niiden

mahdollisesti synnyttämien piirteiden määriin. Silti jokin aiemmista tapahtumista voi vaikuttaa myöhempiin toimijoihin, ja sitä kautta taas tapahtumien tuottamiin piirteisiin maisemassa. Tämä liittyy vertikaaliseen reagoivuuteen, eli eri ajanhetkien toimijoihin ja toiminnan kautta tapahtuviin asioihin. Verkostomainen maisema on kokonaisuutena muunteleva läpi ajan menneisyydestä tulevaisuuteen.

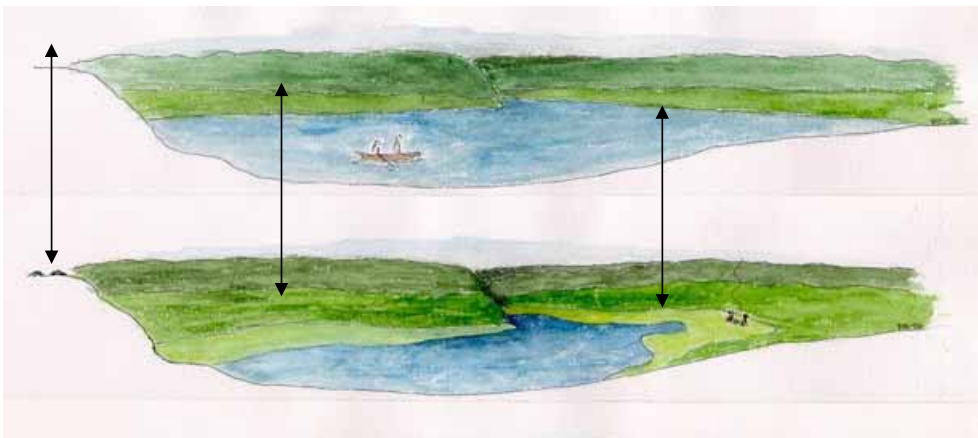
Kuva 4.3 Karjaan Sutarkullan metsäinen luonnonsuojelualue Raaseporissa oli keskiajalla linnapaikana todennäköisesti puuttomaksi hakattu ja muutenkin raivattu. Kuva Päivi Maaranen 2007.

Maiseman hahmottaminen verkostomaisena mahdollistaa aineellisten piirteiden ja tapahtumakulkujen tarkastelun aineettomien tekijöiden rinnalla. Viimemainittuja ovat mm. maisemaan ihmisen mielessä vaikuttavat tekijät. Aineellista ja aineetonta voi verkostomaisen hahmottamisen pohjalta tarkastella myös yhtä aikaa, ja tehdä toisesta toista koskevia tulkintoja. Tutkijan on kuitenkin huomioitava se, että jatkuva muuntuminen ajassa, paikassa ja tilassa voi heikentää piirteiden havaittavuutta. Lisäksi se voi lopulta häivyttää ne havainnoijan näkö- ja tietämyspiiristä.

4.1.2 Muutoksen kuvaaminen

Maiseman tutkimisen tuloksena syntyy usein ainakin jonkinlainen kuvaus tai muu selostus havaituista ilmiöistä ja niihin liittyvistä asioista. Se on yleensä johonkin paikkaan tai suhteellisen rajattuun maantieteelliseen alueeseen liittyvä. Joskus se voi kuitenkin olla sovellettavissa laajojakin alueita koskevaksi. Kuvattavan kohteen tarkastelun yksityiskohtaisuus vaikuttaa tulosten yleistettävyyteen. Jos tarkastellaan hyvin yksityiskohtaisia tai paikkaan sidoksissa olevia asioita, kuvausta voi olla vaikea yleistää laajempaa kokonaisuutta koskevaksi. Lisäksi kuvattavien asioiden yksinkertaistaminen voi vaikuttaa tulosten yleistettävyyteen (Roberts 1987: 95). Kuvaukset voi halutessa jäsentää esimerkiksi malliksi tai vaiheiksi. Vaiheiden kuvauksen voi esittää sanoin, karttoina tai kuvina maisemista (Cummings 2010: 286–288; Gill & Lange 2013: 417–420, 422). Mallit voi lisäksi esittää erilaisina kaavioina.

Muutoksen kuvaaminen mallina nostaa esiin vuorovaikutteisuuteen ja syy-seuraus-suhteisiin liittyviä asioita. Näin voi esittää erityisesti muutokseen vaikuttavia tekijöitä ja niiden liittyvyyttä toisiinsa. Kuvaaminen riippuu tällöin mm. siitä, millaista muutosta halutaan kuvata ja miten yksityiskohtaisesti. Mallien avulla voi jäsentää esimerkiksi hyvin laajoja, toisiinsa liittyviä tapahtumakulkuja yleisluonteisesti. Lisäksi niiden avulla voi esittää yksittäisen tai muutaman tapahtumakulun vaikutuksia. (Esim. Baker 1989: 111–113; Emanuelsson 1998: 85–87; Bürgi et al. 2004: 857–858.)

Kuva 4.4 Perniön Asteljoen maisemaa Salossa kivikaudella (ylempi kuva) ja varhaisella metallikaudella (alempi kuva) (Maaranen 1996: 35, 39).

Muutoksen kuvaaminen vaiheina on enemmän tiettyyn paikkaan ja aikaan sidottua. Siinä kunkin vaiheen maiseman piirteet ja niihin liittyvät tapahtumakulut poimitaan esiin ja kuvaillaan. Vaiheina kuvaamisen avulla voi jäsentää esimerkiksi ajassa tapahtuvaa muutosta. Lisäksi sen avulla voi järjestää tutkimusmateriaalia ja yksinkertaistaa asioita (Gill & Lange 2013: 419). Tulokset voi esittää mm. poikkileikkauksina pitkistä jatkumosta (kuva

4.4). Niissä esimerkiksi erilaisten tapahtumakulkujen tuloksena syntyneiden maiseman ai-neellisten piirteiden määrä muuttuu ajan kuluessa (vrt. esim. Selinge 1994: 15; Rikkinen et al. 1999: 52–53).

Vaiheina kuvaamisen tuloksia voi muuntaa myös erilaisiksi menneisyyden kuvituksiksi tai kuvasarjoiksi (vrt. myös kuva 2.4 luvussa 2) (esim. Helmfrid 1994: 9, 20; Selinge 1994: 14, 23, 37, 47, 57; Welinder 1999: 94–95, 142–143; Pedersen & Widgren 1999: 296–297). Ongelmallista tässä yhteydessä on sarjojen häivyttämä ymmärrys ajan kulumisesta. Esimerkiksi 1500 vuotta on pitkä ajanjakso, mutta sarjana ehkä vain yhden tai kahden vaiheen, siis kuvan tai parin laajuinen. Kuvat saatetaan silloin mieltää hyppäyksiksi ajanjaksosta toiseen (vrt. Tuhkanen 1994: 53–54). Haasteellisinta kuvasarjoissa on jatkuvasti tapahtuvan muu-toksen esiin tuominen. Kuvalliset esitykset voivat myös johtaa liikaan yksinkertaistamiseen tai jopa manipulaation tyyppiseen, johdattelevaan esittämistapaan (ks. myös luku 2.2) (vrt. Gill & Lange 2013: 419; Leyshon & Geoghegan 2013: 464–465).

Tutkimuksessani maiseman ajattelu verkostomaisena auttaa hahmottamaan muutosta useiden toisiinsa lomittuvien ja pitkään jatkuvien tapahtumakulkujen kokonaisuutena. Vaikka muutosvaiheita on eritelty, siihen ei ole liittynyt ainakaan tietoista ajatusta maisemien tai niiden piirteiden kerrostumisesta toistensa päälle. Muutoksessa erilaiset tapahtu-makulut vain muuntuvat, voimistuvat ja heikkenevät toistensa lomassa. Muutos on tällöin moninaista, ja se on pyritty ottamaan kuvaamisessa huomioon.

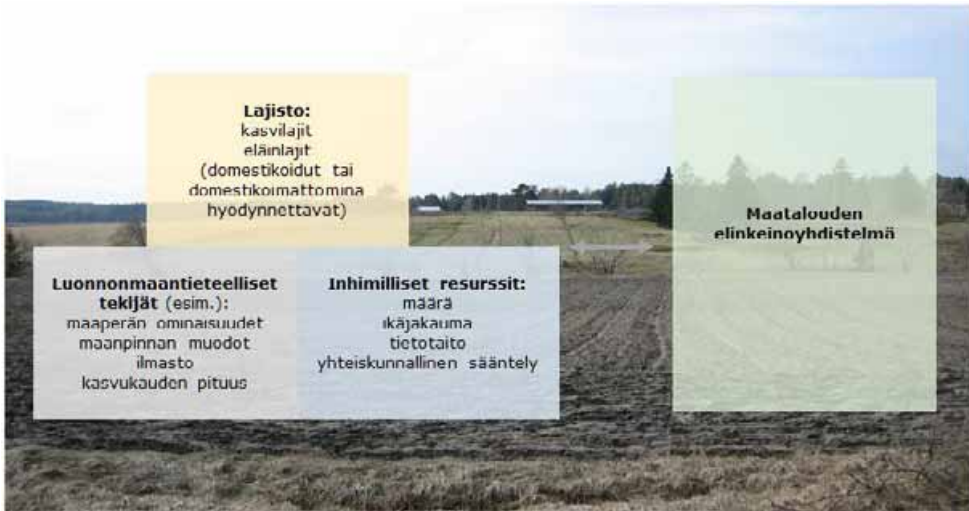
Verkostomaisen maiseman hahmottamiseen liittyen muutosta kuvattaessa voi olla joskus vaikea valita, mitä kuvaukseen sisällyttää ja mitä jättää vähemmälle tai kokonaan pois. Kuvaukseen vaikuttaa näin tutkijan tekemä arvio eri tapahtumakulkujen merkityksestä ja suhteesta toisiinsa. Tulkintavaiheessa moninainen tieto voi hämätä ja asioiden merkitys voi jäädä myös huomaamatta. Tulkinta saattaa myös laventua liikaa, jolloin vaiheita voi olla hankala jäsentää suhteessa toisiinsa.

Maatalousmaisemaan liittyvässä tutkimuksessani on siis päädytty kuvaamaan muutosta vaiheina, mutta pitäydytty vain sanallisessa kuvauksessa. Valinnan perusteluna on ennen muuta se, että tutkimuksen yhteydessä ei ole haluttu tuottaa kerrosmaista käsitystä maisemasta vahvistavia kuvallisia esityksiä. Kuvauksessa painotetaan tietoisesti ihmistoiminnan synnyttämien piirteiden ja tapahtumakulkujen tarkastelua. Sitä tehtäessä on havainnoitu erityisesti tapahtumakulkujen jatkuvuutta ja muuntumista ajan kuluessa. Lisäksi on jäljitetty niitä piirteitä, jotka ovat säilyneet maisemassa muutoksista huolimatta.

4.2 Maatalous ja maiseman muuttuminen

Maatalous on yhdistelmäelinkeino, johon liittyvät viljan ja/tai hyötykasvien viljely ja koti-eläinten pitäminen. Maatalouden elinkeinoyhdistelmässä nämä painottuvat eri tavoin erilai-sissa yhteisöissä ja eri aikoina. Painottumiseen vaikuttavat erityisesti hyödynnettävissä ole-vat inhimilliset resurssit ja ympäristön luonnonmaantieteelliset tekijät (kaavio 4.1). Maata-lous elinkeinona tarkoittaa sen vuoksi paikallista tietoista ruuan tuotantoa kulloinkin käy-

tettävissä olevilla jalostetuilla tai jalostamattomilla kasvi- ja/tai eläinlajeilla. Siihen vaikuttavat luonnontekijöiden ohella maatalouden harjoittajan omat valinnat ja yhteisön mahdollinen ohjaus.

Kaavio 4.1 Maatalouden harjoittamiseen vaikuttavat monet tekijät (domestikaatio = kasvilajien jalostaminen ja eläinlajien kesyttäminen). Kuva Päivi Maaranen 2008.

Maatalouden harjoittamisen kannalta olennaisia ovat tietyt reunaehdot (Maaranen 2010b: 181–182). Luonnonmaantieteelliset tekijät määrittävät, millaista maataloutta voi ylipäätään harjoittaa. Ilmaston lisäksi kasvinviljelyn kannalta tärkeitä ovat esimerkiksi maaperän ravinteisuus, vedenpidätyskyky ja raekoko. Kivisyydellä on merkitystä peltoviljelyn kannalta, mutta eläinten pidossakin se vaikuttaa (vrt. Wirilander 1989: 570, 637). Laitumia voi nimittäin joutua valikoimaan ja raivaamaan karjan vahingoittumisen ehkäisemiseksi. Maaperän ominaisuuksien lisäksi maapinnan korkokuvalla on vaikutuksensa. Erityisesti rinteisyys ja rinnekaltevuudet ovat tärkeitä mm. viljelyyn liittyvien apuvälineiden käytön kannalta. (Esim. Alalammi 1982: 2–3.) Lisäksi niin kasvinviljelyn kuin kotieläintenpidon kannalta olennaista on makean veden riittävyys.

Yhteisön tietotaito ja käytettävissä olevat tekniset keinot vaikuttavat myös siihen, millainen maatalouden elinkeinoyhdistelmä on (kuva 4.5). Tietotaidon ja tekniikan hallinta käsittää kaikki ne keinot, tavat ja välineet, joilla maataloutta käytännössä harjoitetaan. Raivaus, maanmuokkaus, maan tuottavuuden parantaminen ja rakentaminen muuttavat ympäristöä voimakkaimmin. Hyödynnettävissä olevat kasvi- ja eläinlajit vaikuttavat puolestaan tuotantotapaan ja -määriin. Tietotaito, tekniikan hallinta ja maataloudessa työskentelevän väen määrä ovat lopulta yhteydessä siihen, miten elinkeinon harjoittamisen vaikutukset näkyvät ympäristössä.

Maatalouden kautta ihminen muuttaa yleensä sekä luonnon ekologista järjestelmää että maisemaa melko pysyvästi (vrt. Simmons 1989: 87; fig. 4.1). Tämän vuoksi maatalouden

tutkiminen mahdollistaa ihmisen toiminnan aiheuttaman muutoksen monipuolisen pohdiskelun. Osa maatalouden vaikutuksista on esimerkiksi välittömiä ja liittyy suoraan ihmisen toimintaan, kuten raivaamiseen. Osa vaikutuksista on sen sijaan välillisiä ja jopa vasta myöhemmin näkyviä. Näihin kuuluu esimerkiksi maaperän köyhtyminen liiallisen laiduntamisen tai riittämättömän lannoittamisen vuoksi.

Kuva 4.5 Hevosvetoiset niittokoneet ovat useimmilla tiloilla enää muistoina, mutta 1800–1900-luvulla ennen traktoreita ne korvasivat monta ihmistä niittotöissä. Kuva Päivi Maaranen 2012.

Maataloutta tarkastelevalla on käytettävissään suuri määrä erilaisia lähteitä ja menetelmiä (ks. myös luku 1.1). Esimerkiksi arkeologiassa maatalouden synnyttämiä piirteitä jäljitetään inventoinnin, tarkastuksien ja kaivauksien keinoin (mm. Gleason 1994: 7-16; Gren 1997: 28–42). Elinkeinosta kertovat mm. maisemassa olevat aineelliset maataloustoiminnan synnyttämät jäännökset (kuva 4.6). Lisäksi siitä kertovat arkeologisissa tutkimuksissa paljastetut erilaiset peltokerrostumat, muokatut maat, lantajäänteet ja kyntöjäljet (Mikkola 2005: 49–50). Myös maatalouteen varmasti tai oletetusti liittyvät työkalut ja muut esineet ovat arkeologisten päätelmien lähdemateriaalia (esim. Salo 1997: 76–77, 82, 94–96; Huurre 1998: 189–190).

Menneisyyden maataloudesta antavat arkeologian lisäksi tietoa erilaiset luonnontieteelliset tutkimukset, kuten makro- ja mikrofossiilitutkimukset. Niiden avulla selvitetään esimerkiksi hyödynnettyjä lajeja, kasvillisuuden muutosta ja erilaisia näkyvään ympäristöön

vaikuttaneita tekijöitä. Geologisin menetelmin voi lisäksi halutessa selvittää eroosion ja muiden maaperään liittyvien ilmiöiden luonnetta ja esiintymistä. (Esim. de Hingh 1998: 3; Holliday 1992b: 102–103; Wilkinson & Stevens 2003: 48–57, 149–167.) Arkeologisen ja luonnontieteellisen tiedon lisäksi maataloutta koskevaa historiallista ja kansatieteellistä kirjallista ja kuvallista aineistoa on erittäin paljon (esim. Vuorela 1975: 127–226 lähteinen).

Kuva 4.6 Kiviaita Juvan Pattoin pelloilla on viimeistään 1800–1900-luvun taitteesta, mutta todennäköisesti varhaisempi. Kuva Päivi Maaranen 2009.

4.2.1 Tutkimuksen tavoitteet ja tausta

Maatalouden maisemaa koskevassa tutkimuksessani tarkastellaan ihmisen toiminnan vaikutuksia ympäristöön eri aikoina. Sen yhteydessä havainnoidaan maiseman muuttumista, ja siinä mahdollisesti tai tiedetysti vaikuttaneita tekijöitä menneisyydestä nykypäivään (ks. ajoituksista luvun 1 taulukko 1.6 ja taulukko 4.3). Tutkimusalue sijoittuu eteläisimpään Suomeen (kuva 4.7). Sen maataloushistoria on pitkä ja erilaisten lähdeaineistojen avulla monipuolisesti tutkittavissa.

Tutkimusalueella maatalouden harjoittamisen mahdollisuuksiin ja sitä kautta maisemaan on vaikuttanut ihmisen lisäksi luonnonolojen muuttuminen viimeisen jääkauden jälkeen. Jääkauden vaikutuksesta muovautunut maaperä ja pinnanmuodot ovat mm. yhteydessä siihen, missä ja millaisia lajikkeita voi viljellä. Rannansiirtyminen on yhteydessä siihen, millaisia maita maataloustoimintaan on kulloinkin hyödynnettävissä. Lisäksi ilmaston muuttuminen on vaikuttanut mm. siihen, mitä kasvilajeja voi hyödyntää ja mitä kotieläinten pito edellyttää. Nämä muutokset ovat vaikuttaneet eri aikoina ihmiseen, hänen toimintamahdollisuuksiinsa ja yhteisöjen kokoon (vrt. Tallavaara 2015: 55, 57–58, 61–62). Tutkimuksessani ei kuitenkaan pohdita yksityiskohtaisesti luonnon muuttumista. Sen sijaan tarkastelun kohteena on ihmisen toiminta ja sen näkyminen maisemassa.

Kuva 4.7 Tutkimusalueen sijainti. Karttaote: Maanmittauslaitoksen Yleiskarttarasteri 1:4 500 000 aineistoa, 2010, © MML.

Perustutkimuksessa tarkasteltiin ja kuvattiin maiseman muutosta Saloon kuuluvassa Perniössä kivikaudelta nykyaikaan (liitteet 1–4) (Maaranen 1996; Maaranen 2000a). Sen yhteydessä pohdittiin sekä ihmisen toiminnan että luonnon muuttumista alueella. Tarkastelun yhteydessä selvitettiin esihistoriallisella ajalla kasvillisuuden ja maiseman muutosta ilmasto-, maaperä- ja rannansiirtymätietoja yhdistelemällä. Historiallisen ajan maiseman muutosta selvitettiin 1700-luvun ja nykykarttojen avulla. Lisäksi tutkittiin arkeologisten ja muiden piirteiden luonnetta, niiden sijoittumista maisemaan ja suhdetta toisiinsa. Perniön tutkimisen yhteydessä hahmoteltiin myös maiseman muutosta ja siihen vaikuttaneita tekijöitä laajemmin lounaisimman Suomen alueella (Maaranen 1996; Rikkinen et al. 1999; Maaranen 2002b).

Sittemmin perustutkimusta täydennettiin esihistorian ja keskiajan osalta tarkastelemalla Raaseporiin kuuluvaa Karjaan seutua (Maaranen 2000a). Tällöin selvitettiin myös kohteiden sijoittumista erilaisten maaperien ja geologisten muodostumien yhteyteen sekä Perniössä että Karjaan seudulla. Jatkotutkimuksessa eriteltiin maiseman muutoksen vaiheita ja keskityttiin erityisesti maatalouden vaikutusten tarkasteluun (Maaranen 2005a; Maaranen 2010b). Vaiheiden määrittelyn yhteydessä mietittiin mm. elinkeinon ja ravinnontuotannon kannalta olennaisia tapahtumakaljuja. Lisäksi pohdittiin elinkeinoyhdistelmiä ja yhteisön ruoan hankinta- ja tuotantotapojen muutoksia.

Tutkimuksen aineistoina käytettiin maisematietoa, arkeologista maastotietoa ja luonnonmaantieteellistä maastotietoa. Lisäksi hyödynnettiin kirjoitettuja lähteitä, historiallisia karttoja ja paikallishistorioissa julkaistuja piirustuksia ja valokuvia. Nykykartoista käytettiin painettuja peruskarttoja ja niiden pienennöksiä. Lisäksi hyödynnettiin topografisia ja geologisia karttoja. Arkeologisia kohteita koskevat tiedot kerättiin Museoviraston muinaisjäännösrekisteristä ja arkiston raporteista. Lisäksi käytettiin julkaistua historiallista, kansatieteellistä ja arkeologista tutkimustietoa.

Päämenetelminä käytettiin kenttätyömenetelmistä maastossa kävelyä ja jäsentämisen menetelmistä tiedon keräämistä ja jäsentämistä. Lisäksi hyödynnettiin kartta- ja kuva-analyyssejä. Karttojen tulkintaa käytettiin mm. luonnonmaantieteellisten piirteiden tarkastelussa, ja sen tuloksia tarkistettiin maastossa kävelyn avulla. Lähdeanalyysia hyödynnettiin arvioitaessa kerätyn tiedon ja lähteiden luotettavuutta. Kerättyä tietoa jäsennettiin ja käsiteltiin kartografisten menetelmien avulla laatimalla mm. erilaisia karttaesityksiä luonnontekijöiden muutoksesta ja ihmistoiminnan piirteiden sijoittumisesta.

Tutkimuksen yhteydessä maatalousmaiseman muutokseen liittyvään pohdiskeluun vaikuttivat monien tutkijoiden esittämät näkemykset ja tutkimustulokset. Niiden pohjalta syntyi laajempi käsitys asioista, joita maatalouden tutkimuksessa on eri aikoina tarkasteltu. Maatalouden historiaa valottavista laajemmista julkaisuista nostan esiin Gösta Grotenfeltin (1889) teoksen *Det primitiva jordbrukets metoder i Finland under den historiska tiden: en redogörelse*. Se on ensimmäinen laajempi Suomen alueen vanhaa maataloutta koskeva julkaisu. Eino Jutikkalan (1958) julkaisu *Suomen talonpojan historia* esittää puolestaan kattavan silmäyksen historiantutkimuksen näkökulmasta aiheeseen. Vanhempaa maataloutta käsittelee monipuolisesti myös Arvo M. Soininen (1974) julkaisussaan *Vanha maataloutemme*. Laajan yleiskuvan maatalouden historiasta antaa *Suomen maatalouden historia* I-III (Rasila et al. 2003; Peltonen 2004; Markkola 2004). Kansatieteellisen yleisesityksen muodostaa puolestaan Toivo Vuorelan (1975: 21–226, 359–405) *Suomalainen kansankulttuuri*. Varhaisimman maatalouden osalta ajatteluuni vaikuttivat mm. Ian Thorpen (1996) teos *The Origins of Agriculture in Europe* ja Teija Aleniuksen (et al. 2013; et al. 2014) ja Auli Bläuerin ja Juha Kantasen (2013) artikkelit.

4.2.2 Kokeilevan maatalouden vaihe

Viimeisimmän jääkauden lopulla noin 13 000–11 500 vuotta sitten eteläisimmän Suomen aluetta muokkasivat jää ja sulavedet. Maa- ja kallioperä muovautuivat erilaisten kerrostavien ja kuluttavien voimien vaikutuksesta. Tämän vuoksi ihmistoiminnan lähtökohdat olivat erilaiset eri alueilla. Jään ja veden alta paljastuva maa kasvittui nopeasti, ja ihminen saapui Suomen alueelle noin 11 000 vuotta sitten (Schulz 1996: 23; Carpelan 1999a: 168; Halinen 2015: 19, 23, 25). Nämä mesoliittisen kivikauden varhaisimmat kulkijat ja asuttajat hakeutuivat veden yhteyteen. He käyttivät ilmeisesti kaikkia mahdollisia resursseja maalla ja merellä. (Esim. Schulz 1996: 14, 25; Hertell & Tallavaara 2011: 16–18; Halinen 2015: 62, 71.)

Ihmisen ja ympäristön vuorovaikutuksen kuvaaminen yksityiskohtaisemmin vuosituhansia kestäneen kivikauden (8850–1900/1700 eKr.) aikana on haasteellista. Ilmasto oli tuolloin pitkän aikaa lämpimämpi ja luonnonolot poikkesivat nykyisistä (esim. Vanhanen & Pesonen 2015: 2–4; Halinen 2015: 19, 23, 24, 62, 56). Arkeologisten aineistojen pohjalta voi arvioida, että ihminen sai pääosin ravintonsa kalastukseen, metsästykseseen ja keräilyyn perustuvan pyyntitalouden kautta (esim. Huurre 1998: 187; Huurre 2003a: 22–25, 27–28; Vanhanen & Pesonen 2015: 1–3, 10–11 viitteineen; Halinen 2015: 30–31, 62). Ihmisen yleinen vaikutus ympäristöön oli heikko ja suuriin kasvinsyöjiin vertautuva (Emanuelsson 1988; Emanuelsson 1997: 49). Lisäksi vaikutus oli pistemäistä, eivätkä ekosysteemit varsinaisesti muuttuneet sen takia (Simmons 1989: 84, fig. 3.3).

Jossakin määrin on mahdollista, että ympäristöjä raivattiin laajemmin tulen avulla esimerkiksi saaliseläinten elinolojen parantamiseksi (esim. Huttunen 1982: 209–213; Thorpe 1996: 75, 93). Tällöinkään ihmisen vaikutus ympäristöön ei välttämättä ollut pitkäaikaisesti muuttavaa (vrt. Göransson 1995: 79–80, 86–87). Palaneille alueille nouseva lehtipuusto houkutteli kasvinsyöjälajistoa (esim. Rehu et al. 2011: 46). Metsän raivaaminen tulella saattoi myös lämmittää paikallisilmastoa (Alkama & Cescatti 2016). Se vaikutti osaltaan paikalliseen ympäristöön ja sen lajistoon. Polttamisen avulla muutettiin todennäköisesti tietoisesti ja tavoitteellisesti ympäristöä jo melko varhain kivikaudella (vrt. Kull 2010: 424–435; Koponen 2016: 45, 47).

Multavat luonnonmaannokset olivat varhaisen kasvinviljelyn kannalta otollinen resurssi (Schulman 1997: 17). Niiden kasvillisuus on luontaisesti monipuolista, ja maaperä ravinteista ja helposti muokattavissa. Sen vuoksi niitä on arveltu esihistoriallisen ja historiallisenkin maatalouden kannalta tärkeiksi maannostyypeiksi. (Lavento 2004: 59–50.) Lisäksi yhteisön tiedot kasvilajien ja kasvupaikkojen ominaisuuksista karttuivat keräilyn yhteydessä. Kivikauteen voi sen vuoksi liittyä erilaisten luonnonlajien viljelyn tai hoidon kokeileminen (kuva 4.8) (vrt. Fuller et al. 2011: 635–637, 641; Halinen 2015: 69). Lisäksi saatettiin hyödyntää joitakin nyt arkeofyytteinä pidettyjä kasvilajeja (vrt. Suominen & Hämet-Ahti 1993: 3–5). Myös vesipähkinän hyödyntämiseen saattoi liittyä viljelyä tai hoitamista (Huurre 1998: 188; Halinen 2015: 36, 69). Erilainen luonnonlajien hoitaminen kehitti luontevasti yhteisön valmiuksia myös esimerkiksi viljan viljelyn kokeilemiseen.

Tiettyjen kivikauden yhteisöjen asuinpaikkojen sijainti maatalouden harjoittamisen kannalta suotuisissa ympäristöissä voi viitata myös jonkinlaiseen elinkeinon kokeilemiseen

(vrt. Huurre 1998: 188–189; Mökkönen 2010: 7, 19; Halinen 2015: 67, 83). Lisäksi kokeilemisestä antavat viitteitä siitepölyanalyysien tuottamat tiedot ohran viljelystä ja avoimen alueen lajiston sekä lajimäärien kasvusta (ks. esim. Vuorela 1999; Bläuer & Kantanen 2013: 1647; Alenius et al. 2013: 12; Halinen 2015: 68). Tähän yhteyteen voivat liittyä myös pienet viljelysalat ja laidunnukseen otetut luonnonniityt ja -kedot, joita raivattiin ja parannettiin tulen avulla (esim. Granström 1995: 14; Aronsson 1995: 161–163). Laidunten polttamalla raivaamista tai ravitsemista on pidetty mahdollisena esimerkiksi Hauhon Perkiössä ja kivi-kauden myöhäisvaiheessa Kiukaiskulttuuriin liittyen Pomarkun Myllytörmässä (Huurre 1998: 192; Salo 1997: 69–72, 104).

Kuva 4.8 Ahomansikka (*Fragaria vesca*) leviää korkeakasvuisten kilpailevien lajien kitkemisen myötä ja sen rönsyjä on helppo siirtää otollisille kasvupaikoille. Suolaheinät (*Rumex*) taustalla ovat ehkä ihmisen mukanaan kuljettamia lajeja (Suominen & Hämet-Ahti 1993: 16). Kuva Päivi Maaranen 2014.

Siitepölyanalyysien tuottamaan tietoon on suhtauduttava tietyllä varovaisuudella. Viljan pölyiksi on saatettu tulkita viljapölyn kaltaisia pölyjä, tai analyyseihin voi liittyä muita ongelmia (mm. Segerström 1995: 38–40, 54–46). Lisäksi avoimien alueiden kasvilajisto tai lajien väliset suhteet ovat ilmaston lämpimyyden vuoksi voineet poiketa nykyisin maatalouteen liitetystä lajistoista. Siitepölyanalyysien yhteydessä olisikin perusteltua tehdä tul-

kintojen tueksi myös mm. ympäristöanalyysija. Tässä yhteydessä olisi hyvä selvittää esimerkiksi maatalouden harjoittamiseen vaikuttavat topografiset piirteet ja maalajitteet. (Ks. myös Alenius et al. 2014.)

Kuva 4.9 Lammas on vähään tyytyvä ja helposti paikasta toiseen siirrettävä kotieläin. Kuva Päivi Maaranen 2009.

Kotieläinten pidosta on viljelyä vähemmän luotettavaa tietoa kivikaudelta (kuva 4.9). Sen alun arvioidaan ajoittuvan Kiukaiskulttuurin aikaan ja yleistymisen kivikautta seuraavaan vaiheeseen (Salo 1997: 35–37, 104; Huurre 2003b: 55; Bläuer & Kantanen 2013: 1647; Halinen 2015: 68–69). Lisäksi on arvioitu, että kivikaudella kotieläintenhoito oli yleisempää kuin varhaisen metallikauden alussa (Lavento 2015: 133). Kotieläimiä pidettiin mahdollisesti ainakin nuorakeraamisen aikana mm. maitorasvajäännetkimusten perusteella (Cramp et al. 2014: 3–4, 7; Halinen 2015: 67; Lavento 2015: 133). Kivikauden lopulta tunnetaan lisäksi lampaan tai vuohen luu, ja sen jälkeiseltä varhaiselta metallikaudelta mm. lampaan, naudnan ja hevosen luulöytöjä (Lesell 2010: 50–52; MTT/Tourunen 2011; MTT/Kantanen 2012; Bläuer & Kantanen 2013: 1654–1655; Bläuer 2015: 41–44).

Lähdeaineiston vähäisyys ja luulöytöjen harvinaisuus on myös herättänyt ajatuksen siitä, että kotieläinten pito alkoi Suomen alueella hyvin myöhään (esim. Mannermaa & Deckwirth 2010: 55). Tämä ajatus myöhäisestä aloittamisesta on mielenkiintoinen. Maatalouden

omaksuminen poikkeaisi tällöin esimerkiksi läntisestä naapurialueesta, vaikka sieltä saapuneesta kulttuurisesta vaikutuksesta kertovaa arkeologista aineistoa on melko paljon mm. varhaiselta metallikaudelta (vrt. esim. Tiitinen 1988: 8–9; Welinder 1999: 186–197). Karjanhoidon on sen vuoksi täytynyt olla vähintään tunnettua, vaikka sitä ei jostain syystä olisi harjoitettu laajemmin (vrt. myös Huurre 1998: 192; Bläuer 2015: 43; Halinen 2015: 69).

Kotieläinten hoidon myöhäinen aloittaminen merkitsisi yhteisön valinnee ilmastoon sopeutuneiden lajien kehittymisestä riippuvamman ja siten aikaa enemmän vievän kasvinviljelyn, joskin eläintenkin sopeutuminen ilmastoon vie oman aikansa (vrt. Engelmark 1982: 153–157; Rousi 1997: 51–55; Karja & Lilja 2007: 18–19; Bläuer 2015: 39). Tällaista valintaa voi selittää esimerkiksi siten, että maatalouden harjoittaminen ei ollut tarpeellista lisäruuan tuottamiseksi välittömästi (ks. kuitenkin Hertell 2009: 13–15; Mökkönen 2010: 14–15). Sen sijaan elinkeinon omaksuminen saattoi edellyttää yhteisön ajattelutapojen ja maailmankuvan muuttamista (vrt. Halinen 2015: 51, 69–70). Viimemainitut muuttuvat hitaasti, jos yhteisössä ei ole painetta talouden tai ympäristön hyödyntämiseen liittyvien tapojen muuttamiseen. (Vrt. Thorpe 1996: 97.) Asiassa ovat lisäksi voineet vaikuttaa muut ruoan tuotantoon liittyvät mentaaliset tekijät, kuten arvostukset ja perinnäistavat (vrt. Winterhalter & Goland 1997: 123, 157–159).

Edellä käsitellyn pohjalta voi yleistäen todeta, että pyyntitalouteen voimakkaasti painotuneella elinkeinoyhdistelmällä ei ilmeisesti ollut pitkäaikaisia ekologisia vaikutuksia ympäristöönsä. Sen vuoksi maisemakaan ei muuttunut pysyvämmiin. Pyyntitalouden yhteisöön liittyy tästä syystä luonnonmaisema. Ympäristön hyödyntämisen tavat ohjasivat yhteisön niiden menestyksellisen harjoittamisen kannalta soveliaisiin paikkoihin. Tällaisia olivat erityisesti vesien ja metsäisten alueiden reunavyöhykkeet. (Ks. myös esim. Mökkönen 2002.) Muodossa tai toisessa alkanut maatalouden kokeileminen näkyi kuitenkin kivikauden loppupuolella todennäköisesti ainakin jonkinlaisina muutoksina maisemassa.

Varhaisen metallikauden (1900/1700 eKr.–0/50 jKr.) aikana maatalouden kokeileminen yleistyi selvästi, ja ohran lisäksi on viitteitä mm. rukiin viljelystä (vrt. myös Lavento 2015: 131–133, 199, 208). Kivikauden loppuun tai varhaisen metallikauden alkuun saattavat myös ajoittua mahdollisesti maatalouteen liittyvät piisirpit (Salo 1997: 42–43; Huurre 1989: 189–190; Huurre 2003a: 29). Ne eivät kerro välttämättä viljelystä, sillä sirpejä on voitu käyttää myös muiden ruokakasvien, lehdeksien tai heinän korjuuseen. Varhaiselta metallikaudelta on lisäksi viitteitä asutuksen sijoittumisesta vesien lähelle paikkoihin, jotka ovat olleet suosittuja viljelylle ja/tai laiduntamiselle (esim. Strandberg 1996: 44; Maaranen 2000a: 146–147; Holmblad 2010: 150, 159, 181–182). Tältä ajalta tunnetaan lisäksi varmasti pyynnin ohella viljelyä ja kotieläinten hoitoa harjoittaneen yhteisön asuinpaikka mm. Nakkilan Rieskaronmäeltä (kuva 4.10) (esim. Salo 2003: 142–144). Kotieläinten pitoon varhaisella metallikaudella voivat viitata myös maitotuotteista kertovat tutkimustulokset (Cramp et al. 2014: 7).

Varhaisen metallikauden aikana syntyivät todennäköisesti ensimmäiset viljelys- ja/tai laidunmaiden raivaamiseen liittyvät ja edelleen maisemassa näkyvät arkeologiset kohteet. Näitä ovat mm. erilaiset röykkiöalueet, jotka sijaitsevat varhaisen maatalouden harjoittamisen kannalta sopivien maalajitteiden kuten silttien yhteydessä (Maaranen 2000a: 186–187)

(kuva 4.11). Ruotsissa ja Virossa tällaiset varhaisen maatalouden harjoittamiseen liitetyt rökkiöalueet ajoitetaan varhaiseen metallikauteen ja rautakauden alkupuolelle (Lang 1996: 623; Gren 1997: 134–141). Suomen alueellakin varhaisimmat rökkiöalueet liittyvät mahdollisesti samaan aikaan (Forsén & Moisanen 1995: 29–31).

Kuva 4.10 Nakkilan Rieskaronmäellä on tulkittu olleen kaksi rakennusta, joihin on liittynyt myös karjasuojat ja rehulava (Salo 2003, kuvan 1 teksti). Kuva Päivi Maaranen 2008.

Varhaisen metallikauden lopulla Suomen alueella on arvioitu viljellyn jo pysyviä pelloja, ja maatalouden on ajateltu vakiintuneen elinkeinona. Tähän vaiheeseen ajoitetaan myös vanhin muinaispelto. (Lavento 2015: 208, 221; Raninen & Wessman 2015: 221, 223, 227.) Kauden lopulla tapahtunut ilmaston viileneminen vaikutti kuitenkin ilmeisesti maatalouden harjoittamisen edellytyksiin. Esimerkiksi Ruotsissa on havaittu tähän aikaan selvä maatalouden maankäytön muutos, kun mm. karjanhoito vähentyi selkeästi (Hermodsson 2015: 284).

Kotieläinten pidossa sopeuduttiin ilmaston viilenemiseen todennäköisesti nopeammin kuin kasvien viljelyssä (vrt. Huurre 2003a: 23a; Rousi 1997: 18, 53–54, 73, 88). Tämän

vuoksi kotieläintenpito saattoi olla ainakin hetken viljelyä selvästi kannattavampi maatalouden muoto. Lisäruokinnan avulla monet tuotantoeläimet selvisivät tarvittaessa ulkolaidunnuksessa talvella (Petersson 2006: 60–62). Viileneminen ei välttämättä huonontanut merkittävästi kasvilajien viljeltävyyttäkään. On nimittäin mahdollista, että viljeltyt kasvit kykenivät sopeutumaan ilmaston viilenemiseen melko nopeasti. Tämä oli mahdollista kasvilajien suhteellisen vähäisen jalostusasteen ja sisäisen variaation vuoksi (vrt. Hawkes 1983: 7–8, 12–13; Ahokas 2010: 86–88; Helama 2014: 126).

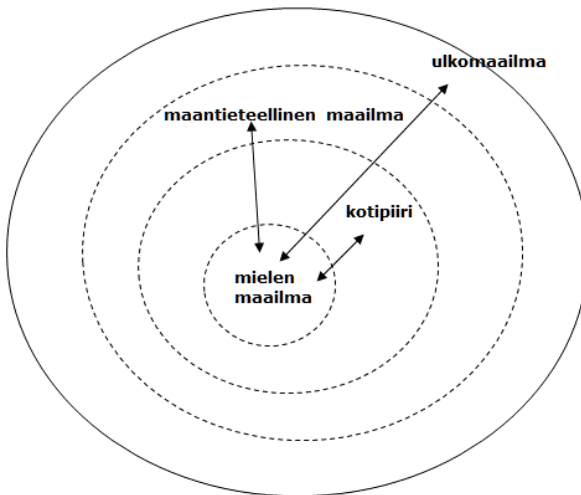

Kuva 4.11 Osa Lohjan Arorinteen röykkiöistä on Kristuksen syntymää edeltävä ajalta ja samankaltaisia kohteita tunnetaan myös Raaseporin ja Porvoon seuduilta (Forsén & Moisanen 1995: 29–30). Kuva Päivi Maaranen 2009.

Varhaisen metallikauden aikana maataloudesta tuli pysyvä osa yhteisön elinkeinoyhdistelmää, mutta sen merkitys ruuantuotannossa oli ilmeisesti vielä suhteellisen pieni. Lisäksi maatalouden vaikutus näkyi ympäristössä pitkäaikaisempina ilmiöinä, ja ilmeisesti ekosysteemitkin alkoivat vähitellen muuttua. Paikoin ihmisen vaikutus ympäristöön saattoi olla jo melko voimakasta. (Ks. esim. Holmblad 2009: 26–27; Koponen 2016: 45, 47.) Tähän vaiheeseen liittyy kokeilevan maatalouden maisema. Siinä pienet viljan tai muiden ravintokasvien viljelysalat sijoittuivat jo kiinteämmin paikallaan pysyvän asutuksen yhteyteen. Asutus siirtyi kuitenkin todennäköisesti aika ajoin uusien hyödynnettävien maiden luokse (vrt.

Carlsson 1986: 28–35). Laiduntaminen vaikutti puolestaan asutuksen reunametsiin ja rantavyöhykkeisiin. Lisäksi maisemaan ilmestyi pysyvämpiä maatalouden synnyttämiä piirteitä, joista osa on säilynyt nykypäivään saakka.

Varhaisinta maataloutta koskien voi yhteen vetäen todeta, että maataloudesta tulee tunnettua Suomen alueella viimeistään kivikauden loppupuolella. Lisäksi se esimerkiksi siitepölyanalyysien antaman tiedon perusteella näyttää lisääntyvän varhaisen metallikauden aikana (vrt. Vuorela 1998: 178; Vuorela 1999; Zvelebil 1998: 12; Bläuer & Kantanen 2013: 1647; Vanhanen & Koivisto 2015: 38, 49–51). Maataloudella ei kuitenkaan ollut vielä laajalti merkittävää asemaa elinkeinoyhdistelmässä (vrt. Fuller et al. 2011: 644; Lavento 2015: 207–208, 210). Yksi mahdollinen syy tähän voi olla ekologisesti riittävän rikas ja tuottava luonnonympäristö suhteessa sitä hyödyntävän väestön määrään. Tällöin yhteisöllä ei ollut pakottavaa tarvetta maatalouden omaksumiseen esimerkiksi ruuan tuotannon lisäämiseksi. Maatalouden yleistyminen tuntuu runsasresurssisessa ympäristössä liittyvän ennen muuta oppimiseen (vrt. Okkonen 2009; Fuller et al. 2015: 642). Siihen vaikuttavat mm. yhteisön valmius ja kiinnostus erilaisten ravinnontuottamisen tapojen hyödyntämiseen.

Kaavio 4.2 Käsitys ihmisen ja ympäristön suhteesta muuttuu maailmasta kertyvien tietojen ja kokemusten eli oppimisen myötä. Kotipiiri on se, jossa toimitaan eläessä ja maantieteellinen maailma se, jonka tiedetään olevan olemassa konkreettisesti. Ulkomaailman muodostavat käsitykset siitä, mitä tunnetun maailman ulkopuolella ja tuonpuoleisessa on.

Maatalouden osuuden hidaskin kasvu yhteisön elinkeinoyhdistelmässä on merkittävä asia. Se on todennäköisesti vaikuttanut vähitellen yhteisön eri elinkeinomuotoihin laittaman ajan ja työn määrään. Tämä on puolestaan vaikuttanut suoraan siihen, miltä maisema voi näyttää (vrt. Terrell & Hart 2010: 329–331). Maatalouden kokeilemisen vuoksi tapahtunut maiseman muutos on voinut vaikuttaa myös yhteisön tapaan ymmärtää ja jäsentää ympäristöään. Vaikutus ei ehkä ole kuitenkaan ollut niin voimakas, kuin joskus on arvioitu (vrt.

Halinen 2015: 51, 69, 104–105). Maiseman muutos on voinut vaikuttaa myös yhteisön käsityksiin siitä, miten ympäristön resurssit on mahdollista tai soveliaasti hyödyntää. Edelleen se on voinut vaikuttaa siihen, miten ja millä keinoin yhteisö on pyrkinyt vaikuttamaan ympäristöönsä.

Jos maatalouden omaksumiseen liittyy yhteisöllisen oppimisen ja hyväksymisen tapahtumakulku, se on vaikuttanut vähitellen käsityksiin maailmasta (kaavio 4.2). Käsitys ihmisen ja ympäristön suhteesta ja maailmasta muuttuu tietämisen ja tiedon käytäntöön soveltamisen kautta. Maantieteellisestä maailmasta tunnettu ilmiö hyväksyttiin ehkä ensin mielessä osaksi elämäntapaa. Sittenmyin hyväksytyt asiat näkyivät käytännössä maatalouden harjoittamisena esimerkiksi yhteisön kotipiirissä. Arjessa merkittävä asia voitiin lopulta nähdä tämänpuoleisen elämän lisäksi tärkeäksi myös tuonpuoleisessa. Tätä ulkomaailmaa koskevat käsitysten muutokset voi kuvastaa esimerkiksi vainajien hautaaminen maatalouden harjoittamiseen liittyviin paikkoihin (vrt. Siiriäinen 1973: 37; Forsén & Moisanen 1995: 31; Raninen & Wessman 2015: 222).

4.2.3 Varhaisen ja vakiintuneen maatalouden vaiheet

Rautakaudella (0/50–1100/1200 jKr.) väestön määrä kasvoi, asutus laajeni ja maataloudesta tuli kiinteä osa elinkeinoyhdistelmää. Siitä kehittyi vähitellen yhteisön kannalta riittävän luotettava ja kannattava ravinnon tuottamisen tapa. Tämä johtui todennäköisesti tietotaidon lisääntymisestä ja viljelyn ja karjanhoidon toisiinsa kytkeytymisestä. Ohran, vehnän ja ruukiin viljelyn lisäksi yhä laajemmalla alueella hoidettiin nautoja, sikoja, lampaista ja vuohia. (Esim. Kivikoski 1964: 292–297; Lehtosalo-Hilander 1982: 14–15, 67; Salo 1997: 105–106; Huurre 2003a: 33–35; Uino 1997: 164; Laakso 2014: 107–109; Bläuer 2015: 45–46; Raninen & Wessman 2015: 223, 227–228, 234, 256–257, 264–265, 273–274, 293, 299, 302–303, 338–340, 364.) Myös siitepölyanalyysien antamat tiedot vahvistavat maata viljelyn laajemmin ja järjestelmällisemmin (esim. Tolonen et al. 1979: 57–58; Meinander 1984; Huurre 2003a: 34–37).

Raudan yleistyminen työkalujen materiaalina mahdollisti todennäköisesti aiempaa tehokkaamman maanmuokkauksen ja muun ympäristön hyödyntämisen (luvun 8 kuva 8.5). Arkeologisissa esinelöydöissä maatalouteen liittyvät mm. rautaiset auran kärjet, mahdolliset raivausveitsien terät, viikatteet ja sirpät, joskin viimeksi mainittuja tunnetaan jo varhaisen metallikauden lopulta. Viljelystä kertovat myös jauhinkiviksi tulkitut esinelöydöt (kuva 4.12). (Esim. Kivikoski 1973: 26, 39, 127, 147–148, 150, Tafel 9 Abb. 62–64, Tafel 21 Abb. 185, Tafel 109 Abb. 988, Tafel 110 Abb. 989–991, Tafel 141 Abb. 1231, Tafel 147 Abb. 1264–1266).

Lisäksi maataloudesta antavat tietoa erilaiset laidunmaiden raivaamiseen ja viljelyyn liittyvät jäännökset (taulukko 4.2). Raivauskivikasojen lisäksi näitä ovat mm. kivirivistöt, joiden on tulkittu liittyvän jäännöstyyppinä sekä viljelyyn että karjan hoitoon (Roeck Hansen & Nissinaho 1995: 27, 36; Gren 1997: 145–149; Roeck Hansen 1998: 22.) Maastossa

kivirivistöt ovat havaittavissa matalina, maanpinnassa näkyvien isojen kivien lakien muodostamina jonoina. Ne ovat erottaneet ehkä viljelysaloja toisistaan, mutta ne voivat olla myös kotieläimien kulkua estävien aitojen perustoja (Gren 1997: 62). Merkittävimpiä viljelystä kertovia jäännöksiä ovat erilaiset kyntöjäljet ja nk. pysyvien peltojen jäännökset (esim. Mikkola 2009: 41; Mikkola 2010: 20–21).

Kuva 4.12 Jauhinkiviä rautakaudelta. Kuva Päivi Maaranen 2015.

Rautakautisen maatalouden tuottavuudesta elinkeinona ei ole kovin tarkkaa tietoa. Kokeellisen arkeologian antamien ja jokseenkin lyhyen aikavälin tietojen perusteella ilmasto-olosuhteiltaan suotuisina vuosina päästiin ilmeisesti suhteellisen hyviin tuottoihin. Tämä edellytti kuitenkin maaperän ravitsemista eli lannoittamista eläinten lannalla. Hyödynnettävien lajikkeiden ravintoarvot olivat ilmeisesti erittäin hyviä verrattuna nykyviljalajeihin. Sen vuoksi niiden määrällinen tarve oli ihmisen ravitsemuksellisesta näkökulmasta pienempi. Mahdollisesti ravitsemuksellista arvoa saattoivat lisätä säilytetyn viljan seassa olevat proteiiniipitoiset tuohyhönteiset, vaikka niitä pyrittiin torjumaan (esim. Panagiotakopulu 1995: 705–707; Obata et al 2011). Lisäksi maanmuokkausvälineet saattoivat olla oletettua tehokkaampia ja maata paremmin kääntäviä. (Esim. Reynolds 1979: 59–64; Reynolds 1992.) Lajien ravintoarvopitoisuus ja käytössä olleiden välineiden tehokkuus vaikuttivat

osaltaan siihen, millaista työmäärää ja viljelyalaa yhteisön kannalta riittävä tuotanto edellytti.

Maatalouden vaihe:	Maatalouteen liittyviä havaintoja ja lähdeaineistoja:	Maatalouteen liittyviä aineellisia piirteitä:
maataloutta edeltä vaihe	<ul style="list-style-type: none"> - ei arkeologisia havaintoja - polttamisesta kertovat hiilipartikkelit - siitepölyt 	<ul style="list-style-type: none"> - ei arkeologisia havaintoja
kokeilevan maatalouden vaihe	<ul style="list-style-type: none"> - viljan siitepölyt - raivaamisesta kertovat siitepölyt - lammas- ja nautalöydöt (luu, hammas) - jauhinkivi - sirpit 	<ul style="list-style-type: none"> - niitty? - raivausröykkiöt - raivattu viljelysala
varhaisen maatalouden vaihe	<ul style="list-style-type: none"> - viljan siitepölyt - raivaamisesta kertova siitepölyt - makrofossiilit - kotieläinten luu- ja hammaslöydöt - maataloustyökalut 	<ul style="list-style-type: none"> - raivausröykkiöt - pellot - kivivallit
vakiintuneen maatalouden vaihe	<ul style="list-style-type: none"> - viljan siitepölyt - raivaamisesta kertovat siitepölyt - kotieläinten luu- ja hammaslöydöt - viljelystyökalut - kartat - historialliset kirjoitetut lähteet - historialliset kuvalliset lähteet 	<ul style="list-style-type: none"> - raivausröykkiöt - pellot - peltoterassit - kiviadat - raivatut niityt ja luonnonniityt - nurmet - karjakujanteet - hyötypuutarhat - perinnebiotoopit
tehostuneen maatalouden vaihe	<ul style="list-style-type: none"> - viljelystyökalut - kartat - kuvat - historialliset kirjoitetut lähteet - historialliset kuvalliset lähteet - nykyhetkessä maataloudesta tuotettu seuranta- ja muu tieto 	<ul style="list-style-type: none"> - raivausröykkiöt - kiviadat - pellot - nurmet - laitumet - hyötypuutarhat - perinnebiotoopit - kasvihuoneet - marja-/hedelmäviljelmät - energiakasviviljelmät - metsitettyt pellot ja niityt

Taulukko 4.2 Maatalouden harjoittamisesta kertovia lähteitä ja aineellisia piirteitä.

Maatalouden omaksumiseen pysyväksi osaksi elinkeinoyhdistelmää saattoi rautakaudella vaikuttaa yhteisön kasvavan osaamisen lisäksi luonnonympäristössä tapahtuva muutos. Varhaisen metallikauden lopulla alkanut ilmaston viileneminen muutti ilmeisesti luonnon eläinten käyttäytymistä ja esiintymistä. Viileneminen johti myös metsien kasvilajiston

muutokseen. Nämä muutokset heikensivät ehkä pyynnin mahdollisuuksia. (Reinikainen et al. 2000: 30.) Lisäksi rannikkoseuduilla maankohoamisen hidastuminen saattoi vaikuttaa pyyntiympäristöihin ja niiden lajistoon epäedullisesti. On myös mahdollista, että asutuksen keskusalueilla pyynti ei väestön kasvun vuoksi riittänyt enää tuottamaan ravintoa tarpeeksi. Tällöin maataloudelle tuli aito tarve yhteisön säilymisen turvaamisessa. Maatalouden rinnalla pyynnillä oli kuitenkin tärkeä osa elinkeinoyhdistelmässä vielä pitkään historiallisella ajallakin (ks. esim. Vuorela 1975: 21, 23–24; Jansson et al. 2010: 84–85; Haggrén 2015: 416–419).

Kuva 4.13 Valkeakoskella Sääksmäen Rapolan valtakunnallisesti arvokkailla perinnebiotoopeilla voi aistia pienipiirteisen maatalousmaiseman tunnelmaa. Kuva Päivi Maaranen 2006.

Säännöllisesti harjoitettu maatalous alkoi muuttaa ekosysteemejä pitkäaikaisesti ja pysyvästi. Myös tämä muutos saattoi vaikuttaa vähitellen ympäristön resursseihin ja mm. niiden hyödynnettävyyteen pyynnissä. Maatalouden vaikutus näkyi myös maisemassa laajempina avoimina alueina asutuilla alueilla (vrt. Simmons 1989: 87; fig. 4.1). Lisäksi maan pinnan muodot alkoivat muuttua muokkauksen takia. Pysyvämmän asutuksen lähellä tapahtuneen voimakkaamman laiduntamisen lisäksi erityisesti metsälaidunnus vaikutti ympäristöön laajemmin (vrt. Welinder 1999: 51–56, 62–65, 103, 107).

Rautakautisen asutuksen keskusalueiden yhteyteen muotoutui vähitellen säännöllisen ja pitkäaikaisen ympäristöä muokkaavan ihmistoiminnan vaikutuksesta varhaisen maatalouden maisema. Se oli ilmeisesti pienipiirteinen, ja sen vuoksi myös luonnon monimuotoisuus lisääntyi (kuva 4.13). Maisemalle luonteenomaista olivat todennäköisesti maataviljelevien talousyksiköiden, peltojen, luonnonlaitumien ja ehkä kasvitarhamaisten viljelmien muodostamat kokonaisuudet. Näitä kokonaisuuksia erottivat toisistaan laajemmat metsät ja viljelykseen kelpaamattomien maiden muodostamat metsäiset selänneet. Viljelykseen kelpaamattomat alueet olivat kuitenkin tärkeitä pyynnin, laiduntamisen ja raaka-aineiden saannin kannalta.

Rautakaudelta keskiaikaan (1100/1200–1521) tultaessa maatalouden harjoittamisessa ei tapahtunut äkillisiä muutoksia. Monet viljelyn kannalta parhaat maat olivat asutuksen keskusalueilla ilmeisesti jo käytössä. Väen ja asutuksen määrän lisääntyessä (vrt. luku 5.2) keskiajan kuluessa alettiin vähitellen viljellä enenevässä määrin myös esimerkiksi raekooltaan hienoimpia savimaita. Niiden hyödyntäminen onnistui mm. uusien auratyypin avulla. Lisäksi tuotanto tehostui vuoroviljelyn yleistyessä. (Vuorela 1975: 153–154; Orrman 1992: 366–367; Orrman 2003a: 76; Orrman 2003b: 93–96; Wilmi 2003: 160; Haggren 2015: 409–410, 412, 474–465.) Tehokkaampien muokkausvälineiden vuoksi vanhastaan laitumina olleita alueita saatettiin ottaa myös vähitellen kasvinviljelyyn. Tämä viljelyyn kelpaavien maiden lisääntyminen mahdollisti tuotannon ja väestön kasvun entisestään. Sellaista varhaisempi maatalous pyyntitalouteen yhdistettynä ei ollut pystynyt välttämättä synnyttämään.

Monet arkeologiset jäännökset maisemassa liittyvät tähän maatalouden vakiintumiseen elinkeinona (taulukko 4.2) (ks. myös Seppälä 2006: 18–19). Niitä voi olla vaikea ajoittaa tarkasti, ja niiden tulkinta pohjautuu historiallisesti suhteellisen myöhäisiin tietoihin elinkeinon harjoittamisesta. Erilaiset kiviaidat ja viljelysrykkiöt kuten nk. peltoröykkiöt tai kaskirauniot ajoittuvat ainakin keskiajalta 1900-luvulle (esim. Palmgren 1989: 97–99; Tavainen 2010: 173–175). Erilaiset viljelysterassit kohoumien rinteillä syntyivät puolestaan viimeistään historiallisen ajan maatalouden vaikutuksesta, vaikka ne voivat olla myös vanhempi ilmiö (Gren 1997: 118–123; Maaranen 2001b: 65–66). Lisäksi maastossa on erilaisia viljelysaloja tasattuina alueina röykkiöiden välissä tai kukkuloiden alarinteillä, joskus ojilla reunustettuina.

Vakiintuneen maatalouden karjanpito alkoi myös vaikuttaa yhä voimakkaammin ja laaja-alaisemmin kasvillisuuden kenttä- ja pensaskerrokseen (kuva 4.14) (Vuorela 1975: 201). Maatiaisrotujen eläimet olivat ketteriä ja kooltaan pieniä, ja ne hyödynsivät ilmeisesti tehokkaasti erilaista syötäväksi kelpavaa kasvillisuutta (vrt. myös Karja & Lilja 2007: 21–23; Bläuer 2015: 58). Lannoittamisen ohella kotieläimillä oli myös ympäristöä köyhdyttävä vaikutus. Laitumina käytetyt alueet olivatkin laidunkauden lopussa usein poljettuja ja loppuun kaluttuja. Eläinten ruoan kerääminen ja laidunnuksen aiheuttama köyhtyminen johti sen vuoksi entistä laajempien alueiden hyödyntämiseen. (Huldén 1999: 94–99.) Laajentuva laiduntaminen muutti siten monella tapaa ympäristöä.

Vakiintuneen maatalouden vaikutukset ympäristöön näkyvät myös erilaisissa historiallisissa lähteissä. Esimerkiksi verotuksesta kertovien lähteiden perusteella maatalous oli tärkeä osa elinkeinoja. Keskiajalla vakiintuneilla asutuksen keskusalueilla maksettiin veroja

viljana eli mm. ohrana ja rukiina. Asutukseltaan vakiintuvilla alueilla veroja maksettiin puolestaan nautakarjan maidosta tehtynä voina. Verotustietojen perusteella voi siten tehdä josakin määrin päätelmiä nautojen, lampaiden, vuohien, sikojen ja hevosten määristä. Lisäksi viljan saattoi veronmaksussa korvata kala, ja ruokatuotteiden ohella veroja maksettiin rahana. (Esim. Jansson et al. 2010: 70–71; Haggren 2015: 414–415, 420.)

Kuva 4.14 Karjakäytävä luonnonsuojelualueella Inkoon Västankvarnissa. Kuva Päivi Maaranen 2008.

Myös vanha lainsäädäntö antaa tietoa maataloudesta. Sen ohjaamisesta lakien ja muiden säädösten avulla on viitteitä jo hyvin varhain Euroopasta. Laidunnusta koskevista säännöistä on tietoa 500-luvulta alkaen, ja vielä 1700-luvulle asti säädökset sisälsivät mm. laidunnuskieltoja taimikoissa. 600-luvulla kiellettiin hedelmää kantavien ja mastoraaka-aineksi kasvatettavien puiden lehdestys. Lisäksi 1400–1500-luvuilta tunnetaan hyötypuiden istuttamiseen liittyviä sääntöjä, ja kaikkiruokaisten vuohien laiduntamista säännösteltiin aivan erityisen tarkasti. (Vera 2000: 4, 129–130, 134–137; Vuorela 1975: 199.) Tämä moninainen sääntely heijastaa mm. selkeää tietämystä laidunnuksen ja lehdestyksen kielteisistä vaikutuksista kasvillisuuden uudistumiseen.

Myös Suomen alueella varhaiset lait sisältävät monipuolista tietoa ympäristön hyödyntämisestä. Maunu Eerikinpojan maanlaki vuodelta 1349 antaa mm. rakennuskaarensa tarkat säännöt yksityisen ja yhteisen maan käyttöön (Blomstedt 1977: 21–23). Tontti nimetään pellon äidiksi ja lisäksi pellon, niityn, metsän ja kaislikon jako määrätään suhteessa toisiinsa (V). Hallinnollisen järjestämisen lisäksi Maunu Eerikinpojan maanlain rakennuskaari antaa välähdyksenomaisesti tietoja maankamaraa muuttavista toimista. Näitä ovat esimerkiksi kallioiden polttaminen ja louhiminen (IV § 1), ojiin kaivaminen (VI § 3), turpeiden nosto (XIII) ja puronuoman muuttaminen (XXVI § 6). (Laki 1349: 167–170, 175.)

Maunu Eerikinpojan maanlain perusteella ihmistoiminnan voi todeta käsitetyn ympäristöä voimakkaastikin muokkaavaksi ja yhteisön muihin jäseniin vaikuttavaksi. Koska lait ovat ilmeisesti konservatiivisia ja heijastavat yhteisön perinteitä, voi laki kuvastaa myös keskiaikaa edeltävään maankäyttöön liittyviä tapoja ja toimia (vrt. Blomstedt 1977: 18–22; Pihlajamäki et al. 2007: 56–60; Korpiola 2009: 205–206; Olwig 2008: 29–32). Myöhemässä kuningas Kristofferin maanlain rakennuskaarensa vuodelta 1442 kuvataan myös erilaisia hallinnollisia ja käytännöllisiä toimia. Laki on edeltäjänsä pidempi, laajempi ja yksityiskohtaisempi (Laki 1442). Se ei kuitenkaan syrjäyttänyt Maunu Eerikinpojan lakia käytöstä. Maanlait eivät myöskään syrjäyttäneet niitä edeltäneitä maakuntalakeja, vaan viimeainittuja sovellettiin oikeuslähteinä koko keskiajan. (Korpiola 2009: 207.) Lakien voikin todeta ilmaisevan sitä moninaisuutta, jolla ihminen ympäristöönsä tietoisesti muokkasi.

Kirjallisista lähteistä vakiintunutta maataloutta kuvaa laajasti Olaus Magnus (1555: 178, 774–775, 777, 799–801, 775, 779, 795, 1058–1072) pohjoisten kansojen historiaa käsittelevässä teoksessaan. Sen perusteella esimerkiksi kotieläinten hoidosta, hyödyntämisestä ja tuotosta saa kohtalaisen hyvän yleiskäsityksen. Olaus Magnus mainitsee teoksessaan mm. suomea puhuvan ryhmän, jonka elinkeinot ovat maanviljely, kalastus ja puunkaato. Laitumista todetaan yleisesti, että kuivalla maalla kasvaa parempaa heinää kuin kostealla. Pisimpään vuodessa maitoa antavien lampaiden lisäksi kotieläiminä mainitaan mm. naudat, vuohet, hevoset ja siat. Lisäksi kuvataan mehiläisten hoitoa ja sen tärkeyttä.

Kotieläintenpidon lisäksi Olaus Magnus (1555: 579–580, 581–583, 585, 590–591, 601) käsittelee maanviljelyä. Sen pohjalta maatalouden voi arvioida olleen monella tapaa suunnitelmallista. Edelleen voi arvioida, että se edellytti paljon teknistä osaamista ja luonnonolosuhteiden ymmärtämistä. Viljelyä koskevissa kuvauksissa tulee esiin mm. peltojen lannalla ravitsemisen suunnitelmallisuus ja tarpeellisuus. Tähän liittyy myös monenlaisten maalaajitteiden, niin kivensekaisten, savisten kuin kosteidenkin tehokas hyödyntäminen. Metsien reunojen pensaikkoisia alueita mainitaan raivattavan tulen avulla lyhytaikaisesti hyvätuottoisiksi viljelysmaiksi. Viljeltävinä kasveina mainitaan viljojen lisäksi herneet, pavut, pellava, hamppu, nauris, unikko ja humala. Viljelyksiin liittyvinä rakennelmina mainitaan puolestaan uudispeltojen aidat, ladot ja vilja-aitat. Viljanjauhanta tehdään monenlaisissa tuulen, veden, ihmisten, eläinten ja painojen voimalla toimivissa myllyissä. Näin Olaus Magnus kuvaa elinkeinon ohella myös siihen liittyviä rakennelmia, ja erilaisten voimanlähteiden hyödyntämistä.

Lakien ja kirjallisten lähteiden lisäksi vanhat kartat kuvaavat eri tavoin vakiintuneen maatalouden vaikutuksia ympäristöön (ks. esim. Rantatupa 2000; Haggren 2015: 409, 465).

1600-luvulta lähtien kartoilta on esimerkiksi nähtävissä se, miten asutus ja maatalouskäytössä olevat maat sijoittuvat suhteessa toisiinsa, pyyntimaihin ja liikenneväyliin (kuva 4.15). Kartoilta saa myös runsaasti tietoa maatalousmaan käytöstä esimerkiksi niittyinä ja peltoina. Lisäksi niiden perusteella voi tehdä johtopäätöksiä maatalouskäytössä olleesta maa-alasta (ks. myös Jansson et al. 2010: 71–72). Lisäksi ne antavat tietoa asutuksen järjestymisestä mm. kylätasolla kylätontin ja siihen liittyvien maatalousmaiden osalta.

Kuva 4.15 Ote Inkoon peltoja ja teitä kuvaavasta kartasta 1700-luvulta (Ihn 1769). Julkaisulupa: Heikki Rantatupa, Historialliset kartat, www.vanhakartta.fi, Jyväskylän yliopiston julkaisuarkisto.

Vakiintuneessa maataloudessa laiduntamisen sääntely ja samanaikaisen viljelyn edellyttäminen vaikuttivat ihmistoiminnan synnyttämien maiseman piirteiden sijoittumiseen. Lisäksi siihen vaikuttivat yhteismaasäännökset ja maan jakaminen sarkajaan keinoin (ks. esim. Vuorela 1975: 138–139; Haggrén 2015: 419, 465). Luonnon olosuhteillakin oli vaikutusta, josta kertoo mm. asutuksen rajasijainti erilaisten resurssien vaihtumavyöhykkeellä, ja usein juuri viljelyyn kelpaavan ja viljelyyn kelpaamattoman maan rajalla (Maaranen 1996: 88–89; Maaranen 2000a: 134, 212–213). Kaikkea maata ei suinkaan käytetty viljan viljelyyn, vaan lisäksi viljeltiin esimerkiksi kaalia, lanttua, hernekasveja, pellavaa ja hampua omissa aitauksissaan (esim. Vuorela 1975: 127–133).

Vaikutuksensa ympäristöön oli myös pitkään samalla paikalla jatkuvalla maatalouden harjoittamisella. Pysyvän peltohehtaarin viljely edellytti esimerkiksi 1700-luvulla ainakin noin kaksinkertaisen, mutta mahdollisesti jo kolminkertaisen niityhehtaarin olemassaoloa. Näin turvattiin kotieläinten tuottaman lannan saanti ja peltojen lannalla ravitseminen. (Vrt.

Sporrong 1997: 30; Maaranen 1997: 20–24; Wilmi 2003: 150, 159.) Myöhemmin 1800-luvun alussa niittyalan tarpeeksi arvioitiin jo vähintään 3-4 alaa niittyä yhtä peltoalaa kohti (Jutikkala 2003: 458). Tämä niittyalan tarpeen kasvu kertoo selvästi vuosisatoja jatkuneen maatalouden maaperää köyhdyttävästä vaikutuksesta.

Kuva 4.16 Rakentamisaikanaan vetisen rantaniityn läpi kulkenut pengertie Raaseporissa Tammisaaren Skärlandetissa. Kuva Päivi Maaranen 2010.

Keskiajalla alkanut maatalouden osuuden kasvu yhteisön elinkeinoyhdistelmässä johti vakiintuneen maatalouden maiseman syntyyn. Sitä luonnehtivat 1600–1700-luvun historiallisten karttojen perusteella suurehkot avoimet maisematilat. Niissä pienehköt pellot, laajat niityt ja eri tavoin ryhmittyneet kylät kulkureitteineen (kuva 4.16) muodostivat maiseman kokonaisuuden. Metsätkin olivat tarvepuun oton lisäksi laidunnuksen ja lehdestyksen muokkaamia (Vuorela 1975: 200–201, 216–217). Asutuksen keskusalueilla miltei kaikki maa ja luonnonvarat olivat jotenkin säädellyssä ja sovitussa käytössä. Ekologisesta näkökulmasta maisema oli ilmeisesti mosaiikkimainen (Regnéll 1996: 22). Siinä oli mm. runsaasti toisiinsa rajautuvia, luonteeltaan ja käytöltään erilaisia alueita. Ne olivat rajavyöhykkeineen luonnon monimuotoisuuden kannalta tärkeitä. Vanhimmat säilyneet perinnebiotoopit periytyvät ilmeisesti juuri tältä ajalta.

Yhteen vetäen vakiintuneen maatalouden vaiheesta voi todeta, että maata viljelevä yhteisö ei vielä tavoitellut mahdollisimman hyvää tuottoa. Sen sijaan se pyrki turvaamaan elämän säilymisen ja jokapäiväisten tarpeiden tyydyttymisen (vrt. Vihola 1991: 363). Maataloutta pyrittiin lisäksi kehittämään jo tietoisesti. Luostariomistusten kautta esimerkiksi katalinen kirkko edisti maataloutta harvaanasutuilla alueilla. Lisäksi 1500-luvulla Kustaa Vaasa pyrki parantamaan mm. karjataloutta ja muuta maataloutta kuninkaankartanoiden avulla. (Vuorela 1975: 153; Salminen 1993: 174.) Maatalouteen liittyi ajoittain myös taantumaa-aikoja mm. valtakunnan käymisen sotien vuoksi, jolloin talonpoikien määrä tai veronmaksukyky väheni (esim. Oja 1955: 89; Sähke 1963). Taantumavaiheet näkyivät myös kyläien autoitumisena ja maan jäämisellä maatalouskäytön ulkopuolelle joko tilapäisesti tai pysyvästi (vrt. Haggrén 2011a: 164–166; Suhonen 2013: 24, 30–31, 36–40; Haggrén 2015: 464, 467, 469).

Vakiintuneen maatalouden maiseman syntyyn liittyy maatalouden muuttuminen yhteisön kannalta riittävän luotettavasta elinkeinosta olennaisen tärkeäksi. Maatalous tuotti niin paljon, että yhteisö voi jättäytyä pysyvästi sen varaan. Maisemaan kohdistuvien vaikutusten näkökulmasta merkittäviä asioita olivat väestön kasvu ja välittömästi itse tuotettavan ruoan kasvava tarve. Lisäksi merkittävää oli yhteisön hallinnollinen järjestäytyminen, ja maalliseen ja kirkolliseen verottamiseen liittyvä elinkeinon tuottaman ylimäärän jakaminen. Asutuksen keskusalueella ihminen muokkasi ympäristöään yhä laajemmalti vastatakseen sekä paikallisten että laajempien hallinnollisten yhteisöjen tarpeisiin. Tällaiselta pohjalta maataloutta harjoitettiin olennaisilta osiltaan pysyvänä aina 1800-luvun alkupuolelle saakka.

4.2.4 Tehostuneen maatalouden vaihe

Koko yhteiskunta, sen hallinto ja jäsentymisen tapa alkoivat muuttua 1700-luvun aikana. Vapauden ajasta kustavilaiseen aikaan kestäneellä jaksolla (1721–1809) valtakunta järjestäytyi monella tavoin uudelleen. Muutokset näkyivät esimerkiksi lainsäädännön uudistumisena. Lisäksi monia asioita yhteiskunnassa pyrittiin tietoisesti muuttamaan ja kehittämään. Nämä erilaiset uudistukset vaikuttivat myös maatalouteen.

Historialliset kartat antavat 1700–1800-luvun maatalouden maankäytöstä kattavan kuvan. Lisäksi maataloudesta ja sen vaikutuksista ympäristöön kertoo Ruotsin valtakunnan vuoden 1734 laki (Laki 1734). Se korvasi voimaan tullessaan keskiaikaiset Kuningas Kristofferin maanlain vuodelta 1442 ja Maunu Eerikinpojan kaupunginlain, joka oli annettu vuonna 1347 (Laki 1347; Laki 1442; Rapola 1926). Vuoden 1743 laki oli edeltäjiensä tapaan voimassa pitkään Suomen alueella, joiltakin osin vielä itsenäisyyden ajanakin. Se saatiin suomenkielisenä käyttöön melko nopeasti, sillä ensimmäinen käännös siitä ilmestyi vuonna 1759. (Eduskunnan kirjasto 2009: 1.)

Vuoden 1734 lain rakennuskaassa annettiin yksityiskohtaisia ohjeita monista asioista. Näitä olivat esimerkiksi ohjeistukset siitä, miten asutus sijoitetaan, miten kulkureittejä perustetaan ja millä tavoilla maata käytetään. (Laki 1734: Rakennus Caari, I. Lucu–VI. Lucu.) Kylätontin tasaaminen, kallioiden louhiminen tai kosteiden paikkojen täyttäminen ei ollut

vain yksittäisen ihmisen tai ryhmän asia. Sen sijaan se oli osa laajempaa yhteisöllistä järjestäytymistä. Tämän vuoksi maankäytön sääntely oli tärkeää yhteiskunnan näkökulmasta. Maata ja ympäristöä muokkaavalla toiminnalla saattoi olla suuria vaikutuksia paitsi ympäristöön, myös muihin yhteisön jäseniin (vrt. myös Beronius Jörpeland & Qviström 2013: 34–35). Sen takia seuraamukset oli otettava omassa toiminnassaan huomioon tietoisesti. Lainsäädännön avulla voitiin myös tavoitella ja turvata maan tarkoituksenmukaisinta käyttöä (Jones 1987: 179–180, 182).

Kuva 4.17 Raaseporin Karjaan pelto- ja niittyaloja vuonna 1840 (Karjaa 1840). Julkaisulupa: Heikki Rantatupa, Historialliset kartat, www.vanhakartta.fi, Jyväskylän yliopiston julkaisuarkisto.

Maankäytön muutos liittyi myös maan uuteen hallinnolliseen jakotapaan eli isojakoon, ja myöhemmin sitä täydentäneeseen uusjakoon. Maanjakojen aiheuttamat muutokset näkyivät paikoin voimakkaasti, sillä asutus ja maataloustoiminnan vaikutukset paikantuivat aiemmasta poikkeavalla tavalla (esim. Vuorela 1975: 140–141; Saarenheimo 2003: 356–358, 360–362; Haggrén 2015: 465). Oma vaikutuksensa oli laajemmalla yhteiskunnallisella kiinnostuksella maatalouden kehittämiseen mm. hyötyajatteluun ja valistuksen oppeihin liittyen. Tämä johti uusien lajien ja lajikkeiden kokeilemiseen. Esimerkiksi juurikasvien viljelyä pyrittiin edistämään siten, että ruokaisten juurten kuten maapäärnän eli perunan, porkkanoiden ja palsternakan kylvöstä luvattiin palkkio (Tieto-Sanommat 1776a). Lisäksi käyn-

nistyi muu yleinen keskustelu maatalouden edistämisestä. (Niemelä 2008: 36.) Kaiken edistämisen taustalla vaikutti tavoite maatalouden ohjaamisesta tietoisesti yhteiskunnan laajempia tarpeita palvelevaksi.

Kuva 4.18 Wästräskin vedenlaskua vanhempi viljelysala kivireunuksineen Inkoon Västankvarnissa. Kuva Päivi Maaranen 2008

Uusien ajatusten ja toimintatapojen aiheuttamat muutokset näkyivät maisemassa mm. hitaasti tapahtuvana kylien hajaantumisenä yksittäistaloasutukseksi 1800-luvun aikana (Vuorela 1975: 140–141). Taloihin liittyivät yhtenäisemmät, yhden tilan viljelemät peltoalueet (kuva 4.17). Lisäksi vanhat kulkureitit täydentyivät tai korvautuivat uusilla, ja tieverkosto alkoi tihentyä. Yhteiskäytössä olleet niityt ja laitumet jaettiin monin paikoin tilojen kesken. Lisäksi peltoja ja niittyjä pyrittiin laajentamaan järvenlaskuilla (kuva 4.18) (Vuorela 1975: 207–208; Paavolainen 1989: 28–29). Viimemainittujen yhteydessä maisema muuttui monella tapaa ja pysyvästi. Tuotantotapojen muutosten vuoksi tilojen rakennuksetkin alkoivat jäsenyä uudella tavalla (vrt. Ulväng 2004: 16–20, 30, 227–228).

1800-luvun aikana maitotaloustuotteiden kasvava kysyntä suuremmissa kaupungeissa loi ensi kertaa mittavampia ja laajempia markkinoita maataloustuotteille (esim. Soininen 1975: 410; Vihola 2004a: 157–159, 331). Maatalouden painottuminen maidontuotantoon johti 1800-luvun puolivälissä nurmiviljelyn aloittamiseen ja heinän kasvattamiseen pelloilla

(esim. Jutikkala 1946: 161–163; Östman 2004: 19–21). Luonnonniittyjen tuottamat rehumäärät olivat riittäneet ylläpitämään peltojen lannoittamisen edellyttämän karjamäärän kohdallaisen hyvin. Maidon tuotantoon tarvittiin kuitenkin enemmän ja ravintoarvoiltaan parempaa heinää ja rehua.

Kuva 4.19 Iältään tarkemmin ajoittamaton vanha rinnepelto osana nykyistä laidunalueetta Raaseporissa Tammisaaren Skärlandetissa. Kuva Päivi Maaranen 2010.

Maitotalousmarkkinoiden vuoksi viljanviljelyn rinnalle ja jopa sitä tärkeämmäksi nousi karjanhoito suurimittaisena elinkeinona. Karjaa alettiin sen vuoksi jalostaa tietoisesti maidontuotokyvyltään paremmaksi. Maitotalouden maisemaa muuttava vaikutus kohdentui aiempaan verrattuna uusiin paikkoihin karjan laiduntaessa nurmiksi kylvetyillä pelloilla (kuva 4.19). Luonnonniittyjen merkitys laidunalueina alkoi tämän takia ilmeisesti ensi kertaa maatalouden historiassa selvästi vähentyä. Osa niistä raivattiin pelloiksi, ja osa taas alkoi kasvaa umpeen käytöstä hylättyinä. (Vrt. Östman 2004: 40–41; Vihola 2004b: 332; Ranta 2006: 27.) Myös laiduntaminen metsissä väheni, ja sen vuoksi metsän ja peltojen väliset laidunvyöhykkeet alkoivat kadota. Lisäksi esimerkiksi karjan liikkumista ohjanneiden aitojen määrä alkoi merkittävästi vähentyä. (Björn 2003: 611.)

Itsenäisyyden aikana vuodesta 1917 alkaen maatalous tehostui erityisesti maanmuokauslaitteiden paranemisen ja järjestelmällisen tutkimuksen tuottaman tiedon lisääntymisen vuoksi. Peltojen ravitseminen keinolannoitteiden avulla lisäsi entisestään tuottavuutta.

Sama vaikutus oli maatalouden koneellistumisella, uusien viljelylajikkeiden kehittämisellä ja kotieläinten entistä tietoisemmalla jalostamisella. Lisäksi tilojen koko alkoi kasvaa, joskin hetken ilmiötä hidasti 1900-luvun alkupuoliskon torppien itsenäistymiseen ja siirtoväen asuttamiseen liittyvä pientilojen synty. (Roiko-Jokela 2004: 56–60, 84–85; Granberg 2004: 141–143; Niemelä 2004: 219–221.)

Kuva 4.20 Tehostuneen maatalouden maisemaa Janakkalan Hakoisten linnavuoren ympäristössä. Kuva Päivi Maaranen 2006.

Kaikenlainen maatalouden tehostuminen 1700-luvulta alkaen johti vähitellen ympäristön resursseja yhä voimakkaammin hyödyntävän maatalouden harjoittamiseen. Tehostumisen taustalla ovat vaikuttaneet ennen kaikkea yhteiskunnalliset tarpeet, ja elinkeinon yhteytyminen maailmanlaajuiseen maataloustuotteiden kauppaan. Tämä on johtanut tehostuneen maatalouden maiseman muotoutumiseen. Se on hyvin avoin (kuva 4.20), ja sille luonteenomaisia piirteitä ovat laajahkot pelto- ja nurmialueet, yksittäistalot ja pienentyneet kylät suoraviivaisine kulkureitteineen. Lisäksi tilakeskuksiin liittyy erilaisia kasvitarhoja marja- ja hedelmäviljelyksineen, joita alettiin perustaa laajemmin 1700-luvulta alkaen (Vuorela 1975: 193–194). Uusimpina piirteinä tässä tehostuneen maatalouden maisemassa ovat teknologian kehitykseen liittyvät piirteet, kuten sähkön siirtämiseen ja tuotantoon liittyvät rakennelmat.

Tuotannon tehostuminen on johtanut paikoin myös erittäin laajojen ja yhtenäisten peltoalueiden muodostumiseen. Tällaiselle ympäristölle tyypillistä on luonnon monimuotoisuuden ja silmin havainnoitavien maiseman piirteiden väheneminen (esim. Kühbauch 1998: 149–152; Tschardt et al. 2005). Tehokkaaseen tuotantoon soveltumattomat pellot on voitu metsittää, ja lisäksi erityisesti kaupunkeja ympäröivä maaseutu voi muuttua asuinalueiksi. (Esim. Robinson 1990: 25–29; Furuseth 1992: 21–24.) Nämä tehostumisen vaikutukset yhteisöön ja maisemaan ovat tunnettuja Suomen alueen lisäksi myös laajemmin Euroopassa (esim. Antrop 2004). Paikoin muutos on voinut johtaa myös erittäin voimakkaaseen monimuotoisuuden laskuun. Tällöin maisema voi poiketa huomattavasti siitä, mihin maaseutua ajatella on totuttu. (Vrt. McNeely & Scherr 2003: 89–92.)

Tehostuneen maatalouden vaiheesta voi yhteen vetäen todeta, että elinkeino on yhteisössä edelleen merkittävä. Sen tuottamat tulot eivät kuitenkaan enää välttämättä riitä harjoittajiensa toimeentulon turvaamiseen. Sen vuoksi yhteiskunta säätelee maataloustuotantoa voimakkaasti ja tukee sitä rahallisesti. (Vrt. Niemi et al. 2014: 45.) Toimeentulon vaikeuksien ohella erilaiset lainsäädännön ja maatalouspolitiikan muutokset ovat johtaneet tilojen ja maanviljelijöiden määrän laskuun. Lisäksi ne ovat muuttaneet maatalousyhteisön sosiaalista rakennetta ja luonnetta (vrt. Robinson 1990: 67–73, 173–175). Näistä syistä tehostuneen maatalouden viljelyn, karjanpidon ja puutarhatalouden rinnalle nousevat muutkin tuotantotavat (esim. Hangasmaa 2011: 66–68). Tällaisia ovat mm. luonnonmukainen tuotanto, energiakasvien viljely, maisemanhoito ja maatalouden täydentäminen muilla elinkeinoilla. Yleistyessään näiden vaikutukset näkyvät myös muutoksina luoden taas uudenlaista maatalouden maisemaa.

4.3 Yhteenveto

Maiseman muutokseen liittyvässä tutkimuksessani on tarkasteltu maataloutta elinkeinona eteläisimmän Suomen alueella. Näin hahmoteltiin sitä ympäristöä maisemineen, jossa ihminen on eri aikoina elänyt. Tutkimuksessa havaittiin, että maisema on muuttunut ajan kuluessa luonnon tapahtumakulkujen hallitsemasta luonnonmaisemasta ihmisen toiminnan ja ajattelun muovaamaksi kulttuurimaisemaksi. Oppimisen ja tietotaidon karttumisen vuoksi ihminen on vaikuttanut elinkeinon kautta ympäristöönsä yhä laajemmilla alueilla. Lisäksi vaikutus on voimistunut koko ajan nykypäivää kohti tultaessa. Maatalouden loppuminenkin näkyy paikoin, sillä aiemmin avoimet viljelys- ja laidunmaisemat ovat esimerkiksi metsittyneet (kuva 4.21).

Maisemaa voimakkaimmin muovaavat maatalouden muodot kytkeytyvät tarkastelun perusteella laajemmin yhteisön elämään ja asenteisiin vaikuttaviin asioihin. Maatalous esimerkiksi tehostui muuttuessaan paikallisten yhteisöjen sijaan suurempia ja maantieteellisesti kauempana sijaitsevia toimijoita palvelevaksi. Markkinoiden kasvu kotiseutua laajemmiksi johti puolestaan maatalouden nousuun yhä merkittävämmäksi osaksi elinkeinoyhdistelmää. Samalla yhteiskunta säätelee elinkeinoa yhä enemmän. Tärkeä merkitys muutoksessa näyttää

olleen myös yhteisön sosiaalisella järjestäytymisellä. Lisäksi ympäristön ja ihmisen suhteen liittyvien käsitysten muutoksilla on oma vaikutuksensa.

Kuva 4.21 Pohjan Katajanmäen talousmetsän alue Raaseporissa oli ilmeisesti vielä parisataa vuotta sitten viljelys- tai laidunkäytössä (vrt. Alanen & Kepsu 1989: 59). Kuva Päivi Maaranen 2009.

Tarkastelun perusteella hahmoteltiin maiseman muutoksessa neljä vaihetta (taulukko 4.3). Kokeilevan maatalouden maisema syntyi, kun elinkeino tuli tunnetuksi ja sitä kokeiltiin eri tavoin. Varhaisen maatalouden vaiheessa elinkeinoa harjoitettiin muiden rinnalla. Samalla siitä alkoi tulla yhteisön kannalta yhä luotettavampi ruoantuotannon muoto. Vakiintuneen maatalouden maisemaan liittyi elinkeinon vahvistuminen merkittäväksi yhteisön toimeentulon kannalta. Lisäksi sitä alettiin ohjailta erilaisin hallinnollisin tavoin. Tehostuneen maatalouden maisema muovautui puolestaan tuotannon voimakkaan edistämisen ja tehokkuuden kasvattamisen yhteydessä. Lisäksi yhteisö kytkeytyi maatalouden kautta osaksi valtakunnallisia ja maailmanlaajuisia kaupankäyntiverkostoja.

Luonnostellut muutosvaiheet luonnonmaisemasta tehostuneen maatalouden maisemaksi muodostavat kuvauksen ihmistoiminnan ympäristöön mahdollisesti ja tiedetysti kohdistuvista vaikutuksista (kaavio 4.3). Vaiheiden erittely lähti tietyistä perusoletuksista, jotka asettivat rajat muutoksen kuvaamiselle. Lähtökohtana oli ajatus harjoitetun elinkeinoyhdistel-

män suuresta merkityksestä maiseman piirteiden synnyssä ja muovautumisessa. Lisäksi teknologia ja luonnonmaantieteelliset tekijät arvioitiin tärkeiksi sen osalta, miten ympäristöä resurssineen voitiin hyödyntää.

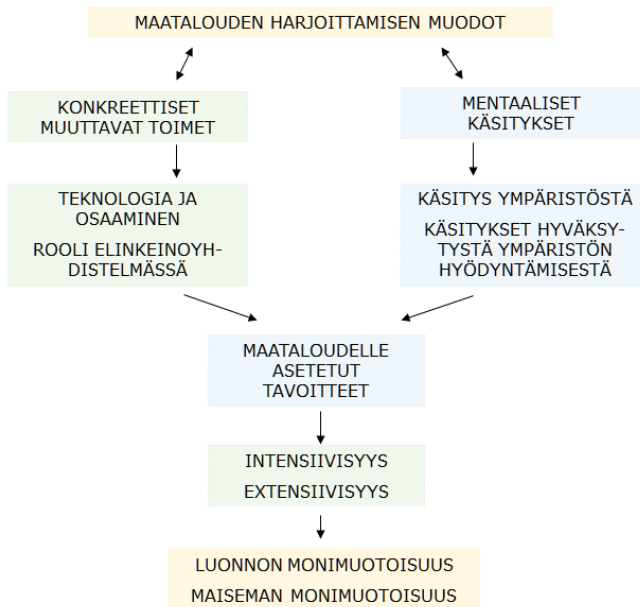
Maisemavaihe:	Ajoitus ja jaksotus:	
luonnon- maisema	8850 - 5200 eKr.	} kivikausi 8850-1900/1700 eKr.
	5200 - 1900/1700 eKr.	
kokeilevan maatalouden maisema	1900/1700 - 600/500 eKr.	} varhainen metallikausi 1900/1700 eKr. - 0/50 jKr.
	600/500 - 0/50 jKr.	
varhaisen maatalouden maisema	0/50 - 375/400 jKr.	} rautakausi 0/50 - 1100/1200 jKr.
	375/400 - 800/825 jKr.	
	800/825 - 1100/1200 jKr.	
vakiintuneen maatalouden maisema	1100/1200 - 1521	} historiallinen aika 1100/1200 - itsenäisyyden aika
	1521 - 1617	
	1617 - 1721	
	1721 - 1772	
	1772 - 1809	
tehostuneen maatalouden maisema	1809 - 1917	} historiallinen aika 1100/1200 - itsenäisyyden aika
	1917 -	

Taulukko 4.3 Maisemavaiheet ja niiden ajoittuminen (vrt. luvun 1 taulukot 1.4 ja 1.5).

Ihmistoiminnan ilmenemiseen tietyllä alueella vaikuttavat myös mentaaliset tekijät, eli se mitä yhteisö arvostaa, ajattelee ja ymmärtää (vrt. Fell & Russell 2004: 36–37, 46–47). Koska mentaalisia tekijöitä on vaikea selvittää erityisesti menneisyyden osalta, maiseman aineettomien ja henkisten ulottuvuuksien tarkastelu jäi pääosin tutkimuksen ulkopuolelle. Maatalouden maisemaan liittyy kuitenkin vahva mentaalinen piirteistö (ks. myös luku 7.1.2). Se sisältää mm. käsitykset ympäristöstä ja sen hyväksytyistä hyödyntämistavoista. Lisäksi se sisältää ne odotukset, joiden toteutuessa maisema on sellainen kuin sen kuuluisi mielestämme olla. Nämä tekijät vaikuttavat myös oppimiseen ja sitä kautta ympäristön hyödyntämiseen.

Näennäisesti luonnonelementeistä koostuvaan maisemaan voi liittyä myös kulttuurisoiva, mentaalinen ulottuvuus. Kulttuurisoidusta luonnosta esimerkkejä ovat nykyhetkessä mm. monet kansallismaisemat. Niistä useimpia halutaan ajatella luonnonmaisemina, mutta ne ovat muuttuneet kulttuurin maisemiksi yhteisön mentaalisen kokemuksen kautta. (Esim.

Björn 2003: 617, 619.) Näennäisesti luonnonelementeistä koostuva maisema voi myös olla kulttuurimaisema, jos siinä elävä yhteisö antaa luonnolle kulttuurisen merkityksen (vrt. Äikäs 2009: 28–29).

Kaavio 4.3 Maatalouden muuttava vaikutus maisemaan ja luontoon monimuotoisuuden näkökulmasta. Intensiivisen eli voimaperäisen maatalouden suosiminen ohjaa resurssien tehokkaaseen hyödyntämiseen. Ekstensiivisen eli laajaperäisen maatalouden vahvistaminen suuntaa toimintaa resurssia tehottomammin hyödyntävään suuntaan.

Nykyisiin maatalousmaisemiin liittyvien perinnebiotooppien osalta tutkimus toi myös pohdittavaa. Niiden historia on mielletty pitkäksi, ja niitä on pidetty jopa perinteisen maatalouden muistomerkkeinä modernissa ajassa (Vainio et al. 2001: 19–20, 29). Tämä ajatus voi pitää paikkansa joissakin tapauksissa. Suuri osa nykyisistä perinnebiotoopeista on kuitenkin syntynyt tai ainakin muotoutunut 1800-luvulla ja sen jälkeen tapahtuneen maatalouden muutoksen seurauksena. Perinnebiotoopit eivät siten välttämättä kuvasta vuosisatoja pitkäa maankäyttöä. Sen sijaan ne voivat olla suhteellisen nuoria ja tehostuvan maatalouden yhteydessä muotoutuneita. Perinnebiotooppien historiaa voi olla nykyhetkessä jopa vaikea hahmottaa, sillä maisema on muuttunut pelkästään 1900-luvun aikana merkittävästi ihmisen sitä tiedostamatta (vrt. Hildén et al. 1932).

Tutkimuksen aikana tuli lisäksi esiin, että varhaiset lait voivat ilmentää menneitä maankäyttötapoja ja niiden vaikutuksia maan hyödyntämiseen. Asia vaatii kuitenkin lisätutkimusta. Tutkimuksen aineistoiksi sopisivat kartta-aineistojen lisäksi esimerkiksi historiallisella ajalla autoituneet vanhemmat asuinpaikat ympäristöineen (vrt. Suhonen 2016: 14–16). Näin asiaa voisi selvittää kartografisten menetelmien lisäksi myös erilaisten arkeologisten

tutkimusten avulla (vrt. Heinonen 2011: 86–89). Yhteisön käytännöt ja toimintatavat maataloudessa näyttävät kirjautuneen ainakin jossakin määrin lakeihin niiden laatimisaikana. Lisäksi näyttää siltä, että lakien avulla yritettiin ohjata maan käyttäjiä jo varhain ja vakiinnuttaa hyviksi havaittuja käytäntöjä (vrt. Bäärnhielm 1995: 18–19). Lait ja käytännöt saattoivat siten jo keskiajalla vastata toisiaan ainakin jossakin määrin (Korpiola 2009: 203).

Maisemaa ja sen muutoksen taustalla olevia tekijöitä yleisemmin pohdiskeltaessa on perusteltua huomioida maatalouden olevan jokapäiväinen elinkeino ja tapa turvata yhteisön säilymistä. Maatalouden maisema vaatii syntyäkseen paljon ihmisen vaikutusta (vrt. Vuorela 1975: 219). Sitä voi sen vuoksi luonnehtia jopa ihmisen kulttuuriseksi saavutukseksi, jossa resurssien hyödyntäminen tuottaa toiminnan kautta kotiympäristöksi koetun kokonaisuuden (vrt. Arntzen 2005: 62–63). Iäkkäältä tuntuva ilmiö ei tällaisessa maisemassa välttämättä ole todellisuudessa kovin vanha. Toisaalta sen synnyttäneet tapahtumakulut saattavat periytyä kaukaa menneisyydestä. Yksi esimerkki vanhana pidetystä piirteestä ovat heinäseipäät, jotka ovat iältään maisemassa vain reilu satavuotinen ilmiö. (Ranta 2006: 75, 82, 190.)

Yhteen vedettynä voi todeta, että muutoksen tutkiminen auttaa ymmärtämään kulloinkin tarkasteltavana olevan maisemakokonaisuuden luonnetta. Lisäksi se auttaa hahmottamaan maiseman synnyttäneiden tapahtumakulkujen luonnetta. Tämä tieto on tärkeä esimerkiksi menneisyyden toimintaympäristöjen tarkastelussani (luku 5). Maiseman muutokseen mahdollisesti liittyvän oppimisen oivaltaminen on puolestaan olennainen merkitysten pohdinnassani (luku 6). Lisäksi menneisyyden ymmärtäminen auttaa maiseman hahmottamisessa ja sen piirteiden välisten suhteiden tarkastelussa. Tällä on merkitystä mm. maiseman säilyttämiseen liittyvässä tarkastelussani (luku 7). Maiseman muutoksen tutkimuksella voi jäljittää ja kuvata ympäristön, jossa ihminen on toiminut. Kun tämä ympäristö on hahmoteltu, voi ihmistä tarkastella myös tavoitteellisena ja tuntevana toimijana.

5 Tiedollinen näkökulma : ihmisen toimintaympäristö Itämeren piirissä

Toinen tarina: ihminen maiseman tietäjänä

De arnholm transmære aland usque lynæbøte VI. Inde usque thiycækækarl VIII. Notandum est quod inter thiycækækarl et lynæbøte multe iacent insule fyghelde nomine. Inde usque aspæsund VI et ibi sunt tres insule quarum una est aspæ, secunda refholm, III:a malmø et iurima iacet ultima ab eis uersus australem plagam et proxima mari. De aspæ usque ørsund VI. Inde usque hangethe III. Et notandum est quod de arnholm usque lynæbøte itur medio inter orientem et aquilonem et si prosper est uentus ab occidente potest uelificari directa linea de arnholm usque hangethe et de hangethe que finnice dicitur cumiupe usque lowicsund II. Inde usque karienkaskæ I. Inde usque iuxarø II. Inde horinsaræ quod danice dicitur hestø II. Inde usque purkal III et ad hanc insulam de hangethe itur uersus orientem et aliquantum tamen uersus aquilonem. Item de purkal usque narigeth ultra mare estonium VI. Inde usque karlsø I et dimidia. Inde usque ræuelsburg dimidia. Et notandum quod de purkalæ usque ræuelsburg uelificandum est inter australem plagam et orientalem. Pretera notandum est quod si placet potest uelificari de hangethe usque hothensholm cum uento aquilonis uersus australem plagam et orientalem. Atque ibi habet mare VIII ukæsio.

- Liber Censu Danie -

Latinankielinen ote nk. tanskalaisesta itineraariosta kuvaa mahdollisesti varhaista keskiaikaista purjehdusreittiä. Se kulki Ruotsin alueen itärannikkoa ja Suomen alueen etelärannikkoa Blekingen seudun Utlänganin saarelta Rääveliiniin, nykyiseen Viron Tallinnaan. Kuvaus on säilynyt sisällytettynä kuningas Valdemar Sejrin (1201–1241) maakirjaan, mutta ajoittuu ilmeisesti 1300-luvulle. (Ks. enemmän Westerdahl 1990; Flink 1995; Prenzlau-Enander 2003: 77; Westerdahl 2014.) Ainakin osa itineraariossa kuvattua reittiä on voinut ollut Skandinaviasta itään purjehtivien käytössä pitkään, rautakauden loppupuolelta lähtien (Selirand 1988: 26; Miettinen 1988: 100). 1100–1200-luvun taitteessa tiedetään myös Tanskan alueelta käydyin meritse Suomenlahden pohjoisrannikolla ja mahdollisesti sen itäisissä osissa-kin (Krötzl 2005: 32–33).

Itineraariossa on Suomen alueen rannikkoa tarkemmin kuvaava osa. Tukholmasta Arholmaan purjehditun osuuden jälkeen suunnattiin Ahvenanmaalle, ja sieltä edelleen läntisen Uudenmaan rannikolle aina Porkkalaan saakka. Porkkalasta kuljettiin yli Suomenlahden Tallinnaa kohti. Toinen vaihtoehto oli kääntyä jo aikaisemmin Hangosta yli Suomenlahden Tallinnaan. (Ks. myös Jokipii 1985: 37–38.) Itineraariossa mainitaan reittiosuuteen liittyen monia paikannimiä, joista osa vaikuttaa säilyneen ainakin noin 1300-luvulta nykypäivään.

Tällaisia paikannimiä ovat mm. *aland* (nyk. Åland eli Ahvenanmaa), *iurima* (nyk. Jurmo), *hangethe* (nyk. Hangö eli Hanko) ja *purkal* (nyk. Porkkala eli Porkkala). Paikkojen ja nimien lisäksi itineraario antaa tietoa siitä, miten kauan kulku paikkojen välillä vei aikaa (ks. myös Prenzlau-Enander 2003: 178–180). Monissa itineraarion mainitsemisissa paikoissa oli ilmeisesti myös satamapaikka ja/tai pysyvää asutusta, kappeli ja kirkkomaa (Haggrén 2015: 502).

Kuva 5.1 Tanskassa Middelaldercentretissä arkeologisten löytöjen perusteella rakennettu keskiaikainen pursi Itämeren purjehduksella. Kuva Lasse Mattila 2010.

Itineraariosta voi päätellä, että Itämerellä liikkuvat (kuva 5.1) tunsivat reitit, paikat, etäisyydet ja nimet laajemminkin kuin vain omiin tarpeisiinsa liittyen (vrt. Lind 2007: 49–50). Lisäksi he käyttivät mahdollisesti paikallisen väen antamia paikannimiä, jotka olivat jo käyttöön vakiintuneita. Itineraarion koostaja on ilmeisesti tuntenut Suomen alueen rannikon ja saariston topografian (vrt. Lind 2007: 50). Lisäksi on mahdollista, että hän osasi Itämeren piirin kieliä. Paikkojen nimet ovat voineet tulleet laatijalle tutuiksi yhteyksissä paikallisiin tai muihin merenkävijöihin, jos hän itse ei ollut sellainen. Itineraario kuvastaa siten lyhykäisyydessäänkin saaristo- ja rannikkoympäristön hahmottamista ja jäsentämistä osana ihmisen toimintaympäristöä.

Itineraario on yhdistetty aikanaan ilmeisesti useista purjehdusreittejä kuvaavista listoista. Lisäksi siihen perehtyminen edellytti latinankielen lukutaitoa, joten se ei ollut tavallisten merenkävijöiden käyttöön laadittu (Prenzlau-Enander 2003: 178). Itineraarion on ehdotettu liittyneen mm. fransiskaaniin ja dominikaaniin levittäytymiseen Itämeren alueelle.

Nämä liikkuvat pääosin rannikoilla ja saaristossa, ja itineraarion on tulkittu liittyvän erityisesti fransiskaaniensa lähetystoimintaan Itämerellä. (Esim. Gallén 1993: 11–12, 60–79; Knuutila 2009a: 160–162.)

Edellä mainittujen kerjäläisveljistöjen toiminta ja rooli Itämeren piirissä olivat tärkeitä. Ne levittivät paitsi tietoa kristinuskosta kansankielellä, myös todennäköisesti edesauttoivat eri alueiden kytkeytymistä eurooppalaiseen katolilaiseen kulttuuripiiriin. (Ks. myös Heikkilä & Lehmijoki-Gardner 2002: 362–363.) Itineraario voi siten kuvata tietoista liikkumista Suomen etelärannikolla. Tätä arviota tukee ajatus siitä, että itineraario ilmaisisi tanskalaisien kiinnostusta Suomen alueen liittämiseen osaksi katolisen kirkon aluetta (Lind 2007: 50–51). Itämeren pitkin kulkevia reittejä oli joka tapauksessa aikanaan useita, ja tanskalaisen itineraarion kuvaama oli vain yksi niistä (Markus 2004a: 103–107).

Tieto erilaisten reittien olemassaolosta ja varhaisesta jäsentämisestä luo perustaa Itämeren piirin laajemmalle tarkastelulle ihmistoiminnan ympäristönä. Lähtökohtanani on ajatus siitä, että ihmisen toimintaympäristö käsittää erilaisia toimintamahdollisuuksia tarjoavia alueita. Nämä alueet ovat eri tavoin tiedossa ja saavutettavissa, sillä meri sekä yhdistää että erottaa. Pohdinnan kohteena on sen vuoksi Itämeren piiri toimintaympäristönä rannikko-seudun asujaimiston näkökulmasta. Tarkastelu keskittyy erityisesti Suomenlahden pohjoisrannalla sijaitsevaan Raaseporin Karjaan seutuun. Sen käsittelyn taustaksi pohdin alkuun sitä, miten Itämeren piirin mieltäminen osana pohjoista maailmaa muuttui keskiajan kuluessa. Näin hahmottelen tarkastelemani yhteisön paikkaa laajemmassa eurooppalaisessa kontekstissa.

5.1 Itämeren hahmottuminen vanhoissa kartoissa

Itämeren hahmottumisen tarkastelu historiallisten karttojen avulla auttaa kokonaiskuvan luomisessa siitä meren seudusta, jossa ihmiset aikanaan liikkivat. Näin se jäsentyy maantieteellisenä alueena ja osana Eurooppaa. Tästä syystä seuraavassa pohditaan Itämeren piirin hahmottamista ja tunnetuksi tuleamista keskiajan ja 1500-luvun alkupuolen karttoja tarkastelemalla (taulukot 5.1 ja 5.2; liite 5) (ks. asiasta enemmän esim. Julku 1977; Ehrensverd et al. 2004). Tarkastelussa on käytetty kirjoissa ja verkossa julkaistuja karttoja, sillä ne ovat helposti saatavilla.

Historialliset kartat kuvastavat sitä ymmärrystä, joka Itämeren alueesta kartan piirtäjillä ja heidän tietolähteillään oli. Varsinkin varhaisimmat historialliset kartat ovat sekoitus tietoa ja mielikuvitusta. Lisäksi niissä näkyy käytettävissä olleiden tietojen tulkintoja ja tietoisia, kartan käyttötarkoituksiin liittyviä ratkaisuja. Historialliset kartat eivät siten ole arvovapaita eivätkä varsinaisesti tosia tai epätosia. Ne vain kuvastavat laatimisaikansa yhteisöä ja sen tapaa kuvata ja hahmottaa maailmaa. (Harley 1989: 278–279.) Kartat vaikuttavat lisäksi ihmisten mielikuviiin ja muokkaavat käsityksiä todellisuudesta (Tiitta 1999: 16). Niitä tarkasteltaessa on sen vuoksi huomioitava se sosiaalinen, uskonnollinen ja poliittinen yhteys, jossa kartta on tuotettu.

Tekijä:	Vuosi:	Meren nimi:	Paikannimet:
Richard of Haldingham	1285	ei nimeä	epäselvät
Claudius Clavus	1427	ei nimeä	maiden/alueiden nimiä
Nicolaus Germanicus	1482	ei nimeä	epäselvät
Nicolaus Germanicus	1482	GOTTICV MARE	jonkin verran
Hartman Schedel	1493	MARE GERMANICVM	maiden nimiä
Martin Waldseemüller	1507	ei luettavissa	ei luettavissa
Nicolaus Germanicus	1508	GOTTICV MARE	vähän
Martin Waldseemüller	1522	GOTTICV MARE	vähän
Jacob Ziegler	1532	MARE BALTIVM	paljon
Benedetto Bordone	1534	ei nimeä	vähän
Olaus Magnus	1539	useita nimiä pienemmille merialueille	runsaasti
Sebastian Münster	1540	Mare Baltium	melko paljon
Sebastian Münster	1544	pari nimeä pienemmille merialueille	vähän
Johannes Magnus	1554	ei nimeä	paljon

Taulukko 5.1 Itämeren piiriä kuvaavien varhaisten karttojen nimistötietoa 1200–1550-luvulta.

Tekijä:	Vuosi:	Meren nimi:	Paikannimet:
Girolamo Ruscelli et al.	1562	Mare Baltium	melko vähän
Olaus Magnus	1565/1566	ei nimeä	paljon
Olaus Magnus	1567	ei nimeä	jonkin verran
Abraham Ortelius	1570	Oostsee	jonkin verran
Abraham Ortelius	1570	Oostsee	paljon
Olaus Magnus	1572	nimiä pienemmille merialueille	paljon
Gerard de Jode	1570	useita nimiä pienemmille merialueille	runsaasti
Olaus Magnus	1577	kaksi nimeä pienemmille merialueille	vähän
Sebastian Münster	1578	OST SEE	jonkin verran
Abraham Ortelius	1579	Oostsee	jonkin verran
Giovanni Antonio Magini	1596	Oostsee	jonkin verran
Gioseppo Rosaccio	1595	MARDE SVECIA	vähän
Gerard Mercator	1595	Die Oostersche see	vähän
Gerard Mercator	1595	RE BALTHICVM	jonkin verran, melko oikein
Gerard Mercator	1595	RE BATLHICVM	jonkin verran
Abraham Ortelius	1595	SINUS CODANUS: quod et MARE SVEVICVM	vähän
Girolamo Ruscelli et al.	1599	Mare Boltinm	kohtalaisesti

Taulukko 5.2 Itämeren piiriä kuvaavien varhaisten karttojen nimistötietoa 1560–1590-luvulta.

Karttoja tarkastellessa havaitsee helposti, että niiden tietosisältö laajenee ja tarkkuus parantuu ajan myötä. Tämä johtuu tiedon lisääntymisestä ja maailman paremmasta hahmottamisesta. Saman ikäisissä kartoissakin on eroavaisuuksia ja puutteellisuksia. Ne voivat johduttaa esimerkiksi kartan laatimisen ja kopioinnin yhteydessä tehdyistä virheistä. Lisäksi eroavuuksia voi selittää kartan tekoon liittyvillä poliittisilla tarkoituksilla. Ne ovat kiinnostavia

mm. toimijoiden välisten valtasuhteiden kuvastajina. Tietoisesti sisällöltään virheelliseksi laadittu kartta johti silmäilijäänsä harhaan, jos tämä ei tuntenut kuvattua aluetta riittävästi. Vallanpitäjien lisäksi kartat palvelivat myös talouden toimijoita. Heidän oli yhtä lailla oltava tietoisia karttojen mahdollisista puutteellisuuksista ja virheistä.

Itämeren aluetta kuvaavat varhaisimmat kartat kertovat mm. siitä, miten paikat tulivat tietoon. Lisäksi ne kertovat, kuinka tunnetun maailman reuna-alueet alettiin hahmottaa yhä paremmin. Samalla myös paikallisyhteisöt ja paikkojen suhde toisiinsa tulivat tunnetuiksi ja tunnustetuiksi eurooppalaisessa kontekstissa. Kartat kertovat lisäksi siitä, kuinka käsitykset maailmasta muuttuivat tiedon lisääntymisen myötä. Ne kuvastavat paitsi tuolloin tunnettua maailmaa, myös ihmismielen tapaa kerätä, käsitellä ja ymmärtää tietoa.

5.1.1 Itämeri 1200–1400-luvun kartoilla

Jo toisella kristillisellä vuosisadalla vaikuttaneen Ptolemaioksen kartoissa Skandinavia kuvataan saarena. Tämä tietämys unohtui vähitellen länsimaissa, mutta idässä tieto säilyi. Sen vuoksi arabialaisen maantieteilijä al-Idrisin 1100-luvulla laatimalla kartalla Skandinavia on saarena. Lisäksi sen kohdalle on merkitty muutamia suomalaisia paikannimiä kuten *Abua* (Turku) ja *Tabast* (Häme) (ks. kuitenkin Jokipii 1985: 53). (Tiitta 1999: 19.) Itämeren piiri oli siis tunnettu ainakin jollakin tavalla jo hyvin varhain. Lisäksi joillakin nimillä Suomen alueella voi olla hyvin vanha historia. Pohjolaa koskevan tiedon unohtumisen syytä länsimaissa voi lopulta vain arvailla. Unohtumisen vuoksi karttojen tekijöiden ja tarvitsijoiden piti joka tapauksessa löytää Itämeren piiri uudelleen.

Varhaiset maailmaa kuvaavat keskiaikaiset kartat ovat erilaisia pyöreitä tai soikeita karttaesityksiä. Niitä tehtiin 700-luvulta alkaen, ja kartanpiirtotapa jatkui 1300-luvulle saakka (ks. enemmän Zimmerman 2002). Kartoille tyypillistä on Välimeren seudun sijoittaminen karttojen keskustaan. Se kuvastaa erityisesti katolisen kirkon tärkeää roolia Euroopan sosiaalisessa ja poliittisessä elämässä. (Fredrikson 1994: 11.) Katolisen kirkon mielenkiinnolla uskon levittämiseen voi olla vaikutuksensa siihen, että myös perifeerisistä alueista kiinnosuttiin ja niitä haluttiin kuvata kartoilla.

Richard Haldinghamilaisen pyöreällä kartalla vuodelta 1285 tunnettu maailma esitetään veden ympäröimänä maa-alueena, jonka keskellä ovat Jerusalem ja Pyhä maa (kuva 5.2). Kartan tietosisältö on yhdistelmä klassisten antiikin kulttuurien, myyttien ja aikakauden merenkävijöiden tuottamaa tietoa. Kartalla on kuvattu myös hiihtäjä, jonka on tulkittu viittaavan Suomen tai Lapin alueeseen. (Fredrikson 1994: 10–11.) Itämeren piiri kuvataan kartalla meren ympäröiminä muutamana saarena ja kaksikärkisenä niemenä. Eläimet niemen lähellä luovat vaikutelman erämaasta, mutta alueelle on merkitty myös asuttuja paikkoja.

Itämeren piiri on kuvattu pyöreissä ja soikeissa kartoissa yleensä viitteellisesti muutamien saariryhmien ja rantaviivan yhdistelminä. Varhaisten kartanpiirtäjien tietämys alueesta vaikuttaa sen vuoksi hyvin vähäiseltä. Karttojen antamaa tietoa täydentää tämän luvun

viisi alussa käsitelty tanskalaisen itineraarion antama tieto purjehdusreiteistä (vrt. Westerdahl 2014: 127). Sen perusteella voi päätellä, että Itämeren alue herätti kiinnostusta ja sen reitit ja paikat olivat jo tunnettuja. Alueella voitiin liikkua ohjeistetusti, ja sen tiedettiin olevan asuttu ja sijoittuvan pohjoiseen, lähelle tunnetun maailman reunaa.

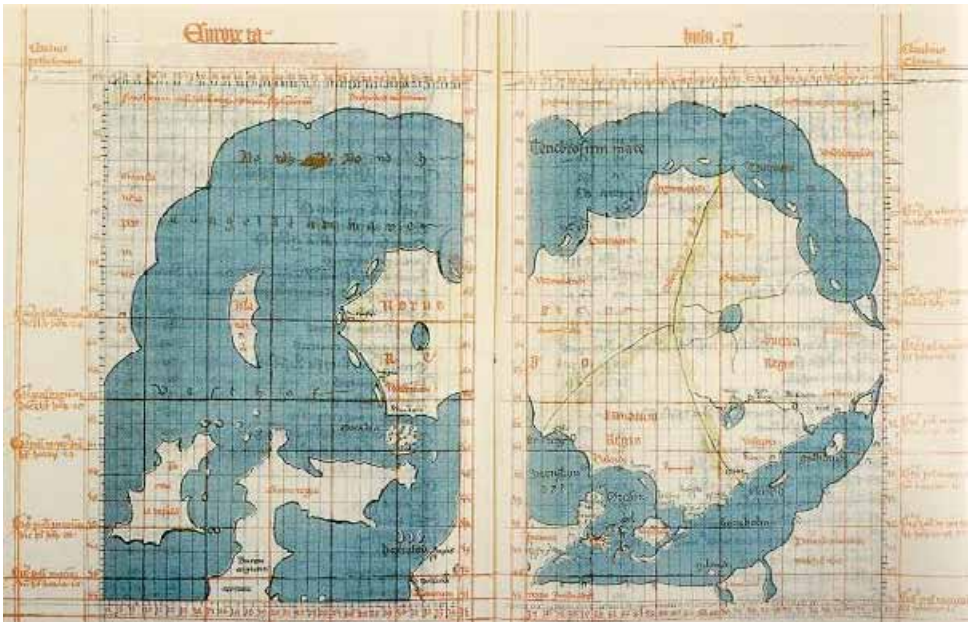

Kuva 5.2 Richard Haldinghamilaisen pyöreä kartta vuodelta 1285, jossa Itämeren piiri sijaitsee kartan oikeassa reunassa (merkitty soikiolla). (Haldingham 1285; Fredrikson 1994: 10–11.) Julkaisulupa: Heikki Rantatupa, Historialliset kartat, www.vanhakartta.fi, Jyväskylän yliopiston julkaisuarkisto.

Varmasti ja yhä selkeämmin Itämeren alue piirtyy kartoille 1400-luvun aikana. Se on kuvattu useissa kartoissa kuten esimerkiksi Claudius Clavuksen kartassa vuodelta 1427 (Fredrikson 1994: 12). Kartta esittää Skandinavian hyvin kaavamaisesti, mutta karttaan on merkitty monia paikannimiä, jokia, saaria ja järviä (kuva 5.3). Clavus oli tanskalainen ja laati kartan mahdollisesti Tanskaa ja Ruotsia hallinneen unionikuningas Erik XIII Pomeranialaisen toimeksiannosta. (Fredrikson 1994: 11–12). Kartta ei ole maantieteellisesti kovinkaan tarkka, mutta se kuvaa Skandinaviaa suurena niemenä. Lisäksi siinä on kuvattu Tanskan salmia ja Itämeren suuria saaria. Itämeri hahmottuu myös selkeästi sisämerenä.

Merta ei ole nimetty, mutta saarista esimerkiksi Bornholm, Gotlanti ja Öölanti mainitaan nimeltä. Karttaa laatiessaan Clavuksella oli selvästi tietoa alueesta, jota hän kuvasi.

Nicolaus Germanicus kopioi ja paranteli Clavuksen karttaa sisällyttäen vuoden 1482 karttaansa runsaasti tietoa Itämeren piiristä (Van Mingroot & Van Ermen 1987: 16–17). Germanicuksen kartta on tutkimukseni kannalta tärkeä, sillä siinä on paljon paikannimiä. Lisäksi rannikko on pyritty esittämään luonnollista mukailevana viivana. Itämeren nimi on GOTTICV MARE ja se kuvataan sisämerenä, jossa ovat jo viitteellisesti näkyvissä Pohjanlahti ja Suomenlahti. Germanicuksella vaikuttaa olleen selvästi tietoa kuvaamastaan alueesta. Tieto ei ehkä ole kuitenkaan kertynyt niinkään merenkulkijoilta, kuin muiden karttojen ja ehkä kirjallisten kuvausten muodossa. Tähän viittaa ainakin kartalla olevien saarien sijoittuminen ja määrä. Niistä alueen tunteva merenkulkija olisi voinut antaa helposti tarkempaa tietoa kartan laatijalle.

Kuva 5.3 Claudio Clavuksen kartta Skandinaviasta vuodelta 1427 (Clavus 1427; Fredrikson 1994: 12). Julkaisulupa: Heikki Rantatupa, Historialliset kartat, www.vanhakartta.fi, Jyväskylän yliopiston julkaisuarkisto.

Myös Hartman Schedelin kartta vuodelta 1493 osoittaa selkeää Itämeren piirin hahmottamista paikannimineen. Kartassa esiintyy nimi FINLAND ensimmäistä kertaa nykyisessä kirjoitusmuodossaan. Schedel käytti karttansa lähteinä Nicolaus Germanicuksen kartan lisäksi todennäköisesti muitakin karttoja. (Fredrikson 1994: 13–15.) Schedelin kartalla ranta viiva esitetään suhteellisen oikeassa muodossaan. Lisäksi Skandinavian ja Itämeren oikeahko koko suhteessa muuhun Pohjois-Eurooppaan viittaa Schedelillä olleen suhteellisen

hyvät tiedot kuvaamastaan alueesta. Itämeri esitetään kartalla sisämerenä ja sen nimeksi on merkitty MARE GERMANICVM.

Kaikkiaan 1400-luvun kartat osoittavat Itämeren piirin olleen sekä tunnettu että eurooppalaisessa kontekstissa kiinnostusta herättävä. Tämä näkyy karttojen tietosisällön kasvuna ja kartoissa esitettyjen yksityiskohtien tarkentumisena ja lisääntymisenä. Aluetta koskeva tieto näyttää karttuneen nopeasti vuosisadan aikana. Yksityiskohtaisemmin ja maantieteellisesti suhteellisen tarkasti Itämeri ja nykyiset Pohjoismaat saadaan kuitenkin kuvattua vasta 1500-luvulta alkaen. Tämä liittyy tiedon lisääntymisen ja kartanpiirtotekniikoiden kehittämisen ohella kartanlukutaidon eli karttojen ymmärtämisen paranemiseen. Luotettava kartta välitti oikeaa tietoa ja sitä voitiin käyttää vaikuttamisen ja päätöksenteon välineenä. Kartanlukutaidon kehittyessä luotettavia karttoja alettiin myös tarvita ja edellyttää.

5.1.2 Itämeri 1500-luvun alkupuolen kartoilla

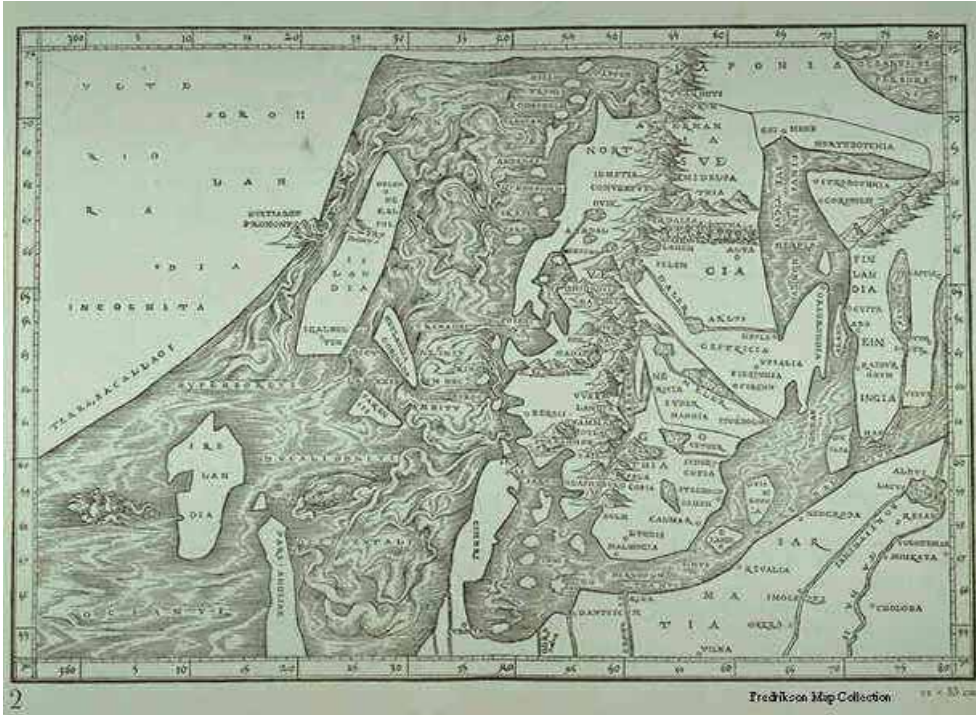
Keskiajan lopun ja 1500-luvun alun karttaesitykset ovat tietosisällöltään ja tasoltaan vaihtelevia. Itämeren piiri nimistöineen on kuvattu mm. Nicolaus Germanicuksen kartassa vuodelta 1508. Se jatkaa laatijansa kartanpiirtotapaa 1400-luvulta ja perustuu Claudius Clavuksen karttojen tarkentamiseen. (Fredrikson 1994: 16.) Kartalla kuvataan Itämeri ja monia sen paikannimiä kaavamaisesti mutta selkeästi. Kartta on erityisen merkittävä, koska se lienee toiminut monien aikakauden karttakopioiden lähteenä. Esimerkiksi Martin Waldseemüllerin kartta vuodelta 1522 lienee kopio Germanicuksen kartasta. (Fredrikson 1994: 16–17.)

Karttojen kopiointi jatkuu myös Waldseemüllerin väritetyssä kartassa vuodelta 1507, jossa maailma on saamassa jo oikeaa hahmoaan (Fredrikson 1994: 18). Tällä maailmankartalla Itämeren piiri kuvataan yleistettynä suunnilleen oikealla paikallaan suhteessa Eurooppaan ja muuhun tunnettuun maailmaan. Meri esitetään pitkänomaisena sisämerenä ja sen lahdet näkyvät selvästi. Kartta osoittaa sen, että Euroopan pohjoisimmat seudut eivät ole enää vain periferiaa, vaan todella tunnettuja.

Tietosisällöltään Waldseemülleria kehnempi on Benedetto Bordonen kartta vuodelta 1543. Se esittää Itämeren ja Pohjoismaat todennäköisesti Nicolaus Germanicuksen vuoden 1508 kartan kopioinnin pohjalta. Bordone on jättänyt pois paljon paikannimiä ja yksinkertaistanut voimakkaasti maa- ja vesialueita. (Fredrikson 1994: 16–17.) Kartta poikkeaa monista 1500-luvun alkupuolen kartoista suuresti ja siitä näkyy, että kartan laatija ei tuntenut kuvaamaansa aluetta. Vaikuttaa siltä, että Bordonella ei ole ollut aikalaiskarttojen lisäksi muita aluetta tuntevia tietolähteitä käytettävissään. Itämeren piiri tuntuu olevan kartan laatijan näkökulmasta jopa merkityksetön, ja hän kopioi sen vuoksi karttaansa ehkä vain välttämättömimmät asiat.

Jacob Zieglerin kartta vuodelta 1532 on ensimmäisiä (kuva 5.4), jossa Suomen alue kuvataan erillisenä niemekkeenä Itämeren alueella (Gordin 1973: 18). Kartta perustuu siihen tietoon, jota Ziegler sai kahdelta pohjoisen arkkipiispalta eli norjalaiselta Erik Walkendor-

filita ja ruotsalaiselta Johannes Magnukselta. Zieglerin kartta antaa melko yksityiskohtaisen kuvan Pohjoismaista ja siinä mainitaan useita paikannimiä. Karttaan liittyy myös teksti, joka antaa lisätietoa paikannimistä ja sijaintipaikoista koordinaatteina. (Van Mingroot & Van Ermen 1987: 20; Fredrikson 1994: 20.)

Kuva 5.4 Jacob Zieglerin kartta Skandinaviasta vuodelta 1532 (Ziegler 1532; Fredrikson 1994: 21). Julkaisulupa: Heikki Rantatupa, Historialliset kartat, www.vanhakartta.fi, Jyväskylän yliopiston julkaisuarkisto.

Vaikka Zieglerin kartta on hieman kaavamainen, se on tärkeä tutkimuksessani merien kuvaamisen ja paikkojen nimeämisen vuoksi. Kartalla esitetään sisämeri monine lahtineen, jonka nimeksi on kirjattu MARE BALTIVM. Kartta vaikuttaa myös esittävän kaikki hallinnollisesta näkökulmasta tärkeät paikat, jota voi selittää tietolähteinä olleiden henkilöiden yhteiskunnallinen asema. He liikkuvat itse alueella ja olivat tietoisia sen poliittisista, taloudellisista ja sosiaalisista asioista. Lisäksi heille kertyi todennäköisesti laajalti tietoa merenkävijöiltä ja muilta alueella liikkuvilta toimijoilta.

Olaus Magnuksen *Carta Marina* vuodelta 1539 kuvaa Pohjoismaat ja niihin liittyvät vesialueet jo hyvin yksityiskohtaisesti (Fredrikson 1994: 24–25). Monivärinen kartta poikkeaa aikakauden muista aluetta kuvaavista kartoista merkittävästi (kuva 5.5). Sekään ei ole luotettava esitys sillä tavoin, kuin kartoilta nykyään edellytetään (Huhtamies 2012: 3, 5–6).

Verrattuna aikalaisiinsa se on kuitenkin enemmän, kuin vain maantieteellinen kartta paikoista ja niiden välisistä yhteyksistä. Siinä esitetään arjen elämää, luonnon rikkauksia ja historian tapahtumia nimien ja paikkojen lisäksi. Tietoa kartan tekemisessä on saatu sekä merenkävijöiltä että Olaus Magnuksen omien matkojen tuloksena. Kartta esittää ilmeisesti sen vuoksi mm. vesillä liikkumiseen kelpaavia reittejä sisämaahan (Fredrikson 1994: 24). Lisäksi kartassa kuvataan merivirtausten paikkoja ja suuntia oikein (Rossby 2004).

Kuva 5.5 Olaus Magnuksen kartta Skandinaviasta vuodelta 1539 (Magnus 1539a; Magnus 1539b; Fredrikson 1994: 27). Julkaisulupa: Heikki Rantatupa, Historialliset kartat, www.vanhakartta.fi, Jyväskylän yliopiston julkaisuarkisto.

Olaus Magnus oli Ruotsin viimeinen katolinen piispa ja kartan avulla hän pyrki vakuuttamaan alueen tärkeyttä kirkon päämiehille. Moninaisen tiedon esittämisellä hän pyrki osoittamaan erityisesti sen, millaisen menetyksen uskonpuhdistus pohjoisessa oli aiheuttanut katoliselle kirkolle. (Fredrikson 1994: 24.) Itämeri on kuvattu maantieteellisesti melko oikein, vaikka paikat sijoittuvatkin suhteessa toisiinsa hieman epätarkasti. Olaus Magnuksen kartta oli myös Nicolaus Germanicuksen kartan tapaan merkittävä muiden kartanpiirtäjien lähteenä. Esimerkiksi Sebastian Münsterin kartta vuodelta 1544 perustuu *Carta Marinaan*, vaikka onkin paljon yksinkertaistempi ja pelkistetympi (Gordin 1973: 22).

Olaus Magnuksen kartassa Itämeri itse kuvataan nimettä ja jakautuneena moniksi pienemmiksi, erikseen nimetyiksi merialueiksi. Näitä nimettyjä merialueita ovat MARE GOTICVM Gotlannin eteläpuolella, MARE SVETICVM Ahvenanmaan pohjoispuolella, MARE BOTNICV Pohjanlahden perukassa ja MARE FINONICVM Suomenlahden kohdalla (luku 5.4). Laajemman merialueen jakautuminen pienimmiksi merialueiksi vihjaa mahdollisesti merenkävijän tapaan hahmottaa aluetta. Kartalla merkityt ja nimetyt paikat vaikuttavat myös kuvatun erityisesti merenkulun näkökulmasta, joskin hallinnollisesti tärkeät paikat tulevat selvästi esiin.

Yhteen vedettynä voi todeta, että 1500-luvun alkupuolen kartat ilmaisevat Itämeren piirin yksityiskohtaisen tuntemuksen ja kuvaamisen lisääntyneen voimakkaasti vain muutama vuosikymmenen sisällä. Tutkimukseni kannalta kiinnostavimpia kartoista ovat Olaus Magnuksen kartan lisäksi muut runsaasti paikkojen ja merialueiden nimiä sisältävät kartat. Nämä paikkoja ja merialueita koskevat merkinnät tuntuvat periytyvän merenkävijöiltä saatuun, luotettavaan nimitietoon. Vaikuttaa myös siltä, että nimet välittyivät paikallisväestöltä nimenomaan merenkävijöiden kautta laajempaan tietoon. Lisäksi ne alkoivat ensiksi vakiintua vesillä liikkuvien keskinäisen vuorovaikutuksen yhteydessä. Siten nimet heijastavat Itämeren piirin yhteisöjen tapaa jäsentää merellistä toimintaympäristöään. Tätä toimintaympäristöä pohdin seuraavaksi Karjaan seudun ihmistoiminnan ja sen alueiden tarkastelun avulla.

5.2 Karjaan seutu Itämeren piirissä

Itämeri on ollut läpi historiansa rannoillaan asuvien ja vesiään pitkin kulkevien ihmisten vuorovaikutuksen ja toiminnan ympäristö (vrt. Hermodsson 2015: 279–280). Kartoille se piirtyi jokseenkin luotettavasti 1500-luvun alkupuoleen mennessä, mutta paikalliset toimijat tunsivat sen hyvin jo paljon aiemmin. Itämeren piirin yhteisöjen koko ja luonne ovat vaihdelleet, samoin meren merkitys niiden toimintaympäristönä. Suomen alueella tämä vaihtelu on nähtävissä niin esihistoriallisena kuin historiallisena aikana.

Esihistoriallisen ajan lopulla Itämeren pohjoisilla rannoilla sijaitseva Suomen alue oli suhteellisen harvaan asuttu, ja sen väkiluku oli melko pieni. Asutuksen keskusalueilla elinkeinoyhdistelmään kuuluivat maatalous ja erilainen pyynti (luku 4.2.3). Rannikon paikallisyhteisöllä oli lisäksi jo tuolloin melko laajat yhteydet muualle Itämeren piiriin. Yhteisön sosiaalisesta rakenteesta ei ole tarkkaa tietoa (Heininen et al. 2014: 301–302). Elinkeinojen harjoittajien joukossa on tulkittu olleen mm. erikoistuneita käsityöläisiä ja kauppamiehiä. (Esim. Kivikoski 1964: 294–297; Lehtosalo-Hilander 1982: 14–15, 77–78; Uino 1997: 164, 202–204; Laakso 2014: 107–109; Raninen & Wessman 2015: 334–336, 358–359, 364.)

Keskiajan kuluessa lännestä ja etelästä Itämerta pitkin saapuvien uudisasukkaiden vuoksi väkiluku kasvoi ja asutus tihentyi rannikkoseuduilla (esim. Haggren 2015: 420–421). Lisäksi Ruotsin hallitsijoiden valta ulottui vähitellen Suomen alueelle. Se ei kuitenkaan tarkoittanut esimerkiksi muualla Euroopassa vahvasti yhteiskuntaa jäsentänyttä feodalismia (Jokipii 1985: 60; Pihlajamäki et al. 2007: 40–43). Suomen alueen asukkaat elivät ilmeisesti

suhteellisen vapaina ja saattoivat jatkaa monin tavoin arkielämäänsä entiseen tapaan. Tämä suhteellinen vapaus mahdollisti alueella toimiville hyvät liikkumisen ja elinkeinonharjoittamisen mahdollisuudet. (Esim. Vahtola 1990; Klinge 2000; Lamberg et al. 2009: 15–17.)

Suomen alueen eteläisimmissä osissa Suomenlahden rannikolla sijaitseva Uusimaa eli Nyland oli yksi Itämeren pitkin saapuneiden siirtolaisten asuttamista alueista. Esimerkiksi Karjaan seudulla alkoi siirtolaisuuden seurauksena monitahoinen yhteisön muotoutuminen. Siellä vaikuttaneen menneisyyden yhteisön toiminnasta ja yhteyksistä mm. etelään yli Suomenlahden kertovia lähteitä ja muuta tietoa on melko runsaasti tutkijan käytettävissä. Tämän vuoksi se sopii hyvin Itämeren piiriin liittyvän tutkimuksen kohteeksi. Yhteisön muotoutumisen lisäksi tällä alueella päästään hahmottelemaan myös hyvin sitä toimintaympäristöä, jossa ihmiset olivat vuorovaikutuksessa toistensa kanssa.

Kuva 5.6 Raaseporin Karjaan seutu (iso piste) ja Viron Tallinna eli Rääveli (pieni piste). Karttaote: Maanmittauslaitoksen Yleiskarttarasteri 1:4 500 000 aineistoa, 2010, © MML.

5.2.1 Tutkimuksen tavoitteet ja tausta

Karjaan seutua koskevan tutkimukseni tavoitteena on rannikon yhteisön muotoutumisen ja sen mereen liittyvän toimintaympäristön pohtiminen. Tarkemmin tarkastelun kohteena on se, miten ihminen saattoi toimia sekä paikallisesti että laajemmissa maantieteellisissä yhteyksissä. Lisäksi tavoitteena on tiedon liikkumisen ja vuorovaikutuksen mahdollisuuksien ja -tapojen hahmottelu. Tarkastelu keskittyy Karjaan seutuun ja sen yhteisöön yleisellä tasolla. Sen vuoksi siinä ei eritellä esimerkiksi saariston, rannikon ja sisämaan toimijoiden toimintamahdollisuuksia tai roolia yksityiskohtaisemmin.

Tutkimusalueeksi on rajattu keskiaikainen Karjaa laajimmillaan (kuva 5.6). Se oli hallinnollisena yksikkönä alueeltaan myöhempää historiallista Karjaan kuntaa suurempi, mutta Raaseporin kaupunkia pienempi. Laajimmillaan keskiaikaiseen Karjaaseen kuului pohjoisessa alueita Lohjasta ja historiallisesta Karjalohjasta, ja idässä osia Inkoosta. Lisäksi siihen kuului lännessä osia historiallisesta Pohjan kunnasta, ja etelässä osia historiallisesta Tammissaaren kaupungista. (Vrt. Kerkkonen 1952: 14–19.)

Perustutkimusvaiheessa perehdyttiin Karjaan seudun esihistoriaan, historiaan, luonnonmaantieteellisiin olosuhteisiin ja maiseman muotoutumiseen (Maaranen 2000a: 155–186). Tässä yhteydessä tarkasteltiin erityisesti ihmistoiminnan paikkoja, niiden alueellista sijoitumista ja siihen vaikuttaneita tekijöitä (liitteet 6–7). Lisäksi pohdittiin jonkin verran asutuksen jatkuvuuteen esihistoriallisen ja historiallisen ajan taitteessa liittyviä kysymyksiä (ks. ajoituksista luvun 1 taulukko 1.6). Jatkotutkimuksessa mietittiin puolestaan yhteisön toimintaympäristön ja vuorovaikutuksen mahdollisuuksiin liittyviä kysymyksiä (Maaranen 2002a, 2005d). Ajallisesti pohdiskelussa keskityttiin erityisesti keskiaikaan (1100/1200–1521).

Tutkimuksessa on hyödynnetty monenlaisia aineistoja ja menetelmiä (vrt. luku 1.2). Tutkimusaineistoina käytettiin mm. arkeologista tietoa, keskiaikaisia verotietoja ja paikannimitutkimuksen tuottamia tietoja. Arkeologisen tiedon tarkastelun avulla arvioitiin esihistoriallisen ja historiallisen ihmistoiminnan laajuutta, luonnetta ja jatkuvuutta. Historiantutkimuksessa käsitellyt verotiedot, kylätiedot ja muut aineistot valottivat mm. yhteisön jäsentymistä ja toimintaa. Jonkin verran huomioitiin perimätiedon antamia, sinänsä vaikeasti todistettavia tietoja. Ne kertovat mm. tutkimusalueella tapahtuneista muutoksista ja väestön yhteyksistä Itämeren piirin eri toimijoihin. Lisäksi käytettiin historiallisia ja moderneja karttoja. Niistä hyödynnettiin erityisesti Maanmittauslaitoksen painettuja peruskarttoja 1:20 000, peruskartan pienennöstä 1:50 000 ja Kuninkaan kartaston karttoja (Alanen & Kepsu 1989). Kartoista saatiin tietoa mm. geomorfologiasta, kulkureiteistä, maaperästä ja paikkojen luonnonmaantieteellisistä ominaisuuksista.

Tutkimuksen päämenetelminä on käytetty kartta-analyysiä ja tiedon keruuta ja yhdistämistä. Kartta-analyysien avulla selvitettiin perustutkimusvaiheessa maiseman muutosta ja hahmoteltiin yhteisön käytettävissä olevia luonnonresursseja. Peruskarttojen ja Kuninkaan kartaston avulla paikannettiin peruskartan pienennökselle arkeologista ja historiallista tietoa, kuten tietoa keskiaikaisista asuinpaikoista. Edelleen karttojen avulla selvitettiin arkeologisten kohteiden ja historiallisten asuinpaikkojen sijoittumista erilaisille geomorfologisille korkokuvatyypeille ja maanpinnan muodostumille. Lisäksi tarkasteltiin paikkojen maaperää ja sijoittumista erilaisten reittien yhteyteen. Näin hahmoteltiin ihmisen toimintapaikat ja niiden suhde toisiinsa ja kulkuväyliin. Samalla hahmoteltiin se kokonaisuus, jonka erilaiset ihmistoiminnan piirteet kartalle merkittynä muodostivat.

Jatkotutkimusvaiheessa tehdyn tiedon keruun ja yhdistämisen avulla koostettiin kuhunkin paikkaan liittyvä arkeologinen, historiallinen ja luonnonmaantieteellinen tieto mahdollisimman kattavasti. Kerätyt tiedot, kuten nimet, kansantarinat, historialliset lähteet ja muun tutkimuksen tuottama tieto yhdistettiin paikkoihin. Sen pohjalta pyrittiin ymmärtämään laajempaa alueellista ja toiminnallisten paikkojen muodostamaa kokonaisuutta, ja tekemään

sitä koskevia tulkintoja. Lisäksi tarkasteltiin Lämpträsketin ja Päsarträsketin seudun kohteita ja kulkureittejä Maanmittauslaitoksen Kansalaisen karttapaikan ilmakuvien avulla.

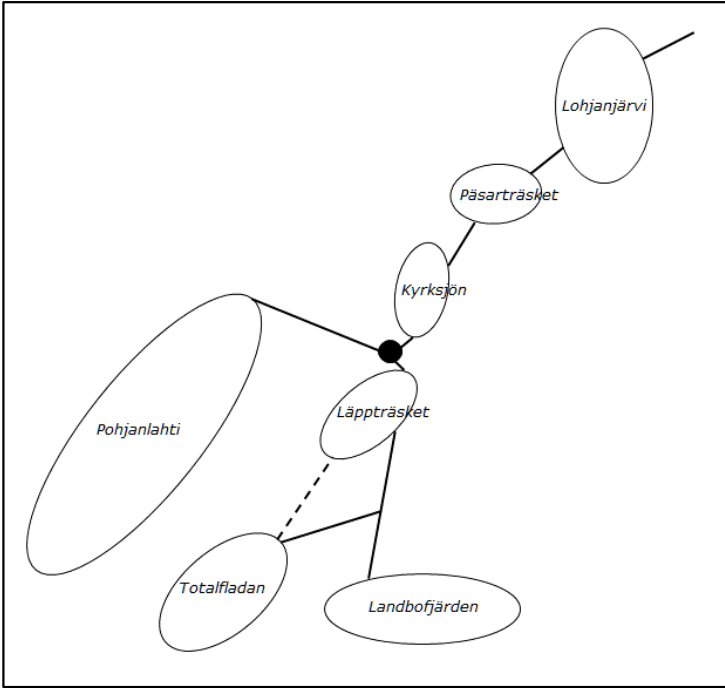
Perustutkimuksen yhteydessä tehtyjä havaintoja käsitellään luvuissa 5.2.2–5.2.4 hyvin lyhyesti ja tiivistetysti. Aiheesta on nimittäin julkaistu tuoreempia ja kattavampia tutkimuksia sekä läntisen että keskeisen Uudenmaan osalta (esim. Tuovinen 2011; Harjula et al. 2016 viitteinen; Väisänen 2016 viitteinen). Eri tietolähteistä kerättyä, kartta-analyysin tuotettua ja kartoille paikannettua tietoa tulkitaan toimintakenttäajattelun näkökulmasta luvussa 5.3 (vrt. Fellman et al. 1997: 70–71). Tällöin tavoitteena on Karjaan seudun yhteisön toimintakenttien hahmottelun lisäksi niiden kytkeytymisen tarkastelu laajempaan Itämeren piirin muodostamaan toimintaympäristöön.

5.2.2 Yhteisö esihistoriallisella ajalla

Karjaan seudun esihistoriallisen ajan ihmistoiminnan tarkastelussa nousevat esiin kulkureitteihin ja Itämeren piiriin mahdollisiin yhteyksiin liittyvä asiat. Lisäksi siihen liittyvät kysymykset asutuksen jatkuvuudesta rautakauden ja historiallisen ajan taitteessa. Kulkemisen mahdollistavat reitit vaikuttavat erityisesti siihen, miten jollakin alueella voi liikkua ja millaisia yhteyksiä alueiden välille voi muodostua. Asutuksen jatkuminen tai katkeaminen on puolestaan kytköksissä siihen, millainen on yhteisön pidempi historia ja miten se voi vaikuttaa ihmisten välisiin suhteisiin. Seuraavassa pyrin näiden kysymysten lyhyen pohdiskelellun avulla taustoittamaan varsinaista tarkasteluni aihetta eli keskiaikaisen Karjaan seudun yhteisöä ja sen toimintaympäristöä.

Karjaan seudulla esihistoriallisen ajan ihmisen toimintaan ja maisemaan vaikuttivat luonnonmaantieteellisistä tekijöistä veden väylät, maankohoaminen ja -pinnanmuodot. Seudulla sijaitsee koillinen-lounas -suuntainen ensimmäinen Salpausselkä, jonka harjanne muodostaa luonnollisen reitin maitse kulkemiseen. Kivikaudella (8850–1900/1700 eKr.) seutu oli vielä saarten, salmien ja lahtien merimaisemaa. Varhaisella metallikaudella (1900/1700 eKr.–0/50 jKr.) ympäristö muuttui vähitellen sisäsaaristoksi ja vuonomaisten lahtien luonnehtimaksi rannikkovyöhykkeeksi. Rautakaudella (0/50–1100/1200 jKr.) maisema alkoi muovautua nykyistä muistuttavaksi elinympäristöksi. Sille luonteenomaista on vaihtuminen sisämaan järvi- ja jokilaaksoista rannikkoon merenlahtineen ja saarineen.

Karjaan seudun veden väylät ja maisema muuttuivat siis jatkuvasti esihistoriallisena aikana. Lisäksi ilmeisesti vielä keskiajallakin (1100/1200–1521) mereltä tuovat reitit yhdistyivät toisiinsa Kyrksjönin lounaispuolella (kaavio 5.1). Nämä reitit olivat Pohjanlahdelta tuova läntinen Svartånin reitti ja Totalfladanilta ja sittemmin Landbofjärdeniltä Lämpträsketille tuova Kungsånin reitti. Todennäköisimmin yhdistyminen tapahtui nykyisen Landsbron kohdalla nk. Grabben veneenvetokanavan avulla. (Vrt. Forsén & Moisanen 1995: 40–42.) Landsbrolta vedet mahdollistivat kulun koilliseen Lohjanjärvelle ja pidemmälle sisämaahan.

Kaavio 5.1 Raaseporin Karjaan seudun vesien reitit mereltä sisämaahan jokien ja järvien kautta. Lohjanjärven lounaispuolella ja Landsbron (musta piste) länsipuolella on paikoin koskia. Mahdollinen meriyhteys Rullarsbölen kautta on merkitty katkoviivalla.

Menneisyyden vesillä kulkemisen mahdollisuuksia ja luonnetta on vaikea arvioida luotettavasti. Kuivapohjainen Grabben kanava ei nykytilassaan vaikuta kovin käyttökelpoiselta, mutta historiallinen Läppträsket oli järvenä nykyistä laajempi ennen 1930-luvulla tehtyä vedenlaskua (Issakainen et al. 2011: 60). Järven pohjoisrannalla Stornäsetin kumpareella sijaitsevan vanhan rantatöyrään perusteella veden pinta on ollut ainakin joitakin metrejä nykyistä korkeammalla. Lisäksi vesireittien kosket olivat vielä keskiajalla ainakin osittain patoamatta, joten virtaamat poikkesivat nykyisistä. Kanavaa ja luontaisia vesiuomia on voitu lisäksi ruopata keskiajalla säännöllisesti syvemmiksi (Magnus 1555: 564–565). Sekin on vaikuttanut virtaamiin, vesireittien käytettävyyteen ja kulkemiseen. Nykyiseen virtaamaan ja vedenpinnan korkeuksiin vaikuttavat puolestaan teollistumiseen ja sähköntuotantoon liittyvä vesien patoaminen mm. ruukkien toiminnan yhteydessä.

Läppträsketillä on Grabben kanavan lisäksi ehdotettu olleen toisen kanavan tai vesireitin järven lounaisosan ja Rullarsbölen välillä (Nyberg 1991: 25). Ajatus jonkinlaisesta kulkuväylästä ei ole mahdoton karttojen ja ilmakuvienv tulkinnan perusteella². Läppträsketin lou-

² Havainnointia täydennettiin Maanmittauslaitoksen Kansalaisen karttapaikan rinnevarjostustuskuvan tarkastelulla lokakuussa 2016.

naiskulmassa on Rullarsbölen ja meren suuntaan johtavia luonnollisia uomia, jotka ovat yhdistyneet Lillängsbäckeniin (vrt. kuva 5.7). Kanavasta Lärprasketin lounaisosassa ei kuitenkaan ole ainakaan toistaiseksi luotettavia arkeologisia tai historiallisia tietoja.

Kuva 5.7 Raaseporissa sijaitsevan Karjaan Landsbrossa oleva luonnollinen tai mahdollisesti Grabben kanavaan liittyvä vesiuoma. Kuva Päivi Maaranen 2006.

Vesireittien vaikutus ihmisen toimintaan näkyy Karjaan seudulla hyvin tarkasteltaessa esihistoriallisen ajan asutuksen ja hautapaikkojen sijoittumista. Kivikauden ja varhaisen metallikauden ihmistoiminta sijoittuu oikeastaan aina vesireittien yhteyteen. Rautakaudellakin vesireitit muodostivat yhteyden merelle, ja varhaisvaiheessa asutus painottui koilliseen ja länteen järvien ja meren äärelle. Sittenkin ihmistoiminta alkoi keskittyä Lärprasketin seudulle ja siitä muodostui asutuksen selkeä keskusalue (vrt. Forsén & Moisanen 1995: 33–38). Lisäksi asutus jatkui edelleen Päsärtrasketin tienoolla. Vesireittien vaikutus asutuksen sijoittumiseen on ymmärrettävää, sillä vesi oli kulkemisen ja pyynnin kannalta tärkeä resurssi. Maankohoamisen vaikutuksesta vesien varsilta paljastuivat myös erilaisen maatalouden harjoittamisen kannalta suotuisimmat mineraalimaat.

Meri mahdollisti kulun Karjaan seudulle kauempaakin, ja esimerkiksi varhaisen metallikauden hautamuodot antavat melko varmoja viitteitä yhteyksistä Itämeren piiriin. Seudulta

tunnetaan mm. varhaisen metallikauden loppupuolelle ajoittuvia kumpuhautoja Hönsåkerskullenista ja Räckersista. Yhdestä niistä on kaivauksissa paljastunut arkkumainen kivilatomus. Kumpuhautojen on arvioitu muistuttavan Skandinaviasta vastaavalta ajalta tunnettuja. Lisäksi uurnahautauksia kummuissa on pidetty merkinä läntisistä yhteyksistä. (af Hällström 1948: 27–29, 83, Plansch 6.) Haudat voivat kuitenkin olla merkki myös eteläisistä yhteyksistä. Ne muistuttavat virolaisia varhaisen metallikauden lopun röykkiöitä, joista tunnetaan myös paasiarkkuja (esim. Schmiedehelm 1955: 18, 29, 31, 44–45; Lang 1996: 588–589). Vanhemman rautakauden hautatyypit kertovat myös selvästi yhteyksistä etelään yli meren. Esimerkiksi Kroggårdsmalmenin tarhakalmisto (kuva 5.8) löytyineen edustaa Viron alueen hautatapa. (Esim. Cleve 1934; af Hällström 1948: 36–40; Kivikoski 1955: 43–44, 49; Kivikoski 1964: 114; Lang 1996: 566, 575, 588, 590, 596; Hermodsson 2015: 279–280.)

Kuva 5.8 Kaivausten jälkeen näkyviin jätettyjä hautojen tarhoja Raaseporin Karjaan Kroggårdsmalmenilla. Kuva Päivi Maaranen 2012.

Arkeologisen aineiston perusteella näyttää siltä, että Karjaan seudulla rautakautisen yhteisön kehitykseen vaikutti alueen metallikautisen väestön ja Suomenlahden etelärannikolta saapuneen väen yhdistyminen (vrt. Kivikoski 1964: 128, 291). Rautakauden lopulle tultessa tämän yhteisön on tulkittu hauta- ja asuinpaikkojen vähäisen määrän perusteella taan-

tuvan ja lopulta katoavan. Seudulta ei tunneta esimerkiksi ristiretkiaikaan ajoittuvia hautapaikkoja. Sen vuoksi seudun päätelty olleen rautakauden ja keskiajan vaihettumassa sisämaan väestön hyödyntämää resurssialuetta. Siellä on arvioitu käydyin aika ajoin, mutta pysyvää asutusta alueelle ei katsota muodostuneen. (Forsén & Moisanen 1995: 38; Heikkuri-Montell & Suominen 1985: 21–30). Uuden pysyvän väestön on esitetty asettuneen seudulle vasta keskiajalle saapuneiden suomen- ja ruotsinkielisten siirtolaisten myötä. (Esim. af Hällström 1948: 59–63, 85–86; af Hällström 1957: 7.) Tämä siirtolaisuus liittyi laajempaan Euroopassa tapahtuneeseen väestönkasvuun, ja siirtymisen mahdollisuuksia paransi mm. suotuisa ilmastovaihe (Broberg 1990: 135).

Kuva 5.9 Raaseporin Karjaan Brobackassa arkeologiset jäännökset ja kasvillisuus liittyvät rautakautiseen ja historialliseen aikaan ajoittuvaan ihmistoimintaan. Kuva Päivi Maaranen 2010.

Gunvor Kerkkonen (1952: 86, 99–100, 105) on esittänyt Karjaan seudun historiaa tutkittuaan edellä esitetystä poikkeavan käsityksen. Hän on tuonut esiin ajatuksen asutuksen jatkuvuudesta tai hyvin varhaisesta Suomen alueen sisäisestä suomenkielisestä siirtolaisuudesta. Lisäksi Olof af Hällström (1948: 85) ja Henry Rask (1991: 22–23) ovat arvioineet, että arkeologisen aineiston vähenemistä tai katoamista ei tarvitse välttämättä pitää merkinä asutuksen loppumisesta. Asutus on voinut olla esimerkiksi niin vähäistä rautakauden ja keskiajan vaihettumassa, että sen merkit ovat tuhoutuneet myöhemmän ihmistoiminnan takia (vrt. Jokipii 1985: 37).

Tuoreimmat Uudenmaan rannikkoseutua koskevat tutkimukset ovat jatkaneet osaltaan asian pohdiskelua ja vahvistaneet ajatusta asutuksen jatkuvuudesta (esim. Haggrén et al. 2003: 19–20; Jansson 2004: 38–39, 43; Haggrén et al. 2008: 3–4; Haggrén 2010: 132; Haggrén 2011b: 11–14, 24; Tuovinen 2011: 10–12; Alenius 2011: 112–114 viitteineen; Rosendahl 2013: 45–37; Alenius et al. 2014 viitteineen). Esimerkiksi Hangon Gunnarsängenin

kaivaustulokset kertovat ihmistoiminnasta rautakaudella ja keskiajalla. Paikan rautakautisen ihmistoiminnan luonteesta ja astutuksen jatkuvuudesta keskiaikaan ei ole kuitenkaan täyttä varmuutta. Keskiajalla paikalla joka tapauksessa asuttiin ainakin noin 1200-luvulta 1300–1400-luvun taitteeseen. (Jansson et al. 2010: 82–83, 86.)

Perustutkimukseni tulokset viittaavat myös siihen, että asutuksen jatkuvuus on Karjaan seudulla mahdollista. Luonnonmaantieteellisten piirteiden analyysin perusteella keskiaikaisten asuinpaikkojen sijoittuminen on alueella samankaltaista, kuin keskisen ja nuoremman rautakauden kohteiden sijoittuminen. Esimerkiksi Ruotsin alueella rautakauden lopun ja keskiajan alun toimijoita ovat kiinnostaneet samankaltaiset luonnonympäristöt resurssineen (vrt. Broberg 1990: 136). Onkin todennäköistä, että Karjaan seudun historiallisella ajalla asutuilla paikoilla voi olla merkkejä rautakautisesta asutuksesta (kuva 5.9). Eryyisen kiinnostavia ovat tässä yhteydessä varhain historiallisella ajalla autoituneet keskiaikaisten kylien paikat (ks. myös Haggrén et al. 2008: 4–5, 8; Suhonen 2016: 14–15). Tällaisten kohteiden tutkimuksessa on sittemmin myös löydetty merkkejä esihistoriallisesta asutuksesta (esim. Haggrén 2011b: 9–11; Koivisto 2011: 69–71).

Tutkimustyöni yhteydessä tuli esiin viitteitä myös siitä, että Karjaan seudulla on voinut tapahtua maan hyödyntämisen tapojen ja sitä kautta ihmisen toiminnan paikkojen muuttuminen. Se on voinut ilmetä esimerkiksi väestön vähenemisenä ja asutuksen sijoittumisena uusiin, entisistä poikkeaviin paikkoihin. Maatalousyhteisöjen kehityksessä on Ruotsissa todettu aika-ajoin voimakkaita asutus- ja maankäyttötapojen muutoksia mm. vanhemman ja nuoremman rautakauden sekä rautakauden ja keskiajan vaihtumisissa. (Vrt. Stejrnquist 1992; Ersgård & Hällans 1996: 9, 13; Pedersen & Widgren 1998: 309–311, 321–322; Myrdal 1999: 25–31; Hermodsson 2015: 284.) Voimakkaana tällaista muutosta ei Karjaan seudulla tutkimukseni perusteella ole kuitenkaan havaittavissa.

Jonkinlaiseen maan hyödyntämisen muutokseen voi seudulla viitata mm. aivan varhaisimmaksi arvioidun keskiajan asutuksen (ks. tarkemmin luku 5.2.3) sijoittuminen tunnetun rautakautisen asutuksen reunamille ja ulkopuolisille alueille. Ilmiötä voi selittää ainakin muutamalla tavalla. Ensinnäkin muutoksen syynä voi olla maankäytön muuttuminen, jonka vuoksi asutus sijoittui uusiin paikkoihin. Muutokseen voi tällöin johtaa esimerkiksi maatalouden harjoittamiseen liittyvä maaperän köyhtyminen ja uusien viljelykelpoisten maiden yhteyteen hakeutuminen (vrt. Schauman-Lönnqvist 1989: 87). Lisäksi asiassa voi vaikuttaa ilmaston viilenemiseen ja lämpenemiseen liittyvä ihmistoiminnan voimakkuuden vaihtelu (Hermodsson 2015: 284). Ilmiötä voi selittää myös muualta saapuneiden siirtolaisten asettuminen jo asutettujen alueiden liepeille. Jos vakiintuneen asutuksen määrä ei ollut Karjaan seudulla rautakauden lopulla kovin suuri, aivan keskeisimmän Lämpträsketin alueen (kuva 5.10) etelä- ja pohjoispuolella oli runsaasti viljelykelpoisia maita asutettavaksi.

Esihistorian ja historian ajan jaksotusten tarkentuminen vaikuttaa myös asutuksen jatkuvuuden kysymyksiin pohtimiseen (luvun 1 taulukko 1.4). Tarkennettujen ajoitusten mukainen Länsi-Suomen ristiretkiajan päättymisen noin 1150/1200 ja keskiajan alkaminen 1100-luvulla luo ajatuksellisesti mahdollisuuden ihmistoiminnan jatkuvuudelle esihistoriallisesta historialliseen aikaan Karjaan seudulla (vrt. Raninen & Wessman 2015: 216;

Haggrén 2015: 370, 373). Seudulta ei kuitenkaan tunneta 1000–1200-luvulle ajoittuvia ihmistoiminnan merkkejä kovin paljon. Viikinkiajan lopun ja sitä nuoremman toiminnan merkkejä voi olla Domargårdin asuinpaikalta (Hel-1814 1000±90 BP, Hel-1815 870 ±90) (luvun 7 kuva 7.15). Ladugårdsbackenin mahdolliselta asuinpaikalta on ristiretkiaikaan ja keskiaikaan ajoittuvia löytöjä. Lisäksi rautakauden-keskiajan taitteen ihmistoimintaan voi liittyä Kullaåkerbackenin asuinpaikka, ja jo aiemmin vesireittien yhteydessä käsitelty Grabben kanava. Sen kaivuun liittyneen pintaturpeen ajoituksen perusteella (Hel-670 1290±100 jKr., Hel-671 1160±100 jKr.) kanavan käyttöaika ajoittuu jonnekin 1000–1300-luvulle. (Ks. ajoituksista Forsén & Moisanen 1995: 37, 40.)

Kuva 5.10 Kungsånin uomaa Läppträsketin länsipuolisella Snobberin-Grabbackan alueella Raaseporin Karjaalla. Kuva Päivi Maaranen 2012.

Asutuksen jatkuvuutta tarkastellessa joutuu pohtimaan sitäkin, miten paljon havaintoja tai tietoa erilaisten ilmiöiden todentamiseen tarvitaan. Todisteiden riittävyuden mietiskely johtaa myös kysymykseen siitä, onko asutuksen jatkuvuudella tai katkeamisella todellista merkitystä menneisyyden ihmisen toiminnan kannalta. Tutkimukseni yhteydessä mahdollinen asutusjatkuvuus on voinut vaikuttaa siihen, millaisista lähtökohdista yhteisö alkoi keskiajalla Karjaan seudulla muotoutua. Se on voinut vaikuttaa myös esimerkiksi siihen, minne

mahdolliset uudet tulokkaat asettuivat. Edelleen se on vaikuttanut siihen, miten yhteisön jäsenet kommunikoiivat keskenään ja Itämeren piirin toimijoiden kanssa.

Yhteen vedettynä yhteisön muotoutumisesta esihistoriallisella ajalla voi todeta, että Karjaan seudulla oli riittävästi resursseja ja sopivia asumisen paikkoja. Lisäksi siellä oli hyvät kulkemisen mahdollisuudet. Käytettävissä olevien tutkimusaineistojen tarkastelun perusteella asutuksen määrä ja luonne ovat vaihdelleet eri aikoina. Tähän vaihteluun ovat vaikuttaneet mm. luonnonolojen ja elinkeinoyhdistelmien muutokset. Asutus ei välttämättä ole ollut jatkuvaa kivikaudelta historialliselle ajalle saakka. Sen sijaan asutuksen jatkuvuus ainakin jonkinlaisen paikallisyhteisön muodossa rautakaudelta keskiajalle on mahdollista. Asutuksen luonteesta käytettävissä olevat tiedot eivät kuitenkaan anna vielä selkeää kuvaa.

5.2.3 Keskiaikaisen yhteisön muotoutuminen

Karjaan seudun varhaisen keskiajan yhteisöstä ja alueelle saapuneista siirtolaisista tehdyt päätelmät perustuvat lähinnä erilaisiin tulkintoihin. Kirjalliset lähteet eivät anna suoraan tietoja väestön muuttamisesta tai lähtöalueista. Esimerkiksi vanhimmat kirjalliset lähteet Suomenlahden etelä- ja pohjoisrannikon asukkaiden kanssakäymisestä ovat Viron ja Suomen alueilta vasta 1300–1400-luvulta (Troska 1988: 86). Arkeologiset lähteetkin kertovat toistaiseksi enemmän esihistoriallisen ajan yhteyksistä. Keskiajan kuluessa Karjaan seudulle saapui joka tapauksessa väestöä ilmeisesti niin Suomen, Ruotsin kuin Viron alueilta. Mahdollisesti väkeä saapui Saksastakin ehkäpä hansakaupan vaikutuksesta. (Brenner 1936a: 117–118; Kerkkonen 1952: 99–102, 105, 112; Ylikangas 1973: 67–78, 84–88, 101–104.)

Jossakin määrin alueelle saapuneiden siirtolaisten lähtöalueita ja Karjaan seudun vanhimpia keskusalueita on hahmoteltu nimitutkimuksen perusteella (Solstrand 1940: 48–49; 52; Kerkkonen 1952: 19, 99). On esimerkiksi arvioitu, että siirtolaiset nimesivät asuttamiaan alueita kotiseutunsa nimillä. Lisäksi jo alueella asuvat nimesivät seudulla paikkoja tai alueita sen mukaan, mistä niiden asuttajat tulivat. Vanhimmat rannikolta tunnetuista paikannimistä ovat suomen- tai vironkielistä alkuperää, kuten esimerkiksi *Karienkaskae*, *Horinsarie*, *Jumalvik*, *Karrieser* ja *Hurskusnäs* (Kerkkonen 1952: 85, 104; Ojansuu Kerkkosen 1952: 102 referoimana). Nämä nimet kertovat mahdollisesti suomen- tai vironkielisen väen vaikutuksesta rannikolla ennen ruotsinkielisten siirtolaisten saapumista. Suomea oletetaankin puhutun Karjaan seudulla viimeistään 1200-luvulla (Solstrand 1940: 48).

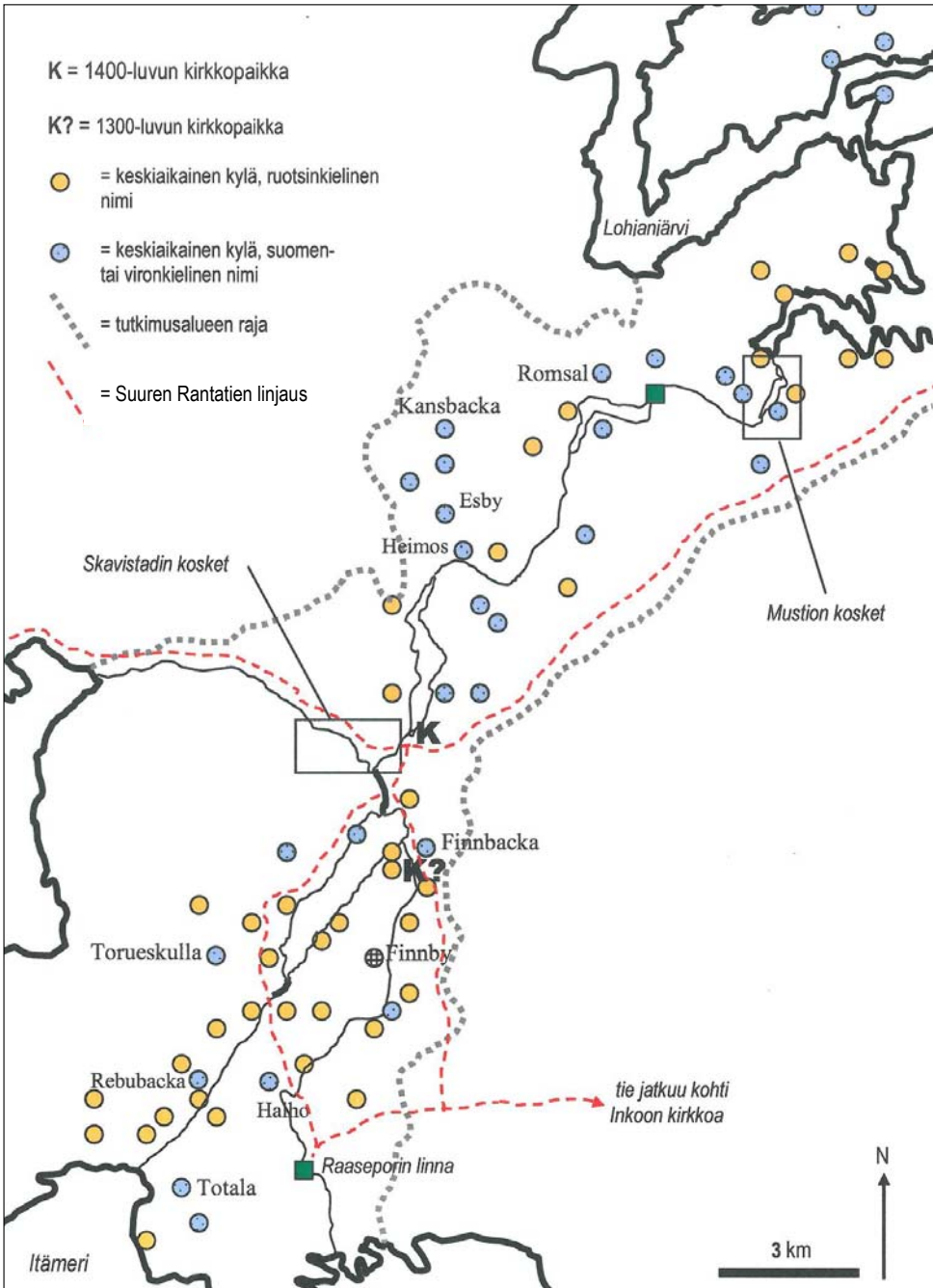
Myös nimi Karjaa on kiinnostanut tutkijoita, ja se mainitaan ensimmäisen kerran vuonna 1326 muodossa *Kariis*. Muita keskiaikaisia kirjoitusmuotoja ovat esimerkiksi *Caries* ja *Karries*. (Hausen 1920: 246.) Sanalle on ehdotettu useita eri merkityksiä, mutta alkuperältään sen arvellaan liittyvän suomen tai viron kieleen (Solstrand 1940: 10–12, 16). Nimen on arvioitu myös olevan erillään vesireitin nimestä, mutta kuitenkin samaa yhteyttä. (Kerkkonen 1952: 10, 100–101.) Gabriel Nikander (Kerkkosen 1952: 102 referoimana) on puolestaan ehdottanut, että nimi olisi muinaisen suomenkielisen kylän nimi Karja. Hänen mukaansa se

olisi säilynyt hallinnollisen alueen nimenä, vaikka samantapaista kylännimeä ei alueelta löydy. Kylän nimi olisi sittemmin muuttunut ruotsinkielisten siirtolaisten nimessä sen Finnbyksi.

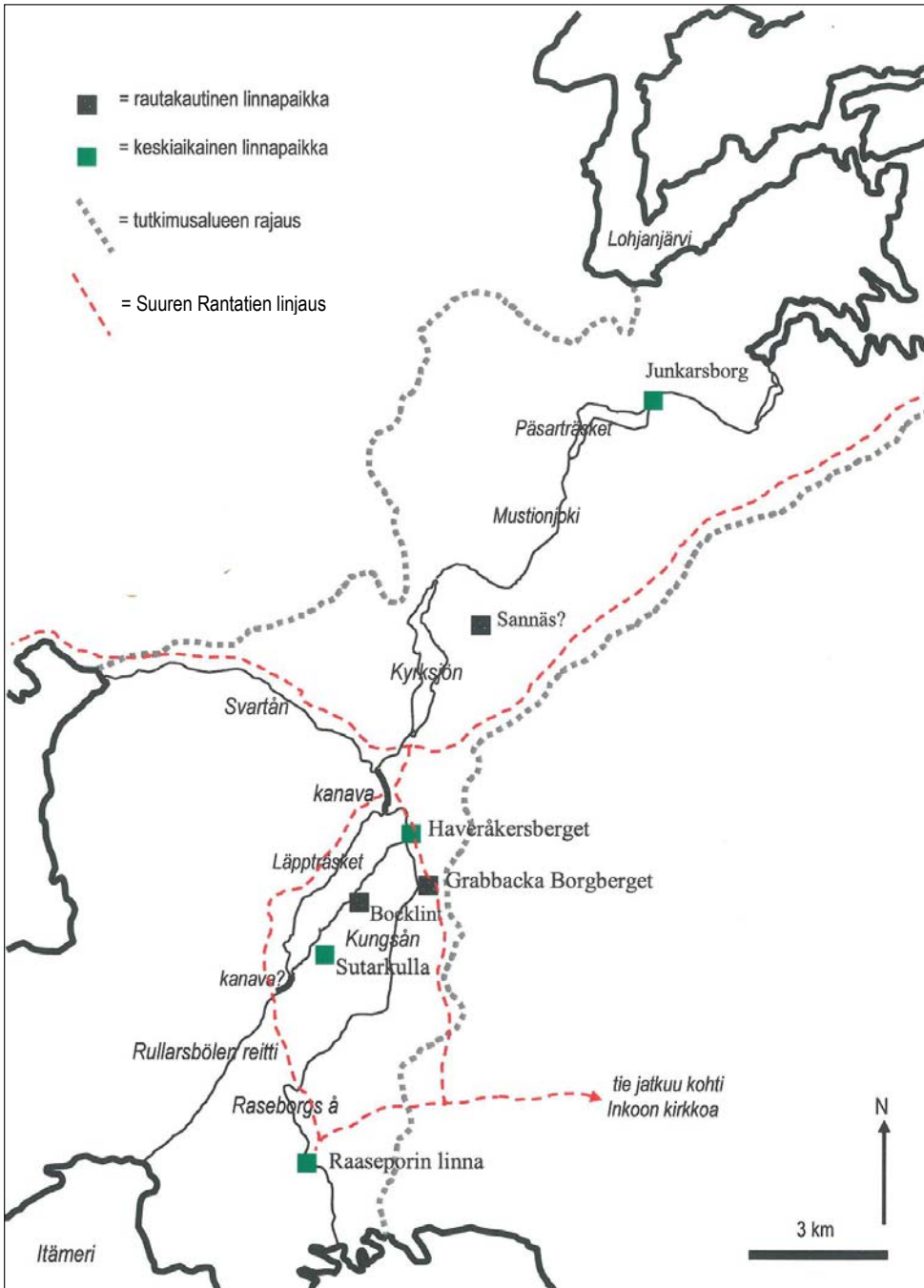
Karjaan seudun kylien nimistä on siis löydettävissä alkuperältään suomen-, viron-, ruotsin- ja saksankielisiä nimiä (kuva 5.11). Lisäksi Solstrandin (1940: 48) mukaan suomen ja/tai viron kielen vaikutus ruotsinkielisiin nimiin on melko voimakas ja tyypillinen Uudellamaalla. Läntisellä Uudellamaalla on muutenkin erityisen varioiva nimistö, jossa on selvästi vaikutteita Varsinais-Suomen, Viron ja Ruotsin Öölannin alueilta. Kylien nimien lisäksi vaikuttaa siltä, että suomen kieli on vaikuttanut myös moniin luonnonnimiin. (Harling-Kranck 1990: 342, 348–351.) Vaikka suuri osa nimistä on ruotsinkielistä alkuperää, nimistö viittaa myös suoraan suomea ja viroa [*eestiä*] puhuneisiin yhteisön jäseniin kylänimien *Finnbacka*, *Finnby*, *Kansbacka* ja *Esby/Estby* muodossa. Lisäksi samaan viittaavat monet tilojen nimet. (Kerkkonen 1952: 19–21, 85–89.)

Mahdollisen alueella jo olleen ja sittemmin alueelle saapuneen väestön suhteen hahmotelu on haasteellista niin nimien kuin muidenkin historiallisten lähteiden perusteella. Nimet, historialliset lähteet ja niistä tehdyt tulkinnat viittaavat kuitenkin siihen, että Karjaan seudulla oli ilmeisesti tultava toimeen paikallisyhteisössä jo varhain erikielisten ja erilaisia tapoja noudattavien ihmisten kanssa. Nimet ovat nimittäin osa kulttuurisista vaikutuksista ja niiden historiasta kertovaa aineistoa (Alderman 2008: 195–197). Keskiajan kuluessa seutua asuttanut väestö alkoi muodostua tiiviimmäksi, eri puolilta Itämeren piiriä saapuneiden ihmisten yhteisöksi. Paikallisten ja siirtolaisten kielet ja kulttuuriset tavat sekoittuivat ja yhdentyivät. Tämä monien kulttuuristen tapojen ja kielten tausta kehitti yhteisön jäsenten valmiuksia laajemmassa Itämeren piirissä toimimiseen. Lisäksi se ehkä alensi kynnystä mm. keskiaikaisen talonpoikaiskaupan harjoittamiseen.

Historiallisten lähteiden antamien tietojen perusteella varhemman keskiaikaisen asutuksen oletetaan Karjaan seudulla sijoittuneen saaristoon, rannikolle, nykyisen Raaseporinjoen (Raseborgs å) ja Lämpträsketin alueelle. Tälle alueella paikantuvat myös monet vanhimiksi oletetut kylännimet. (Kerkkonen 1952: 27, 82, 99, 114, 117.) Lämpträsketin alueelle voi paikantua myös Karjaan ensimmäinen kirkko, joka kansanperinteen mukaan rakennettiin jo 1100-luvulla. Todennäköisemmin kirkko rakennettiin kuitenkin vasta 1200-luvulla, jolloin seurakuntakin perustettiin. (Kerkkonen 1952: 119; Kartano 1951: 6–9, 26–27; af Hällström 1957: 8–9.) Oman seurakuntansa Karjaa muodosti viimeistään vuonna 1326, ja pappila ja kirkko sijoittuivat viimeistään 1400-luvulla Kyrksjönin rannalle (luvun 6 kuva 6.13) (FMU 1825; Kerkkonen 1952: 32–35, 98, 163; af Hällström 1957: 9). Asutuksen painopisteen sijoittuessa seudun eteläisiin osiin ensimmäisen kirkon sijainti jossakin Lämpträsketin koillisosassa ei ole mahdotonta. Asiaa ei ole kuitenkaan arkeologisesti tai historiallisin lähtein todennettu (ks. asiasta enemmän luku 6.2.1).

Kuva 5.11 Raaseporin Karjaan seudun tutkimusalueen keskiaikaiset paikannetut kylät. (Pohjakartta: Maaranen 2005d: 89; Suuren Rantatien linjaus mukailtuna Salminen 1992: liitekartta sivulla 126; Salminen 1993: kartta 5B sivulla 378.)

Kuva 5.12 Raaseporin Karjaan seudun tutkimusalueen rautakautiset ja keskiaikaiset linnapaikat. (Pohjakartta: Maaranen 2005d: 94; Suuren Rantatien linjaus mukailtuna Salminen 1992: liitekartta sivulla 126; Salminen 1993: kartta 5B sivulla 378.)

Vanhemman asutuksen painottumiseen Lämpträsketin seudulle viittaavat mahdollisesti myös alueella sijaitsevat muinaislinnat (kuva 5.12) (ks. linnoista enemmän luku 6.2.2). Bocklint (luvun 8 kuva 8.10) ja Grabbacka Borgberget ovat todennäköisesti rautakautisia muinaislinnoja. Ensin mainittu sijoittuu Lämpträsketin itärannalle ja toinen järven itäpuolelle Kungsånin varteen. Sutarkulla (luvun 4 kuva 4.3) ja Haveråkersberget on sen sijaan ajoitettu melko vaatimattomien, mutta maastossa selvästi havaittavien esilinnojensa perusteella varhaiseen keskiaikaan (af Hällström 1948: 65). Sutarkulla sijaitsee Lämpträsketin lounaisosassa, kun taas Haveråkersberget on lähellä Kungsånin reitin alkua järven koillisosassa. Linnoilta voitiin sen vuoksi pitää silmällä vesireiteillä liikkuvia ja turvata asutusta. Ne saattoivat myös ilmaista alueen olevan jo riittävän vahvasti asuttu linnoituksen ylläpitämiseksi. Näiden linnoitusten lisäksi sijaitsi rannikolla Horsbäckissä ehkä vartiotorni, Horsbäck Kastalet.

Keskiajan kuluessa asutus lisääntyi ja levisi pohjoisemmaksi mm. Kyrksjönin ja Päsarträsketin alueille. Rannikkoa asutettiin Inkoon ja Hangon suuntaan ja sisämaata Lohjanjärvelle, joten asutuksen leviäminen vaikuttaa olleen kytköksissä esihistorialliseen tapaan erityisesti vesireitteihin. (Kerkkonen 1952: 19, 81–83, 85.) Ehkäpä asutuksen laajenemiseen liittyen kulkua Lohjanjärven ja meren välisellä reitillä haluttiin valvoa, ja reitin varrelle Päsarträsketin koillispuolelle rakennettiin Junkarsborgin pienlinna (kuva 5.13). Sen ikää koskevat käsitykset vaihtelevat, mutta arkeologisten tutkimusten perusteella se oli käytössä ainakin 1300-luvun loppupuolella. Toinen samaan aikaan synnyltään ajoittuva, mutta vielä 1500-luvulla käytössä ollut linna oli saman vesireitin alkupuolelle sijoittuva Raaseporin linna (luvun 6 kuva 6.5). Näiden kahden linnan on arvioitu liittyneen toisiinsa siten, että Junkarsborg olisi edeltänyt Raaseporia. (Ks. Forsén & Moisanen 1995: 42–43; Suhonen 2002: 10–14.)

Vesireittien ohella maareiteillä vaikuttaa olleen merkitystä Karjaan seudun asuttajille todennäköisesti jo melko varhain. Alueen kautta kulki nimittäin Suuri Rantatie Turun linnalta Viipurin linnalle. Sen on arveltu muotoutuneen yleiseksi tieksi 1200-luvun lopun ja 1300-luvun puolen välin aikana mm. erilaisten paikallisten reittien pohjalta. Luonteenomainen piirre tielle oli rinnakkaisreittien vähyys, mutta se haarautui kuitenkin Karjaan seudulla kahteen. Lännestä Perniön kirkon kautta tuovan tien eteläisempi reitti kulki Raaseporin linnan läheltä itään, kohti Inkoon kirkkoa. Pohjoisempi reitti kulki Lämpträsketin pohjoispuolelta ja läheltä Karjaan kirkkoa kohti Lohjaa ja Siuntion kirkkoa (kuva 5.12). (Esim. Salminen 1992: 53–57, kolmas liitekarta; Salminen 1993: 79, 88, 133, 181, 242–243, 259, 261, 265–266, 270, 277, 285–286, 292, 294, 378; Masonen 1999: 66 karta 3, 66–70).

Väestön kasvu ja asutuksen laajeneminen näkyivät Karjaan seudulla myös yhteisön sosiaalisena järjestäytymisenä. Talonpoikaisen asutuksen lisäksi seudulle syntyi ajan kuluessa muita talonpoikia varakkaamman rälssin tiloja kuten Finnby/Finneby, Lakukulla, Svartö, Skawistade/Skavistad ja Ramsö (Kerkkonen 1952: 122–124, 126). Maallisen vallan rinnalla myös kirkko vaikutti seurakuntien ja luostariomistustensa kautta (ks. enemmän luku 5.2.4). Näin seudusta muodostui vähitellen keskiajan kuluessa vakiintunut rannikon asuttu alue

kirkkoineen, linnoineen, rälssitiloineen, talonpoikaiskylineen ja niitä yhdistävine maaliikennereitteineen.

Kuva 5.13 Raaseporin Karjaan Junkarsborgin päälinnan maavallit sijaitsevat Päsarträsketin koillispäässä Lohjalle vievän vesireitin varrella. Kuva Päivi Maaranen 2006.

5.2.4 Keskuspaikka ja sen toimijat

Monelle paikalle Suomen alueen etelärannikolla saapui keskiajalla väkeä, joka asutti ja viljeli raivaamansa maata. Monet näistä paikoista myös vakiintuivat asutukseltaan, mutta Karjaasta alkoi kehittyä vähitellen laajemman alueen keskuspaikka (ks. keskuspaikan piirteistä luku 8.3). Tämä muutos paikallisesta maaseutumaisesta asutusseudusta laajemman alueen keskuspaikaksi selittää monia Karjaan ja sen naapuriseutujen välillä havaittavia eroja. Erot näkyvät mm. kirkollisen ja maallisen hallinnon järjestäytymisessä. Lisäksi ne näkyvät yhteisön jäsentymisessä ja seudun kartoille piirtymisessä.

Kirkollista ja maallista hallinnollista järjestäytymistä tarkasteltaessa ero naapuriseutuihin näkyy mm. seurakunnan luonteessa ja seudun linnapaikoissa. Linnapaikkojen suuri määrä ja sijoittuminen eri puolille seutua kertovat alueen tärkeydestä maallisen hallinnon

näkökulmasta (ks. enemmän luvut 5.2.3 ja 6.2.2). Alueella nähtiin jostakin syystä, mahdollisesti juuri paikallisten ja muulta tulevien seuraamiseksi, tärkeäksi linnoittaa useita paikkoja keskiajan kuluessa. Lopulta alueelle perustettiin myös kruununlinna.

Kirkollisesta näkökulmasta seudun tärkeydestä kertoo mm. kooltaan suuri ja iältään vanhaksi arvioitu seurakunta, johon kuningas nimitti kirkkoherran. Seurakunnan alaisuudessa oli runsaasti kappeliseurakuntia, jotka itsenäistyivät vasta keskiajan kuluessa. Lisäksi seurakunnan kirkollisen verotuksen alaisuuteen kuului kyliä naapurikunnista vielä 1500-luvulla. (Brenner 1936c: 74; Rein 1944: 27; Kerkkonen 1952: 14–19, 95, 125; Rask 1991: 158.) Mahdollisesti kirkolliseen merkittävyyteen voi liittää myös kansantarinat alueen monista kirkonpaikoista. Lisäksi siihen voi liittää mahdolliset kirkonpaikan siirtymiset Läppträsketin ja Kirkniemen seuduilla (ks. enemmän luku 6.2.1).

Yhteisön rakennetta ja toimintaa tarkasteltaessa ero naapuriseutuihin tulee myös selvästi näkyviin. Karjaan seudulla yhteisössä oli kirkon, rälssin ja talonpoikien lisäksi porvaristoa kauppiaineen ja käsityöläisineen. Näiden eri toimijoiden rooleista ja suhteista voi tehdä jonkin verran päätelmiä mm. maan ja luonnon resurssien omistuksen pohjalta. Monilla sisämaan, rannikon ja saariston asutuksilla oli esimerkiksi kytköksiä toisiinsa maanomistusten kautta (vrt. Jones 1987: 145, 148). Lisäksi kalastamisella ja pyynnillä oli maatalouden ohella merkitystä elinkeinoissa (vrt. Jones 1987: 20–21, 24). Talonpojat kävivät myös kaupaa Räävelin kauppiaiden kanssa itsenäisesti. (Kerkkonen 1952: 79, 84, 120, 183.)

Omistukset ja niiden vaihtelu viittaavat yhteisöön, jossa oli sosiaalista liikkuvuutta eri ryhmien välillä. Osittain tämä liikkuvuus kytkeytyi kaupantekoon Itämeren piirissä ja sen antamiin mahdollisuuksiin elinkeinonharjoittamisessa. Talonpoikien itsenäisyys ja suhteellinen vapaus viljellä maitaan, hyödyntää merellistä ympäristöä ja käydä kauppaa Itämeren piirissä oli sinänsä luonteenomaista laajemminkin Suomen alueen rannikon yhteisöille (Jokipii 1985: 60; Haggrén 2015: 490, 492). Käytännössä se merkitsi myös Karjaan seudulla talonpoikien vaurastumista ja yhteisön vahvistumista. Monien varallisuus kasvoikin ilmeisesti vähitellen sellaiseksi, että he kykenivät varustamaan kuninkaan palvelukseen sotilaan ja hevosen. (Kaukiainen 1988: 120–121, 123, 125.) Seudun varhainen rälssi saattoi sen vuoksi muodostua ennen muuta paikallisista, vaurastuneista maanomistajista.

Talonpoikien ja rälssin lisäksi Karjaan seutu ja sen resurssien hyödyntäminen kiinnosti kirkollisia toimijoita. Erityisesti kala oli haluttua, ja seudun kosket olivat tärkeitä kalan ja myllyihin tarvitus vesivoiman lähteitä (kuva 5.14). Svartån kosket kylineen Lohjanjärvellä olivat jo melko varhain kirkon hallinnassa. Lisäksi esimerkiksi Skavistadin eli nykyisen Billnäsin kosket kylineen olivat 1300-luvulla virolaisella Padiksen luostarilla eräiden muiden maaomistuksien lisäksi. Sittemmin Skavistad siirtyi 1300-luvulla hetkeksi myös ruotsalaisen Växjön tuomiokirkon haltuun. Karjaan, Inkoon, Kirkkonummen ja Helsingin seudulla olleiden Padisten luostarin omistusten on arvioitu jopa vaikuttaneen Suuren Rantatien linjausten muotoutumiseen liikennöinnin ja yhteydenpidon tarpeiden vuoksi. (Gabriel Nikander Kerkkosen 1952: 102 siteeraamana; Kerkkonen 1952: 43, 46, 54, 56, 81, 102, 122–123; Salminen 1993: 169, 172, 280, 282, 284–285.)

Kuva 5.14 Myllyn jäännös myöhemmältä historialliselta ajalta Tenholan Kullan ruukilla Raaseporissa ilmaisee pienenkin kosken olleen resurssina arvokas. Kuva Päivi Maaranen 2008.

Porvarien rooli ilmenee puolestaan yhteyksinä kaupunkiyhteisöihin. Karjaan seudun ja sitä vastapäätä Suomenlahden eteläpuolella sijaitsevan Tallinnan eli Räävelin välillä tiedetään olleen vilkkaat yhteydet. Lisäksi on ehdotettu, että monet käsityöläiset Räävelissä olisivat olleet Uudeltamaalta kotoisin. Rääveliläisillä oli omistuksia Karjaan seudulla, mikä saattaa kertoa sukulaisuussuhteista. Raaseporin linnan lähellä oli myös kohtalaisen vilkas kauppapaikka tai kaupunki keskiajalla. Siellä mainitaan olleen porvareita ainakin 1400-luvulla. Lisäksi vuonna 1870 Karjaan kirkossa oli vielä hautakivi, jossa mainittiin porvari Katarina Raaseporista. Ilmeisesti Raaseporissa onkin harjoitettu ainakin jonkinlaista kauppaa ja käsityötä. Sille ei kuitenkaan tiedetä myönnetyin kaupunkien erioikeuksia, eikä sen hallinnollisesta organisoitumisestakaan ole tietoa. Vuonna 1451 kerättiin kuitenkin erityinen veroraha Karjaalla kaupunkiin liittyen, ja kaupunkien listassa vuonna 1550 mainitaan Raasepori muiden kaupunkien muassa. (Kerkkonen 1952: 84, 120, 141–143, 184–187; af Hällström 1957: 53; Jokipii 1985: 59–60, 74; Suhonen 2005a: 30–32; Haggrén 2015: 450–451.)

Varhaisen kaupungin piirteinä Itämeren piirin pohjoisosissa on pidetty linnoitusta ja kaupantekijöiden ja käsityöläisten muodostamaa, paikkaa pysyvästi asuttavaa yhteisöä

(kuva 5.15). Lisäksi varhaisen kaupungin piirteiksi on arvioitu hyvät kauppayhteydet, satama ja kirkon läsnäolo. Kaupunkien synty liittyikin varhaisessa vaiheessaan kaupan ja käsityöläisyyden tarpeisiin. (Lang 1996: 609–610.) Raaseporissa edellä mainitut varhaisen kaupungin piirteet ovat havaittavissa melko hyvin. Silti sitä ei yleensä lueta varsinaiseksi keskiaikaiseksi kaupungiksi (Haggren 2015: 451). Tämä johtunee ainakin osittain siitä, miten kaupunki määritellään käsitteenä. Aikanaan kaupunkina tai kaupunkimaisena yhteisönä pidettiin ehkä laajemmin erityyppisiä kaupanteon paikkoja, joissa oli pysyväisluonteisesti kaupan ja käsityöläisyyden toimijoita (ks. myös luku 6.2.2).

Kuva 5.15 Menneisyyden markkinamenon elävöitystä Gotlannin Visbyn jokavuotisilla keskiaikapäivillä. Kuva Lasse Mattila 2005.

Kaupungit ja kauppapaikat muodostivat Itämeren piirissä järjestelmän, joka kytkeytyi laajempaan eurooppalaiseen kauppaverkostoon. Niillä oli suuri merkitys myös eteläisen Suomen ja pohjoisen Viron alueiden välisten suhteiden kehittämisessä. (Jokipii 1985: 67.) Tärkeässä roolissa oli Itämerellä käydyn kaupan luonne, hansakauppa. Siinä kauppias osti suoraan tuottajalta ja möi suoraan kuluttajalle ilman välikäsiä. Tämä mahdollisti myös talonpoikien suoran kaupanteon kauppiaiden kanssa. (Friedland 1988: 135.) 1200–1300-luvulla hallinnoineet linnapäälliköt tai voudit eivät erityisemmin rajoittaneet Räävelin kaup-

piaiden harjoittamaa kaupankäyntiä Suomen alueen rannikolla. Sitten kaupanteon painopiste muuttui ja suomalaiset purjehtivat useammin Rääveliin kuin rääveliläiset kauppiat Suomen rannikolle. Tässä vaiheessa ilmeisesti talonpoikien harjoittaman kaupan sijaan ammattimaisten kauppiaiden rooli alkoi vahvistua. (Eenilä 1992: 68–69.)

Karjaan seudun tunnettuus suhteessa naapureihinsa näkyy myös historiallisten karttojen tarkastelun avulla. Niille seutu piiryy vasta 1500-luvulla, mutta silti ennen monia naapureitaan. Esimerkiksi Jacob Zieglerin kartassa vuodelta 1532 Suomen alueen eteläiselle rannikolle on nimetty paikka RASBVRGHVM. Muita samassa kartassa nimettyjä paikkoja ovat etelärannikolla CVUSTA, ABO ja HANGO. (Fredrikson 1994: 20–21.) Vain muutama vuosi myöhemmin Olaus Magnuksen (1539a; 1539b) *Carta Marinassa* löytyy myös Raaseporin linna nimellään ja tornimaisella kuvalla merkittynä (Fredrikson 1994: 24–25). Se on maantieteelliseltä sijainniltaan jokseenkin oikein kuvattu hieman rannikosta kauempana, sisämaahan vievän vesireitin varrella. Samaisen reitin varrelta pohjoisempana löytyy myös Karjaa nimellä KARIS. Lähinaapureita ei mainita nimillä edelleenkään Hankoa lukuun ottamatta.

Kuva 5.16 Yksityiskohta Olaus Magnuksen kartasta 1539 (Magnus 1539a; Magnus 1539b; Fredrikson 1994: 27). Julkaisulupa: Heikki Rantatupa, Historialliset kartat, www.vanhakartta.fi, Jyväskylän yliopiston julkaisuarkisto.

Olaus Magnuksen vuoden 1539 kartalta löytyy myös Raaseporin ja Räävelin välisestä suhteesta mahdollisesti kertova yksityiskohta. Meren jään on piirretty ulottuvan kartalla Räävelin ja Raaseporin seutuville. Siitä itään on voitu ilmeisesti talven aikana liikkua jäätä pitkin yli Suomenlahden. Sen sijaan läntisellä Suomenlahdella vedet ovat olleet pidempään avoimet ja purjehdittavat (kuva 5.16) (ks. myös Jansson et al. 2010: 70; Huhtamies 2012: 6). Kartan kuvaus jäätilanteesta ja sen vaikutuksesta kulkemiseen kytkeytyy aiemmin käsiteltyyn tanskalaiseen itineraarioon. Siinä vaihtoehtoiseksi reitiksi Rääveliin mainitaan suoraan Hangosta vievä reitti. Ei voi välttyä ajatukselta, että ainakin talviaikaan oli ehkä mielekkästä ja pakkokin matkata vesitse yli Suomenlahden jo Hangosta. Itäisempi Porkkalan reitti oli nimittäin todennäköisesti pidempään jäässä.

Kaikkiaan Karjaan seudun vakiintumiseen keskuspaikaksi vaikuttivat monet tekijät, mutta juuri kulkemisen suhteellisella helppoudella ja monipuolisuudella vaikuttaa olleen suuri merkitys. Vesireitit tekivät seudun hyvin saavutettavaksi ja mahdollistivat kulkemisen laajalti niin sisämaassa kuin merellä. Vähän matkan päässä lännessä sijaitsevassa Hangossa oli lisäksi laajemmin Itämeren piirissä tunnettu suojaisa ja hyvä satama (Magnus 1555: 116–117). Suuri Rantatie tarjosi vesiteiden rinnalle maitse kuljettavan reittivaihtoehdon, johon Lohjan seudulla liittyi vielä Meritie (mm. Salminen 1993: 182, 324 viite 128; Masonen 1999: 66 kartta 5, 105–106). Kulkemisen helppous houkutti ilmeisesti toisaalta ihmisiä liikkumaan ja toisaalta asettumaan paikalleen (vrt. Jones 1987: 19). Saavutettavuuden lisäksi Karjaan seudulla oli riittäviä luonnonresursseja, kuten viljavat maat, makeaa vettä, hyvät jokivarsien laitumet ja monia kalaisia koskia. Oma merkityksensä lienee ollut myös sijoittumisella nimenomaan meren rannikolle ja suhteellisen lähelle Rääveliä. Saavutettavuus, otollinen sijainti ja resurssit vaikuttavatkin niiltä ominaisuuksilta, jotka lisäsivät Karjaan seudun painoarvoa suhteessa muihin Uudenmaan asuttuihin alueisiin.

5.3 Itämeri monikulttuurisena toimintaympäristönä

Yhteisöjen sosiaalisen jäsentymisen, historian ja toiminnan mahdollisuuksien pohtiminen mahdollistaa niiden erilaisten toimintaympäristöjen hahmottelun. Näin voi hahmotella myös sitä, millaisissa toiminnallisissa yhteyksissä ihmisten keskinen vuorovaikutus tapahtui. Edellä jäsennettiin toimintaympäristöjä menneisyydessä tarkastelemalla ensinnäkin Itämeren piirin kartoille hahmottumista. Sen avulla luotiin laajempi kuva siitä maailmasta, jossa rannikkoseutujen ihmiset elivät ja liikkuiivat. Toiseksi tarkastelun kohteena oli Karjaan seudun keskiaikaisen yhteisön muotoutuminen. Sen yhteydessä hahmoteltiin yhteisön toimintamahdollisuuksia eräänlaisessa murrosvaiheessa. Luonnonmaantieteelliset tekijät vaikuttivat vielä voimakkaasti ihmisen toimintaan, mutta lisäksi sitä alkoivat säännellä mm. kirkon ja maallisen hallinnon toimijat tarpeineen.

Karjaan seudun arkeologisen tiedon ja luonnonmaantieteellisten tekijöiden tarkastelun täydentäminen historian tutkimuksen tuottamalla tiedolla loi monimuotoisen kuvajaisen menneisyydestä. Kohteisiin, paikkoihin ja alueisiin liittyvät tiedot yhteisön omistuksista ja

kauppasuhteista viittasivat kulttuuriset ja kielelliset rajat ylittävään toimintatapaan niin seudullisesti kuin Itämeren piirissä. Nimiä koskevat tiedot viittasivat puolestaan erilaisten kulttuuristen toimijoiden rinnakkaiseen läsnäoloon alueella. Sosiaalisesta näkökulmasta tarkastelun kohde ilmentyi eri kieliä tunteneeksi ja kulttuuritaustoiltaan erilaisista ryhmistä koostuneeksi yhteisöksi (vrt. Solstrand 1940; Kerkkonen 1952: 85–88).

Kuva 5.17 Meren rannikoilla liikkuminen edellyttää kykyä lukea ja ymmärtää ympäristöä, sen vesien liikettä, saarten ryhmittymiä ja tuulten suuntia. Kuva Päivi Maaranen 2011.

Tarkasteltu seutu liittyi maantieteellisen sijaintinsa vuoksi laajempaan, Itämeren muodostamaan kokonaisuuteen. Se oli saavutettavuuden kannalta otollisella paikalla keskiaikaisen MARE FINONICVM:n rannalla, kuin matkan varrella länteen, etelään ja itään liikkuvien näkökulmasta. Jokien ja järvien muodostamat reitit kytkivät puolestaan sisämaan ja meren toisiinsa. Merestä muodostui tällöin monenlaisen liikkumisen, yhteistyön ja kommunikaation mahdollistava tila. Se vaati kulkijoiltaan vesien tuntemusta ja taitoja resurssien hyödyntämiseen (kuva 5.17). Osaavalle ja tietävälle se mahdollisti yhteydet meren yli etelään ja tarvittaessa pidemmällekin. Sen vuoksi oman asuinseudun lisäksi yhteisön jäsenten oli tärkeää tuntea ja tietää edes jotenkin se laajempi toimintaympäristö, johon meri alueen kytki.

Karjaan seudun historiallisen ajan asuinpaikoista nimineen ja muine menneisyydestä kertovine tietoineen piirtyy kartalle sijoitettuna verkostomainen kokonaisuus. Siinä toimijat

ovat yhteydessä paikallisesti toisiinsa, ja meren kautta muihin yhteisöihin. On jopa mahdollista, että tämä verkostomaisuus voi jossakin määrin kuvastaa laajemmin meriyhteyksien piirissä rauhanomaisissa oloissa syntyneitä ja kehittyneitä yhteisöjä ja heidän toimintatapaansa. Ainakin sen voi ajatella kuvastavan keskiajan Ruotsin valtakuntaan kytketyn Itämaan eli silloisen Suomen rannikkoa suhteellisen vapaasti toimivien yhteisöjen alueena.

Laajemmat yhteydet Itämeren piirissä olivat menneisyydessä mahdollisia ja tärkeitä rannikkoseudun yhteisöille paikallisten yhteyksien lisäksi. Näitä yhteyksiä ja niiden mahdollista merkitystä jäsenän seuraavassa kulttuurimaantieteeseen perustuvan toimintakenttien hahmottelun avulla (Fellman et al. 1997: 70–71). Toimintakentistä menneisyydessä antavat tietoa monenlaiset lähteet ja tietoaaineistot. Tutkimuksessani niitä koskeviin johtopäätöksiin vaikuttavat erityisesti yhteyksiä muualle kuvastavat tiedot. Näitä ovat esimerkiksi tietyt arkeologiset kohdetyypit ja esineet. Lisäksi näitä ovat historialliset tiedot paikannimisistä, omistuksista ja yhteyksistä. Liikkumisen mahdollisuuksista eri toimintakenttien välillä antavat puolestaan tietoa maa- ja vesireittejä koskevat tiedot. Edellä mainitut tietoaaineistot ovat muodostaneet pohjan toimintakenttiä koskevalle ajattelulleni. Lisäksi niiden hahmottelussa vaikuttavat käsitykseni menneisyyden ihmisestä ympäristöönsä aktiivisesti ja monipuolisesti hyödyntävänä toimijana (luku 4.2.3).

Toimintakenttääjattelussa maisemaa voi pitää ihmisen toiminnan mahdollisuuksien ja ulottuvuuksien tarkastelun kontekstina. Toimintakenttien jaottelu (taulukko 5.3) perustuu puolestaan ihmisen tapaan hahmottaa ympäristöönsä ja toimia sen osana. Siinä ympäristö jäsentyy ihmisen ympärille sarjana erilaisia sisäkkäisiä tai toisiinsa lomittuvia tiloja. Kaikkiin toimintakenttiin liittyy aineeton ja aineellinen puoli, jotka ovat yhteydessä maailman hahmottamiseen ja oman toiminnan mahdollisuuksien mieltämiseen. Tässä yhteydessä on huomioitava yksilöiden ja yhteisöjen voivan mieltää ympäristönsä eri tavoin.

Toimintakentistä suppein alaltaan on henkilökohtainen tila, joka on jokaisen ihmisen yksilönä tarvitsema osa ympäristöstä. Henkilökohtainen aktiivisen toiminnan tila on jo laajempi. Se liittyy paikkaan ja alueeseen, jonka ihminen kokee kodikseen. Päivittäistoiminnan tila käsittää sen alueen, jolla ihmiset liikkuvat ja toimivat arjessaan säännöllisesti. Tiedostettu tila on puolestaan se osa maailmaa, jonka ihminen tietää olevan olemassa ja saavutettavissa. Tässä tilassa hän ei kuitenkaan säännöllisesti toimi.

Arkeologian näkökulmasta konkreettisten toimintakenttien ulkopuolella on vielä luonteeltaan aineeton, mutta esimerkiksi hauta- ja uhripaikkojen muodossa esiin tuleva toimintakenttä. Tämä on ulkomaailma tai nk. tuonpuoleinen, joka on materiaalisen maailman ulkopuolinen tila. Lisäksi se liittyy kuoleman jälkeiseen elämään. (Vrt. esim. Purhonen 1998: 15–17; Wessman 2010: 13–14, 17.) Käsitys sen luonteesta ei perustu ihmisen henkilökohtaisiin tai yhteisiin jaettuihin kokemuksiin. Sen sijaan se perustuu yhteisön uskomuksiin aineellisen maailman ulkopuolisia asioita koskien.

Toimintakenttääjattelun pohjalta vedellä ja sen reiteillä oli Karjaan seudulla olennainen rooli yhteisön sisäisessä jäsentymisessä ja ulkoisten yhteyksien rakentumisessa. Tämän johtopäätöksen voi tehdä tarkastellessa paikkojen sijoittumista suhteessa toisiinsa ja kulkureitteihin. Ihmisen henkilökohtainen tila ja aktiivisen toiminnan tila sitoutuivat todennäköisesti tavalla tai toisella enemmän maahan ja maalla toimimiseen. Yhteisön jäsenillä oli kuitenkin

vähintäänkin tieto laajemmasta, mereen kytkeytyvästä toimintaympäristöstä ja sen toimijoista. Aktiivisen toiminnan tilat olivat nimittäin usein veden ja sen muodostamien kulkureittien yhteydessä. Näitä reittejä pitkin kulkivat sekä ihmiset että tieto. Samoin tietoa kulkeutui Suurta Rantatietä kulkevien mukana. Seudulla oli myös paikannimien perusteella pysyvämmiin muulta saapuneita tulokkaita, jotka toivat mukanaan tietoa muualla olevista paikoista ja alueista.

Toimintakenttä:	Sisältö:	Lähdeaineistoja (esimerkkejä):
Henkilökohtainen tila (<i>personal space</i>)	- yksilön henkilönä tarvitsema tila	- rakennusten tilakoko, tilojen jäsentäminen ja tilankäyttö - esinelöydöt - kirjalliset lähteet
Henkilökohtaisen aktiivisen toiminnan tila (<i>individual activity space</i>)	-paikan/alueen kokeminen kotina -sitoutuminen alueeseen	-asuinpaikka, muu toimintapaikka maastossa -paikannimet -kirjalliset lähteet
Päivittäistoiminnan tila (<i>activity space</i>)	- alue, jossa liikutaan ja toimitaan säännöllisesti	-asuin- ja muiden toimintapaikkojen spatiaalinen suhde toisiinsa ja kulkureitteihin -paikannimet -kartat -kirjalliset lähteet
Tiedostettu tila (<i>awareness of space</i>)	- tietoisuus ympäristöstä, joka konkreettisen toimintaympäristön ulkopuolella ja saavutettavissa	-esinelöydöt -paikannimet -kartat -kirjalliset lähteet
Ulkomaailma	- käsitykset elämän jälkeisestä ja aistein havaitsemattomasta maailmasta	- hautapaikat, uhripaikat, kirkot ym. - hauta-antimet ja -tavat - kirjalliset lähteet - kuvalliset lähteet

Taulukko 5.3 Toimintakenttien jäsenyminen Fellmanin (et al. 1997: 70–71) pohjalta. Mukaan on lisätty ulkomaailma eli nk. tuonpuoleinen, jonka ihminen voi myös hahmottaa osaksi toimintaympäristöään (vrt. myös luku 4.2.2 ja kaavio 4.2).

Historiantutkimuksen tuottaman tiedon perusteella monille yhteisön jäsenille meri oli myös päivittäistoiminnan tila. He liikkuvat ja työskentelivät melko säännöllisesti merellä ainakin kalastamisen ja talonpoikaiskaupan yhteydessä. Sitä kautta yhteisössä oli toimijoita, jotka olivat yhteydessä muihin Itämeren piirissä liikkuviin kaupan- ja merenkävijöihin esimerkiksi Raaseporin ja Räävelin kauppapaikoilla. Yhteyksien kautta heille kertyi myös tietoa laajemmasta Itämeren piiristä, ja todennäköisesti myös sen ulkopuolella olevasta maailmasta. Tämän vuoksi ainakin osa yhteisön jäsenistä tiedosti myös Tanskan salmien kautta syntyvien valtameriyhteyksien synnyttämän hyvin laajan tilan. Ulkomaailmaa koskienkin

yhteisön jäsenillä oli laajempi, Itämeren piirissä kristillisen kirkon vaikutuksesta muotoutunut yhteinen ymmärrys. Se käsitti mm. ajatukset kuoleman jälkeisestä maailmasta ja sen tapahtumista.

Osa Karjaan seudun yhteisön toimintakentistä vaikuttaa olleen sellaisia, että kulttuuriltaan ja kieleltään erilaiset ihmisryhmät kohtasivat ja kommunikoivat toistensa niissä kanssa jatkuvasti tai hyvin usein. Lisäksi rannikko ja meri tarjosivat vaihtelevan ja monipuolisen ympäristön, joka muuttui koko ajan (kuva 5.18) (ks. myös Jones 1987: 178–179). Ympäristön muuttuminen ja kommunikaatio muiden kanssa vaikuttivat yhteisöön monin tavoin. Ne edellyttivät sopeutumista ja todennäköisesti myös erilaisuuden hyväksymistä. Eri kieliin liittyvien paikannimien säilyminen nykypäiviin asti viittaa mahdollisesti erilaisten ryhmien jatkuvaan, ja ainakin jossakin määrin rauhanomaiseen yhteiseloon.

Kuva 5.18 Rannikolla asumiseen liittyvä maan ja meren resurssien tehokas hyödyntäminen, joten vanhat asuinpaikat jopa autioituvat ihmisen seurattessa siirtyvää rantaa. Kuva Päivi Maaranen 2006.

Ihmisen alkuperällä, kulttuurilla ja/tai kielellä ei vaikuta olleen Karjaan seudun yhteisön jäseniä toisistaan erottavaa vaikutusta. Kielelliset tai kulttuuriset erot tunnistettiin kuitenkin mm. paikannimien muodossa. Kielen ja lähtöalueen merkitys ihmisen sosiaaliseen ryhmään luonnehtivana tekijänä onkin ilmeisesti sangen nuorta perua. Esimerkiksi keskiajalla Ruotsin alueelta Suomen ja Viron alueiden rannikolle siirtyneet ihmiset eivät erottuneet suomenruotsalaisiksi tai eestiruotsalaisiksi pitkään aikaan. Ero alkoi syntyä ilmeisesti vasta 1800-

luvulla kansallisuusaatteeseen liittyneen suomalaisuuden ja virolaisuuden hahmottumisen ja kansallisvaltioiden muodostumisen yhteydessä. (Markus 2004b: 62–63.)

Kielten ja kulttuurien toisiinsa lomittuminen yhteisöissä tuntuu luonnehtivan yleisemminkin keskiaikaista Itämeren piiriä toimintaympäristönä. Ei ehkä ollut niinkään merkityksellistä se, mistä ihmiset tulivat tai mitä kieltä he puhuivat. Sen sijaan heidän oli pystyttävä kommunikoimaan riittävästi erilaisten toimijoiden kanssa, ja hankkimaan elantonsa muuttuvissa yhteisöissä ja tilanteissa. Tätä ajatustani kommunikoinnin merkityksestä tukevat esimerkiksi Tapio Salmisen ja Marko Lehden Baltian aluetta koskevat pohdinnat (Salminen 2002; Lehti 2004).

Eri kielten ja kulttuurien lomittumista voi pitää monikulttuurisuutena, ja se vaikuttaa olleen yksi Karjaan seudun yhteisöä luonnehtiva piirre (ks. myös luku 8.3). Kirjoitetussa muodossa kieliä hallitsivat lähinnä yhteisöjensä ylimmässä sosiaalisessa asemassa olevat. Kansa taas puhui erilaisia murteita, jotka saattoivat jopa mahdollistaa helpommin kommunikaation eri kieliryhmien välillä. (Nicholas 2009: 190–191.) Todennäköisesti monikulttuurinen elämäntapa oli luonteenomaista kaikille sellaisille Itämeren piirin yhteisöille, joiden toimintamahdollisuuksia keskiajan feodaalinen yhteiskunta ei rajoittanut. Monikulttuurisuus ei sinänsä välttämättä tarkoittanut ristiriidattomuutta, se oli pikemminkin vain yksi yhteisöön ja sen toimintaan vaikuttava ominaisuus.

Monikulttuurisuuden piirre:	Piirteen luonne:	Ilmiönä Karjaan seudulla:
Elämäntapa ihmisiä yhdistävänä tekijänä	<ul style="list-style-type: none"> - elinkeinon perustuva sosiaalinen ryhmittäminen - vuorovaikutus saman sosiaalisen ryhmän sisällä huolimatta valtakuntien rajoista 	<ul style="list-style-type: none"> - talonpoikien ja porvareiden paikalliset kauppasuhteet ja suhteet rääveliläisiin - rääveliläisten omistukset Karjaan seudulla
Kommunikointi eri kielillä	<ul style="list-style-type: none"> - kyky tunnistaa eri kieliä - kyky ymmärtää eri kieliä - kyky käyttää eri kieliä 	<ul style="list-style-type: none"> - eri puolilta Itämeren piiriä saapuneiden asuttajien läsnäolo seudulla (nimistö) - kirjalliset lähteet
Tarve kommunikaatioon ja yhteistyöhön	<ul style="list-style-type: none"> - tiedon välittäminen - tiedon käyttäminen 	<ul style="list-style-type: none"> - tanskalainen itineraario - kirjalliset lähteet - historialliset kartat

Taulukko 5.4 Monikulttuurisuuden piirteitä menneisyydessä.

Edellä otaksutulle monikulttuuriselle Itämeren piirin elämäntavalle on hahmoteltavissa Karjaan seudun yhteisön tarkastelun perusteella muutamia luonteenomaisia piirteitä (taulukko 5.4). Ne luonnehtivat vuorovaikutusta ja määrittävät kommunikoinnin mahdollisuuksia ihmisten välillä. Ensinnäkin vaikuttaa siltä, että yksilön harjoittama elinkeino oli yhteisössä enemmän erottava tekijä kuin kieli, kulttuuri tai etninen alkuperä. Lisäksi vaikutti mahdollisesti uskonto (vrt. Pihlajamäki et al. 2007: 36). Tästä näkökulmasta se sosiaalinen kon-

teksti, jossa ihmiset toimivat ja kohtasivat toisensa, oli sidoksissa elinkeinon ja siihen liittyvään elämäntapaan. Samassa sosiaalisessa kontekstissa toimivat ihmiset saattoivat olla vuorovaikutuksessa toistensa kanssa yli valtakuntien rajojen Itämeren muodostamassa laajemmassa toimintaympäristössä.

Kuva 5.19 Rautakaudella ehkäpä kylästä kylään kiertänyt käsityöläinen saattoi keskiajalla asettua paikoilleen kaupunkimaiseen yhteisöön palveluitaan tarjoamaan. Kuva Päivi Maaranen 2010.

Toiseksi useat toimijat yhteisössä vaikuttavat kyenneen kommunikoimaan monilla eri kielillä (vrt. Salminen 2002.). Monien kielten hallinta oli ilmeisesti tärkeää, koska siten vuorovaikutus erilaisten elinkeinojen harjoittamisessa ja kaupankäynnissä mahdollistui. Osamiseen liittyi todennäköisesti kyky tunnistaa eri kieliä, ymmärtää niitä ja käyttää niitä itse vähintään auttavasti. Kielten hallitseminen saattoi myös auttaa elinkeinon laajentamisessa tai jopa sen vaihtamisessa. Se saattoi mahdollistaa esimerkiksi siirtymisen maaseudulta kaupunkiin tai kaupunkimaiseen yhteisöön käsityöläiseksi tai muuhun tehtävään (kuva 5.19). Lisäksi se saattoi vaikuttaa siihen, miten talonpojista ja porvaristosta siirryttiin kirkollisiin tehtäviin esimerkiksi seurakuntien papeiksi (Heikkilä & Lehmijoki-Gardner 2002: 359).

Kolmantena tärkeänä yhteisön ominaisuutena näyttää piirtyvän tarve kommunikaatioon ja yhteistyöhön, joka yhdisti ihmisiä toisiinsa. Kommunikaatiota ja yhteistyötä tarvittiin suhteiden ylläpitämiseen jopa ympäri Itämeren. Vaikuttaakin siltä, että oli tärkeä ymmärtää,

muistaa ja vaihtaa tietoa yksilöiden ja yhteisöjen välillä. Merenkulkijat eri alueilta olivat ilmeisesti vuorovaikutuksessa, ja jopa työskentelivät melko vapaasti yhdessä omissa sosiaalisissa ryhmissään. Samalla he kommunikoivat eri puolilla Itämeren liikkuvien toimijoiden kanssa.

Itämeri avoimena ja suhteellisen vapaana monikulttuurisena toimintaympäristönä alkoi muuttua jo keskiajan kuluessa. Se tapahtui rannikon valtakuntien kyetessä valvomaan tarkemmin asukkaitaan ja muita toimijoita. Valtakuntien lait vaikuttivat yhä enemmän säätelevästi niin arjen elämään kuin kommunikaatioon eri yhteisöjen välillä. Karjaan seudulla nämä muutokset näkyivät mm. hallinnollisina järjestelyinä ja uskonpuhdistuksen vaikutuksina 1500-luvulta alkaen. Talonpoikien aktiivisuus kaupanteossa väheni. Lisäksi suhteet meren yli etelään katkesivat, kun kauppa keskitettiin kaupunkeihin ja muu hallinnollinen kontrolli lisääntyi. Myös Karjaan seudun merkitys kruunun hallinnollisena keskuksena alkoi vähetä. Lopulta Raaseporin linnakin hylättiin käytöstä 1550-luvulla (Drake 1991: 127; Rask 1991: 164; Haggrén 2013a: 22–25).

5.4 Yhteenveto

Itämeren piiriä ja Karjaan seutua koskevassa tutkimuksessani on yhdistetty arkeologista, luonnonmaantieteellistä ja historiallista tietoa. Näin syntyneitä kokonaisuutta tarkasteltiin maiseman muodostamassa kontekstissa. Maisema ajateltiin tässä yhteydessä ihmistoiminnan toteutumisen tilaksi. Ihmisen toimintaa kuvastavia piirteitä niihin liittyvine tietoineen pidettiin menneisyyden yhteisön jättäminä viesteinä. Näitä menneisyydestä säilyneitä viestejä pyrittiin tulkitsemaan ja ymmärtämään. Syntyneet tulkinnat voivat heijastaa jotakin menneestä todellisuudesta, mutta ne voivat johdattaa myös harhaan. Harhautuminen liittyy mm. aineiston puutteellisuuteen (luku 1.5). Lisäksi nykykäsitykset maiseman piirteistä ja ne synnyttäneistä tapahtumaketjuista on erilainen kuin menneisyyden ihmisillä (vrt. McMann 2000: 335, 354).

Tarkastelu aloitettiin pohtimalla Itämeren piirin hahmottumista historiallisten karttojen avulla. Tarkemman havainnoinnin kohteena olivat 1400–1500-luvun kartat, jotka ovat helposti saatavilla erilaisten julkaisujen kautta. Näin tarkastelun ulkopuolelle jäivät mm. 1300-luvun italialaiset karttaesitykset niihin liittyvine Itämeren piiriä ja Suomen aluetta koskevine tietoineen. Skandinavia on viimeksi mainituissa kartoissa kuvattu niemimaana, ja Suomen aluekin hahmottuu niistä joissakin. Kartoissa on jonkin verran paikannimiä, joista osa liittyy myös Suomen alueeseen. (Julku 1977: 8–9, 15–16, 25–27, 32–33, 39.)

Historiallisten karttojen tarkastelun yhteydessä havaittiin, että varhaiset kartat kuvastavat eri tavoin merialueen ja sen ympärysmaiden jäsentymistä. Kartat antoivat tietoa erityisesti siitä, miten Itämeren piiri tuli vähitellen tarkemmin tunnetuksi ja osaksi silloista Eurooppaa. Vaikutti myös siltä, että kun alue ilmestyi ja tarkentui kartalla, sen toimijat tulivat keskiaikaisen eurooppalaisen yhteisön yleiseen tietoisuuteen. Lisäksi, kun paikat saivat nimen, ne alkoivat jäsentyä ihmisen mielessä olemassa oleviksi. Maantieteellinen tieto ja

maailman hahmottaminen olivat tärkeitä keskiajan yhteisölle (Altenberg 2003: 35). Aikansa merenkulkijoille tai paikallisväestölle varhaisilla kartoilla ei ilmeisesti ollut vielä paljonkaan käyttöä, sillä heidän paikallistuntemuksensa voitti karttaesitysten antaman tiedon (ks. myös Westerdahl 1992: 8; Huhtamies 2012: 4).

Itämeren piirin hahmottumisen tarkastelun jälkeen pohdittiin tarkemmin Karjaan seutua toiminnallisesta näkökulmasta. Tutkimusalue sijoittui Itämeren piirin keskivaiheille, ja keskiajalla sitä luonnehti rannikon maisema (vrt. myös Westerdahl 1992: 6–7; Tuovinen 2011: 28–29). Sille tyypillistä oli vaihettuma saariston merimaisemasta sisämaan joki- ja viljelymaisemaan. Rannikon edustan rikkonainen saaristo, mutkittileva rantavyöhyke ja sisämaan viljelyskelpoiset maat muodostivat kokonaisuuden, jossa yhteisö saattoi toimia monipuolisia resursseja hyödyntäen. Monet resurssit turvasivat yhteisön säilymistä, mutta ympäristön jatkuva muutos kehitti myös valmiutta erilaisiin tilanteisiin sopeutumiseen.

Lisäksi tarkastelussa havaittiin, että vesireitit ja niihin perustuva saavutettavuus olivat tärkeiltä yhteisön muotoutumisen kannalta. Saavutettavuutensa vuoksi viimeistään keskiajalla Karjaan seudun yhteisö oli monikulttuurinen eli kielellisiltä ja kulttuurisilta lähtökohdiltaan erilaisista toimijoista koostuva kokonaisuus. Ihmisen asemaa yhteisössä ei määritellyt niinkään hänen kulttuurinen tai kielellinen taustansa. Sen sijaan tärkeältä vaikutti se sosiaalinen ryhmä, mihin hän päivittäistoiminnassaan oli yhteydessä. Sosiaalinen ryhmä saattoi edellyttää toimijalta myös tiettyjä asioita, joita tämän tuli täyttää. Nämä eivät kuitenkaan ilmeisesti rajanneet pois kommunikaation mahdollisuuksia yli ryhmän rajojen. Sen sijaan ne turvasivat yksilön asemaa ja tukivat yhteisten tavoitteiden saavuttamista. Esimerkki tästä ovat keskiaikaisia kauppiaita keskenään sitoneet velvoitukset, jotka turvasivat heille mm. tietyn oikeudellisen suojan (Friedland 1994: 84–85).

Karjaan seutua koskevien havaintojen pohjalta on hahmoteltavissa myös keskiaikaisen maaseudun keskusalueita luonnehtivia tekijöitä. Sellaiselta vaikuttaa mm. iältään hyvin vanha asutus ja jopa asutusjatkuvuus rautakaudelta historialliseen aikaan. Asutuksen lieneekin ollut helpompi vahvistua alueilla, jossa kaikkea maata ei tarvitse uudisraivata. Lisäksi luonteenomaista on hyvä saavutettavuus, jolloin alueelle pääsee helposti ja sieltä voi liikkua eri paikkoihin. Edelleen merkitystä vaikuttaa olevan mahdollisuuksilla ja jopa pakolla erilaisista kulttuuripiireistä tulevien toimijoiden kohtaamiseen. Se tuntuu kehittävän myös valmiuksia kontaktien ottamiseen ja ylläpitämiseen. Olennaiselta vaikuttaa myös paikallisten resurssien rikkaus. Se turvaa paitsi yhteisön säilymistä, myös tuottaa ylijäämää yhteisön ulkopuolisille jäsenille tarjottavaksi.

Keskusalueeseen vaikuttaa liittyvän sellaista hallinnollista merkitystä, että se houkuttelee yhteisön organisoinnista ja valvonnasta kiinnostuneita toimijoita jo varhain. Tästä näkökulmasta keskusalueelle tyypillistä näyttää olevan katolisen kirkon vanha ja iso seurakunta, jonka hallinnointiin voi osallistua jopa kuningas. Luonteenomaista on myös niin vahva maallisen vallan läsnäolon tarve, että alueella on pienlinna tai jopa kruununlinna. Tärkeältä vaikuttaa lisäksi sellainen kauppapaikka, joka houkuttelee käsityöläisiä ja kauppiaita paikallisyyhteisöä laajemmalla alueella. Tällainen paikka voi lopulta kehittyä jopa kaupungiksi porvareineen. Samalla se sitoo maaseutumaisen keskusalueen ja sen asukkaat osaksi Itäme-

ren kaupunkien muodostamaa verkostoa (vrt. Jokipii 1985: 67; Tuovinen 2011: 50). Hallinnollisesti riittävän tärkeä alue näyttää myös piirtyvän kartoille naapureitaan varhemmin. Siten se tulee aiemmin tunnetuksi laajemmassa eurooppalaisessa kontekstissa.

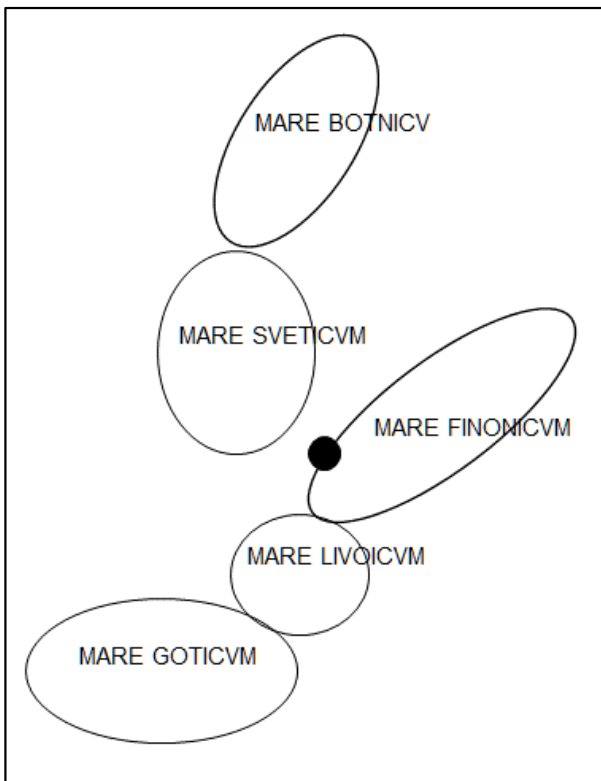
Kuva 5.20 Suurta Rantatietä Raaseporissa Karjaan Kvarnbackenissa (Salminen 1992: 54; Harju 2012: 15b). Kuva Päivi Maaranen 2016.

Laajemman Itämeren piirin muodostaman toimintaympäristön tarkastelussa tavoitteena oli erityisesti ihmisen toimintamahdollisuuksien ja yhteisöjen välisten suhteiden pohtiminen. Tutkimuksen tuloksena nousi esiin se, että keskiajalla Itämeri oli todennäköisesti meren eri rannoilla asuvia ihmisiä ja yhteisöjä enemmän toisiinsa yhdistävä kuin erottava tekijä (vrt. Hocker 2003: 35; Heikkilä & Lehmijoki-Gardner 2002: 362; Markus 2004a: 93–94). Se oli tärkeä liikenteen väylä ja tarjosi nopeampia ja kuljetuskapasiteetiltaan parempia yhteyksiä, kuin maareitit saattoivat tarjota (kuva 5.20) (Huhtamies 2012: 6). Lisäksi se tarjosi ruokaa, raaka-aineita ja erilaisia kommunikaation mahdollisuuksia (vrt. myös Tuovinen 2011: 11–12).

Merenkulkijalle Itämeri toimintaympäristönä mahdollisti lisäksi yhteyden todella kauas, aina valtamerille saakka vähintäänkin tiedollisesti, mutta tarvittaessa käytännössä. Meren reitit olivat osa merimaisemaa, joka oli kulkijoille tuttu ja ymmärrettävä, ja jopa emotionaa-

lisen sitoutumisen mahdollistava (vrt. Westerholm 1992: 5–6; Ilves 2004: 167–169; Rainbird 2007: 57, 61). Samalla meri oli myös hallitsematon. Sen vuoksi onnistuminen merellisten mahdollisuuksien hyödyntämisessä edellytti hyvää yhteistyötä ja pakottikin siihen.

Laajemman Itämeren piirin tarkastelun perusteella voi arvioida, että sosiaalinen asema ei vielä keskiajalla ilmeisesti rajoittanut ihmisen toimintakenttää. Mertakäyvän maamiehen toimintakenttä saattoi kattaa samaisen laajan Itämeren piirin kuin rälssin ja jopa valtaapitävien edustajankin. Sen sijaan päivittäisen kommunikaation kohteena oleva sosiaalinen ryhmä oli erilainen. Ehkäpä yhteisöjen monikulttuurisuutta ja laajaa toimintakenttää selittää merellisten reittien rooli kulttuurivaihdon väylinä (Eenilä 1992: 47). Tähän kulttuurivaihtoon osallistuivat ”merimiehet ja kauppiaat, taiteilijat, kisällit, pyhiinvaeltajat, rakentajat ja muut matkailijat, jotka toivat mukanaan outoja vaatteita, tapoja ja puheenparsia, outoja ajatuksia, taideilmaisuja, aatteita ja uutta tietoa satamasta satamaan” (Naber 1988: 31).

Kaavio 5.2 Itämeren piirin paikalliset merialueet Olaus Magnuksen vuoden 1539 kartan mukaan (Magnus 1539a; Magnus 1539b; Fredrikson 1994: 25). Kartan KARIS on merkitty mustalla pisteellä. MARE SVETICUMin eteläpuolella on ehkä sijainnut tanskalaisessa itineraariossa mainittu ’mare aland’, jota Olaus Magnus ei kartallaan nimeä.

Itämeren piirin vesiä, maita ja kulkemista koskevan tiedon kertymisessä ja tarkentumisessa tärkeässä roolissa olivat siis erilaiset merenkävijät. He saivat sekä paikallista että alueellista tietoa liikkueensa Itämeren alueella. Tärkeitä olivat mm. reitit ja pysähdyspaikat matkojen onnistumisen takeena, samoin alueiden ja nimien tuntemuksella oli merkitystä (vrt. Eenilä 1992: 54). Merellä liikkujat olivat ilmeisesti jatkuvassa vuorovaikutuksessa toisiinsa, pienemmillä paikallisilla merillä ja sitä kautta myös laajemmassa Itämeren piirissä (kaavio 5.2). Tieto liikkui merenkävijältä toiselle ja ryhmästä toiseen. Merenkävijät vaikuttavat sen vuoksi muodostaneen oman tietoyhteisönsä, johon Karjaan seudun asujaimistoaikin kuului. Siinä tieto paikoista ja niiden välisistä suhteista oli yhteistä jäsenilleen tietyyssä määrin saman meren piirin eri puolilla, vaikka ihmiset eivät ehkä olisi koskaan tavanneet toisiaan.

6 Kokemuksellinen näkökulma : viestintä ja maiseman merkitykset

Kolmas tarina: ihminen maiseman kokijana

Gregorius episcopus, seruus seruorum Dej, venerabilj fratri episcopo Finlandensi, salutem et apostolicam benedictionem. Annuere consuevit sedes apostolica piis votis et honestis petencium precibus fauorem beniuolum impertiri. Eapropter, venerabilis in Christo frater, tuis iustis precibus inclinatj lucos et delubra, deputata olim ritibus paganorum, que de nouo per te conuersi ad fidem ecclesie tue voluntate spontanea contulerunt, ipsi ecclesie auctoritate apostolica confirmamus et presentis scriptj patrocini communitimus. Nullj ergo omnino hominum liceat hanc paginam nostre confirmacionis infringere uel ausu temerario contraire. Si quis autem hoc attemptare presumpserit, indignacionem omnipotentis Dej et beatorum Petri et Paulj, apostolorum eius, se nouerit incursurum. Datum Parusij ij kalendas Februarij pontificatus nostri anno secundo.

- Paavi Gregorius IX 31.1.1229 -

Paavi Gregorius IX vahvisti kirjeessään 31. tammikuuta vuonna 1229 kirkon oikeuden niihin hiippakunnan alueella oleviin uhrilehtoihin ja palvontapaikkoihin, jotka suomalaiset olivat luovuttaneet kääntyessään kristinuskoon (FMU 77). Tämä kristillistä uskoa edeltävien uskomusten kannalta tärkeiden paikkojen haltuun ottaminen noudatti katolisen kirkon vanhaa lähetystrategiaa. Sen hengessä pakanalliset pyhät paikat pyrittiin hyödyntämään kirkon toiminnassa. (Ks. lisää esim. Nilsson 1992: 9–26.) Tästä syystä keskiaikaiset kirkolliset paikat voivat ainakin joissakin tapauksissa liittyä esihistoriallisiin, yhteisölle merkityksellisiin paikkoihin (vrt. Purhonen 1998: 43). Lisäksi ne saattavat ilmaista niihin liittyvää rituaalista toimintaa. (Vrt. Turner 2003: 184–185.)

Hieman aiemmin päivätyssä kirjeessään samana vuonna 1229 paavi Gregorius IX salli Suomen piispanistuimen siirtämisen sopivampaan paikkaan (FMU 72). Sen perusteella voi todeta, että Suomen alueella oli jo vakiintuneita kirkollisia paikkoja. Lisäksi voi päätellä, että niiden sijainnilla oli merkitystä kirkon kannalta. Varhaisesta kirkollisten paikkojen valinnasta tai niiden vakiinnuttamisesta ei ole kuitenkaan yksityiskohtaisempia mainintoja. Ainakin osan Suomen alueesta arvioidaan kytkeytyneen pysyvästi kirkon piiriin 1200-luvulla (esim. Heikkilä & Lehmijoki-Gardner 2002: 352; Krötzl 2004: 198–200; Hiekkänen 2007: 13–16; Knuutila 2009a: 160). Kristillistyminen liittyi yleisempään Euroopan alueella tapahtuneeseen yhteiskunnalliseen liikehdintään (Krötzl 2005: 23).

Kirkot ja muut kirkolliset rakennelmat kuten kappelit olivat maisemassa näkyviä, erityisesti myöhemmin kivisinä rakennuksina (kuva 6.1). Mittakaavaltaan ne alkoivat poiketa muusta rakentamisesta, ja vain maallisen vallan linnat ja muut linnoitukset olivat niitä vastaavia tai suurempia mitoiltaan. Myös linnoja tehtiin puusta ja kivistä, ja eräässä vuoden

1398 lähteessä on maininta Itämaan eli silloisen Suomen puulinnoista (FMU 1080). Erilais-
ten kirkollisten ja maallisten rakennusten ja rakentamapaikkojen luonnetta menneisyydessä
valottavat siis välähdyksenomaisesti kirjeet, lainsäädäntö ja muut lähteet. Ne herättävät poh-
diskelemaan myös paikkoihin liittyviä henkisiä ja sosiaalisia merkityksiä.

Kuva 6.1 Rakennuksen näkymiseen vaikuttaa mm. katon laajuus ja väriyty, joten korjauksen aikana Porvoon kivikirkko miltei kätkeytyy maisemaan. Kuva Päivi Maaranen 2007.

Kirkko- ja linnarakennelmat maisemassa vaikuttavat kokonsa puolesta kuin monumen-
teilta. Rakennelmat näkyivät sekä rakentajilleen että alueella asuville ja liikkuville. Samalla
ne muodostivat osan sosiaalista ympäristöä. (Vrt. Altenberg 2003: 2, 25–28.) Maisemassa
näkyvien rakennelmien avulla voitiin mm. viestiä erilaisia asioita ja vaikuttaa ihmisiin ja
yhteisöön (Cherry 1987: 168). Tällä viestinnällä on tärkeä osuus paikkoihin liittyvien käsi-
tysten ja merkitysten muodostumisessa. (Vrt. Lindström et al. 2013: 98–99.) Seuraavassa
tarkasteluni kohteena ovatkin varhaisen historiallisen ajan kirkkojen ja linnojen paikat Suo-

men alueen eteläisellä rannikolla. Niiden tutkimisen avulla hahmottelen tarkemmin paikkoihin mahdollisesti tehtyjen rakennelmien avulla tapahtunutta viestintää. Lisäksi pohdin sitä, millaisia kokemuksia ja merkityksiä paikkoihin rakennelmineen voi liittyä.

6.1 Kirkko- ja linnapaikkojen sijainti

Maisemassa on monenlaisia kirkko- ja linnapaikkoja. Osa paikoista tunnetaan, mutta osaa ei pystytä edes paikantamaan. Kansantarinat paikoista tai niiden nimistä ovat voineet säilyä, vaikka tieto sijainnista on kadonnut. Osalla paikoista on myös rakennus tai rakennelmia, mutta osa on autioitunut tai jopa hävinnyt. Lisäksi maisemassa lienee kätkeytyneinä paikkoja, joiden olemassaolosta ei ole edes tietoa. Kirkko- ja linnapaikat jakautuvatkin tunnetuihin, tiedettyihin ja unohdettuihin (taulukko 6.1). Tunnetut paikat ovat niitä, jotka voi paikantaa ja joita voi myös havainnoida. Tiedetyt ovat niitä, joiden paikkaa ei enää tunneta tai paikkaa ei voi muuten havainnoida, mutta joista muut tiedot, kansanperinne tai muistitieto vielä kertovat. Unohdetut paikat ovat sen sijaan kadonneet kokonaan tietämyksen piiristä.

Paikan luonne:	Lähteet:	Paikannettavuus:
Tunnettu -> kohdetta ja paikkaa voi tarkastella	- arkistolähteet ja kirjalliset lähteet - karttalähteet - arkeologiset havainnot	- paikkatieto tiedossa - paikka voi olla maastossa nähtävissä
Tiedetty -> kohdetta voi tarkastella, mutta paikkaa ei	- arkistolähteet ja kirjalliset lähteet - tarinat - muistitieto	- ei enää paikannettavissa - voi olla löydettävissä
Unohdettu -> kohdetta ja paikkaa ei voi tarkastella	- ei tunnettua tietoa, mutta sitä voi olla löydettävissä	- voi olla löydettävissä

Taulukko 6.1 Paikan luonne ja sen muuttuminen, jos sitä koskevat lähteet ja/tai paikannettavuus muuttuvat.

Samalla tavoin kuin paikkoja koskeva tietämys ja tuntemus muuttuvat ajan kuluessa, myös paikkojen kokeminen ja niihin liittyvät merkitykset muuttuvat. Kirkko- ja linnapaikan kokeminen ja sitä kautta syntyvät merkitykset ovat ennen kaikkea kulttuuriin sitoutuvia. Kirkkopaikkoihin ja niillä oleviin rakennelmiin kytkeytyvät merkitykset ovat yleensä myös uskontoon ja uskonnollisiin kokemuksiin liittyvien käsitysten vaikuttamia. Linnapaikkoihin liittyvät merkitykset puolestaan kuvastavat yhteisön maallista päätöksentekoa ja sen menettelytapoihin liittyviä käsityksiä. Kirkollinen ja maallinen voivat myös kytkeytyä toisiinsa.

Tällöin niihin liittyvien toimijoiden tarpeet ja pyrkimykset vaikuttavat yhdessä ihmisten kokemuksiin ja niiden kautta syntyviin merkityksiin.

Varhaisen historiallisen ajan kirkko- ja linnapaikkojen maisema edellyttää myös pohdinnan avulla jäsentämistä. Sitä koskevia kuvallisia tai kirjallisia esityksiä ei tutkijalla ole nimittäin liiemmästi käytettävissään. Jossakin määrin päätelmiä voi tehdä takautuvasti historiallisten karttojen ja luonnonolojen muuttumista koskevien tietojen avulla. Niiden perusteella maisemaa luonnehti avoimuus ja pienipiirteisyys (vrt. myös luku 4.2.3). Asutuspaikat sijoittuivat ylävämille alueille viljelyyn kelpaavan ja kelpaamattoman maan rajalle, yleensä viljelyn kannalta huonommille maalajitteille. Pellot sijoittuivat puolestaan asutuksen lähelle nauhamaisina tai laikkumaisina aloina viljelyyn kelpaaville maalajitteille. Niitä reunustivat laajemmat niityt alavissa laaksoissa. Maatalousmaita ympäröivät metsäalueet olivat asutuksen keskusalueilla puustoltaan harvahkoja metsälaidunnuksen, polttopuun hankinnan ja rakennustarpeiden oton vuoksi.

Edellä kuvatun pohjalta kirkko- ja linnapaikkojen sekä niiden maisemallisen kontekstin tutkimuksen avulla voi tarkastella aineellisia paikkoja ja niihin liittyviä aineettomia ilmiöitä. Aineellisen paikan tutkimuksen avulla on mahdollista saada tarkkaa tietoa sen aistein havaittavista ominaisuuksista. Paikkaan liittyvistä aineettomista ilmiöistä tiedon saaminen on vaikeampaa. Ne syntyvät nimittäin ihmisen mielessä ja säilyvät luotettavasti vain kirjalliseen tai kuvalliseen muotoon tallennettuina. Tallentamattomistakin aineettomia ilmiöitä koskevista asioista voi kuitenkin jossakin määrin tehdä johtopäätöksiä aineellisia ominaisuuksia koskevien havaintojen perusteella. Tällä johtopäätösten teolla on kirkko- ja linnapaikkoihin keskittyvässä tarkastelussani tärkeä asema.

6.1.1 Tutkimuksen tavoitteet ja tausta

Kirkko- ja linnapaikkojen tutkimuksessa tavoitteenani on selvittää ensiksi sitä, millaisia ne ovat aineellisilta piirteiltään. Aineellisten piirteiden vertailun yhteydessä tarkastellaan paikkojen mahdollisia samankaltaisuuksia ja eroavaisuuksia. Toiseksi tavoitteena on miettiä niitä kokemuksia, mitä paikat ja niihin liittyvät rakennelmat ovat voineet synnyttää. Näiden pohdiskelun perusteella hahmotellaan paikkoihin liittyviä yhteisöllisiä merkityksiä. Lisäksi mietitään niillä olleita rakennelmia viestinnän välineinä.

Tutkimus sai alkunsa Salon Perniön maiseman muutosta ja Raaseporin Karjaan seudun ihmisen toimintaympäristöä koskevien selvitysten yhteydessä keskiajalla ilmenneistä kirkkopaikkojen siirtymisistä (Maaranen 1996: 48; Maaranen 2000a: 177, 184–185). Tiedot siirtymisistä johtivat tarkastelemaan kirkkopaikkoja laajemmalla alueella. Niiden rinnalle valittiin vertailumateriaaliksi toinen monumentaalisten rakennelmien ryhmä eli linnojen paikat. Perustutkimusvaiheessa etsittiin tietoja kirkko- ja linnapaikoista, ja tarkasteltiin niiden aineellisia piirteitä (Maaranen 2004; Maaranen 2007). Jatkotutkimuksessa aineistoa laajennettiin ja pohdittiin paikkojen merkitystä yhteisön näkökulmasta (Maaranen 2011). Ajalli-

sesti tutkimuksessa keskityttiin historiallisen ajan alun eli varhaisen historiallisen ajan tarkasteluun. Tämä johtui mm. siitä, että osaa tunnetuista kirkkopaikoista ei voitu ajoittaa kovin tarkasti. Varhainen historiallinen aika (1100/1200–1500/1600) käsittää keskiajan ja sitä seuraavan 1500-luvun (ks. tarkemmin luku 1.2 ja luvun 1 taulukko 1.5).

Kuva 6.2 Tutkimusalueen sijainti. Karttaote: Maanmittauslaitoksen Yleiskarttarasteri 1:4 500 000 aineistoa, 2010, © MML.

Tutkimusalue sijoittuu Suomen alueen eteläisimmälle rannikolle Kemiönsaarelta Virolahdelle (kuva 6.2). Alueen valinnassa vaikutti se, että siltä tunnetaan melko runsaasti kirkko- ja linnapaikkoja. Lisäksi alueeseen liittyy runsaasti perimätiedon, historiallisten lähteiden, historian tutkimuksen ja arkeologian tuottamaa tietoa. Kirkkopaikkoja koskeva tieto on runsaampaa ja sisältää mm. kansantarinoita ensimmäisistä kirkkojen paikoista. Lisäksi siihen kuuluu asiakirjoja pappiloiden maiden luovuttamisesta ja arkeologisia havaintoja eriklaisista kirkollisista rakennuksista. Linnapaikkoja koskevat tiedot ovat vähäisempiä. Kansantarinoissa kerrotaan mm. toisiaan mukailevia kertomuksia linnojen synnystä niin lännessä kuin idässä. Lisäksi arkeologisia tietojakin on jonkin verran. Myös historian tutkijat ovat käsitelleet aihetta useissa julkaisuissa, vaikka alkuperäiset historialliset lähteet ovat melko vähälukuisia.

Tiedot tutkimuksen kohteista kerättiin Museoviraston muinaisjäännösrekisteristä, erilaisista arkistolähteistä, paikallishistorioista ja muista historian ja arkeologian julkaisuista. Käytettävissä oleva tietoaineisto osoittautui suhteellisen suuresta määrästäään huolimatta puutteelliseksi (luku 1.5). Lisäksi paikkatiedon ja ajoitusten määrittely oli joskus vaikeaa (kuva 6.3). Historiallisten lähteiden puutteellisuus ja niiden tulkintojen moninaisuus muo-

dostivat omat ongelmansa (vrt. Mikkola 2010: 10). Myös arkeologisissa tiedoissa oli puutteita, joita ei tutkimuksen kuluessa voitu riittävästi täydentää. Edellä mainittujen seikkojen vuoksi aineiston analyysivaiheessa jätettiin erityisesti kirkkopaikkakohteita pois tulosten luotettavuuden parantamiseksi.

Kuva 6.3 Arkeologiset kaivaukset antavat yleensä yksityiskohtaisempaa tietoa paikan luonteesta ja iästä kuin pelkkä maan päälle näkyvien jäännösten havainnointi. Kuva Päivi Maaranen 2010.

Monet kirkko- ja linnapaikkoja koskevat tiedot kerättiin eri-ikäisistä paikallishistorioista ja kotiseutujulkaisuista. Se mahdollisti tutustumisen siihen tulkintojen kirjoon, jonka alkuperäislähteiden ja perimätiedon hyödyntäminen historian tutkimuksen kautta oli tuottanut. Tarkasteluun ei liittynyt historian tutkimuksen tuottaman tiedon arviointia uudelleen. Sen sijaan siihen yhdistettiin arkeologian ja maantieteen tuottamaa tietoa. (Ks. enemmän Maaranen 2007: 35–45.) Tutkimuksessa ei myöskään kuvailtu perusteellisesti kirkkoja, linnoja, niillä olevien rakennelmia, kirkollista toimintaa ja niihin liittyviä historiallisia tai muita ilmiöitä. Mainituista aiheista on nimittäin useita tutkimuksia (esim. Taavitsainen 1990; Pirinen 1991; Hiekkänen 1994; Lovén 1996; Suhonen 1997; Purhonen 1998; Hiekkänen 2007). Tarkastelussa keskityttiin siten itse paikkaan, siitä saatuun tietoon ja sen tulkitsemiseen maiseman muodostamassa kontekstissa.

Paikan tutkiminen edellyttää suhteellisen luotettavaa tietoa sen olemassaolosta ja sijainnista. Lisäksi tarvitaan yleensä suhteellisen luotettavaa tietoa paikan luonteesta ja iästä. Paikan sijaintia, luonnetta ja ikää koskevia tietoja kerättiin erilaisista lähteistä. Niiden antaman tiedon yhteensovittaminen oli kuitenkin haasteellista. Tutkimuksen tärkeimpiä lähteitä olivat maisematieto, arkeologisia kohteita koskevat tiedot, kirjalliset alkuperäislähteet ja niitä koskeva humanistinen tutkimustieto (vrt. luku 1). Kuvallisista alkuperäislähteistä tärkeimpiä olivat historialliset kartat, joita hyödynnettiin myös tiedon jäsentämisessä kartografian keinoin.

Analysoitu tekijä:	Luokitus:	Sisältö:
<i>Yleissijainti:</i> -paikan sijoittuminen suhteessa mereen	saaristossa meren rannassa meren tuntumassa sisämaassa	rannikosta kauempana merellä välittömästi meren rannassa tai hyvin lähellä ei välitöntä meriyhteyttä, alle 10 km rannasta sisämaassa yli 10 km päässä meren rannasta
<i>Maastosijainti 1:</i> - sijaintialueen geomorfologinen korkokuvatyyppi	polygeneettinen glasigeeninen glasifluviaalinen mariininen	kallioperäkorkokuva jäätikkösyntyinen korkokuva jäätikön sulavesisyntyinen korkokuva merisyntyinen korkokuva
<i>Maastosijainti 2:</i> - paikan sijoittuminen maanpinnan muodostumille	selänne tasanne kohouma kumpare saari niemi	pitkänomainen selännemäinen muoto muusta ympäristöstä kohoava tasannemuoto muusta ympäristöstä kohoava kumpumuoto kohoumaa suurempi kohoava kumpumuoto saari, käytetty vain linnapaikkojen osalta niemi, käytetty vain linnapaikkojen osalta
<i>Sijoittuminen suhteessa vesireitteihin:</i> - paikan sijoittuminen suhteessa erilaisiin vesireitteihin	meri meri/joki järvi järvi/joki joki	merireitti reitti meren ja joen kautta järvireitti reitti järven ja joen kautta jokireitti
<i>Sijoittuminen suhteessa reittien risteymäkohtiin:</i> - paikan sijoittuminen suhteessa erilaisiin maa- ja vesireittien risteymäkohtiin	meri - maa järvi - maa joki -maa järvi - joki - maa meri - joki - maa vesi - vesi	meren ja maareitin risteymä järven ja maareitin risteymä joen ja maareitin risteymä järven, joen ja maareitin risteymä meren, joen ja maareitin risteymä vesireittien risteymä, ei maareittia

Taulukko 6.2 Tutkimuskohteista kerätyt tiedot (ks. myös taulukko 6.3).

Tutkimusmenetelminä käytettiin maastossa kävelyä, tiedon keräämistä ja jäsentämistä, lähdeanalyysia ja kartta-analyysia. Maastossa kävelyn avulla tarkasteltiin mm. paikoissa mahdollisesti havaittavissa olevia arkeologisia ilmiöitä ja niiden suhdetta toisiinsa. Lisäksi tarkasteltiin paikkojen ympäristössään näkymiseen vaikuttavia tekijöitä. Kartta-analyysien avulla tuotettiin tietoa paikoista ja niiden välittömästä lähiympäristöstä. Lisäksi tarkasteltiin paikkoja esimerkiksi suhteessa toisiinsa, luonnonmaantieteellisiin piirteisiin ja kulkureitteihin. Joissakin tapauksissa kohteita tarkasteltiin myös ilmakuvista. (Ks. taulukot 6.2 ja 6.3).

Tiedon jäsentämisen yhteydessä tehdyn ristiin vertailun avulla testattiin alkuperäisten historiallisten lähteiden ja niihin perustuvien tulkintojen vakuuttavuutta. Tässä tarkasteltiin erityisesti tutkijoiden eri aikoina lähteistä esittämiä johtopäätöksiä. Lähdeanalyysin avulla selvitettiin, mitä lähteitä tutkijat olivat eri aikoina hyödyntäneet. Tiedon keräämiseen yhteydessä arvioitiin luotettavuutta sekä kirjoitettujen tekstien käsittelyn yhteydessä, aineistoja kartta-analyysiin valmisteltaessa että kartta-analyysin tuottamaa tietoa tarkastellessa. Arvioinnissa verrattiin tulkintojen pysyvyyden näkökulmasta kohteesta aiemmin esitettyjä käsityksiä ja tutkimusaineiston tarkastelun aikana syntyneitä ajatuksia. Ennen tulosten tulkintavaihetta arvioitiin vielä tutkimuksen tuloksia vertaamalla niitä toisiinsa ja käytettävissä olevaan vertailutietoon.

Analysoitu tekijä:	Luokitus:	Sisältö:
<i>Näkyvyys:</i> -paikan näkyvyys maisemaympäristössä - analyysissa kirjattu erikseen tieto kohteista, jotka kahden tai useamman maisematilan rajalla	hyvin laaja laaja kohtalainen suppea rajasijainti	näkyvyys kaukomaisemassa (laajapiirteinen) näkyvyys kaukomaisemassa (pienipiirteinen) näkyvyys lähimaisemassa (ei näkemäesteitä) näkyvyys lähellä (maisemassa näkemäesteitä) useamman maisematilan rajalla
<i>Sijoittuminen suhteessa maareitteihin:</i> - paikan sijoittuminen suhteessa maareitteihin	Suuri Rantatie Suuren Rantatien sivureitti muu 'suuri' reitti Paikallisreitti	Suuri Rantatie Suurelle Rantatielle vievä pienempi reitti Meritie tai muu tunnettu suurempi reitti tai sellaiselle vievä sivureitti tunnettu tai mahdollinen paikallisreitti
<i>Sijoittuminen suhteessa asutukseen:</i> - paikan sijoittuminen suhteessa asutuksen keskusalueisiin	keskus periferia	sijoittuminen keskusalueelle tai sen reunalle sijoittuminen keskusalueen ulkopuolelle
<i>Sijoittuminen suhteessa merkittäviin toimintapaikkoihin:</i> - linnapaikan sijoittuminen suhteessa kirkkopaikkaan - linnapaikan sijoittuminen suhteessa kauppapaikkaan	lähellä ei lähellä	samassa maisematilassa tai sen reunoilla sijoittuminen selvästi kauemmaksi, toiseen maisematilaan
<i>Tiedon luotettavuus:</i> - kirkkopaikkojen sijaintitiedon luotettavuus - ajoitustiedon luotettavuus	varma todennäköinen mahdollinen epätodennäköinen	varma historiallinen lähde tai arkeologinen tieto melko luotettava lähde tai arkeologinen tieto epävarma lähde tai epävarma arkeologinen tieto epävarma lähde, ei lähdeä tai ei arkeologista tietoa

Taulukko 6.3 Tutkimuskohteista kerätyt tiedot (ks. myös taulukko 6.2).

Merkittävä rooli tutkimuksessa on ollut geomorfologialtaan tarkoilla, sotilaskäyttöön valmistelluilla 1700–1800-luvun kartta-aineistoilla ja niiden analyysillä (Alanen & Kepsu 1989: 7–11). Tarvittaessa historiallisten karttojen tietoja täydennettiin Maanmittauslaitoksen Kansalaisen karttapaikan nykykartta- ja ilmakuvamateriaalilla. Joidenkin kohteiden analyysissä hyödynnettiin myös arkistolaitoksen Digitaalarkiston kartta-aineistoja. Historiallisten karttojen avulla arvioitiin mm. paikoilla olleiden rakennelmien näkyvyyttä. Erityisesti arvioitiin näkyvyyttä sen mukaan, millaiselta etäisyydeltä paikka ja sillä oleva raken-

nelma olisivat voineet olla havaittavissa ympäristössään. Maalla näkyvyyttä arvioitiin suhteessa avoimeen maisemaan eli peltoihin, niittyihin ja järviin. Metsäiset ja kallioiset alueet tulkittiin tällöin näkyvyyden esteiksi. Merimaisemassa näkyvyyttä arvioitiin suhteessa avoimiin merenselkiin ja saariin. Tällöin esimerkiksi saaret tulkittiin näkyvyyden esteiksi. Näkyvyyden arviointi perustui systemaattiseen pisteotantaan, jossa pisteiden lukumäärä on suhteessa näkymän laajuuteen (Laaksonen 1991: 75–76).

Kirkko- ja linnapaikkojen valintaa ja käyttöä koskevia historiallisia lähteitä tarkastellaan luvussa 6.1.2 taustaksi havainnoilleni. Paikkojen yksityiskohtaisemman erittelyn ja niiden ominaisuuksia koskevan analyysin tulokset esitellään luvuissa 6.1.3–6.1.4. Analyysin tulosten perusteella tehtyjä johtopäätöksiä kirkko- ja linnapaikoista maisemassa ja niiden viestinnällisestä roolista ja merkityksistä käsitellään puolestaan luvussa 6.2.

6.1.2 Paikan valinta ja rakentaminen historiallisissa lähteissä

Kirkko- ja linnapaikkojen valinnasta ja rakentamisesta varhaisella historiallisella ajalla on mainintoja erilaisissa historiallisissa lähteissä. Suomen alueen kirkollisten olojen tarkempaan järjestämiseen liittyvä lähde on keskiaikainen käsikirjoituskokonaisuus *Codex Aboensis*. Se on ollut nimenomaan Suomen alueella käytettäväksi tarkoitettu lakien kokooma. *Codex Aboensis* ei ole yhtenäinen kokonaisuus, vaan koostettu eri-ikäisistä keskiaikaisista lakiteksteistä. Yksi sen osista on varhainen kirkkojen rakentamiseen ja kirkollisen elämän säätelyyn liittyvä Uplannin lain Kirkkokaari (Laki 1296). Se ajoittuu 1200-luvun lopulle, mutta vakiintui useammaksi vuosisadaksi Ruotsin ja Suomen alueet käsittävän valtakunnan kirkkolaiksi. (Blomstedt 1977: 17, 19, 22.)

Uplannin lain Kirkkokaareissa tulee esiin mm. se, että kukaan ei saa uhrata epäjumalille tai uskoa uhrilehtoihin tai -kiviin. Edelleen mainitaan, että Kristus käskee kirkon rakennettavaksi ja että sinne jokainen on vietävä kastettavaksi ja haudattavaksi. Kirkkoa rakennettaessa pitää kristittyjen miesten ”...yhdessä pitäjän papin kanssa mennä piispan luo ja pyytää tältä lupa kirkon rakentamiseen...”. Luvan saamisen jälkeen pitäjän maanomistajien tulee pitää kokous. Lisäksi kunkin tulee tehdä rakennuspäivätöitä ja ajaa rakennustarpeita paikalle määräyksien mukaan. Kirkkokaaren mukaan kirkon varustuksiin kuuluvat mm. alttari, kirkonkellot ja kirkkotarha aitoineen (kuva 6.4), veräjineen ja veräjän katoksineen. Viime-mainitusta säädetään vielä, että kirkkotarhan luhistuessa tulee järjestää pitäjänmiesten toimittama katselmus. Luhistuneista osuuksista maksetaan sakkoa, joista vastaavat aitaosuuksien haltijat. (Laki 1296: 1, 1 § 1, III, IV § 1, XVII.)

Joitakin viitteitä kirkon paikan merkinnästä ja muista käytäntöihin liittyvistä asioista on tulkittu voitavan jäljittää Kirkkokaaren alkukirjaimien kuvituksista. Niistä kahden on arvioitu liittyvän kirkon rakentamiseen. Toisessa kuvassa mies pystyttää merkkipaalua ilmeisesti kirkon tulevalle paikalle. Toisessa kuvassa kaksi miestä katsoo vasempaan ja yksi, ilmeisesti rakentamissopimusta noudattamaton, kulkee pois oikealle. (Vilkuna 1997: 68–69.)

Tarkemmin Uplannin lain Kirkkokaassa ei anneta kirkon rakentamisesta tai paikan valinnasta ohjeita. Erillinen, mahdollisesti Suomen aluetakin koskeva maininta kirkon sijoituspaikasta on ilmeisesti 1300-luvulta. Sen mukaan temppele tuli pystyttää kristityn maan ja pakanamaan rajalle. (Erikskrönikan säkeet 1328–1329 Ylikankaan 1973: 103 siteerattuna.) Viimemainittu tieto saattaa kuitenkin viitata linnan sijoittamispaikkaan kirkon paikan sijasta (vrt. Lönnroth & Linna 2013: 99).

Kuva 6.4 Kirkkotarhan rauennutta kiviaitaa Vihdin kivikirkon rauniolla. Kuva Päivi Maaranen 2008.

Maanlakien kirkkokaarien määräykset olivat saaneet vaikutteita mm. katolisen kirkon järjestäytymisestä, hallinnosta ja opista säätäneestä kanonisesta oikeudesta. Se oli samaan aikaan muuttamatonta jumalallista ja muutettavaa inhimillistä oikeutta. Kanonisen oikeuden käyttö vaikutti myös Suomen alueella ainakin 1200-luvulta alkaen. Tarkemmin seurakuntahallintoon liittyvistä asioista säädettiin Turun hiippakunnan piispan säännöksillä. Niissä säädettiin yksityiskohtaisemmin mm. seurakunnan perustamisesta, kirkkorakennuksen suunnittelusta ja rakentamisen yksityiskohdista. (Knuutila 2009b: 167, 170–171, 174.) Kirkon paikan valintaan ei näissä säännöksissä otettu ilmeisesti tarkemmin kantaa.

Kirkkojen rakentamista ohjattiin siis vanhoissa maanlaeissa, mutta linnojen tai muiden linnoitusten rakentamisesta niissä ei ole varsinaisesti mainintoja. Maunu Eerikinpojan maanlain Kuninkaankaassa 1300-luvulta mainitaan vain, että "...ulkomaista miestä [ei]

tule ottaa ... vallitsemaan linnoja tai maakuntia...” ja ”...kuninkaan tulee hoitaa linnoja ja maakuntia...”. Lisäksi mainitaan, että ”...jos kuningas tarvitsee apua linnojensa... rakentamisessa...” ja ”...[huomenlahjaksi]... ei ole oikeutta antaa linnoja tai varustuksia...” (Laki 1349: V § 4, V § 5, V § 6, X.) Maanlain näkökulmasta kuningas siis rakensi, hallitsi ja hoiti linnoja mielensä mukaan, mutta vastuullisesti.

Kuva 6.5 Raaseporissa sijaitsevan Tammisaaren Raaseporin linnan kalliosaarta aikanaan ympäröineen vedenalaisen paaluvarustuksen jäännöksiä on paikoin edelleen nähtävissä. Kuva Päivi Maaranen 2006.

Linnapaikkojen valitsemisesta ja linnoittamisesta annetaan erikseen ohjeita mm. keskiaikaisessa kirjoituksessa *Om konunga och hövdingastyrelse*. Se on ilmeisesti 1300-luvulta ja eräänlainen hallitsemisen käsikirja (ks. enemmän Dannert 1938). Kirjoituksessa mainitaan linnan paikasta "At godhe borgha stadhi skulu wara å hårdom berghom ok hälla klintom/ I forsom älla flotmosom/ å utnäsiom widh haf älla sioastrand/ Ther ängin må vndi grundwal grava/" (Konungastryselsen: 84–85). Lisäksi mainitaan, että hyvässä linnassa oli muurit ja muita varustuksia. Linnan ympärille tuli myös kaivaa hautoja. (Ks. myös Johansen

& Petterssen 1993: 22.) Tärkeä linnan sijoittumiseen liittyvä seikka oli veteen liittyvän yhteyden varmistaminen (Hahr 1930: 191 Johansenin & Petterssenin 1993: 22–23 siteeraamana). Linnapaikaksi sopivat siis edellä kuvatun perusteella mm. kalliot sekä koskien ja soiden yhteydessä olevat paikat. Lisäksi sopivia olivat meriin ja järviin työntyvät niemet (kuva 6.5). Linnassa itsessään oli puolestaan muurit, hautoja ja muita varustuksia.

Eerikinkronikassa 1300-luvulta on myös joitakin mainintoja linnojen rakentamisesta. Esimerkiksi Hämeen linnasta kerrotaan, että "kristityt rakensivat sinne linnoituksen". Tais- telussa karjalaisia vastaan mainitaan kristittyjen rakentaneen Viipurin linnan kokonaan ki- vestä "paikkaan, missä kristitty maa loppuu ja pakanamaa alkaa". Pähkinäsaarella kerrotaan olleen etuvartion, jossa oli mm. rintavarustuksia, silta, vallihauta kahden joen välissä, paa- lularustus ja kahdeksan puolustustornia ampuma-aukkoineen. Edelleen mainitaan, että "kristityt halusivat rakentaa linnan Neva ja Ohta-joen väliin paikkaan, jossa molemmat joet kohtaavat ja muodostavat niemen". Ruotsia koskien mainitaan Bohusiin rakennettu linna, joka tuotti keskeneräisyydestään huolimatta haittaa jokea ylä- ja alavirtaan matkaaville. Tukholmaan todetaan puolestaan rakennetun kauniin linnan. Jönköpingissä mainitaan ra- kennetun puinen linna kivipulan vuoksi, ja Nyköpingin linnassa kerrotaan olleen muuri ja muurinsakarot. (Lönroth & Linna 2013: 29, 61, 72, 99, 103, 104–106, 144, 153, 183). Ee- rikinkronikan perusteella voikin todeta linnojen rakentamisessa vaikuttaneen mm. paikan ja käytettävissä olevien materiaalien.

Lyhyesti mutta silti valaisevasti tietoa linnanpaikan valinnasta Suomen alueella antavat myös muutamat muut keskiajan lähteet. Vuonna 1367 kuningas Albrekt Mecklenbugilainen määräsi purkamaan Satakunnassa olevan linnan. Lisäksi hän määräsi rakentamaan sen kuninkaan tai kruunun maalle paikkaan, jossa siitä ei olisi haittaa yleiselle edulle. (Salminen 2009: 21, 34.) Ote kuningas Kustaa Vaasan kirjeestä vuodelta 1525 koskee myös linnan siirtämistä: "Tiil Niels Grabbe, at han icke byggher wiidh thet gambla sloth wthan wiid Ekenes, ther man lægligare med skiip och iacther tilkomma kan; oc leg tiigh win om ath befesthe thet med blockhws och annen deel, ath gaardhen icke ken saa hasteliga bliffwa forraskath." (FMU 6225; ks. myös FMU 6376). Kirjeen mukaan Raaseporin kivilinnan korjaamisen sijaan tuli rakentaa uusi linna, ja sen paikan valintaan vaikutti erityisesti saavutet- tavuus vesitse. Albrekt Mecklebugilaisen määräyksessä ohjaava tekijä oli puolestaan haitta yleisen edun kannalta.

1500-luvulta tietoa Ruotsin ja Suomen alueen linnapaikoista saa esimerkiksi Olaus Mag- nuksen teoksesta *Historia de gentibus septentrionalibus* eli *Historia om de nordiska folken*. Teoksessa käsitellään mm. linnojen valtaamista, ja annetaan tietoa niiden rakentamisesta ja paikoista. Linnoista todetaan, että ne ovat vaikeasti saavutettavia sijainniltaan, ja rakennettu luonnon tarjoamia varustuksia parantamalla. Paikat ovat sellaisia, joissa on luonnon puo- lesta ja rakentamalla suotuista linnoittaa, ja erikseen mainitaan vaikeakulkuisten kallioiden päälle rakennetut linnat. Linnoissa kerrotaan olevan esilinnvoja, rintavarustuksia, torneja, ve- sihautoja, valleja ja korkeita muureja. Lisäksi veteen kerrotaan laaditun erilaisia paalu- ja lankkuvarustuksia. Talvisin linnojen luokse mainitaan tehdyn muureja jääkimpaleista ja ha- katun jäähän avoimia vesialueita. Olavinlinnasta kerrotaan, että se on rakennettu kalaisen virran äärelle pyöreälle kalliolle. Linnaan on yksi kulkuaukko, jolle kuljetaan tuulivoimalla

nostettavan sillan kautta. (Magnus 1555: 396, 398, 402, 450, 518, 560, 961.) Olaus Magnuksen kuvausten perusteella voi arvioida linnapaikalle olennaista olleen vaikeapääsyyssyden, luonnon muodostamien varustuksien olemassaolon ja linnoitettavuuden.

Edellä käsitellyt erilaiset historialliset lähteet antavat viitteellistä tietoa kirkko- ja linnapaikkojen valinnasta, rakentamisesta ja ylläpidosta. Ohjeiden vaikutuksista ja lakien noudattamisesta ei ole kuitenkaan tarkkaa tietoa. Lait ja käytäntö saattoivat kyllä vastata toisiinsa ainakin jotenkin, mutta lakeja ehkä pikemminkin sovellettiin kuin pantiin täytäntöön sellaisenaan. (Korpiola 2009: 203–204, 206–207.) Joka tapauksessa tarkastelun perusteella voi todeta, että kirkollisten rakennusten paikkojen valinnasta ei anneta selkeitä ohjeita. Sen sijaan ohjeistetaan oikeisiin ja yhteisöllisiin menettelytapoihin. Linnojen paikkojen valintaan ja varustamiseen annetaan puolestaan suoria neuvoja. Yleisesti vaikuttaakin siltä, että kirkko- ja linnapaikan valinnan perusteena ei ollut helpoimman rakentamisen varmistaminen. Sen sijaan siihen vaikuttivat esimerkiksi linnapaikkojen osalta käyttötarkoitukset ja kirkkopaikkojen osalta yhteisölliset tarkoitukset. Paikkojen valinnalla ja rakentamisen tavoilla oli siten selkeästi merkitystä niin käytännöllisessä kuin sosiaalisessa mielessä.

6.1.3 Paikan luonne ja ajoittuminen

Linna- ja kirkkopaikkoihin keskittyvä tutkimukseni käsittää yhteensä 86 paikkaa. Niihin lukeutuu 19 kivikirkon paikkaa (kuvat 6.6–6.8) ja 53 muuta kirkkopaikkaa (liitteet 8–9). Viimemainituista on tietoja historiallisissa lähteissä tai kirjallisuudessa mm. ensimmäisten tai vanhojen kirkkojen paikkoina, tai kivikirkkoa edeltäneiden kirkkojen paikkoina. Muista kuin kivikirkon paikoista tiedon luotettavuuden analysoinnin perusteella luotettavasti kirkkonpaikoiksi osoittautui 12 kohdetta. Tällaisia ovat esimerkiksi Kemiön Kyrkön Kyrksundet Kemiönsaarella, Kotkan Kymenkartano ja Raaseporin linnan kirkkorakenne Raaseporin Tammisaarella. Melko luotettavia paikkoja oli viisi. Lisäksi 19 paikkaa vaikutti mahdollisilta kirkkopaikoilta ja 17 epätodennäköisiltä paikoilta.

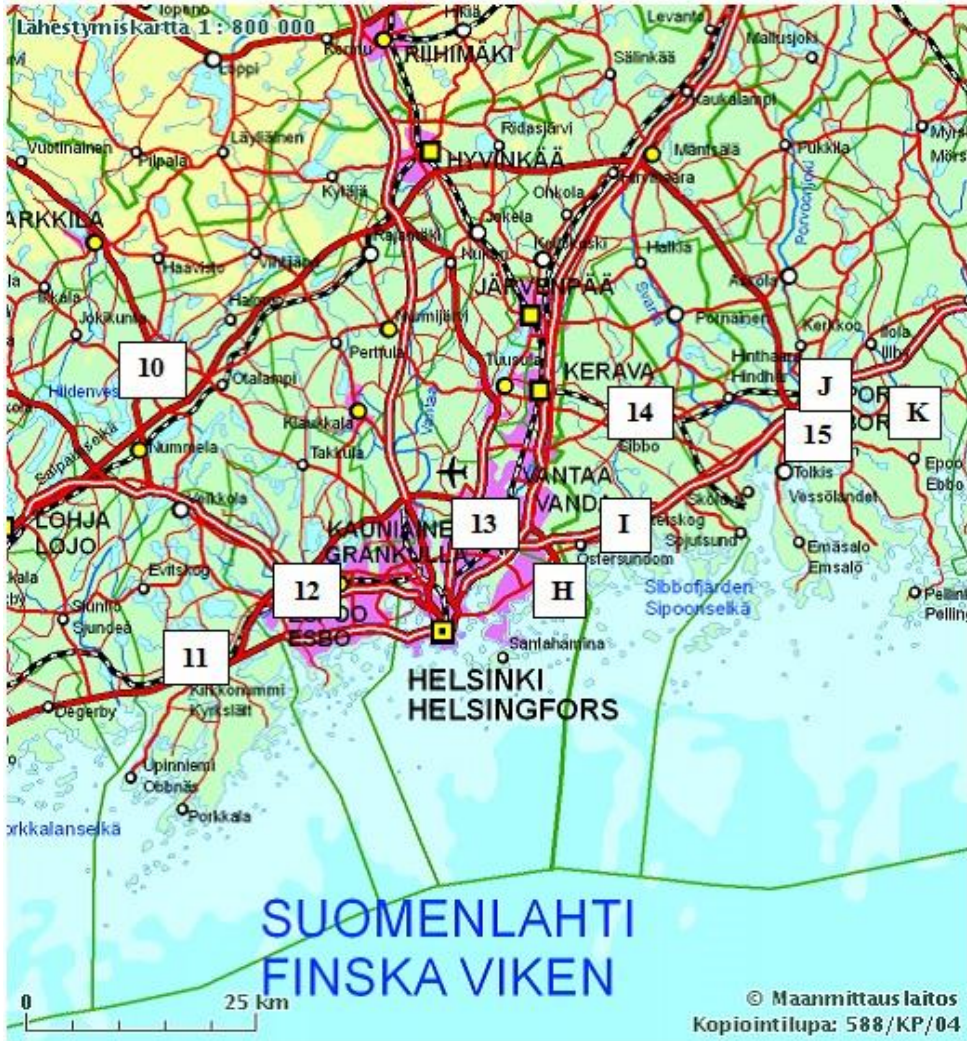
Tutkimusalueella on runsaasti myös erilaisia ja eri-ikäisiä linnapaikkoja (kuvat 6.6–6.8). Niiden osalta tutkimus käsittää 14 linnan tai muun linnoituksen paikkaa (liitteet 8–9). Seitsemässä tutkimuksen kohteena olleista paikoista on muinaislinnatyypisiä varustuksia. Niissä on kiven- ja maansekaisia rakenteita mäen tai kallion huipulla tai rinteillä. Joissakin on myös esilinnatyypinen rakenne, kuten esimerkiksi Raaseporissa Karjaan Haveråkersbergetillä ja Sutarkullassa (vrt. Uotila 1998: 14). Mahdolliset esilinnat ovat melko vaatimatonta kooltaan, eikä kohteissa ole havaittavissa maan päälle merkkejä asumuksista tai muista rakennuksista.

Viidellä linnapaikoista on pienlinna, joita luonnehtivat erilaiset maasta tehdyt vallit ja maahan kaivetut haudat (kuva 6.9). Joiltakin pienlinnoista on tietoja myös kivisten tai tiilestä tehtyjen rakennusten jäännöksistä. Pienlinnoilla on voitu tilapäisen ja lyhytaikaisen oleskelun sijaan viipyä ilmeisesti pidempään, mahdollisesti jopa melko pysyväisluonteisesti. Osaan näistä liittyy myös vedenalaisia paaluvarustuksia (esim. Suhonen 2000: 167–

168). Lisäksi tutkimusaineistoon sisältyy yksi kivilinnan paikka ja yksi mahdollinen vartiotorin paikka.

Kuva 6.6 Kivikirkkojen ja linnapaikkojen sijainti tutkimusalueen läntisimmässä osassa. 1 = Kemiönsaaren Kemiö (1460–1500), 2 = Salon Perniö (1460–1480), 3 = Raaseporin Tenhola (1460–1480), 4 = Salon Kisko (1500–1550), 5 = Raaseporin Pohja (1460–1490), 6 = Raaseporin Karjaa (1460–1480), 7 = Inkoo (1490–1530), 8 = Lohja (1510–1529), 9 = Siuntio (1480–1490). A = Horsbäck Kastalet Raaseporin Tammisaarella (ajoitus epävarma), B = Sutarkulla Raaseporin Karjaalla (1300-luku tai varhempi), C = Raaseporin linna Raaseporin Tammisaarella (1300–1500-luku), D = Haveråkersberget Raaseporin Karjaalla (1300-luku tai varhempi), E = Junkarsborg Raaseporin Karjaalla (1200–1300-luku), F = Riddarkil Raaseporin Karjaalla (1300-luku?), G = Skällberget Siuntiossa (1300-luku tai varhempi). Kartta: © Maanmittauslaitos/lupnumero 53/MML/09.

Kuva 6.7 Kivikirkkojen ja linnapaikkojen sijainti tutkimusalueen keskiosassa. 10 = Vihti (1480–1500), 11 = Kirkkonummi (1400-luku), 12 = Espoo (1485–1490), 13 = Helsingin pitäjän Vantaalla (1450–1460), 14 = Sipoo (1450–1455), 15 = Porvoo (1450–1460). H = Vartiokylän linnavuori Helsingissä (1300-luku), I = Sibbesborg Sipoossa (1300-luku), J = Iso Linnamäki Porvoossa (1300-luku), K = Husholmen Porvoossa (1300-luku). Kartta: © Maanmittauslaitos/lupnumero 53/MML/09.

Tutkimuksen ulkopuolelle jäi joitakin mahdollisia kirkko- ja linnapaikkoja. Tällainen on esimerkiksi kirkkopaikoista Porvoossa Pellinge Sandholmen, josta ei ollut luotettavaa paikantietoa käytettävissä analyysivaiheessa. Kohde osoittautui sittemmin maastotarkastuksessa

pääosin tuhoutuneeksi. Lisäksi tarkastelun ulkopuolelle jäi Ruotsinpyhtään Kyrckulla Loviisassa. Se tuli ilmi analyysivaiheen jälkeen, eikä siihen ei liittynyt esimerkiksi kansanperinnettä kirkkopaikasta.

Kuva 6.8 Kivikirkkojen ja linnapaikkojen sijainti tutkimusalueen itäosassa. 16 = Loviisan Pernaja (1430–1445), 17 = Pyhtää (1455–1465), 18 = Haminan Vehkalahti (1430–1470), 19 = Virolahden Virolahden (1500–1550). L = Artjärven Linnamäki Orimattilassa (1300-luku?), M = Artjärven Nuppilinna 1 Orimattilassa (ajoiutus epävarma), N = Vehkalahtien Salmenkylän Linnamäki Haminassa (1300-luku?). Kartta: © Maanmittauslaitos/lupanumero 53/MML/09.

Linnapaikoista epämääräisten tietojen vuoksi tutkimukseen ei sisällytetty esimerkiksi Karjaan Barkarkullaa Raaseporissa tai Porvoon Hagaa (Nyberg 1991: 8–11; Hiekkänen

2003b; Voionmaa 1925: 36–37; Lóven 1996: 183). Ulkopuolelle jäivät myös Inkoon Haga ja Kaggeborg/Kanggeborg, Hiittisten Högholmen Kemiönsaarella ja Lohjan Kirkniemi Borgberg (Brenner 1936a: 120; Lovén 1996: 421–422, Siiriäinen 1973: 42, 50). Näistä kohteista ei ollut käytettävissä kunnollisia arkisto- tai paikkatietoja, tai niille ei voitu tehdä tutkimuksen puitteissa maastotarkastusta. Lisäksi tutkimuksen ulkopuolelle jäivät Raaseporissa Tammisaaren Linnanmäki (Slottsbacken) ja tutkimusalueelta tunnetut yhdeksän rautakautiseksi (0/50–1100/1200 jKr.) oletettua linnapaikkaa.

Kuva 6.9 Porvoon Ison Linnamäen kuivahaudat ovat tutkimusalueen linnapaikoista kooltaan suurimmat kaivannot. Kuva Päivi Maaranen 2006.

6.1.4 Paikan ominaisuudet ja sijoittuminen

Paikan ominaisuuksia koskevien tietojen analysointi ja yhdistäminen tuottivat monenlaista tietoa tutkimusalueen kirkko- ja linnapaikoille tyypillisistä piirteistä. Seuraavassa niistä käsitellään paikan maastosijaintia sekä muodostuma- että korkokuvatasolla. Lisäksi tarkastellaan paikan sijoittumista suhteessa meren rantaan ja kulkureitteihin. Lopuksi arvioidaan vielä lyhyesti paikan näkyvyyttä maisemassa. Paikkoja koskevat analyysitulokset on koostettu tiivistetysti taulukoihin 6.4–6.6 niiden vertailun helpottamiseksi.

Sijoittuminen		kpl
Sisämaa	42,11 %	8
Meren tuntuma	31,58 %	6
Meren ranta	26,32 %	5
Saaristo	0,00 %	0
Näkyvyys		
Hyvin laaja	15,79 %	3
Laaja	47,37 %	9
Kohtalainen	36,84 %	7
Suppea	0,00 %	0
Sijainti/muodostumatyyppi		
Kumpare	5,26 %	1
Kohouma	15,79 %	3
Kohouma/rinne	0,00 %	0
Selänne/tasanne	15,79 %	3
Tasanne	63,16 %	12
Sijainti/korkokuvatyyppi		
Polygeneettinen	10,53 %	2
Glasigeeninen	21,05 %	4
Glasifluviaalinen	21,05 %	4
Mariinen	47,37 %	9
(Rajasijainti)	42,11 %	8
Sijainti/maareitit		
Suuri Rantatie	52,63 %	10
Suuren Rantatien sivureitti	26,32 %	5
Paikallisreitti	10,53 %	2
Meritie	10,53 %	2
Sijainti/vesireitit		
Järvi	10,53 %	2
Järvi/joki	15,79 %	3
Joki	31,58 %	6
Meri/joki	5,26 %	1
Meri	31,58 %	6

Sijoittuminen		kpl
Sisämaa	16,67 %	6
Meren tuntuma	30,56 %	11
Meren ranta	25,00 %	9
Saaristo	27,78 %	10
Näkyvyys		
Hyvin laaja	5,56 %	2
Laaja	63,89 %	23
Kohtalainen	30,56 %	11
Suppea	0,00 %	0
Sijainti/muodostumatyyppi		
Kumpare	2,78 %	1
Kohouma	41,67 %	15
Kohouma/rinne	5,56 %	2
Kohouma/tasanne	2,78 %	1
Tasanne	47,22 %	17
Sijainti/korkokuvatyyppi		
Polygeneettinen	27,78 %	10
Glasigeeninen	8,33 %	3
Glasifluviaalinen	25,00 %	9
Mariinen	38,89 %	14
(Rajasijainti)	22,22 %	8
Sijainti/maareitit		
Suuri Rantatie	11,11 %	4
Suuren Rantatien sivureitti	47,22 %	17
Paikallisreitti	16,67 %	6
Meritie	2,78 %	1
Sijainti/vesireitit		
Järvi	2,78 %	1
Järvi/joki	8,33 %	3
Joki	30,56 %	11
Meri/joki	8,33 %	3
Meri	50,00 %	18
Sijainti/kulkureittien risteyskohta		
Järvi+maa	2,78 %	1
Järvi+joki+maa	2,78 %	1
Joki+maa	30,56 %	11
Meri+maa	16,67 %	6

Taulukot 6.4-6.5 Kivikirkon paikkoja koskevat analyysitiedot koostettuna vasemmalla ja muita kirkkopaiikkoja koskevat oikealla.

Kivikirkon paikka (taulukko 6.4) on useimmiten tasanteella tai selänteellä olevalla tasanteella. Lisäksi se sijoittuu useimmiten mariinisen korkokuvan alueelle. Mariininen korkokuva tutkimusalueella on muinaisen meren synnyttämää ja muovaamaa maaperän korkokuvaa. Sille luonteenomaisia ovat laajuudeltaan vaihtelevat savensekaiset tasaiset tai loivasti kumpuilevat alueet. Nämä alueet olivat sopivia laiduntamiseen ja viljelyyn. Sen vuoksi ne olivat varhaisella historiallisella ajalla asutuksen keskusalueilla jo todennäköisesti melko laajalti ihmisen käyttöön otettuja.

Kuva 6.10 Inchoon kivikirkko on näkynyt myös merimaisemassa. Kuva Päivi Maaranen 2008.

Yli puolet kivikirkkojen paikoista on meren rannassa tai sen välittömässä läheisyydessä laajemman maavyöhykkeen erottamana eli meren tuntumassa (kuva 6.10). Näillä paikoilla olevat kirkkorakennukset ovat näkyneet aikanaan myös merimaisemassa. Vajaa puolet kivikirkkojen paikoista on selkeästi sisämaassa, vähintään noin 10 kilometrin päässä meren rannasta. Ne eivät ole enää näkyneet merimaisemassa, vaan sisämaan maatalousmaisemassa. Historiallisten karttojen pohjalta arvioituna kivikirkot ovat olleet laajalti tai erittäin laajalti havaittavissa maisemassa sijaintipaikoiltaan. Näkyvyyttä maisemassa on parantanut sijoittuminen mariiniseen korkokuvatyyppiin tai sen reunamille.

Useimmat kivikirkkojen paikat sijaitsevat keskiaikaan periytyvän Suuren Rantatien (lun 5 kuva 5.20) varrella tai läheisyydessä. Viimemainituista paikoista osa on ilmeisesti

ollut Suurelle Rantatielle vievien pienempien maareittien tai jopa sen vanhojen, sittemmin oikaisuisissa muuttuneiden linjausten varsilla (Salminen 1993: 82–83, 240–241, 286, sivu 323 viite 128). Mainituksi pienemmiksi, mahdollisesti jo keskiajalta periytyviksi sivureiteiksi on tulkittu Suuren Rantatien linjaukseen kirkoilta yhtyvät ja Kuninkaankartastossa näkyvät pienet tiet, jotka voivat olla myös nk. kirkkoteitä (Alanen & Kepsu 1989; Haggrén 2015: 499–500).

Yli puolet kivikirkkojen paikoista sijoittuu jokien varsiiin tai jokien ja järvien yhtymäkohtiin. Lisäksi kaikki kivikirkkojen paikat ovat erilaisten potentiaalisten kulkureittien yhtymäkohdissa. Vain pieni osa kivikirkkojen paikoista sijoittuu selkeästi vesireiteistä kauemmas. Tämän vuoksi vesireittien merkitys paikkojen saavuttavuuden näkökulmasta vaikuttaa erittäin suurelta.

Muiden kirkkopaikkojen tutkimuksessa kartta-analyysin ulkopuolelle jätettiin epätodennäköisiksi arvioidut kirkkopaikat (ks. luvun 6.1.2 alku). Tutkimuksen perusteella muut kirkkopaikat (taulukko 6.5) sijoittuvat useimmiten kohoumilta tai tasanteille. Lisäksi ne sijoittuvat hieman useammin mariiniseen kuin polygeneettiseen tai glasifluvialaiseen korkokuvaan. Polygeneettiselle korkokuvulle tutkimusalueella on luonteenomaista rikkonainen ja pienipiirteinen kallioisten ja metsäisten kohoumien maasto. Maaperälle tyypillistä niillä alueilla ovat vaihtelevat, hienoainessekoitteisetkin moreenikerrostumat. Glasifluvialainen korkokuva liittyy puolestaan alueella jääkauden lopun sulamisvaiheessa syntyneisiin reuna-
muodostumiin ja harjujaksoihin sorine, siltteine ja hiekkoineen.

Muista kirkkopaikoista reilu puolet sijoittuu meren rannoille, ja tämä ryhmä sisältää myös saariston kohteet. Noin kolmasosa paikoista sijoittuu meren tuntumaan. Pääosa muista kirkkopaikoista on siten merellisessä maisemassa. Pääosa muista kirkkopaikoista on lisäksi maisemassa hyvin tai erittäin hyvin näkyvissä. Tätä selittää mm. paikkojen sijoittuminen kohoumilta ja tasanteille. Yli puolet paikoista sijoittuu lähelle Suurta Rantatietä, vaikka vain pieni osa on välittömästi tien varrella. Järvien tai jokienkin rannoille paikoista sijoittuu vain vajaa puolet, eli pääosa paikoista on meren rannassa ja merireittien varsilla. Meren rantaan sijoittuvien paikkojen suurehkoa määrää selittää se, että suuri osa paikoista on saaristossa. Yli puolet paikoista sijoittuu myös erilaisten kulkureittien risteyksiin.

Analyysitulosten vertailun perusteella voi yleisesti todeta, että yhteys mereen ja sijoittuminen meren rantaan tai meren tuntumaan on luonteenomaista kaikenlaisille kirkkopai-
koille. Kirkkopaikat ovat myös yleensä sellaisia, että niillä olevat rakennukset näkyvät laajalti ympäristössään. Sisämaassa kirkkopaikat ovat useammin kivikirkkojen paikkoja (42 % paikoista), kuin muiden kirkkojen paikkoja (17 % paikoista). Kivikirkon paikka on yleisimmin tasanteella, kun taas muut kirkkopaikat ovat tasanteilla ja kohoumilta. (Ks. myös Roeck Hansen 2015: 31, 34, 37.) Kivikirkkojen paikoilla onkin ehkä ollut sellaisia kirkollisia käyttötapoja, jotka ovat edellyttäneet laajaa tasannetta kirkon ympäristössä. On myös mahdollista, että erityisesti kivikirkkojen paikkojen lähiympäristöä on voitu muokata ja ta-
soittaa laajemmaltikin mm. rakentamisen yhteydessä.

Suuren Rantatien linjauksella on merkitystä kivikirkkojen sijoittumisen kannalta, samoin joki- ja järvisijainnilla. Sijoittuminen hieman kauemmas Suuresta Rantatiestä, mutta

ilmeisesti sille vievän pienemmän reitin varteen saa miettimään hieman kirkkopaikan ikäänkin liittyviä kysymyksiä. Onko tällaisella mahdollisella sivureitillä sijainnut kirkkopaikka vanhempi kuin Suuren Rantatien varressa oleva, vai onko tien linjaus vain muutellut paljon? Suuren Rantatien on nimittäin arvioitu vakiintuneen noin 1350-lukuun mennessä kirkolta toiselle kulkeväksi kirkollisen ja maallisen hallinnon reitiksi (ks. myös luku 5.2.3) (Salminen 1993: 286). Kaikkiaan sijoittuminen hyvän saavutettavuuden kannalta sopivien kulkureittien risteyskohtaan on tärkeää kaikenlaisille kirkkopaikoille. Vesi onkin ollut todennäköisesti merkittävä paitsi kulkureittinä myös rakennustarpeiden kuljetusväylänä (Leskelä 2008).

Linnapaikkojen analyysi käsitti 14 paikkaa. Sen perusteella ilmeni, että erityyppisten linnoitusrakenteiden paikkojen välillä ei ole suuria sijoittumiseroja maastossa (taulukko 6.6). Useimmat linnapaikat sijoittuvat meren rannalle tai sen tuntumaan. Lisäksi puolet kohteista sijoittuu niemiin ja yli kolmannes saarille mariiniseen tai glasigeeniseen korkokuvaan. Glasigeeninen korkokuva tutkimusalueella on yleensä hienoaineksista, moreenipeitteisten kumpujen ja kumpuilevan maaston muodostamaa aluetta. Siinä on lisäksi paikoin kallioita tai kalliohuippuisia kumpareita.

Sijoittuminen		kpl	Sijainti/korkokuvatyyppi		kpl
Sisämaa	21,43 %	3	Polygeneettinen	14,29 %	2
Meren tuntuma	42,86 %	6	Glasigeeninen	42,86 %	6
Meren ranta	35,71 %	5	Glasifluviaalinen	7,14 %	1
Saaristo	0,00 %	0	Marinen	35,71 %	5
Näkyvyys					
Hyvin laaja	21,43 %	3	Sijainti/maareitit		
Laaja	14,29 %	2	Suuri Rantatie	14,29 %	2
Kohtalainen	57,14 %	8	Suuren Rantatien sivureitti	21,43 %	3
Suppea	7,14 %	1	Paikallisreitti	42,86 %	6
Maastosijainti					
Saari	35,71 %	5	Suhde asutukseen		
Niemi	50,00 %	7	Keskusalue	35,71 %	5
Kohouma mantereella	14,29 %	2	Keskusalueen rajalla	7,14 %	1
(Maisematilojen rajalla)	35,71 %	5	Periferia	57,14 %	8

Taulukko 6.6 Linnapaikkoja koskevat analyysitiedot koostettuna.

Kaikki linnapaikat ovat tutkimuksen perusteella helposti vesitse saavutettavissa, mutta vain vajaalla puolella on yhteys Suuren Rantatien linjauksiin. Tien on ehdotettu syntyneen alun perin linnoja yhdistäväksi reitiksi, mutta todennäköisesti se koskee vain kivilinnoja (ks. Salminen 1993: 35, 279). Tutkimusalueen linnapaikat sijaitsevat myös useammin periferiassa kuin asutuksen keskusalueilla suhteutettuna keskiaikaiseen asutukseen. Paikkojen nä-

kyvyys maisemassa on lisäksi useammin vain kohtalainen, kuin hyvä tai erittäin hyvä. Toisaalta monet paikoista sijoittuvat kahden maisematilan rajalle vesireitin varrelle. Näin linnoitusrakenteet ovat olleet havaittavissa helposti ainakin vesillä matkatessa.

Vertailtaessa tuloksia luvussa 6.1.2 käsiteltyjen historiallisten lähteiden antamiin tietoihin linnojen sijoittamispaikoista voi havaita muutamia kiinnostavia asioita. Puolet tutkimuksessa tarkastelluista linnapaikoista sijoittuu niemiin, jotka on mainittu keskiaikaisen kirjoituksen *Om konunga och hövdingastyrelse* ohjeistuksissa (Konungastyrelsen: 85 Johansenin & Petterssenin 1993: 22 siteeraamana). Useat linnapaikat sijoittuvat myös meren tai järvien rannoille kuin ohjeita noudattaen. Kalliosijaintikin on useimmille tyyppillinen. Kaikilla tarkastelemillani linnapaikoilla on myös keskiajalla edellytetty veteen liittyvä yhteys (Hahr 1930: 191 Johansenin & Petterssenin 1993: 22–23 siteeraamana).

Yhteen vedettynä kirkko- ja linnapaikkojen analyysitulosten vertailu tuo esiin monenlaisia paikkoja luonnehtivia piirteitä. Kirkkopaikat liittyvät selvemmin Suuren Rantatien yhteyteen ja erilaisten reittien risteyskohtiin, kun taas linnapaikat ovat enemmän vesireitteihin liittyviä. Sijoittumista maareitteihin on tarkasteltu kuitenkin tutkimuksessani vain suhteessa sulan maan aikana käytettävissä oleviin reitteihin, joten paikkojen suhde talviteihin jää avoimeksi. Viimemainituista on yleensä melko vähän tietoa, mutta sellaisia on joka tapauksessa ollut Suuren Rantatienkin yhteydessä (Salminen 1993: 142, 164). Vesien äärellä oleviin paikkoihin on voinut liittyä myös esimerkiksi jäätä pitkin kulkevia talviteitä, joita ei tutkimuksessani arvioitu. (Vrt. Magnus 1555: 58, 60–61.) Kesäisin on puolestaan voitu oikaista vesien kautta maareittien sijaan (Salminen 1993: 144).

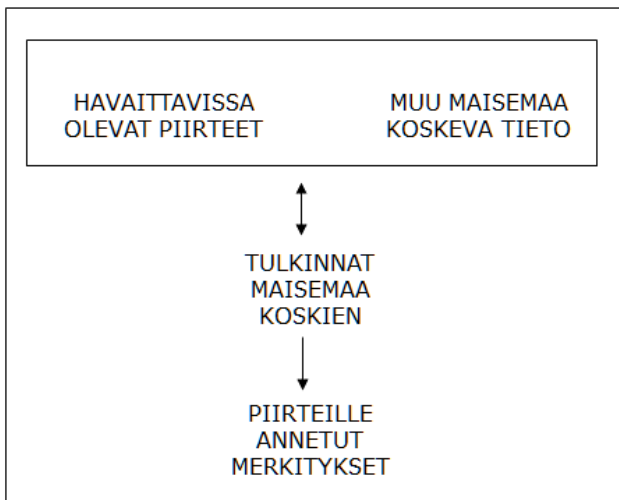
Analyysin perusteella on havaittavissa lisäksi olennaisia eroja paikkojen sijoittumisessa maisemaan. Kirkkopaikka rakennuksineen on näkynyt laajalti maisemassa, kun taas linnapaikka on useammin vain kohtalaisesti näkyvissä. Kirkkopaikkojen maastosijainti on myös selkeästi erilainen verrattuna linnapaikkoihin. Lisäksi kirkkopaikat ovat yleensä keskiaikaisen asutuksen keskusalueilla, kun taas linnapaikat sijoittuvat useammin periferiaan. Meren rantaan tai sen tuntumaan sijoittuminen on sen sijaan tyyppillistä sekä kirkko- että linnapaikoille. Tätä havaintoa voi selittää osittain tutkimusalueen rajautuminen kulkureittinä merkittävän Suomenlahden rannalle.

6.2 Rakennelmat ja paikkaan liittyvien merkitysten tulkinta

Kirkko- ja linnapaikkoihin liittyvien havaintojeni pohjalta päästään miettimään paikkoihin liittyviä merkityksiä. Sen vuoksi seuraavassa paikkoja tarkastellaan maiseman muodostamassa kontekstissa (luku 6.2.1), ja pohditaan niihin mahdollisesti liittyneitä merkityksiä (luku 6.2.2). Tässä yhteydessä maisema käsittää aineelliset luonnon ja ihmisen toiminnan tuottamat piirteet. Lisäksi se sisältää niihin mahdollisesti liittyvät tiedot, tulkinnat ja käsitykset. Maisema kontekstina muodostaa tällöin kokonaisuuden, joka selittyy ja saa merkityksensä ihmisen määrittämänä. Tarkastelussa maisemaa ei kuitenkaan ajatella menneisyyden ihmisen määrittelemänä. Sen sijaan pohditaan piirteitä, joita menneisyyden ihminen

olisi maisemassa voinut nähdä, ja joihin hän olisi voinut liittää merkityksiä. Merkitykset liittyvät erityisesti siihen, miten ihmiset hahmottavat ja kokevat erilaiset piirteet. (Kaavio 6.1.)

Se, mitä maisemassa nähdään ja miten se ymmärretään, liittyy ensisijaisesti havainnoijan kulttuuriseen taustaan (vrt. Raivo 1996: 15–25, 281, 293–294). Maiseman ja sen piirteiden käsittämisessä heijastuvat yhteisön tiedot, uskomukset, toimintatavat ja ihmisten liittyminen toisiinsa (kuva 6.11). Sen vuoksi maisemaa voi tarkastella yhteisön tuottamana ja uusintamana. (Crang 1998: 15–17.) Maisema on myös historiansa tuote, ja sen voi kokea sekä yhteisöllisesti että yksityisesti (vrt. Howe 2002b: 92). Tältä pohjalta maiseman ja siinä havaittavien piirteiden merkityksellistyminen on tapahtumakulku, jossa vaikuttavat sekä yhteisölliset että henkilökohtaiset tekijät (vrt. Sporrang 2015: 17–18). Menneisydessäkin maisema oli sosiaalinen ja kulttuurinen luomus, sillä siinä havaittavien ilmiöiden tulkinta tapahtui ajattelun ja oppimisen pohjalta.

Kaavio 6.1 Maiseman merkityksellistäminen sen piirteiden havainnoinnin eli näkemisen ja tietämisen pohjalta tehtävän tulkinnan kautta.

Ihmisen tarkoituksellisesti maisemaan tuottamiin ja erilaisia asioita viestiviin piirteisiin liittyy tiettyjen kokemuksien ja niiden ymmärtämisen sosiaalinen yhteisyys. Yhteisö jakaa yleensä edes jossakin määrin tietyt yhteiset arvot ja niihin liittyvät, kokemuksen kautta opitut tai luodut merkitykset (ks. arvoista enemmän luku 7.1). Tämän vuoksi yhteisöön voi pyrkiä myös tietoisesti vaikuttamaan. Maiseman kautta tämä vaikuttaminen toteutuu tuottamalla ja ylläpitämällä sellaisia piirteitä, jotka mahdollistavat tavoiteltujen asioiden viestintän tilapäisesti tai jatkuvasti viestijän tarpeista riippuen. Viestintä maiseman piirteiden avulla voi vaikuttaa silloinkin, kun viestitetyt asiat eivät ole yhteisesti täysin ymmärrettyjä tai hyväksytyjä.

Tarkasteltaessa yhteisölliseen toimintaan liittyviä maiseman piirteitä voi miettiä laajemmin myös niihin liittyvän toiminnan motiiveja (vrt. Louekari 2006: 22). Motiivit toiminnan taustalla voivat nimittäin selittää piirteen luonnetta ja merkitystä yhteisöllisestä näkökulmasta. Piirteiden tuottamisen suunnittelussa ja toteuttamisessa voi vaikuttaa esimerkiksi selkeä taustakäsitys siitä, miten ja millaista vaikutusta halutaan. Tällaisessa tapauksessa vaikutus pyritään myös saavuttamaan käytettävissä olevin keinoin. (Vrt. Dodghson 1987: 131, 138, 163.)

Kuva 6.11 Siuntion Krejansbergetin röykkiöiltä voi katsoa menneisyyden maisemaa, jos tietää peltojen paikalla näkyneen varhaisella metallikaudella merta. Kuva Päivi Maaranen 2008.

Maisemassa näkyvinä piirteinä kirkot ja linnat johdattavat luontevasti valtaan liittyvien motiivien pohdintaan (vrt. Creighton 2002: 1–2, 65–67). Ne ovat rakennelmina aikanaan poikenneet mittakaavaltaan ja rakentamistavaltaan muista ihmisen tuottamista rakennelmista ollen suurikokoisia ja monenlaisista rakenteista koostuvia. Sen vuoksi niitä voi pitää eräänlaisina monumentteina maisemassa. Tässä yhteydessä monumentti tarkoittaa paitsi suurikoista rakennelmaa, myös muistamisen tai pikemminkin muistuttamisen merkkiä (vrt. Kielitoimisto 2004).

Monumentaalisten rakennelmien avulla voitiin viestiä valtaa yli laajan yhteisön ja alueen. Lisäksi niiden avulla selkeytettiin valtaa pitävien roolia sosiaalisessa järjestelmässä.

Rakennelman rakennuttaja saattoi myös viestiä valtaansa laajemminkin, kuin vain varsinaisen hallintokeskuksensa yhteydessä. Samalla hän vaikutti yhteisöön ja sen tapaan toimia. (Vrt. Dodgson 1987: 131, 138, 163.) Lisäksi monumentaalinen rakennelma viesti vallasta silloinkin, kun vallanpitäjä ei ollut paikalla. Tästä syystä niin rakennelman tyyppi, maisemassa näkyminen kuin sijoittuminen suhteessa kulkureitteihin vaikuttavat tärkeiltä asioilta.

Valta ja sen viestintä eivät ole välttämättä liittyneet vain kielteisiin, rajaaviin tai velvoitaviin asioihin. On myös mahdollista, että valtaan on kytkeytynyt myönteisiä ja jopa mielihyvää tuottavia sisältöjä. Edellä mainittu liittyy Paul-Michel Foucaultin (1926–1984) ajatteluun, jonka mukaan valta on aina läsnä ja ilmenee ihmisten välisissä suhteissa. Foucaultia mukaillen valta tuottaa erilaisia asioita, ja on mukana tiedon muodostumisen tapahtumakulussa. Mikään ei ole oikeastaan vallasta vapaata. (Esim. Foucault 2001: 327, 331–333, 340–341; Husa 1995: 43–44.) Tästä näkökulmasta vallan viestiminen maiseman piirteiden avulla ei välttämättä ole vain hallitsemista ja ohjaamista. Se voi olla myös esimerkiksi turvallisuutta, tuttuutta ja yhteenkuuluvuutta synnyttävää. Valta muodostuu vuorovaikutuksessa ja verkostoissa, eikä sitä voi ilmentää ilman erilaisia toimijoita.

Kirkollinen rakennus ei ollut vain vallanpitäjän valtaan tulosta viestivä rakennelma vaan väline, jolla valtarakenteita luotiin ja ylläpidettiin (Nilsson 2009: 25). Kirkkoja ja linnoja voi sen vuoksi tarkastella sellaisina vallan rakennelmina, joiden avulla viestittiin mahdollisuutta ja halua vaikuttaa toisten toimintaan ja mielikuviin voimakkaasti (Heidinga 1999: 409–411; Enqvist 2016: 30–32). Näitä merkityksiä tarkastellessa on perusteltua hahmottaa viestimisen liittyvän maiseman kokemiseen. Maiseman piirteiden ymmärtäminen kytkeytyy tällöin henkilökohtaisiin kokemuksiin, joita menneisyydestä on vaikea luotettavasti tavoittaa. Sen vuoksi merkitysten tulkinta edellyttää tutkijan suhtautuvan kriittisesti itseensä ja menneisyyttä koskeviin näkemyksiinsä. (Vrt. Lowenthal 1998: xv, 2–4.)

6.2.1 Kirkkopaikat maisemassa

Tutkimuksessani tarkastellut kirkkopaikat voi jakaa karkeasti neljään ryhmään (taulukko 6.7). Jako perustuu ensinnäkin paikkojen sijoittumiseen suhteessa mereen. Lisäksi on huomioitu varmojen tai mahdollisten kirkkojen tai muiden kirkollisten rakennusten rakentamismateriaali. Edellä mainitun perusteella ensimmäisen ryhmän muodostavat kivisten kirkkorakennusten paikat, joihin moniin on ilmeisesti liittynyt puinen kirkkorakennus ennen kivestä rakennettua kirkkoa. Toisen ryhmän muodostavat sisämaan kirkkopaikat, joissa on mahdollisesti ollut puusta rakennettu kirkkorakennus. Kolmas ryhmä käsittää saariston puisten kirkkorakennusten paikat. Neljänten ryhmään lukeutuvat puolestaan rannikolle, mantereeseen puolelle sijoittuvat mahdollisten tai varmojen puisten kirkkorakennusten paikat.

Ensimmäisen ryhmän eli kivisten kirkkorakennusten paikat sijoittuvat luvussa 6.1.4 tarkemmin käsitellyn mukaan asutuksen keskusalueille. Ne ovat useimmiten kylien keskellä maatalouden maisemassa, tai rannikolla maatalousmaiseman ja merimaiseman vaihettumavyöhykkeellä. Kivisten kirkkorakennusten paikoilla on selvä yhteys Suureen Rantatiehen,

jonka vanhimmat linjaukset 1200-luvun lopulta ovat kivikirkkoja vanhempia (Viertola 1974: 36–40; Salminen 1993: 259, 261, 265–266; Salminen 1999: 68–69). Suuren Rantatien reitti on vuosisatojen kuluessa muutellut. Sen vuoksi myös muut kulkureitit ja rakentamiseen soveltuvuus ovat voineet vaikuttaa kivikirkon paikan valintaan.

Ryhmä:	Paikka ja varmojen tai mahdollisten rakennusten materiaali:	Sijainti suhteessa mereen:
1	kiviset kirkkorakennusten paikat	rannikko ja sisämaa
2	puisten kirkkorakennusten paikat	sisämaa
3	puisten kirkkorakennusten paikat	rannikko
4	puisten kirkkorakennusten paikat	saaristo
5	ilman rakennusta olevat hautausmaat	saaristo, rannikko ja sisämaa

Taulukko 6.7 Tutkimuksessa tarkasteltujen kirkkopaikkojen ryhmittely kirkkopaikan sijainnin ja kirkollisen rakennelman luonteen perusteella.

Pääosa kivikirkoista on rakennettu 1400-luvulla (15 kpl eli 78 % kohteista). Niistä viisi kirkkoa (26 %) on rakennettu 1400-luvun puolivälin tienoolla, yhdeksän kirkkoa (47 %) 1400-luvun loppupuolella ja vain yksi kirkko 1400-luvun alkupuolella (5 %). Kivikirkkojen rakentamisessa on sen vuoksi havaittavissa ajallinen ja paikallinen vaihtelu. 1400-luvun alussa vaikuttaa rakennetun meren rannoille, ja 1400-luvun puolivälin tienoolla meren tuntumaan ja sisämaahan. Myöhemmin 1400-luvun lopussa ja 1500-luvun alussa rakennettiin meren rannalla ja kauimpana sisämaassa. (Ks. taulukko 6.8.)

Lisäksi asutukseltaan mahdollisesti iäkkäämmille alueille kivikirkkoja on alettu rakentaa vasta hieman myöhemmin, kuin historian tutkimuksessa asutukseltaan nuoremaksi arvioiduille. Yksi selitys tälle ilmiölle voi olla se, että esimerkiksi Länsi-Uudellamaalla kivikirkkojen rakentamisen aloittamista saattoi viivästyttää Raaseporin linnan rakentaminen (Hiekkänen 2007: 436). Lisäksi on mahdollista, että ilmaston viileämpi ja sateisempi vaihe vaikutti viljasatoihin ja siten yhteisön kykyyn rakentaa kivinen kirkko (Holopainen et al. 2016: 5–7). Tutkimusalueella ei ole ilmeisesti ole seutuja, joille olisi suunniteltu rakennettavaksi kivikirkko, mutta johon sitä ei sittenkään rakennettu. Pienen poikkeuksen muodostaa Virolahti, jonne rakennettiin vain sakaristo. (Hiekkänen 1994: 253–254.)

Kivisten kirkkorakennusten paikat vaikuttavat vakiintuneen ja vahvan kirkollisen kulttuurin ja kristinuskoon sitoutuneen sosiaalisen yhteisön toiminnallisilta keskuksilta. Kivikirkot näkyivät maisemassa ja olivat paikoilla, jotka olivat helposti saavutettavissa vesitse ja maitse (kuva 6.12). Ilmeisesti 1400-luvulla katolinen kirkko pyrki vaikuttamaan Suomen alueellakin siten, että puisten kirkkojen sijaan alettaisiin rakentaa kivisiä rakennuksia (vrt.

Hiekkanen 2002: 124). Mallia näihin kirkkoihin saatettiin etsiä pohjoisesta Keski-Euroopasta. (Hiekkanen 2008.) Se oli luonteva alue vaikutteiden hakuun, sillä jo varhaisen kristillistymisen aikaan Skandinavian ja Pohjois-Saksan välille oli vakiintunut kiinteä kirkollinen yhteys (Krötzl 2004: 108). Lisäksi on mahdollista, että kivikirkon rakentaminen liittyi Suomen alueella olevien naapuriseurakuntien jäljittelyyn (Holopainen et al. 2016: 8).

Kunta (nykykunta/kaupunki):	Rakentamisaika:
Espoo	1485-1490
Helsingin pitäjä (Vantaa)	1450-1460
Inkoo	1490-1530
Karjaa (Raasepori)	1460-1480
Kemiö (Kemiönsaari)	1460-1500
Kirkkonummi	1400-luku
Kisko (Salo)	1500-1550
Lohja	1510-1520
Pernaja (Loviisa)	1430-1445
Perniö (Salo)	1460-1480
Pohja (Raasepori)	1460-1490
Porvoo	1450-1460
Pyhtää	1455-1465
Sipoo	1450-1455
Siuntio	1480-1490
Tenhola (Raasepori)	1460-1480
Vehkalahti (Hamina)	1430-1470
Vihti	1480-1500
Virolahti	1500-1550

Taulukko 6.8 Tutkimusalueen kivikirkkojen ajoitukset (Hiekkanen 1994: 217–252).

Kaikkiaan vaikuttaa siltä, että myöhäisen keskiajan katolisen kirkon toimijat Suomen alueella arvostivat kivisiä, monumentaalisia kirkkoja. Tällaisten kirkkojen rakentamisen kautta kytkeydyttiin ehkä myös eurooppalaiseen uskontokulttuuriin entistä tiiviimmin. Paikallisina merkkeinä tästä kulttuurisesta yhteydestä saatettiin maisemassa luontevasti hahmottaa kivistä tehdyt kirkkorakennukset. Monet näistä kivisten kirkkorakennusten paikoista ovat myös pysyttäneet roolinsa paikkakuntiansa kirkollisina keskuksina nykypäivään saakka.

Tutkimukseni toinen kirkkopaikkojen ryhmä, eli tunnettujen tai oletettujen sisämaan puisten kirkkorakennusten paikkojen muodostama kokonaisuus, on tulkintojen kannalta haastavampi (vrt. Hiekkanen 2007: 16, 18). Ne ovat sijainneet kivisten kirkkorakennusten paikkojen tapaan maatalousmaisemassa ja useimmiten järvien tai jokien lähellä. Lisäksi ne

ovat usein Suuren Rantatien läheisyydessä. Ryhmän kirkkopaikkoihin, kuten myös joihinkin rannikon ja saaristonkin paikkoihin, liittyy joskus vanhoja kansantarinoita ”ensimmäisestä kirkonpaikasta” tai ”vanhimmosta kirkonpaikasta”. Tällainen perinne ei ole sinänsä ainutlaatuista, vaan tunnettua myös esimerkiksi Ruotsista. Kertomukset vaikuttavat liittyvän erityisesti vanhoihin asutuksen alueisiin. (Grundberg 2006: 217–220.)

Kuva 6.12 Helsingin pitäjän kirkko Vantaalla sijaitsee lähellä joen ja Suuren Rantatien risteyskohtaa. Kuva Päivi Maaranen 2016.

Suomen alueen kansanperinteen mukaan ensimmäiset tai vanhimmat kirkkojen paikat edeltävät sittemmin käyttöön vakiintunutta pääkirkon paikkaa. Tutkimusalueella ainoa varma kirkon siirtyminen keskiajalla tunnetaan kuitenkin vain Perniöstä. Siellä vanhempi puisen kirkon paikka pohjoisempana ja nuorempi kivisen kirkon paikka etelämpänä säilyivät kumpikin kirkollisessa käytössä (Knaapinen 1930: 132, 139–141; Litzen 1980: 145, 147, 150, 152). Perniössä vanhemmalla kirkkopaikalla on keskiaikaa edeltävä, esihistoriallisen ajan loppuun ajoittuva kalmisto. Tämä voi olla yksi syy paikan kirkollisen käytön jatkumiseen pääkirkon siirtymisen jälkeenkin.

Historiallisten lähteiden antamien vihjeiden perusteella kirkon paikan siirtyminen keskiajalla on voinut tapahtua myös Raaseporissa Karjaalla. Siellä vanhempi mahdollisen pui-

sen kirkon paikka on jäänyt vähitellen käytöstä Kyrksjönin etelärannan vakiintuessa kivikirkon rakentamisaikaksi (kuva 6.13) (Kerkkonen 1952: 34–35; af Hällström 1957: 8–10). Karjaalla kansanperinteen mukainen ja muiden tietojen perusteella todennäköisin vanhemman kirkon seutu on Läppträsketin järven koillisosassa. Paikka saattaisi olla ehkäpä jossakin nykyisen Visanbackan tienovilla, josta on käytetty mm. nimeä Kyrkebacka (Solstrand 1940: 30–31). Sen läheisyydessä sijaitsevat myös keskiaikaiseksi arvioitu Haveråkersbergetin linnapaikka ja linnapaikaksi oletettu Barkarkulla. Visanbackaan on liitetty myös ajatus siitä, että paikannimi viittaisi pakanallisen kulttipaikan sijaintiin alueella (Nyberg 1991:16).

Kuva 6.13 Karjaan kivikirkko ja pappila (takaoikealla) Kyrksjönin rannalla Raaseporissa. Kuva Päivi Maaranen 2008.

Mahdollinen kirkkopaikan siirtyminen on jäljitettävissä historiallisten tulkintojen pohjalta myös Lohjalla (vrt. Rein 1944: 26, 29; Ylikangas 1973: 92–94; Hiekkänen 2007: 444). Keskiaikainen kivikirkko sijaitsee nykyisen kaupungin alueella (kuva 6.14). Vanhempi mahdollinen puukirkon paikka sijaitsee puolestaan perimätiedon mukaan etelämpänä, Virkkalan lähellä Kyrkstadtissa. Kyrkstadt sijoittuu sisämaasta rannikolle vievän Meritien varteen lähelle Suurta Rantatietä ja Lohjanjärveä (Salminen 1993: 182, 324 viite 128). Se on saavutettavuuden ja maisemassa näkyvyyden kannalta hyvä paikka. Lisäksi sen lähellä Virkkalassa on saattanut sijaita varhainen kauppapaikka (Rein 1944: 38).

Kyrkstadtissa on havaittu mahdollisen kivirakennuksen tai kivisen perustuksen jäännöksiä, jotka ovat sittemmin kadonneet (Rein 1944: 26; Ylikangas 1973: 92, 105). Varmasti kirkollista toimintaa paikalla ei voi todentaa käytettävissä olevien tietojen perusteella. Kirkkopaikan siirtyminen Kyrkstadtista Lohjanjärven rannalle Kiviniemeen on kuitenkin perusteltavissa. Lohjan asutuksen oletetaan nimittäin keskiajan kuluessa vahvistuneen rannikon puolelta sisämaata kohti (Ylikangas 1973: 73–76). Kirkkopaikan siirtymisen syy olisi silloin sama kuin Perniössä ja ehkä Karjaallakin. Siirtymisen taustalla voi vaikuttaa sekin, että kirkon paikkaa on ilmeisesti siirretty helpommin perifeerisillä alueilla kuin vakiintuneilla keskusalueilla (Liepe 1986: 179).

Kuva 6.14 Lohjan kivi-kirkko sijaitsee pappilan kanssa samalla pitkänomaisella kumpareella vesitse ja maitse suhteellisen helposti saavutettavalla paikalla. Kuva Päivi Maaranen 2011.

Toisen ryhmän kirkkopaikoille ei ole rakennettu kivistä kirkkorakennusta, ja ne on voitu myöhemmin hylätä käytöstä kokonaan. Osa paikoista voi olla esimerkiksi sellaisten kirkkorakennusten paikkoja, joissa seurakunnan papisto on pitänyt palveluksia vain tiettyinä juhlapäivinä (vrt. Heikkilä & Lehmijoki-Gardner 2002: 358). Osa paikoista on lisäksi ollut ehkä vain kirkkorakennuksille varattuja ilman, että niille on koskaan rakennettu (Ylikangas 1973: 90–96). Ryhmän kirkkopaikat voivat liittyä ainakin osittain kirkollisen vallan vakiintumista edeltävään ja siihen lomittuvaan vaiheeseen. Tällöin paikoilla on voinut olla merkitystä esimerkiksi yhteisön uskonnollisen järjestäytymisen kannalta. On myös mahdollista, että osa näistä paikoista on kirkon muinoin haltuunsa ottamia palvontapaikkoja. Ne ovat vain sittemmin perimätiedossa vähitellen muuttuneet ensimmäisten tai vanhojen kirkkojen paikoiksi.

Osa toisen ryhmän kirkkopaikoista on voinut olla myös suurempiin tiloihin liittyviä kirkollisten rakennusten paikkoja. Sellaisia kristinuskoa tunnustavat rakensivat mailleen, mahdollisesti samalla omaa asemaansa yhteisössä korostaen. (Pirinen 1991: 23–24; Haggrén 2005: 12–26; Grundberg 2006: 210; Hiekkänen 2007: 15–16; Bonnier 2015: 49; Haggrén 2015: 384.) Katolisen kirkon levittäytyminen liittyikin varhaisvaiheissaan uusien alueiden asuttamiseen (Antell 1956: 378). Lisäksi on mahdollista, että osaa ryhmän kirkkopaikoista ei ole ehkä koskaan keskiajalla liitetty kirkolliseen toimintaan. Sen sijaan ne ovat saaneet

myöhemmin kansanperinteessä roolin vanhan kirkon paikkana. Osa paikoista voi olla myös erillisiä hautausmaita. Tällöin ne ovat vain ajan kuluessa saaneet kansantarinoissa kirkon paikan aseman esimerkiksi niiltä löytyneiden luiden vuoksi.

Kuva 6.15 Hagnäs Kyrkogårdin kirkkomaata Porvoossa. Kuva Päivi Maaranen 2008.

Tutkimukseni kolmannen kirkkopaikkaryhmän, eli merellisen maiseman puisten kirkollisten rakennusten paikat ovat rannikon edustan saarissa ja ulommassa saaristossa. Paikkojen ajoituksissa on epävarmuutta, mutta ainakin jotkin niistä ovat olleet käytössä jo keskiajalla. Ne vaikuttavat liittyvän iältään hyvin vanhoihinkin purjehdusreitteihin. (Nikula 1938b: 30–31.) On myös mahdollista, että saariston satama- ja/tai kauppapaikkojen sijoittuminen on ohjannut kirkkopaikkojen ja maareittienkin sijoittumista (vrt. Salminen 1993: 184, 262). Tästä esimerkiksi sopii mm. Kemiönsaaressa olevan Kyrön Kyrksundetin kirkkopaikan ja kauppapaikan muodostama kokonaisuus (esim. Asplund 1997: 266–267).

Esimerkki saariston kirkkopaikoista löytyy myös Porvoon Iso-Pellingin saarelta, jolla sijaitsevat Hagnäs Kyrkogård ja Sandholmen (ks. Allardt 1925: 58). Hagnäs Kyrkogårdissa on kaivauksissa todettu tarkemmin ajoittamaton hautausmaa ja mahdollinen kirkkorakenne (kuva 6.15). Sandholmeniin liittyy puolestaan kansantarina vanhasta kirkkopaikasta, ja vuonna 1990 alueelta löytyi rannasta ihmisen pääkallon palasia ja arkkunauloja. Tällaiset saaristossa olevat yksittäiset paikat voivat liittyä myös historiallisen ajan laivastojen rannikon edustalla oleiluun ja sinä aikana kuolleiden merimiesten hautaamiseen (Edgren 1999).

Tutkimuksen neljäs kirkkopaikkojen ryhmä eli rannikon puisten kirkollisten rakennusten paikat ovat epäyhtenäinen kokonaisuus. Useimmista rannikon kirkkopaikoista kertoo ainoastaan kansanperinne. Joistakin on kuitenkin myös historiallisia lähteitä tai arkeologista tietoa, kuten esimerkiksi Siuntion Kapellbackenin, Kotkan Kymenkartanon ja Raaseporissa sijaitsevan Tammisaaren Raaseporin linnan kirkkorakenteista (esim. Favorin 1986: 33; Rosén 1936: 5; Kerkkonen 1952: 165; Rask 1991: 163–164). Ryhmän kirkkopaikat sijoit-

tuvat rannikkomaisemaan, mutta eivät välittömästi meren rantaan. Lisäksi ne voivat sijoitua jokien varsiin lähelle merta. Yleensä ne sijaitsevat maatalousmaisemassa. Joissakin tapauksissa nämäkin kirkkopaikat voi kytkeä kauppapaikkoihin, kuten esimerkiksi Porvoon Saksalan Kappelin (Selén 1996: 48). Saksalassa on perimätiedon mukaan alueensa vanhin satamapaikka, ja se oli myös arvostettu markkinapaikka (Allardt 1925: 32; Gardberg 1996: 148).

Kuva 6.16 Askolan Kalmistomäen hautausmaa on peltojen keskellä olevalla matalalla kumpareella. Kuva Päivi Maaranen 2007.

Kolmannen ja neljännen ryhmän kirkkopaikat sijoittuvat sellaisille alueille, jossa ne ovat voineet palvella sekä merenkulkijoita että rannikolla ja saaristossa asuneita. Merellisen maiseman kirkkopaikat vaikuttavat kuitenkin säilyttäneen paremmin kirkollisen käyttönsä. Rannikon puisten kirkkojen paikat ovat sen sijaan vähitellen menettäneet merkitystään ja jääneet lopulta käytöstä. Sen vuoksi on mahdollista, että rannikkomaiseman kirkkopaikat ovat palvelleet kirkollisen vallan vakiintumisaikana. Ne ovat ehkä olleet suurempien tiluksien kirkkorakenteiden paikkoja tai liittyneet kauppapaikkoihin. Tällöin ne ovat menettäneet vähitellen merkityksensä asutuksen keskusalueiden kirkkopaikkojen vakiintuessa keskei-

semmiksi kirkollisiksi toimintapaikoiksi. Merimaiseman kirkkopaikat ovat olleet puolestaan tarpeellisia käyttäjilleen vielä siinäkin vaiheessa, kun keskeiset paikat maissa ovat jo vakiintuneet.

Edellä käsiteltyjen neljän ryhmän lisäksi tutkimusalueella havaittiin olevan myös erillisiä hautausmaita, joihin ei liittynyt tietoja tai kansanperinnettä kirkollisista rakennuksista (taulukko 6.7). Erilliset, kirkosta kauemmaksi perustetut hautausmaat ovat kansatieteellisesti nuori ilmiö. Ne ajoittuvat 1800-luvun lopulle ja sitä nuoremmiksi. (Wirkkala 1958.) Osa erillisistä hautausmaista lienee siten myöhäisiä, mutta osa voi olla jo keskiaikaisia (kuva 6.16) (vrt. Haggrén 2007: 57; Haggrén 2015: 393, 403). Erillisiä hautausmaita ei tutkimukseni yhteydessä tarkasteltu lähemmin. Määrältäänkin niitä on enemmän, kuin mitä liitteisiin 8–9 on listattu. Jotkut niistä ovat ehkä palvelleet nk. kyläkalmistoina. Lisäksi niillä on voinut olla kirkollisia rakennuksia, vaikka tietoja sellaisista ei ole säilynyt. Väliaikaisina hautausmaina ennen lopullista kirkkoon tai kirkkomaahan hautaamista niitä on tuskin käytetty. Sellaisesta käytöstä ei tutkimuksen aikana tullut ilmi minkäänlaisia tietoja.

Kunta (nykykunta/kaupunki):	Paikan nimi:
Artjärvi (Orimattila)	Linnamäki
Artjärvi (Orimattila)	Nuppilinna 1
Helsinki	Vartiokylän linnavuori
Inkoo	Riddarkil
Karjaa (Raasepori)	Haveråkersberget
Karjaa (Raasepori)	Junkarsborg
Karjaa (Raasepori)	Sutarkulla
Porvoo	Husholmen
Porvoo	Iso Linnamäki
Sipoo	Sibbesborg
Siuntio	Skällberget
Tammisaari (Raasepori)	Horsbäck Kastalet
Tammisaari (Raasepori)	Raasepori
Vehkalahti (Hamina)	Salmenkylä Linnamäki

Taulukko 6.9 Tarkastellut linnapaikat ja niiden sijaintikunnat tutkimusalueella.

6.2.2 Linnapaikat maisemassa

Tutkimuksessani tarkastellut linnapaikat (taulukko 6.9) sijoittuvat useimmiten asutuksen keskusalueiden ulkopuolelle ja lähelle merta. Lähellä merta olevat kohteet sijoittuvat yleensä rannikkomaisemaan. Ne ovat helposti vesitse, mutta vain kohtalaisesti maareittien

kautta saavutettavissa. Tällainen kohde on esimerkiksi Helsingin Vartiokylän linnavuori (luvun 8 kuva 8.13), joka sijaitsee meren rannalla kalliolla ja suojaisan vesireitin varrella.

Helppo saavutettavuus vesitse ei ole kuitenkaan merkinnyt helppoa rantautumista. Saarilla ja niemissä olleita linnapaikkoja, kuten Porvoon Husholmenia, Sipoon Sibbesborgia ja Raaseporissa Tammisaaren Raaseporin linnaa ovat ympäröineet vedenalaiset puuvarustukset. Lisäksi ilmeisesti Karjaan Junkarsborgiin Raaseporissa on liittynyt puuvarustuksia. Nämä varustukset ovat estäneet ja ohjanneet vesillä liikkuja. (Esim. Alopaeus 1996; Suonen 1997: 36; Kalmari 2016.) Paikkojen luonne helposti linnoitettavina mutta vaikeasti rantaututtavina viittaa turvallisuuden ja puolustettavuuden tärkeyteen saavutettavuuden lisäksi.

Kuva 6.17 Raaseporissa sijaitsevan Karjaan Junkarsborgin linnan eteläreunassa on mahdollisesti rantautumispaikka ja venealkama, jonka ikä ei ole tarkemmin tiedossa. Kuva Päivi Maaranen 2007.

Sisämaassakin linnapaikkojen saavutettavuus on voinut vesitse olla erittäin hyvä, mutta maareittien kautta vain kohtalainen. Sisämaan linnapaikat sijoittuvat yleensä maatalousmaisemaan, eikä maareiteistä ole tarkempaa tietoa. Tällainen kohde on esimerkiksi 1300-luvulla käytössä ollut Karjaan Junkarsborg Raaseporissa (kuva 6.17). Se sijoittuu jokisuulla olevalle niemelle ja melko kauas aikansa tunnetusta maareitistä eli Suuresta Rantatiestä.

Raaseporin Karjaaseen liittyy myös muista tutkimusalueeni seuduista poikkeava ilmiö. Seutua halkovan vesireitistön varrella sijaitsee useita keskiaikaisia linnapaikkoja (ks. myös luku 5.2.2 ja kuva 5.12), joista edellä mainittu Junkarsborg on reitistön koillispuolella. Keski-ikäisillä reitistöä sijaitsevat Haveråkersbergetin ja Sutarkullan (luvun 4 kuva 4.3) mahdolliset linnapaikat Lämpträsketillä. Lisäksi siellä on Barkarkullan mahdollisen linnoituksen paikka. Reitin alkupuolella lähellä merta sijaitsee puolestaan Raaseporin kivilinna. (Nyberg 1991: 8–11, 25; Forsén & Moisanen 1995: 39–43; Suhonen 2001; Suhonen 2002: 10–12, 16; Hiekkänen 2003b.) Meren rannalla on lisäksi ehkä kastaalin paikka, Horsbäck Kastalet.

Tämä Karjaan seudun erityyppisten linnapaikkojen suuri määrä ja sijoittuminen saman vesireitin varrelle voi liittyä vesireitin ja seudun yleiseen tärkeyteen varhaisella historiallisella ajalla (vrt. luku 5.2.3) On myös mahdollista, että linnapaikat liittyvät seudun tärkeisiin satamapaikkoihin (Grundberg 2006: 124–125). Lisäksi ilmiö voi ehkä viitata linnojen siirtymiseen. Junkarsborgin on esimerkiksi oletettu voineen edeltää Raaseporin linnaa, mutta asiaan liittyviä historiallisia lähteitä ei ole (ks. Forsén & Moisanen 1995: 42–43; Suhonen 2002). Varmasti sen sijaan tiedetään, että Raaseporin linna suunniteltiin korvattavaksi 1500-luvulla Tammisaareen tai Helsinkiin rakennettavalla linnalla (ks. myös luku 6.1.2) (esim. FMU 6225; Härö 1963; Haggrén 2013a: 17, 21, 25).

Raaseporin linnan sijaintipaikka ja suhteellisen huono näkyvyys maisemassa herättää myös huomiota (vrt. myös Haggrén 2013b: 40–50). Se on tutkimusalueen ainoa kivilinna ja hyvin laajan alueen hallinnollinen keskus, mutta se ei sijaitse Karjaan seudun asutuksen keskusalueella. Se ei myöskään sijaitse aivan meren rannassa, jossa se olisi ollut merenkävijöiden helposti havaittavissa. Linna sijoittuu kuitenkin asutuksen keskusalueelle vievän vesireitin varteen ja ilmeisesti kauppapaikan yhteyteen, joka selittää paikan valintaa. Korkea kalliosaari ja matalahkon merenlahden linnoittamisen helppous veteen sijoitetuin puuvarustuksiin on taannut puolustettavuuden. Linnan perustamispaikkaan lienee myös vaikuttanut vastapäätä Suomenlahden rannalla sijainnut suuri kaupan keskus Rääveli eli Tallinna (ks. lisää luku 5.1.2.3 ja 5.2.4). Raaseporissa täyttyvät sen vuoksi melko hyvin kruununlinnan sijoittamispaikan edellytykset. Se sijaitsee huomattavien liikenneväylien varrella, sillä on strategista tärkeyttä ja hyvät kuljetusyhteydet (vrt. Masonen 1999: 80, 91).

Porvoon Pienen Pernajanlahden ja Orimattilan Artjärven seuduilla sijaitsee myös mahdollisesti saman vesireitin varrella useampia linnapaikkoja. Porvoossa Husholmenista luoteeseen Ilolanjoen varrella sijaitsee Haga, jota on ajateltu keskiaikaiseksi linnapaikaksi (esim. Voionmaa 1925: 36–37). Linnapaikasta Hagassa ei kuitenkaan ole arkeologisia havaintoja tai historiallisia lähteitä. Artjärvellä sijaitsevat puolestaan lähekkäin Linnamäki ja Nuppilinna Pyhäjärven rannalla. Kummallakin on havaittavissa ihmisen tekemiä rakenteita, mutta niiden tarkempi ajoitus ja luonne ovat epävarmat. Porvoon ja Artjärven kohdallakin tilannetta voi edellä käsitellyn Karjaan seudun tapaan selittää esimerkiksi linnan siirtymisen, jossa toinen paikka on edeltänyt ajallisesti toista.

Porvoossa ja Artjärvellä linnapaikkojen suhde toisiinsa on hieman samantapainen kuin Raaseporin kivilinnan ja kastaalin. Jos linnapaikat olivat sijaintiseuduillaan samanaikaisesti käytössä, voi kyseessä olla myös jonkinlainen etuvartioryppinen järjestelmä. Siinä toinen

linnapaikka on voinut toimia toisen etuvartiona tai muuna vartiopaikkana. Porvoon ja Raaseporin linnan tapauksessa etuvartio vaikuttaisi olevan meren puolella. Artjärvellä mahdollinen etuvartio olisi sisämaan suuntaan. Jos linnapaikkoihin liittyi keskiajalla tällaisia vartiopaikkoja järjestelmällisesti, sellaisia voi ajatella löytyvän muidenkin linnapaikkojen lähetyviltä kuten esimerkiksi Porvoon Ison Linnamäen. Asia vaatii kuitenkin lisätutkimusta, sillä vartiopaikkoihin liittyvä ajatteluni perustuu hyvin pienen kohdemäärän tarkasteluun.

Kuva 6.18 Porvoon Husholmenin linnapaikka on muinaisella kalliosaarella merenlahden rannalla. Kuva Päivi Maaranen 2007.

Linnapaikoista voi yleisesti todeta, että vesireittien yhteydessä olevat kohteet sijoittuvat yleensä maisematilojen rajalle. Sen vuoksi niiltä voitiin tarkkailla ja valvoa useampaa maisematilaa ja siellä liikkuvia toimijoita. Valvonnan tärkeyteen viittaa myös se, että useat linnapaikat sijaitsevat asutuksen keskusalueille vievien reittien varsilla tai kauppapaikkojen yhteydessä. Ruotsin aluetta koskien kasteleista tiedetään, että niitä perustettiin kauppapaikoille tai paikoille, joihin suunniteltiin kauppapaikkaa (Salminen 1993: 266). Tutkimusalueeni linnapaikoilta voitiin siis tarkkailla erityisesti vesillä, mutta joskus myös maareiteillä kulkevia. Linna itsessään ei kuitenkaan ollut välttämättä kovin laajalti nähtävissä. Se lienee useimmin näkynyt vasta sen jälkeen, kun linnapaikalta oli nähty jo kulkija. Todennäköisesti linnoiterakenteen maisemassa näkymisen sijaan tärkeämpää olikin lähiympäristössä olevien toimijoiden seuranta.

Tutkimuksessani tuli myös ilmi, että tietyillä alueilla samassa maisematilassa tai sen reunamilla on voinut sijaita linnapaikan lisäksi myös kirkko- ja/tai kauppapaikka. Tällaiset ryhmittymät voi jakaa karkeasti kahteen tyyppiin. Ensimmäisen ryhmittymätyypin muodostavat kohteet, joissa on kauppa- ja linna- tai kirkkopaikka. Toisen tyyppin muodostavat kohteet, joissa on kirkko-, linna- ja kauppapaikka. Kirkko- ja/tai linnapaikkoihin liittyvät kauppapaikat ovat ilmeisesti olleet sulan maan aikaan käytössä, joskaan ei ole mahdotonta niiden olleen jopa jäällä käytyyn talviseen kauppaan sopivia (ks. Magnus 1555: 182–183).

Kuva 6.19 Siuntion Själdbergetin mahdollinen keskiaikainen linnapaikka. Päivi Maaranen 2008.

Kauppa- ja linna- tai kirkkopaikasta koostuvia ryhmittymiä ovat ensinnäkin Virolahden ja Porvoon Husholmenin kohteet. Virolahdella ovat olleet lähekkäin ilmeisesti kirkko- ja kauppapaikka, joskaan viimeksimainitun sijaintia ei täysin tiedetä. Kauppapaikka voi olla jopa 1300-luvun alkupuolelta, jolloin siihen viitataan kaupunkina. (Kaukiainen 1970: 63; Salmiinen 1993: 264; Suhonen 2006a: 6; Hiekkänen 2007: 552.) Porvoon Husholmenilla on puolestaan linnapaikan (kuva 6.18) lähellä ainakin keskiajan jälkeen käytössä ollut historiallisen ajan kauppapaikka, joka lakkautettiin 1500-luvun loppupuolella (Selén 1996: 41; Suhonen 1999: 22).

Kirkko- ja linnapaikan lähekkäisestä sijainnista esimerkiksi sopii mm. Siuntion nykyisen kirkonkylän alue. Siuntiossa kivikirkon ja Själdbergetin linnapaikan (kuva 6.19) lisäksi

samaan maisematilaan sijoittuu keskiaikainen Suitian kartano (Favorin 1986: 29, 33). Kirkko- ja linnapaikan ryhmittymä on lisäksi Raaseporissa Karjaalla, jos edellisessä luvussa (6.2.1) esitetty ajatus vanhemmasta kirkosta Lämpträsketin koillisosassa hyväksytään. Siellä kansanperinteen mukaisen kirkkopaikan kanssa samalla alueella sijaitsevat Haveråkersbergetin ja mahdollisen Barkarkullan linnapaikat. Lisäksi järven lounaiskulmassa sijaitsee Sutarkullan linnapaikka.

Siuntion ja Karjaan linna- ja kirkkopaikkojen yhtäaikaista käyttöä on vaikea todentaa. Linnapaikkojen ajoituksista ei ole luotettavaa tietoa esimerkiksi arkeologisten kaivausten pohjalta. Karjaalla kirkkopaikan sijoittumisesta, iästä tai olemassaolosta ei ole myöskään arkeologista tietoa. Linnat ovat kuitenkin ilmeisesti keskiaikaisia ja tyypiltään varhaisia, ja mahdolliset kirkkopaikatkin olisivat melko iäkkäitä (esim. Favorin 1986: 29, 33; af Hallström 1948: 65; Forsén & Moisanen 1995: 38–39). Jos Karjaan ja Siuntion kirkko- ja linnapaikkojen voitaisiin todeta olleen samaan aikaan käytössä, niiden sijoittumista voisi selittää ehkä alueiden asuttamisen historialla. Siinä tapauksessa ne voisivat liittyä asuttamisen varhaiseen vaiheeseen, jossa kirkollinen ja maallinen valta tukeutuivat vielä toisiinsa.

Kirkko-, linna- ja kauppapaikan yhdessä muodostamia ryhmittymiä on myös joitakin. Esimerkiksi nykyisen Haminan Vehkalahdella kivikirkko, mahdollinen keskiaikainen pienlinna ja kauppapaikka sijoittuvat saman maisematilan reunamille (Rosén 1936: 4, 83–84, 135–136, 273–274; Hiekkänen 2007: 552). Vehkalahden linnapaikkaa ja sen ajoitusta on kuitenkin pidetty epävarmoina, eikä pienlinnaa paikalla voi nykytiedon perusteella todeta varmasti olleen (vrt. Rosén 1936: 135, 273–274; Suhonen 2006a: 5–6). Joissakin lähteissä Vehkalahdella mainitaan myös olleen 1300-luvulla kaupungin (FMU 443; Rosén 1936: 83–84; Salminen 1993: 264). Sellaisena Vehkalahti vertautuisi Virolahden lisäksi esimerkiksi Raaseporin linnan seutuun, joka mainitaan joissakin lähteissä kaupunkina, mutta jolle ei tiedetä myönnetyin kaupungin erioikeuksia (ks. tarkemmin luku 5.2.4).

Nykyisessä Porvoon kaupungissa puolestaan kivikirkko, pienlinna ja vuonna 1383 kaupunkina mainittu kauppapaikka sijoittuvat saman geologisen muodostuman yhteyteen, eli harjulle kahden maisematilan rajalle (Jokipii 1985: 59–60, 72; Gardberg 1996: 172; Haggrén 2015: 461–462). Raaseporissa Tammisaaren Raaseporin linnalla ryhmittymän muodostavat samassa maisematilassa kivilinna, kirkkorakenne ja kaupungiksikin lähteissä joskus kutsuttu mahdollinen kauppapaikka (Öhman 1966: 33, 38–39; Jokipii 1985: 59–60; Kerkkonen 1952: 143; Suhonen 2005a). Porvoon ja Tammisaaren ryhmittymissä sijaitseva linnoitus on kooltaan huomattavan suuri ja luonteeltaan poikkeava verrattuna muihin tutkimusalueen linnarakenteisiin. Porvoon Iso Linnamäki on nimittäin suurin tutkimusalueen tunnetuista pienlinnoista (kuva 6.20) ja Raaseporin linna on rakennettu kivistä. Kummankin rakentaminen ajoittunee viimeistään 1300-luvun loppupuolelle, ja kumpikin on voinut olla käytössä myöhemmin 1400-luvulla (esim. Lovén 1996: 157–158, 395–396; Suhonen 2002: 13–14).

Vehkalahden, Porvoon ja Tammisaaren ryhmittymien tarkastelun yhteydessä on huomioitava myös Lohjan Virkkalan seutu. Siellä lähekkäin ovat mahdollinen Kyrkstadtin kirkkopaikka ja Virkkalan kauppapaikka. Virkkalan kauppapaikan arvellaan olleen kaupanteon keskuksena jo 1300-luvulla nimellä Suderbyrkiorby. (Rein 1944: 26, 38.) Lisäksi seudulla

mainitaan 1700-luvun kartoissa jyrkkärinteinen mäki nimeltä Kirkniemi Borgberg, mutta sen luonnetta linnapaikkana ei tarkemmin tiedetä (Siiriäinen 1973: 42, 50). Seutu vaikuttaa keskiaikaisiin liikennereitteihin liittyvän sijaintinsa puolesta myös kirkko-, linna- ja kauppapaikan muodostavalle ryhmittymälle sopivalta alueelta. Siellä tapahtunutta ihmisen toimintaa heijastavat kuitenkin vain paikannimet, sillä arkeologiset kohteet ja historialliset lähteet puuttuvat.

Kuva 6.20 Porvoon Iso Linnamäki sijoittuu sisämaahan vievän joen varteen lähelle merta, ja sen edustalla on luonnonsataman muodostava lahdella Maren eli Maari. Kuva Päivi Maaranen 2007.

Edellä kuvattujen linna-, kirkko- ja/tai kauppapaikkojen muodostamien ryhmittymien kokonaismäärä on pieni, joten sen pohjalta ei voi tehdä kovin luotettavia johtopäätöksiä. Vaikuttaa kuitenkin siltä, että kirkko-, linna- ja kauppapaikan muodostavat ryhmittymät liittyvät erityisesti kaupunkimaisiin yhteyksiin (vrt. myös Gardberg 1981 Jokipiin 1985: 77 siteeraamana; Heikkilä & Lehmijoki-Gardner 2002: 352). Ajoitukseltaan ne liittyvät ainakin 1300-luvun loppuun, mutta myös 1400-lukuun. Lisäksi erilaiset ryhmittymät liittyvät asutuksen keskusalueisiin ja/tai kaupan kannalta keskeisiin paikkoihin (vrt. myös Masonen 1999: 91). Sen vuoksi on mahdollista, että rannikon linnapaikoilta on haluttu valvoa mm. meriyhteyksien kautta käytävää talonpoikaiskauppaa. Lisäksi kyseessä voi olla linnan rakentajan selvä pyrkimys läsnäoloon ja näkymiseen kaupan kannalta keskeisissä paikoissa.

Viestinnän kannalta otollisimmilta vaikuttavat ne ryhmittymät, joissa kirkollista ja maallista valtaa viestivät rakennelmat sijoittuvat saman maisematilaan. Joissakin ryhmittymissä rakennelmat sijoittuvat samalle keskeiselle muodostumalla kuten esimerkiksi Porvoossa. Toisissa ryhmittymissä rakennelmat ovat hajautuneet maisematilan reunamille kuten Haminan Vehkalahdella. Sijoittumiseen vaikuttavat ainakin osittain luonnonmaantieteelliset tekijät. Lisäksi on mahdollista, että sijoittumisessa voi näkyä myös paikan valintahetkellä vaikuttava maallisen ja kirkollisen vallan suhde toisiinsa. Kirkko- ja linnapaikkojen muutokset voivat ehkä siten heijastaa vallanpitäjien välisen suhteen muuttumista keskiajan kuluessa (esim. Vahtola 1993: 188–194).

Kuva 6.21 Siuntion kirkko sijaitsee kahden maisematilan rajalla, joista toinen avautuu etelään ja toinen pohjoiseen. Kuva Päivi Maaranen 2008.

6.2.3 Kokemukset ja merkitykset

Maiseman kokemiseen ja merkityksiin liittyvä pohdintani on aineelliseen ja havaittavissa olevaan perustuvaa tulkintaa aineettomista tapahtumista ja tuntemuksista. Tällaisella tarkastelulla on yhtymäkohtansa myös sosiaaliseen arkeologiaan. Siinä ihmisen tekemien rakennelmien ajatellaan voivan heijastaa esimerkiksi yhteisön toimintatapoja ja ajattelumaailmaa.

(Dark 1995: 97–99.) Lisäksi tulkinnoissani on yhtymäkohtia uudempaan kirkkoja tutkivaan arkeologiaan. Siinä kirkkorakennuksia tarkastellaan vallan, sosiaalisen toimijaroolin ja kommunikaatiovälineen näkökulmista. (Nilsson 2009: 20–22.)

Osa maisemaan liittyvistä tuntemuksista ja kokemuksista voi olla tiedostamattomia ja erittelemättömiä, ja siten mahdottomia tavoittaa. Tämän vuoksi maiseman kokemisen ja merkitysten tarkastelua menneisyyden ihmisen näkökulmasta voi pitää mahdottomana. (Austin & Thomas 1990: 69–70, 74.) Kokemusten ja merkitysten tarkastelun poisjättäminen merkitsi kuitenkin ihmisen ja yhteisön inhimillisen puolen rajaamista tutkimuksen ulkopuolelle (vrt. Ingold 2000: 57). Tunteet ja kokemukset liittyvät toiminnan tavoitteellisuuteen ja ovat sen vuoksikin tärkeitä pohtia. Tämän takia menneisyyden ihmisen tuntemuksiin ja kokemuksiin liittyvistä tekijöistä voi yrittää tehdä päätelmiä. Päätelmien teko ei sulje pois sitä, että kokemusten ja merkitysten tarkasteluun perustuvia johtopäätöksiä on arvioitava kriittisesti. Menneisyyden ihmistä koskevat johtopäätökset ovat oletuksia siitä, miten asiat mahdollisesti olivat.

Tutkimustulosten perusteella vaikuttaa siltä, että kirkko- ja linnapaikoilla olevia rakennelmia käytettiin hallitsevan aseman eli vallan viestintään. Valtaa kuitenkin viestittiin eri tavoin ja useimmiten eri paikoissa. Maallisen vallan haltijat keskittyivät alueelta toiselle liikkuvien valvomiseen, ja he sijoittivat linnansa usein kauemmaksi paikallisesta väestä. Kirkollisen vallan paikat ja toimijat olivat puolestaan keskellä asutusta. Samalla kirkko oli läsnä yhteisön jokapäiväisessä elämässä (kuva 6.21).

Kirkkorakennuksiin liittyen on mahdollista, että paikan tietoisella valinnalla pyrittiin lisäämään maiseman synnyttämän pyhyiden tai muun uskonnollisen ulottuvuuden kokemista (vrt. Huizinga 1923: 199). Maisemaa saatettiin jopa aktiivisesti muokata pyhyiden kokemuksen lisäämiseksi ja kirkon näkyvämmäksi saamiseksi (Howe 2002a: 201, 208–210, 214–215). Pyhyiden käsittäminen sinänsä on kulttuurisidonnainen asia, ja siten vaikea esimerkiksi menneisyydessä luotettavasti hahmottaa. Sen kokemistakin on sen vuoksi vaikea arvioida luotettavasti. Yhteisölliseen järjestäytymiseen kuuluu kuitenkin jonkinlainen pyhien asioiden järjestelmän muotoutuminen ja yhdessä ymmärtäminen. Pyhyys muotoutuu siten yhteisön sosiaalisessa kanssakäymisessä, mutta siihen kuuluvat olennaisina yksilölliset kokemukset. (Esim. Anttonen 1996; Anttonen 2000a: 277, 280–281; Anttonen 2005: 187–189, 191–194.) Kirkkorakennukset viestivät ilmeisesti uskonnon ja sen vallan haltijoiden olemassaolon lisäksi kirkollisesta yhteisöstä. Tämä yhteisö oli järjestäytynyt ja piti huolta jäsenistään (Heikkilä & Lehmijoki-Gardner 2002: 367; Johnson 2007: 133). On myös mahdollista, että katolinen kirkko saattoi viestiä rakennuksilla valtaa yli luonnon. Siten se pyrki luomaan rauhoittavan ja uskottavuuttaan vahvistavan tunnelman. (Altenberg 2003: 111.)

Keskiajan katolisen kirkon uskonnolliseen toimintaan liittyvillä tavoilla ja muodoilla oli oma laajempi, yleismaailmallinen pohjansa. Se muodostui mm. kanonisen lain teksteistä, niiden kommentaareista ja katolisten auktorien teoksista. Näin tiedettiin esimerkiksi kirkolliseen toimintaan liittyvien paikkojen ja niiden ulkoisten muotojen sääntelyyn liittyvistä seikoista. Viimeistään kristillisen kirkon aseman vahvistuessa kirkko tai muu kirkollinen rakenne oli myös hautausmaan merkinä. (Paavola 2003: 25–26.) Vaikuttaakin siltä, että tietty

osa paikan ja kirkkorakennuksen viestisisällöstä oli saman uskontokulttuurin sisällä yhteisesti ymmärrettyä (kuva 6.22). Yksilön henkilökohtaisen elämän tapahtumat vaikuttivat kuitenkin viestin kokemiseen. Kirkkorakennus kirkkomaineen muistutti ilmeisesti myös elämän kierrosta, sillä kukin päätyi vuorollaan sen huomaan (Ingold 2000: 205–206).

Kuva 6.22 Lohjan kirkon sisäseinät muodostivat kävijän ympärille kuvitetun ”maiseman”, joka osaltaan vaikuttivat kävijän paikkaan liittyviin kokemuksiin. Kuva Päivi Maaranen 2011.

Kirkkopaikkojen asema maiseman muodostamassa kontekstissa rohkaisee miettimään myös niiden mahdollista laajempaa yhteisöllistä merkitystä. Monumentaalisten rakennelmien kautta maisema voi nimittäin tulla sosiaalisen vallankäytön välineeksi ja vallan käsittämisen kontekstiksi (Tilley 1991: 67, 77–78). Erityisesti kirkko rakennuksena saattoi olla näkijälleen merkki eurooppalaisesta katolisesta uskontokulttuurista ja kirkon vallan vakiintuneisuudesta alueella (vrt. Lind 2007: 40, 51). Kirkkorakennus saattoi myös viestiä näkijälleen sosiaalisesta jatkuvuudesta ja turvallisuudesta. Lisäksi se saattoi kertoa paikallisen yhteisön riittävästä vauraudesta ja yhtenäisyydestä.

Maallisen vallan haltijoilla ei ollut samanlaista yhteisöstä jopa yksilötasolla huolta pitävää tehtävää kuin kirkolla. Linnapaikat viestivätkin vallan haltijan roolista järjestyksen turvaamisessa, taloudellisen hyödyn tasaamisessa mm. verotuksen keinoin ja sotilaallisten tehtävien täyttämässä (vrt. Mann 1997: 67, 79). Lisäksi tavoitteena saattoi olla valtaa pitävästä muistuttaminen ja hänen asemansa tukeminen (kuva 6.23) (Mileson 2007: 11–26). Tämä sopisi esimerkiksi tutkimusalueen pienlinnojen rakentamisen motiiviksi, jos niiden ajatellaan liittyvän 1300-luvun loppupuolen poliittiseen tilanteeseen valtakunnassa. Ajatus ei tietenkään ole sinänsä ole uusi, vaan muiden jo tutkimuksessaan esiin tuoma (esim. Lovén 1996: 45–52; Suhonen 2005b: 13–14; Suhonen 2006b: 33.)

Kuva 6.23 Raaseporissa sijaitsevan Tammissaaren Raaseporin linnan vaikuttavuutta menneisyydessä on vaikea arvioida luotettavasti, sillä nykymuodossaan rakennus on restauroinnin tulosta. Kuva Päivi Maaranen 2008.

Keskiajalla hengellisellä ja maallisella vallalla oli toiminnallinen riippuvuussuhde toisiinsa, joka on perusteltua ottaa myös tulkinnoissa huomioon. Maalliset hallitsijat hyödynsivät kirkkoa vahvistaakseen ja vakiinnuttaakseen omaa valtaansa. Kirkko puolestaan hyödynsi hallitsijoita ulottaakseen valtapiirinsä heidän kauttaan mahdollisimman laajalle. (Heikkilä & Lehmijoki-Gardner 2002: 353; Lindkvist 2007: 29–30.) Varhaisella keskiajalla kirkko oli lisäksi ainoa laajemmissa puitteissa toimiva organisaatio (Luoto 2001: 68; Heik-

kilä & Lehmijoki-Gardner 2002: 350). Kristillistyminen tarjosi sen vuoksi laajan järjestäytymisen mahdollisuuden varhaiskeskiaikaisessa Euroopassa. Samalla se mahdollisti myös yleisemmän sosiaalisen, poliittisen ja taloudellisen kehityksen. (Gledhill 1988: 20.) Samantapainen yhteisöllisen järjestäytymisen kehityskulku saattoi toteutua myös Suomen alueellakin, vaikka pienemmässä mittakaavassa. Maallinen ja kirkollinen valta kulkivat siten käsi kädessä, toisiaan tukien ja kontrolloiden, mahdollisesti jopa kilpaillenkin.

Kirkollisen ja maallisen vallan viestinnässä hyödynnetyt rakennelmat tehtiin ilmeisesti useimmiten paikallisvoimin, mutta ne korostivat rakennuttajiensa yhteiskunnallista asemaa ja roolia. Monumentaalinen rakennelma maisemassa oli kuin muistutus rakennuttajastaan ja tehokas viestinnän väline. Sen merkitys korostui yhteisössä erityisesti siksi, että lukutaito oli vasta harvalla ja kirjoitustaito vielä harvemmalla (vrt. Lehtonen 2007: 20; Tahkokallio 2009: 76–77). Rakennelmien avulla viestimällä ylläpidettiin sitä sosiaalista järjestelmää, johon rakennuttaja, rakentajat ja muut yhteisön jäsenet kytkeytyivät. Uskonnollinen rakennus oli ennen kaikkea kirkollisen vallan muistuttaja, kun kuninkaiden tai heidän valtuuttamiensa rakennelmat viestivät maallisten mahtia.

6.3 Yhteenveto

Suomen alueen eteläisimmän rannikkoseudun kirkko- ja linnapaikkojen tutkimuksessa tavoitteena oli sen pohtiminen, mikä menneisyyden ihmiselle saattoi olla merkityksellistä, arjessa tärkeää tai muuten elämässä vaikuttavaa maisemallisesta näkökulmasta. Jo tutkimusaihetta rajatessa tiedostettiin, että menneisyyden ihmisen kokemusten ja maisemaan liittämien merkitysten tarkastelu on etupäässä erilaisten mahdollisuuksien selvittämistä. Menneisyyden kadonneen maiseman ja yhteisön välisen suhteen tarkastelussa merkityksiä ei ole mahdollista eritellä lopulta luotettavasti. Päätelmät niistä ovat luonteeltaan vain mahdollista menneisyyttä kuvaavia (vrt. Lahtinen 2008: 83).

Alun perin mielenkiinnon aiheeseen herätti havainto kirkkopaikan siirtymisestä keskiajalla Salon Perniössä. Sitä vaikutti selittävän ihmistoiminnan ja asutuksen keskusaluiden muuttuminen ajan kuluessa (Maaranen 1997: 22). Havainto herätti kysymyksen myös siitä, mitä paikka ja sillä oleva rakennus saattoivat merkitä menneisyydessä eläneelle yhteisölle ja sen yksittäisille jäsenille. Jos kirkon oli sijaittava asutuksen keskusalueella ja siten kylien keskellä, oliko havaittavissa muita sijaintipaikkaa selittäviä tekijöitä kuin suhde asutukseen. Lisäksi heräsi kysymys siitä, oliko kirkkopaikan siirtyminen keskiajalla yleinen ilmiö.

Kirkkopaikkojen lisäksi oli vertailun vuoksi tarpeen tarkastella jotakin muuta julkisiksi monumentaaliseksi rakennelmiksi tulkittavaa ryhmää, joka saattoi omata merkitystä menneisyydessä paikallisyhteisöä laajemmin. Tarkasteltavaksi aineistoksi valittiin sen vuoksi linnat ja muut linnoitukset (vrt. Johansen & Petterssen 1993: 39–40, 46–47). Tutkimuksen ulkopuolelle rajautuivat kuninkaankartanot maatiloina ja kartano- eli asuinlinnat. Viimeksi mainittuja tutkimusalueelta tunnetaan ainakin kuusi eli Salossa Kiskon Haapaniemi ja Perniön Melkkilä, Siuntiossa Sjunby ja Suitia, Raaseporissa Karjaan Grabacka (kuva 6.24)

ja Loviisassa Pernajan Tjusterby. Kivistä rakennetut asuinlinnat ovat myös monumentaalisia rakennelmia maisemassa. Tutkimuksen ulkopuolelle ne rajautuivat kuitenkin käyttötarkoituksensa eli yksityisen asuinkäytön vuoksi (vrt. Johansen & Petterssen 1993: 44–46, 49).

Kuva 6.24 Kumpareella sijaitseva Karjaan Grabbackan linna Raaseporissa oli käyttöaikanaan nähtävissä ympäristön peltoaukeilta, Suurelta Rantatieltä ja mereltä Läppräsketille nousevalta Kungsånin vesireitiltä. Kuva Päivi Maaranen 2012.

Tutkimuksen ulkopuolelle jäivät myös erilaiset satama- ja markkinapaikat. Esimerkiksi Suuren Rantatien varrella tiedetään pidetyn markkinoita varhaisella historiallisella ajalla useilla paikkakunnilla, kuten Pohjassa, Karjaalla, Inkoossa, Pyhtäällä, Helsingissä, Pernajassa ja Sipoossa (Salminen 1993: 263). Tutkimusalueen markkinapaikkoja ei kuitenkaan pyritty järjestelmällisesti etsimään ja paikantamaan tarkemmin, kuten ei erilaisia satama- ja markkinapaikkojakaan. Näiden paikkojen suhde kirkko- ja linnapaikkoihin jäi sen vuoksi laajassa mielessä tarkastelematta. Samalla jäivät pohtimatta tarkemmin esimerkiksi kaupunkien ja kauppa- ja markkinapaikkojen määrittelyyn liittyvät kysymykset (vrt. luku 5.2.4).

Tutkimuksessa keskityttiin vain paikkojen, niiden välisten suhteiden ja niihin mahdollisesti liittyvien merkitysten tarkastelemiseen. Sen vuoksi paikkojen rakentamisen ajan hallinnollista ja poliittista tilannetta tai sen muutoksia ei pohdittu tarkemmin. Asiaa on kuitenkin

kin käsitelty historian tutkimuksen lisäksi monissa muissa tutkimuksissa. Linnojen ja kirkkojen rakentamista suhteessa hallinnon ja politiikan muutoksiin ovat pohtineet esimerkiksi Christian Lovén (1996), Veli-Pekka Suhonen (1997) ja Markus Hiekkänen (2007).

Kirkko- ja linnapaikkoihin liittyvien kokemusten ja merkitysten yhdeksi selittämistävaksi nousi valta ja sen tarkoituksellinen viestiminen maisemassa. Vallan merkityksellisyys maisemassa perustui ajatukseen uskonnon ja politiikan ajattelutapojen tietynlaisista samankaltaisuuksista muihin vaikuttamisen pyrkimyksiin (vrt. Cherry 1987: 168–169). Pyrkimyksen päätavoite on erilainen, mutta sen välittämisen keinot voivat olla samankaltaisia. Tämän vuoksi muihin vaikuttamiseen pyrkivän arvioitiin tuovan esiin omaa valtaansa ja viestiään sekä alueella asuville että siellä liikkuville toimijoille. Tarve tehdä valta näkyväksi maisemassa oli ihmisille ja yhteisöille suunnattu viesti vallanhaltijalta. Se välitettiin valtalalaisille tietoon näkyvien rakennelmien avulla.

Tutkimuksen tulosten perusteella vaikuttaa myös siltä, että erityisesti kirkolliseen valtaan liittyvät rakennelmat saattoivat muodostaa tutkimusalueella maantieteellisesti suhteellisen tasaisesti levittäytyneen ja siten tehokkaan viestinnän mahdollistavan kokonaisuuden. Suuri kirkkopaikkojen määrä ja niiden alueellinen sijoittuminen heijastavat ajassa ja tilassa muuntuvaan toiminnallista järjestelmää (vrt. myös Antell 1956: 378; Ylikangas 1973: 90–91). On kuin pääkirkkojen paikat kivikirkkoineen ja muiden kirkkojen paikat puisine kirkkorakennuksineen muodostaisivat toisiinsa lomittuvan kokonaisuuden. Siinä kivikirkkojen paikat vakiintuivat vähitellen toiminnallisesti keskeisimmiksi. Lisäksi kivikirkkojen paikat, merellisten kirkollisten rakennusten paikat ja varmasti tunnettujen rannikolla sijaitsevien kirkollisten rakennusten paikat muodostivat verkoston mereltä sisämaahan. Sen kautta sekä merellä että mailla liikkuvat näkivät harvakseltaan mutta jatkuvasti kirkollisen vallan merkkejä. Tällainen verkosto oli tehokas kirkollisen vallan läsnäolon ilmentäjä erilaisille kohde-ryhmille.

Maallisen vallan paikkojen sijoittuminen useimmiten asutuksen keskusalueiden ulkopuolelle liittyy niitä edustavien toimijoiden asemaan vain aika-ajoin ihmisten arkipäivässä vaikuttavina. Fyysinen ja todennäköisesti myös psykologinen etäisyys saattoi lisäksi vahvistaa toimijoiden valvovaa ja hallinnollisesti organisoivaa roolia. Ensimmäisistä valvonta liittyi alueelta toiselle siirtyviin toimijoihin, olivatpa nämä paikallisia tai muualta tulleita. Tulkintaa tukee havainto siitä, että kaupunkimaisissa yhteyksissä, eli kauppiaiden ja käsityöläisten pysyvissä toiminta- ja tapaamispaikoissa, maallinen valta oli ainakin ajoittain jatkuvasti läsnä. Nämä kaupunkimaiset yhteisöt olivat sekä paikallisen väen että kauempaa tulevien jatkuvamman liikkumisen ja kohtaamisen paikkoja. (Ks. myös luku 5.2.4.)

Tutkimuksen perusteella kirkkopaikka sijoittui siis asutuksen keskusalueelle ja oli keskellä jatkuvaa arjen elämää (vrt. Liepe 1986: 174–175). Sijoittuminen kulkureittien läheisyyteen turvasi kuitenkin sen, että alueen kautta kulkevat huomasivat kirkollisen vallan rakennelmat niin maissa kuin merilläkin. Linnapaikka oli useammin päivittäisestä toiminnasta kauempana, mutta alueelta toiselle liikkuvien toimijoiden havaittavissa. Tämän vuoksi vaikuttaa siltä, että kirkollisen ja maallisen vallan toimijat edustivat kahta erilaista, mutta toisiinsa kietoutuvaa toimijaryhmää keskiaikaisessa yhteiskunnassa. Kirkon toimijat pitivät

huolen yksilöistä jokapäiväisessä elämässä, kun taas maallisen vallan toimijat vastasivat yhteisön alueellisesta säilymisestä sekä järjestäytymisestä ja turvasivat sen jatkuvuuden.

Tutkimuksen tulokset viittaavat myös siihen, että kirkon viestintätapa saattoi muuttua ajan kuluessa. Tähän vaikutti ilmeisesti katolisen uskon vakiintumisen lisäksi kirkollisen ja maallisen vallan suhteen muuttuminen. Aluksi kirkko ja maallinen valta vahvistivat toisiaan (kuva 6.25), jonka jälkeen kirkon asema ja viestintä oli vahvempaa (vrt. Heikkilä & Lehmi-joki-Gardner 2002: 353). Lopulta kirkko viesti myös maallisen vallan puolesta vahvistaen ristiin sekä hengellisen että maallisen elämän edustajana toimimistaan. Tämä toisiaan tukeva, vahvistava ja lopulta jopa ristiriitoja aiheuttava kirkon ja maallisen vallan edustajien suhde vaikutti todennäköisesti myös ihmisten kokemuksiin arkielämässä.

Kuva 6.25 Siuntion Sjunbyn kappelinpaikka voi liittyä jo varhaiseen kirkolliseen järjestäytymiseen, jolloin suurtilojen omistajat perustivat kirkkoja mailleen. Kuva Päivi Maaranen 2008.

Tutkimuksen tuloksia arvioitaessa on pidettävä mielessä käytetyn aineiston heikkoudet. Tutkimuskohteiden todelliseen määrään, alueelliseen levintään ja ajoittamiseen vaikuttava aineistojen puutteellisuus vähentää tulosten luotettavuutta. Joskus havaittavissa olleiden arkeologisten kohteiden häviäminen myöhemmän ihmistoiminnan vuoksi kertoo siitä, että kaikkien kohteiden tarkkaa luonnetta ja sijaintipaikkaa ei ole ehkä koskaan enää mahdollista selvittää. Toisaalta nimistö tai kansantarinat vanhoista kirkoista voivat todella johdattaa

paikkojen löytämiseen. Tästä esimerkiksi sopivat vaikkapa Vehmaan Laittisten Kappelmäen ja Kaarinan Ravattulan Ristimäen kirkkopaikat, vaikka ne eivät tutkimusalueelleni sijoitukaan (esim. Taivainen 2002: 4–6; Ruohonen 2013: 433).

Osa tutkimuksessa käsitellyistä kirkko- ja linnapaikoista on siis ollut jo pidemmän aikaa vain muistin maisemassa. Ne ovat siten vaikeasti tavoitettavissa ja todennettavissa. Uusia kirjallisia historian lähteitä ei löytyne kovinkaan paljoa. Arkeologisten tarkastusten ja kaivausten tuloksetkaan eivät välttämättä anna ratkaisevaa uutta tietoa kuin joistakin tutkimuksen kohteista. Sen vuoksi kirkko- ja linnapaikkoja koskevia tulkintojani ei voi todistaa kovin pitkävästi. Muistin maisemaan liittyvä ulottuvuus on kuitenkin tärkeä havainto. Maisemassa voi säilyä jotakin muistamisen kautta, vaikka aineellinen piirre olisi kadonnut jo kauan sitten.

7 Moraalinen näkökulma : perinnemaisemien arvot ja säilyttäminen

Neljäs tarina: ihminen paikan säilyttäjänä

Finnarne voro nordens skickligaste åkerbrukare, likasom de voro dess förste och likasom de än i dag äro ess idogaste. Urgammalt och eget hos dem var det nomadiserande åkerbruk man kallar svedja; i askan af den fällda skogen mognade glest sådda skördar med högt kortal. Detta bruk var ödemarken; det var det mest egnade sätt att tämja naturens första vildhet, men det slösade med skog och marker, hvarföre det snart blef omöjligt på slättbygderna och aftog, ju mera befolkningen tätade, hemmanen klyfdes och allmäningarna delades. „Kyttä,, är ett annat förbränningssätt, hvarigenom gräsvuxen mark och utdikade mossor göras odlingsbara. Mest råder nu treskifte i åkerbruk; nya och rationelare metoder möta hos allmogen stort misstroende. Emellertid vexer den odlade jorden med många tusende tunnland hvarje år. ... För trädgårdsodling blir under det hårda arbetet för dagligt bröd föga tid öfrig. ... Skogen låter Finne af ålder vår Herre vårda, elden härja, yxan fälla och statsekonomerna sucka öfver; ... Om ängen tänker Finnen likaledes, att gräset vexer nog honom förutom. Boskapskötseln idkades i större skala endast af Karelerna, som deraf tros hafva sitt namn.

- Zacharias Topelius 1845 -

Julkaisussa *Finland framstäldt i teckningar* Zacharias Topelius (1845: 40) nostaa esiin muutamia ihmistoiminnan taustalla maisemaan ja sen muutokseen vaikuttavia tekijöitä. Niitä ovat utteruus ja uutta vastaan tunnettu epäluuloisuus. Lisäksi niitä ovat sinnikkyyys ja luonnon uudistumiskykyyn kohdistuva luottamus. (Vrt. Kotkavirta 1996: 1.) Kuvauksessa painottuu se, että ympäristö ja sitä kautta maisema on muovautunut pitkäaikaisen ja vanhan elämäntavan vaikutuksesta (kuva 7.1). Koko ajan tapahtuva muutos on hidasta ihmisluonnon varovaisuuden vuoksi. Luonnon ei ajatella tarvitsevan välttämättä hoitamista, vaan uudistuvan ja turvaavan elämisen ilman erityistä vaalimistakin.

Topelius ei pyrkinyt laatimaan tarkkaa kuvausta Suomen alueesta sinänsä. Sen sijaan hän mielsi tehtäväkseen kansallisen kulttuurin ja kansan yhtenäistämisen. Julkaisulla oli voimakas vaikutus maiseman hahmottamiseen. Se oli maan kattava ja kansalaisten saavutettavissa. Se vaikutti myös aatteellisena innoittajana maisemakuvauksen kehitykseen. 1800-luvun loppupuolella esimerkiksi maisemamaalaus sai suurta yhteiskunnallista merkitystä. (Tiitta 1998: 862–863, 881; Häyrynen 2008: 490–492.) Monet mielikuvat maisemasta juurtuvat tähän maalausten ja 1800-luvun lopulta alkaneen valokuvaustaitteen tuotoksiin (esim. Häyrynen 1997: 32–33; Ervamaa 1998: 94). Niitä muovasivat myös maantieteen tuottamat kuvaukset valokuvineen (Linkola 2013: 18, 81–84). Oma merkityksensä lienee ollut lisäksi 1900-luvun elokuvataiteen esittämillä kuvilla maisemista.

Topeliusta mukailten voi ajatella, että ihmistoiminnan aiheuttama maiseman muutos liittyy elossapysymisen ja ympäristöön sopeutumisen ikaikaiseen pakkoon. Maiseman säilymiseen vaikuttaa tällöin yhteisön koko suhteessa ympäristön resursseihin ja ihmisen asenne erilaisia toimintatapoja kohtaan. Nykykäsitys maisemasta ja sen muuttumisesta tuntuu joskus seurailevan Topeliuksen kuvaamaa ajatustapaa. Muutos toivotetaan harvemmin tervetulleeksi. Lisäksi huoli kohdistuu kadonneen tai katoavassa olevan maiseman säilyttämiseen (Fowler 1987: 173–174). Samalla maiseman kuitenkin ajatellaan säilyvän jotenkin myös itsestään. Ehkäpä epäluuloisuus on myös voimavara, sillä sen kautta säilytetään väistämättä jotakin kaiken uudistumisen paineessa.

Kuva 7.1 Loviisassa sijaitsevan Pernajan Labbyn kartanon laitumilla on runsaasti erilaisia vanhemman maatalouden synnyttämiä arkeologisia jäännöksiä. Kuva Päivi Maaranen 2008.

Muutoksen vastustaminen on kiinnostava asia niin menneisyydessä kuin nykyhetkessä. Sen vuoksi seuraavassa maisemaa pohditaan arvoihin kytkeytyvän säilyttämisen halun ja tekojen kohteena. Halun osalta tarkastelussa painottuu enemmän eettinen, arvoja koskeva pohdiskelu (Vuojala 2014: 130). Tekojen osalta pohdinnassa painottuu puolestaan moraalinen, tekoja mietiskelevä ote. Tutkimuksessa keskitytään menneisyyden ihmistoimintaan kytkeytyviin perinnemaisemiin, joista kohteiksi on valittu perinnebiotoopit ja rakennetuista

perinnemaisemista arkeologiset kohteet. Viimemainitut sijoittuvat perinnemaisemien jaottelussa useiden eri ryhmien alaisuuteen (ks. tarkemmin luku 7.1.2). Alueellisesti käsitellään vain eteläisintä Suomea. Ensin pohditaan yleisemmin maisemaan liittyviä mielikuvia ja arvoja luvussa 7.1. Sen jälkeen käsitellään tarkemmin maiseman säilyttämisen käytäntöjä luvussa 7.2. Tarkastelun kohteena on siten menneisyyden maisemiin kytkeytyvä ihmisen nykytoiminta arvoihin liittyvine ajatuskulkuineen ja niiden seurauksina toteutuvine tekoineen.

7.1 Maisemaan liittyvät mielikuvat ja arvot

Mielikuva maisemasta koostuu tiedolle pohjautuvasta tietämyksestä ja henkilökohtaisiin kokemuksiin perustuvista mielipiteistä. Tietämys maisemasta voi sisältää niin tutkimuksen tuottamaa tietoa, kuin kertomusten ja muistelmien kautta saatua perimätietoa. Henkilökohtaiset kokemukset liittyvät puolestaan siihen elämänkaareen, joka ihmisellä on. Tämän vuoksi mielikuva maisemasta on hyvin subjektiivinen ja henkilökohtainen. Mielikuvaan liittyy myös käsityksiä maiseman arvoista enemmän tai vähemmän tiedostetusti. Tämän vuoksi se voi vaikuttaa monella tavalla maisemaa koskevien valintojen eli päätösten tekoon (esim. Kuhn 1977: 329; Schwartz 1992: 4; Schwartz 2012: 4).

Maisemaa voi arvottaa esimerkiksi erittelemällä maisemasta yksittäisiä, arvokkaaksi miellettyjä tekijöitä ja järjestämällä ne suhteessa toisiinsa. Maisema on tällöin eri tavoin arvokkaaksi miellettyjen tekijöiden kokooma. Tällaisen arvioinnin tapahtumakulussa vaikuttaa se, mikä nähdään tai voidaan perustella oleelliseksi maisemassa ja/tai sen säilyttämisen kannalta (kuva 7.2) (vrt. Tuominen 2001: 182–184). Eri toimijat voivat painottaa arvioinnissa eri asioita, joten arvottaminen voi tuottaa erilaisia tuloksia.

Arvottamista voi pyrkiä yhdenmukaistamaan vakioimalla sen tekemisen tapaa. Esimerkiksi maiseman arviointi numeeristen mittareiden avulla voi tuntua objektiiviselta tavalta arvojen tarkasteluun. Mittaamisen objektiivisuuden voi kuitenkin todeta olevan enemmän toive kuin todellisuutta. Tämä johtuu mittareiden määrittelyyn liittyvästä subjektiivisemmasta valintojen tekemisestä. (Vrt. Matthies 1996: 148; Hietala-Koivu et al. 2006: 14–16.) Tämä subjektiivisuus liittyy myös maiseman säilyttämiseen liittyvään päätöksentekoon. Sitä varten voi tuottaa tietoa maisemasta, mutta mittarien avulla saadut tulokset eivät riitä. Tulokset on lisäksi tulkittava ymmärrettäviksi siinä arvoympäristössä, jossa mittarit on valittu ja säilyttämistä koskevat päätökset tehdään. Maiseman arvot määrittävät lopulta yhteiskunnan eri toimijoiden välillä käydyn keskustelun tuloksena.

Ihminen elää oikeastaan koko ajan arvojen viitoittamien päämäärien ohjaamassa maailmassa, vaikka hän ei sitä tietoisesti ajattelisi (Pihlström 2000: 25). Jo se, nähdäänkö ympäristö ihmisen hallittavana vai aineellisen ja henkisen elämän kannalta vaalittavana, vaikuttaa valintoihin. Samalla tavoin näkemys ympäristön luonteesta vaikuttaa toimintaan (vrt. Väyrynen 1996: 66–67). Vain elollisena ja elottomana mielletty luonto on ympäristönä hyvin toisenlainen, kuin personoituna ja henkistettynä toimijana. Viime mainittu mahdollistaa sen, että esimerkiksi kivet voivat olla aktiivisen kommunikaation osapuolia seitana tai pihapiiriin

röykkiönä. (Esim. Vilkuna 1965; Hamari & Halinen 2000: 164; Muhonen 2010: 28–30.) Kaiken edellä kuvatun vuoksi niin yhteisön arvojen kuin toiminnan pohdinta vaikuttaa monella tapaa perustellulta tutkimuksen aiheelta.

Kuva 7.2 Liedon Vanhalinnalta näkyvän maiseman arvokkuuteen voi ajatella vaikuttavan mm. seudun historian. Kuva Päivi Maaranen 2007.

7.1.1 Tutkimuksen tavoitteet ja tausta

Maisemaan liittyviin mielikuviiin, arvoihin ja säilyttämisen tapoihin keskittyvän tutkimukseni tavoitteena on ihmisen tekemien valintojen tarkastelu. Lisäksi pohditaan niiden taustalla olevia tekijöitä ja valintojen vaikutuksia. Tutkimuksen kohteena ovat ensinnäkin arvot ja arvostamiseen vaikuttavat tekijät. Lisäksi tarkastellaan toimenpiteitä, joissa arvostaminen voi käytännössä näkyä. Toimenpiteiden osalta keskitytään erityisesti perinnemaisemien hoitoon, josta käsitellään tarkemmin arkeologisten kohteiden hoitoa. Ajallisesti tarkastelu keskittyy 1990–2010-lukuun.

Tutkimusalueena ovat eteläisimmän Suomen rannikolta läntinen ja keskinen Uusimaa (kuva 7.3). Alueen rajaamisessa vaikutti työkokemukseni Museoviraston muinaisjäännösten hoitoyksikössä vuosina 1997–2011. Työ käsitti esimerkiksi arkeologisten kohteiden ja

perinnebiotooppien hoidon suunnittelua, toteuttamista ja ohjaamista. Lisäksi työhöni Mu-seovirastossa kuului vuosina 2006–2014 Suomen luonnonsuojeluliiton Uudenmaan ympäristöpiiri ry:n perinnebiotooppien hoitoon liittyvien projektien ohjausryhmissä toimiminen (Reinikainen 2009; SLL 2012; SLL 2014). (Liitteet 10–11.)

Kuva 7.3 Tutkimusalueen sijainti. Karttaote: Maanmittauslaitoksen Yleiskarttarasteri 1:4 500 000 aineistoa, 2010, © MML.

Tutkimusaiheen määrittelyn yhteydessä on mietitty arvoihin yleisesti liittyviä asioita. Arvot eivät nimittäin ole olemassa ilman ihmistä, joka määrittelee niiden sisällön. Ne eivät myöskään ole yleispäteviä ja ihmisen mielihaluista riippumattomia eli objektiivisia (Vuojala 2014: 131). Arvot ovat subjektiivisia, ja ne kytkeytyvät ihmisiin, yhteisöihin ja heidän toiveisiinsa. Lisäksi arvot ovat suhteellisia ja muuttuvia, ja ne ilmenevät arvostelmina ja valintoina. (Ks. myös Moore 2004: 75–76, 81–83, 85, 88; Halinen 2007: 58, 61; Enqvist & Niukkanen 2007: 10; Enqvist 2016: 39.) Menneisyyteen liittyvät arvot pakenevat määritelmiä, ja niihin liittyy sanattomia, ei-järjellisiä ulottuvuuksia. Sen vuoksi historiallisten arvojen perusteella arvottamisen on katsottu olevan jopa vain yksittäisten tapausten erittelyä. (Vuojala 2014: 131–132.)

Käsityksiin maiseman arvoista vaikuttaa myös se, millaiseksi käsitteen arvo sisältö hahmotetaan. Tämän vuoksi arvoja käsittelevässä pohdinnassa on perusteltua selittää käytettyjen käsitteiden sisältö ja lisätä näin yhteistä ymmärrystä. Tutkimuksessani käsitteellä arvo tarkoitetaan haluttavaa ja tavoiteltavaa aineellista tai aineetonta asiaa. Arvottamisella tarkoitetaan näiden asioiden järjestämistä suhteessa toisiinsa ja valintojen tekemistä sen perusteella. Arvokkuus tarkoittaa valittujen ja luokiteltujen arvojen riittävän suurta kokoomaa (vrt. arvokkuuden synonyymi suuruus). Yhteen vetäen arvot ovat siis valintojen taustalla

vaikuttavia, arvokkaiksi miellettyjä asioita, ja niitä voi tarkastella mm. valintojen vaikutusten arvioinnin avulla.

Kuva 7.4 Hoidon toteutumiseen vaikuttavat suunnittelun ohella paikan päällä tehdyt toimien valinnat. Kuva Päivi Maaranen 2008.

Arvot niihin liittyvine muodostumisen kulkuineen eivät ole välttämättä tiedostettuja, vaan hiljaisesti mielessä muovautuvia kokonaisuuksia (vrt. Enqvist 2016: 165–166). Sen vuoksi arvojen perustaa ja sisältöä voi olla vaikea hahmottaa. Tämä johtaa puolestaan arvovaikutteisen toiminnan, kuten päätöksenteon selkeän perustelun ongelmiin (vrt. Sepänmaa 1994: 155). Tämä tiedostamaton vaikutus voi näkyä tutkimuksessani ja sen painottumisessa. Arvot ohjaavat myös maiseman säilyttämiseen tähtäävien keinojen eli suojelun ja hoidon toimenpiteiden valintaa ja suuntautumista (kuva 7.4) (vrt. Nurmio 2000: 18). Lisäksi arvot kytkeytyvät yhteiskunnalliseen resurssien jakamiseen, sillä arvostetut toiminnot saavat todennäköisemmin voimavaroja vähemmän arvostettuihin verrattuna.

Perustutkimusvaiheessa tarkasteluni kohteena oli arkeologisten kohteiden hoidon kehittäminen mm. kohteiden valintaa ja sen taustalla mahdollisesti vaikuttavia arvoja pohtimalla (Maaranen 2000c; Maaranen 2001a). Jatkotutkimuksessa mietittiin tarkemmin mm. luonnonarvoihin liittyviä kysymyksiä perinnebiotooppien osalta (esim. Maaranen 2005c; Maaranen 2008). Arkeologisten kohteiden ja perinnebiotooppien käytännön hoidon pohjalta

pohdiskeltiin lopulta myös hyvään hoitoon ja vaikutusten seurantaan liittyviä asioita (Maaranen 2010a).

Tutkimuksen lähteinä käytettiin maisematietoa ja arkeologista maastotietoa. Lisäksi hyödynnettiin Museoviraston arkistossa ja muinaisjäännösten hoitorekisterissä olevaa arkeologisten kohteiden ja perinnebiotooppien hoitoa koskevaa tietoa. Jonkin verran voitiin käyttää Suomen luonnonsuojeluliiton Uudenmaan luonnonsuojelupiiri ry:n tallettamia perinnebiotooppien hoitoa koskevia raportteja. Lisäksi lähteenä oli arkeologisten kohteiden ja perinnebiotooppien hoitoa koskeva kirjallisuus. Eri lähteistä kerättyä tietoa peilattiin humanistisen ja luonnontieteellisen tutkimuksen sekä hallinnollisen toiminnan tuottamaan tietoon.

Tutkimuksen menetelminä korostuivat kenttätyömenetelmistä maastossa kävely ja muista menetelmistä tiedon kerääminen ja jäsentäminen. Maastossa kävelyn avulla tarkasteltiin erityisesti luonto- ja kulttuuriarvoja kohteilla. Lisäksi pohdittiin kohteiden hoidossa tehtyjä valintoja ja niiden vaikutuksia. Tiedon keräämisen ja jäsentämisen avulla kuvattiin perinnemaisemien hoitoa ja siihen liittyvän ajattelun kehittymistä. Lisäksi kerättyä tietoa luokiteltiin ja vertailtiin toisiinsa. Tämän yhteydessä listattiin mm. arvoon liittyviä tekijöitä ja analysoitiin niiden sisältöä.

Arvoja ja arvottamiseen liittyviä tekijöitä on tarkasteltu tutkimuksessa vain ympäristöfilosofian näkökulmasta. Muut näkökulmat, kuten esimerkiksi estetiikkaan ja yhteiskuntatieteisiin liittyvät arvotarkastelut jätettiin tietoisesti käsittelyn ulkopuolelle (esim. Sironen 1996: 116–118, 122–123). Tarkastelusta jätettiin pois myös poliittinen ja siten taloudellinen näkökulma, vaikka säilyttävän toiminnan resursoinnin voi olettaa heijastavan yhteiskunnan arvoja laajemmin (vrt. Haila 2007a: 123–125; Haila 2012: 38). Edelleen tarkastelun ulkopuolelle jäivät arvokkaiden maisema-alueiden täydennysinventointi ja siinä tapahtuvaan arvottamiseen liittyvät asiat (ks. esim. MAPIO 2010; Maaseutumaisemat 2016).

Tutkimuksen tulokset ja niihin liittyvä pohdinta käsitellään seuraavassa kahtena laajempaa kokonaisuutena. Ensimmäiseksi keskitytään maisemaan liittyviin mielikuviin ja arvoihin yleisemmin (luku 7.1). Arvoja koskevaa pohdintaa taustoitetaan käsittelemällä perinnemaisemia ja niihin liittyviä mielikuvia. Sen jälkeen käsitellään ympäristöfilosofiaan ja maiseman arvostamiseen liittyviä ajatuksia. Toinen kokonaisuus keskittyy moniarvoisten maisemien hoidon pohtimiseen (luku 7.2). Ensin käsitellään hoidon käytännön ratkaisuja ja niihin vaikuttavia asioita. Sen jälkeen jäsennetään hoidon ratkaisujen tarkastelun pohjalta syntyneitä ajatuksia hyvästä hoidosta.

7.1.2 Perinnemaisemat osana maaseudun maisemaa

Maaseudun maisema edustaa jollekulle työn maisemaa, toiselle lapsuuden maisemaa ja kolmannelle kesä- tai loma-aikojen matkailuympäristöä. Joillekin se on vain metsikköjä ja peltoja matkalla kaupungista toiseen, ja toisille alueen elämäntavoista kertova kuvastin. Maaseudun maisema on pitkään mielletty osaksi suomalaista yhteiskuntaa ja elämänmuotoa.

(Vrt. Luostarinen & Yli-Viikari 1997: 8.) Se on lisäksi nähty yhteiskunnallisena muistina, johon liittyy sosiaalisesti ja kulttuurisesti kestävä kehityksen näkökulma (Yli-Viikari & Hietala-Koivu 1997: 124). Maaseudun kulttuurisesta kokonaisuudesta on arvioitu nousevan jopa paikallishengen, ”joka ilmenee ihmisen kiintymyksenä tiettyyn paikkaan ... ja lapsuuden maisemia kohtaan” (Forsius-Nummela 1997: 65). Maisemaan liittyvä tieto, kokemukset, yhteisön symboliksi mieltäminen ja lapsuudesta juontuva kiintymys ovat kaikki ympäristöä jäsentävien mielikuvien taustalla vaikuttavia asioita.

Kuva 7.5 Loviisassa sijaitsevan Pernajan Labbyn kartanon laiduntamalla syntynyt ja ylläpidetty perinnemaisema. Kuva Päivi Maaranen 2008.

Osan maaseudun maisemasta muodostavat perinnemaisemat (kuva 7.5), vaikka niitä voi olla kaupunkiympäristöissäkin. Ne ovat nimensä mukaisesti maisemia, joihin liittyy perinne ja siten monenlaiset arvot. Perinnemaisemille luonteenomaista on menneisyyden ihmisen toiminnan vaikutus ja sen kautta maisemalle annettu arvostava merkitys (vrt. Heikkilä 2000: 21). Ne määritellään yleensä "alkutuotannon ja niihin liittyvien toimintojen muovaamiksi sekä usein alkuperäisestä käytöstä poistuneisiin tai poistumassa oleviksi" maisemiksi (Haapanen & Heikkilä 1993b: 48–49, 50, 88–89). Tiivistetysti ne voi määritellä myös "perinteisten maankäyttötapojen synnyttämiksi maisematyypeiksi" (Alanen 1997: 72). Käytännössä

tällä tarkoitetaan yleensä sellaista maatalouden harjoittamista, jossa ympäristöön kohdistuvat vaikutukset ovat syntyneet laiduntamisen, niiton ja kaskeamisen keinoin ilman koneita.

Kuva 7.6 Raaseporissa sijaitsevan Tammisaaren Skogbyn ruukin raudantuotantoon liittyviä rakennuksia ja raunioita. Kuva Päivi Maaranen 2006.

Perinnemaiseman käsitettä voi pitää myös keinotekoisena. Perinnemaisemat eivät nimittäin aina ole edellä mainittujen perinteisten maankäyttötapojen synnyttämiä, vaikka sitä pidetään yhtenä perinnemaisemien määrittelyn perusteena. Lisäksi ne ovat laajemmasta maisemasta erilleen tietoisesti rajattuja pienempiä kokonaisuuksia, mutta rajauksen perustelut eivät ole välttämättä selkeät. Edelleen ne ovat tunnistettuina maisemina nuoria, ja vasta 1900-luvun loppupuoliskolla havainnoinnin ja säilyttämisen kohteeksi määriteltyjä (Heikkilä 2007: 81–82, 87–88). Tunnistamisen lähtökohtana on ollut perinnemaisemien vähentyminen ja katoaminen maaseudun tuotantoelinkeinojen muutoksissa. Havaittu muutos on herättänyt tarpeen tunnistaa, arvottaa ja säilyttää katoavaa. (Dahlström 1970: 37, 40.)

Perinnemaisemat jaetaan kahteen pääryhmään, perinnebiotooppeihin ja rakennettuihin perinnemaisemiin (ks. taulukko 7.1). Perinnebiotooppeihin lukeutuvat pääosin niitto- ja laiduntalouden muovaamat luontotyypit, kuten esimerkiksi erilaiset niityt, ahot, hakamaat ja metsälaitumet. Rakennettuihin perinnemaisemiin kuuluvat puolestaan mm. historialliset ra-

kennukset ja rakennelmat ympäristöineen. Lisäksi niihin luetaan rakennelmat luonnonmaisemassa ja erilaiset arkeologiset kohteet. (Haapanen & Heikkilä 1993b: 48–50.) Perinne-maisemien jako muistuttaa perinteistä maisemien jaottelua luonnonmaisemiin ja kulttuuri-maisemiin (esim. Roberts 1987: 77). Tästä näkökulmasta perinnebiotoopit ovat enemmän luonnon toiminnan tuottamien ja rakennetut perinnemaisemat ihmisen toiminnan tuotta-mien piirteiden hallitsemia.

I Perinnebiotoopit:	II Rakennetut perinnemaisemat:	III Kulttuurimaiseman huomattavat yksittäiskohteet
Niityt: kuivat niityt kedot; tuoreet niityt ja ahot; kosteat niityt; tulvaniityt, suoniityt, merenrantaniityt; lehdesniityt	Luontaistalouden kausiasuinpaikkamaisemat: karjamajat, niitypirtit, kalamajat ja kalakentät, porolappalaisten kesäkylät, porokämpät	
Kaskimetsät	Varhaisen liikenteen luomat maisemat: kanavat, satamat, maantiet, kylä- ja tilustiet, polku- ja ratsutiet, vakiintuneet metsäpolut, rautatieasemat ympäristöineen	
Kytöalat	Puutarhakulttuurin luomat perinnemaisemat: kartanot, pihat, puutarhat, puistot, puukujat	
Hakamaat (metsähaat)	Esihistorialliset ja historialliset maisemakohteet: muinaisjäänneökset, kalliomaalaukset, kulttipaikat, muinaislinnat, linnoitusalueet, taistelupaikat, vanhat kauppapaikat, vanhat kaivokset, vanhat kirkot, vanhat kartanot.	
Laidunsaaret	Rakennelmat luonnonmaisemassa: uittolaitteet, poroaidat ja -kaarteet, heinänkorjuuseen liittyvät rakennelmat (kuten suovat, pielekset, saurat, niityladot), kullanhuuhdontapaikat, tervanpolton rakenteet, pyyntikuopat	
Nummet (saariston nurmilaitumet)		
Vanhat asumakentät		
Pihat ja kylätantereet		
Perinteisesti viljellyt ja hoidetut maatilat		

Taulukko 7.1 Perinnemaisematyyppien jako (Haapanen & Heikkilä 1993b: 50).

Arkeologiset kohteet luokitellaan pääosin rakennetuiksi perinnemaisemiksi. Niiden ulkonäkö, ikä ja luonne vaihtelevat kuitenkin paljon. Varhaisen teollisuuden synnyttämä kohde monine jäännöksineen voi olla helposti luokiteltavissa rakennetuksi perinnemaisemaksi. Sen voi luokitella jopa rakennetuksi kulttuuriperinnöksi (kuva 7.6). Arkeologiset kohteet voivat kuitenkin näyttää useammin luonnon piirteiden kuin ihmisen toiminnan tuottamien rakennelmien hallitsemilta. Esimerkiksi historiallinen asuinpaikka tai esihistoriallinen kalmisto ei maan päältä katsottuna vaikuta välttämättä lainkaan ihmisen toiminnan synnyttämältä (kuva 7.7). Arkeologisilla kohteilla voi olla myös perinnebiotooppeja, jotka liittyvät joskus suoraan kohteen historiaan (esim. Tiitinen 1999: 14; Seppälä 2006: 10–11;

Suikkari & Hellas 2007: 10–11). Maastossa kohdetta havainnoiva voi joutua jopa toteamaan, että kohde on samaan aikaan rakennettu perinnemaisema ja perinnebiotooppi. Tämän vuoksi jaottelu rakennettuihin perinnemaisemiin ja perinnebiotooppeihin ei ole arkeologisten kohteiden kohdalla kovinkaan toimiva.

Kuva 7.7 Historiallisen ajan kylänpaikka ihmisen muovaamine terasseineen Pernajan Labbyssä, Loviisassa. Kuva Päivi Maaranen 2008.

Perinnemaisemiin liittyy joskus nostalgisuutta, kun niiden syntyä korostetaan voimakkaasti perinteisen maatalouden tuottamina (vrt. Heikkilä 2000: 43; Heikkilä 2007: 87). Tällöin perinnemaisema-käsite hahmotetaan yleensä kapeasti maataloustoiminnan synnyttämien perinnebiotooppien synonyymina. Samalla unohtuu se, että perinnemaisemiin lukeutuu myös muunlaisia kohteita. Perinnebiotoopit sinänsä ovat luontotyypeistä monimuotoisimpia, joten ne eittämättä ansaitsevat huomiota (esim. Salminen & Kekäläinen 2000: 38–45). Niiden on luonnehdittu olevan parhaimmillaan maisemallisten, kulttuurihistoriallisten ja biologisten arvojen keskittymiä (Vainio et al. 2001: 5).

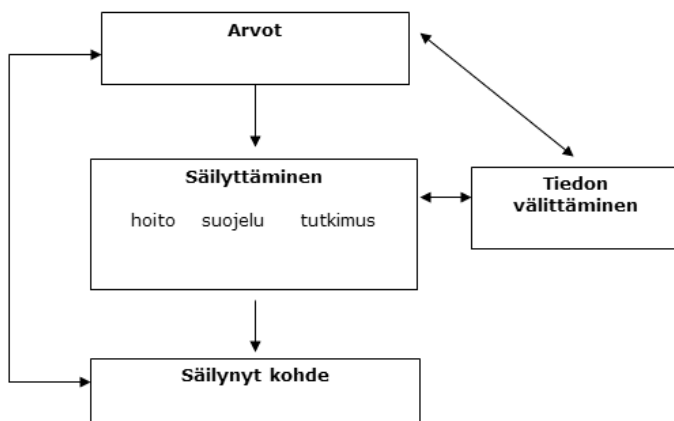
Perinteisen maatalouden tuottamien maisemien nostaminen muiden perinnemaisematyypien edelle liittyy muuhunkin, kuin luonnon monimuotoisuuden arvostamiseen. Esimerkiksi ketojen ja luonnonniittyjen merkitys maatalouselinkeinoon harjoittamisessa on vähentynyt voimakkaasti toisen maailmansodan jälkeen. Muistitieto ja muistot niistä vaikut-

tavat kuitenkin siirtyneen sukupolvelta toiselle ajatuksellisia ”mansikkapaikkoina”. Samalla ne vahvistavat maisemaan liittyviä merkityksiä. (Vrt. Tarvainen 2005; Mussaari 2006: 5–7.)

Rooli muistin maisemana vaikuttaa siis osaltaan maatalousvaikutteisten perinnemaisemien arvostamiseen. Muistojen avulla maisemaan samaistutaan ja muistikuvat sitovat ihmiset ympäristöön (vrt. Sarvas 1975: 65). Sen vuoksi muistojen siirtäminen vahvistaa perinnemaisemien säilyttämiseen liittyvää tunnetarvetta. Tunnetta itseään ei kuitenkaan voi samalla tavalla siirtää. Muistiin ja tunteisiin liittyvä ajattelu voi vahvistaa myös idealisoivaa ajatusta maisemasta ja sen merkityksestä yhteisölle. Tällainen idealisoitu maisema voi poiketa maaseudun elinkeinonharjoittajan käsityksistä ympäristöä koskien. Poikkeaminen voi heijastua esimerkiksi ristiriitoina paikallisten maatalouden harjoittajien ja muualta tulevien, maisemaa arvioivien toimijoiden välillä. (Vrt. Heikkinen et al. 2002: 130.)

7.1.3 Arvot toiminnan suuntaajina

Perinnemaisemat tarvitsevat säilyäkseen yleensä ihmisen jatkuvaa toimintaa. Kohteiden säilyttämisen keinoina korostuvat ennen kaikkea aktiivinen käyttö maataloudessa ja/tai hoito erilaisine toimineen. Lisäksi perinnemaisemien tutkimus ja suojele erilaisen lainsäädännön pohjalta on tärkeää. (Esim. Salminen & Kekäläinen 2000: 12.) Suojelun avulla voi turvata vielä olemassa olevien perinnemaisemien säilymistä maankäytön muutoksista huolimatta. Tutkimuksen avulla saadaan puolestaan tietoa niiden erityispiirteistä ja tunnistamisesta. (Vrt. Häyrynen 2009: 4.) Tutkimuksen avulla tuotettu tieto voi myös muuttaa käsityksiä perinnemaisemista ja tuoda esiin uusia näkökulmia arvokysymyksiin (Mattinen 1988: 65).

Kaavio 7.1 Arvot suuntaavat säilyttämiseen tähtäävää toimintaa, johon vaikuttavat sekä tieto että käsitykset kohteiden luonteesta.

Perinnemaisemien säilymisen kannalta tärkeitä ovat ne arvot, jotka huomioidaan tehtäessä hoitoon, suojeluun ja tutkimukseen liittyviä päätöksiä (kaavio 7.1). Koska taloudelliset resurssit ovat rajallisia, joudutaan tekemään valintoja. Samalla punnitaan perinnemaisemien ja niiden erilaisten ominaispiirteiden arvokkuutta. Tämän arvottamisen pohjalta valikoituvat arvokkaimpina pidetyt kohteet ja niiden säilyttämiseksi päätettävät toimenpiteet. On myös mahdollista, että arvokkaiden kohteiden valikoitumiseen vaikuttavat jo säilytetyt kohteet. Ne nimittäin muokkaavat mielikuvaa siitä, millainen säilytettävän kohteen tulisi olla.

Arvojen vaikutus valintoihin tulee esiin mm. tarkasteltaessa perinnemaisemien ja arkeologisten kohteiden inventoinnin ohjeistamista. 1990-luvun alkupuolella perinnemaisemien valtakunnalliseen inventointiin kehitetyn ohjeen mukaan arvon määrittely perustui tiettyjen, erikseen lueteltujen arvoa nostavien ja alentavien tekijöiden havainnointiin (ks. tarkemmin liite 12). Ohje oli tarkoitettu erityisesti perinnebiotooppien inventointiin, ja siinä inventoijaa pyydettiin listaamaan yleisesti kohteen arvoa ilmentävät tekijät ja mainitsemaan sitä alentavat tekijät. Lisäksi inventoijan tuli esittää kohteelle sopiva arvoluokka (taulukko 7.2) siten, että "samalla inventoija vertaa sitä muihin tutkimiinsa kohteisiin ja ilmentää intuitiivisia havaintojaan, jotka eivät välttämättä lomakkeesta muuten tule esiin". (Pykälä et al. 1994: 7, 12–16.)

Perinnemaisemien inventoinnin ohjeistuksessa arvoa nostavia tekijöitä olivat esimerkiksi edustavuus, harvinaisuus, monipuolisuus, vanhojen maankäyttötapojen jatkuvuus ja uhanalaisten lajien esiintyminen. Lisäksi arvoa nostivat mm. kohteella havaittava kiinteä muinaisjäännös, vanhat rakennukset, kulttuurihistoriallisesti tai maisemallisesti merkittävä alue ja arvokas lähiympäristö. Arvoa alentavia tekijöitä olivat esimerkiksi keinolannoitus, ojitus ja ylilaidunnus. Lisäksi arvoon kielteisesti vaikuttivat mm. vesakoituminen, pilattu lähiympäristö ja eläimille tuotu lisärehu. Arvoa nostavien ja alentavien tekijöiden luonnetta selostettiin tarkemmin ohjeistettaessa inventoijaa havaittujen asioiden kirjaamisessa. (Pykälä et al. 1994: 13–14, 18–29.)

Perinnemaisemien inventoinnin yhteydessä tapahtuvassa arvottamisessa huomioitiin siis havainnoidut kohteen arvot ja havainnoinnin perusteella syntyvä kokonaisnäkemys arvokkuudesta. Kaikkia havainnoituja arvoja ei kuitenkaan välttämättä järjestelmällisesti kirjattu muistiin inventoinnin yhteydessä. Arvottamisen ensisijaisena tarkoituksena oli tiedon tuottaminen hoidon ratkaisuja varten, ja sen avulla hoito pyrittiin kohdistamaan arvokkaimmille kohteille. (Pykälä et al. 1994: 7.) Lakiperustaisen suojelun sijaan arvokkuuden selvittäminen tähtäsi säilymisen turvaamiseen hoidon keinoilla.

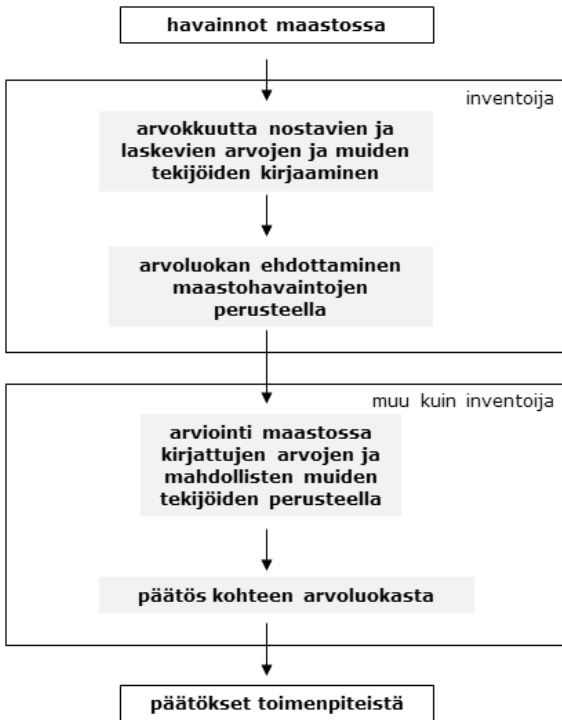
Perinnemaisemien arvottamiseen inventoinnin yhteydessä liittyi myös se, että kohteen arvokkuus määriteltiin uudestaan myöhemmin. Tämä tapahtui koko inventointialueen kaikkien kohteiden inventoinnin jälkeen muiden kuin inventoinnin tekijöiden toimesta (kaavio 7.2) (Pykälä et al. 1994: 12.) Arvottaminen tehtiin tällöin kahdessa vaiheessa, maastossa kohdetta havainnoitaessa ja myöhemmin sitä koskevia tietoja uudelleen tarkasteltaessa. Kaksivaiheisen arvottamisen heikko kohta liittyi tiedon välittymiseen arvokkaiksi katsottuista tekijöistä. Kaikkia inventoijan arvottamisessaan huomioimia arvoja ei ollut välttämättä kirjattu muistiin eikä arvottaminen ollut sen vuoksi läpinäkyvää (vrt. Salastie 2009: 31–32).

Perinnemaisemien arvoluokat: (Pykälä et al. 1994: 12, 14-16)	Perinnemaisemien arvoluokat: (Raatikainen 2009: 97, 99-101)	Muinaisjäännösten arvoluokat: (Huurre 1973: 46-47; Uino 2000: 239) (Ks. myös Purhonen 1993: 84; Halinen 2007: 58; Museovirasto 2008: 18-19; Niukkanen 2009: 15; Ikäheimo 2015: 77)
<i>V valtakunnallinen</i> - alueella on pitkään, yleensä yli 100 vuotta tai vähintään 50 vuotta yhtäjaksoisesti jatkunut ja edelleen jatkuva perinteinen maankäyttö Valtakunnallisesti arvokas perinnemaisema	<i>V valtakunnallinen</i> - ks. edellinen sarake Valtakunnallisesti arvokas perinnemaisema (V)	<i>Rauhoitusluokka I</i> - valtakunnallinen muistomerkki - valtakunnallisesti merkittävä - säilyminen turvattava kaikissa olosuhteissa - tieteellisesti arvokkaat kohteet - nähtävyydeksi kelpaavat kohteet
<i>M+ maakunnallinen+ (lähellä valtakunnallista tasoa)</i> <i>M maakunnallinen</i> <i>M- maakunnallinen- (lähellä paikallista tasoa)</i> - alueella on pitkään jatkunut ja edelleen jatkuva perinteinen tai lähes perinteinen maankäyttö Maakunnallisesti arvokas perinnemaisema	<i>M+ maakunnallinen+ (lähellä valtakunnallista tasoa)</i> <i>M maakunnallinen</i> <i>M- maakunnallinen- (lähellä paikallista tasoa)</i> - ks. edellinen sarake Maakunnallisesti arvokas perinnemaisema (M)	<i>Rauhoitusluokka II</i> - kohteen arvon selvittäminen edellyttää tarkempia tutkimuksia - tutkimustuloksen perusteella siirretään luokkaan I tai III - tarkemmin tutkimattomat kiinteät muinajäännökset ja epävarmat kohteet - tarkastamattomat irtolöytöpaikat
<i>P+ paikallinen+ (lähellä maakunnallista tasoa)</i> <i>P paikallinen</i> <i>P- paikallinen - (juuri ja juuri joitakin perinnemaisema-arvoja)</i> - kohdetta niitetään tai laidunnetaan edelleen, mutta käyttö ei ole perinteisen kaltaista Paikallisesti arvokas perinnemaisema	<i>P+ paikallinen+ (lähellä maakunnallista tasoa)</i> <i>P paikallinen</i> <i>P- paikallinen - (juuri ja juuri joitakin perinnemaisema-arvoja)</i> - ks. edellinen sarake Paikallisesti arvokas perinnemaisema (P)	<i>Rauhoitusluokka III</i> - tuhoutunut ja/tai loppuun saakka tutkittu muinajäännös - ei enää rauhoitettu - kohteet, joita tutkittu riittävästi ja joiden arvo ei edellytä sijoittamista I luokkaan - täysin hävinneet kohteet - täysin toisarvoiset kohteet - kohteet, joissa nimi viittaa esihistorialliseen kohteeseen, mutta joissa ei voi todeta muinajäännöstä - hajalöytöpaikat
<i>Ei erityistä arvoa</i>	K kunnostamiskelpoinen (ei täytä varsinaisten perinnemaisema-arvoluokkien kriteerejä, mutta omaa potentiaalia nousta korkeampaan luokkaan kunnostuksen myötä) - kohteet, joilla on kunnostuksen myötä mahdollisuus saavuttaa takaisin perinnemaisema-arvoaan Kunnostuskelpoiset (K)	
	<i>E ei perinnemaisema-arvoa (inventoitu kohde, jolla ei ole perinnemaisema-arvoja tai aiemmat luonnonarvot on täysin menetetty)</i> - kohteet, joilla ei ole lainkaan perinnemaisemien tyyppisiä piirteitä Inventoidut alueet, joilla ei perinnemaisema-arvoa (E)	

Taulukko 7.2 Perinnemaisemien ja muinaismuistolain (295/1963) tarkoittamien kiinteiden muinajäännösten arvottamisen luokat. Muinajäännösten rauhoitusluokitus on alun perin kehitetty viranomaisyöhön (Huurre 1973: 46, 47; Taskinen & Uino 2012).

1990-luvulla tehtyä perinnemaisemien arvoluokitusta tarkennettiin hieman 2000-luvulla Metsähallituksen käyttöön tarkoitettussa perinnebiotooppien seurantaohjeessa (Raatikainen 2009: 27, 97–101). Arvoluokkien sisältö ja arvottamisen perusmenettely säilyivät tässä tarkennuksessa. Sittemmin 2010-luvulla aloitettiin perinnemaisemien inventoinnin valtakunnallisten ohjeistuksien uudistaminen. Siinä perinnemaisema määriteltiin maiseman, perinteisen maankäytön muovaamien luontotyyppien ja niiden hoitoon liittyvien rakenteiden

muodostamaksi kokonaisuudeksi. Perinnebiotooppi määriteltiin puolestaan ekologiseksi, pitkän yhtäjaksoisen perinteisen maankäytön muovaaman luontotyypin tai luontotyyppien kokonaisuudeksi (Kempainen 2016: 5).

Kaavio 7.2 Kohteiden arvoluokan määrittely kaksivaiheisen arvioinnin kautta.

2010-luvun ohjeistuksessa käsiteltiin myös arvottamista. Arvottaminen perustui edelleen pääosin aiemmissa perinnemaisemien inventointiohjeessa ja perinnebiotooppien seurantaohjeessa esitettyihin arvoluokkiin. Arvoa nostaviin ja alentaviin tekijöihin tuli kuitenkin jonkin verran muutoksia (ks. tarkemmin liite 12). Arvottamisessa pyrittiin esimerkiksi huomioimaan paremmin kasvillisuuden lisäksi muita osatekijöitä. Lisäksi määriteltiin kaksi uutta arvoluokkaa. Kohteen arvon määrittelyssä menettelyt säilyivät kuitenkin pääperiaatteissaan entisen kaltaisina. Arvottamisessa huomioitiin siten edelleen maastossa kaikki arvoa nostavat ja alentavat tekijät. Ne voitiin kirjata järjestelmällisesti inventointilomakkeeseen, ja lisäksi numeerinen arviointi tuli mahdolliseksi. (Kempainen 2016: 10, 17–20.)

Perinnemaisemien inventoinnissa on edellytetty myös maisemallisten arvojen huomiointia (vrt. kuitenkin Taskinen 1999: 99, 101). Näinä on mainittu esimerkiksi visuaalinen kauneus, ehjä maisemakuva, sopusuhtaisuus, selkeä hahmottuminen ja omaleimaisuus. Havainnointiin on liittynyt maisemallisten ominaisuuksien kuvailu ja arvojen yleinen arviointi. Lisäksi on huomioitu arvokkaiden maisemakohteiden erittely. (Pykälä et al. 1994: 27–28,

35.) Yhdistettäessä erilaisia tietoja kohteen arvokkuutta määriteltäessä mm. maisemalliset arvot ja luontoarvot ovat voineet olla ristiriidassa keskenään. Luontoarvoja sisältävä kohde ei ehkä olekaan ollut edustava visuaalisilta piirteiltään. Toisaalta arvokkaaksi luokiteltu maisema ei ole välttämättä ollut luontoarvojen näkökulmasta kovinkaan arvokas. (Heikkilä 2007: 180–181.)

Kuva 7.8 Porvoon Maarinlahti, Iso Linnamäen keskiaikainen linnapaikka ja valtakunnallisesti merkittäväksi arvioitu perinnebiotooppi ovat osa laajempaa Vanhan Porvoon maisemaa. Kuva Päivi Maaranen 2016.

Arkeologisten kohteiden arvottaminen poikkeaa joiltakin osin selvästi perinnebiotooppien arvottamisesta. Vuoden 1973 arkeologisten kenttätöiden oppaassa inventointi määriteltiin tietyn alueen kaikkien esihistoriallisten tai sellaiseksi oletettujen kohteiden tarkastamiseksi ja kartoille merkitsemiseksi (Purhonen & Söyrinki 1973; Huurre 1973: 27). Arkeologisen inventoinnin ohjeistuksessa vuonna 2000 inventoinnin todettiin puolestaan olevan kohteiden etsimistä ja luettelemista (Maaranen & Kirkinen 2000; Miettinen 2000: 13). Arkeologisille kohteille ei inventoinnin yhteydessä nähty tarvetta määrittellä arvokkuutta kohteessa havaittavien tekijöiden perusteella. Kohteita ei myöskään tarvinnut järjestää arvokkuuden mukaan. Sen sijaan tarvittiin tietoa, jonka perusteella kohteet voitiin tunnistaa, ajoittaa ja määrittellä tarkemmin (Huurre 1973: 27; Uino 2000: 237–239).

Käytännössä inventointien kautta kerättyä tietoa on käytetty jatkuvasti mm. tehtäessä arkeologisten kohteiden säilyttämistä koskevia päätöksiä maankäyttöhankkeiden yhteydessä. Näihin päätöksiin on liittynyt ainakin jonkinlainen arvottaminen. (Huurre 1973: 27; Maaranen & Kirkinen 2013.) Tämän vuoksi inventoinnin tekijältä edellytettiin pitkään arviota muinaismuistolain (295/1963) tarkoittaman kiinteän muinaisjäännöksen rauhoitusluokasta (taulukko 7.2, liite 13). Erillisten, arvokkuuden määrittämiseen liittyvien tekijöiden kirjaamista järjestelmällisesti inventoinnin raporttiin ei kuitenkaan edellytetty, joskin luokitusehdotusten perustelut tuli esittää. (Esim. Huurre 1973: 47, 56; Uino 2000: 239.) Rauhoitusluokka ei kertonut arvosta muuta kuin sen, missä tapauksissa säilyminen tuli turvata kaikissa olosuhteissa. Lisäksi rauhoitusluokan määrittelyn yhteydessä arvioitiin valtakunnallista merkittävyyttä.

2000-luvulla arkeologiassa käynnistynyt yleinen keskustelu arvottamisesta johti vähitellen monenlaisten arvojen erittelyyn ja nimeämiseen. Tämä keskustelu vaikutti myös inventointiin ja sen yhteydessä tehtävän arvottamisen ohjeistamiseen. (Ks. tarkemmin liite 13.) Vuonna 2009 julkistettiin historiallisen ajan arkeologisten kohteiden arvioinnissa käytettäviä arvoja. Niinä mainittiin esimerkiksi harvinaisuus, edustavuus, säilyneisyys ja alkuperäisyys. Tutkimuksellisen arvokkuuden lisäksi mainittiin myös yhteisöön, maisemaan ja ympäristöön liittyvät arvot. Arvoon liittyvää tietoa tarvittiin mm. kohteiden tarkempaa määrittelyä varten, mutta arvojen kirjaamista raporteihin ei ohjeistettu tarkasti. (Niukkanen 2009: 11, 14–15, 19, 36, 41.)

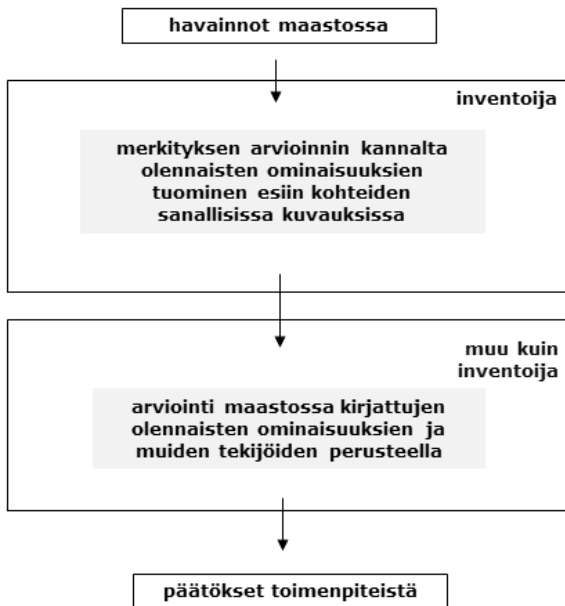
Arkeologisten kenttätöiden laadun kehittämiseen 2010-luvulla liittyvissä ohjeistuksissa arvottamisesta inventoinnin yhteydessä pyrittiin puolestaan eroon ensin kokonaan. Sen sijaan inventoijan edellytettiin tuovan esiin arvokkuuden arviointiin käytettäviä ominaispiirteitä. Tarkemmin näitä ominaispiirteitä ei mainittu tai kuvattu. Lisäksi ohjeistuksissa mainittiin eri yhteyksissä käsitteet kulttuurihistoriallisesti arvokas kohde, historiallinen merkitys ja kulttuuriperintöarvo. Käsitteitä ei kuitenkaan tarkemmin määritelty. (Museovirasto 2013a: 33, 15, 18; Museovirasto 2014: 17, 32.)

Sittemmin arvottamiseen annettiin yksityiskohtaisia ohjeita historiallisen ajan kohteiden inventointien ohjeistuksissa. Historiallisen ajan asuinpaikkojen inventointiohjeessa arvottamisen tekijät sitoutuivat kohteen ominaispiirteisiin ja autioitumiseen. Lisäksi edellytettiin huomioitavaksi ympäristö ja maisema. (Museovirasto 2015a: 10.) Ensimmäisen maailmansodan linnoitteiden inventointiohjeessa mainittiin puolestaan runsaasti erilaisia arvoja ja edellytettiin arvottamiseen liittyvää pohdintaa valtakunnallisella, maakunnallisella ja paikallisella tasolla (Museovirasto 2015b: 12).

Arkeologisten kenttätöiden laatuun liittyvässä ohjeistuksessa vuodelta 2016 annettiin myös neuvoja arvottamiseen. Ohjeistuksessa todettiin edelleen kohteiden merkitystä kuvaavia ominaisuuksia koskien se, että arviointia ei tehdä inventoinnin yhteydessä. Sen sijaan ohjeistettiin tuomaan esiin arvioinnin kannalta olennaisia ominaisuuksia sanallisissa kohteiden kuvauksissa. Näinä olennaisina ominaisuuksina mainittiin tutkimuksellinen, ympäristöllinen ja historiallinen merkitys. Kohteiden luonteen arvioinnin yhteydessä mainittiin lisäksi historiallinen merkitys ja kulttuuriperintöarvo. (Museovirasto 2016: 6, 19, 34.). Tarkemmin näiden käsitteiden sisältöä ei kuvattu tai selostettu.

Arkeologisten kohteiden arvon määrittäminen oli siis pitkään kaksivaiheista perinnetapaisen arvottamisen tapaan (vrt. kaavio 7.2). Inventoija arvioi esimerkiksi kohteen rauhoitusluokan maastohavaintojensa perusteella. Arkeologisten kohteiden säilyttämisestä vastaava viranomaisnäkökulma teki toisen arvion esimerkiksi kohdetta Museoviraston muinaisjäännöskirjaukseen viedessään. 2010-luvun ohjeistuksen mukainen arvon määrittäminen tapahtuu vasta museoviranomaisen työnä. Se tehdään inventoinnin raportoinnissa mainittujen, arvioinnin kannalta olennaisien ominaisuuksien perusteella. (Kaavio 7.3) Kummassakin edellä kuvatussa menettelytavassa kohteiden arvottamisen heikkous on siinä, että arvokkuuteen vaikuttavia tekijöitä ei ole välttämättä kirjattu muistiin eritellysti tai yhdenmukaisesti mil-

lään tavalla. Tämä koskee sekä inventoinnin että viranomaistyön yhteydessä tehtävää arviointia. Arvottaminen on sen vuoksi huomattavasti vähemmän läpinäkyvää kuin perinnemaisemien inventointien yhteydessä.

Kaavio 7.3 Kiinteän muinaisjäännöksen arviointi.

Arvottamiseen ja sen ohjeistamiseen liittyvä epämääräisyys arkeologiassa johtuu ainakin osittain siitä, että arkeologisten kohteiden säilyttäminen on painottunut pitkään esihistoriallisen ajan kohteisiin. Ikänsä ja suhteellisen vähäisen määränsä vuoksi kaikki esihistorialliset kohteet on katsottu muinaismuistolailalla (295/1963) rauhoitetuiksi ilman erillistä säilytettävien kohteiden valintaa. Tämän vuoksi kohteiden arvokkuuden määrittelyyn inventoinnin yhteydessä ei ole tarvittu virallisia ohjeita tarkemmin kuvattuine arvoineen.

Historiallisen ajan kohteiden kohdalla on kuitenkin vähitellen nähty oleelliseksi valintojen tekeminen (kuva 7.9). Niiden säilyttämisen yhteydessä mietitään väistämättä arvokkuutta, kun kaikkien kohteiden säilyttämistä ei ole katsottu tarkoituksenmukaiseksi (Niukkanen 2000: 208, 217; Niukkanen 2009: 14–15). Tämän vuoksi kohteiden arvottamiseen käytettäviä arvoja on julkistettu useassa yhteydessä. Kohteiden ensimmäinen arvottamiseen liittyvä valintakin tehdään epäsuorasti jo päätettäessä siitä, onko kyseessä muinaismuistolain (295/1963) tarkoittama kiinteä muinaisjäännös vai ei.

Yhteen vedettynä voi todeta, että perinnemaisemien ja arkeologisten kohteiden arvottamisen tapahtumakulku inventoinnin pohjalta on ollut pitkään hyvin samantapainen kaksivaiheisuudessaan. Sen sijaan käytetyt arvoluokat ovat olleet erilaisia eivätkä välttämättä

edes tyhjentävästi kuvattuja. Tätä eroa vaikuttaa selittävän erityisesti säilyttämiseen liittyvän lainsäädännön erilaisuus. Kiinteä muinaisjäännös on suoraan muinaismuistolain (295/1963) nojalla rauhoitettu. Sen sijaan perinnemaiseman säilyttäminen luonnonsuojelulaille (1096/1996: 10 §) edellyttää suojelualueen perustamisen erillisellä päätöksellä. Lisäksi monet luonnontekijät edellyttävät säilykseen suunnitelmallista ja jatkuvaa hoitamista.

Kuva 7.9 1900-luvun autioitunutta maatilaa metsittyneine peltoineen ja laitumineen Lieksan seudulla ei pidetä muinaismuistolain (295/1963) rauhoittamana kiinteänä muinaisjäännöksenä. Kuva Päivi Maaranen 2011.

Lainsäädännön erilaisuus on johtanut erilaisiin säilyttämisen tapoihin. Kiinteiden muinaisjäännösten ensisijainen säilyttämisen keino on lakiin perustuva rauhoitus. Perinnemaisemien säilyttämisessä lakiin perustuvan suojelun sijaan tärkeämmäksi on noussut arvokkaisiin kohteisiin kohdennettava hoito. Hoidon resurssit ovat kuitenkin rajallisia, ja hoitoa tarvitsevia kohteita on paljon eri puolilla maata. Laajoja maantieteellisiä kokonaisuuksia käsittävien perinnemaisemien inventoinnin yhteydessä vaikuttaa olleen sen vuoksi perusteltua luokitella kohteita erilaisiin arvoluokkiin. Näin hoidon kohdentamiseen liittyvät valinnat on helpompi tehdä.

7.1.4 Arvottaminen ympäristöfilosofian näkökulmasta

Perinnemaisemien arvoja ja arvottamista käsiteltiin edellä tarkastelemalla toimintaan liittyviä menettelyjä. Sen perusteella havaittiin, että kohdetta arvottavalta edellytetään arvojen tunnistamista ja huomiointia. Arvottajalta ei kuitenkaan edellytetä arvofilosofian määrittämistä ja toimenpiteiden perustelemista sen pohjalta, kuten esimerkiksi rakennetun kulttuuriperinnön suojelussa tehdään. (Vrt. Vuojala 2014: 130.) Laajemmin tarkasteltuna arvottamisen takana vaikuttavat erilaiset arvostukset. Ne liittyvät perimmiltään siihen, mitä kukin henkilökohtaisesti ajattelee tai käsittää tavoiteltavaksi ja haluttavaksi asiaksi. Arvoja ja arvottamista on sen vuoksi perusteltua pohtia ja jäsentää myös filosofisesta näkökulmasta.

Yksinkertaistaen voi todeta, että ihminen yrittää säilyttää tai saada itselleen sen, mitä hän pitää arvokkaana (Ahlman 1967: 123 Vuojalan 2014: 130 siteeraamana; Moore 2004: 76). Henkilökohtaiset arvot ovat yksilöllisiä, sillä arvostuksen perustelut ja kohteet ovat erilaisia. Yhteisölliset arvot ovat puolestaan yhdessä sovitumpia, sillä arvostuksen kohteet määritellään ja sovitaan suuremmassa joukossa esimerkiksi yhteiskunnassa käydyin keskustelun kautta (vrt. vrt. Ahlman 1967: 120 Vuojalan 2014: 131 siteeraamana; Enqvist 2016: 172–173, 175). Näistä lähtökohdista arvoja koskeva ajatteluni on sidoksissa Shalom H. Schwartzin arvoteoriaan (esim. Schwartz 1992: 4, 13, 16, 42, 50; Schwartz 2012: 3–4). Arvostukseen liittyvät lisäksi haluaminen, kokeminen ja ymmärtäminen, jonka vuoksi arvottamisessa on harhapäätelmien tekemisen mahdollisuus. Tästä näkökulmasta arvottamista pohdiskelevassa ajattelussani on yhtymäkohtia Immanuel Kantin (1790/1987: 172–173, 177–179, 197–198, 214–215) ajatuksiin (esim. Russell 1946: 270–276; Oksanen 2000: 9–12).

Arvostusten pohjalta maisemaan liittyy paljon erilaisia henkilökohtaisia ja yhteisöllisiä arvoja. Ne painottuvat eri tavoin arvioijasta riippuen. Arvot voivat liittyä esimerkiksi kauneuteen, merkityksiin, yhteisöön, talouteen, historiaan, kulttuuriin tai luontoon (kuva 7.10) (vrt. Väyrynen 1996: 77–78). Ne eivät kuitenkaan ole pysyviä, vaan muuttuvat koko ajan hitaasti. Parhaiten ero vaikuttaa näkyvän sukupolvien välillä. Tämän muuttumisen vuoksi arvoja voi ja pitää kyseenalaistaa koko ajan. Lisäksi arvojen perusteluja tulee perätä, ja ne on voitava kuvata selkeästi.

Arvojen kyseenalaistamisesta huolimatta ihmisten henkilökohtaisia arvoja on perusteltua kunnioittaa. Tämä on tärkeää erityisesti sen vuoksi, että keskustelu arvoista ja niiden erilaisuudesta voi tapahtua ilman henkilökohtaisten arvojen riitauttamista. Arvot sinänsä voivat kuitenkin olla ristiriidassa (Schwartz 1992: 4–5, 15, 43–44; Vuojala 2014: 134). Yhteisöllisiä arvoja on puolestaan perusteltua jatkuvasti päivittää. Tämä päivittäminen toteutuu arvoista keskustelemisen kautta (vrt. Halinen 2007: 60–61). Ennen kaikkea arvoille tulee olla avoin, sillä ne muodostuvat yksilöllisen ja yhteisen hyväksymisen kautta.

Yhteisten arvojen muodostaminen voi olla vaikeaa niiden taustalla vaikuttavien inhimillisen arvostusten takia. Tämän takia arvojen muotoutumiseen liittyvien tiedollisten ja käytännöllisten ongelmien tiedostaminen on tärkeää. Ongelmien tiedostamisen avulla voi myös hahmottaa sitä, millaiset seikat arvojen muodostumista ohjaavat. Tällöin arvoja voi myös kriittisesti arvioida. Arvojen muodostumista voi tarkastella monin tavoin, mutta seuraavassa lähtökohdiana on ympäristöfilosofia. Sen yleisenä tavoitteena on ihmisen paikan tarkastelu

luonnossa, ja lisäksi siinä pohditaan luonnon ja ihmisen välistä suhdetta. (Oksanen & Rauhala-Hayes 1997: 7–8). Tämän vuoksi se soveltuu myös maiseman ja ihmisen vuorovaikutuksen pohdintaan.

Kuva 7.10 Kartanoympäristöihin liittyvät usein moninaiset yksilölliset ja yhteisölliset arvot kuten esimerkiksi kotina ja matkailukohteena toimivaan Tertin kartanoon Mikkelissä. Kuva Päivi Maaranen 2012.

Ympäristöfilosofian pohjalta arvojen määrittelyä ja niihin perustuvia valintoja ohjaavat näkemykset voi jaotella kolmeen pääryhmään (taulukko 7.3). Nämä ovat luontokeskeinen, tuotantokeskeinen ja ihmiskeskeinen. (Pietarinen 2000: 43–48; Vilka 2007: 136–138.) Luontokeskeisessä ajattelussa luonnolla on itseisarvo eli se on arvokasta sellaisenaan. Tuotantokeskeisessä ja ihmiskeskeisessä ajattelussa luonnolla on puolestaan välineellinen arvo. Siinä luonnon arvo määrittyy hyödyllisyyden kautta.

Perinnemaisemien ja laajemminkin maisemien yleiseen arvoon ja sellaisenaan säilyttämiseen liittyvät näkemykset ovat lähellä ympäristöfilosofian luontokeskeistä ajattelua (vrt. Vilka 1993: 128–134; O’Neill 1997: 266–273). Maisema on tällöin arvokas sellaisenaan, ja pyrkimyksenä on sen säilyttäminen niin alkuperäisenä ja koskemattomana kuin mahdol-

lista. Kaikissa maisemaan kohdistuvissa toimenpiteissä painotetaan sen olemassaolon oikeutusta ihmisen tarpeista riippumattomana. Tällaisesta näkökulmasta kaikenlaiset maisemat ovat säilyttämisen arvoisia.

Ympäristöfilosofian näkökulma:	Luonnon arvostaminen ympäristöfilosofiassa:	Maiseman arvostaminen johdateltuna ympäristöfilosofiasta:
Luontokeskeinen - itseisarvo	luonto on arvokas sellaisenaan	maisema on arvokas sellaisenaan
Tuotantokeskeinen - välineellinen arvo	luonto on arvokas suhteessa ihmiselle tuottamaansa taloudelliseen hyötyyn	maisema on arvokas taloudellisenä resurssina hyödynnettävyytensä perusteella
Ihmiskeskeinen - välineellinen arvo	luonto on arvokas palvellessaan ihmisen henkistä kasvua ja sivistymistä	maisema on arvokas ihmisen henkisen kasvun ja kehittymisen resurssina hyödynnettävyytensä perusteella

Taulukko 7.3 Luonnon ja maiseman arvostaminen ympäristöfilosofian eri näkökulmista (vrt. Pietarinen 2000: 43–48; Vilka 2007: 136–138).

Ympäristöfilosofian tuotannollisesta näkökulmasta tarkasteltaessa maisemalla on ensi sijassa taloudelliseen hyödynnettävyyteen liittyvä arvo. Tällä arvolla perustellaan myös maiseman säilyttämistä. Tällaisesta lähtökohdasta maisema ei itsessään ole välttämättä tärkeä. Sen sijaan maisema nähdään tuotannon ja raaka-aineiden varastona, tai taloudellisesti tuottavan toiminnan välineenä (Vilka 1993: 134–137; Rolston 1997: 211–213.) Maiseman arvottamisessa voi korostua tällöin esimerkiksi sen käyttökelpoisuus yhteisön muiden käytössä olevien resurssien joukossa. Tämä käyttökelpoisuus voi olla esimerkiksi soveltuvuutta nähtävyydeksi tai muuhun taloudellista hyötyä tuottavaan toimintaan.

Ympäristöfilosofian ihmiskeskeisestä näkökulmasta maiseman arvo liittyy sen hyödynnettävyyteen sivistymisessä ja henkisessä kasvussa (Vilka 1993: 347, 134–135; Rolston 1997: 210–211, 213–215). Tällöin maiseman arvoon kytkeytyvät ihmisen ja yhteisön henkiseen kehittämiseen liittyvät tekijät. Niillä ei välttämättä ole suoraa taloudellista vaikutusta, vaan esimerkiksi sivistyksellinen merkitys. Maiseman arvottamisessa voivat korostua tällöin esimerkiksi kulttuuriin, luontoon, historiaan ja kokemuksellisuuteen liittyvät asiat. Myös tältä pohjalta maisema on tärkeä hyödynnettävyytensä vuoksi eikä vain siksi, että se on olemassa ja havainnoitavissa itsenään.

Yhteen vedettynä maisemaa voi tarkastella luontokeskeisestä näkökulmasta ympäristönsä muuttavana osana ilman sen erillisten piirteiden tarkempaa arvottamista. Tällöin esimerkiksi maiseman muutokset hyväksytään sellaisenaan ilman, että niillä on kytköstä arvostukseen (kuva 7.11). Sen sijaan maisemaa suhteessa ihmiseen ja hänen tarpeisiinsa arvioidessa huomioidaan myös muutosten vaikutus arvokkaina pidettyihin piirteisiin. Muutokset voi halutessa määritellä esimerkiksi toivotuiksi, ei-toivotuiksi ja jopa häiriötä aiheuttaviksi (vrt. Forsius-Nummela 1997: 68–69). Maisemahäiriöitä nimitessä ja kauneuteen liit-

tyviä tekijöitä tarkastellessa painottuvat erityisesti ihmisen näkökulmaan liittyvät asiat. Miellipiteet ja arvostukset vaikuttavat mm. siihen, nähdäänkö muutos kielteisenä ja ei-toivottuna vai myönteisenä ja toivottuna.

Kuva 7.11 Imatrankosken luonnonmaisema Imatralla on muuttunut voimakkaasti vesivoiman hyödyntämisen vuoksi, mutta kohde on silti edelleen yksi kansallismaisemista. Kuva Päivi Maaranen 2009.

Arvojen säilyttämisessä on viime kädessä kyse yhteisön tahdosta (Vuojala 2014: 131–132). Käytännössä säilyttämiseen tähtäävässä toiminnassa vaikuttaa harvoin vain yksi käsitys maiseman arvoista. Sen sijaan eri käsitykset painottuvat eri tavalla säilyttämistä suunniteltaessa ja toteutettaessa, ja arvoja punnitaan valintojen yhteydessä (vrt. Haila 2012: 47). Päätöksiä tekevän henkilön oma näkemys voi suunnata myös toimintaa. Säilyttäminen tuntuukin heijastavan ennen kaikkea yksilön ja yhteisön suhdetta maiseman muuttumiseen. Muutosta ei voi pysäyttää, mutta sitä voi yrittää ohjata säilyttämiseen liittyvän päätöksenteon ja muun toiminnan avulla.

7.2 Moniarvoisten maisemien hoito

Perinnemaisemia voi luonnehtia niihin liittyvien luontoon ja ihmisen toimintaan kytkeytyvien arvokkaiden piirteidensä vuoksi moniarvoisiksi (Vainio et al. 2001: 5; Maaranen 2010a; Maaranen 2010c). Tällaisten maisemien luonteen ymmärtäminen edellyttää erilaisien luonnon- ja kulttuuriarvojen tunnistamista ainakin jossakin määrin. Luontoon ja kulttuuriin liittyvät arvot eivät välttämättä ole edes erillisiä, jos ihminen katsotaan osaksi luontoa. Moniarvoisissa kohteissa luonto- ja kulttuuriarvot ovat sen vuoksi yhteen kietoutuneita ja toisiinsa kytköksissä (kuva 7.12).

Kuva 7.12 Laitilan Untamalan perinnemaisemassa on arkeologisia kohteita ja perinnebiotooppeja. Kuva Päivi Maaranen 2007.

Perinnemaisemien hoidossa kohteiden ja niissä olevien arvojen säilymistä parannetaan joko säännöllisin välein tai jatkuvasti toteutettavien toimien avulla. Hoidon tavoitteet riippuvat yleensä säilytettävien arvojen valinnasta. Hoitoa suunnitellessa on tärkeä miettiä laajemmin tavoitteiden ja niiden takana vaikuttavien arvojen suhdetta toisiinsa. Esimerkiksi rakennettujen perinnemaisemien hoidon ensisijaiseksi tavoitteeksi on mainittu maisemien muuttumisen estäminen (esim. Haapanen & Heikkilä 1993b: 80, 82). Taustalla vaikuttaa tällöin ajatus maiseman muuttumattomana säilymisestä arvona. Hoidolle aikanaan asetettu

tavoite on kuitenkin monella tapaa vaikea saavuttaa, sillä maisemalle on tyypillistä jatkuva muuttuminen (vrt. luku 4.1.1).

Kaikki moniarvoisten kohteiden säilyttämiseen liittyvät toimenpiteet ovat sinänsä luonteeltaan aktiivisia, mutta niiden vaikutukset ovat erilaisia. Abstraktimpi, välillinen aktiivinen toiminta tapahtuu muualla kuin itse kohteella esimerkiksi hallinnollisten päätösten muodossa. Konkreettisempi, hoidon kautta välittömästi kohteella ja sen lähiympäristössä tapahtuva toiminta käsittää puolestaan erilaiset paikkaa muuttavat tai ylläpitävät toimet. Kohteen luonteesta riippuu, millaisia toimenpiteitä säilyminen lopulta edellyttää.

Kuva 7.13 Karjaan Brobackan perinnebiotoopilla Raaseporissa kasvava pölkkyruoho (*Arabis glabra*) liittynee paikan rautakautiseen ja varhaiseen historialliseen asutukseen. Kuva Päivi Maaranen 2009.

Moniarvoisuuden vuoksi perinnemaisemien säilyttämisessä hyödynnettävien hoidon toimien kokonaisuus on laaja aihe käsiteltäväksi. Sen takia tarkasteluni rajautuu jatkossa rakennetuista perinnemaisemista vain arkeologisiin kohteisiin. Niiden hoidon rinnalla pohdiskellaan hieman myös perinnebiotooppien hoitoa. Ratkaisun perusteluna on kummankin kohdetyyppien hoidon toteutuminen luonnonhoidon yleisten periaatteiden pohjalta (vrt. Eronen 1970: 40). Kohdetyyppit sopivat tarkastelun kohteeksi hyvin myös sen vuoksi, että järjestelmällisesti hoitamalla niiden säilymistä voi tehokkaasti edistää.

Rajaukseen vaikuttaa myös se, että perinnebiotoopin ja arkeologisen kohteen arvokkuutta lisäävät piirteet voivat yhdistyä kohdetasolla (vrt. luku 7.1.2). Tällöin ne kertovat yhdessä mm. paikan historiasta (vrt. Seppälä 2006: 92, 94.) Perinnebiotoopin kasvillisuus voi esimerkiksi antaa vihjeen menneisyyden ihmisen toiminnasta kohteella, vaikka muut merkit siitä piilisivät maan sisässä arkeologisina jäännöksinä (kuva 7.13). Näkyvät arkeologiset jäännökset voivat puolestaan selittää kohteen eliöyhteisön muotoutumiseen vaikuttaneen ihmistoiminnan luonnetta, vaikka itse toiminta olisi loppunut jo kauan sitten. Arkeologisella kohteella ei sinänsä ole välttämättä biologisesti arvokasta eliöyhteisöä, mutta perinnebiotooppiin liittyy aina ihmistoiminnan vaikutus.

7.2.1 Katsaus kirjallisuuteen

Hoitoa käsittelevään kirjallisuuteen perehtymällä voi hahmotella sitä, miten säilyttämiseen tähtäävät käytännön toimet ja ajatukset ovat lähimenneisyydessä muotoutuneet. Sen vuoksi seuraavassa tarkastellaan lyhyesti arkeologisten kohteiden hoidon julkaisuja. Lisäksi käsitellään hieman lainsäädäntöä ja yleistä luonnonhoidon kotimaista kirjallisuutta. Yksittäisten artikkelien sijaan tarkastelu keskittyy oppaisiin ja koostetyypisiin julkaisuihin. Käsitteilyn ulkopuolelle jäävät arkeologisten kohteiden ja perinnebiotooppien hoidon varhainen historia, restaurointi ja ennallistaminen (esim. Taskinen & Heikkurinen-Montell 1994: 21; Taskinen 1995: 6–7; Tiitinen 1995: 7–9; Maaranen 2001a: 34–36; Vainio et al. 2001: 5).

Arkeologisten kohteiden hoito on perustunut vuoden 1963 muinaismuistolakiin (10 §) (kuva 7.14). Sen mukaan Muinaistieteellinen toimikunta, sittemmin Museovirasto, voi tehdä kiinteän muinaisjäännöksen suojelun ja hoidon kannalta tarpeellisia toimenpiteitä ja luovuttaa hoidon toiselle osapuolelle. Muinaismuistolakia edeltäneessä Keisarillisessa asetuksessa (1883: 4 §) Muinaistieteellisellä toimikunnalla oli puolestaan ”walta panettaa kuntoon” kiinteä muinaisjäännös. Kiinteiden muinaisjäännösten hoitoa onkin ohjattu lainsäädännössä tarkemmin kuin perinnebiotooppien. Viime mainittujen hoitoon ei ole nimittäin tarvittu lupaa tai sopimista, jollei kyseessä ole ollut luonnonsuojelulain (1096/1996) perusteella suojeltu kohde (Keskinen 2012). Perinnebiotooppien hoitoa ovat ohjanneet ja valvooneet kuitenkin jonkin verran alueelliset elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskukset.

Arkeologisten kohteiden ja ympäristön hoito liittyivät toisiinsa jo 1960-luvulla. Esimerkiksi Anna-Liisa Hirviluoto (1964: 35–36; 1973: 83–96) satoi esihistoriallisten kiinteiden muinaisjäännösten hoidon osaksi maisemanhoitoa ja ympäristönsuojelua (vrt. myös Salo 1978; Kirkinen 2008: 66, 68, 69). Maisemanhoidossa kulttuuriympäristö puolestaan tiedostettiin yleisesti jo 1970-luvulla. Varsinaisesti arkeologiset kohteet ja muut kulttuurin tuottamat merkit alettiin kuitenkin ottaa huomioon ympäristönhoidossa 1980-luvulla. (Esim. Eronen 1970: 43; Borg 1983: 7.)

Arkeologisten kohteiden hoidon kytkeytyminen ympäristönhoitoon näkyy hyvin alan kirjallisuudessa. Jätettäessä syrjään rakenteiden restaurointiin ja vain yleisesti luonnonhoi-

toon liittyvät teokset kirjallisuudesta voi nostaa esiin useita kotimaisia ja joitakin ruotsalaisia julkaisuja. Esimerkiksi Borgin (1983) *Luonnon ja maisemanhoidon opas* on omalla tavallaan ympäristöhoidon klassikko. Siinä esitetään koostetusti sekä luonnon- että kulttuuriperinnön hoidon tavoitteet ja keinot. Arkeologisten kohteiden osalta käsitellään hoidon tarpeita, ohjeistetaan suunnittelua ja kuvataan menetelmiä. Julkaisun lähdeluettelossa mainitaan ruotsalaiset Gustawssonin (1965) ja Gustafssonin (1980) arkeologisten kohteiden hoitoon liittyvät julkaisut. (Borg 1983: 132–135, 160.)

Kuva 7.14 Museovirasto ja sitä edeltänyt Muinaistieteellinen toimikunta ovat kunnostaneet raunioita, raivanneet kasvillisuutta ja tehneet muita hoidon kannalta tarpeellisia toimenpiteitä muinaismuistolain perusteella mm. Kaarinan Kuusiston linnalla. Kuva Päivi Maaranen 2009.

Luonnon- ja perinnebiotooppien hoidon kannalta tärkeitä julkaisuja ovat mm. Haapasen ja Heikkilän (1993b) toimittama *Maisemanhoito. Maisema-aluejärjestelmän mietintö I* ja Salmisen ja Kekäläisen (2000) toimittama *Perinnebiotooppien hoito Suomessa*. Ensiksi mainitussa julkaisussa käydään läpi perinnebiotooppien hoidon lisäksi laajasti maisemanhoitoon ja rakennettujen perinnemaisemien hoitoon liittyviä asioita. Jälkimmäisessä julkaisussa keskitytään lähinnä perinnebiotooppeihin ja niiden hoitoon. Lisäksi käsitellään yleisesti perinnemaisemien hoitoa (kuva 7.15). Kummassakin julkaisussa mainitaan lyhyesti myös arkeologiset kohteet ja niiden hoito.

Kuva 7.15 Raaseporissa sijaitsevan Karjaan Domargårdin perinnebiotoopin ja rautakautisen kalmiston ja asuinpaikan hoidossa on huomioitu luonnonhoidon periaatteet. Kuva Päivi Maaranen 2010.

Muita hoidon julkaisuja ovat Hæggstromin (et al. 1995) *Toukohärkä ja kultasiipi. Niityt ja niiden hoito* ja Heikkilän (et al. 1996) *Ketojen ja niittyjen hoito-opas*. Lisäksi merkitystä on ollut luontotyyppioppailla, jotka esittelevät kohdetyppejä ja niiden erityispiirteitä (esim. Airaksinen & Karttunen 2001). (Vrt. myös Ikonen 2004: 5.) Tärkeitä ovat olleet myös Maa- ja metsätalousministeriön ja Suomen ympäristökeskuksen yhteistyössä julkaisemat perinnebiotooppien hoidon ohjevihkoset 1–4. Niistä ohjeessa numero 3 huomioidaan myös arkeologiset kohteet. (Jääskeläinen 2003a; 2003b; 2003c: 5–6; 2003d.)

Luonnonhoidon vaikutuksia ja niiden seurantaä käsitellään suhteellisen vähän edellä mainituissa julkaisuissa. Niissä tuodaan kyllä yleisesti esiin hoidon vaikutukset esimerkiksi monimuotoisuuteen ja maisemaan. Vaikutusten järjestelmällisempi seuranta ja sen menettelmät jäävät kuitenkin vähäiselle käsittelylle. *Maisema-alue työryhmän mietinnössä I* todetaan, että tiedot hoidon menetelmistä ja vaikutuksista ovat vähäiset. Lisäksi arvioidaan, että kehittämistä varten tarvitaan tutkimuksen avulla saatavaa tietoa. (Haapanen & Heikkilä 1993b: 158.) *Perinnebiotooppien hoito Suomessa* -julkaisussa todetaan puolestaan tarve koko maan kattavaan seurantaan (Salminen & Kekäläinen 2000: 117). Lisäksi julkaisussa mainitaan tarkemmin käsittelemättä mm. *Perinnebiotooppien kasvillisuuden seurantaopas*

(Hakalisto et al. 1998). Jonkin verran kirjallisuudessa otetaan kantaa hoidon lopettamisen ja suunnittelemattoman hoidon seurauksiin (Ikonen 2004: 15).

Perinnebiotooppien hoidon vaikutusten seuranta edistyi varsinaisesti 2000-luvun loppupuolella. Tällöin julkaistiin laaja, järjestelmällisen seurannan perusteet esittelevä *Perinnebiotooppien seurantaohje* (Raatikainen 2009). Ohjeen tarkoituksena oli seurantakäytäntöjen yhtenäistäminen. Lisäksi tavoitteena oli sellaisen tiedon tuottaminen, jonka voi yleistää koskemaan laajemmin hoidon vaikutuksia perinnebiotooppeihin. Ohjeen toimivuutta on vaikea arvioida, sillä tuloksia sen mukaan tehdystä seurannasta ei ole vielä laajemmin käytettävissä (ks. kuitenkin Raatikainen & Raatikainen 2014: 42–43; Pakkanen et al. 2015: 36). Ohje sivuaa myös arkeologisten kohteiden hoidon vaikutusten seuranta. Yhdeksi tavoitteeksi asetetaan nimittäin perinnebiotooppien arkeologisten arvojen seuranta 3–5 vuoden välein valokuvaamalla. (Raatikainen 2009: 56–57.)

Arkeologisten kohteiden hoidon kehittymiseen Suomessa ovat vaikuttaneet edellä käsiteltyjen luonnonhoidon oppaiden ja käytännön työssä oppimisen lisäksi useat julkaisut. Näitä ovat esimerkiksi ruotsalaiset Gustawssonin (1970) *Fornminnesvård. Vården av fornminnen och landskap*, Skogsstryrelsenin (1991) teos *Kulturmiljövård i skogen* ja Johanssonin ja Hedinin (1991) julkaisu *Restaurering av ängs- och hagmarker* (vrt. Edgren et al. 1995: 48; Koivisto & Tiitinen 1995: 106; Tiitinen 1999: 130–131). Lisäksi vaikutuksensa lienee ollut *Praktisk fornvård* -sarjan julkaisuilla (Gustafsson 1989; Kühne 1991). Ruotsissa julkaistiin vielä 2000-luvun puolivälissä käsikirjatyypinen *Handbok i fornminnesvård* (Danielsson 2006). Näille ruotsalaisille oppaille luonteenomaista on keskittyminen hoidon tavoitteiden asettamiseen ja erilaisten menetelmien esittelyyn.

Myös Suomessa on julkaistu muutama arkeologisten kohteiden hoitoa käsittelevä opas. Torsten Edgrenin (et al. 1995) toimittama *Suomen hoidetut muinaisjännökset–Vårdade fornlämningar i Finland* ja Teija Tiitisen (1999) toimittama *Hiidenkiuas ja tulikukka, opas arkeologisen kulttuuriperinnön hoitoon* ovat Museoviraston julkaisemia. Näille oppaille on tyypillistä keskittyminen hoidon tavoitteiden asettamiseen, käytäntöjen vakiinnuttamiseen ja toimien esittelyyn. Lähtökohtana on paitsi arkeologisen kohteen säilymisen parantaminen, myös visuaalisen muutoksen tuottaminen ja käytettävyyden edistäminen (esim. Tiitinen 1999: 30–31, 33–34).

Museovirasto on valmistellut myös yhdessä muiden toimijoiden kanssa muutamia hoidon oppaita. Metsähallituksen (1992, 1993) *Kiinteiden muinaisjännösten hoito-opas* on julkaistu peräkkäisinä vuosina sisällöltään jokseenkin samanlaisena. Oppaissa painotetaan hoidon tavoitteena Museoviraston omia julkaisuja enemmän arkeologisen kohteen maisemassa havaittavaksi tekemistä. Lisäksi Helsingin kaupunki on julkaissut Museoviraston kanssa yhteistyössä oppaan *Ensimmäisen maailmansodan aikainen maalinnoitus Helsingissä, Hoito-ohje* (Laine 1996b). Se antaa mm. perustietoa ympäristön hoidosta ja rakenteiden kunnostamisesta (kuva 7.16). Hoidon tavoitteeksi ohjeessa asetetaan alkuperäisyyden ja autenttisuuden säilyminen. Lisäksi tavoitteena on arkeologisen kohteen näkyväksi saataminen osana rakennettua kulttuuriympäristöä (Laine 1996b: 7).

Kuva 7.16 Pajamäen Patterimäki (XXXV: 11) Helsingissä on ensimmäisen maailmansodan linnoite ja luonnoltaan monimuotoinen (Laine 1996b: 34). Kuva Päivi Maaranen 2006.

Edellä mainituissa arkeologisten kohteiden hoidon oppaissa käsitellään varsin vähän hoidon seuranta ja sen keinoja. Ruotsalaisissa julkaisuissa seuranta ei pohdita oikeastaan lainkaan. Museoviraston julkaisuissa hoidon vaikutuksia tai niiden seuranta käsitellään lähinnä visuaaliseen muutokseen liittyen. Tämä liittyy havaintoihin siitä, että hoidon vaikutuksesta ympäristössä tapahtuu välittömästi näkyviä muutoksia. Kun saavutettu tila pyritään pysyttämään, seuranta keskittyy erityisesti silmin havaittavan muutoksen hallintaan (ks. myös Enqvist 2016: 317–319). Sama lähestymistapa on myös Metsähallituksen ja Helsingin kaupungin julkaisemissa oppaissa.

Arkeologisia kohteita käsitteleville julkaisuille yhteistä on painottuminen ympäristön hoitoon. Hoidon todetaan yleisesti olevan tarpeellista arkeologisten kohteiden säilymisen kannalta. Hoidon lopettamisen seurauksista nostetaan kuitenkin esiin vain luonnonpiirteisissä tapahtuvat kielteiset vaikutukset (esim. Danielsson 2006: 87, 96, 109). Lisäksi julkaisuissa korostuu kasvillisuuden käsittely ja sitä kautta aikaan saatava muutos. Välillisten ja näkymättömien, tai muuten vaikeammin havaittavien vaikutusten tavoittelu tuntuu jäävän vähemmälle huomiolle. Hoidolla voi kuitenkin vaikuttaa myös esimerkiksi arkeologisen kohteen maanalaisiin osiin. Tällöin on mahdollista parantaa mm. esineistön säilymistä maaperässä (vrt. Borg et al. 1995: 20–22).

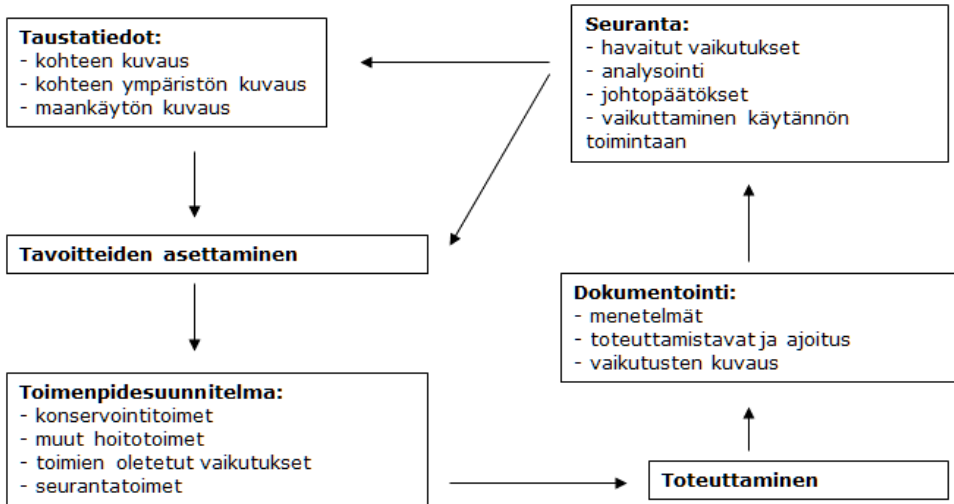
Kuva 7.17 Espoon Bembölen myllyraunion hoitoa suunnittelevan on huomioitava paikan olevan erittäin harvinaisen purohyrrä-kovakuoriaisen elinympäristö (UY 2004). Kuva Päivi Maaranen 2009.

Luonnon ja maiseman piirteissä tapahtuvien muutoksien seurannan korostuminen arkeologisten kohteiden hoidossa johtunee ainakin osittain siitä, että hoidon toimissa painottuu jo edellä todettu kasvillisuuden käsittely. Siten hoidon vaikutukset näkyvät erityisesti kasvillisuuden ja näkyvän maiseman muuttumisena. Asiaan voi vaikuttaa myös se, että hoidon vaikutuksista luonnon piirteisiin on ollut enemmän julkistettua tietoa käytettävissä (ks. enemmän luku 7.2.3). Arkeologisten kohteiden hoidossa vaikutus kasvillisuuteen on siis tiedostettu hyvin, ja mm. kasvillisuuskartoitusten tarve tuodaan esiin melko usein. Hoidon muita vaikutuksia tai niiden järjestelmällistä seuranta on pohdittu tuskin lainkaan.

7.2.2 Hoidon perusteet

Hoito on toimien kokonaisuus, jonka tuloksena kohteen tai siinä arvokkaiksi todettujen piirteiden säilyminen on turvattu tai vähintään parantunut (vrt. Raatikainen 2009: 56). Arkeologisen kohteen hoidon päätavoitteena on sen ja siihen liittyvän ihmisen toiminnasta kertovan

tiedon säilyttäminen mahdollisimman koskemattomana paikallaan (vrt. myös Taskinen 1995: 9; Tiitinen 1999: 10, 27–29). Perinnebiotooppien hoidon päätavoitteena on puolestaan luontoarvojen säilyttäminen kohteilla. Lisäksi ihmistoiminnan tuottamiin rakenteisiin voidaan kiinnittää huomiota. (Borg 1983: 7; Salminen & Kekäläinen 2000: 7, 37.)

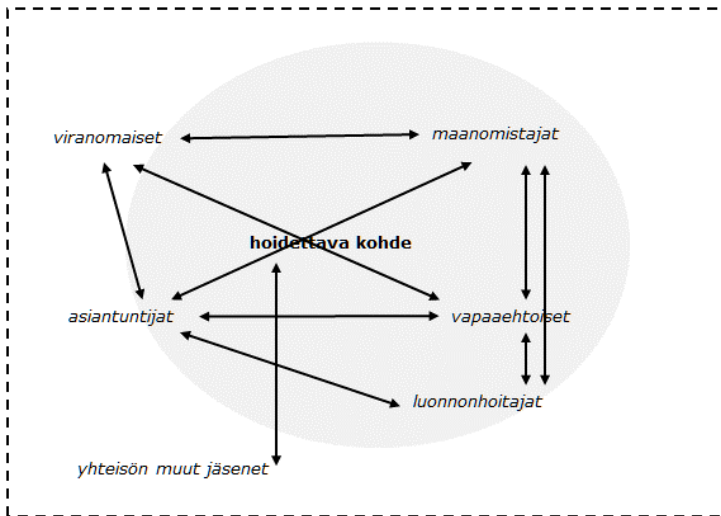

Kaavio 7.4 Hoidon suunnittelu ja toteuttaminen käytettävissä olevan tiedon ja sen perusteella tehdyn tavoitteen asettelun pohjalta, johon seuranta ja muu uusi tieto kohteesta vaikuttavat koko ajan.

Päätavoitteiden saavuttaminen turvataan hoidon yhteydessä tiedostamalla muutama peruslähtökohta. Ensiksi on tärkeä hahmottaa, että kaikenlaiset hoitotoimet vaikuttavat ympäristöön. Esimerkiksi maiseman muutos kertoo myös ympäristötekijöiden muutoksesta, joten toimet on perusteltua toteuttaa vasta tietoisien harkinnan jälkeen (kuva 7.17). Toiseksi on perusteltua pohtia toimien vaikutuksen kestoa, sillä toisten vaikutus on pitempiaikaisempi ja toisten lyhytaikaisempi. Sen vuoksi ei riitä, että tiedetään tavoite ja sen saavuttamisen keinot. Lisäksi on ymmärrettävä toimien seuraukset eli vaikutukset erilaisten piirteiden säilymiseen.

Hoidon osa-alueet kytkeytyvät kaikki toisiinsa, ja ovat yhtä tärkeitä kohteen säilymisen näkökulmasta (kaavio 7.4). Kohteen tunteminen tutkimuksen kautta luo perustan yksityiskohtaisempien tavoitteiden asettamiselle. Sen jälkeen tehdään suunnitelma, jonka perusteella hoito toteutetaan (vrt. Taskinen & Heikkurinen-Montell 1994: 22–23). Dokumentointiin perustuvan vaikutusten seurannan avulla arvioidaan puolestaan tavoitteiden saavuttamista ja tarvetta suunnittelun ja toteuttamisen muutoksiin. Hoidolle on tämän takia luonteenaista sykliisyys, jossa edetään vaihe vaiheelta eteenpäin arvioimalla jatkuvasti erilaisten toimien suhdetta toisiinsa. Kohdetta voi hoitaa kokonaisuutena, jolloin kaikki piirteet ovat yhtä tärkeitä. Kohdennettujen toimien avulla voi sen sijaan tehdä joidenkin piirteiden säilymiseksi enemmän työtä. Tällöin valintaan vaikuttaa piirteiden arvottaminen. Lisäksi

kohteen luonne vaikuttaa toimien valintaan. Siitä riippuen saatetaan tarvita eri tavoin tehtyä kasvillisuuden käsittelyä, rakenteiden kunnostamista, eroosion ehkäisyä tai muita toimia.

Kaavio 7.5 Hoidon toimijat ja vuorovaikutussuhteet heidän välillään.

Hoidolle on luonteenomaista myös monien toimijoiden osallisuus (kaavio 7.5). Ohjauksesta ja valvonnasta vastaavat useimmiten viranomaiset lainsäädännön perusteella. Suunnittelusta vastaavat tai sitä ohjaavat yleensä erikoistuneet asiantuntijat. Käytännön toimet voi toteuttaa esimerkiksi luonnonhoitaja, maanomistaja tai vapaaehtoisten joukko, tällöinkin usein asiantuntijan johdolla tai seurannassa. Lisäksi osallisia ovat tavallaan kaikki kohteesta ja sen hoidosta kiinnostuneet yhteiskunnan jäsenet. Monien toimijoiden osallisuuteen liittyy hyvänä puolena mm. osaamisen jakautuminen. Haasteena on puolestaan esimerkiksi tiedon tehokas hyödyntäminen ja välittäminen.

Yhteen vetäen voi todeta, että arkeologisten kohteiden ja perinnebiotooppien hoito liittyy toisiinsa monin tavoin. Kumpienkin hoidossa tavoitteiden asettelu ja niistä juontuvat menetelmävalinnat vaihtelevat kohdetypistä riippuen. Kohteiden moniarvoisuus tekee työn haastavaksi, sillä se edellyttää hoidon suunnittelijalta erilaisten arvokkaiden piirteiden tunnistamista ja niiden luonteen ymmärtämistä. Työn suunnitteluvaiheessa on tärkeää myös kohteen menneisyyden ja nykytilan tunteminen. Suunniteltujen töiden käytännön toteuttajien on puolestaan voitava tunnistaa erilaiset piirteet ja hallita niiden säilyttämisen edellyttämien toimien suorittaminen.

7.2.3 Hyvä hoito ja vaikutusten seuranta

Moniarvoisen kohteen säilyttämisessä on perusteltua tavoitella lopulta hyvää hoitoa, eli säilytettäväksi valittujen arvokkaiden piirteiden kannalta optimaalisimpia toimia³. Hyvän hoidon perustan erilaisilla kohteilla muodostavat jo edellisessä luvussa käsitellyn mukaisesti huolellinen suunnittelu ja vaikutuksista tietoinen menetelmävalinta. Lisäksi siihen liittyvät oikein toteutetut ja kohdennetut toimenpiteet. Tärkeä merkitys on vaikutusten seurannalla siten, että havaitut vaikutukset näkyvät suunnittelun ja menetelmävalintojen tarkentumisena. (Taulukko 7.4). Hyvän hoidon lopputuloksena on paremmin säilynyt moniarvoinen maisema (kuva 7.18).

Hyvä hoito/tulos:	Hoidon menetelmät:	Hoidon osa-alue:
Monimuotoisuuden säilyminen	Laikuttaisuuden lisääminen Rajavyöhykkeiden lisääminen Toimenpiteiden ajoittaminen Toimenpiteiden vaihtelu Optimoidut lajien hoitotoimet Optimoidut rakennelmien kunnostustoimenpiteet	<div style="display: flex; align-items: center;"> <div style="margin-right: 10px;"> <p>kasvillisuuden käsittely</p> <p>rakenteiden kunnostaminen</p> <p>varustaminen</p> <p>seuranta</p> </div> <div style="font-size: 2em;">}</div> <div style="margin-left: 10px;">suunnittelu</div> </div>
Kunnon säilyminen	Kulumisvaurioiden korjaus Suojarakenteiden tekeminen Ennalta ehkäisevä konservointi Kulumisen ehkäisy Kävijäinfrastruktuurin teko ja muu varustaminen	
Arvokkaiden piirteiden säilyminen	Havainnointi Dokumentointi Järjestelmällinen monitorointi	
Ennakoitua suurempi hyöty	Erialaisten hoidon toimien yhteisvaikutus	

Taulukko 7.4 Hoidon avulla tavoitellut tulokset ja päämenetelmät niiden saavuttamiseen

Hoidon vaikutukset voivat olla myös ennalta odottamattomia ja parhaimmillaan ennakoitua suurempaa hyötyä synnyttäviä. Arkeologisen kohteen hoidon näkökulmasta tämä hyöty voi olla esimerkiksi uusien, ennestään tuntemattomien menneisyydestä kertovien arkeologisten jäännösten löytymistä. Luonnonhoidon näkökulmasta hyöty voi puolestaan olla mm. ympäristön muuttumista esimerkiksi siten, että jokin aiemmin kadonnut laji esiintyy alueella uudelleen tai siellä havaitaan uusi, arvokkaana pidetty laji.

Kohteen tyypistä riippumatta hyvään hoitoon liittyy yleinen monimuotoisuuden säilyttäminen. Monimuotoisuus ei tässä yhteydessä ole vain luonnon monimuotoisuutta eri lajeineen. Sen on lisäksi kulttuuriympäristön monimuotoisuutta erilaisine ihmisen tuottamine rakennelmineen ja jäännöksineen. Arvokkaaksi todettujen luonnon piirteiden näkökulmasta

³ Hyvä hoito -ajatuksen kehittymisessä tärkeä vaikutus on FT, biologi Nuutti Kankaan kanssa Museovirastossa vuonna 2009 käydyillä työkeskusteluilla.

elinympäristöjen pirstoutuminen on todellinen vaara erityisesti harvinaistuvien lajien säilymisen näkökulmasta. Tietoisilla valinnoilla tätä pirstoutumista ehkäistään ja turvataan siten lajien säilymistä. (Vrt. Morris 2000: 133, 138; Schulman & Luoto 2006: 36–37; Hilska 2008: 39.) Arvokkaiden kulttuuriin liittyvien piirteiden säilymisen näkökulmasta kulttuuriympäristöjen pirstoutuminen on myös ongelma. Niidenkin muutokseen voi vaikuttaa tietoisin valinnoin.

Kuva 7.18 Inkoon Långvikin kylätontin hoidossa sovitellaan yhteen arkeologisten jäännösten, niitty- ja ketokasvien ja vanhan puiston kasvilajien säilymisen tarpeet. Kuva Päivi Maaranen 2009.

Moniarvoisen maiseman hoidossa on perusteltua lähteä monimuotoisuuden säilyttämisestä silloinkin, kun elinympäristöt ovat jo osittain muuttuneita (vrt. esim. Hanski & Ovaskainen 2007: 24–25; Hanski 2009: 38–39). Luonnonhoidosta juontuu oivallus laikuttaisuudesta, jolla turvataan erilaisten lajien säilymistä jättämällä kohteelle myös hoitamattomia alueita (vrt. Franzén & Nilsson 2004: 8–9; Hilska 2008: 39; Raatikainen 2009: 19). Tämä hoidettujen ja hoitamattomien alueiden vaihtelu parantaa lajien säilymistä turvaamalla erityyppisten elinympäristöjen ja niiden välisten reunavyöhykkeiden olemassaolon (kuva 7.19). Säilyttämällä laikkujen reunoilla ja erilaisten maisematilojen rajavyöhykkeillä olevat ja monenlaisille lajeille sopivat elinolosuhteet vaikutetaan suoraan monimuotoisuuteen.

Kuva 7.19 Mikkelin Sairilanniityllä niitettyjen ja niittämättä jätettyjen alueiden vaihtelu eli laikuttaisuus parantaa erilaisten lajien säilymismahdollisuuksia. Kuva Päivi Maaranen 2009.

Luonnonhoidon toimien oikealla ajoittamisella vaikutetaan puolestaan tehokkaasti lajien yleistymiseen tai vähenemiseen. Oikean ajoittamisen lisäksi hoitomenetelmien vaihtelulla vuosittain on merkitystä. Ajoittamisen ja vaihtelun avulla turvataan pidemmällä ajanjaksolla se, että hoidettavat elinympäristöt voivat myös levätä. Tällöin luontoon ei kohdisteta ihmisen toteuttamia samanlaisia toimenpiteitä samaan aikaan joka vuosi. (Maaranen & Nummi 2010: 152–153.) Monimuotoisuuden säilymisen kannalta käytännöllinen ratkaisu on laikuttaisuuden säilyttämisen ja toimien oikean ajoittamisen yhdistäminen. Tällöin turvataan parhaiten kaikenlaisten lajien tarvitsemien elinympäristöjen säilymistä. (Ks. myös Morris 2000: 130, 135, 137.)

Arkeologisten jäännösten säilyttämisessäkin voi lähteä laikuttaisuuden ja ajoittamisen periaatteista. Kohdetta ei ole tarpeellista hoitaa kokonaisuudessaan samalla tavalla. Sen sijaan osa siitä voi jäädä toimien ulkopuolelle. Ajoittaminen voi vaikuttaa puolestaan siihen, miten mittavia toimia tavoitteiden saavuttamiseksi on tehtävä. Ennalta ehkäisevät toimet voivat olla esimerkiksi tehokkaampia kuin jälkikäteen korjaaminen (Maaranen 2000c: 140–141). Korjaamiseen liittyen huomioidaan konservoinnin ja restauroinnin eettiset periaatteet. Tämän vuoksi esimerkiksi rakennelmien kunnostaminen on perusteltua toteuttaa kohteen säilymisen ja luonteen kannalta tarkoituksenmukaisimmalla tavalla (vrt. esim. Jokilehto 1989: 46–52; Feilden & Jokilehto 1993: 61–66).

Kuva 7.20 Käytön aiheuttamaa voimakasta maan kulumista kallioiden päältä ensimmäisen maailmansodan linnoitekohteella Espoon Ruusutorpassa. Kuva Päivi Maaranen 2008.

Hyvän hoidon vaikutukset näkyvät maisemassa, erityisesti jos suunnitteluun on sisällytetty tietoisesti maiseman säilyttämiseen tai muuttamiseen tähtäävä näkökulma (vrt. Tiitinen 1999: 21; Heikkilä 2007: 88–90). Esimerkiksi laikuttaisuudella turvataan maiseman visuaalisen pienipiirteisyyden säilymistä. Lisäksi hyvän hoidon avulla voi vaikuttaa maaperätekiöihin mm. kuusettumista ja siten neulasten maaperää happamoittavaa vaikutusta ehkäisemällä (vrt. esim. Siitonen et al. 2011: 88). Varustamisella on puolestaan olennainen rooli silloin, kun kohteessa on paljon kävijöitä. Tällöin ehkäistään esimerkiksi kulumista kävijöiden ohjaamisella ja jo vaurioituneita kohtia korjaamalla (kuva 7.20).

Hyvään hoitoon liittyy myös kohteella vierailevien ja hoitotyötä tekevien ihmisten aiheuttaman vaikutuksen huomiointi laajemmin. Ihmiset kuljettavat mukanaan lajiston lisääntymiskelpoisia osasia esimerkiksi varusteissaan ja vaatteissaan (esim. Maaranen 2001a: 42; Maaranen & Nummi 2010: 142–144). Harvinaistuvien lajien osalta tällainen ihmisen mukana levittyminen on myönteinen asia. Se voi nimittäin johtaa lajien siirtymiseen uusille, niille sopiville alueille. Ei-toivottujen ja vieraslajien kohdalla vaikutus on päinvastainen. Hoidettaville kohteille voi sen vuoksi levitä lajistoa, jota ei alueelle haluta. Ihmisen lisäksi

luonto tosin levittää uusia lajeja koko ajan elinympäristöihin, sillä eläimet ja tuuli kuljettavat lajeja paikasta toiseen.

Yhteen vetäen hyvä hoito turvaa haluttujen piirteiden säilymisen, mutta voi parantaa myös muiden säilymistä. Hyvässä perinnebiotooppien hoidossa huomioidaan kulttuuriperintöarvot siten, että hoidon toteuttamisen yhteydessä ne eivät vahingoitu tai katoa. Hyvässä arkeologisen kohteen hoidossa turvataan puolestaan luonnonarvojen säilyminen tai jopa parannetaan niitä. Monet hoidon toimet soveltuvat sellaisinaan kummallakin kohdetyypeillä toteuttavaksi, joten erilaisten piirteiden säilyttäminen tapahtuu luontevasti lomittain.

Hyvään hoitoon kuuluu olennaisesti vaikutusten seuranta (luku 7.2.1). Seuranta on nimittäin ennakkointia, joka antaa toiminnalle merkityksen ja osoittaa sen suunnan (Godet 2001: 7–10 Heinosen 2001: 179 siteeraamana). Järjestelmällinen seuranta eli monitorointi on tehokkainta, mutta myös resursseja vaativaa. Se on toistuvaa, etukäteen suunniteltua ja sovitulla tavalla tehtyä vertailukelpoisen tiedon kerryttämiseksi (ks. esim. Smit et. al. 2006: 20–25; Raatikainen 2009: 13–14, 23–24). Monitorointitapoja on monenlaisia, joten seuranta suunniteltaessa joudutaan tekemään valintoja. Tiedon tarve ja valitut tiedonkeruumenetelmät määrittävät sen, millaista tietoa monitorointi tuottaa.

Monitoroinnin kautta saatava tieto parantaa mm. mahdollisuuksia optimaalisen eli parhaimman tai suotuisimman hoidon toteuttamiseen. Optimaalinen hoito kohdetasolla on menetelmällisestä näkökulmasta monipuolisuutta, joten se mahdollistaa moniarvoisten kohteiden eri piirteiden parhaan säilymisen (ks. esim. Pykälä 2007). Optimaalinen hoito yksittäisen arvon säilyttämisen tasolla on sen sijaan yksipuolisuutta, jossa piirteiden säilyttämiseen käytettävät toimenpiteet ovat sen kannalta parhaat mahdolliset. Optimaalisin hoito vaikuttaa puolestaan olevan tasapainottelua riittävän monipuolisuuden ja yksipuolisuuden rajalla. Tällöin kaikki arvokkaiksi arvioidut piirteet säilyvät riittävän hyvin.

7.3 Yhteenveto

Perinnemaisemien arvoja ja säilyttämistä koskevassa tutkimuksessani käsiteltiin aluksi mielikuvia maisemasta ja sitä, miten arvot voivat suunnata toimintaa. Sen jälkeen pohdittiin arvoja ympäristöfilosofian pohjalta ja mietittiin sitä, miten ne voivat vaikuttaa säilyttämistä koskevassa päätöksenteossa. Omana kokonaisuutenaan tarkasteltiin perinnemaisemien hoitoa erityisesti arkeologisten kohteiden ja perinnebiotooppien osalta. Sen pohjalta määriteltiin, mitä hyvä hoito on ja millaisia vaikutuksia sillä voi olla.

Tarkastelun perusteella voi todeta arvojen ja niiden vaikuttaman toiminnan nivoutuvan monella tapaa yhteen. Käsitteet arvokkaista asioista ovat yhteydessä säilyttämiseen tähtääviin toimenpiteisiin, vaikka sitä ei tiedostettaisikaan. Parhaimmillaan säilyttämisessä tavoitellaan tietoisesti monenlaisten arvokkaiksi arvioitujen piirteiden säilymistä. Luonnon arvot vaikuttavat olevan esimerkiksi perinnebiotoopeilla pysyvämpiä, koska ne määrittävät yleensä luonnontieteellisen tutkimuksen perusteella (ks. kuitenkin Nurmio 2000: 18, 22–23; Haila 2012: 43). Kulttuuriin liittyvät arvot uusiutuvat sen sijaan jatkuvasti ihmisen tekemän

tulkinnan kautta (vrt. Sarvas 1975: 67). Perimmiltään luonnon ja kulttuurin arvot ovat yhteydessä toisiinsa, koska niiden kaikkien määrittäminen tapahtuu ihmisen kautta (vrt. Haila 1997b: 142).

Kuva 7.21 Raaseporissa sijaitsevalla Tammisaaren Skogbyn ruukilla avoin alue on kasvanut umpeen hoidon loppumisen jälkeen. Kuva Päivi Maaranen 2008.

Kulttuuriin ja luontoon liittyvien arvojen tulkinnallisuus muodostaa haasteen mm. pitkäkestoiseen säilyttämiseen sitoutumisen kannalta. Arvot ja niiden sisältö eivät välttämättä ole selkeitä, ja niiden suhde toisiinsa voi olla epämääräinen (vrt. liite 13). Kun arvot muuttuvat, myös niihin kytkeytyvät toimenpiteet muuttuvat (kuva 7.21). Muutoksen hallinta edellyttäisi vaikutusten ennakkointia, mutta se on toistaiseksi ollut melko vähäistä ja luonnonarvojen muutokseen painottunutta. Tavoiteltujen vaikutusten toteutumisenkaan ei välttämättä turvaa toimenpiteiden jatkuvuutta. Tästä esimerkkinä voi pitää mm. Museoviraston vuodesta 1987 tekemän järjestelmällisen kiinteiden muinaisjäännösten hoidon vähenemistä 2010-luvulla ja sittemmin loppumista vuonna 2015 (Taskinen & Heikkurinen-Montell 1994: 22; Taskinen 1995: 7; Koivisto 2013: 21; Museovirasto 2015c).

Käsitys siitä, millainen maiseman pitää visuaalisesti tai piirteiltään olla, voi vaikuttaa myös arvoihin. Lisäksi arvoihin vaikuttavat käsitykset siitä, millaisia maisemien tulisi olla säilyttämisen tuloksena. Osa näistä käsityksistä perustuu havaintoihin siitä, mitä piirteitä

maisemassa on ja mitä siinä halutaan säilyttää. Osa käsityksistä perustuu lisäksi oletuksiin siitä, millainen maisema on ollut tai millaiseksi sen pitäisi muuttua. Nämä oletukset voivat syntyä tutkimustiedon lisäksi siitä, millaiseksi maisema omien tai muiden välittämien kokemusten kautta mielletään.

Kuva 7.22 Maiseman palauttamisessa suunnitelmat voivat pohjautua esimerkiksi eri-ikäisiin karttoihin. Julkaisulupa: Labbyn kartano 9.9.2016. Kuva Päivi Maaranen 2008.

Omaan ja/tai muiden kokemukseen perustuvat oletukset maisemasta ovat lähellä muistojen maailmaa. Ne ovat sellaisenaan tosia, koskettavia ja jopa yhteisöllisiä, mutta todennäköisemmin lähellä henkilökohtaista ajattelua. Ihmisen ja luonnon vuorovaikutuksen luonteeseen perustuva käsitys maisemasta lähtee puolestaan käytettävissä olevan tiedon ja havainnoitujen ilmiöiden pohjalta. Se on todennäköisesti lähempänä yhteisöllisiä oletuksia maisemasta, vaikka siihen liittyy myös henkilökohtaisia tulkintoja. Oletukset ympäristöstä ja maisemasta syntyvät ihmisen ajattelun tuloksena ja ovat hyvin inhimillisiä (vrt. Häyrynen 2004: 30–31; Häyrynen 2013: 12–13). Tämän vuoksi säilyttämiseen liittyy aina subjektiivinen, toimenpiteisiin käytännössä vaikuttava ulottuvuus. Siihen voi joskus liittyä jopa unelmanomaisia ajatuksia siitä, millainen kadonnut maisema oli.

Säilyttämiseen liittyviin näkemyksiin vaikuttavat myös taiteeseen ja tieteellisiin kuvauksiin kytkeytyvät mielikuvat maisemasta. Erityisesti mielikuvat liittyvät siihen, millaiseksi uhanalainen tai jo liki kadonnut ja sen vuoksi säilyttämistä kaipaava maisema mielletään

(vrt. Sepänmaa 1994: 152). Tuoreimpina mielikuviin vaikuttavat luonnon monimuotoisuuden vähenemiseen liittyvän tutkimustiedon synnyttämät näkemykset tuhoutuvasta ja sen vuoksi säilyttämistä tarvitsevasta ympäristöstä.

Säilytettäessä ja erityisesti palautettaessa maisemaa mielikuvat kadonneesta voivat vaikuttaa voimakkaastikin ohjaten. Palautettaessa tavoitellaan nimittäin yleensä tilaa, joka on tulkittu aiempien dokumenttien tai muiden tietolähteiden pohjalta olemassa olleeksi (kuva 7.22) (vrt. Similä 2007: 7; Jansson 2011: 151). Tulkinta vaikuttaa palauttamisessa, sillä tulkitsija todennäköisesti arvioi eri tavoin esimerkiksi historiallisessa dokumentissa kuvattuja piirteitä kuin sen laatija. Lisäksi valitaan, mitä voidaan ja mitä halutaan palauttaa. Viime kädessä palauttamiseen liittyvät toimet ovat subjektiivisia valintoja, jotka perustuvat parhaimmillaan suhteellisen objektiiviselle tiedolle. Jos tieto on puutteellista tai vähäistä, palauttaminen pohjautuu ennen muuta käsityksille siitä, millainen maisema on voinut olla. Palauttamisen avulla ei sen vuoksi luoda oikeaa menneisyyttä, vaan kuvajainen oletetusta menneisyydestä.

Kuva 7.23 Laitilan Untamalan perinnemaisemassa viljellään edelleen vanhoja, terrassimaisia peltoja. Kuva Päivi Maaranen 2006.

Yleisesti perinnemaisemien säilyttämiseen liittyen on tärkeää hahmottaa se, että ne eivät 1900-luvulla tunnetussa muodossaan ja laajuudessaan vastaa perinteisten elinkeinojen synnyttämiä maisemia. Sen sijaan ne ovat muuntuneet esimerkiksi maatalouselinkeinoissa tapahtuneiden muutoksien vuoksi jo viimeistään 1800-luvulta lähtien (ks. tarkemmin luku 4.2.4). Perinnemaisemien hoidon avulla ei sen vuoksi luoda menneisyyden maisemaa nykypäivään eikä edes palauteta sitä laajemmin. Sen sijaan hoidon avulla luodaan uusi, tehty maisema (vrt. Sepänmaa 1994: 152–153). Sama menneisyyden maisemien palauttamisen mahdottomuus koskee myös arkeologisia kohteita. Ne ovat ajan kuluessa muuntuneet, ja sijaitsevat joskus voimakkaasti muuttuneessa maisemassa.

Menneisyyttä ei luoda säilyttämisen toimenpiteiden avulla millään tavalla luotettavasti uudestaan, mutta niiden avulla voi pyrkiä tallettamaan joitakin valittuja ja arvokkaiksi koettuja maiseman piirteitä. Hienoisen poikkeuksen tässä muodostaa kohteiden hoitaminen maatalouselinkeinojen yhteydessä. Tällöin hoidetaan maisemaa ja saadaan taloudellista hyötyä elinkeinon harjoittamisen muodossa (kuva 7.23). Maatalouden harjoittamisen tuloksena syntyneet maisemat tarvitsevatkin säilyäkseen ympäristön hyödyntämistä elinkeinon osana. Ne tuottaneen ihmistoiminnan muoto on mm. sen vuoksi perusteltua pyrkiä tavalla tai toisella säilyttämään. (Vrt. Dahlström 1970: 40.)

Aivan lopuksi voi vielä todeta, että arvot ja niihin liittyvät toimenpiteet vaikuttavat käsitteisiin suojeltavasta maisemasta. Arvokkaina pidetyt maisemat jäsennetään helposti erilaisten asiantuntija- ja hallintokulttuurien määrittelemiksi suojelukokonaisuuksiksi (Häyrynen 1997: 34; Häyrynen 2008: 507; Häyrynen 2013: 13; Enqvist 2016: 373). Tämä määrittely ja hahmottaminen ovat osittain jopa irti ympäristössä olemassa olevista maisemista. Suojelumaisemat piirretään kartoille, talletetaan valokuvina ja kirjataan teksteiksi julkaisuihin tai tietokantoihin. Lisäksi niitä esitellään maisemista tärkeimpinä tai arvokkaimpina. (Esim. Haapanen & Heikkilä 1993a: 6; Härö & Mansikka 2003.) Kuitenkin ne ilmaisevat vain tietyn yhteiskunnallisen hetken toimijoiden mielipidettä suojeltavasta kokonaisuudesta. Samalla ne luovat kansalaisten tietoisuuteen uuden kuvajaisen Suomen alueen maisemasta.

8 Havainnoinnin tuloksia : ihminen maisemassa

Ihmisen ja ympäristön välisen suhteen havainnointi antaa tietoa siitä, millaista vuorovaikutus on ja miten se näkyy esimerkiksi maisemassa. Lisäksi se antaa tietoa siitä, mitä maisemassa voi tarkastella menneisyyden ihmisestä ja hänen toiminnastaan säilyneinä tietoina. Vuorovaikutus voi näkyä muutoksina, joiden havainnointi vie pohtimaan ihmisen toiminnan seurauksia ja niihin liittyviä tapahtumakulkuja. Lisäksi tutkimuksen avulla voi jäljittää yhteisöjen välistä vuorovaikutusta ja alueita, joissa se toteutuu. Edelleen havainnointi vie miettimään paikkoja ja niihin mahdollisesti liittyviä merkityksiä. Siihen liittyen voi pohtia myös arvoja, arvottamista ja niihin liittyvää ihmisen toimintaa.

Vuorovaikutuksen tutkimuksen tulokset riippuvat mm. siitä, tarkastellaanko vain aineellisia piirteitä ja niihin liittyviä tapahtumakulkuja, vai huomioidaanko myös maisemaan liittyvät aineettomat asiat. Oma vaikutuksensa on tarkastelussa käytetyillä tutkimusaineistoilla, havainnointimenetelmillä ja näkökulmilla. Lisäksi monien tieteiden vaikutus on moninaisuuden havainnoinnin kannalta tärkeä asia. Tutkimusta rajoittavat esimerkiksi puutteelliset aineistot, jotka voivat olla riittämättömiä yksityiskohtaisempien johtopäätösten ja tulkintojen tekoon. Tämä ei estä vuorovaikutuksen tarkastelua, mutta tutkimuksen tulokset ja niihin perutuvat tulkinnat vaativat kriittistä arviointia.

Kaavio 8.1 Tutkimuskysymyksiä ratkaiseminen tarinoinnin avulla.

Ihmistä ja ympäristöä eteläisimmän Suomen alueella havainnoivassa tutkimuksessani voi ajatella tarkastellun ihmisen ympäristösuhdetta. Laajemman ympäristön sijaan tarkastelu rajautui kuitenkin maisemaan. Ratkaisuja tutkimuskysymyksiin etsittäessä menneisyyden tarinaa täydennettiin tiedon puutteiden tunnistamisen avulla. Näin tutkimuksen kysymyksiin liittyvä kerronta nivoutui yhteen (kaavio 8.1) ja menneisyyden muodostamaan laajempaan kokonaisuuteen. Tätä laajempaa kokonaisuutta ja tutkimuksen tuloksia tarkastellaan seuraavassa vielä yleisellä tasolla.

8.1 Maiseman tutkiminen ja tulkitseminen

Menneisyyden ihmisen ja ympäristön vuorovaikutuksen tutkimiseen liittyvät erilaiset arkeologian teoreettiset selittämistavat. Ne soveltuvat myös menneisyyden ihmisen ja maiseman välisen vuorovaikutuksen tutkimisessa havaittujen ilmiöiden selittämiseen. Tutkijasta ja hänen tieteellisestä viitekehksestään riippuu, millaista selittämisen tapaa hän katsoo voitavansa tutkimuksessaan soveltaa. Tämä vaikuttaa puolestaan siihen, millaisia tuloksia tutkimus tuottaa. Lisäksi se vaikuttaa siihen, millaisia tulkintoja tuloksista voi hyväksyttävissä rajoissa tehdä.

Kulttuurihistoriallinen ja postprosessuaalinen selittämistapa soveltuvat myös metodiksi menneisyyden maiseman lähestymistavoiksi. Ensin mainittuun liittyy tiedon keräämisen lisäksi sen järjestäminen ja luokittelu, jonka perusteella menneisyyttä selitetään (Gibbon 1989: 64–66; Hodder 1991a: 4–5). Tällä tavoin maisemaa koskeva tietokin on mahdollista luokitella ja järjestää. Prosessuaalisen selittämistavan asema korostuu silloin, kun tutkimuksessa lähdetään hypoteesien asettamisesta ja luonnontieteellisten menetelmien kautta tuotettavan tiedon tavoittelemisesta. Tällöin tutkimukseen liittyy toistettavuus ja tulosten luotettavuuden testaaminen. (Gibbon 1989: 67–69, 82; Hodder 1991a: 5–6; Turner 2013: 134.) Lisäksi tutkimusaineistoissa havaittavia ilmiöitä voi tarkastella syy-seuraus-suhteen näkökulmasta.

Tulkitseva arkeologia antaa luokittelusta ja mittaamisesta irrottautuvan tavan tutkimuksessa havaittavien ilmiöiden selittämiseen. Menneisyyden maisemassa tarkastellut aineelliset ilmiöt voi sen lähtökohdista selittää kokemiseen ja merkityksiin liittyvissä yhteyksissä (kuva 8.1). Tulkitseva arkeologia mahdollistaa myös maiseman käsittämisen tarkasteltavan ilmiön kontekstina. (Ingold 1993; Torvinen 2011; Wylie 2013: 55; Waterton 2013: 66–67, 69–70.) Näin maisema ei ole vain siitä kerättävän tai mitattavan tiedon lähde, vaan ihmiselle merkityksellinen ja kokemuksia synnyttävä tila. Vuorovaikutusta havainnoivassa tutkimuksessa tulkitseva arkeologia on ollut pääasiallinen ilmiöiden selittämisen tapa.

Tulkitsemiseen liittyvät olennaisesti hermeneutiikka ja fenomenologia. Tätä voi perustella mm. ajatuksella tutkijan kertomasta eli tarinoinnista tulkintana, jota tehdään tutkimusaineiston tarkastelun pohjalta (Gamble 2001: 45; Johnson 1999: 12–13; Jones 2002: 168g). Lisäksi tutkija vaikuttaa tulkinnan yhteydessä menneisyydestä muodostuviin käsityksiin persoonana. Fenomenologiassa tutkijan henkilökohtaisten kokemusten ajatellaan vaikuttavan siihen, miten ja millaisena tieto tuotetaan (Ingold 1993). Hermeneutiikassa taas lähdetään merkityksistä, ja niihin liittyvästä tiedon kokonaisuuksien muotoutumisesta. Tällöin tulkinta on osa tutkimuksen tulosten ymmärtämistä, ja se vaikuttaa tiedon syntyyn koko tutkimuksen ajan (Shanks & Tilley 1987: 104–107).

Tutkimuksessa käsitys tiedon synnystä ja muokkautumisesta on kytköksissä hermeneutiikkaan. Tieto ja tulkinnat ovat vuorovaikutuksessa toistensa kanssa, ja tieto muodostuu jatkuvan uudelleen tulkitsemisen kautta. Menneisyyttä koskevan tiedon hankinnassa fenomenologia ei ole vaikuttanut niin luotettavalta, sillä tutkijan mieli on muovautunut ympäröivän maailman ja yhteisön vaikutuksesta. Mielen kautta ei voi siten tavoittaa menneisyyttä, joka on ollut kulttuurisesti ja yhteisöllisesti toisenlainen.

Kuva 8.1 Tyrvään Retulansaaaren kuppikivi Hattulassa on aineellinen maiseman piirre, johon liittyy monenlaisia tulkintoja. Kuva Päivi Maaranen 2012.

Teoreettisen käsityksen lisäksi tutkimukseen vaikuttaa se, millaisesta näkökulmasta kohdetta lähestytään. Tietoisesti valitusta näkökulmasta muodostuu tulkintaa ohjaava ja rajaava tekijä, jonka voi ajatella lisäävän tutkimuksen luotettavuutta. Tutkimuksessani tarkastelua ohjaavat näkökulmat juontuivat Alicja Iwánskan (1971/1994: 82–83; 1971a: 71) ihmisen ympäristösuhdetta koskevasta ajattelusta (luku 3.4). Iwánskan toiminnallinen näkökulma suuntasi tarkastelemaan ihmistä toimintaan aktivoituvana. Toiminta voi synnyttää maisemaan piirteitä ja muutoksia, joita havainnoimalla voi tehdä johtopäätöksiä ihmisestä ja hänen toiminnastaan menneisydessä (kuva 8.2). Iwánskan tiedollisesta näkökulmasta ihmisestä voi tarkastella tietoa tarvitsevana, hankkivana ja jakavana toimijana. Näin tiedon hallinnan mahdollisuuksien lisäksi tarkastelun kohteeksi tulivat ihmisten väliseen kommunikaatioon ja toiminnan ympäristöihin liittyvät asiat.

Menneisyyden tarkastelu Iwánskan esteettisestä näkökulmasta on jossakin määrin epävarmaa, jos siitä kertovia aineistoja ei ole tai ne ovat kovin puutteellisia. Esteettisyyteen liittyvät kuitenkin kokeminen ja tuntemukset (von Bonsdorff 2007: 38–41; Ward Thompson 2013: 30–31). Näin päästiin tarkastelemaan mm. maiseman piirteiden menneisyyden ihmisessä mahdollisesti herättämiä kokemuksia niihin liittyvine merkityksineen. Iwánskan mo-

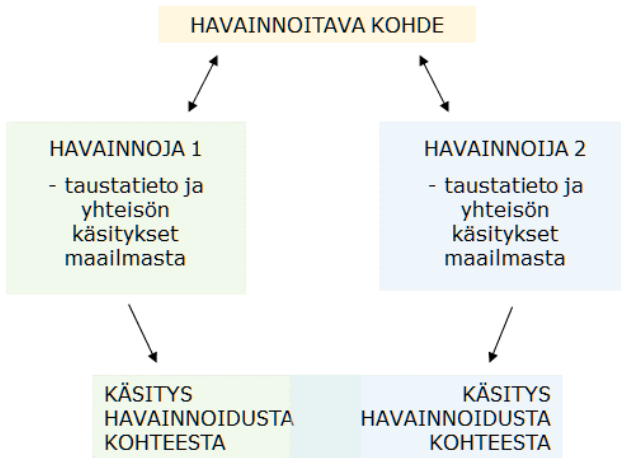
raallinen näkökulma liittyy puolestaan siihen, miten ihminen huolehtii ympäristöstään. Tämänkin näkökulman soveltaminen menneisyyden ihmisen tarkasteluun voi olla vaikeaa. Huolehtiminen ympäristöstä liittyy kuitenkin niin menneisyydessä kuin nykyäänkin niihin asioihin, joita ihminen pitää arvokkaina. Tästä lähtökohdasta olivat tarkasteltavissa mm. menneisyyden ihmistoiminnan muovaamiin maisemiin nykyhetkessä liittyvä toiminta ja siihen vaikuttavat tekijät.

Kuva 8.2 Euran Härkäniityn röykkiön tarkastelu maiseman muodostamassa kontekstissa antaa tietoa paikan historiallisesta ihmistoiminnasta. Kuva Päivi Maaranen 2014.

Tutkimiseen liittyvät olennaisina käsitteiden määrittelyn ja ymmärtämisen kysymykset. Käsitteiden pohdiskelu auttaa hahmottamaan niiden muodostumiseen vaikuttaneita tekijöitä ja sisältöä. Lisäksi se selkeyttää käsitteiden suhdetta toisiinsa. Käsitteiden sisällön ja niiden välisten suhteiden tarkastelun avulla voi myös jäsentää omia käsityksiään. Tutkimuksessani maiseman tutkimisen käsitteet jaoteltiin kolmeen ryhmään (luku 3.1). Samalla ilmeni, että käsitykseni maisemasta on yhteydessä sekä perinteisempiin että merkityksiä korostaviin käsitteisiin. Näin hahmottui ajatus maisemasta vuorovaikutuksen paikkana, jonka tarkempi määrittäminen riippuu kunkin hetken yhteisön ja siihen kytkeytyvän tarkastelijan tiedoista ja kokemuksista syntyvistä tulkinnoista. Käsityksen muotoutumiseen vaikuttivat erityisesti Ulf Sporrangin (1996: 11), Clive Gamblen (2001: 137–139) ja Maunu Häyrysen (2008: 483) näkemykset.

Maiseman tutkiminen tarjoaa eri tieteenaloja yhdistävänä monia mahdollisuuksia menneisyyden ihmisen ja hänen toimintansa pohtimiseen (luvut 3.2–3.3). Sen avulla voi tavoitella myös sellaisten asioiden hahmottamista, joista maiseman piirteet ovat ainoa kertova lähdeaineisto. Tällaisessa tutkimuksessa joutuu huomioimaan sen, että tulkinnan tuloksilla voi olla menneisyyden todellisuuden kanssa vain vähän yhteistä. Menneen yhteisön kulttuurista, joka vaikuttaa maiseman hahmottamiseen, ei nykytutkijalla ole omaa kokemusta. Sen vuoksi hän tulkitsee ympäristöään ja sen ilmiöitä oman kulttuurisen ymmärryksensä lähtökohdista (kaavio 8.2). Ihminen, kulttuuri ja maisema muuttuvat koko ajan, kuten myös käsitykset niihin vaikuttavista asioista.

Kaavio 8.2 Havainnoijan vaikutus havainnoitavasta kohteesta saatavaan käsitykseen.

Menneisyyden maiseman tutkimuksessa ei vaikuta olevan mahdollista paljastaa tosiasioita vain mittaamisen ja laskemisen avulla. Siten voi kyllä ajatella saavuttavansa tilastollisesti luotettavimpia tuloksia. Pelkästään ihmisen mielessä ja tuntemuksien kautta tapahtuvien kulkujen tulkintakaan ei vaikuta parhaalta tavalta tulosten saavuttamiseen. Relevantin ja luotettavan tutkimuksen tekeminen on sen vuoksi jossakin mittaamisen ja tuntemisen välissä. Tai ainakin se edellyttää mittaamisen avulla saavutettujen tuloksien tulkintaa. Tutkija joutuu tällöin hyväksymään sen, että tutkimus tuottaa vajavaista tietoa. Sekin edistää jo menneisyyden ihmisen ja hänen toimintansa ymmärtämistä.

Maiseman tutkimisessa olennaista on ajatus ihmisen ja maiseman välisestä kaksisuuntaisesta vuorovaikutuksesta. Ympäristö ja maisema sen osana vaikuttavat meihin ja me vaikutamme niihin. Maisema voi sen vuoksi muuttaa meitä ja me maisemaa. Monet ihmisen vaikutukset ovat maisemassa näkyviä. Lisäksi monet ympäristön vaikutukset ihmistoimintaan ovat vähintäänkin pääteltävissä. Maisemaan voi tallentua asioita ihmisen jäljitettäväksi, mitattavaksi, tulkittavaksi ja ymmärrettäväksi (kuva 8.3). Niinpä esimerkiksi uskomuksien ja kulttuurin vaikutus ihmistoimintaan voi olla ymmärrettävissä maiseman piirteiden tulkinnan kautta (vrt. Lahelma 2008: 22, 51, 64).

Maiseman tutkimiseen liittyy myös tiedeyhteisön ja sen tekemän tutkimuksen jatkuva muuttuminen. Esimerkiksi maiseman kuvaamisesta ja aineellisten piirteiden jäsentämisestä on johdonmukainen kehityskulku erilaisten merkitysten tulkintaan ja ymmärtämiseen. Muutoksen vuoksi tutkimukseen ja erityisesti tulosten tulkintaan liittyvät teoreettiset ajattelutavatkin muuttuvat. Erilaisten teoreettisen ajatuskulkujen tunteminen on tärkeää, sillä ne vaikuttavat tutkimuksen tuloksista tehtävien päätelmien luonteeseen.

Kuva 8.3 Vanhan ladon metsittyneessä ympäristössä Mikkelin Kalliolassa on säilynyt 1800–1900-luvun teitä ja pelto-ojia. Kuva Päivi Maaranen 2013.

Lisäksi tiedeyhteisön ja yksittäisen tutkijan käsitykset siitä, miten maisemaa voi tutkimuksen kohteena lähestyä, ovat muuttuneet ja laajentuneet koko ajan. Laajeneva käsitys maisemasta ja sen kyvystä kertoa menneisyydestä relevanttia tietoa myös ihmisen nykytoiminnan kannalta tekee tutkimuksesta mielekästä. Tutkimukselle luonteenomainen monimuotoisuus ja eri tieteenalojen yhdistäminen luo läpäiseviä rajapintoja tiedeyhteisöjen välille. Samalla se mahdollistaa laajenevan kommunikaation ja tiedon leviämisen. Sen avulla maailmaa hahmotetaan ja käsitetään koko ajan yhä paremmin.

8.2 Maiseman muuttuminen ja sen tekijät

Maisema muuttuu koko ajan, vaikka ihminen ei välttämättä kiinnitä muutoksiin huomiota. Nopea muutos huomataan helpommin, kuin hitaasti ja vähittäin tapahtuva. Muutoksen hahmottaminen riippuu mm. ihmistoiminnan tavoista ja siitä, millä keinoin havainnoitavia piirteitä ne maisemaan synnyttävät. Lisäksi monet luonnon tapahtumakulut muuttavat maisemaa ja sen piirteitä, joten nekin on otettava huomioon. Mitä kauempaa menneisyyttä tutkitaan, sitä vaikeampi muutosta on yleensä havainnoida ja selittää.

Muutoksen tutkimiseen vaikuttaa myös käsitys maiseman luonteesta (luku 4.1). Maiseman mieltäminen toistensa päälle asettuneiden kerroksien kokoomana voi rajata tarkastelua. Kerrokseen keskittyvä havainnointi voi tuottaa hyvinkin yksityiskohtaista hetkeen ja paikkaan sidottua tietoa. Kerrosten välisiä suhteita ja niihin liittyviä tapahtumia on kuitenkin vaikea hahmottaa. Maiseman mieltäminen verkostomaisena eli erilaisten toimijoiden ja tapahtumien muodostamana kokonaisuutena ohjaa havainnoimaan muutosta jatkumona. Jatkumona maisemaa tarkastellessa pitkäkestoisten tapahtumakulkujen ja niiden moninaisuuden ymmärtäminen voi olla joskus hankalaa.

Maiseman hahmottaminen verkostomaisena on tutkimusmenetelmistäni sidoksissa maastossa kävelemiseen (luku 1.5). Sen yhteydessä maisema ilmeni kokonaisuudeksi, jossa oli tarkasteltavissa eri aikoina syntyneitä ja eri tavoin toisiinsa lomittuvia ilmiöitä. Niiden syntyyn ja muotoutumiseen vaikuttivat moninaiset, toisiinsa kytkeytyvät tapahtumien kulut. Nämä ilmiöt ja niiden taustalla vaikuttavat tapahtumat osoittautuivat yleensä sitä monisyisemmiksi, mitä enemmän tietoa tutkimuksen kohteena olevista asioista kertyi.

Muutoksen tutkimuksessa havainnoidaan yleensä sitä, millaista muuttuminen on ja mitkä tekijät siinä vaikuttavat. Esimerkiksi tutkimukseni kohteena olleessa maatalousmaisemassa muutosta voi tarkastella monenlaisten tietoaaineistojen ja menetelmien avulla. Lisäksi tutkimuksessa voi keskittyä ihmisen toiminnan näkyviin vaikutuksiin, vaikka luontokin on monella tapaa maisemaa muuttava tekijä. Muutoksen ymmärtämisen avulla voi halutessa hahmotella myös sitä maisemaa, jossa ihminen kulloinkin elää ja toimii (kuva 8.4). Ihmisen välittömän toiminnan vaikutusten lisäksi tarkastelu tuottaa tietoa maatalouteen liittyvästä laajemmasta kansallisesta ja kansainvälisestä toimintaympäristöstä. Maatalouden vaikutusten pohtiminen voi olla sen vuoksi aineellisten piirteiden ja tapahtumakulkujen lisäksi aineettomien tekijöiden tarkastelua. Kauemman menneisyyden osalta viimemainittuja koskevat tutkimustulokset ovat kuitenkin monin tavoin tulkinnallisia.

Maatalouden maisemaan liittyvässä tutkimuksessani (luku 4.2) tarkastelua ohjasi toiminnallinen näkökulma. Siihen liittyy ajatus ympäristön muutoksista yhteisön tarpeisiin vastaavien toimintatapojen vaikutuksesta. Tutkimuksessa pohdittiin sen vuoksi piirteitä, joiden avulla ihmisen vaikutus ja sen aiheuttamat muutokset ovat ymmärrettävissä ja selitettävissä. Tarkastelu perustui maiseman aineellisten piirteiden ja niiden välisten suhteiden (liitteet 1–4) tuntemiseen laajemmalla alueella. Maataloutta tarkasteltiin kokonaisuutena, jossa havainnot järjestettiin ja selitettiin maiseman kautta. Piirteiden havainnointiin liittyi ilmiöiden välisten suhteiden tarkastelu, ja sen kautta syntyivät ajatukset yhteisön toimintaan vaikuttaneista tapahtumakuluista.

Maatalous arvioitiin tutkimuksen yhteydessä yhdeksi yhteisön olemassaolon turvaamisen keinoista. Siihen kuuluvat viljan ja/tai hyötykasvien kasvattaminen ja kotieläinten pitäminen. Yhteisön elinkeinoyhdistelmän maataloudessa muodostavat valinnat tehdään kussakin tilanteessa tavalla, joka on sillä hetkellä mahdollista. Esimerkiksi hyötykasvien joukossa saattoi menneisyydessä olla sellaisia lajeja, joita nyt pidetään luonnonkasveina. Sama koskee myös kotieläintenpitoa, joka varhaisimmissa vaiheissaan oli luonnonlajien hoitoa (Engelmark 1996: 25). Niistä valikoituivat sittemmin maatalouden tuotantoon vakiintuneet lajit, joita valinta ja muut jalostusmenetelmät ovat kehittäneet edelleen. Maatalous ei tämän vuoksi pitkällä aikavälillä tarkasteltuna sitoudu niinkään tiettyihin lajeihin, kuin tapoihin kasvattaa ja hoitaa tietoisesti ja tavoitteellisesti.

Kuva 8.4 Maaseudun maisema on nykyisin yleensä tehostuneen maatalouden muovaama. Kuva Päivi Maaranen 2015.

Muutoksen pohdintaan liittyi maatalouden alkuvaiheita kuvastava tarina, joka muodostui Suomenkielisten Tietosanomien otteista (1776a, 1776b; 1776c; 1776d; 1776e; 1776f). Se kertoi 1700-luvun käsityksistä menneisyyden maataloudesta ja ihmisestä maiseman toimijana. Otteita ei analysoitu yksityiskohtaisesti, mutta niistä nousi esiin muutamia maataloutta harjoittavaan yhteisöön ja sen toimintaan liittyviä tekijöitä. Yksi niistä oli yhteisön

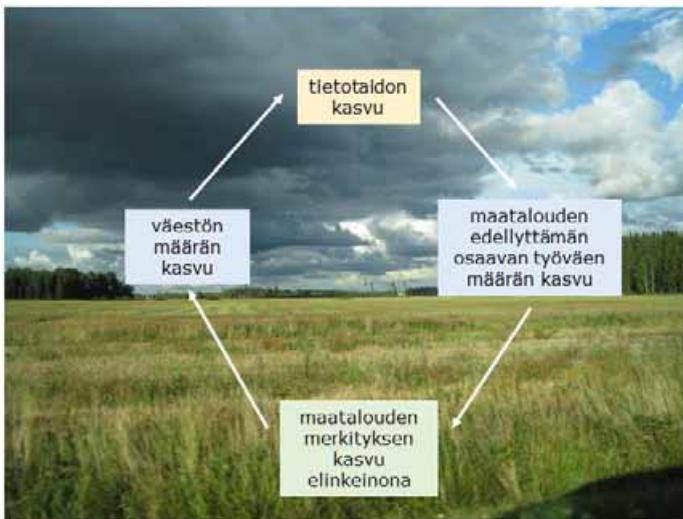
pienuus ja pitkätköt matkat asutuksen välillä. Toinen oli ajatus siitä, että maatalous oli saapunut Suomen alueella muualta tulleiden asuttajien mukana ja alkanut karjatalouspainotteisesti. Kolmas oli puolestaan ajatus siitä, että viljelyn tavat alkoivat kokeilemisen ja sen tuottamien tulosten kautta.

Kuva 8.5 Rautaiset aurankärjet ovat yksi niistä teknisistä ratkaisuista, jotka helpottivat peltojen muokkausta maatalouden vakiintuessa. Kuva Päivi Maaranen 2105.

Tutkimukseni tulosten perusteella tarinasta hahmottunut käsitys maatalouden yleistymisestä ja ihmisen vaikutuksesta maisemaan muuttui joiltakin osin. Ihmisten suhteellinen etäisyys toisistaan tuntui painottuvan varhaisemman maatalouden yhteydessä. Sittemmin asutuksen keskusalueilla ihmiset olivat lähellä toisiaan jo maatalouden vakiintumisen alkuvaiheessa (luku 4.2.2). Karjatalouteen painottuvan maatalouden sijaan ihminen harjoitti mahdollisesti enemmän kasvinviljelyä, ja viljeltävät lajit saattoivat olla muutakin kuin viljaa. Ajatukset ja oppi maatalouden harjoittamisesta tuntuivat sinänsä liittyvän alueelle saapuviin asuttajiin ja yhteyksiin eri alueiden kesken. Viljelyn kehittyminenkin tuntui liittyvän oppimiseen ja opitun soveltamiseen. Osa opista tuli ilmeisesti yhteyksissä muihin yhteisöihin. Osa oli kuitenkin omassa toiminnassa kehittyvän ympäristön tuntemuksen ja siitä kertyneen tiedon soveltamisen tulosta.

Maatalouden vakiintumisen ja yleistymisen kannalta olennaisia ovat sen omaksumiseen ja harjoittamiseen vaikuttavat tekijät. Luonnonmaantieteelliset olosuhteet määrittelevät pitkälle sen, millaista maataloutta yhteisö voi harjoittaa. Yhteisön tiedot, osaaminen ja teknisten ratkaisujen hyödyntäminen vaikuttavat siihen, millaista maataloutta harjoitetaan (kuva 8.5). Lisäksi oppimisella ja alttiudella erilaisten ajatusten omaksumiseen on oma asemansa. Ne kytkeytyvät yhteisön kulttuuriin ja maailmaa koskeviin käsityksiin ja niiden muutoksiin. Lisäksi maatalouden harjoittaminen edellyttää riittävästi työväkeä, jos tekniset ratkaisut eivät korvaa ihmisvoimaa. Näin voi päätellä, että maatalouden merkityksen kasvu elinkeinona on sidoksissa osaavan työväen ja tietotaidon määrän kasvuun (kaavio 8.3).

Kaavio 8.3 Maatalouden vakiintuminen elinkeinona vaikuttaa liittyvän tietotaidon lisääntymisen ohella riittävään työväen määrään. Kuva Päivi Maaranen 2015.

Maatalouden vaikutuksia menneisyydestä nykyhetken tarkastellessa voi erotella erilaisia muutoksen vaiheita. Esihistoriallisena aikana maatalous oli alkuun ilmeisesti asia, jota kokeiltiin mm. saadun esimerkin tai tiedon houkuttelemana. Tähän kokeiluun liittyi ehkä uteliaisuus ja uutuuden viehätys. Maatalous saattoi liittyä myös käytännössä tapahtuvaan asioiden oppimiseen ja omaksumiseen, eli kokemusten kautta hankittavaan käsitykseen asioista. Sitten oppiminen liittyi osaamisen syvenemiseen ja laajenemiseen, johon maatalouden varhainen harjoittaminen myös kytkeytyi. Samalla voi vaikuttaa kulttuurin ja ympäristön muutos, joka edellytti uusien toimintatapojen omaksumista.

Osaamisen vahvistuminen johti todennäköisesti menestyksekkäämpään maatalouteen eli varmempiin satoihin ja tuottavuuden kasvuun. Tämä nosti yhteisön maatalouteen kohdistuvaa luottamusta. Sen varaan saattoi jättäytyä enenevässä määrin. Samalla maatalous alkoi vähitellen vakiintua yhteisön elinkeinona, ja sen vaikutus maisemaan voimistui. Va-

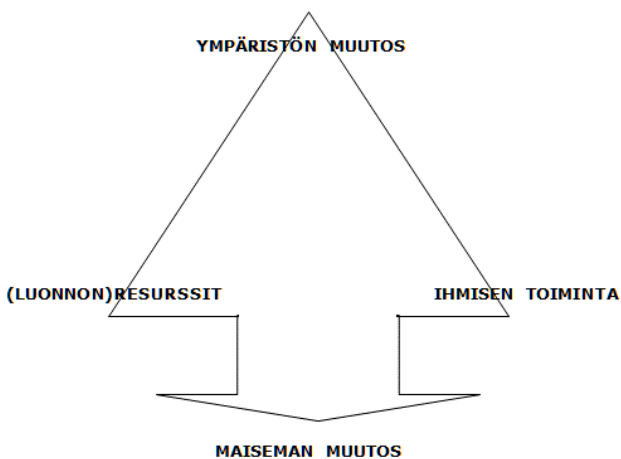
kiintumiseen liittyi myös kulttuurinen muutos, jossa Ruotsin vallan levittäytyminen Suomen alueella tarkoitti uudenlaista maatalouden tuoton jakamisen järjestelmää. Yhteisö ei enää vain valinnut maataloutta elinkeinokseen, vaan sen tuli sitoutua siihen. Sittemmin yhteiskunnan tarpeet ja tuotteiden lopulta maailmanlaajuisen kaupan järjestelmät edellyttivät tehostumista. Sen yhteydessä maatalous alkoi muuttaa voimakkaasti myös maisemaa. Samalla se itse muuttui harjoittajansa näkökulmasta epävarmemmaksi elinkeinoksi, jonka säilyminen edellyttää yhteiskunnallista ja poliittista tukea.

Kuva 8.6 Keskiaikainen Codex Aboensis antaa tietoa myös kuvallisessa muodossa ihmisen toiminnasta, kuten esimerkiksi sadon kuljettamisesta (Codex Aboensis: 118; Vilkuna 1997: 95). Julkaisulupa: Koneen säätö 8.9.2016. Kuva Päivi Maaranen 2012.

Maatalouden tarkastelun yhteydessä havaittujen tekijöiden ja tapahtumakulkujen avulla oli mahdollista luokitella maiseman muutosta. Luokittelussa lähtökohtanani olivat yhteisön hyödyntämä elinkeinoyhdistelmä, tietotaito ja käytettävissä olevaa teknologia. Tieto näistä kytkettiin jossakin määrin myös luonnonmaantieteellisen ympäristön muuttumista koskevaan tietoon. Näin hahmoteltiin luonnon ja ihmisen toiminnan muutosten vaikutuksia eri aikoina ja erilaisen maatalouden harjoittamisen yhteydessä. Lisäksi arvioitiin vaikutusten näkymistä maisemassa.

Muutosvaiheet jäsentyivät kokeilevan, varhaisen, vakiintuneen ja tehostuneen maatalouden maisemiksi. Kokeilevan maatalouden maisemalle luonteenomaista oli se, että maataloudella ei ollut elinkeinona välttämättä merkittävää roolia yhteisön elinkeinoissa. Varhaisen maatalouden maisemaan liittyi sen sijaan elinkeinon omaksuminen osaksi yhteisön elinkeinoyhdistelmää. Vakiintuneen maatalouden vaikutus oli pysyvästi ja pitkäaikaisesti maisemaa muuttavaa, ja tietoa siitä sai myös kirjallisten lähteiden ja eri-ikäisten karttojen avulla (kuva 8.6). Tehostuneen maatalouden maiseman synty liittyi puolestaan elinkeinon merkityksen laajenemiseen paikalliselta tasolta alueelliseen, valtakunnalliseen ja lopulta kansainväliseen toimintaympäristöön. Siinä maatalouden pyrkimys mahdollisen hyvään tuottoon korostui aiempaan verrattuna. Lisäksi sen vaikutukset näkyivät voimakkaasti nykymaisemassa.

Kaavio 8.4 Resurssit, niiden hyödyntäminen ja sen vaikutukset ympäristöön ja maisemaan muuttuvat koko ajan.

Maatalousmaiseman tarkastelun yhteydessä vahvistui ajatus siitä, että luonnonympäristön muuttuessa ihminen joutuu koko ajan muuttamaan toimintatapojaan ja sopeutumaan. Sopeutumiseen liittyy yhteisön kyky hyödyntää yhä paremmin resursseja. Lisäksi siihen liittyy oppiminen ja kyky muuttaa ympäristöään yhä enemmän. Paremman sopeutumisen mahdollistaa mm. erilaisten teknisten ratkaisujen kehittyminen. Lisäksi tarvitaan oman kokemuksen ja muiden yhteisöjen kanssa tapahtuvan vuorovaikutuksen kautta kertyvää tietotaitoa. Tehostuva ja monipuolistuva luonnon resurssien hyödyntäminen mahdollistaa yhteisön kasvun. Näin luonnostaan olemassa olevat resurssit ja niiden käyttö eli saatavuus ja hyödynnettävyys muuttuvat koko ajan (kaavio 8.4).

Maatalousmaiseman muutoksen tarkastelun avulla voi pohtia myös ihmisen arkea ja siihen liittyviä toimintatapoja. Resurssien hyödyntäminen, niiden tuoton parantaminen ja säilymisen turvaaminen yhteisön olemassaolon varmistamiseksi sitoo voimavaroista suuren

osan. Ajatus ihmisestä maiseman muuttajana mahdollistaakin arjen hahmottamisen laajempaan historiallisena jatkumona. Kaukainen arki menneisyydessä voi olla kohdattavissa nykyisessä maisemassa, jos sen merkkejä ymmärtää. Arkisen työn tuottamat muutokset voivat olla jopa suurempia, kuin mitä heti pystyy hahmottamaan.

Muutosta tarkasteltaessa tulee myös esiin se, että näennäisesti iäkkään piirteistön omaava maisema voi olla suhteellisen nuori iältään. Tämä koskee erityisesti perinnebiotoopeiksi kutsuttuja perinnemaisemia. Ne voivat kuvastaa maankäytön perinteitä jo satojen vuosien takaa, mutta toisaalta ne voivat olla nuoria ja vasta 1800-luvun maatalouden muutoksien synnyttämiä. Tiedot perinnebiotooppien ja yleisemminkin maisemien historiallisesta kehityksestä ja iällisestä jatkuvuudesta tarvitsevatkin tarkentuakseen lisää tutkimusta.

Aineellisen maiseman tutkimuksen yhteydessä joutuu väistämättä miettimään myös aineettomia ulottuvuuksia. Kulttuurisena maisema ei ole vain ihmistoiminnan vaikutuksesta muovautunut aineellinen kohde. Se on myös laajemmin ihmisen sille antamien merkitysten kautta luonteensa saava kokonaisuus. Sen vuoksi muutoksen kuvaamisessa saatujen tulosten yleistäminen voi olla vaikeaa. Havainnot aineellisista muutoksista ovat jossakin määrin yleistettävissä samankaltaisten luonnonmaantieteellisten alueiden ja elämäntavaltaan yhteneväisten yhteisöjen kohdalla. Sen sijaan aineettomaan liittyvien muutosten ja niistä muodostettavien tulkintojen yleistäminen on vaikeampaa ja jopa mahdotonta.

8.3 Maisema yhteisön toimintaympäristönä

Maisemaa yhteisön toimintaympäristönä havainnoitaessa kertyy yleensä monenlaista tietoa niin maisemasta kuin ihmisen toiminnasta paikallisesti ja alueellisesti. Näin saadaan käsitys erilaisista toiminnan synnyttämistä piirteistä, niiden luonteesta ja sijainnista. Lisäksi havainnoinnin avulla muodostuu käsitys piirteiden suhteista toisiinsa. Kertyneen tiedon perusteella voi tehdä johtopäätöksiä ihmisen toiminnasta ja sen muutoksista ajassa ja paikassa. Lisäksi pohdittavissa ovat maiseman piirteisiin liittyvät tietolähteet päivittäistä elämää ja toimintaa laajemmin kuvaavina. Tutkimus voi tällöin tuottaa tietoa yhteisön laajemman toimintaympäristön luonteesta ja todennäköisistä yhteyksistä eri toimijoihin. Lisäksi alkavat hahmottua alueiden tuntemiseen, tietämiseen ja tietoon tulemiseen liittyvät tekijät, jotka kytkeytyvät yhteisöjen väliseen vuorovaikutukseen.

Kaukaisemman menneisyyden yhteisöä tutkittaessa maisema on luonteva toiminnan tarkastelun konteksti. Tällöin se muodostaa tilan, jossa ihmisen toiminnasta kertovia piirteitä selvitetään ja tulkitaan. Siinä yhteydessä voi havainnoida myös maisemassa olevia paikkoja ajallisesti ja alueellisesti muuntuvana verkostona. Paikkoihin liittyvät tiedot ja tapahtumakulut ovat tämän verkoston osia. Tutkimuksen yhteydessä päästään tällöin pohtimaan esimerkiksi sitä, mitä ihmisen toiminnan paikat ja niihin liittyvät tietoaineistot kertovat menneisyyden yhteisöstä, elämästä ja yhteyksistä.

Ihmisen toiminnan ympäristöjä ymmärtääkseen tutkimuksessa voi lähteä esimerkiksi hyvin laajasta kontekstista, ja edetä kohti yksityiskohtaisempaa tarkastelua. Tämä lähestymistapa toteutui tutkimuksessani, jossa tarkasteltiin Karjaan seutua ja sen laajempaa, Itämeren piirin muodostamaa kontekstia (luku 5). Lähtökohtana oli tiedollinen näkökulma, jonka mukaan ihminen pyrkii hankkimaan tietoa ympäristöstään sen ymmärtämiseksi. Tähän liittyy myös tarve luotettavan tiedon kerryttämiseen, käyttämiseen ja jakamiseen yhteisöissä. Siten näkökulma suuntasi erilaisten resurssien ja tapahtumakulkujen tarkasteluun ihmistoiminnan mahdollisuuksien ja rajoitusten jäljittämiseksi sekä ymmärtämiseksi. Erilaisen toiminnan mahdollisuuksien tuntemisen avulla hahmotettiin lisäksi ihmisten ja yhteisöjen välistä kommunikaatiota ja sen toteutumisen ympäristöjä (kuva 8.7).

Kuva 8.7 Maan ja veden väylien yhtymäkohtiin rannikolla sijoittuneilla menneisyyden yhteisöillä oli laajat kommunikaation mahdollisuudet. Kuva Päivi Maaranen 2015.

Menneisyyden yhteisön ja toimintaympäristön tarkastelua voi taustoittaa monin tavoin. Tutkimuksessani taustoittaminen tapahtui menneisyyden Itämeren piirin muodostaman kokonaisuuden havainnoinnin avulla (luku 5.1). Tietoaineistoina olivat historialliset kartat, joiden avulla tarkasteltiin erilaisten meri- ja maa-alueiden sekä paikkojen hahmottumista. Karttojen avulla selvitettiin lisäksi sitä, miten paikat tunnettiin ja miten tiedot niistä tarkentuivat erityisesti 1400–500-luvun kuluessa. Kartat olivat siten yksi laajemman menneisyy-

den maailman käsittämisen välineistä. Niitä ei voitu kuitenkaan pitää sellaisenaan luotettavina ja oikeaa tietoa antavina. Sen sijaan niiden antamaa tietoa oli tulkittava ottamalla huomioon se yhteys, jossa ne on aikanaan tehty.

Kuva 8.8 Eurooppa Hartmann Schedelin (1493) yleiskartalla. Julkaisulupa: Heikki Rantatupa, Historialliset kartat, www.vanhakartta.fi, Jyväskylän yliopiston julkaisuarkisto.

Itämeren piirin tarkemman tunnetuksi tuleminen lisäksi kartat kuvastivat alueen hahmotamista osana eurooppalaista kulttuuripiiriä (kuva 8.8). 1400-luvun kartoilla Itämeren piiri oli jo tunnettu ja kiinnostusta herättävä eurooppalaisessa kontekstissa. Luotettavia karttaesityksiä alueesta tehtiin kuitenkin vasta 1500-luvulla. Tämä liittyi piirtotekniikoiden paraneamisen lisäksi kartanlukutaidon kehittymiseen, jonka vuoksi tarkempia karttoja osattiin edellyttää. Osittain se liittyi myös tarpeeseen välittää tietoa Itämeren piiristä katolisen kirkon tietoon. Erityisesti tämä tarve kiteytyi Olaus Magnuksen vuoden 1539 karttaan (luvussa 5 kuva 5.5), joka on jopa liioitteleva esitys alueen resursseista ja muista tärkeistä piirteistä. Kartta ei ole nykykäsitysten mukaisesti luotettava, mutta kuvastaa tapoja hahmottaa Itämeren piiriä ja sen ominaisuuksia. (Huhtamies 2012: 3, 5–6.) Se osoittaa myös, että kartoilla pyrittiin tietoisesti vaikuttamaan erilaisiin toimijoihin.

Itämeren piirin tunnetuksi tulon kannalta tärkeänä nousivat karttojen tarkastelussa esiin alueiden, paikkojen ja nimien väliset suhteet. Nimet vaikuttivat pysyviltä asioilta kartoissa, samoin erillisiksi nimetyt ja jäsenneetyt merialueet. Nimien säilyminen satojen vuosien ajan viittasi siihen, että ne voivat olla sangen pysyviä kulttuurisesta muutoksesta huolimatta. Laajemman alueen pienempien merialueiden kuvaaminen ja nimeäminen viittasi puolestaan

vesialueiden todellisen luontoon ja kulttuuriinkin liittyvän erilaisuuden tunnistamiseen. Näin huomio kiinnittyi myös merta eri tarkoituksissa kulkeviin toimijoihin, ja heidän asemaansa meren käsittäjinä, tiedon välittäjinä, yhteyksien muodostajina ja suhteiden ylläpitäjinä.

Kuva 8.9 Raaseporin Karjaan Brobackassa tavattavat nelisivuiset latomukset saattavat hautamuotona periytyä eteläisiin yhteyksiin liittyvistä tarhahaudoista. Kuva Päivi Maaranen 2009.

Historialliset kartat ovat siis yksi kontekstin rajaamisen ja hahmottamisen väline. Lisäksi niitä voi vertailla nykykarttoihin ja hahmotella maisemaa, jossa ihmiset menneisyudessa toimivat. Erilaisten ja eri-ikäisten karttojen ja muun tutkimuksen antamien tietojen yhdistämisellä voi luoda kuvan laajemman maailman lisäksi paikoista, joissa tutkimuksen kohteet sijaitsevat. Samalla syntyy käsitys maisemasta ja ympäristöstä, jossa yhteisöt eri aikoina elävät ja toimivat. Näin myös Karjaan seudun tutkimuksessani paikat, alueet, maisemat ja yhteydet vähitellen hahmottuivat.

Esihistoriallisen ajan yhteisön muotoutumiseen Karjaan seudulla vaikuttivat kulun mahdollistavat veden väylät ja niihin liittyvä runsasresurssinen ympäristö. Ihmisen toiminnan paikat sijoittuivat erilaisiin vesiyhteyksiin. Arkeologisen aineiston perusteella yhteisö oli yhteydessä muihin Itämeren piirin toimijoihin jo varhain. Alueelle tultiin, mutta sieltä todennäköisesti myös lähdettiin muualle. Nämä vuorovaikutteiset yhteydet näkyivät eri tavoin arkeologisessa aineistossa (kuva 8.9).

Tärkeäksi Karjaan seudulla nousi kysymys asutuksen mahdollisesta jatkuvuudesta esi-historialliselta ajalta historialliselle ajalle. Asialla oli nimittäin yhteys siihen, millaisista läh-tökohdista yhteisö ja sen yhteydet saattoivat keskiajalla muotoutua. Lisäksi sillä oli yhteys siihen, miten yhteisön muotoutumisesta kertovia tietoaineistoja voi tulkita. Tutkimuksen perusteella asutuksen jatkuvuus näytti Karjaan seudulla todennäköiseltä ainakin pienen pai-kallisyyhteisön muodossa, vaikka arkeologisesti siitä ei ole vielä kovin paljon todisteita. Tämä jatkuvuus vaikutti eri tavoin yhteisön muotoutumiseen.

Keskiaikaisen yhteisön muotoutumista tarkasteltiin tutkimuksessa karttojen antaman tiedon lisäksi paikannimitietojen avulla. Karjaan seudulla on hyvin vanhojakin suomen- tai vironkielisiä nimiä ja nuorempia ruotsinkielisiä nimiä. Lisäksi nimissä on mahdollisesti sak-sankielistä alkuperää olevia. Paikat nimineen lomittuivat alueellisessa tarkastelussa toi-siinsa, ja monet nimet olivat säilyneet viimeistään keskiajalta. Tämä voi kuvastaa yhteisön muotoutumista suhteellisen rauhanomaisen asuttamisen ja elämisen tapahtumakulun kautta. Seudulla ei vaikuttanut olleen tarpeen esimerkiksi aktiivisesti unohtaa jo alueella olleiden tai eri alueilta saapuneiden asukkaiden kielellistä ja ehkä kulttuuristakin taustaa. Sen sijaan monet nimet erilaisia kulttuurisia taustoja kuvastavina ovat säilyneet läpi ajan nykypäivään saakka.

Nimitutkimuksen lisäksi pohdittiin historian tutkimuksen tuottamaa tietoa. Se kytkettiin maiseman piirteisiin eli tunnettuihin tai todennäköisiin historiallisen ajan asutuksen paik-koihin. Siten hahmoteltiin yhteisön muotoutumista yksityiskohtaisemmin. Näin tuli ilmi, että asutuksen alueet muotoutuivat eri tavoin eri puolilla seutua. Lisäksi havaittiin yhteydet saariston ja sisempänä seudulla asuvien välillä, samoin kuin yhteydet etelään yli meren. Yhteisössä oli monenlaisia toimijoita, niin talonpoikia ja vaurastuneempaa rälssiä kuin kir-kon, porvarien ja käsityöläisten edustajia. Linna väkineen muodosti myös yhden toimijoi-den joukon, jonka luonne vaihteli ajan kuluessa.

Nimien ja asutuksen paikkojen lisäksi tarkasteltiin kirkon ja linnojen sijoittumista. Seu-dulta tunnetaan monta linnan tai linnoituksen paikkaa (kuva 8.10), ja kirkko on mahdolli- sesti siirtynyt keskiajan kuluessa paikasta toiseen. Siirtyminen voi liittyä esimerkiksi asu- tuksen painopisteen muutokseen Salon Perniön tapaan (luku 6.3). Linnapaikkojen määrän tarkastelu herätti puolestaan ajatuksen siitä, että ne liittyvät asutuksen keskeisten alueiden turvaamiseen. Lisäksi ne voi tulkita asutuksen vahvuutta ilmaiseviksi. Myöhemmin keski- ajalla ne liittyivät todennäköisesti myös alueella liikkuvien seurantaan ja seudun muotoutu- miseen keskuspaikaksi (luku 5.2.4).

Seudun yleisen asuttamisen lisäksi tarkasteltiin sen kehittymistä laajemman alueen kes- keiseksi paikaksi. Ero naapuriseutuihin näkyi mm. kirkollisessa ja maallisessa hallinnossa. Lisäksi sen näkyi tarkasteltaessa yhteisön jäsentymistä ja seudun tunnetuksi tulemista eu- rooppalaisessa kontekstissa. Katolisen kirkon osalta huomiota kiinnitti seurakunnan iäk- kyys, laajuus, ja se, että kirkkoherran nimittämiseen osallistui kuningas. Maalliseen hallin- toon liittyen seudulle perustettiin kruununlinna. Lisäksi seudulle muotoutui niin tärkeä kau- pallinen keskus porvareineen, että se mainitaan joissakin historiallisissa lähteissä kaupun-

kina. Historiantutkimuksen antamien tietojen mukaan talonpojat saattoivat käydä keskiajalla suhteellisen vapaasti ja itsenäisesti kauppaa. Myös Karjaan seudun asuttajista monet olivat ilmeisesti tällaisia maata viljeleviä ja merenpiirissä toimivia kaupankävijöitä.

Kuva 8.10 Bocklintin ilmeisesti rautakauteen ajoittuvan muinaislinnan kivistä varustusta Raaseporin Karjaalla. Kuva Päivi Maaranen 2009.

Historiallisille kartoille Karjaan seutu tuli merkityksi monia naapureitaan ennen. Tämä johtuu todennäköisesti siitä, että seutu oli paitsi yksi Suomen alueen rannikon keskusalueista myös merkittävä Itämeren piirissä. Vakiintumiseen keskusalueeksi ja merkittävyyteen vaikuttivat kulkemisen suhteellinen helppous ja seudun saavutettavuus. Veden väylien lisäksi keskiaikainen maakulkureitti Suuri Rantatie kulki seudun halki sekä pohjoisempaa reittiä kivikirkon että eteläisempää reittiä Raaseporin linnan kautta. Lisäksi keskusalueeksi muotoutumiseen vaikutti sijoittuminen meren rannikolle suhteellisen lähelle yhtä Itämeren piirin suurempaa kaupan keskusta eli Rääveliä, nykyistä Tallinnaa. Oma vaikutuksensa oli seudun runsailla resursseilla, sillä viljelyyn ja laiduntamiseen sopivien maiden lisäksi vedenreitteihin liittyi kalaisia ja vesivoimaa tarjoavia koskia. Ne kiinnostivat paikallisten lisäksi myös laajemman Itämeren piirin toimijoita.

Karjaan seudun tarkastelun perusteella voi hahmotella keskiajan maaseudun keskusaluetta luonnehtivia erilaisia piirteitä (taulukko 8.1). Yksi piirteistä on pitkäikäinen asutus, johon liittyy usein asutusjatkuvuus. Toinen piirre on kytköksissä hyvään saavutettavuuteen, joka mahdollistaa liikkumisen eri paikkoihin suhteellisen helposti. Kolmas piirre liittyy muista kulttuuripiireistä tulevien toimijoiden kohtaamiseen riittävän usein ja yhteisön valmiuksiin kommunikaatioon. Neljäs piirre on sidoksissa ylijäämää tuottavien resurssien riittävyyteen.

Keskusalueen piirre:	Piirteen ominaisuudet:
Vanha asutus	- iältään hyvin vanha asutus - asutusjatkuvuus esihistorialliselta ajalta historialliseen aikaan
Saavutettavuus	- alueelle ja alueelta helppo kulku - reittien monipuolisuus
Monikulttuurisuus	- kohtaamisen mahdollisuudet eri yhteisöjä edustavien toimijoiden kanssa - kielelliset ja kulttuuriset valmiudet kontakteihin - asuttajien monikulttuurinen tausta
Resurssirikkaus	- riittävät resurssit yhteisön säilymisen turvaamiseen - ylijäämän tuotannon mahdollistavat resurssit
Hallinnollinen merkittävyys	- vanha (ja iso) seurakunta - pienlinna tai muu hallintolinna - kauppapaikka
Tunnettuus	- edustuminen kirjallisissa lähteissä jo varhain - näkyminen historiallisilla kartoilla jo varhain

Taulukko 8.1 Maaseudun keskusalueen piirteitä keskiajalla.

Viidentenä korostuu varhainen hallinnollisen järjestäytymisen tarve, joka näkyy mm. seurakunnan iässä ja hallinnossa. Lisäksi se heijastuu maallisen vallan varhaisena ja/tai vahvana läsnäolona. Hallinnolliseen järjestäytymiseen liittyy myös sellaisen kauppa- tai markkinapaikan olemassaolo, jossa on porvareita ja jota pidetään varhaisena kaupunkina. Näin alue kytkeytyy osaksi laajempaa Itämeren piirin kaupunkien verkostoa. Yhtenä piirteenä on myös kartalle merkityksi tuleminen, jolloin alue tulee tunnetuksi eurooppalaiseksi kontekstissa naapureitaan ennen.

Ihmisen toimintaympäristöjen tarkastelu lähti tutkimuksessani merenreittejä kuvaavasta menneisyyden tarinasta, joka käsitti otteen nk. tanskalaisesta itineraariosta. Siitä historian-tutkimuksessa tehtyjä erilaisia tulkintoja ja tai sen luotettavuutta lähteenä ei arvioitu tarkemmin, sen sijaan ote edusti kuvausta mahdollisesta menneisyydestä. Tarinan ja siihen liittyvien tietoinneksien pohdiskelussa nousi esiin joitakin menneisyyden meriyhteyksissä

eläneitä yhteisöjä luonnehtivia tekijöitä. Yksi oli merenreittien pitkä, ainakin vuosisatoihin ulottuva ikä. Toinen oli reitteihin liittyvien paikkojen ja nimien muuttuminen, vakiintuminen, tunnettuus ja tietämisen tarve (vrt. Tuovinen 2002: 275–276). Kolmantena tuli esiin meri kulkijoidensa mukana kantautuvien vaikutusten väylänä. Tämä kaikki johdatti tarkastelemaan Itämeren piiriä ihmisten, yhteisön ja tiedon liikkumisen ympäristönä.

Kuva 8.11 Rannikkoseudun resursseihin kuuluvat myös laakeat, maankohoamisen synnyttämät rantaniityt laitumina ja talvirehun lähteinä. Kuva Päivi Maaranen 2010.

Karjaan tutkimuksen tulokset tukevat tarinan vihjaamaa ympäristön, sen paikkojen ja niiden välisten yhteyksien hyvää hahmottamista jo menneisyydessä. Paikannimet puolestaan viittaavat monikulttuurisiin yhteyksiin ja nimistön ihmisten välistä vuorovaikutusta heijastavaan luonteeseen. Historian tutkimuksen tiedot kertovat erilaisista toimijoista ja sosiaalisesta liikkuvuudesta. Näin arkeologisista lähtökohdista analysoituihin piirteisiin ja niiden muodostamaan alueelliseen verkostoon liittyvät muun tietoa-aineksen yhdistelyn kautta moninaiset yhteisöllisten tapahtumien kulut. Tarkastelussa lähdettiin maiseman piirteistä kuten ihmistoiminnan paikoista, ja päädyttiin tarkastelemaan ajassa muuntelevaa yhteisöä ja sen yhteyksiä muihin laajemmassa merenpiirissä. Tarkastelun tuloksia ei kuitenkaan ver-

rattu muihin merialueita ja niiden vuorovaikutusta koskeviin tutkimuksiin, kuten esimerkiksi vuonna 1949 julkaistuun Fernand Braudelin (1976) Välimeren alueen tarkasteluun. Tämä olisikin perusteltu jatkotutkimuksen aihe.

Mereen liittyvinä toimintaympäristöinä rannikkoseudut olivat yhteisöjen toiminnan kannalta haasteellisia, mutta paljon mahdollisuuksia tarjoavia ympäristöjä (kuva 8.11) (ks. myös esim. Tuovinen 2011: 11, 14–15). Ravinto- ja raaka-aineresurssien lisäksi meren ja maan vaihtumavyöhyke vesireitteineen tarjosi runsaasti erilaisia kommunikaation mahdollisuuksia. Paikallinen yhteisö oli muiden saavutettavissa, mutta sen jäsenet voivat myös aktiivisesti itse tavoitella yhteyttä eri toimijoihin laajalla alueella. Nämä mahdollisuudet yhteydenpitoon sisämaassa, rannikolla ja yli meren tulivat myös esiin erilaisia tietoaineistoja rinnan tarkasteltaessa.

Lisäksi tutkimuksessa havaittiin, että menneisyydessä esimerkiksi meriyhteyksissä eläviin yhteisöihin voi soveltaa nykyaikaista monikulttuurisuuden käsitettä. Käsitteen voi määrittellä monin tavoin, mutta yleensä sillä tarkoitetaan useaan kulttuuriin liittyvää tai usean kulttuurin piirteitä sisältävää asiaa (vrt. Kielitoimisto 2016; Berry 2011: 2.2–2.3). Monikulttuurisuudesta menneisyydessä antavat tietoa monenlaiset aineistot, mutta niiden yhdistämiseen ja tulkintaan liittyy epävarmuustekijöitä. Arkeologiassa monikulttuurisuus tulee esiin esimerkiksi eri kulttuuripiireille tyypillisinä esineinä ja kohteina. Historiallisen ajan monikulttuurisuudesta antavat arkeologisten löytöjen lisäksi tietoa myös kirjalliset lähteet ja nimistö.

Monikulttuurisuus oli Itämeren piirissä osa rannikolla elävän menneisyyden yhteisön arkipäivää ainakin keskiajalla ja sitä ennen. Seutuja asuttivat usein eri puolilta saapuneet toimijat. Lisäksi kaupan ja muiden yhteyksien kautta rannikolla kohdattiin jatkuvasti merellä kulkevia erilaisia toimijoita. Rannikon yhteisö hahmottui sen vuoksi sosiaalisten ryhmiensä sisällä aktiivisesti toistensa kanssa kommunikoivaksi kokonaisuudeksi. Sen toimintaympäristö ei kytkeytynyt vain paikalliseen maa-alueeseen ja sen kulkureitteihin, vaan laajempaan meren piiriin merellisen kontaktiverkoston kautta (kuva 8.12).

Kielen, kulttuurin tai etnisen alkuperän sijaan yksilön toimintamahdollisuuksiin vaikutti hänen elämäntapansa. Se määritteli yksilön paikan yhteisön sosiaalisissa ryhmittymissä. Monet toimijat näissä ryhmittymissään pystyivät ilmeisesti kommunikoimaan useilla eri kielillä, jota voi pitää yhtenä edellytyksenä meren piirissä toimimiselle. Lisäksi elämäntavassa olennaiselta vaikuttivat tiedon vastaanottaminen ja välittäminen, jotka yhdistivät ihmisiä ja yhteisöjä toisiinsa. Verkostomaisten yhteyksien ja kommunikaation kautta levisi tieto niin paikoista, merenkulun reiteistä kuin muistakin yhteisöjen toiminnan kannalta tärkeistä asioista.

Edellä esitetyt ajatukset rannikon yhteisöistä ovat johtopäätöksiä, joiden pitävyys menneisyyden todellisuuden kanssa jää jossain määrin oletuksen asteelle. Kyse on siis tulosten tulkinnasta, jonka toinen voi muodostaa saman tutkimusaineiston tarkastelun yhteydessä erilaiseksi kuin nyt esitetty on. Eri tutkijoiden tulkinnat sinänsä ovat kuitenkin yhtä mahdollisia. Saman asian voi nimittäin ymmärtää ja selittää monella tapaa riippuen tarkastelijan

asiaan ottamasta näkökulmasta (vrt. Ingold 2000: 14–15). Tämän vuoksi tulkinat monikulttuurisuudesta, verkostoitumisesta, laajasta kommunikaatiosta ja yksilön toiminnan mahdollisuuksista ovat mahdollista totuutta tavoittelevia.

Kuva 8.12 Vesireitti Raaseporin Tammisaarella sijaitsevan Raaseporin linnan ohi mereltä sisämaahan on vieläkin kulkijoiden käytössä. Kuva Päivi Maaranen 2006.

8.4 Maiseman kokeminen ja merkitykset

Maiseman kokemista ja merkityksiä tutkitaan monenlaisissa yhteyksissä ja monenlaisin keinoin (luvut 3.2–3.3). Havainnoitavina ilmiöinä ne liittyvät mielen tapahtumakulkuihin. Merkitykset syntyvät ajattelun kautta, ja ihmisten välisessä vuorovaikutuksessa. Näin asia saa merkityksensä ihmisen antamana, ja se voi olla yhteisössä jaettu ja yhteiseksi koettu. Merkitysten muotoutumiseen vaikuttavat monin tavoin kokemukset, tieto ja tunteet. Lisäksi siihen liittyvät arvot ja arvostaminen. Merkitykset myös muuttuvat ajassa, ne kytkeytyvät yhteisöön, kulttuuriin ja niiden muutoksiin.

Yksi menneisyyden kokemusten ja merkitysten tutkimisen tapa on maiseman näkyvien piirteiden tarkastelu. Sen kautta voi tavoitella esimerkiksi sellaista kokemukseen ja merki-

tyksiin liittyvän tiedon hankintaa, josta ei ole kirjallisia ja kuvallisia alkuperäislähteitä. Maiseman piirteiden tarkastelun avulla voi pohtia esimerkiksi sitä, miten näkyvä maisema on voinut vaikuttaa menneisyyden ihmiseen ja hänen toimintaansa. Piirteiden luonteen, sijaintipaikkojen, näkyvyyden ja muiden ominaisuuksien perusteella on mahdollista tehdä päätelmiä siitä, miten ne mahdollisesti olivat menneisyyden ihmisen havaittavissa. Lisäksi voi arvioida, miten ne ehkä vaikuttivat ihmiseen esimerkiksi kokemuksia tai ajatuksia herättävinä ilmiöinä (kuva 8.13).

Tutkimuksessani aihepiiriin pohdiskelua suuntasi kokemuksellisuuden näkökulma. Maisema on tällaisessa yhteydessä konteksti, jonka ominaisuuksiin liittyy jo menneisyydessä kokemuksia ja niihin liittyviä tuntemuksia. Maisemaa ei kuitenkaan välttämättä ole menneisyydessä tiedostettu ja arvioitu nykyiseen tapaan (luku 2.3). Nykytutkija ei sen vuoksi voi tehdä menneisyydestä tulkintoja omiin kokemuksiinsa ja niiden synnyttämiin tuntemuksiin nojautuen. Tutkimuksessa ovat silti tarkasteltavissa erilaiset aineellisten piirteiden ihmisessä herättämät aineettomat ajatukset. Tutkimukseeni liittyi siten johtopäätösten teko paikoista maisemassa ja niiden suhteesta toisiinsa (vrt. luku 6.1). Lisäksi siihen liittyi niillä olleiden rakennelmien vaikutuksen pohdiskelu suhteessa yksilöön ja yhteisöön (vrt. luku 6.2).

Merkityksistä menneisyydessä voivat maiseman piirteiden ja arkeologisten aineistojen ohella kertoa erilaiset historialliset lähteet. Kirkollisten paikkojen tarkasteluun liittyvät esimerkiksi kirkon toimijoiden tuottamat aineistot. Niistä tarinaa menneisyydestä edustivat tutkimuksessani paavi Gregoriuksen kirjeiden antamat tiedot vuodelta 1229 (FMU 72; FMU 77). Ne kuvastelivat uskonnollisiin paikkoihin liittyviä menettelyjä ja käsityksiä omalla tavallaan. Kirjeiden perusteella Suomen alueella oli historiallisen ajan kynnyksellä monenlaisiin uskonnollisiin kulttuureihin liittyviä paikkoja. Niihin liittyi myös sellaisia yhteisön antamia merkityksiä, joita ei haluttu menettää, vaan joille pyrittiin antamaan uusi sisältö. Lisäksi uskonnollisen kulttuurin välittäjän kannalta kirkollisen paikan sijainnilla oli merkitystä. Sen tuli olla sopivassa paikassa, vaikka sopivuutta ei tarkemmin määriteltykään.

Paikkojen merkityksellisyys ja sopivuus tietynlaiseen toimintaan muodostivat ajatuksellisen lähtökohdan kirkko- ja linnapaikkojen tarkastelulleni. Sen tuloksena selvisi, että merkityksellisyys ja paikan sopiva sijainti selittävät esimerkiksi keskiajan kuluessa vakiintuneiden kirkkojen paikkojen valintaa. Lisäksi sopivuus määrittää linnapaikkojen valintaa. Näitä havaintoja tukivat niin historiallisten lähteiden antamat tiedot kuin paikkojen analyysissä havaitut tekijät. Kytöstä esihistoriallisten uskomusten ja historiallisen ajan katolisen kirkon uskonnollisten paikkojen välillä ei tutkittu lainkaan. Siltä osin tarinan antamat vihjeet menneisyydestä jäivät käsittelemättä ja muodostavat yhden jatkotutkimuksen aiheen. Paikoilla olevien rakennelmien ja niiden luonteen sekä mahdollisesti synnyttämien kokemusten käsittely jäi myöskin yksityiskohtaisesti käsittelemättä. Sen vuoksi viestinnän sisältöihin liittyvän pohdiskelun voi arvioida lisää tutkimusta tarvitseväksi.

Kokemusten ja merkitysten tutkimuksessa tarkastelun kohteena olivat siis luonnonmaantieteellisiltä ominaisuuksiltaan suhteellisen samankaltaisen alueen kirkko- ja linnapaikat Suomen alueen eteläisimmällä rannikolla Kemiönsaarelta Virolahdelle (luku 6). Varhaisella historiallisella ajalla tarkasteltujen paikkojen mahdollisten rakennelmien muodostamat

kokonaisuudet olivat kokonsa ja luonteensa puolesta muista rakennelmista poikkeavia ja suurempia (luku 6.2). Niitä voi sen vuoksi pitää eräänlaisina monumentteina aikansa maisemassa, ja ne vaikuttivat näkijöihinsä eri tavoin. Kirkko- tai linnapaikalla ollut rakennelma saattoi olla myös eräänlainen muistuttamisen merkki eli viestinnän tietoinen väline (vrt. Kielitoimisto 2016). Siten se vaikutti menneisyyden ihmiseen kokemuksen synnyttäjänä ja merkityksiä saavana maiseman piirteenä.

Kuva 8.13 Vartiokylän linnavuoren rakennelmien kokoa kallion huipulla joutuu arvailemaan, mutta sijaintipaikka on todennäköisesti vaikuttanut niiden kokemiseen. Kuva Päivi Maaranen 2010.

Paikkojen ja niiden sijainnin yleinen pohdiskelu on osa merkitysten ja kokemusten tarkastelua. Tutkimuksessani se johti ensinnäkin paikkojen luokitteluun kolmeen eli tunnettuihin, tiedettyihin ja unohdettuihin. Viime mainitut ovat kokonaan kadonneet tietämyksen piiristä, kun taas ensin mainitut ovat sekä sijainniltaan että luonteeltaan tunnettuja. Toiseksi se johti paikkojen sijoittamiseen menneisyyden todennäköiseen maisemaan. Sitä luonnehti merien ja rannikon maiseman lisäksi maatalouden muovaama maisema paikan maantieteellisestä sijainnista riippuen. Näin muodostui yleinen käsitys siitä, millaisia paikkoja tutkimuksen kohteena oli ja millaisessa maisemallisessa kontekstissa ne sijaitsivat. Lisäksi hahmottuivat paikkaa koskevan tiedon luotettavuuteen liittyvät tekijät.

Paikkojen luonteen hahmottamiseen liittyi myös historiallisten lähteiden tarkastelu. Niiden avulla kerättiin tietoa siitä, millaisiin paikkoihin kirkkoja ja linnoja opastettiin rakennettaviksi. Lisäksi ne antoivat tietoa siitä, mitkä tekijät paikan valinnassa vaikuttivat. Lähteitä tarkastellessa havaittiin, että kirkkopaikan valintaan ei menneisyydessä annettu ohjeita kovinkaan tarkasti. Sen sijaan ohjeistettiin oikeanlaisten rakennelmien tekemiseen. Lisäksi yhteisöä ohjeistettiin rakennelmien rakentajina ja ylläpitäjinä. Linnojen paikan valinnasta annettiin enemmän ohjeita, ja niiden paikkoja myös kuvailtiin tarkemmin. Historiallisissa lähteissä kirkonpaikan sopivuus määrittyikin suhteessa yhteisön toimintaan ja sen järjestämisen mahdollisuuksiin. Linnapaikan sopivuus liittyi puolestaan sen hyvyyteen varustamisen ja yleisen edun kannalta.

Kuva 8.14 Porvoon kirkolle joelta päin kuljettaessa nouseaan jyrkkää rinnettä, joten kirkkorakennus ikään kuin kasvaa tulijan silmissä. Kuva Päivi Maaranen 2016.

Paikkojen luonnetta voi tarkastella myös luonnonmaantieteellisten ja muiden sijaintiin liittyvien ominaisuuksien analyysillä. Sen avulla tutkimuksessani tuli ilmi, että kirkko- ja linnapaikoille luonteenomaista oli sijoittuminen veden yhteyteen. Tämä liittyi mm. kulkeamiseen ja rakennustarpeiden kuljettamiseen. Kirkkopaikat olivat lisäksi sellaisia, että niillä olevat rakennukset näkyivät hyvin ja laajalti ympäristössään (kuva 8.14). Linnapaikkojen rakennelmat näkyivät puolestaan vain kohtalaisesti ympäristössään. Kirkkopaikoille luonteenomaista oli sijoittuminen erilaisten kulkureittien risteyskohtiin, joka teki niistä hyvin

saavutettavia. Linnapaikkoihin ei liittynyt samanlaista hyvän saavutettavuuden piirrettä niin voimakkaasti, vaan ne sijoituivat yleisimmin vesikulkureittien varsille. Kivikirkkojen sijaintipaikoille luonteenomaista oli lisäksi yhteys Suureen Rantatiehen (vrt. Salminen 1993: 286).

Paikkojen luonteen, historian, ajoituksen ja muiden piirteiden selvittämisen lisäksi niitä on hyvä tarkastella laajemmassa maisemallisessa kontekstissa. Näin voi pohtia esimerkiksi niiden suhdetta yksilöön, yhteisöön ja alueella liikkuviin muihin toimijoihin. Kirkko- ja linnapaikkojen tarkastelu johtikin tutkimuksessani kirkkopaikkojen ryhmittelyyn neljään riippuen niiden maisemallisesta kontekstista ja rakennuksen materiaalista. Kivikirkkojen paikat sijaitsivat yleensä asutuksen keskusalueella ja maatalouden maisemassa. Ne vaikuttivat sen vuoksi vakiintuneen kirkollisen kulttuurin ja kristinuskoon sitoutuneen yhteisön keskeisiltä paikoilta.

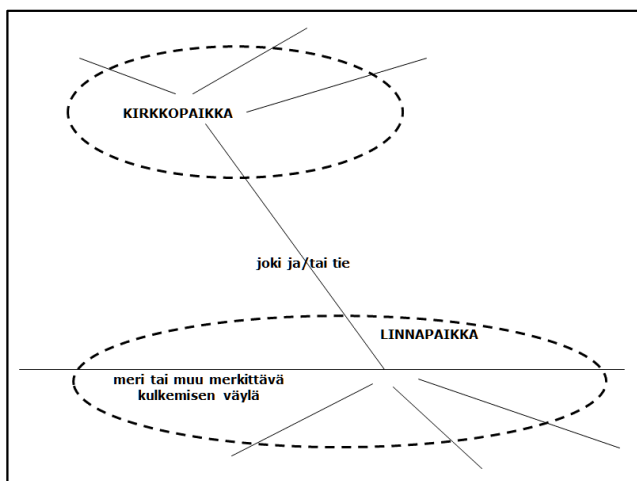
Kuva 8.15 Porvoossa kivikirkko, Iso Linnamäki ja kaupungin oikeudet keskiajalla saanut kauppa-
paikka sijoittuvat samalle harjumuodostumalle. Kuva Päivi Maaranen 2016.

Sisämaan puukirkkojen paikat olivat myös maatalousmaisemassa, ja joihinkin niistä liit-
tyi perimätietoa ensimmäisen kirkon paikkana. Näillä paikoilla ei kaikilla ole ollut välttä-
mättä kirkollista käyttöä, mutta osa voi liittyä kristillistymisen varhaiseen vaiheeseen esi-

merkiksi uskoa tunnustavien mailleen rakentamina. Saariston puisten kirkkojen paikat sijaitsivat merimaisemassa, ja vaikuttivat merellä liikkuvia toimijoiden palveluun liittyviltä. Rannikon puisten kirkkojen paikat olivat puolestaan pääosin autoituneet kivikirkkojen paikkojen vakiintuessa yhteisön kannalta keskeisimmiksi. Rannikon kirkkopaikat ovatkin ehkä liittyneet kauppapaikkoihin tai kristinuskoa varhaisessa vaiheessa tunnustaviin toimijoihin. Sen vuoksi niiden toiminnallinen merkitys väheni ajan kuluessa.

Linnapaikat sijoituivat yleisimmin rannikkomaisemaan, siis meri- ja maatalousmaiseman vaihtumisvyöhykkeelle. Sisämaassa olevat linnapaikat sijoituivat puolestaan maatalousmaisemaan. Tyypillistä linnapaikoille oli myös sijoittuminen maisematilojen rajalle. Joissakin kohteissa useiden linnapaikkojen olemassaolo samalla alueella herätti ajatuksen siitä, että ne liittyivät toiminnallisesti yhteen. Tutkimusaineisto oli kuitenkin liian pieni, jotta asiasta olisi voitu tehdä luotettavampia johtopäätöksiä.

Lisäksi joillakin alueilla linna-, kirkko- ja/tai kauppapaikat muodostivat ryhmittymiä. Niissä paikat sijoituivat joko samaan maisematilaan tai olivat sellaisen reunamilla. Erityisesti ryhmittymät liittyivät kaupunkimaisiin yhteyksiin (kuva 8.15). Viimemainituissa maallinen ja kirkollinen valta olivat kumpikin todennäköisemmin läsnä samassa maisemassa. Tähän yhtäaikaiseen viestimiseen kaupunkimaisissa yhteisöissä on ainakin yksi selkeä syy. Se liittyi tarpeeseen olla läsnä paikoissa, joissa erilaiset toimijat vaihtuivat useammin ja joissa alueilta toisille siirtyvät toimijat kohtasivat. Ryhmittymiin ja viestinnän eroihin maaseudun ja kaupunkimaisten yhteisöjen välillä liittyvät asiat edellyttävät kuitenkin lisää pohtimista.

Kaavio 8.5 Kirkollisen ja maallisen vallan toimijoiden viestinnän paikat - kirkko on kylien keskellä linnan sijoittuessa alueelta toiselle liikkuvien valvonnan kannalta otolliseen yhteyteen.

Paikkojen ja niiden maisemallisen kontekstin tuntemus muodostavat lähtökohdan niihin sitoutuvien kokemusten ja merkitysten pohdiskelulle. Tässä yhteydessä on mahdollista

myös paikoilla olevien rakennelmien kautta tapahtuneen viestinnän pohtiminen. Paikkojen kokemiseen vaikuttavat monet asiat, kuten esimerkiksi paikan saavutettavuus, rakentamiskelpoisuus ja näkyvyys ympäristössä. Lisäksi siihen vaikuttavat ympäristön yleinen muokattavuus ja tapahtumien seuraamisen mahdollisuudet. Näillä kaikilla tekijöillä on yhteys siihen, miten kokija voi paikan saavuttaa ja mitä hän saattaa siellä kokea. Mitä näkyvämpi, saavutettavampi ja muokattavampi paikka, sitä tehokkaammin viestijä voi hyödyntää maaismaa viestinnässään.

Kuva 8.16 Pyhän Henrikin legendoihin liittyvä Nousiaisten kirkon paikka vaikuttaa valitun erittäin tietoisesti ympäristöön näkymisen perusteella. Kuva Päivi Maaranen 2007.

Kokemuksellisuutene liittyen tutkimuksessani ilmeni, että kirkollisen ja maallisen vallan toimijat viestivät useimmiten erilaisissa paikoissa (kaavio 8.5). Lisäksi viestinnän kohde-ryhmät erosivat toisistaan. Maallisen vallan viestinnän ensisijaisena kohteena olivat alueelta toiselle liikkuvat toimijat. Siihen liittyvät rakennelmat sijoituivat yleensä kauemmaksi paikallisesta väestöstä. Kirkollisen vallan rakennelmat sen sijaan sijoituivat asutuksen kannalta keskeisille paikoille. Lisäksi niiden saavutettavuus oli paikallisväestön kannalta hyvä. Edellä mainituista syistä maallisen vallan vaikutus paikallisväestöön todentui varhaisella historiallisella ajalla harvemmin. Sen sijaan kirkon valta oli näkyvämpää ja jatkuvammin

osa yhteisön jokapäiväistä elämää. Lisäksi kirkko- ja linnapaikat erosivat toisistaan erityisesti laajemman ympäristön tapahtumien seurantamahdollisuuksien osalta. Viimemainitulla ei kirkolliselle viestijälle ollut ilmeisesti samaa merkitystä kuin maallisen vallan toimijalle.

Kokemuksiin ja merkityksiin liittyen on pohdittava myös sitä, onko maisemaa muokattu tavoitteellisesti esimerkiksi viestinnän tehostamiseksi. John Howen (2002a: 201, 208–210, 214–215) mukaan maisemaa muovattiin tietoisesti jo keskiajalla haluttujen mielikuvien, kuten mm. pyhyyden tunteen synnyttämiseksi. Jos tämä paikkaan liittyviin kokemuksiin vaikuttava toiminta oli tietoista kirkkoympäristöjä suunniteltaessa ja rakennettaessa, maiseman visuaalinen vaikuttavuus ymmärrettiin varhaisella historiallisella ajalla hyvin (kuva 8.16). Muokkaaminen voi liittyä mm. kirkkopaikan valintaan, rakentamisaikaiseen maaperän tsaamiseen ja muuhun ympäristön muotoiluun. Näin maiseman välityksellä on viestitty asioita tietoisesti jo kauan.

Paikoilla olleilla rakennelmilla oli varhaisella historiallisella ajalla todennäköisesti myös laajempi kulttuurinen ja yhteisöllinen merkitys. Ainakin kivikirkkoihin liittyvät merkitykset syntyivät laajemman eurooppalaisen katolisen uskon ja siihen liittyvän kulttuurisen yhteyden kautta (vrt. Lind 2007: 40, 51). Käytännössä kirkkorakennus kertoi yhteisön vauraudesta, osaamisesta ja arvoista. Lisäksi se saattoi olla yhteisen kulttuurin symboli. Kirkkorakennus muistutti myös näkijäänsä tietystä sovitusta ja yhteisestä kulttuurisesta asennoitumisesta ihmisyyden perimmäisiin kysymyksiin eli elämään ja kuolemaan.

8.5 Maiseman ja ihmisen suhde

Maiseman ja ihmisen suhde erilaisine ilmenemismuotoineen on yksi ympäristön tutkittava ja analysoitava ulottuvuus (vrt. Heikkilä 2016). Sen tarkastelun avulla voi pohtia ihmistä, hänen toimintaansa yhteisössä ja sen vaikutuksia maisemaan. Tätä kautta päästään tarkastelemaan myös esimerkiksi sitä, mitkä asiat vaikuttavat ihmistoiminnan synnyttämän maiseman säilyttämiseen. Tekemisen ja tekojen ohella tarkastelun kohteena voivat olla myös niiden taustalla vaikuttavat asiat, kuten arvot ja arvostamiseen liittyvät tekijät.

Maiseman ja ihmisen suhdetta voi ajatella moninaisena tiedon, tunteiden, kokemusten ja tapahtumakulkujen kokonaisuutena. Maisema määrittyy kulttuurisesti, joten sen ja ihmisen välistä suhdetta koskevia ajatuksia voi harvemmin yleistää yli kulttuurien (luku 3.2). Maisemaa on luonnehdittu ihmisen elintilaksi, johon liittyy esimerkiksi kulttuurinen itseymmärrys, maiseman lukeminen ja paikkojen aikaan kytkeytyvä syvyys (von Bonsdorff 2002: 92, 94, 96). Maiseman ja ihmisen suhteen voi senkin vuoksi arvioida ilmentävän kulttuuria monin tavoin.

Ihmisen suhdetta maisemaan muokkaavat mielikuvat, joiden muodostumiseen vaikuttavat mm. mielipiteet ja tieto. Suhde muotoutuu koko ajan oppimisen, kokemisen ja ymmärtämisen vuorovaikutuksessa. Sen voi tällöin ajatella päättymättömäksi tapahtumakuluksi, jonka eri tekijät ovat jatkuvassa liikkeessä suhteessa toisiinsa. Samalla muotoutuvat myös arvoihin ja arvokkuuteen liittyvät käsitykset, jotka omalla tavallaan muovaavat ihmisen suhdetta maisemaan. Tällaista suhdetta ihminen harvemmin tiedostaa tai tarkastelee tiedostaen.

Sen vuoksi suhde maisemaan on yksilöllinen, ja olemassa ilman sen erityisempää ajattelamista.

Kuva 8.17 Sipoon Sibbesborgin keskiaikaisen pienlinnan hoitoon on kuulunut myös perinnebiotoopista huolehtiminen. Kuva Päivi Maaranen 2010.

Tiedostamatonkin suhde maisemaan ilmenee ihmisen teoissa. Tekoja tarkasteltaessa nousevat pohdinnan kohteeksi myös niiden taustalla vaikuttavat arvot. Ne viitoittavat päämääriä ja suuntaavat toimintaa monin tavoin (Pihlström 2000: 25). Arvot liittyvät siten tavalla tai toisella niihin aineellisiin ja aineettomiin asioihin, joita tavoitellaan ja halutaan. Tällöin arvottamisen voi ajatella olevan arvojen järjestämistä suhteessa toisiinsa ja valitsemista siihen liittyen. Arvokkuutta on puolestaan arvojen riittävä kokooma. Arvot, arvottaminen ja arvokkuus ovat sinänsä monin tavoin suhteellisia. (Vrt. Moore 2004: 75–76, 81–83, 85, 88.) Sen vuoksi arvoihin ja arvottamiseen liittyy määrittely ja sopiminen yhdessä, jos niiden perusteella punnitaan yhteisöön liittyviä asioita (vrt. Häyrynen 2013: 14).

Arvoja, arvottamista ja niiden toiminnassa näkyviä vaikutuksia voi tutkia monin tavoin (luku 1.2). Myös tarkastelun lähtökohtia on monia, joista tutkimustani suuntaavaksi valikoitui moraalinen näkökulma. Siihen liittyy mm. ihmisen suhtautuminen ympäristöönsä ja siitä huolehtiminen. Näin tarkasteluni keskittyi menneisyyden ihmistoiminnan synnyttämistä

maisemista nykyhetkessä huolehtimiseen (luku 7) (kuva 8.17). Sen yhteydessä oli mahdollista pohtia myös toiminnan taustalla olevia valintoja ja niiden vaikutuksia.

Tutkimukseen johdatti tarinana ote Zacharias Topeliukselta (1845: 40), joka kuvasi suomalaisten suhtautumista ympäristöönsä sen hyödyntämisen yhteydessä. Otteesta hahmottui ajatus taitavuudesta ja ahkeruudesta, jonka ansiosta ympäristö kesytetään ja muovautuu. Lisäksi syntyi ajatus siitä, että uudet asiat herättävät epäilystä ja tutuissa asioissa on turvallisempi viipyä. Edelleen ote herätti ajatuksen siitä, että tietynlaisten ympäristöjen ajatellaan säilyvän ilman ihmisen huolenpitoa. Ote heijasti kirjoittamishetkensä tunteja, ja kytkeytyi aikansa poliittiseen ja taloudelliseen keskusteluun (Marjanen 2013: 184–185). Omalla tavallaan se loi yhteisön historiaa tilanteessa, jossa sitä tarvittiin ja kaivattiin.

Tarina utterista ja sinnikkäistä raivaajista kuvastaa arvoja ja arvostuksia – mitä ihmisen pitää tehdä, mikä on arvostettua ja mitä asioita tulee tavoitella. Se kytkeytyy myös siihen, mitä tehdään ja mitä jätetään tekemättä olemassaolon turvaamiseksi. Tutkimukseni tulokset tukivat ajatusta siitä, että arvot ohjaavat monella tapaa tutkimuskohteiden eli perinnemaisemien hoitoon ja suojeluun liittyvää toimintaa. Kyse ei kuitenkaan ole niinkään ahkeruuteen ja taitavuuteen liittyvistä arvoista, kuin ihmisen ja luonnon synnyttämien piirteiden tunnistamisesta ja niiden arvokkuuden määrittelystä. Tuttuudessa viipyminen ilmeni puolestaan mm. sellaisina säilyttämisen tavoitteiden asettamisena, joissa muutos nähdään torjuttavana ja havaittavissa olevan maiseman säilyminen päätavoitteena. Lisäksi edelleenkin tunnuttiin ajattelevan, että tietynlaiset ympäristöt säilyvät ilman hoitamista.

Tarkemmin tutkimukseni kohdistui eteläisimmän Suomen läntiselle ja keskiselle Uudellemaalle. Koska alue ja aihe olivat laajat, tarkastelu rajautui menneisyyden ihmistoiminnan tuottamista perinnemaisemista perinnebiotooppeihin ja arkeologisiin kohteisiin. Arvottaminen liittyy niiden kohdalla suoraan säilyttämisen toimenpiteisiin ja niiden yhteydessä tehtyihin valintoihin. Sen vuoksi tarkastelun kohteeksi nousivat kohdetyyppien inventoinnin ja hoidon kysymykset.

Perinnemaisemat ovat osa laajempaa maaseudun maisemaa, jota koskevat mielikuvat kytkeytyvät ajatuksiin yhteiskunnasta, elämästä, historiasta ja identiteetistä (vrt. Luostari- nen & Yli-Viikari 1997: 8; Yli-Viikari & Hietala-Koivu 1997: 124; Forsius-Nummela 1997: 65). Maaseudun maisemaan liittyvät ajatukset muovaavat käsityksiä myös perinnemaisemista menneisyyden ihmistoiminnan synnyttämänä ja sen vuoksi arvostettavina kohteina. Perinnebiotooppien kohdalla tähän ihmisen toiminnan ja työn arvostamiseen liittyvät lisäksi luonnon arvot eli monimuotoisuuteen liittyvät tekijät. Arkeologisten kohteiden osalta painottuvat puolestaan ihmisen toiminnan synnyttämät, kulttuuriin kytkeytyvät tekijät.

Perinnemaisemien ja erityisesti perinnebiotooppien inventointien yhteydessä tehtävä arvottaminen ohjaa säilyttämisessä tehtäviä valintoja. Arvottamisen avulla pyritään seulomaan hoitoa eniten ansaitsevat kohteet, ja yleisimpänä säilyttämisen menetelmänä korostuu hoitaminen (kuva 8.18). Hoidon painottuminen kohteiden säilyttämisessä liittyy lainsäädäntöön. Suojelualue perustetaan erillisellä päätöksellä, mutta hoito on vapaammin ja helpommin toteutettavissa erilaisilla kohteilla. Perinnebiotooppien kohdalla arvottaminen liittyy myös valintatilanteeseen, jossa rajallisten resurssien puitteissa kaikkia kohteita ei voi hoitaa. Tällöin hoidettaviksi kohteiksi valitaan yleensä arvokkaimmat, hoitoa eniten tarvitsevat tai

siitä eniten hyötyvät kohteet. Kohteiden arvottaminen tehdään kahdessa vaiheessa, ja arvoa lisäävät ja alentavat tekijät ovat suhteellisen pysyviä (liite 12). Näin arvottaminen on läpinäkyvää, ja sen perusteet ovat tarkasteltavissa erityisesti 2010-luvun ohjeiston mukaan arvotettaessa (Kemppainen 2016).

Kuva 8.18 Raaseporin Tammisaaren Skärlandetin perinnemaiseman säilymistä turvataan mm. hoidon avulla. Kuva Päivi Maaranen 2010.

Arkeologisten kohteiden arvottamiseen ei ole perinnemaisemien tapaan määritelty yhtenäisiä arvoja. Sen sijaan arvottamiseen liittyvässä keskustelussa on tuotu esiin suuri määrä erilaisia arvoja (liite 13). Inventoinnin yhteydessä arvotettiin pitkään kiinteitä muinaisjäännöksiä määrittelemällä niiden rauhoitusluokka. Arvottaminen tapahtui tällöin selkeämmin kahdessa vaiheessa perinnebiotooppien arvioinnin tapaan. Sitten arvottaminen inventoinnin yhteydessä lopetettiin, ja inventoijaa ohjeistettiin tuomaan esiin arvioinnin kannalta olennaisia ominaisuuksia. Lisäksi julkistettiin erilaisia arvoja kohteiden arviointiin. Olenneiden ominaisuuksien tai arvojen sisältöä ei edelleenkään välttämättä kuvattu tarkemmin.

Arkeologisten kohteiden arvottaminen ei edellä kuvaillun vuoksi ole läheskään niin selkeää kuin perinnebiotooppien arvottaminen. Tämä arvottamisen ero liittyy arkeologisten kohteiden säilyttämisen lainsäädäntöön. Kiinteäksi muinaisjäännökseksi arvioitu kohde on rauhoitettu suoraan lain perusteella. Arvoja ja niiden sisältöä ei ole sen vuoksi tarvinnut

todella miettiä ja määritellä. Näin ei myöskään ole ollut todellista tarvetta muunlaisten säilyttämisen keinojen käyttämiseen. Historiallisen ajan arkeologisten kohteiden kasvava määrä on vaikuttanut kuitenkin muuttavasti rauhoittamista koskeviin käsityksiin 2000-luvulta alkaen. Näin arkeologisen kohteen kohdalla on tehtävä valinta, joka on sidoksissa myös arvottamiseen. Varsinainen arvottaminen tapahtuu kuitenkin kiinteiden muinaisjäännostien kohdalla esimerkiksi maankäyttöhankkeiden toteuttamisen yhteydessä. Tällöin valitaan, tuleeko kohde säilyttää vai voiko siitä luopua arkeologisen tutkimuksen jälkeen.

Perinnemaisemien arvon määrittelyssä lähtökohtana on se, että kohde on sinänsä arvokas. Kohdetta arvioidessa tarkastellaan arvoa lisääviä ja vähentäviä tekijöitä järjestelmällisesti. Kaikkia kohteita tyypistä riippumatta arvioidaan samalla tavalla ja samoille tekijöillä. Vasta tämän jälkeen niitä verrataan toisiinsa. Arkeologisten kohteiden kohdalla pyritään sen sijaan pohtimaan arvojen ilmenemistä suhteessa kohteen tyyppiin ja ikään. Näin kohteita verrataan välittömästi keskenään ja erityyppisten kohteiden arvottamisessa käytetään erilaisia arvoja. Arvoja tunnutaan myös pitävän itsestään selvyysinä (Enqvist 2016: 17, 123, 144–145). Tämä näkyy mm. arkeologisten inventointien ohjeistamisessa, joissa julkistetaan arvoja jopa ilman niiden sisällön tarkempaa selittämistä. Inventoijan on vain itsestään tiedettävä, mikä arvon sisältö on ja mitkä ovat arvokkuuden arvioinnissa käytettävät ominaispiirteet.

Käytännössä tapahtuvan arvottamisen lisäksi tutkimuksessani pohdittiin arvojen taustalla mahdollisesti vaikuttavaa käsitystä arvokkuudesta. Tässä pohdinnassa sovellettiin ympäristöfilosofian ajatuksista maisemiin. Ympäristöfilosofiassa tarkastelun kohteena on ihmisen paikka luonnossa ja suhde ympäristöön (esim. Oksanen & Rauhala-Hayes 1997: 7–8; Pietarinen 2000: 43–48; Vilka 2007: 136–138). Koska maisema on osa ympäristöä, ympäristöfilosofia soveltuu hyvin sen tarkasteluun (vrt. Nurmio 2000). Lisäksi maiseman säilyttämiseen liittyvillä ihmisen ja yhteisön toimintatavoilla on yhteys yhteiskunnassa tehtäviin, elinympäristöä koskeviin valintoihin (kuva 8.19).

Ympäristöfilosofian tuotannollisesta, taloudellisesta ja itseisarvosta lähtevä ajattelutapa vastaa monin tavoin nyky-yhteisön ajattelua. Luontokeskeisestä näkökulmasta maisemat ovat arvokkaita sellaisenaan, ja ne kaikki ovat säilyttämisen arvoisia. Tämä ajattelu on perinnebiotooppien arvottamisen lähtökohtana. Lisäksi se vaikuttaa esimerkiksi hoidettaessa arkeologisia kohteita niiden säilymisen parantamiseksi (vrt. Taskinen & Heikkurinen-Montell 1994: 22–24; Taskinen 1995: 9; Tiitinen 1995: 16; Tiitinen 1999: 26; Koivisto & Mikkonen-Hirvonen 2002: 22–28). Tuotannollisesta näkökulmasta maisema on arvokas taloudellisena resurssina hyödynnettävyytensä vuoksi. Säilyttämisen valinnoissa vaikuttaa tällöin maiseman käyttökelpoisuus taloudellista hyötyä tuottavassa toiminnassa. Tämä näkökulma painottuu myös esimerkiksi hoidettaessa arkeologisia kohteita nähtävyyksinä ja matkailun vuoksi (vrt. Tiitinen 1995: 16; Tiitinen 1999: 27; Koivisto & Mikkonen-Hirvonen 2002: 27–28).

Ihmiskeskeisestä näkökulmasta maisema on arvokas sivistyksellisen merkityksensä vuoksi. Myös tällöin se on arvokas hyödynnettävyytensä takia. Näkökulma painottuu esimerkiksi hoidettaessa arkeologisia kohteita tutkimuksen, opetuksen ja tiedonvälittämisen vuoksi (vrt. Taskinen & Heikkurinen-Montell 1994: 22–24; Taskinen 1995: 8; Tiitinen

1995: 16–17; Tiitinen 1999: 26–27; Koivisto & Mikkonen-Hirvonen 2002: 24–25, 27). Perinnebiotooppien kohdalla tämän näkökulman voi ajatella jossakin määrin liittyvän kohteiden arvoon tieteellisen tutkimuksen lähtökohdista. Ympäristöfilosofiaan kytkeytyvät myös yhteiskunnalliseen toimintaan liitettävät kestävän kehityksen näkökulmat (ks. lisää esim. Bartlett 1998; Kates et al. 2005). Niitä ei tutkimuksessani kuitenkaan käsitelty tarkemmin, joten ne muodostavat yhden jatkotutkimuksen aihepiirin.

Kuva 8.19 Pohjanmaalle tyypilliset ladot rapistuvat käytön ja kunnostamiseen suunnatun tuen puutteessa. Kuva Päivi Maaranen 2008.

Arvottamiseen ja arvokkuuteen vaikuttavien näkemysten lisäksi arvoja voi tarkastella käytännön toiminnan ja siinä tapahtuvien valintojen kautta. Tutkimuksessani tämä tapahtui hoidon arvioinnin avulla. Asian käsittely laajempina kokonaisuutena liittyi tavoitteeseen luoda katsaus aiheeseen sekä kirjallisuuden että hoidon käytännön toimien pohdiskelun kautta. Tavoitteena ei ollut hoidon itsensä yksityiskohtainen kuvaileminen, vaan kokemusten ja tutkimuksen kautta muotoutuvien ajatusten pohdiskelu. Tähän osaan tutkimustani liittyi siten fenomenologinen ote. Siinä henkilökohtaiset kokemukset arkeologisten kohteiden hoidosta vaikuttivat siihen, millaista tietoa tutkimus tuotti ja miten asioita havainnoitiin.

Tarkastelussa tuli ilmi, että kohdetyypistä huolimatta hoidon vaikutusten seuranta vaikuttaa haasteelta. Kasvillisuuden muutokseen liittyvä seuranta on paremmin tiedostettu kuin

muihin vaikutuksiin kohdentuva seuranta. Hoidon perusteista voi puolestaan todeta, että siihen liittyvät monenlaiset toimijat ja tapahtumakulut. Hoito kiteytyi edellä mainittujen havaintojen pohjalta moniarvoisten kohteiden säilyttämiseksi keinoin, jotka ovat suunnitelmallisia, tietoisia ja vaikutuksiltaan arvioituja. Arviointi ilmeni tärkeäksi, sillä se suuntaa ja kohdentaa toimintaa ja hoidon toimia.

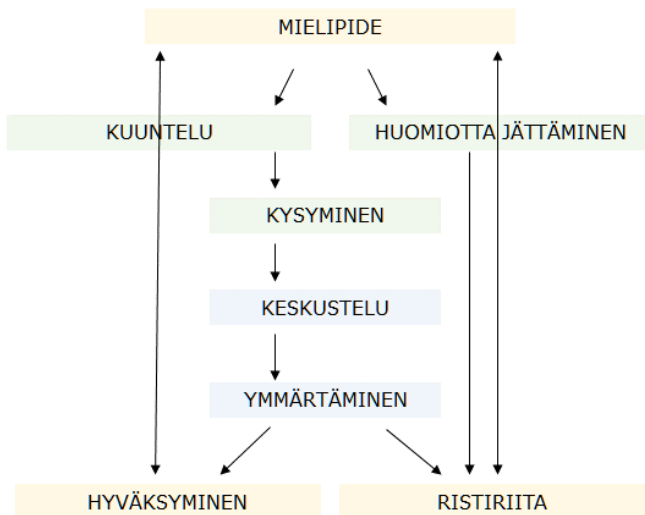
Kuva 8.20 Kotkan Kyminlinnassa joudutaan ratkaisemaan, voiko linnoitus olla osittain raunio vai tuleeko se kunnostaa kokonaan. Kuva Päivi Maaranen 2010.

Monien toimijoiden osallisuus nosti tärkeäksi tiedon välittämisen ja ymmärtämisen, jotta hoidon tapahtumakulku voi toteutua parhaiten. Myös hyvän hoidon tekijöiden tunnistaminen ja tiedostaminen ilmenivät tärkeiksi asioiksi. Hyvä hoito on kohteiden moninaiset arvot ja niiden säilymisen tarpeet huomioivaa hoidon toteuttamista. Siinä optimaalisen hoidon tavoitteen määrittely määrää parhaimmillaan myös arvojen säilyttämiseen käytettävien toimien painottumisen. Näin hoidon tuloksena on paremmin säilynyt moniarvoinen maisema.

Arvoihin liittyen voi yleisesti todeta, että maiseman säilyttämiseen tähtäävän toiminnan taustalla vaikuttavat yhteisön arvokkaiksi näkemät asiat. Yhteisön jäsenet voivat nähdä eri asiat arvokkaiksi, ja se vaikuttaa mm. keskusteluun arvoista. Perinnemaisemille luonteen-

omaiseksi osoittautui erityisesti moniarvoisuus. Tällaisten moniarvoisten kohteiden säilyttämisessä tarvitaan runsaasti eri alojen osaamista ja yhteistyötä. Sen avulla turvataan myös hyvä hoito, jolla tavoitellaan arvokkaaksi todettujen piirteiden parasta mahdollista säilymistä.

Yhteiskunnassa tunnutaan ainakin ajoittain arvostettavan eri tavoin erilaisia säilyttämisen keinoja. Pitkällä tähtäimellä säilyminen vaikuttaa kuitenkin riippuvan kohteen säilyttämisestä sekä lainsäädännön että hoidon keinoin. Lisäksi säilyttämiseen vaikuttavat oletukset tai mielikuvat siitä, millainen kohteen tulisi olla. Ne voivat vaikuttaa mm. säilytettävien kohteiden valinnassa. Lisäksi ne vaikuttavat säilyttämisen tapojen ja hoidon toimien valinnassa (kuva 8.20).

Kaavio 8.6 Säilyttämiseen liittyvien käsitysten ja mielipiteiden hahmottuminen jatkuvan keskustelun kautta.

Maiseman säilyttämistä koskevaa tutkimusta ei ole tehty vielä kovinkaan paljon. Yhtenä syynä tähän lienee se, että säilyttäminen toteutuu hallinnonaloittain. Tämän vuoksi toimintaa ei seurata tai analysoida järjestelmällisesti kokonaisuutena. Lisäksi seuraaminen kohdistuu enemmän hallinnollisen toiminnan tuloksiin. Siihen liittyvät esimerkiksi erilaiset yleiset ympäristön tilan seurannat tai toimenpiteiden ohjeistamiset (vrt. Ympäristöministeriö 2011). Säilyttämisen tapahtumakulku itsessään ja sen taustalla vaikuttavat tekijät ovat sen sijaan jääneet pitkälle huomiotta. Kuitenkin niiden tutkimus olisi yksi keino säilyttämiseen tähtäävän toiminnan kehittämiseen.

Yhteiskunnallisesta näkökulmasta säilyttämisen tulisi perustua jatkuvaan keskusteluun (kaavio 8.6). Keskustelun kautta eri toimijoiden mielipiteet ja oletukset tulevat ilmi ja ymmärrettäviksi. Ymmärtäminen ei välttämättä johda hyväksymiseen, vaan saattaa aiheuttaa jopa voimakkaamman ajatuksellisen ristiriidan. Ymmärtäminen on kuitenkin osa jakamista,

ja jakaminen osa säilyttämiseen liittyvä arvokeskustelua. Arvokeskustelu on puolestaan yksi yhteiskunnan keinoista asioiden muuttamiseen. Muutoksen suuntaan vaikuttaa ehkäpä eniten se, miten laajasti, läpinäkyvästi ja perustellusti asioista keskustellaan.

Maiseman säilyttäminen pohjautuu sekä tietoon että tunteeseen. Tieto ja tunteet kytkeytyvät toisiinsa, sillä tieto voi synnyttää tuntemuksen ja tunteet voivat vaikuttaa tietoon. Tieto on asian objektiivisvoittoinen puoli ja tuntemus subjektiivisvoittoinen. Ne kumpikin vaikuttavat säilyttämiseen liittyvässä yhteiskunnallisessa keskustelussa ja toiminnassa. Kumpakaan ei oikeastaan voi tai kannata sulkea pois. Toiminnan kehittämisen kannalta on parempi yrittää edes suunnilleen hahmottaa, mitä yhteisössä tiedetään ja tunnetaan. Tämä jo senkin vuoksi, että tieto ja tunteet vaikuttavat myös säilyttämisen tulosten arviointiin.

Menneisyyden tunteminen auttaa nykyhetken toiminnan tarkastelussa ja ymmärtämisessä (vrt. Turner 2013: 131; Heikkilä 2016). Sen avulla on esimerkiksi helpompi hahmottaa käsitysten maisemasta ja ihmisestä sitoutuvan aikaan ja yhteisöön. Maisema ymmärretään oman kulttuurisen taustan kautta. Lisäksi menneisyyttä koskevat käsitykset voivat heijastua nykypäivässä tehtäviin päätöksiin ja vaikuttaa siihen, mitä pidetään arvokkaana. Menneisyyden tuntemus auttaa nykyhetken toiminnassa, mutta se voi auttaa myös tulevaisuuden ennakkoinnissa. Arvokkaat asiat pyritään välittämään sukupolvelta toiselle, joten säilyttäminen liittyy nykyisyyden ohella myös tulevaisuuteen (vrt. Enqvist 2016: 39, 124–125, 130, 157, 275).

8.6 Havainnoinnin arviointi

Vuorovaikutuksen havainnointi tuottaa tietoa ihmisen paikasta maailmassa. Olemisen ohella ihmisen paikkaan maailmassa liittyvät pitämisen ulottuvuudet. Näin siihen kuuluvat ajatukset siitä, miten ihminen toimii ja tuntee. Lisäksi siihen kuuluvat ajatukset siitä, mitä ihminen tahtoo ja tietää. (Sintonen 1999.) Ihmisen ja ympäristön välisen suhteen tarkastelija pohtii tutkimuksessaan näitä ulottuvuuksia kysymyksenasettelujensa ja lähdeaineistojensa puitteissa. Samalla hän pohtii ihmisen toiminnan mahdollisuuksia ja sitä rajoittavia tekijöitä. Ihminen on monin tavoin itsenäinen toimija, jonka ajatukset ja teot muuttuvat aikojen kuluessa. Muutos voi sen vuoksi tapahtua ympäristöstä riippumatta ihmisen itsenäisen tahtomisen kautta. (Vrt. Sintonen 2000.)

Tutkimukseen ja sen tulosten muotoutumiseen vaikuttavat valinnat liittyvät tutkijan itsenäisiin ajatuksiin ja tekoihin. Sen vuoksi tulosten arvioinnin yhteydessä arvioidaan myös tutkijan tekemiä valintoja. Valinnat liittyvät tutkimuksessani esimerkiksi menettelytavasta, näkökulmista ja teoreettisesta lähestymistavasta päättämiseen. Tämän takia tutkimukseni on sidoksissa mm. ajatukseen tutkijoiden tuottamista tarinoista (luku 1.3). Tarinointi on tutkimuksessani menettelytapa, jonka avulla etsitään ja käsitellään kohdetta selventäviä johtolankoja (Törrönen 2002: 31, 34–35). Näin syntyneen tarinan avulla kuvataan tutkimusaihetta, mutta tarinat itsessään voivat olla hyvin erilaisia. Tarinan oikeellisuus liittyy tällöin

erityisesti sen luomisessa käytettyjen tiedon lähteiden oikeellisuuteen. Lisäksi se liittyy tulkitsemisen tapaan, joka vaikuttaa tuloksista tehtäviin johtopäätöksiin.

Kuva 8.21 Autoitunut historiallisen ajan asuinpaikka Inkoon Västankvarnin peltoaukeiden keskellä. Kuva Päivi Maaranen 2008.

Kysymysten ratkointaan liittyvän tarinoinnin taustalla vaikuttaa ajatus siitä, että mennyt todellisuus on jotakin tavoitettavissa olevaa, mutta vain vajavaisesti hahmotettavissa. Tarinoiden avulla todellisuus on hetken konkreettisempi, mutta tutkijoiden käsitykset sen luonteesta ja tutkimisen mahdollisuuksista muuttuvat koko ajan. Siten tarina on totisinta totta vain sen verran, kuin tarinan tietolähteet ovat luotettavia. Tietolähteille perustut tulkinnat ovat kuvajaisia todellisuudesta. Ne ovat siis päätelmiä, joille on luonteenomaista yksilöllisyys ja inhimillisyys (vrt. Hodder 1991b: 1 Gamblen 2001: 37–38 siteeraamana). Tämän vuoksi tutkimisen yhteydessä joutuu miettimään myös sitä, ovatko menneisyyttä koskevat tulkinnat aina vain tarinoita.

Menneisyyttä itseäänkin voi tarkastella tarinoina, jolloin tutkija on niitä analysoiva ja pohdiskeleva toimija. Tällöin hän voi hyödyntää narratiivista tarkastelutapaa, jossa menneisyyden kuvauksia lähestytään kertomuksina tai kerrottuina. (Esim. Hyvärinen 2006: 22–24, 28–29, 34.) Tutkimuksessani ei kuitenkaan lähestytty menneisyyttä tällä tavoin. Tarinoina

ei myöskään arvioitu eri tutkijoiden tuottamia tietoja menneestä. Tutkimukseni tuloksiakaan ei analysoitu tarinoina, sillä ne tulivat vasta kerrotuiksi.

Tarinoinnin lisäksi tutkimukseeni liittyy erilaisten teoreettisen selittämistapojen vaikutus. Teoreettinen selittämistapa liittyy mm. siihen, millaisia asioita tutkija voi mielestään esittää menneisyyttä luotettavasti kuvastavina. Lisäksi se rajaa käsitystä maailmasta ja siitä, mitä ja miten voi tutkia. Tutkimukseni yhteydessä monia aineistoja käsiteltiin perustutkimusvaiheessa prosessuaalisen arkeologian menetelmin. Niiden tulokset kuvaavat sen vuoksi erityisesti aineellista maailmaa (kuva 8.21).

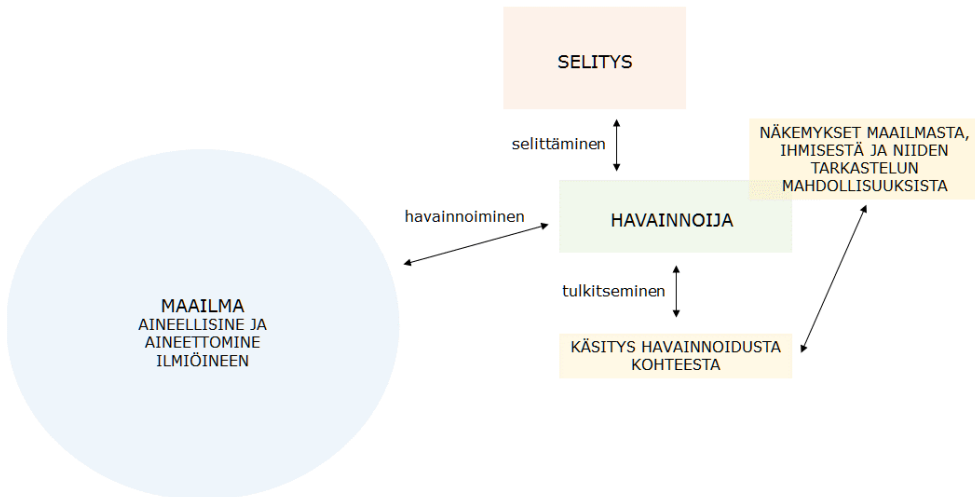
Jatkotutkimuksen yhteydessä menneisyys miellettiin kokonaisuudeksi, jonka ymmärtämistä edistävät asiat löydetään ja hahmotetaan tutkimisen avulla. Ymmärrys menneisyyden muodostamasta kokonaisuudesta syntyy tällöin tiedon ja tulkinnan jatkuvassa vuorovaikutuksessa. Tämän vuoksi tieto ja käsitykset tutkituista asioista muodostuivat jatkotutkimuksessani uudelleen tulkitseminen ja laajenevan ymmärtämisen avulla, siis hermeneuttisen kehän kaltaisen tapahtumakulun yhteydessä. Prosessuaalisen arkeologian synnyttämät tulokset arvioitiin tässä yhteydessä uudelleen. Lisäksi tapaustutkimukset lomittuivat toisiinsa, ja olivat laajenevan ymmärtämisen synnyttämän tapahtumakulun osia.

Jossakin määrin tutkittavien kohteiden ja niihin liittyvien ilmiöiden havainnoimiseen liittyi tutkimuksessani avoimuus ja odottelevuus. Tutkimusta aloitettaessa ajateltiin löydettävän tietoa, mutta sen luonnetta tai määrää ei etukäteisoletuksin rajattu. Tutkimusotteessa voi sen vuoksi katsoa olevan kytköksiä fenomenologiaan. Lisäksi arvioitiin, että kokemukset voivat vaikuttaa tiedon synnyssä ja muotoutumisessa. Erityisesti tämä näkyi hoitoa koskevilla pohdiskeluissa, joissa henkilökohtaiset kokemukset vaikuttivat tiedon tuottamiseen ja tulosten muotoutumiseen (luvut 7.3.2–7.3.2).

Tutkimukseni on monin tavoin sidoksissa tulkitsevaan arkeologiaan. Siinä käsitys luotettavan tiedon synnystä liittyy mm. ajatukseen siitä, että menneisyyden ihminen ja hänen toimintansa on enemmän kuin mitä tutkimuksen kautta voi nykyhetkessä tavoittaa. Lisäksi menneisyyttä tarkasteleva tutkija on ajattelultaan enemmän kuin hän pystyy tietoisesti ymmärtämään. Näin tutkimuksen kohteita on tarkasteltu tutkijaan kytkeytyvien ajattelutapojen ja niiden muuttumisen yhteydessä. Tulkinta on olennainen osa tutkimisen ja siihen liittyvän havainnoinnin tapahtumakulkua. Tutkijan etukäteen kohdetta luonnehtivat ajatukset voivat vaikuttaa tutkimukseen, ja ne myös muuttuvat jatkuvasti havainnoinnin vaikutuksesta. Samalla ne väistämättä vaikuttavat tutkijan ajatteluun (kaavio 8.7).

Tarinoinnin ja teorian pohdiskelun ohella tutkimukseeni ovat vaikuttaneet valitsemani näkökulmat. Ne antoivat tietyn lähtökohdan ja suunnan asioiden tarkastelulle. Alicja Iwánskan intiaanikulttuureita koskeva ajatus kulttuurisista suhtautumistavoista edusti toisenlaisen elämänpiirin toimijoiden suhdetta ympäristöön. Koska menneisyys ja sen ihmiset olivat toisenlaisia, näkökulmien tietoisella valinnalla tavoiteltiin tutkimuksessani irrottautumista omista ja opituista ympäristön tarkastelun tavoista. Käytännössä irrottautuminen on ehkä mahdotonta, mutta yrittäminenkin voi viedä uudenlaiseen tai ainakin erilaiseen asian lähestymiseen. Näkökulman valintaa voikin pitää ehkäpä tutkijan henkilökohtaisimpana tutkimukseen vaikuttavana tekijänä.

Maisemaan ja ihmisen toimintaan liittyvät käsitykset vaikuttavat myös yleisesti tutkimiseen ja sen tuottamiin tuloksiin. Ne voivat esimerkiksi ohjata tietynlaiseen asioiden tarkastelutapaan. Tutkimuksessani maisema ei ole esimerkiksi näkymä, jota havainnoidaan kuin kuvana erilaisine piirteineen. Sen sijaan se on tila, jossa ihmistoiminta toteutuu, mutta ei niinkään toiminnan näyttämö kuin konteksti (vrt. Heikkilä 2016). Maisema ei myöskään ole toistensa päälle ajan kuluessa kerrostuneiden ilmiöiden kokooma. Sen sijaan se on jatkuvasti ajassa ja tilassa muuttuva verkostomainen kokonaisuus (luku 4.1.1).

Kaavio 8.7 Tarkastelun ja tulkinnan asema ilmiöiden selittämisen yhteydessä.

Verkostomaiselle maisemalle on luonteenomaista monenlaisten toimijoiden ja tapahtumakulkujen läsnäolo. Lisäksi sille on luonteenomaista erilaisten tapahtumien synnyttäneiden piirteiden moninainen ilmeneminen ja riippuvuus toisistaan. Myös tutkija on omalla tavallaan osa tätä verkostoa ja mukana sen tapahtumissa. Hänen roolinsakin voi vaihdella ilmiöiden tarkastelijasta niiden tuntijaksi tai kokijaksi. Osin roolin vaihtumiseen vaikuttaa tietoinen valitseminen, mutta osittain se on tiedostamatonta. Tietoisilta osiltaan kyse on hermeneutiikkaan liittyvästä ilmiöiden hahmottamisesta, ja niiden tulkinnan kautta tapahtuvasta tiedon laajenemisesta ja syvenemisestä. Tiedostamattomilta osiltaan roolin vaihtumisessa tulevat esiin fenomenologiaan liittyvät henkilökohtaiset kokemukset, ja niiden vaikutus tiedon muodostumiseen.

Maisemaa, ihmistä ja vuorovaikutusta koskevat käsitykset vaikuttavat myös siihen, millaisiksi käsitteiden sisällöt määrittyvät. Käsitys maisemasta saa siten tutkimukseen liittyvän ja sitä kautta muotoutuvan sisällön. Tutkimukseni yhteydessä maisema ilmeni vuorovaikutuksen paikaksi, jonka tarkempi määrittäminen riippuu kunkin hetken yhteisön ja sen siihen kytkeytyvän tarkastelijan tietojen ja tarkastelun pohjalta syntyvistä tulkinnoista (luku 3.2). Maisema on ollut menneisyydessäkin vuorovaikutuksen paikka, mutta nykyihminen ei

pysty luotettavasti tavoittamaan silloisten tulkintojen tuloksena syntyvää käsitystä maisemasta. Sen sijaan tutkimusta tehtäessä tutkijan tarkastelua ohjaavat nyky-yhteisön ja erityisesti tiedeyhteisön käsitykset maisemasta ja ihmisestä maailmassa. Lisäksi sitä ohjaavat karttavat tiedot ja tarkastelun kautta syntyvät tulkinnat. Maisemaa voi sen vuoksi pitää sellaisena vuorovaikutuksen paikkana ja tilana, jossa tutkija kohtaa menneisyyden ihmisen hänen toimintansa synnyttämien piirteiden havainnoinnin avulla.

Näkökulman valinnan lisäksi toinen merkittävä henkilöstä riippuva tutkimukseen vaikuttava tekijä on käsitys tutkimisesta. Se suuntaa tutkijan ja tutkimuksen kohteen vuorovaikutusta. Lisäksi se suuntaa suhtautumista tutkimuksen tekemiseen ja tuloksiin. Tutkimukseeni vaikuttaa erityisesti käsitys tutkimisesta oppimisen tapahtumakulkuna. Tähän oppimiseen ja sen avulla asioiden selvittämiseen liittyy uusien asioiden omaksumisen haasteellisuus ja palkitsevuus. Lisäksi siihen liittyy uuden asian ja sen merkitysten löytäminen ja ymmärtäminen. (Vrt. Ripollés et al. 2014.) Tiedon hankkiminen, oppiminen ja ymmärtäminen ovat osa tutkijan ja tutkittavan kohteen vuorovaikutusta. Ja laajemmin osa ympäristön ja ihmisen välistä vuorovaikutusta (luku 4.2.2).

Tutkimisen avulla oppii tutkimuksen tekemisestä ja tutkijoista. Teoreettinen näkemys maailmasta ohjaa tutkimuksen tekemistä, ja tiedeyhteisö vaikuttaa siinä monin tavoin. Tutkija noudattaa siten tutkimusta tehdessään jo monin tavoin sovittuja toimintatapoja, vaikka hän tavoittelee uuden löytämistä ja ennen havaitsematonta. Löytäminen ei välttämättä edellytä aiemmin tutkimattomien aineistojen tarkastelua, vaan jo olemassa olevan pohtiminen uudestaan voi tuottaa uusia havaintoja. Näin jokainen tutkija on tavallaan menneisyyden tekijä, mutta myös jo tutkitun uudelleen arvioija. Ennalta tutkimattomien aineistojen tarkastelu vie puolestaan aivan uusien asioiden havainnointiin, mutta edellyttää kriittistä suhtautumista omaan maailman tarkastelun tapaan.

Tutkimusta tekevä oppii myös tutkimuksensa aiheista. Tutkimukseni perusteella voi todeta ihmisen toiminnan muutoksiin kytkeytyvän maiseman muuttumisen olevan havainnointavissa monin tavoin. Muutoksen tuottamien piirteiden ja niihin kytkeytyvien tapahtumakulkujen hahmottaminen ei ole kuitenkaan välttämättä helppoa. Maiseman muuttumisen takana on myös valtava inhimillisen toiminnan määrä, jota on vaikea hahmottaa. Se, mikä joskus tehtiin ihmisvoimin, tehdään nyt konein (kuva 8.22). Näin menneisyyden käsittäminen muutoksen yhteydessä on moniin tavoin haastavaa jo vain aineellisia asioita pohdittaessa.

Tutkimukseni perusteella voi myös todeta, että menneisyydessä ihminen joutui mieltämään ympäristönsä ja sen osana olevan maiseman toisenlaisin keinoin kuin nykyään on mahdollista. Kuvalliset esitykset, kartat ja kirjalliset kuvaukset puuttuivat tai olivat harvojen ulottuvilla. Näin käsitykset maailmasta ja sen mahdollisuuksista muodostuivat näkemisen ja kuulemisen keinoin. Tieto hankittiin oman kokemisen lisäksi kohtaamisen ja kysymisen kautta. Tietoa saattoi itsekkin muodostaa muistaen ja puhuen. Tiedon karttumisen edellytti monenlaista vuorovaikutusta ihmisten ja yhteisöjen välillä. Näin toiminnan ympäristöt, mahdollisuudet ja rajoitukset hahmottuivat aineellisen maailman lisäksi ihmisen oman mielen kautta. Ne kytkeytyivät monin tavoin tietoon, sen ymmärtämiseen ja soveltamiseen.

Edelleen tutkimukseni perusteella voi arvioida, että menneisyydessäkin maisema oli kokemisen paikka. Näitä menneisyyden ihmisen kokemuksia ei kuitenkaan pysty täysin tavoittamaan. Maiseman piirteistä voi tehdä tulkintoja kokemuksista, joka ovat mahdollisia ja perusteltavissa. Niiden todistaminen on sinänsä mahdotonta. Kokemuksellisuus liittyy kaukaisessa menneisyydessä toisaalta yksilöön ja toisaalta heistä muodostuvaan yhteisöön. Yksilön kokemuksia saattaa vain arvailla, mutta yhteisön osalta niiden voi arvioida liittyvän mm. kulttuuriin ja sen sisällä yhteisiksi tunnettuihin asioihin. Näin kokeminen ei ole välttämättä vain paikallisen yhteisön tasolla tapahtuvaa, vaan laajemmin samassa kulttuurisessa yhteydessä olevia yhteisöjä toisiinsa yhdistävää.

Kuva 8.22 Leikkuupuimuri korvaa lihasvoimaa puinnissa, mutta vielä se kulkee ihmiskäsien ohjajamana. Kuva Päivi Maaranen 2015.

Tutkimukseeni liittyi myös nykyihmisen ajattelun hahmottelu ja sen havaitseminen, miten arvojen muodostumiseen liittyvät tapahtumakulut ovat vaikeasti tarkasteltavissa ja eriteltävissä. Niiden tutkiminen maisemasta huolenpitämisen yhteydessä jäi väistämättä kapeaksi. Silti se antoi tietoa ihmisen tavasta arvioida asioita ja toimia ympäristössään. Voi jopa ajatella, että ihmiset toteuttavat mielestään yhteisiä arvoja, mutta ovat huomaamattaan henkilökohtaisten arvojensa ohjattavissa. Sen vuoksi vuorovaikutus ja keskustelu eri toimijoiden kesken ovat tärkeitä. Ihmisen ja ympäristön välisen vuorovaikutuksen tarkastelun ohella tärkeää onkin ihmisten välisen vuorovaikutuksen havainnointi ja ymmärtäminen.

Maiseman ja ympäristön havainnointiin liittyy monien tieteiden vaikutus (luku 3.3). Monitieteisyys ilmenee tutkimuksessa esimerkiksi siten, että se on luonteeltaan kokoavaa. Lisäksi kysymyksiä tarkastellaan eri tieteenalojen lähtökohdista. Tutkimuksessani tämä näkyi esimerkiksi arkeologian menetelmin ja kysymyksenasetteluin tutkittujen piirteiden tarkasteluna ja tulkintana rinnakkain maantieteen ja historian tuottamien tuloksien kanssa. Monitieteisyyden lisäksi ihmisen ja ympäristön havainnointiin liittyy myös tieteiden välisyys. Siinä tulkintoja tuotettaessa yhdistetään laajalti eri tieteenalojen menetelmiä, lähdeaineistoja ja käsitteitä. Tutkimuksessani on jonkin verran kytköksiä myös tieteiden välisyyteen, erityisesti tulosten tulkintavaiheessa. Tieteidenvälisyyttä voikin ihmisen ja ympäristön havainnoinnissa pitää monella tapaa hyvänä. Sen kautta menneisyyden moninaisuutta lähestytään monista eri lähtökohdista, ja tieto ihmisen paikasta maailmassa karttuu kokonaisvaltaisesti.

8.7 Yhteenveto

Menneisyyden ihmisen ja ympäristön välisen vuorovaikutuksen havainnointi johtaa pohtimaan sekä tutkimuksen aiheita että tutkijaa niiden tarkastelijana. Näin tutkimukseen voi ajatella liittyvän vuorovaikutuksen tarkastelun ihmisen ja maiseman välillä, mutta myös vuorovaikutuksen tapahtumisen tutkijan ja tutkimuskohteen välillä. Tutkimista luonnehtivat samalla tavalla moninaiset tapahtumakulut ja tekijät kuin sen tarkastelun kohdettakin. Tutkijan voi sen vuoksi ajatella olevan yksi tapahtumakulkujen solmukohdista, jossa menneisyys ja nykyhetki kytkeytyvät toisiinsa. Se, miltä menneisyys näyttää, muotoutuu nykyhetken vaikutuksessa.

Tutkimuskysymysteni ratkaisemiseen liittyy ajatus siitä, että tutkimuksen tulokset ja niistä tehdyt tulkinnat ovat perusteltuja oletuksia. Nämä oletukset perustuvat havaintoihin eteläisimmän Suomen alueen ilmiöistä. Se rajoittaa jossakin määrin mm. tulosten yleistettävyyttä laajempaa aluetta koskeviksi. Mielenkiinnon kohteena on aina ollut ihmisen ja ympäristön välinen vuorovaikutus, jota on havainnoitu erilaisia aineistoja ja näkökulmia hyödyntäen. Näin tutkimuskysymykset saivat vastauksensa, mutta monet asiat ova jäävät väistämättä tutkimuksen ulkopuolelle.

Maiseman muuttuminen tutkimusalueellani on selkeästi kytkettävissä ihmistoiminnan muutoksiin esimerkiksi maatalouden vaikutuksia tarkasteltaessa. Ihmisen toiminnan tarkastelu maiseman muodostamassa kontekstissa on puolestaan auttanut hahmottamaan yhteisön maantieteellistä toimintaympäristöä ja yhteyksiä eri toimijoiden välillä. Maiseman piirteiden ja niiden välisten suhteiden tarkastelulla on saatu tietoa viestintään, merkitysten muodostumiseen ja kokemiseen liittyvistä asioista. Lisäksi menneisyyden ihmistoiminnan vaikuttaman maiseman hahmottaminen on auttanut nykytoiminnan ja sen vaikutusten ymmärtämisessä (kuva 8.23).

Johtopäätösten taustalla vaikuttaa tulkitseva arkeologia. Tulkinta on nimittäin olennainen osa aineistojen muodostumisen ja tarkastelun vuorovaikutteista tapahtumakulkua. Tämä vuorovaikutteisuus luonnehtii myös koko tutkimustyötäni. Tutkimuksen kohteet ovat

enemmän, kuin käytettävissä olevat aineistot kertovat. Tämän vuoksi tutkimuksen aiheita on tarkasteltu paikkaan sitomisen ohella laajemmassa kulttuurisessa ja yhteisöllisessä kontekstissa. Näin on luotu myös jäsenettyä käsitystä menneisyydestä. Yhden menneisyyden sijaan tutkimus avaa näköaloja moniin menneisyyksiin.

Kuva 8.23 Valkeakoskella sijaitsevan Sääksmäen Rapolan muinaislinnaan ja maisemaan liittyvät monenlaiset näkemykset vaikuttavat kohteen säilyttämisen ja hoidon ratkaisuihin. Kuva Päivi Maaranen 2006.

Tulkitsevan arkeologian näkökulmasta tutkija ei ole irti tutkimuskohdetta jo etukäteen luonnehtivista ajatuksistaan. Hän joutuu sen vuoksi seuraamaan itseään ja ajattelunsa vaikutuksia jatkuvasti tutkimusta tehdessään. Tutkimuksessa on tämän takia hyvä valita tietoisesti erilaisia näkökulmia tarkastelun kohteena oleviin aiheisiin. Tulkitsevan arkeologian mukaan tutkimuskohdetta luonnehtivat ajatukset muuttuvat myös koko ajan tiedostamatta ja vaikuttavat tulkintoihin. Tämän vuoksi tutkimuksessani tutkimusotteenani on ollut tarinointi. Sen avulla voi pohtia havainnoitavia ilmiöitä ja niiden tulkintaa erilaisissa yhteyksissä. Erilaiset kulttuuriset menneisyyden ja nykyisyydenkin piirteet kertovat ihmisyydestä ja sen moninaisuudesta. Tätä moninaisuutta on jäljitetty, havainnoitu ja ymmärretty tarinoinnin keinoin.

Ihmisen ja maiseman suhteen ymmärtämiseen voi ajatella liittyvän myös eettisen ulottuvuuden. Maisemaa koskien se liittyy erityisesti hallintoon ja politiikkaan. Eettisen ajattelun perustavia näkökulmia ovat ympäristöön liittyen erityisesti loukkaamattomuuden ja inhimillisyyden ulottuvuudet. Lisäksi niitä ovat sitoutuvan tarkoituksellisuuden ja harkinnan ulottuvuudet. (Arvill 1967: 376 Newsonin 1992: 5 siteeraamana.) Näiden ajattelun ulottuuksien tietoinen yhdistäminen kestävään elämäntapaan vaikuttaa turvaavan jatkuvasti muuttuvan maiseman arvokkaiksi arvioitujen piirteiden säilymisen myös pitkäaikaisesti, yli sukupolvien. Tällöin menneisyys, nykyhetki ja tulevaisuus tulevat kaikki huomioiduiksi (vrt. Heikkilä 2016).

Ihmisen ja ympäristön vuorovaikutuksen havainnointi ei kerro vain siitä, miten asiat ovat tai miten ne ovat voineet olla. Lisäksi se kertoo ihmisestä ilmiöiden tarkastelijana. Se, mitä tutkija voi mielestään tutkia, suuntaa hänen mieltään. Se, mitä tutkija mielestään voi oppia ja löytää tutkimalla, vaikuttaa käsityksiin menneisyydestä. Tutkimus ei tuota muuttumattomia totuuksia, vaan tutkimushistoriaan ja tiedon luonteeseen liittyvien käsitysten perusteella muodostettuja näkemyksiä menneisyydestä. Tutkiessa tavoitetaan aina jotakin menneisyyden moninaisuudesta, mutta ei koko totuutta. Näin menneisyyttä koskeva jo saavutettu tieto johtaa uuden tiedon tavoittelemiseen.

9 Monta mieltä maisemasta

Neljä näkökulmaa maisemaan ovat johtaneet neljään maiseman tarinaan. Niissä on tarkasteltu ihmisen ja ympäristön välistä vuorovaikutusta menneisyydessä ja nykyisyydessä. Toiminnallisen näkökulman kautta mietittiin maiseman muuttumista, ja hahmoteltiin sitä taloudellisen toiminnan heijastumana. Tiedollisen näkökulman kautta maisema muodosti menneisyyden toimintaympäristön, jossa yhteisö eli, liikkui ja kommunikoi. Kokemuksellisen näkökulman kautta pohdittiin maiseman merkityksiä, joiden kautta yhteisön jäsenet voivat kokea yhteisyyttä, samuutta ja erilaisuutta. Moraalisen näkökulman pohjalta mietittiin puolestaan sitä, miten maisemia arvostetaan ja halutaan säilyttää.

Kuva 9.1 Turun ydinkeskustan jokimaisema katedraaleineen lienee tuttu useimmille Suomessa asuville ilman, että se on paikalla itse nähty ja koettu. Kuva Päivi Maaranen 2012.

Tutkimustyön aikana vahvistui käsitykseni siitä, että maisema on enemmän kuin piirteidensä summa. Se on myös enemmän, kuin siitä kertovat tarinat. Maisemasta voi halutessa kertoa sellaisen tarinan, mitä havainnoija tai kuulija toivoo. Kiinnostavampaa on kuitenkin

se, millaisia asioita voi havainnoida lähestyessä maisemaa avoimena ja tulkitessa tutkimuksen tuloksia omista ennako-oletuksista luopuneena. Silloin voi havaita asioita, joka yllättävät olemalla ennalta luultua enemmän.

Laajasti katsottuna maisema on paikka, jossa ihminen ja luonto kohtaavat vuorovaikutuksen muodossa. Maisemassa luonnon ja ihmistoiminnan tapahtumakulut kietoutuvat toisiinsa ja tulevat esiin lukemattomin erilaisin tavoin. Ihmisen toiminta tuo kulttuurin vaikutuksen ympäristöön mm. erilaisina tapoina toimia luonnossa ja hahmottaa sitä toimijana. Siten maisemaan liittyvät sekä yksilöllinen että yhteisöllinen kokemus ja merkitys (kuva 9.1). Menneisyyden ihmisen ja yhteisön kokemukset ja käsitykset maisemasta jäävät kuitenkin monin tavoin arvailujen varaan.

Kuva 9.2 Inkoon Fagervikin ruukkialue on samaan aikaan julkinen, yksityinen, käytössä ja hylätty. Kuva Päivi Maaranen 2012.

Kustakin kokijasta riippuu, millainen suhde yksilöllisen ja yhteisöllisen kokemuksen välillä on. Kokijasta riippuu myös se, miten kokemus ja tieto vaikuttavat merkityksen synnyssä. Maisemaan liittyy sen vuoksi valtavasti inhimillisiä merkityksiä. Ihmisestä itsestään on kiinni, mitkä merkitykset avautuvat, kiinnittävät tai loitontavat, tai mitkä vaikuttavat pidempään. Ihminen voi myös olla kokematta tietoisesti maisemaa, jos hän päättää jättää sen huomiotta. Tiedostamatonta kokemista hän ei voi kuitenkaan estää.

Maiseman kohtaaminen ei ole vain aistikokemus, vaan se herättää erilaisia arvoihin liittyviä ajatuksia. Maisema muuttuu ja sen muutokseen voi vaikuttaa. Maisemaa tutkimalla voi tarkastella myös ihmistä ja sitä, miten ihmistoiminta ympäristöön vaikuttaa. Se sisältää moninaista tietoa, joka liittyy ihmisen ja yhteisön menneisyyteen ja nykyisyyteen. Sen tuntemisen avulla voi ennustaa jossakin määrin myös tulevaa. Maiseman säilyttäminen ei sen vuoksi ole vain yksittäisten luonto- tai kulttuuriarvojen ylläpitämistä. Sen sijaan kyse on arvokkaat piirteet mielekkääksi tekevän kokonaisuuden vaalimisesta. Menneisyyden hahmottaminen ja ymmärtäminen edellyttää näiden kokonaisuuksien tarkastelua yksittäisten piirteiden rinnalla.

Maiseman tutkimisen tulokset muistuttavat siitä, että kaikki ihmisen toiminta läpi ajan kytkeytyy inhimillisiin arvoihin tiedollisten pyrkimysten lisäksi. Arvoiksi kiteytyvät ajatukset ja käsitykset siitä, mikä on tavoiteltavaa ja haluttavaa. Maisema itsessään on kiinnostava toiminnan kohde erityisesti sen vuoksi, että sen voi jakaa yhteisten mielipiteiden, tietojen ja kokemusten kautta. Sitä ei kuitenkaan voi hahmottaa tai kokea toisen puolesta, joten käsitys maisemasta on aina yksilöllinen ja ihmisen omaan historiaan sitoutuva. Yhteiseksi maiseman muodostavat jaetut tiedot ja kokemukset. Yksilölliseksi sen tekee jokaisen ihmisen persoonallinen tapa kokea ja tulkita maisemaa (kuva 9.2).

Ihminen on osa ympäristöään, niin menneisydessä kuin nykyisinkin. Hänen toimintansa vaikuttaa ympäristöön ja tallentuu edelleenkin siihen erilaisina piirteinä. Nämä piirteet voivat säilyä maisemassa havainnoitavina ja tulkittavina, vaikka ne kätkeytyisivätkin siihen. Tämän vuoksi maisemaa tarkastellessa voi katsoa myös ihmistä itseään ja hänen tekojaan. Maisemasta muotoutuu tarinoita, joita ihmiset haluavat tietää. Lisäksi siinä joutuu kohtaamaan asioita, joita haluaa välttää tai jopa unohtaa. Jotkin maiseman ulottuvuuksista ovat aineellisia, yhteisöllisiä tai käsin kosketeltavia. Toiset ovat aineettomia, yksilöllisiä tai mielen hahmoteltavia. Tässä on maiseman paradoksi. Se on paikallaan, eikä kuitenkaan ole. Se näyttää pysyvän samanlaisena, mutta muuttuukin koko ajan.

10 Lähteet ja kirjallisuus

Suulliset tiedonannot

- Hiekkanen, Markus. 2008. Esitelmässä Master builders and élite of the church: an overall plan behind the stone churches of the Diocese of Turku (Finland). Tampereella 11–12.10.2008 järjestetyssä Dies Mediaevales -konferenssissa 11.10.2008.
- Keskinen, Hanna-Leena. 2012. Keskustelussa Uudenmaan ympäristönsuojelupiiri ry:n Uhanalaisien lajien ja luontotyyppien hoitohankkeen (ULLA) ohjausryhmän kokouksessa 6.6.2012 Vihdissä Hanna-Leena Keskinen kertoi perinnebiotooppien hoidosta ja yksityisten mahdollisuuksista siihen.
- Meier, Thomas. 2010a. Professori Thomas Meier Ruprecht-Karls -yliopistosta Heidelbergista kertoi esitelmänsä jälkeisessä henkilökohtaisessa keskustelussa 28.1.2010 Amsterdamissa pidetyssä ensimmäisessä maisema-arkeologian kansainvälisessä konferenssissa (LAC 2010) huolensa siitä, että 2000-luvulla ympäristöarkeologiaa tutkimuksia on alettu esittää maisema-arkeologian tutkimuksena. Ensisijaisena syynä hän piti tähän sitä, että rahoitusta on helpompaa saada maisema-nimikkeeseen sisältävälle tutkimukselle. (Ks. myös julkaistujen lähteiden ja kirjallisuuden luettelossa Meier, Thomas. 2010b.)
- Salminen, Tapio. 2002. Esitelmässään Kommunikaatio keskiajan Suomessa. Turussa 25–26.10.2002 Dies Mediaevales, Liikenne, yhteydet ja tiedonkulku keskiajalla -konferenssissa.
- Taskinen, Helena & Uino, Pirjo. 2012. Helsingissä Museovirastossa 24.5.2012 Muinaismuistolain soveltamisen ja kehittämisen osaamisringin tapaamisessa arvottamisesta keskusteltaessa Helena Taskinen ja Pirjo Uino kertoivat, että Museovirastossa työskennelleen Matti Huurteen kertoman mukaan rauhoitusluokitus on alun perin syntynyt muinaisjäännösten suojelussa toimivien viranomaisten sisäiseksi työkaluksi, ja se tuli julkiseksi seutukaavaliittojen alettua julkistaa muinaisjäännöksiä koskevat tiedot.

Julkaisemattomat lähteet

- Edgren, Torsten. 1999. Torsten Edgrenin 16.6.1999 Porvoon Pellingen Sandholmenista löydetyn pääkallion yhteyteen liittämä muistio. Museoviraston arkistossa Päivi Maarasen 10.7.2009 päiväämän tarkastuskertomuksen liitteenä.
- Kemppainen, Ritva. 2016. Perinnemaisemien inventointiohje. Varsinais-Suomen Elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskus. Käsikirjoitus 4.1.2016. Julkaistaan Elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskuksen raportteja -sarjassa.
- Keskinen, Hanna-Leena. 2010. Julkaisematon listaus Uhanalaisten lajien ja luontotyyppien hoitohanke (ULLA) -projektin vuoden 2010 hoidettavista kohteista. Suomen luonnonsuojeluliitto, Uudenmaan piiri.
- Lehti, Marko. Minne katosivat liiviläiset? Arvoitukselliset lähisukulaisemme. Julkaisematon käsikirjoitus, saatu Marko Lehdeltä 6.2.2004.
- Maaranen, Päivi. 1996. Kulttuurimaiseman kehitys esihistoriallisesta ajasta nykyaikaan Lounais-Suomen alueella. Kulttuurimaantieteen laudatur -työ. Helsingin yliopisto, maantieteen laitos.

- Maaranen, Päivi. 2000a. Ihmisen toimintaympäristön muutos Perniön ja Karjaan seudulla esihistoriallisella ja varhaiskeskiajalla. Maisematutkimuksen ja luonnonmaantieteellisten ympäristötutkijoiden analyysin soveltamisesta arkeologisen lähdeaineiston tarkasteluun. Lisensiaattityö, Helsingin yliopisto, Kulttuurien tutkimuksen laitos, arkeologia.
- Maaranen, Päivi. 2002a. Roots of early Karjaa: some notes concerning the development of settlement during the Iron Age and the Middle Ages. Pohjoismaisen tutkijakurssin Mark, landskap och samhälle opinnäytetyö. Tukholma ja Keski-Ruotsi 3–7.5.2002; Uppsala 27–29.5.2002. NorFa, Tukholman yliopisto/kulttuurimaantieteen oppiaine & Uppsalan yliopisto/arkeologian oppiaine.
- Maaranen, Päivi. 2016a. Muinaismuistolain soveltamisen ja kehittämisen osaamisrinki. Koosteraportti vuosien 2011–2015 toiminnasta 29.1.2016. Museovirasto, Museoviraston arkisto.
- Museovirasto 2008. Muinaisjäännostösten merkittävyyden arviointi ja arvottaminen. Työryhmän loppuraportti 27.8.2008. Museovirasto, Museoviraston arkisto.
- Museoviraston arkiston julkaisemattomat kiinteitä muinaisjäännostöksiä koskevat tiedonannot ja tarkastus- sekä inventointiraportit. Osa on luettavissa Kulttuuriympäristön rekisteriportaalissa tietokannassa Kulttuuriympäristön tutkimusraportit:
<http://kulttuuriymparisto.nba.fi/netsovellus/rekisteriportaali/portti/default.aspx>. 20.10.2014
- Salo, Unto. 1978. Esitelmässä Esihistoria ja ympäristönsuojelu (kirjoitettu versio) Varsinais-Suomen museokokouksessa Turun linnassa 22.4.1978 Salo käsitteli ympäristönsuojelun humanistisia ja henkisiä ulottuvuuksia, ja siihen liittyviä vaatimuksia kulttuuriympäristön eli kulttuurin suojelemisesta. 7-sivuinen koneella kirjoitettu moniste, saatu Museovirastossa yli-intendentti Mirja Miettiseltä vuonna 2010.
- Suhonen, Veli-Pekka. 1997. Itä-Uudenmaan keskiaikaiset linnat. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto, arkeologian laitos.
- Suhonen, Veli-Pekka. 2012. Salpalinjan merkittävimmät kohteet. Kohdeluettelo perusteluineen. Museovirasto, Museoviraston arkisto.
- UY. 2004. Asia: Erityisesti suojeltavan lajin esiintymispaikan rajojen määrittäminen. Uudenmaan ympäristökeskus. Dnro UUS-2003-L-907-254.

Verkkolähteet

- Airaksinen, Outi & Karttunen, Krister. 2001. Natura 2000 -luontotyyppiopas. Luonto ja luonnonvarat, ympäristöopas 46. Suomen ympäristökeskus. [https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/41087/Ymp%E4rist%F6opas_46_\(2.?sequence=1](https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/41087/Ymp%E4rist%F6opas_46_(2.?sequence=1). 12.5.2015
- Alenius, Teija & Mökkönen, Teemu & Lahelma, Antti. 2013. Early Farming in the Northern Boreal Zone: Reassessing the History of Land Use in Southeastern Finland through High-Resolution Pollen Analysis. *Geoarchaeology: An International Journal* 28 (2013)1–24. http://www.academia.edu/4383720/Early_Farming_in_the_Northern_Boreal_Zone_Reassessing_the_History_of_Land_Use_in_Southeastern_Finland_through_High-Resolution_Pollen_Analysis. 24.10.2014
- Alkama, Ramdane & Cescatti, Alessandro. 2016. Biophysical climate impacts of recent changes in global forest cover. *Science*, Vol 351, Issue 6273, 600–604. 05 Feb 2016. <http://science.sciencemag.org/content/351/6273/600>. 18.2.2016
- Anttonen, Veikko. 1996. Tieteessä tapahtuu 7/96, 13–16. <http://www.tieteessatapahtuu.fi/796/sialto.html>. 20.10.2016

- Anttonen, Veikko. 2000a. Sacred. Julkaisussa Braun, Willi & McCutcheon, Russell T. (toim.): *Guide to the Study of Religion*. Cassell, London & New York. <http://www.brontay-lor.com/courses/pdf/Anttonen--Sacred.pdf>. 18.10.2016
- Anttonen, Veikko. 2000b. Toward a Cognitive Theory of the Sacred: An Ethnographic Approach. *Folklore* Vol 14, 41–48. <http://www.folklore.ee/folklore/vol14/pdf/sacred.pdf>. 18.10.2016
- Anttonen, Veikko. 2005. Space, Body, and the Notion of Boundary: A Category-Theoretical Approach to Religion. *Temenos*, Vol. 41, No. 2 (2005), 185–201. <http://ojs.tsv.fi/index.php/temenos/article/viewFile/4779/12470>. 20.10.2016
- Backman, Jussi & Himanka, Juha. 2007. Fenomenologia. Portti filosofiaan. *Filosofia.fi*. (Eurooppalaisen filosofian seura ry.). Muokattu 13.9.2014. <http://filosofia.fi/node/2712>. 28.11.2015
- Bartlett, Albert A. 1998. Reflections on Sustainability, Population Growth, and the Environment – Revisited. *Renewable Resources Journal* 15(4), 6–23 [online], <http://www.hubbertpeak.com/bartlett/reflections.htm>. 18.8.2012
- Berencreutz, Magnus. 2014. Ett paradigmskifte (?) i svensk geografi. *Geografiske Notiser* 63(3), 127–136. <http://urn.kb.se/resolve?urn=:nbn:se:su:diva-107496>. 16.9.2016
- Berry, John W. 2011. Integration and Multiculturalism: Ways towards Social Solidarity. *Papers on Social Representations*, Volume 20, 2.1–2.21. http://www.psych.lse.ac.uk/psr/PSR2011/20_02.pdf. 5.3.2013
- Bird, Alexander. 2011. Thomas Kuhn. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Julkaistu 13.8.2004, laajennettu 11.8.2011. <http://plato.stanford.edu/entries/thomas-kuhn/>. 9.3.2013
- Bläuer, Auli & Kantanen, Juha. 2013. Transition from hunting to animal husbandry in Southern, Western and Eastern Finland: new dated osteological evidence. *Journal of Archaeological Science* 40 (2013), 1646–1666. <http://www.researchgate.net/...animal...Finland.../00463533>. 24.10.2014
- Brink, Stefan. 2008. Landskap och plats som mentala konstruktioner. Julkaisussa *Facets of Archaeology. Essays in Honour of Lotte Hedeger on her 60th birthday*. OAS nro 10, 109–120. <http://www.abdn.ac.uk/staffpages/uploads/his237/ArtikelLotteHedeagerFskr.pdf>. 16.9.2016
- Clavus 1427. Claudio Clavus, Caldius; Swart, Clausson, Skandinavia, 1427. 3 claudius svart.jpg. Heikki Rantatupa, Historialliset kartat, www.vanhakartta.fi, Jyväskylän yliopiston julkaisuarhasto. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:jyu-201009172621>. 12.8.2012
- Cassel, Kerstin. 2008. Den postprocessuella teorireceptionen inom svensk arkeologi. *Lynchos* 2008, 227–248. <http://www.vethist.idehist.uu.se/lychnos/articles/2008-47.pdf>. 5.12.2015
- Cramp, Lucy J. E. & Evershed, Richard P. & Lavento, Mika & Halinen, Petri & Mannermaa, Kristiina & Oinonen, Markku & Kettunen, Johannes & Perola, Markus & Onkamo, Päivi & Heyd, Volker. 2014. Neolithic dairy farming at the extreme of agriculture in northern Europe. *Proceedings of the Royal Society B. Biological Sciences*, B 281: 20140819, 1–9. <http://rspb.royalsocietypublishing.org/content/281/1791/20140819.full.pdf+html>. 14.4.2015
- Digitaaliarkisto. Arkistolaitos. <http://digi.narc.fi/digi/>. 20.3.2016
- Eduskunnan kirjasto. 2009. Ruotsin lain Suomeen tulo. Lakikirjanäyttely 2009. <http://lib.edus-kunta.fi/dman/Document.php?documentId=ne02110132525381&cmd=download>. 12.8.2012
- Elonen, Jaana & Saarikoski, Petri. 2015. Porin yliopistokeskuksesta luovilta aloilta vuosina 2007–2013 valmistuneiden filosofian maistereiden työelämään sijoittuminen. Toimittanut ja täydentänyt Petri Saarikoski. *Kulttuurituotannon ja maisemantutkimuksen julkaisut* 46. <https://www.doria.fi/handle/10024/104262>. 18.12.2015

- Enqvist, Johanna. 2016. Suojellut muistot. Arkeologisen perinnön hallinnan kieli, käsitteet ja ideologia. Akateeminen väitöskirja. Helsingin yliopisto, Filosofian, historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos. [http://urn.fi/URN:ISBN:ISBN 978-951-51-2242-1](http://urn.fi/URN:ISBN:ISBN%20978-951-51-2242-1). 6.6.2016
- Enqvist, Johanna & Niukkanen, Marianna. 2007. Historiallisen ajan muinaisjännökset – teoriassa ja käytännössä. Julkaisussa Mökkönen, Teemu & Seppälä, Sirkka-Liisa (toim.): Arkeologipäivät 2006. Arkeologi(a) ja Media. Mikä on muinaisjännös. Suomen arkeologinen seura ry. Oy Kotkan Kirjapaino Ab, Hamina. Sivut 7–14. http://www.sarks.fi/ap/ap2006/ap2006_02_enqvist_niukkanen.pdf. 6.6.2016
- Erikskrönikan. Svenska medeltiden. Rimkrönikor I. <http://runeberg.org/erikkron/>. 12.6.1996
- Fahlander, Fredrik. 2012. Are we there yet? Archaeology and the postmodern in the new millennium. Current Swedish Archaeology, Vol 20, 2012: 109–129. http://www.arkeologiskasamfundet.se/csa/Dokument/Volumes/csa_vol_20_2012/csa_vol_20_2012_s109-129_fahlander.pdf. 28.11.2015
- FMU. Finlands medeltidsurkunder -lähdejulkaisu, Diplomatarium Fennicum -tietokanta. <http://extranet-marc.fi/DF/index.htm>. 12.8.2012
- Fredrikson, Erkki. 2001. Finland 500 years on the map of Europe. Virtual Finland, 15 November 2001. <http://virtual.finland.fi/finfo/english/mapseng.html>. 11.11.2006
- Fuller, Dorain Q. & Willcox, George & Allaby, Robin G. 2011. Cultivation and domestication had multiple origins: arguments against the core area hypothesis for the origins of agriculture in the Near East. World Archaeology 43: 4. Sivut 628–652. <http://g.willcox.pagesperso-orange.fr/archaeobotanical%20images/PDF/Willcox%202012%20Fuller%20Al-laby%20World%20Archaeology.pdf>. 13.12.2016
- Grönfors, Matti. 2011. Laadullisen tutkimuksen kenttätömenetelmät. SoFia Vilkkä, Tutki, tiedä, taida. Uudistettu ja toimitettu painos. http://vilkka.fi/books/Laadullisen_tutkimuksen.pdf. 23.1.2016
- Haggrén, Georg & Alenius, Teija & Jansson, Henrik & Miettinen, Arto. 2008. Land Colonisation and Desertation in the archipelago of Uusimaa (Finland) in the Middle Ages and the early Modern Era. Julkaistu myös: Catteddu, Isabelle & de Vingo, Paolo & Nissen Jaubert, Anne (toim.): Archaeology and rural landscape: rural settlements in their natural, economical and social environment. On the road again. l'europa en mouvement. Medieval Europe Paris. 2008. Sivut 49–58. Tarkennettu 2008. Päivitetty tammikuussa 2010. Sivut 1–8. https://www.researchgate.net/publication/259357810_Land_colonization_and_desertion_in_the_Archipelago_of_Uusimaa_Finland_in_the_Middle_Ages_and_Early_Modern_Era. 25.5.2016
- Haila, Yrjö. 20007a. Onko talous ympäristöongelmien yhteinen nimittäjä? LTA 2/97, 117–127. http://lta.hse.fi/1997/2/lta_1997_02_a1.pdf. 18.9.2016
- Haila, Yrjö. 2007b. "Wilderness" and the Multiple layers of Environmental Thought. Environment and History 3, no. 2 (June 1997), 129–147. http://www.environmentandsociety.org/sites/default/files/key_docs/haila-3-2.pdf. 18.9.2016
- Haldingham 1285. Richard Haldinghamilainen. Maailma, yleiskartta, n. 1285. 1 rich haldinghami.jpg. Heikki Rantatupa, Historialliset kartat, www.vanhakartta.fi, Jyväskylän yliopiston julkaisuarkisto. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:jyu-201009142565>. 12.8.2012
- Halinen, Petri. 2013. Muinaismuistolain epämääräisiä ilmaisuja. Julkaisussa Enqvist, Johanna & Ruohonen, Juha & Suhonen, Mervi (toim.): Arkeologipäivät 2012. Suomen muinaismuistolaki 50 vuotta: vetreä keski-ikäinen vai raihnainen vanhus & Arkeopeda – opetusta, opetusta, oppimista. Sivut 21–25. http://www.sarks.fi/ap/ap2012/ap2012_04_halinen.pdf. 25.5.2016

- Hangasmaa, Leena. 2011. Maanviljelyn kulttuurinen kestävyys – määrittely ja mittaamisen haasteita. *Maaseudun uusi aika* 1/2011, 61–70. http://www.mua.fi/SIRA_Files/downloads/Arkisto/MUA_lehti/2011/MUA_2011_1_ka_Hangasmaa.pdf. 3.8.2016
- Hamilton, Sue & Whitehouse, Ruth & Brown, Keri & Combes, Pamela & Herring, Edward & Seager Thomas, Mike. 2006. Phenomenology in practice: towards a methodology for a ‘subjective’ approach. *European Journal of Archaeology* Vol. 9(1): 31–71. <http://eja.sagepub.com/content/9/1/31.short?rss=1&ssource=mfr>. 28.11.2015
- Heikkilä, Tapio. 2016. Maisemat ja ajat. *Tahiti* 01/2016, 1.12.2016. <http://tahiti.fi/01-2016/tieteelliset-artikkelit/maisemat-ja-ajat/>. 29.10.2016
- Hertell, Esa & Tallavaara, Miikka 2011. High Mobility or Gift Exchange – Early Mesolithic Exotic Chipped Lithics in Southern Finland. Julkaisussa Rankama, Tuija (toim.): *Mesolithic Interfaces Variability in Lithic Technologies in Eastern Fennoscandia*. Monographs of the Archaeological Society of Finland 1, 10–41. http://www.sarks.fi/masf/masf_1/Mesolithic_Interfaces.pdf. 2.11.2014
- Hietala-Koivu, Reija & Joutsalmi, Sinikka & Tyrväinen, Liisa. 2006. Valtakunnallisesti arvokkaiden maisema-alueiden muutoksen arvioiminen. Selvitys maiseman seurantaindikaattoreista. Suomen ympäristö 6/2006, Luonto. <http://www.ymparisto.fi/default.asp?contentid=177772&lan=fi>. 12.5.2012
- Hintikka, Kristiina. 2008. Kulttuurituotannon ja maisematutkimuksen kirjasto. Kirjat – Kulttuurituotanto ja maisematutkimus. http://kirjasto2.utu.fi/kirjastoyksikot/pori/kirjat_kulttuurituotanto.html. 17.4.2014
- Hocker, Fred. 2003. Baltic contacts in the Hanseatic period. Julkaisussa Litwin, Jerzy (toim.): *Baltic Sea Identity, Common Sea – Common Culture?* 1st Cultural Heritage Forum. Puola, Gdansk. Sivut 35–40. <http://www.baltic-heritage.net/export/sites/default/reports/1st-cultural-heritage-forum.pdf>. 16.4.2015
- Husa, Sari. 1995. ”Foucault’lainen metodi”. *niin&näin* 3/95, 42–48. <http://uusi.netn.fi/sites/www.netn.fi/files/netn953-14.pdf>. 18.10.2016
- Husserl, Edmund. 1913. *Logische Untersuchungen*, Erster Band. Prolegomena zur reinen Logik. Max Niemeyer, Halle A.D.S. Toinen, uudistettu painos. <https://www.freidok.uni-freiburg.de/fedora/objects/freidok:6096/datastreams/FILE1/content>. 23.5.2016
- Huttunen, Rauno. 2007. Gadamer-Habermas -debatti. Portti filosofiaan. *Filosofia*.fi. (Eurooppalaisen filosofian seura ry.). 26.9.2007. Muokattu 13. <http://filosofia.fi/node/2833>. 23.5.2016
- Hyvärinen, Matti. 2006. Towards a Conceptual History of Narrative. Julkaisussa Hyvärinen, Matti & Korhonen, Anu & Mykkänen, Juri (toim.): *The Travelling Concept of Narrative*. *Studies across Disciplines in the Humanities and Social Sciences* 1, 20–41. <http://www.uta.fi/yky/yhteystiedot/henkilokunta/mattikhyvarinen/index/TCH-hyvarinen.pdf>. 16.9.2016
- Häyrynen, Maunu. 2004. A periphery lost: the representation of Karelia in Finnish national landscape imagery. *Fennia* 182: 1, 23–32. http://scholar.google.fi/scholar_url?url=http%3A%2F%2Fjojs.tsv.fi%2Findex.php%2Ffennia%2Farticle%2Fdownload%2F3745%2F3536&hl=fi&sa=T&oi=gga&ct=gga&cd=1&ei=KDFTVbS9OYeM0AHyloD4BQ&scisig=AAGBfm1MxWUR9OF-rxha_dSmY2714BehSA&nossl=1&ws=1067x442. 12.4.2014
- Ihn, Gottfrid. 1769. Uudenmaan lääni, Inkoo, Stubböle, Ingå, Westersolberg, Solberg. mh 98 in-koon pitaja 1769a.jpg. Heikki Rantatupa, Historialliset kartat, www.vanhakartta.fi, Jyväskylän yliopiston julkaisuarkisto. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:juu-200910214133>. 24.10.2014

- Ikäheimo, Erkki. 2015. Ympäristövaikutusten merkittävyyden arviointi – kuvaukset eri vaikutustyyppien ja merkittävyyden osatekijöiden luokitteluausteikoille. Imperia. <http://imperia.jyu.fi/tuotokset>. 22.3.2016
- Iwńska, Alicja. 1971/1994. Ilman taidetta. Julkaisussa Sepänmaa, Yrjö (toim.): Alligaattorin hymy. Ympäristöestetiikan uusi aalto. Helsingin yliopisto, Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus. Helsinki. Sivut 82–90. http://www2.uiah.fi/~heidig/Teaching/Course_assignments/Entries/2011/9/13_Johdatus_muotoilun_tutkimukseen_files/Iwa%CC%81nska%201994.pdf. 28.1.2014
- Jansson, Henrik & Haggrén, Georg & Mannermaa, Kristiina & Tenhunen, Tanja. 2010. Settlement history and economy of the Gunnarsängen site at the Hanko peninsula. *Fennoscandia archaeologica* XXVII, 69–88. http://www.sarks.fi/fa/PDF/FA27_69.pdf. 25.5.2016
- Jansson, Henrik. 2011. Kulttuuriperinnön huomioiminen ennallistamisessa ja luonnonhoidossa. Julkaisussa Similä, Maaret & Junninen, Kaisa (toim.): Metsien ennallistamisen ja luonnonhoidon opas. Metsähallituksen luonnonsuojelujulkaisuja, Sarja B 157. Sivut 148–157. <http://julkaisut.metsa.fi/assets/pdf/lp/Bsarja/b157.pdf>. 20.10.2014
- Jansson, Ulf & Maandi, Peter & Qviström, Mattias. 2004. Landscape research in Sweden. A comment on past and recent tendencies. *Belgeo* 2–3/2004, 1–8. <https://belgeo-revues.org/13586>. 16.9.2016
- Jeffrey, Stuart. 2001. A Simple Technique for Visualising Three Dimensional Models in Landscape Contexts. *internet archaeology* 10, Spring 2001. http://intarch.ac.uk/journal/issue10/jeffrey_index.html. 30.7.2001
- Johnsen, Harald & Olsen, Bjørnar. 1992. Hermeneutics and archaeology: on the philosophy of contextual archaeology. *American Antiquity* 57(3), 1992, 419–436. http://www.jstor.org/stable/280931?origin=JSTOR-pdf&seq=1#page_scan_tab_contents. 5.12.2015
- Jussila, Timo & Poutiainen, Hannu. 2008. Kuusamo-Salla, Oulangan kansallispuiston ja Natura-alueen muinaisjäänösinventointi 2008. Mikroliitti Oy. <http://www.metsa.fi/documents/10739/11431/Oulangan%20kansallispuiston%20muinaisj%CC%A4%CC%A4nn%CC%B6sinventointi.pdf>. 21.11.2015
- Kaidesoja, Tuukka. 2002. Yhteismitattomuus ja maailmojen moneus. Tutkielma Thomas S. Kuhnin tieteenfilosofiasta. Filosofian pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto. Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos. <https://jyx.jyu.fi/dspace/bitstream/handle/123456789/8141/tkaideso.pdf?sequence=19>. 3.2013
- Kakkori, Leena & Huttunen, Rauno. 2010. Fenomenologia, hermeneutiikka ja fenomenografinen tutkimus. 16.3.2010. <http://users.utu.fi/rakahu/fenomenografia2011.pdf>. 5.12.2015
- Kant, Immanuel. 1790/1987. Critique of Judgement. Including the First Introduction. Hackett Publishing Company, Indianapolis. Julkaistu alunperin saksaksi 1790. https://monoskop.org/images/7/77/Kant_Immanuel_Critique_of_Judgment_1987.pdf. 18.10.2016
- Karjaa 1840. Karjaa, pitäjänkartta, 1840-luku. 2014 08 karjaa b.jpg. Heikki Rantatupa, Historialliset kartat, www.vanhakartta.fi, Jyväskylän yliopiston julkaisuarkisto. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:jyu-200910214143>. 5.6.2016
- Karja, Miia & Lilja, Taina (toim.). 2007. Alkuperäisrotujen säilyttämisen taloudelliset, sosiaaliset ja kulttuuriset lähtökohdat. Maa- ja elintarviketalous 106. <http://www.mtt.fi/met/pdf/met106.pdf>. 20.2.2016
- Karlsohn, Thomas. 2006. Filosofins slut? Medieteorier och hermeneutik i tysk debatt. *Lynchos* 2006, 233–254. <http://www.vethist.idehist.uu.se/lynchos/articles/2006-67.pdf>. 5.12.2015

- Karsvall, Olof. 2013. Retrogressiv metod. En översikt med exempel från historisk geografi och agrarhistoria. *Historisk tidskrift* 133.3, 2013. Sivut 411–435. http://www.historisktidskrift.se/fulltext/2013-3/pdf/HT_2013_3_411-435_karsvall.pdf. 23.1.2016
- Kates, Robert W. & Parris, Thomas M. & Leiserowitz, Anthony A. 2005. What is sustainable development? Goals, indicators, values, and practice. *Science and Policy for Sustainable Development*, 47(3), 8–21. http://www.hks.harvard.edu/sustsci/ists/docs/whatisSD_env_kates_0504.pdf. 18.8.2012
- Kielitoimisto. 2016. Kielitoimiston sanakirja. Internet-versio. Helsinki, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. www.kielitoimistonsanakirja.fi. 18.7.2016
- Kirkinen, Tuija. 2008. Esihistoria ympäristöhuolen aikakaudella – arkeologian ja luonnonsuojelun väliset yhteydet. Julkaisussa Mökkönen, Teemu & Seppälä, Sirkka-Liisa (toim.): *Arkeologipäivät 2007. Arkeologian yhteiskunnallinen merkitys & Arkeologia ilonaiheita*. Sivut 64–73. http://www.sarks.fi/ap/ap2007/ap2007_09_kirkinen.pdf. 16.7.2016
- Konungastyrelsen. *Konungastyrelsen enligt Bureus tryck*. Texten är inskriven efter Bureus utgåva från 1632 (nyutgiven i ljustryck av Moberg 1974). Den är inskriven av Lars-Olof Delsing vid institutionen för nordiska språk i Lund. De errata som Bureus anger i en bilaga är införda i texten. http://project2.sol.lu.se/formsvenska/01_Bitar/A.P1.A-KSBu.html. 21.4.2015
- Kuhn, Thomas S. 1977. *The Essential Tension. Selected Studies in Scientific Tradition and Change*. The University of Chicago Press, Chicago and London. <http://izt.ciens.ucv.ve/ecologia/Archivos/Filosofia-II/Kuhn,%20Thomas%20S%20-%20The%20essential%20tension.pdf>. 27.5.2016
- Kummala, Petteri. 2012. Ympäristöestetiikka. Portti filosofiaan. *Filosofia.fi*. (Eurooppalaisen filosofian seura ry.). 30.3.2012. <http://filosofia.fi/node/6164>. 23.1.2016
- Kulttuurikesä 2010. Albert Edelfelt 1854–1905. Porvoon kulttuurikesä 2010 – Edelfeltin jalanjäljillä. *Kultursommaren i Borgå 2010 – i Edelfelts fotspår*. http://www.porvoo.fi/library/files/571dd9e1ed6b9713e4000e1c/a_edelfeltin_jalanj_ljill_fi_sv.pdf. 2.6.2016
- Krötzel, Christian. 2005. Miekan vai saaman voimalla. ELEKTRA, sähköinen artikkeli julkaisusta Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja (882). <http://urn.fi/URN:NBN:FI:ELE-1282177>. 6.11.2012
- Kärki, Maija. 2007. ”Mitättömän tuntuiset maanalaiset kaivaukset” Arkeologian, museologian ja matkailututkimuksen näkökulmia arkeologisiin keskiaikamuseoihin. Muuttuva matkailu - tietoa matkailusta ja matkailuelinkeinosta 1/2007. Sivut 54–64. http://epublications.uef.fi/pub/urn_nbn_fi_uef-20100046/urn_nbn_fi_uef-20100046.pdf. 25.11.2015
- Käyhkö, Niina. 2007. Maiseman muutosten tutkiminen paikkatietomenetelmien ja kartografian avulla (Landscape change analysis with GIS and cartography). *Terra* 119: 2, 83–92. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:ELE-1334516>. 12.4.2015
- Laki 1347. Maunu Eerikinpojan kaupunginlaki: Kuninkaankaaren ensimmäiset seitsemän artiklaa. <http://www.jyu.fi/gammalsvenska/tekst/mest.htm>. 12.8.2012
- Laki 1442. Kuningas Kristofferin maanlaki. 1442. Herra Martin suomeksi kääntämänä. <http://agricola.utu.fi/hist/kktk/lait/kris/>. 12.8.2012
- Laki 1734. Ruotsin valtakunnan vuoden 1734 laki. <http://agricola.utu.fi/julkaisut/julkaisusarja/kktk/lait/1734/index.html>. 12.8.2012
- Laki 1734. Rakennus Caari. Rakennus Caari 1–9. <http://agricola.utu.fi/julkaisut/julkaisusarja/kktk/lait/1734/175909.html>. 12.8.2012
- Laki 1734. Rakennus Caari XX. Rakennus Caari 17–24.

- <http://agricola.utu.fi/julkaisut/julkaisusarja/kkkt/lait/1734/175911.html>. 12.8.2012
- Laki rakennusperinnön suojelemisesta (498/2010). <http://www.finlex.fi/>. 14.5.2015
- Lavento, Mika. 2004. Maannos, maaperä ja niiden tutkimuksen menetelmät; arkeologin näkökulma. Julkaisussa Pesonen, Petro & Raike, Eeva (toim.): Arkeologipäivät 2003. Luonnontieteelliset menetelmät ja GIS arkeologiassa. Oy Kotkan Kirjapaino Ab, Hamina. Sivut 56–60. http://www.sarks.fi/ap/ap2003/ap2003_08_lavento.pdf. 26.5.2016
- Lepistö, Tuomas. 2014. Fenomenologian kahdet kasvot. Käsitehistoriallinen katsaus Edmund Husserlin ja Martin Heideggerin fenomenologian muotoiluihin. Paatos, filosofinen kulttuuri-lehti 1/2014. <http://jarjestot.uta.fi/aatos/paatos/2014-01/fenomeno.html>. 16.10.2016
- Liber Census Daniæ. Johan Fredriksson, KTH – Kungliga Tekniska Högskolan. http://www.e.kth.se/~eskil/finlandssegling/kung_valdemar.html. 12.8.2012
- Linden, Marc Vander & Roberts, Benjamin W. 2011. Chapter 2. A Tale of Two Countries. Contrasting Archaeological Culture History in British and French Archaeology. Julkaisussa Linden, Marc Vander & Roberts, Benjamin W. (toim.): Investigating Archaeological Cultures: Material Culture, Variability, and Transmission. Springer Science & Business Media, LLC. http://www.academia.edu/749220/A_Tale_of_Two_Countries_Contrasting_Archaeological_Culture_History_in_British_and_French_Archaeology. 21.5.2016.
- Linkola, Hannu. 2013. "Niin todenmukainen kuin mahdollista": Maisemavalokuva suomalaisessa maantieteessä 1920-luvulta 1960-luvulle. Department of Geosciences and Geography A22. <http://ethesis.helsinki.fi/>. 26.2.2104
- Luonnonsuojelulaki. (1096/1996). <http://www.finlex.fi/>. 20.10.2012
- Luonnonsuojeluasetus. (160/1997). <http://www.finlex.fi/>. 20.10.2012
- Maankäyttö ja rakennuslaki. (132/1999). <http://www.finlex.fi/>. 20.10.2012
- Kansalaisen karttapaikka. Maanmittauslaitos. <http://kansalaisen.karttapaikka.fi/kartanhaku/osoitehaku.html?lang>. 12.5.2012
- Kalmari, Verna. 2016. Raasepori Junkarsborg. Raportti vedenalaistarkastuksesta Museoviraston arkistossa. <http://kulttuuriymparisto.nba.fi/netsovellus/rekisteriportaali/portti/default.aspx>. 25.5.2016.
- Maaranen, Päivi. 2004. Hengellisen ja maallisen vallan manifestoitumisesta keskiajan maisemassa. ennen ja nyt – historian tietosanomien 4, 2004. <http://www.ennenjanyt.net/4-04/maaranen.html>. 12.5.2012
- Maaranen, Päivi. 2005a. Phases of the Finnish rural landscape from the Stone Age to the present time from point of view of landscape development and strategies of livelihood. Julkaisematon posteriseminaarissa Thinking Through the Environment. VIII Turku Methodological Conference, VI Nordic Environmental History Conference. 15–17 September 2005, Turku/Åbo, Finland. http://www.tte2005.utu.fi/abstracts/poster_abstracts.pdf. 30.9.2005
- Maaranen, Päivi. 2010c. Moniarvoinen maisema. Esitelmäkallvot Raaseporiopistossa 31.8.1014 pidetystä esitelmästä tilaisuudessa Puustoisten perinneympäristöjen monimuotoisuuden ja monikäytön turvaaminen -maastoseminaari 31.8–1.9.2010. <http://www.syke.fi/download/noname/%7BDA8EDB84-61D2-4F5B-A2DB-C997178A0689%7D/35530>. 20.10.2014
- Maaranen, Päivi & Kirkinen, Tuija (toim.). 2013. Muinaisjäännösten merkittävyyden arviointi - työseminaari 9–10.4.2013. Museovirasto & Helsingin yliopisto. <http://hdl.handle.net/10138/42375>. 12.6.2016

- Maaranen, Päivi. 2016b. Ajatuksia arkeologisoitumisesta: tapausesimerkkinä metallintuotantoon liittyvät arkeologiset kohteet. Julkaisussa Häkälä, Piritta (toim.): Arkeologipäivät 2015, Teollisuusperintö & teknologiat ja niiden tutkimus. <http://www.sarks.fi/ap/ap-julkaisu.html>. 12.6.2016
- Maaseutumaisemat. 2016. Maaseutumaisemat. Arvokkaiden maisema-alueiden inventointi. <http://www.maaseutumaisemat.fi/>. 22.3.2016
- Magnus 1539a. Olaus Magnus, Pohjois-Eurooppa, 1539. 14 carta marina Heikki Rantatupa, Historialliset kartat, www.vanhakartta.fi, Jyväskylän yliopiston julkaisuarkisto. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:jyu-201009172629>. 12.8.2012
- Magnus 1539b. Sea Monsters. Interactive map. Olaus Magnus, 1539, Carta Marina, National Geographic, 2005. <http://www7.nationalgeographic.com/ngm/0512/feature3/zoomify/index.html>. 11.11.2006
- MAPIO. 2010. Inventointiohje. Valtakunnallisesti arvokkaiden maisema-alueiden päivitysinventoinnit. Maaseudun kulttuurimaisemat ja maisemanähtävyydet. Ympäristöministeriö, MAPIO-työryhmä, 10/2010. http://www.maaseutumaisemat.fi/wp-content/uploads/2011/09/inventointiohje_fi_300910.pdf. 10.9.2012
- Marjanen, Jani. 2013. Den ekonomiska patriotismens uppgång och fall. Finska hushållningssällskapet i europeiskt, svensk och finsk kontext 1720–1840. Akademisk avhandling. Helsingfors universitet, humanistiska fakulteten. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-10-9560-3>. 15.10.2016.
- Metsäläki. (1093/1996) <http://www.finlex.fi/>. 20.10.2012
- Miettinen, Reijo & Tuunainen, Juha. 2010. Perus- ja soveltava tutkimus tiedepolitiikan luokittelukategorioina ja retorisisina resursseina. Tiedepolitiikka 3/2010, 7–16. <http://www.etiikanpaiva.fi/sites/etiikanpaiva.fi/files/TP%203%2010%20Miettinen%20Tuunainen.pdf>. 16.9.2016.
- Moore, Adam, M. 2004. Values, Objectivity, and Relativism. The Journal of Value Inquiry 38: 75–90. <https://www.nyu.edu/projects/nissenbaum/papers/values.%20objectivity.%20and%20relationalism.pdf>. 27.5.2016
- Muhonen, Timo. 2010. Kiven hoavat kiukualle, rauan hoavat rauniolle: parannustaikus kivi-raunion historiassa. *Muinaistutkija* 3, 19–37. http://www.sarks.fi/mt/pdf/2010_3.pdf. 20.10.2014.
- Muinaismuistolaki. (295/1963). <http://www.finlex.fi/>. 20.10.2012
- Muinaisjäännösrekisteri. Museovirasto. Kulttuuriympäristön rekisteriportaali. <http://kulttuuriymparisto.nba.fi/netsovellus/rekisteriportaali/portti/default.aspx>. 18.9.2011
- Muinaisjäännösten hoitorekisteri. Museovirasto. Kulttuuriympäristön rekisteriportaali. <http://kulttuuriymparisto.nba.fi/netsovellus/rekisteriportaali/portti/default.aspx>. 31.12.2010
- Museovirasto. 2013a. Suomen arkeologisten kenttätöiden laatuohjeet. <http://www.nba.fi/fi/File/1875/kenttatoiden-laatuohjeet.pdf>. 1.4.2013
- Museovirasto. 2013b. Tietotuoteseloste, Museoviraston suojeluaaineisto 7.6.2013. <http://www.nba.fi/fi/File/1943/suunnittelijan-paikkatietoaineiston-tietotuotemaar.pdf>. 12.5.2016
- Museovirasto. 2014. Suomen arkeologisten kenttätöiden laatuohjeet. <http://www.nba.fi/fi/File/2210/laatuohje.pdf>. 24.4.2014
- Museovirasto. 2015a. Maaseudun historiallisten asuinpaikkojen inventointi. Ohje 2015 (5.5.2015). <http://www.nba.fi/fi/File/2722/maaseudun-hist-asuinpaikkojen-inventointi-ohje.pdf>. 25.3.2016.

- Museovirasto. 2015b. Ensimmäisen maailmansodan aikaiset maalinnoitteet. Ohje 3.12.2015. <http://www.nba.fi/fi/File/2779/ensimmaisen-maailmansodan-linnoitteet-ohje-2015.pdf>. 25.3.2016
- Museovirasto 2015c. Museoviraston yt-neuvottelut päättyivät: 29 menettää työpaikkansa, toimintoja karsitaan ja museoiden aukioloaikoja supistetaan. Tiedote 4.12.2015. <http://www.nba.fi/fi/ajankohtaista/tiedotearkisto?Article=6097>. 12.12.2015
- Museovirasto 2016. Suomen arkeologisten kenttätöiden laatuohjeet. <http://www.nba.fi/fi/File/2905/laatuohje-2016.pdf>. 2.4.2016
- Mussaari, Maija. 2006. Polku mansikkapaikoille. Polku mansikkapaikoille -hanke. Länsi-Suomen ympäristökeskus. <http://www.ymparisto.fi/download.asp?contentid=47519&lan=fi>. 15.9.2012
- MTT/Tourunen. 2011. Nakkilan löytö paljastui muinaisnaudan luuksi. Maa- ja elintarviketalouden tutkimuskeskus, Auli Tourunen. 28.11.2011 <https://portal.mtt.fi/portal/page/portal/mtt/mtt/ajankohtaista/Uutisarkisto/2011/Nakkilan%201%C3%B6yt%C3%B6%20paljastui%20muinaisnaudan%20luuksi>. 20.10.2012
- MTT/Kantanen. 2012. Suomessa on hyödynnetty kotieläimiä jo kivikaudella. Maa- ja elintarviketalouden tutkimuskeskus, Juha Kantanen. 22.5.2012. <http://mttelo.mtt.fi/suomessa-on-hyodynnetty-kotielaimia-jo-kivikaudella>. 20.10.2012
- Mökkönen, Teemu. 2008. Arkeologia, historialliset kartat ja paikkatieto. Lisensiaatintutkielma. Helsingin yliopisto, Kulttuurien tutkimuksen laitos, Arkeologian oppiaine. <http://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/50446/arkeolog.pdf?sequence=2>. 27.1.2014
- Niemi, Jussi & Liesivaara, Petri & Lehtonen, Heikki & Huan-Niemi, Ellen & Kettunen, Lauri & Kässi, Pellervo & Toikkanen, Heini. 2014. EU:n maatalouspolitiikka vuosina 2014–2020 ja Suomen maatalous. MTT, Raportti 130. <http://www.mtt.fi/mttraportti/pdf/mttraportti130.pdf>. 24.10.2014
- Nurmio, Harri. 2000. Luonnon itseisarvon ja välinearvon dilemma. niin&näin 3/2000, 18-26. <http://www.netn.fi/sites/www.netn.fi/files/netn003-05.pdf>. 18.10.2016
- Obata, Hiroki & Manabe, Aya & Nakamura, Naoko & Onishi, Tomokazu & Senba, Yasako. 2011. A New Light on the Evolution and Propagation of Prehistoric Grain Pests: The World's Oldest Maize Weevils Found in Jomon Potteries, Japan. PLoS/ONE 6(3):e14785. March, 29.3.2011. <http://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0014785>. 18.11.2016
- Oesch, Erna. 1996. Hermeneutiikka – tietoteoriaa vai ymmärtämisen ontologiaa. niin & näin 2/96, 14–17. <http://netn.fi/sites/www.netn.fi/files/netn962-05.pdf>. 5.12.2015
- Oesch, Erna. 2013. Dilthey, Wilhelm. Portti filosofiaan. Filosofia.fi. (Eurooppalaisen filosofian seura ry.). Muokattu 12.9.2014. <http://filosofia.fi/node/6444>. 5.12.2015
- Oikarinen, Teija. 2015. Arkeologia digitaalisen aikakauden kynnyksellä. Acta Universitatis Ouluensis B Humaniora 132. <http://jultika.oulu.fi/files/isbn9789526209746.pdf>. 25.5.2016
- Ollitervo, Sakari. 2003. Vaikutusten historia. Kokemus ja kysymys Hans-Georg Gadamerin filosofiaassa. Julkaisussa Ollitervo, Sakari & Parikka, Jussi & Väntsi, Timo (toim.): Kohtaamisia ajassa. Kulttuurihistoria ja tulkinnan teoria. Cultural History – Kulttuurihistoria 3, 33–57. https://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/118582/Kohtaamisia_ajassa.pdf?sequence=2. 16.10.2016
- Pakkanen, Tuula & Raatikainen, Katja & Mussaari, Maija. 2015. Yksityisten suojelalueiden perinnebiotooppien pinta-alaselvitys 2013. Metsähallituksen luonnonsuojelujulkaisuja. Sarja A 215. <http://julkaisut.metsa.fi/assets/pdf/lp/Asarja/a215.pdf>. 14.4.2015

- Pakkasvirta, Jussi & Pirttijärvi, Jouni. 2003. 3. Määritelmiä: Moni- ja poikkitieteisyys sekä tieteidenvälisyys. Verkkojulkaisussa Monitiede vai monta tiedettä? Näkökulmia poikkitieteiseen kulttuuri-, yhteiskunta- ja aluetutkimukseen. <http://www.helsinki.fi/aluejakulttuurintutkimus/tutkimus/monitieteisyys/03maaritelmia.html>. 12.4.2015
- Panagiotakopulu, Eva & Buckland, Paul C. & Day, Peter M. & Sarpaki, Anaya A. & Dourmas, C. 1995. Natural Insecticides and Insect Repellents in Antiquity: A Review of the Evidence. *Journal of Archaeological Science* (1995) 22, 705–710. <http://www.eeo.ed.ac.uk/global-change/group5b/QuatEnt/Panagiotakopuluetal1995.pdf>. 18.11.2016
- Prenzlau-Enander, Gabriele. 2003. King Valdemar’s Sailing Route – the Oldest Sailing Route in the Baltic Sea Region. Julkaisussa Litwin, Jerzy (toim.): *Baltic Sea Identity Common Sea – Common Culture? 1st Cultural Heritage Forum*. Puola, Gdansk. Sivut 177–182. <http://www.baltic-heritage.net/export/sites/default/reports/1st-cultural-heritage-forum.pdf>. 16.4.2015
- Pykälä, Juha. 2007. Ketojen uhanalainen lajisto ja optimaalinen hoito. Loppuraportti. Dnro 815/64/2002(MMM). http://www.mmm.fi/attachments/5uUEy4VtL/5uUEFtscp/Files/CurrentFile/Ketojen_uhanalainen_lajisto.doc. 10.12.2009
- Raatikainen, Kaisa J. & Raatikainen, Katja. 2014. Valtion maiden perinnebiotooppien pinta-alaselvitys. Raportti (asianumero 6742/2014/04.01). Metsähallitus. Luontopalvelut, Etelä-Suomi 17.12.2014. http://users.jyu.fi/~kajoraat/Publications/Raatikainen_Raatikainen_2014.pdf. 14.4.2015
- Rainio, Riitta. 2010. Suomen rautakautiset kulkuset, kellot ja kelloriipukset. Äänimaisen arkeologiaa. Suomen musiikkikirjastoyhdistys ry, Helsinki. <http://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/19420/suomenrau.pdf?...2>. 6.3.2013
- Rantanen, Janne. 2011. Muuttuva funktio, muuttuva konteksti – Turun ilmatorjuntapatterit ennen ja nyt. *Kuriositeettikabi.net* 3/2011. <http://www.kuriositeettikabi.net>. 25.11.2015
- Ripollés, Pablo & Marco-Pallarés, Josep & Hielscher, Ulrike & Mestres-Missé, Anna & Tempelmann, Claus & Heinze, Hans-Jochen & Rodríguez-Fornells, Antoni & Noesselt, Toemme. 2014. The Role of Reward in Word Learning and Its Implications for Language Acquisition. *Current Biology*, Volume 24, Issue 21, 2606–2611. <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S096098221401207X>. 30.10.2016
- Reinikainen, Martina. 2009. Loppuraportti. Työllistävää luonnonhoitoa Länsi-Uudellamaalla -projekti 1.3.2006–28.2.2009. http://www.sll.fi/uusimaa/toiminta/projektit/loppuraportti_2009. 20.10.2012
- Reynolds, Peter J. 1992. Crop Yields of the Prehistoric Cereal Types Emmer and Spelt: The Worst Option. *Prehistoire de l' Agriculture Nouvelles Approches Experimentales et Ethnographiques*. Monographie du CRA, no. 6. CNRS. <http://www.butser.org.uk/ce-real%20yields.pdf>. 24.2.2014
- Ricœur, Paul. 2002. Eksistenssi ja hermeneutiikka. *niin&näin*, 2, 2002, 92–99. <https://www.netn.fi/sites/www.netn.fi/files/netn023-26.pdf>. 5.12.2015
- Rubin, Anita. 2004. Monitieteisyys, poikkitieteellisyys, tieteidenvälisyys. Topi, Tulevaisuuden tutkimuksen oppimateriaali. http://www.tulevaisuus.fi/topi/topi_vanha/kokohakemistosivut/komonitieteisyys.htm. 12.4.2015
- Ruohonen, Juha. 2013. Kirkollisen kulttuurin alkulähteillä. Kaarinen Ravattulan varhaiskeskiaikainen kirkko ja kirkkomaa. *Historiallinen aikakauskirja* 4/2013, 433–440. https://www.academia.edu/8321141/Kirkollisen_kulttuurin_alkul%C3%A4hteill%C3%A4_Kaarinan_Ravattulan_varhaiskeskiaikainen_kirkko_ja_kirkkomaa. 25.10.2014

- Saaranen-Kauppinen, Anita & Puusniekka, Anna. 2009. Menetelmäopetuksen tietovaranto. Kvali-MOTV. Kvalitatiivisten menetelmien verkko-oppikirja. Yhteiskuntatieteellisen tietoarkiston julkaisuja. Tampereen yliopisto. http://www.fsd.uta.fi/fi/julkaisut/motv_pdf/Kvali-MOTV.pdf. 23.1.2016
- Saarento, Paula. 2010. Maisemahistoriakartta. Kuukauden esine, syyskuu 2010. <http://www.turun-museokeskus.fi/public/download.aspx?ID=113799&GUID=%7B2D254731-8588-4528-8273-84E71ED35E60%7D>. 27.1.2014
- Santikko, Maija. 2008. Suomen ensimmäinen kulttuuriperinnön professori. Haastattelussa Outi-Tuomi-Nikula. Elore, vlo. 16–1/2009. http://www.elore.fi/arkisto/1_09/art_santikko_1_09.pdf. 12.12.2015
- Sintonen, Matti 1999. Ihminen, tiede, luonto - maailmankuva ja maailmankatsomus. Tieteessä tapahtuu 8/1999, 5–9. <http://www.tieteessatapahtuu.fi/998/sintonen.htm>. 30.10.2016
- Sintonen, Matti. 2000. Käyttäytyminen: geenit vai ympäristö? – Keenit kohdalleen! Tieteessä tapahtuu 2/2000, 29–32. <http://www.tieteessatapahtuu.fi/002/sintonen.htm>. 30.10.2016
- Schedel 1493. Hartmann Schedel. Eurooppa, yleiskartta. 5 schedel 1493.jpg. Heikki Rantatupa, Historialliset kartat, www.vanhakartta.fi, Jyväskylän yliopiston julkaisuarkisto. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:jyu-201009172623>. 12.9.2016.
- Schulman, Anna & Luoto, Miska. 2006. Käsite ”High Nature Value (HNV) farmland” ja luontoarvoiltaan arvokkaiden maatalousalueiden identifiointi Suomessa. Suomen ympäristökeskus, Tutkimusosasto, Luonnon monimuotoisuuden tutkimusohjelma. http://www.mmm.fi/attachments/mmm/julkaisut/muutjulkaisut/5gKZU2Rcu/julkaisu_luontoarvoiltaan_arvokkaiden_maatalousalueiden_identifiointi_suomessa.pdf. 27.4.2010
- Schwartz, Shalom H. 1992. Universals in the content and structure of values: theoretical advances and empirical tests in 20 countries. *Advances in Experimental Social Psychology*, Vol. 25, 1–65. <http://kodu.ut.ee/~cect/teoreetiline%20seminar%2023.04.2013/Schwartz%201992.pdf>. 27.5.2016
- Schwartz, Shalom, H. 2012. An Overview of the Schwartz Theory of Basic Values. *Online Readings in Psychology and Culture*, 2 (1). Article 11. <http://dx.doi.org/10.9707/2307-0919.1116>. 27.5.2016
- Siitonen, Mikko & Alanen, Aulikki & Väänänen, Maaret. 2011. 4. Lehtojen luonnonhoito. Julkaisussa Similä, Maaret & Junninen, Kaisa (toim.): Metsien ennallistamisen ja luonnonhoidon opas. Metsähallituksen luonnonsuojelujulkaisuja, Sarja B 157. Sivut 83–113. <http://julkaisut.metsa.fi/assets/pdf/lp/Bsarja/b157.pdf>. 20.10.2014
- Similä, Maaret. 2007. Luonnonsuojelun alueiden ennallistaminen. Tietopaketti Metsähallituksen opaille. Metsä-Life, Metsähallitus, luonnonsuojelu. http://ec.europa.eu/environment/life/project/Projects/index.cfm?fuseaction=home.showFile&rep=file&fil=Boreal_Forests_Guide_FIN.pdf. 20.10.2010
- SLL 2012. Maisemanhoitohanke. Uhanalaisten lajien ja luontotyyppien hoitohanke (ULLA) 2009–2014. Suomen luonnonsuojeluliitto, Uudenmaan piiri ry. <http://www.sll.fi/uusimaa/toiminta/projektit/maisemanhoitohanke>. 20.10.2012
- SLL 2014. Uhanalaisten lajien ja luontotyyppien hoitohanke ULLA. 1.3.2009–28.2.2014. Suomen luonnonsuojeluliitto, Uudenmaan piiri ry. <http://www.sll.fi/uusimaa/toiminta/maisemanhoitohanke/ulla-hankkeen-loppuraportti-1>. 20.10.2014
- Suomen Akatemia. 2009. Tutkimusalaluokituksen kehittäminen. Työryhmän raportti. http://www.euraxess.fi/Tiedostot/Tiedostot/Liitetiedostot/Tutkimusalaluokitusraportti_2009.pdf. 18.10.2016.

- Tallavaara, Miikka. 2015. Humans under climate forcing: How climate change shaped hunter-gatherer population dynamics in Europe 30,000–4000 years ago. Academic dissertation. Department of philosophy, history, culture and art studies. University of Helsinki, Finland. <https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/158413/humansun.pdf?sequence=1>. 15.9.2016
- Tieteen termipankki. 2016a. kiinteä muinaisjäännös/muinaisjäännös. Tieteen termipankki 13.10.2016: Arkeologia: kiinteä muinaisjäännös. [http://www.tieteentermipankki.fi/wiki/Arkeologia:kiinteä muinaisjäännös](http://www.tieteentermipankki.fi/wiki/Arkeologia:kiinteä_muinaisjäännös). 13.10.2016
- Tieteen termipankki. 2016b. intentionaalisuus/suuntautuneisuus. Tieteen termipankki 16.10.2016: Filosofia:intentionaalisuus. <http://www.tieteentermipankki.fi/wiki/Filosofia:intentionaalisuus>. 16.10.2016
- Tieto-Sanomat. 1776a. N:o 1. Suomenkieliset Tieto-Sanomat Tammi-Kuusa Wuonna 1776. <http://agricola.utu.fi/hist/kktk/tietosanomat/STS-1.html>. 7.8.2012
- Tieto-Sanomat. 1776b. N:o 2. Suomenkieliset Tieto-Sanomat Tammi-Kuusa Wuonna 1776. <http://agricola.utu.fi/hist/kktk/tietosanomat/STS-2.html>. 7.8.2012
- Tieto-Sanomat. 1776c. N:o 3. Suomenkieliset Tieto-Sanomat Helmi-Kuusa Wuonna 1776. <http://agricola.utu.fi/hist/kktk/tietosanomat/STS-3html>. 7.8.2012
- Tieto-Sanomat. 1776d. N:o 4 Suomenkieliset Tieto-Sanomat Helmi-Kuusa Wuonna 1776. <http://agricola.utu.fi/hist/kktk/tietosanomat/STS-4html>. 7.8.2012
- Tieto-Sanomat. 1776e. N:o 5. Suomenkieliset Tieto-Sanomat Maalis-Kuusa Wuonna 1776. <http://agricola.utu.fi/hist/kktk/tietosanomat/STS-5html>. 7.8.2012
- Tieto-Sanomat. 1776f. N:o 6. Suomenkieliset Tieto-Sanomat Maalis-Kuusa Wuonna 1776. <http://agricola.utu.fi/hist/kktk/tietosanomat/STS-6html>. 7.8.2012
- Tieto-Sanomat. 1776g. N:o 13. Suomenkieliset Tieto-Sanomat Maalis-Kuusa Wuonna 1776. <http://agricola.utu.fi/hist/kktk/tietosanomat/STS-13html>. 7.8.2012
- Tontti, Jarkko. 2002. Tietämisestä olemiseen. niin&näin 3/2002. <http://www.jarkko-tontti.net/blog/esseita-ja-arvostelua/sinne-ja-takaisin-hermeneuttisen-filosofian-seikkailut-1900-luvulla-niin-nain-32002>. 16.10.2016
- Torvinen, Hanna. 2011. Muistojen värittämät maisemat. Humanistisen maantieteen näkemyksiä aistiin, muistojen ja paikkojen merkityksistä. HYBRIS esseistis-asiallinen tiedelehti 3/2011 menetys. <http://hybrislehti.net/hybris-32011/muistojen-v%C3%A4ritt%C3%A4m%C3%A4t-maisemat>. 12.4.2015
- Tscharntke, Teja & Klein, Alexandra M. & Kruess, Andreas & Steffan-Dewenter, Ingolf & Thies, Carsen. 2005. Landscape perspectives on agricultural intensification and biodiversity – ecosystem service management. Ecology Letters Volume 8, Issue 8, 857–874. <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1461-0248.2005.00782.x/full>. 10.4.2015
- Ukkonen, Taina. 2003. Kertomisen voima. Elore 2/2003, 10. vuosikerta. http://www.elore.fi/arkisto/2_03/ukk203.html. 12.12.2015
- University of Chicago Library. 2010. Guide to the Robert Redfield Papers 1917–1958. <https://www.lib.uchicago.edu/e/scr/findingaids/view.php?eadid=ICU.SPCL.REDFIELDR>. 9.12.2015
- Vanhanen, Santeri & Koivisto, Satu. 2015. Pre-Roman Iron Age settlement continuity and cereal cultivation in coastal Finland as shown by multiproxy evidence at Bäljars 2 site in SW Finland. Journal of Archaeological Science: Reports 1 (2015). Sivut 38–52. <https://www.re->

- searchgate.net/publication/269397729 Pre-Roman Iron Age settlement continuity and cereal cultivation in coastal Finland as shown by multiproxy evidence at Baljars 2 site in SW Finland. 13.2.2016
- Vanhanen, Santeri & Pesonen, Petro. 2015. Wild plant gathering in Stone Age Finland. *Quaternary International* 2015. In press, Corrected Proof. Sivut 1–13. <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1040618215009957>. 13.2.2016
- VanPool, Christine S. & VanPool, Todd L. 1999. The Scientific Nature of Postprocessualism. *American Antiquity* 64(1), 1999, 33.53. <http://web.missouri.edu/~vanpoolc/pdfs/Scientific-NatureofPostprocessulism.pdf>. 21.5.2016
- Waenerberg, Annika. 2013. Kuinka pitkälle voi pelkistää? Visuaalinen analyysi taidehistorian laajentuneella kentällä. TAHITI 02-03/2013. <http://tahiti.fi/02-03-2013/tieteelliset-artikkelit/kuinka-pitkalle-voi-pelkistaa-visuaalinen-analyysi-taidehistorian-laajentuneella-kentalla/>. 23.1.2016
- Valtioneuvosto. 2009. Valtioneuvoston päätös valtakunnallisesti merkittävien rakennettujen kulttuuriympäristöjen 1993 inventoinnin korvaamisesta sen vuonna 2009 valmistuneella tarkistuksella valtakunnallisten alueidenkäyttö-tavoitteiden tarkoittamana inventointina. Annettu julkipanon jälkeen Helsingissä 22 päivänä joulukuuta 2009. <http://www.nba.fi/fi/File/900/valtioneuvoston-paatos-rky2009.pdf>. 27.5.2016
- Westerdahl, Christer. 1992. The maritime cultural landscape. *The International Journal of Nautical Archaeology* 21.1, 5–14. <http://www.sonoma.edu/users/p/purser/anth590/maritime%20westerdahl.pdf>. 22.4.2015
- Westerdahl, Christer. 2014. The Maritime Middle Ages Past, Present, and Future. Some Ideas from a Scandinavian Horizon. *European Journal of Archaeology* 17 (1) 2014, 120–138. <http://www.academia.edu/6353576/MaritimeMiddleAges>. 22.4.2015
- Widgren, Mats. 2001. Att gå sig in i landskap. Julkaisussa Elg, Margareta & Widgren, Mats (toim.): *Plats, landskap, karta: en vänatlas till Ulf Sporrang*. Kulturgeografiska institutionen, Stockholms Universitet. Stockholm. Sivut 48–49. http://www.academia.edu/16386019/Att_g%C3%A5_sig_in_i_landskap. 21.11.2015
- Widgren, Mats. 2004. Can landscapes be read? Chapter 28. Julkaisussa Palang, Hannes & Sooväli, Helen & Antrop, Marc & Setten, Gunhild (toim.): *European rural landscapes: persistence and change in a globalizing environment*. Kluwer Academic Publishers, 2004. Boston. Sivut 455–465. http://kodu.ut.ee/~cect/teoreetilised%20seminarid_2010/maastiku_uurimisr%C3%BChma_seminar/Widgren.pdf. 21.11.2015
- Witmore, Christopher, L. 2007. Symmetrical Archaeology: Excerpts of a Manifesto. *World Archaeology* Vol 39(4): 546–562. http://www.academia.edu/259922/Symmetrical_Archaeology_Excerpts_of_a_Manifesto. 21.5.2016
- Ziegler 1532. Jacob Ziegler, Pohjoismaat, 1532.10 ziegler 1532.jpg. Heikki Rantatupa, Historialliset kartat, www.vanhakartta.fi, Jyväskylän yliopiston julkaisuarkisto. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:juv-201009172626>. 12.8.2012
- Ympäristöministeriö. 2011. Ympäristön tilan seurannan strategia 2020. Ympäristöministeriön raportteja 23, 2011. <http://www.ymparisto.fi/download/noname/%7B4A092091-75FE-4090-B630-D24631212388%7D/32105>. 21.10.2014
- Young, Philip D. 1973. Purgatory and Utopia, A Mazahua Indian Village of Mexico. *American Anthropologist*, Volume 75, Issue 6, 1973, 1881–1884. <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1525/aa.1973.75.6.02a00820/pdf>. 9.12.2015

Zimmerman, Hans. 2002. Mittelalterliche Weltkarten. <http://12koerbe.de/henkaipan/mundus.htm>. 11.11.2006

Painetut karttalehdet:

Peruskartan pienennös 1:50 000, Maanmittaushallitus, Maanmittaushallituksen karttapaino, Helsinki. Karttalehdet: 2014:1 EKENÄS (1983).

Peruskartta 1:20 000, Maastokartasto, maanmittaushallitus, Helsinki. Karttalehdet: 2014 03 AI-JALA (1982), 2014 06 ORIJÄRVI (1989), 2014 07 SNAPPERTUNA (1989), 2014 08 KARIS (1989), 2014 09 SÄRKIÄ (1989), 2014 02 KIRKNIEMI (1989).

Suomen geologinen kartta 1: 100 000, Geologisen tutkimuslaitoksen julkaisema maaperäkartta. Maanmittaushallituksen kartografinen osasto, Maanmittaushallituksen karttapaino, Helsinki. Karttalehdet: 2011 HANKO (1980), 2014 TAMMISAARI (1975).

Topografinen kartta 1:50 000, Maanmittaushallitus, Karttakeskus, Helsinki. 2014 KARJAA (1992).

Topografinen kartta 1: 100 000, Maanmittaushallitus, Maanmittaushallituksen kivipaino, Helsinki. Karttalehdet: 2014 TAMMISAARI (1969).

Painetut lähteet ja kirjallisuus:

Aartolahti, Toive. 1982. Suomen luonnonmaisemien kehitys. *Terra* 94: 33–42.

Ahlman, Erik. 1967. *Arvojen ja välineiden maailma. Eettis-idealistinen maailmantarkastelukoel*. WSOY, Porvoo.

Ahokas, Hannu. 2010. Suomiviljija rukiin, kaskinauriin ja lantun geenikeskuksena. Julkaisussa Hirvilampi, Juha (toim.): *Varhainen viljely Suomessa*. Suomen maatalousmuseo Sarka, Loimaa. Kopijyvä, Jyväskylä. Sivut 82–131.

Alalammi, Pentti. 1982. Maatilatalouden edellytykset. Julkaisussa Alalammi, Pentti (toim.): *Maatilatalous. Suomen kartasto vihko* 231. Maanmittaushallitus, Suomen maantieteellinen seura. Sivut 2–3.

Alanen, Aulikki. 1997. Perinnemaisemat. Julkaisussa Luostarinen, Matti & Yli-Viikari, Anja (toim.): *Maaseudun kulttuurimaisemat. Rural Landscapes in Finland. Suomen ympäristö, alueiden käyttö* 87, 71–78.

Alanen, Timo & Kepsu, Saulo. 1989. Kuninkaan kartasto Suomesta 1776–1805. Konungens kartverk från Finland. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia* 505, Tampere.

Alasuutari, Pertti. 2011. *Laadullinen tutkimus 2.0*. Vastapaino, Tampere. Neljäs, uudistettu painos.

Alderman, Derek H. 2008. Place, Naming and the Interpretation of Cultural Landscapes. Julkaisussa Graham, Brian & Howard, Peter (toim.): *The Ashgate Research Companion to Heritage and Identity*. Ashgate, Surrey. MPG Books Ltd, Bodmin. Sivut 195–214.

Alenius, Teija. 2011. From Forest to a farmland. Palaeoenvironmental Reconstruction of the Colonization of Western Uusimaa. *ISKOS* 19, 87–116.

Alenius, Teija & Haggrén, Georg & Oinonen, Markku & Ojala, Antti & Pitkänen, Ritva-Liisa. 2014. The history of settlement on the coastal mainland in Southern Finland: Palaeoecological, archaeological, and etymological evidence from Lohjansaari Island, Western Uusimaa, Finland. *Journal of Archaeological Science* 47, 99–112.

- Allardt, Anders. 1925. *Borgå Sockens historia. Till freden i Nystad*. Söderströms & Co Förlags-aktiebolag. Mercators Tryckeri Aktiebolag.
- Alopaeus, Harry. 1996. Some Finds of Underwater Barriers in Sweden and Finland. *Castella Maris Baltici* II, 9–12.
- Altenberg, Karin. 2001. Marginal Life, Experiencing a Medieval Landscape in the Periphery. *Current Swedish Archaeology* Vol. 9, 93–113.
- Altenberg, Karin. 2003. Experiencing Landscapes. A Study of Space and Identity in Three Marginal Areas of Medieval Britain and Scandinavia. *Lund Studies in Medieval Archaeology*, Nr 31.
- Antell, Kurt. 1956. Tider till år 1700. *Pernå Socknens Historia* I. Frenckellska Tryckeri Aktiebolag. Sivut 27–543.
- Antin, Antero. 1997. *Luonnollisesti Artjärvi, pitäjäkirja*. Artjärven kunta, Artjärvi.
- Antrop, Marc. 2004. Landscape Change and the urbanization process in Europe. *Landscape and Urban Planning*, Volume 67, Issues 1–4, 9–26.
- Antrop, Marc. 2013. A brief history of landscape research. Julkaisussa Howard, Peter & Thompson, Ian & Waterton, Emma (toim.): *The Routledge Companion to Landscape Studies*. Routledge International Handbooks. Abingdon, Oxon. Sivut 12–22.
- Anttila, Toivo. A. 1936. Vehkalahten kirkko. Julkaisussa *Vehkalahti. 600-vuotisjuhlan muistojulkaisu 8–9.VIII.1936*. Maaseudun kirjapaino-osakeyhtiö, Hamina. Sivut 5–33.
- Aronsson, Kjell-Åke. 1995. Om bränning och finsk kolonisation i den nordliga barrskogen. Julkaisussa Larsson, Bo (toim.): *Svedjebruk och röjningsbränning i Norden – terminologi, datering, metoder. Skrifter om skogs- och lantbrukshistoria* 7, 157–166.
- Arntzen, Sven. 2005. Maan viljeleminen ja sen esteettinen arvostaminen – yhteensovittamattomat näkökulmat? Julkaisussa Sepänmaa, Yrjö & Heikkilä-Palo, Liisa (toim.): *Pellossa perihopeat*. Maahenki, Hämeenlinna. Sivut 62–70.
- Arvill, Robert. 1967. *Man and environment: Crisis and the Strategy of Choice*. Penguin Books, Hammondsworth.
- Keisarillinen asetus. 1883. Keisarillisen Majesteetin Armollinen Asetus muinaisaikaisten muistomerkkien rauhoittamisesta ja suojelemisesta (16/1883). *Suomen Suuriruhtinaanmaan Asetus-Kokous* 1883, no. 16.
- Ashmore, Wendy & Knapp, Bernard (toim.). 1999. *Archaeologies of Landscape. Contemporary Perspectives*. Blackwell, Oxford.
- Asplund, Henrik. 1997. Kemiön suurpitäjän esihistoria. Julkaisussa Suistoranta Kari & Asplund, Henrik (toim.): *Kemion suurpitäjän historia*. Sagalundin museon kuntayhtymä. Ekenäs Tryckeri Aktiebolag, Ekenäs. Sivut 213–282.
- Aston, Michael & Rowley, Trevor T. 1974. *Landscape Archaeology. An Introduction to Fieldwork Techniques on Post-Roman Landscapes*. David & Charles, Devon.
- Aston, Michael. 1999. *Interpreting the Landscape. Landscape Archaeology and Local History*. Routledge, London. Uusintapainos.
- Aura, Seppo & Horelli, Liisa & Korpela, Kalevi. 1997. *Ympäristöpsykologian perusteet*. WSOY, Porvoo.
- Austin, David & Thomas, Julian. 1990. The ‘proper study’ of medieval archaeology: a case study. Julkaisussa Austin, David & Alcock, Leslie (toim.): *From the Baltic Sea to the Black Sea. Studies in medieval archaeology*. Routledge, London. Cambridge University Press, Cambridge. Uusintapainos. Sivut 43–78.

- Backmann, Sigbritt & Ihrcke-Åberg, Ingalill. 2003. *Det gamla Kyrkslätt*. Utgiven av Kyrkslättss hembygdsförening r.f. Ekenäs Tryckeri Ab, Ekenäs.
- Baker, William L. 1989. A review of models of landscape change. *Landscape Ecology* vol 2. no. 2. Sivut 111–133.
- Basso, Keith H. 1996. Wisdom Sits in Places: Notes of a Western Apache Landscape. Julkaisussa Feld, Steven & Basso, Keith H. (toim.): *Senses of Place*. School of American Research Advanced Seminar Series. Santa Fe, New Mexico. Kolmas painos. Sivut 53–90.
- Barrett, John C. & Ko, Ilhong. 2009. A phenomenology of landscape. A crisis in British landscape archaeology? *Journal of Social Archaeology*, October 2009, vol. 9, 3, 275–294.
- Bennett, Andrew F. 1999. *Linkages in the Landscape. The Role of Corridors and Connectivity in Wildlife Conservation*. The IUCN Forest Conservation programme. IUCN, The World Conservation Union, Cambridge.
- Berleant, Arnold. 1997. *Living in the Landscape, Toward an Aesthetics of Environment*. University Press of Kansas, Lawrence KS.
- Bell, Susan S. & Fonsenca, Mark S. & Motten, Little B. 1997. Linking Restoration and Landscape Ecology. *Restoration Ecology* Vol. 5 No. 4, 318–323.
- Bellwood, Peter. 2005. *First Farmers. The Origins of Agricultural Societies*. Blackwell Publishers Ltd., Malden, Mass.
- Berinius Jörpeland, Lena & Qviström, Linda. 2013. Early modern Landscaping. *SKAS* 2013: 1–2, 26–37.
- Besbes, Khaled. 2011. *Rehabilitating Literary Theory. A Practical Guide for the Critical and Semiotic Analysis of Poetry and Drama*. Brown Walker Press, Boca Raton.
- Binford, Lewis. 1977. For Theory Building in Archaeology: Essays on Faunal Remains, Aquatic Resources, Spatial Analysis, and Systemic Modeling. *Studies in Archeology*. Academic Press, London.
- Birks, Hilary H. & Birks, H. J. B. & Kaland, Peter E. & Moe, Dagfinn (toim.). 1988. *The Cultural Landscape – Past, Present and Future*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Björn, Ismo. 2003. Muuttuva maalaismaisema. Julkaisussa Rasila, Viljo & Jutikkala, Eino & Mäkelä-Alitalo, Anneli (toim.): Suomen maatalouden historia 1. Perinteisen maatalouden aika. Esihistoriasta 1870-luvulle. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia* 914: 1, 598–619.
- Blom, T. 1965. *Geometrisk Charta Wppå Bårgo Stadh I Nyland, Bårgo Låhn oc Sochn belågen afmådt åhr 1696. Med tomtförteckning och inledning*. Helsingfors.
- Blomstedt, Yrjö. 1977. *Codes Aboensis* lakikirjansa. Julkaisussa Huitu, Marketta & Riska, Tove (toim.): *Codex Aboensis. Turun käsikirjoitus, Kommentaarit ja suomennokset*. Koneen Säätiö, Helsinki. Sivut 17–32.
- Bläuer, Auli. 2015. Voita, villa ja vetoeläimiä, Karjan ja karjanhoidon varhainen historia Suomessa. *Karhunhammas* 17.
- Bolz, Norbert W. 1992. *Philosophie nach ihrem Ende*. Boer, München.
- Bonnier, Ann, Catherine. 2015. Örberga kyrka i maktens landskap. Julkaisussa Sporrang, Ulf (toim.): Kyrkan i landskapet. *Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien Handlingar, Historiska Serien* 30, 45–76.
- von Bonsdorff, Pauline. 2002. Maisema elintilana: kulttuuri, luonto ja estetiikka. Julkaisussa Pitkä-ranta, Inkeri & Rahikainen, Esko (toim.): *Suomalainen maisema: maisemantutkimuksen näkökulmia = Det finländska landskapet: olika synvinklar inom landskapsforskningen = The*

- Finnish landscape: perspectives on landscape research*. Helsingin yliopiston kirjasto, Kansalliskirjasto, Helsinki. Sivut 92–96.
- von Bonsdorff, Pauline. 2007. Maisema toiminnan ja kuvittelun tilana. Julkaisussa Sepänmaa, Yrjö & Heikkilä-Palo, Liisa & Kaukio, Virpi (toim.): *Maiseman kanssa kasvokkain*. Maa-henki Oy, Helsinki. Sivut 33–49.
- Borg, Pekka. 1983. *Luonnon- ja maisemanhoidon opas*. WSOY, Porvoo.
- Borg, G. Ch. & Jonsson, L. & Lagerlöf, A. & Mattsson, E. & Ullén, I & Werner, G. 1995. Nedbrytning av arkeologisk material i jord. Målsättning och bakgrund. *Riksantikvarie-ämbetet och Statens Historiska museer Rapport, RIK 9*.
- von Born, Elsa. 1949. *Pernåboken*. Söderströms & C:o förlagsaktiebolag. Mercators tryckeri, Helsingfors.
- Bradley, Richard. 2000. *An Archaeology of Natural Places*. Routledge, London.
- Bradshaw, Michael & Weaver, Ruth. 1993. *Physical Geography. An Introduction to Earth Environments*. IE International Edition. Mosby, St Louis.
- Bradshaw, Michael. 2002. *A world regional geography – the new global order*. Brown & Benchmark, Madison WI. Toinen, päivitetty painos.
- Braudel, Fernand. 1976. *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*. Volume 1. Harper Colophon Books, Harper & Row Publishers, New York. Julkaistu alunperin ranskaksi 1949.
- Bray, Warwick & Trump, David. 1982. *The Penguin Dictionary of Archaeology*. Penguin Books, Aylesbury. Toinen painos.
- Brenner, Alf. 1936a. Förvaltning. *Ingå Fagervik Deggerby I. En västnyländsk bygdekrönika*. Ekenäs Tryckeri Aktiebolag. Ekenäs. Sivut 116–192.
- Brenner, Alf. 1936b. Namnet Ingå. *Ingå Fagervik Deggerby I. En Västnyländs Bygdekrönika*. Ekenäs Tryckeri Aktiebolag. Ekenäs. Sivut 37–39.
- Brenner, Alf. 1936c. Prästerskapet. *Ingå Fagervik Deggerby I. En Västnyländs Bygdekrönika*. Ekenäs Tryckeri Aktiebolag. Ekenäs. Sivut 74–115.
- Brenner, Alf. 1953. *Sjundeå sockens historia I*. Hangö tryckeriaktiebolag, Hangö.
- Broberg, Anders. 1990. Bönder och samhälle i statsbildningstid. En bebyggelsearkeologisk studie av agrarsamhälle i Norra Roden 700–1350. Rapporter från Barknåre-projekt III. *Upplands fornminnesföreningens tidskrift 52*.
- Buchli, Victor. 2002. *A Material Culture Reader*. Berg, Oxford.
- Bürgi, Matthias & Hersperger, Anna M. & Schneeberger, Nina. 2004. Driving forces of landscape change – current and new directions. *Landscape Ecology* 19, 857–868.
- Bäärnhelm, Mauritz. 1995. Vad lagboken berättar. Widgren, Mats (toim.): *Åganderätten i lantbrukets historia. Skrifter om skogs- och lantbrukshistoria* 8, 17–36.
- Carlsson, Dan. 1986. Kontinuitet och förändring. Gotlandsgården under förhistorisk tid och medeltid. *YMER '86, Årgång 106*, 27–36.
- Carpelan, Christian. 1999a. On the Postglacial Colonisation of Eastern Fennoscandia. Julkaisussa Huurre, Matti (toim.): *Dig it all. Papers dedicated to Ari Siiriäinen*. The Finnish Antiquarian Society, The Archaeological Society of Finland, Helsinki. Sivut 151–172.
- Carpelan, Christian. 1999b. Käännekohtia Suomen esihistoriassa aikavälillä 5100...1000 eKr. Julkaisussa Fogelberg, Paul (toim.): *Pohjan poluilla. Suomalaisten juuret nykytutkimuksen mukaan. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk* 153, 249–280.

- Carpelan, Christian. 2009. Absoluuttinen ja suhteellinen ajoittaminen. Julkaisussa Halinen, Petri & Immonen, Visa & Lavento, Mika & Mikkola, Terhi & Siiriäinen, Ari & Uino, Pirjo (toim.): *Johdatus arkeologiaan*. Gaudeamus, Helsinki. Toinen painos. Sivut 251–260.
- Casey, Edward S. 1996. How to get from space to place in a fairly short stretch of time: phenomenological prolegomena. Julkaisussa Feld, Steven & Basso, Keith. H. (toim.): *Senses of Place*. School of American Research Advanced Seminar Series. Santa Fe, New Mexico. Kolmas painos. Sivut 13–52.
- Casey, Edward S. 2010. *Place in Landscape Archaeology*. Julkaisussa David, Bruno & Thomas, Julian (toim.): *Handbook of Landscape Archaeology*. Research Handbooks in Archaeology, World Archaeological Congress, Left Coast Press, Inc. Ensimmäinen pehmeäkantinen painos 2010. Sivut 44–50.
- Champion, Timothy. 1991. Theoretical archaeology in Britain. Julkaisussa Hodder, Ian (toim.): *Archaeological theory in Europe. The last 3 decades*. Routledge, London. Sivut 129–160.
- Chapman, John. 2010. Object Fragmentation and Past Landscapes. Julkaisussa David, Bruno & Thomas, Julian (toim.): *Handbook of Landscape Archaeology*. Research Handbooks in Archaeology, World Archaeological Congress, Left Coast Press, Inc. Ensimmäinen pehmeäkantinen painos 2010. Sivut 187–201.
- Cherry, John F. 1987. Power in Space: Archaeological and Geographical Studies of the State. Julkaisussa Wagstaff, John M. (toim.): *Landscape and Culture – Geographical and Archaeological Perspectives*. B. Blackwell, New York. Sivut 146–172.
- Childe, Gordon V. 1925. *The Dawn of European Civilization*. Kegan Paul, London.
- Creighton, Oliver H. 2002. *Castles and landscapes. Power, Community and Fortification in Medieval England*. Equinox, London.
- Clarkson, Persis B. 1998. Archaeological Imagination. Contextualisation of Images. Julkaisussa Whitley, David (toim.): *Reader in Archaeological Theory. Post-Processual and Cognitive Approaches*. Routledge, New York. Sivut 119–130.
- Cleve, Nils. 1934. En skelettgravfält från romersk järnålder på Krogårdsmalmen i Karis (Nyland). Julkaisussa: *Excavationes et Studia. Opuscula in honorem Alfred Hackman 14.10.1934. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja* 54, 60–68.
- Codex Aboensis, (Codex f.d. Kalmar)*. Suomalaisen kirjallisuuden kirjapaino Oy:n laakapaino, Helsinki. 1974.
- Coones, Paul. 1992a. Landscape Geography. Julkaisussa Rogers, Alisdair & Viles, Heather & Goudie, Andrew (toim.): *The Student's Companion to Geography*. Blackwell, Oxford. Sivut 70–76.
- Coones, Paul. 1992b. The unity of landscape. Julkaisussa Macinnes, Lesley & Wickham-Jones, Caroline R. (toim.): *All natural things: archaeology and the green debate*. Oxbow Monograph 21. Oxbow Books, Oxford. Sivut 22–40.
- Cousins, S. M. 2010. The Prudhoe Landscape History Project: A Retrogressive Study of the Landscape History of Part of Southern Northumberland. Julkaisussa Faulkner, Thomas & Berry, Helen & Gregory, Jeremy (toim.): *Northern Landscape. Representations and Realities of North-East England*. The Boydell Press, Woodbridge. Sivut 25–41.
- Crang, Mike. 1998. *Cultural Geography*. Contemporary Human Geography Series. Routledge, London.
- Cresswell, Tim. 2003. Landscape and the Obliteration of Practice. Julkaisussa Anderson, Kay & Domosch, Mona & Pilee, Steve & Thiriff, Nile (toim.): *Handbook of Cultural Geography*. Sage Publications Ltd. The Cromwell Press, Trowbridge, Wiltshire. Sivut 269–281.

- Cresswell, Tim. 2004. *Place – a short introduction*. Blackwell Publishing, Malden. Uusintapainos.
- Cummings, Vicki. 2010. Virtual Reality, Visual Envelopes, and Characterizing Landscape. Julkaisussa David, Bruno & Thomas, Julian (toim.): *Handbook of Landscape Archaeology*. Research Handbooks in Archaeology, World Archaeological Congress, Left Coast Press, Inc. Ensimmäinen pehmeäkantinen painos 2010. Sivut 285–290.
- D’Alleva, Anne. 2005. *Methods and Theories of Art History*. Lawrence King Publishing Ltd, London.
- Dahlström, Harri. 1970. Maiseman turmeltumiskehitys. Julkaisussa Luonnonhoito – kasvava yhteiskunnallinen tehtävä. *Lakimiesliiton koulutuskeskuksen julkaisusarja N:o 3*, 30–42.
- Danielsson, Robert. 2006. *Handbok i fornminnesvård*. Riksantikvarieämbetet, Stockholm.
- Dannert, Leif. 1938. Konungastyrelsens politiska åskådning och skriftens datering. *Historisk Tidskrift för Finland* 23/1938, 43–60.
- Dark, Ken R. 1995. *Theoretical Archaeology*. Cornell University Press. Redwood Books Ltd, Trowbridge.
- Darwill, Timothy. 2010. Pathways to a Panoramic Past: A Brief History of Landscape Archaeology in Europe. Julkaisussa David, Bruno & Thomas, Julian (toim.): *Handbook of Landscape Archaeology*. Research Handbooks in Archaeology, World Archaeological Congress, Left Coast Press, Inc. Ensimmäinen pehmeäkantinen painos 2010. Sivut 60–76.
- Darwill, Timothy & Fulton, A. 1998. *The Monuments at Risk Survey of England 1996. Main Report*. Bournemouth University, Bournemouth.
- David, Bruno & Thomas, Julian (toim.). 2010a. *Handbook of Landscape Archaeology*. Research Handbooks in Archaeology, World Archaeological Congress, Left Coast Press, Inc. Ensimmäinen pehmeäkantinen painos 2010.
- David, Bruno & Thomas, Julian. 2010b. Landscape Archaeology: Introduction. Julkaisussa David, Bruno & Thomas, Julian (toim.): *Handbook of Landscape Archaeology*. Research Handbooks in Archaeology, World Archaeological Congress, Left Coast Press, Inc. Ensimmäinen pehmeäkantinen painos 2010. Sivut 25–43.
- De Young, Raymond. 2013. Environmental Psychology Overview. Julkaisussa Huffman, Ann H. & Kelin, Stephanie (toim.): *Green Organizations: Driving Change with IO Psychology*. Series in Applied Psychology. Routledge, Hove, East Sussex. Sivut 17–33.
- DeLue, Rachel, Ziady & Elkins, James (toim.). 2008. *Landscape Theory*. Routledge, Abingdon, Oxon.
- Denham, Tim. 2010. Environmental Archaeology: Interpreting Practices-in-the-Landscape Through Geoarchaeology. Julkaisussa David, Bruno & Thomas, Julian (toim.): *Handbook of Landscape Archaeology*. Research Handbooks in Archaeology, World Archaeological Congress, Left Coast Press, Inc. Ensimmäinen pehmeäkantinen painos 2010. Sivut 468–481.
- Dodgson, Robert A. 1987. *The European Past. Social Evolution and Spatial Order*. Critical Human Geography. Macmillan Education Ltd, Hong Kong.
- Drake, Knut. 1991. Raseborg – gråstenmurarna berättar sin historia. Eripainos julkaisusta Rask, Henry. (toim.). 1991. *Snappertuna, en kustbygds hävder*. Del I. Ekenäs Aktiebolag, Ekenäs.
- Drenthen, Martin. 2016. Layered Landscapes, Conflicting Narratives, and Environmental Art: Dealing with Painful Memories and Embarrassing Histories of Place. Julkaisussa Hourdequin, Marion & Havlick, David G. (toim.): *Restoring Layered Landscapes: History, Ecology, and Culture*. Oxford, Oxford University Press. Sivut 239–262
- Duncan, James & Ley, David (toim.). 1994. *Place/Culture/Representation*. Routledge, London.

- Edgren, Torsten. 1987. Kivikausi. Julkaisussa Laaksonen, Eero & Pärssinen, Erkki & Sillanpää, Kari J. (toim.): *Suomen historia* 1. Weilin+Göös, Espoo. Sivut 8–97. Kolmas painos.
- Edgren, Torsten & Moisanen, Jukka & Taskinen, Helena (toim.). 1995. *Suomen hoidetut muinaisjäännökset. Vårdade fornlämningar i Finland*. Museovirasto, Helsinki.
- Enilä, Jukka. 1992. Keskiajan merenkulusta Itäisellä Suomenlahdella. *Suomen Museo* 1991, 47–76.
- Ehrensvärd, Ulla & Kokkonen, Pellervo & Nurminen, Juha. 2004. *Mare Balticum – 2000 vuotta Itämeren historiaa*. John Nurmisen Säätiö. Neljäs painos.
- Ehrlich, Paul R. & Ehrlich, Anne H. & Holdren, John P. 1973. *Human Ecology. Problems and Solutions*. A Series of Books in Biology. W. H. Freeman and Company, San Francisco.
- Emanuelsson, Urban. 1988. A model describing development of the cultural landscape. In Birks, Hilary H. & Birks, H. B. J. & Kaland, Peter E. & Moe, Dagfinn (toim.): *The Cultural Landscape. Past, Present, and Future*. Reprint 1990, Cambridge. Sivut 111–122.
- Emanuelsson, Urban. 1997. Samspelet mellan landskapets utveckling och människans produktionsmetoder. Julkaisussa Larsson, Bengt M & Morell, Mats & Myrdal, Janen (toim.): *Agrarhistoria*. LTs Förlag, Centraltryckeriet, Borås. Sivut 47–55.
- Engelmark, Roger. 1982. Ekologiska synpunkter på jordbrukets spridning och etablering i Norrland. Julkaisussa Sjøvold, Thorleif (toim.): *Introduksjonen av jordbruk i Norden*. Foredrag holdt ved fellesnordisk symposium i Oslo april 1980. Universitetsforlaget, Oslo, Bergen, Tromsø. Sivut 153–162.
- Engelmark, Roger. 1996. Den tidiga bonden som växtförädlare. Julkaisussa Ekeland, Kelvin & Svensson, Roger (toim.): *Äldre tiders odling – trädgårdsväxter, gamla grödor och ogräs*. Nordiska förbundet för kulturlandskapet, Hudiksvall. Sivut 25–29.
- Eronen, Veli-Heikki. 1970. Maisemanhoito hallinnollisena ja oikeudellisena tehtävänä. Julkaisussa Luonnonhoito – kasvava yhteiskunnallinen tehtävä. *Lakimiesliiton koulutuskeskuksen julkaisusarja N:o* 3, 43–60.
- Ersgård, Lars & Hällans, Ann Mari. 1996. Medeltida landsbygd. *Riksantikvariet, arkeologiska undersökningar, Skrifter nr* 15.
- Ervamaa, Jukka. 1998. Taiteilijoiden Suomi. Julkaisussa Linnilä, Kai (toim.): *Maakuntien Suomi*, kolmas osa. Kustannusosakeyhtiö Tammi & Oy Amanita Ltd. Otavan kirjapaino, Keuruu. Sivut 928–954.
- Evans, Richard J. 2007. *In Defence of History*. Granta Publications, London. Toinen painos.
- Fabech, Charlotte & Ringtved, Jytte (toim.). 1999. *Settlement and Landscape. Proceedings of a conference in Århus, Denmark, May 4–7 1998*. Jutland Archaeological Society, Højberg.
- Favorin, Martti. 1986. *Siuntion historia* I. Ekenäs Tryckeri Ab, Tammissaari.
- Feilden, Bernard M. & Jokilehto, Jukka 1993. *Management Guidelines for World Cultural Heritage Sites*. ICCROM, UNESCO, ICOMOS, Rome.
- Fell, Lloyd & Russell, David B. 2004. The human quest of understanding and agreement. Julkaisussa Ison, Ray L. & Russell, David B. (toim.): *Agricultural Extension and Rural Development: Breaking Out of Traditions. A second-order systems perspective*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Fellman, Jaakko. 1907. *Poimintoja muistinpanoista Lapissa*. Agathon Meurmanin toimittaman suomennoksen uusintapainos. Werner Söderström osakeyhtiö, Porvoo. Uusintapainos 1961.
- Fellman, Jerome & Getis, Artur & Getis, Judit. 1997. *Human Geography. Landscapes of Human Activities*. Viides painos. Dupuque.

- Finch, Jonathan. 2013. Historic landscapes. Julkaisussa Howard, Peter & Thompson, Ian & Waterton, Emma (toim.): *The Routledge Companion to Landscape Studies*. Routledge International Handbooks. Abingdon, Oxon. Sivut 142–151.
- Fjelland, Ragnar. 2004. Facing the Problems of Uncertainty. Julkaisussa Armstrong, Susan J. & Botzler, Richard G. (toim.): *Environmental Ethics: Divergence and Convergence*. Higher Education. McGraw-Hill Companies, New York. Sivut 34–40. Kolmas painos.
- Fleege, Uno A. 1901. *Kyrklätt socken. Dess natur, utveckling och historia. Del II; Kultur och utveckling*. Tidning- & Tryckeri -aktiebolagets tryckeri.
- Fleming, Ian. 2006. Post-processual Landscape Archaeology: a Critique. *Cambridge Archaeological Journal*, Volume 16, Issue 03, 267–280.
- Flink, Gerhard (toim.). 1995. *Kung Valdemars segelled*. Riksantikvarieämbetet, Stockholm.
- Forsén, Björn & Moisanen, Jukka. 1995. Svartån och den tidiga bebyggelsen runt denna. *Finskt Museum* 1993, 26–49.
- Forsius-Nummela, Johanna. 1997. Maaseutumaisema ja sen kulttuurihistorialliset arvot. Julkaisussa Luostainen, Matti & Yli-Viikari, Anja (toim.): *Maaseudun kulttuurimaisemat. Rural Landscapes in Finland. Suomen ympäristö, alueiden käyttö* 87, 64–70.
- Foucault, Michel. 2001. Power. Julkaisussa Faubion, James D. (toim.): *The Essential Works of Foucault 1954–1984*, Volume 3. The New Press, New York.
- Fowler, Peter J. 1987. The Contemporary Past. Julkaisussa Wagstaff, John M. (toim.): *Landscape and Culture – Geographical and Archaeological Perspectives*. B. Blackwell, New York. Sivut 173–191.
- Franzén, Markus & Nilsson, Sven G. 2004. Väddsanbiets *Andrea hattorfiona* och andra hotade vildbins (*Hymenoptera, Apoidea*) landskapsutnyttjande i Stenbrohult, Linnés hembygd. *Entomologisk Tidskrift* 125 (1:2), 1–10.
- Fredrikson, Erkki. 1994. *Finland defined. A nation takes shape on the map*. Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä.
- Freyfolge, Eric T., & Newton, Julianne. 2004. Putting Science in its Place. Julkaisussa Armstrong, Susan J. & Botzler, Richard G. (toim.): *Environmental Ethics: Divergence and Convergence*. Higher Education. McGraw-Hill Companies, New York. Kolmas painos. Sivut 23–34.
- Friedland, Klaus. 1988. Hansakauppa ja hansakauppiat. Julkaisussa Itämeren alueen esihistoria ja keskiaika. Seminaari Kotkassa 1–3.8.1985. *Kymenlaakson maakuntamuseon julkaisuja*, n:o 7, 127–142.
- Friedland, Klaus. 1994. Moraali ja etiikka Euroopan kauppiaasyhteisöissä keskiajan lopulla. Julkaisussa *Meren kansaa. IX. Itämeriseminaari Kotkassa 5.–8.8.1992*. Itä-Uudenmaan paino Oy, Loviisa. Sivut 81–86.
- Furuseth, Owen. 1992. Uneven Social and Economic Development. Julkaisussa Bowler, Ian R. & Bryant, C. R. & Neillis, M. D. (toim.): *Contemporary Rural Systems in Transition, Volume 2, Economy and Society*. CAB International, Redwood Press Ltd, Melskham. Sivut 17–28.
- Gadamer, Hans-Georg. 1965. *Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik*. J. C. B. Mohr, Tübingen. Toinen painos.
- Gallén, Jarl. 1993. Det ”Danska itinerariet”. Franciskansk expansionstrategi i Östersjön. *Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland*, nr 579.
- Gamble, Clive. 2001. *Archaeology: The Basics*. Routledge, London.
- Gamble, Clive. 2010. Hidden Landscapes of Body. Julkaisussa David, Bruno & Thomas, Julian (toim.): *Handbook of Landscape Archaeology*. Research Handbooks in Archaeology,

- World Archaeological Congress, Left Coast Press, Inc. Ensimmäinen painos 2008. Ensimmäinen pehmeäkantinen painos 2010. Sivut 256–262.
- Gardberg, Carl J. 1981. Kaupunkilaitos keskiajalla ja uuden ajan alussa. Julkaisussa Tommila, Päiviö (toim.): *Suomen kaupunkilaitoksen historia* I. Suomen kaupunkiliitto. Helsinki.
- Gardberg, Carl J. 1996. Keskiaika ja 1500-luku. *Porvoon kaupungin historia* I. WSOY. Porvoo. Sivut 131–326.
- Gardberg, John. 1944a. Bygden och folket. *Kimitöbygdens historia Del I*. Faksimiletryck ur Kimitöbygdens historia Del I:1 och Del II:1. Sagalunds hembygdsmuseum & kommunalförbund. Ekenäs Tryckeri Ab. Uusintapainos 1981. Sivut 27–62.
- Gardberg, John. 1944b. Prästerskapet och det kyrkliga livet. *Kimitöbygdens historia Del II*. Faksimiletryck ur Kimitöbygdens historia Del I:1 och Del II:1. Sagalunds hembygds-museum & kommunalförbund. Ekenäs Tryckeri Ab. Uusintapainos 1982. Sivut 195–230.
- Gardberg, John. 1970. *Karjaa ennen ja nyt*. Karjaa.
- Gibbon, Guy. 1989. *Explanation in Archaeology*. Basil Blackwell Ltd, Oxford.
- Gibbon, Guy. 2013. *Critically Reading the Theory and Methods of Archaeology: An Introductory Guide*. AltaMiraPress, Lanham, Maryland.
- Gill, Lewis & Lange, Eckart. 2013. Visualizing landscapes. Julkaisussa Howard, Peter & Thompson, Ian & Waterton, Emma (toim.): *The Routledge Companion to Landscape Studies*. Routledge International Handbooks. Abingdon, Oxon. Sivut 417–426.
- Ginzburg, Carlo. 1996. *Johtolankoja. Kirjoituksia mikrohistoriasta ja historiallisesta metodista*. Gaudeamus, Helsinki.
- Gísladóttir, Gudrun. 1993. Geographical analysis of natural and cultural landscape. *Meddelanden från naturgeografiska institutionen vid Stockholms Universitetet* Nr A 289.
- Gleason, Kathryn. 1994. To Bound and to Cultivate: An Introduction to the Archaeology of Gardens and Fields. Julkaisussa Miller, Naomi F. & Gleason, Kathryn L. (toim.): *The Archaeology of Garden and Field*. University of Pennsylvania Press, PENN. Philadelphia. Sivut 1–24.
- Gledhill, John. 1988. Introduction: the comparative analysis of social and political transitions. Julkaisussa Gledhill, John & Bender, Barbara & Larsen, Mogens Trolle (toim.): *State and society. The emergence and development of social hierarchy and political centralization*. Routledge, London. Sivut 1–32.
- Godet, Michel. 2001. *Creating Futures: Scenario Planning as a Strategic Management Tool*. Economica, Brookings Institutions, Washington.
- Gordin, Isak (toim.). 1973. *Vanhoja Suomen karttoja – Old maps of Finland*. Suomalaisen kirjallisuuden kirjapaino Oy, Helsinki. Toinen painos.
- Cosgrove, Dennis. 2003. Landscape: ecology and semiosis. Julkaisussa Palang, Hannes & Fry, Gary (toim.): *Landscape Interfaces. Cultural Heritage in Changing Landscapes*. Landscape Series Volume 1. Kluwer Academic Publishers, Dordrecht. Sivut 15–20.
- Cosgrove, Denis & Daniels, Stephen (toim.). 1989. *The iconography of landscape*. Cambridge Studies in Historical Geography. The Bath Press, Avon.
- Goudie, Andrew S. 1987. Geography and Archaeology: The Growth of a Relationship. Julkaisussa Wagstaff, John M. (toim.): *Landscape and Culture – Geographical and Archaeological Perspectives*. B. Blackwell, New York. Sivut 11–25.
- Goudie, Andrew & Viles, Heather. 1996. *The Earth Transformed. An Introduction to Human Impacts on the Environment*. Blackwell, Oxford.

- Goudie, Andrew. 2001. *The human impact on the natural environment*. The MIT Press, Cambridge.
- Granberg, Leo. 2004. Tuotannon kasvun vuosikymmenet. Julkaisussa Markkola, Pirjo (toim.): Suomen maatalouden historia III. Suurten muutosten aika. Jälleenrakennuskaudesta EU-Suomeen. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia* 914: 3, 141–186.
- Granström, Anders. 1995. Om skogseldens natur och eldkulturen i Sveriges skogar. Julkaisussa Larsson, Bo (toim.): Svedjebbruk och röjningsbränning i Norden – terminologi, datering, metoder. *Skrifter om skogs- och lantbrukshistoria* 7, 14–27.
- Granö, Johannes G. 1924. Maantieteen tehtävät ja maiseman muotojen järjestelmä. *Terra* 36: 1, 1–36.
- Granö, Johannes G. 1930a. *Maisematieteellinen aluejako*. Mercatorin kirjapaino osakeyhtiö, Helsinki.
- Granö, Johannes G. 1930b. *Puhdas maantiede. Tutkimusesimerkeillä Suomesta ja Virosta valaistu metodologinen selvitys*. Werner Söderström osakeyhtiö, Porvoo.
- Granö, Olavi. 1996. Tieteellisen maisemakäsityksen muodostuminen ja tulo Suomeen. *Turun yliopiston maantieteen laitoksen julkaisuja* N:o 154. Eripainos.
- Gren, Leif. 1997. Fossil åkermark. Äldre tiders jordbruk – spåren i landskapet och de historiska sammanhangen. *Fornlämningar i Sverige* 1. Riksantikvarieämbetet, Borås.
- Grundberg, Leif. 2006. *Medeltid i centrum. Europeisering, historieskrivning och kulturarvsbruk i norrländska kulturmiljöer*. Umeå universitetet, Institutionen för arkeologi och samiska studier, Umeå.
- Grotenfelt, Gösta 1899. *Det primitiva jordbrukets metoder i Finland under den historiska tiden: en redogörelse*. Helsingfors.
- Gunn, Simon & Faire, Lucy (toim.). 2012. *Research Methods for History*. Edinburgh University Press, Edinburgh.
- Gurevich, Aaron. 1992. *Historical anthropology of the Middle Ages*. Polity Press, T. J. Press Ltd, Pastow.
- Gustafsson, John-Eric. 1980. *Iordningställande och vård av fornlämningsområden*. Vårdsektion, Riksantikvarieämbetet, Stockholm.
- Gustafsson, John-Eric. 1989. Hägnader och stängsel i kulturlandskapet. Historik och arbetsbeskrivning över äldre och modernt hägnadsarbete. *Praktisk fornvård* 1.
- Gustawsson, Karl A. 1965. *Fornminnesvård. Vården av våra fornminnen i landskapet*. Riksantikvarieämbetet, Stockholm.
- Gustawsson, Karl A. 1970. *Fornminnesvård. Vården av fornminnen och landskap*. Almqvist & Wiksell.
- Göransson, Hans. 1995. Förhistoriska kalender och forntida skogsbränder. Julkaisussa Larsson, Bo (toim.): Svedjebbruk och röjningsbränning i Norden – terminologi, datering, metoder. *Skrifter om skogs- och lantbrukshistoria* 7, 64–89.
- Haapanen, Auvo & Heikkilä, Tapio. 1993a. Arvokkaat maisema-alueet. Maisema-aluetyöryhmän mietintö II. *Ympäristöministeriö, Ympäristönsuojeluosasto, Mietintö* 66/1992.
- Haapanen, Antti & Heikkilä, Tapio (toim.) 1993b. Maisemanhoito. Maisema-aluetyöryhmän mietintö I. *Ympäristöministeriö, Ympäristönsuojeluosasto, Mietintö* 66/1992.
- Haarni, Tuukka & Karvinen, Marko & Koskela, Hille & Tani, Sirpa (toim.). 1997. *Tila, paikka ja maisema: Tutkimusretkiä uuteen maantieteeseen*. Vastapaino, Tampere.
- Haggrén, Georg. 2005. *Moisio – kartano – kirkko. Suurtalot ja kristinuskon juurtuminen varsinaiseen Suomeen*. *SKAS* 2005: 1, 12–26.

- Haggrén, Georg. 2007. Frälset, kolonisationen och sockenbildning i Västra Nyland. *Suomen Museo – Finskt Museum* 2006, 55–69.
- Haggrén, Georg. 2010. Leipäviljaa ja lypsykarjaa. Maatalous keskiajan ja uudenajan taitteen Raaseporin läänissä. Julkaisussa Hirvilampi, Juha (toim.): *Varhainen viljely Suomessa*. Suomen maatalousmuseo Sarka, Loimaa. Kopijyvä, Jyväskylä. Sivut 132–158.
- Haggrén, Georg. 2011a. The Colonization of Western Uusimaa in the Middle Ages. Julkaisussa Poutanen, Marjo (toim.); Colonists on the shores of the Gulf of Finland. Medieval Settlement in the Coastal regions of Estonia and Finland. *Vantaa City Museum publications* no 22, 7–26.
- Haggrén, Georg. 2011b. Colonization, Desertation and Entrenchment of Settlements in Western Nyland ca. 1300–1635 AD. *ISKOS* 19, 152–179.
- Haggrén, Georg. 2013a. Kun linnan olutkellari sortui... Raasepori Anno Domini 1558. *SKAS* 2013: 4, 14–36.
- Haggrén, Georg. 2013b. A medieval landscape of power and interaction. *SKAS* 2013: 1–2, 48–60.
- Haggrén, Georg. 2015. Keskiajan arkeologia. Julkaisussa Haggrén Georg & Halinen, Petri & Lavento, Mika & Raninen, Sami & Wessman, Anna (toim.): *Muinaisuutemme jäljet. Suomen esi- ja varhaishistoriaa kivikaudelta keskiajalle*. Sivut 367–536.
- Haggrén Georg & Halinen, Petri & Lavento, Mika & Raninen, Sami & Wessman, Anna (toim.): 2015. Johdanto. Julkaisussa *Muinaisuutemme jäljet. Suomen esi- ja varhaishistoriaa kivikaudelta keskiajalle*. Sivut 11–16.
- Haggrén, Georg & Jansson, Henrik & Pihlman, Aki. 2003. Snappertunan Kulläkersbacken – Unohdettu tutkimuskohde unohdetulla paikalla. *Muinaistutkija* 3/2002, 13–24.
- Hægström, Carl-Adam. & Heikkilä, Tapio & Peiponen, Jorma & Vuokko, Seppo. 1995. *Touko-härkä ja kultasiipi. Niityt ja niiden hoito*. Otava, Keuruu.
- Hahr, August. 1930. *Nordiska borgar från medeltid och renässans*. Uppsala.
- Haila, Yrjö. 2012. Genealogy of nature conservation: a political perspective. *Nature Conservation* 1: 27–52.
- Hakalisto, Sirkka & Nieminen, Sirpa & Kanerva, Tiina. 1998. Perinnebiotooppien kasvillisuuden seurantaopas. *Metsähallituksen luonnonsuojelujulkaisuja, Sarja B* no 48.
- Halinen, Petri. 2007. Arkeologisten kohteiden arvottamisesta. Julkaisussa Mökkönen, Teemu & Seppälä, Sirkka-Liisa (toim.): *Arkeologipäivät 2006. Arkeologi(a) ja Media. Mikä on muinaisjäännös*. Suomen arkeologinen seura ry. Oy Kotkan Kirjapaino Ab, Hamina. Sivut 58–62.
- Halinen, Petri & Immonen, Visa & Lavento, Mika & Mikkola, Terhi & Siiriäinen, Ari & Uino, Pirjo (toim.): 2009. *Johdatus arkeologiaan*. Gaudeamus, Helsinki. Toinen painos.
- Halinen, Petri. 2015. Kivikausi. Julkaisussa Haggrén Georg & Halinen, Petri & Lavento, Mika & Raninen, Sami & Wessman, Anna (toim.): *Muinaisuutemme jäljet. Suomen esi- ja varhaishistoriaa kivikaudelta keskiajalle*. Sivut 17–121.
- Hamari, Pirjo & Halinen, Petri. 2000. Saamelaisperäisten muinaisjäännösten inventointi. Julkaisussa Maaranen, Päivi & Kirkinen, Tuija (toim.): *Arkeologinen inventointi, opas inventoinnin suunnitteluun ja toteuttamiseen*. Museovirasto. Sivut 153–171.
- Hanski, Ilkka & Ovaskainen, Otso. 2007. Modelling the movements of butterflies. *CSCnews* 2007: 1, 24–26.
- Hanski, Ilkka. 2009. Sukupuuton partaalla. *Natura* 2009: 3, 38–43.
- Hardesty, Donald L. & Fowler, Don D. 2001. Archaeology and Environment. Julkaisussa Crumley, Carole C. & van Deventer, Elizabeth A. & Fletcher, Joseph J. (toim.): *New*

- Directions in Anthropology and Environment. Intersections*. Altamira Press, Rowman & Littlefield Publishers Inc. Boston. Sivut 72–89.
- Harju, Erkki-Sakari (toim.). 2012. Kuninkaan kartasto Etelä-Suomesta 1776–1805. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1373/Tieto*. Saarijärven Offset Oy, Saarijärvi.
- Harjula, Janne & Helamaa, Maija & Haarala, Janne & Immonen, Visa. 2016. Mankby, a deserted medieval village on the coast of Southern Finland. *Archaeologica Medii Aevi Finlandiae* XXII.
- Harley, John B. 1989. Maps, knowledge, and power. Julkaisussa Cosgrove, Denis & Daniels, Stephen (toim.): *The iconography of landscape*. Cambridge Studies in Historical Geography. The Bath Press, Avon. Sivut 277–312.
- Harling-Kranck, Gunilla. 1990. Namn på åkrar, ängar och hagar. *Skrifter utgifna av Svenska Litteratursällskapet i Finland*, nr. 565.
- Harvey, David. 2013. Emerging landscapes of heritage. Julkaisussa Howard, Peter & Thompson, Ian & Waterton, Emma (toim.): *The Routledge Companion to Landscape Studies*. Routledge International Handbooks. Abingdon, Oxon. Sivut 151–165.
- Hausen, Greta. 1920. Nylands ortnam, deras former och förekomst till år 1600 I. *Skrifter utgifna av Svenska Litteratursällskapet i Finland*, no. 152.
- Hawkes, John G. 1983. *The Diversity of Crop Plants*. Harvard University Press, Cambridge MA.
- Head, Lesley. 2010. Geographical Scale in Understanding Human Landscapes. Julkaisussa David, Bruno & Thomas, Julian (toim.): *Handbook of Landscape Archaeology*. Research Handbooks in Archaeology, World Archaeological Congress, Left Coast Press, Inc. Ensimmäinen painos 2008. Ensimmäinen pehmeäkantainen painos 2010. Sivut 379–385.
- Hedengren, Johannes. 1989. *Malmgård egendom. Pernå socken. Anteckningar till godsets historia*. Östra Nylands Tryckeri, Lovisa.
- Heidinga, Anthonie. 1999. Transformations in the landscapes of power: some preliminary reflections. Julkaisussa Fabech, Charlotte & Ringtved, Jytte (toim.): *Settlement and Landscape. Proceedings of a conference in Århus, Denmark, May 4–7 1998*, Århus, Jutland Archaeological Society & Aarhus University Press. Sivut 409–411.
- Heikkilä, Tapio & Borg, Pekka & Tarvainen, Aila. 1996. *Ketojen ja niittyjen hoito-opas*. Suomen luonnonsuojelun Tuki Oy, Forssa.
- Heikkilä, Tapio. 2000. *Suomalainen kulttuurimaisema*. Kustannusosakeyhtiö Tammi, Sulkava.
- Heikkilä, Tapio. 2007. Visuaalinen maisemaseuranta. Kulttuurimaiseman muutosten valokuvadokumentointi. Teksti. *Taideteollisen korkeakoulun julkaisusarja A 76*.
- Heikkilä, Tuomas & Lehmijoki-Gardner, Maiju. 2002. *Keskiajan kirkko. Uskonelämän muotoja läntisessä kristikunnassa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Heikkinen, Timo & Hirvonen, Jukka & Marjala, Olli. 2002. Tarjolla maaseutu. Tutkimus maallemuuton tarjonnan toimijoista ja maallemuuttajamielikuvista. *Yhdyskuntasuunnittelun tutkimus- ja koulutuskeskuksen julkaisuja B 85*.
- Heikkurinen-Montell, Tuula & Suominen, Esa. 1985. Karjaa Domargård 1 – Ein Eisenzeitliches Bodendenkmal. *Fennoscandia Archaeologica* II, 21–30.
- Heininen, Samuli & Ahola, Joonas & Frog. 2014. 'Geopolitics' of the Viking Age? Julkaisussa Ahola, Joonas & Frog Clive Tolley'n kanssa (toim.): *Fibula, Fabula, Fact. The Viking Age in Finland*. *Studia Fennica Historia* 18, 296–322.
- Heinonen, Sinikka. 2001. Uudet suunnat maaseudun tulevaisuudelle. *Tulevaisuusarja 7*. Tulevaisuuden tutkimuksen seura. Yliopistopaino, Helsinki.

- Heinonen, Janne. 2011. Earth Fill and Medieval Law at Gubbacaka in Vantaa. Julkaisussa Poutanen, Marjo (toim.): Colonists on the shores of the Gulf of Finland, Medieval Settlement in the Coastal regions of Estonia and Finland. *Vantaa City Museum publications* no 22, 90–89.
- Heinänen, Seija & von Bonsdorff, Pauline & Kaukio, Virpi (toim.). 2011. Tunne maisema. *Jyväskylän taidemuseon julkaisuja* 1.
- Helama, Samuli. 2014. The Viking Age as a Period of Contrasting Climatic Trends. Julkaisussa Ahola, Joonas & Frog Clive Tolley'n kanssa (toim.): Fibula, Fabula, Fact. The Viking Age in Finland. *Studia Fennica Historia* 18, 117–130.
- Helmfrid, Staffan. 1986. Agrarlandskapsforskningen i Sverige – en historik. Julkaisussa Elg, Margareta (toim.): Historisk geografi. *Ymer '86, Årgång* 106, 13–17.
- Helmfrid, Staffan (toim.). 1994. Kulturlandskap och bebyggelsen. *Sveriges nationalatlas*. Stockholms Universitet, Kulturgeografiska institutionen, Italia.
- Hermodsson, Örjan. 2015. Det arkeologiska landskapet. Fornlämningsbild och bebyggelsehistoria i tre uppländska bygder under bronsålder och äldre järnålder. *AUN* 46.
- Herva, Vesa-Pekka. 2009. Prosessualismin kritiikistä postprosessualismiin. Julkaisussa Halinen, Petri & Immonen, Visa & Lavento, Mika & Mikkola, Terhi & Siiriäinen, Ari & Uino, Pirjo (toim.): *Johdatus arkeologiaan*. Gaudeamus, Helsinki. Toinen painos. Sivut 91–93.
- Hertell, Esa. 2009. Ekologiat ja maatalouden alku Suomessa. Julkaisussa Mökkönen, Teemu & Seppälä, Sirkka-Liisa (toim.): *Arkeologipäivät 2008. Sosiaalitarkeologiaa – yhteisöt arkeologisen aineiston taustalla. Tutkimushistorian painolasti*. Suomen arkeologinen seura, Anjalankoski. Sivut 7–19.
- Heyd, Thomas. 2007. *Encountering Nature. Toward an Environmental Culture*. Ashgate. MPG Books Ltd, Bodmin. Cornwall.
- Hiekkänen, Markus. 1981. Porvoo. *Keskiajan kaupungit* 1. Museovirasto, Helsinki.
- Hiekkänen, Markus. 1994. The Stone Churches of the Medieval Diocese of Turku. A Systematic Classification and Chronology. *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja* 101.
- Hiekkänen, Markus. 2002. Keskiajan kivikirkot. Julkaisussa Lehtonen, Tuomas S. & Joutsivuo, Timo (toim.): *Suomen kulttuurihistoria I. Taivas ja maa*. Kustannusosakeyhtiö Tammi, Helsinki. Sivut 120–127.
- Hiekkänen, Markus. 2003a. Helsingin Vartiokylän linna osoittautui keskiaikaiseksi. *SKAS* 2003: 2, 34–42.
- Hiekkänen, Markus. 2003b. Barkarkulla – arkeologisia ja topografisia jälkiä mahdollisesta linnakummusta. *SKAS* 2003: 4, 15–19.
- Hiekkänen, Markus. 2007. *Suomen keskiajan kivikirkot*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. Uusi täydennetty, kolmas painos, 2014.
- Hildén, N. A. & Jonasson, Felix & Mattsson, S. 1932. *Suomen maatalous ja metsätalous kuvina*. WSOY, Porvoo.
- Hilksa, Sanna. 2008. Laidunnuksen vaikutus kasvillisuuteen Espoon Laajalahdella. *Metsähallituksen luonnonsuojelujulkaisuja*. Sarja A 179.
- Hietala-Koivu, Reija. 1996. Maantiede ja maisemaekologia maaseudun maiseman muutostutkimuksessa. *Terra* 1996: 3, 172–182.
- de Hingh, A. 1998. The archaeology of the agricultural landscape: Land-use and access to land in later prehistory society in north-west Europe. Julkaisussa Haring, B. & de Maijeer, R. (toim.): Landless and Hungry? Access to Land in Early and Traditional Societies. Research

- School CVWS, Leiden, School of Asian, African and Amerindian Studies. *CNSW Publications* vol. 67, 1–18.
- Hirviluoto, Anna-Liisa. 1964. Yhteiskuntasuunnittelu ja maamme esihistoriallisten muinaisjäännösten hoito. *Kotiseutu* 1964: 1, 30–37.
- Hirviluoto, Anna-Liisa. 1987. Rapola. Erään maiseman historia. *Suomen Museo* 1986, 19–32.
- Hodder, Ian. 1987. Converging traditions: The search for symbolic meaning in archaeology and geography. Julkaisussa Wagstaff, John M. (toim.): *Landscape and Culture – Geographical and Archaeological Perspectives*. B. Blackwell, New York. Sivut 134–145.
- Hodder, Ian. 1991a. Archaeological theory in contemporary European societies: the emergence of competing traditions. Julkaisussa Hodder, Ian (toim.): *Archaeological theory in Europe. The last three decades*. Routledge. T J Press (Padstow) Ltd, Padstow. Sivut 1–24.
- Hodder, Ian. 1991b. *Reading the past*. Cambridge University Press, Cambridge. Toinen painos.
- Hodder, Ian. 2012. *Entangled: An Archaeology of the Relationships between Human and Things*. Wiley-Blackwell, Chichester.
- Holliday, Vance T. 1992a. Foreword. Julkaisussa Holliday, Vance T (toim.): *Soils in Archaeology. Landscape Evolution and Human Occupation*. Smithsonian Institution Press. United States. Sivut ix–xiii.
- Holliday, Vance T. 1992b. Soil Formation, Time, and Archaeology. Julkaisussa Holliday, Vance T. (toim.): *Soils in Archaeology. Landscape Evolution and Human Occupation*. Smithsonian Institution Press. United States. Sivut 101–118.
- Holmblad, Peter. 2009. Tuotantorakenteen muutokset varhaismetallikaudella – esimerkkinä Laihian keittokuopat. Julkaisussa Mökkönen, Teemu & Seppälä, Sirkka-Liisa (toim.): *Arkeologipäivät 2008. Sosiaalitarkeologiaa – yhteisöt arkeologisen aineiston taustalla. Tutkimushistorian painolasti*. Suomen arkeologinen seura, Anjalankoski. Sivut 20–29.
- Holmblad, Peter. 2010. Coastal communities on the move: house and polity interaction in Southern Ostrobothnia 1500 BC – AD 1. *Archaeology and Environment* 26.
- Holopainen, Jari & Helama, Samuli & Huhtamaa, Heli. 2016. Keski-aikaisten kirkkojen keskeneräisyys ympäristöhistoriallisessa tarkastelussa. *SKAS* 2016: 1, 3–10.
- Howard, Peter & Thompson, Ian & Waterton, Emma (toim.). 2013. *The Routledge Companion to Landscape Studies*. Routledge International Handbooks. Abingdon, Oxon. Sisällysluettelo. Sivut v–viii.
- Howe, John. 2002a. Creating symbolic landscapes. Medieval Development of Sacred Space. Julkaisussa Howe, John & Wolfe, Michael (toim.): *Inventing Medieval Landscapes. Senses of Place in Western Europe*. University Press of Florida. Sivut 208–223.
- Howe, John 2002b. The Landscape of Anglo-Saxon England: Inherited, Invented, Imagined. Julkaisussa Howe, John & Wolfe, Michael (toim.): *Inventing Medieval Landscapes. Senses of Place in Western Europe*. University Press of Florida. Sivut 92–112.
- Huggett, Richard, John. 2003. *Fundamentals of geomorphology*. Routledge Fundamentals of Physical Geography. Routledge, London.
- Huhtamies, Mikko. 2012. Kartta ja innovaatiot. Pohjolan karttakuvan synty sekä etelän ja pohjoisen välinen kulttuurivaihto. *Tieteessä tapahtuu* 3/2012, 3-10.
- Huizinga, Johan. 1923. *Keskiajan syksy*. WSOY, Juva. Suomenkielinen julkaisu vuonna 2000.
- Huldén, Niklas. 1999. Husdjuren i sydvästra Finland. Julkaisussa Tuxen-Petersen, Finn (toim.): *Husdyr og landskap. Rapport fra et nordisk seminar om "Kulturlandskapets husdyr og bevaring af gamle landsracer i Norden 4–6 juni 1997*. Särtryck af årbogen: Gl. Estrup 1998. Sivut 91–100.

- Hultin, Herman. 1927. *Pyhtään pitäjän historia*. Frenckellin kirjapaino osakeyhtiö, Helsinki.
- Huttunen, Pertti. 1982. Spår av den neolitiska människan i Finlands natur. Julkaisussa Sjøvold, Thorleif (toim.): *Introduksjon av jordbruk i Norden. Foredrag holdt ved fellesnordisk symposium i Oslo april 1980*. Lommedalen. Sivut 209–214.
- Huurre, Matti. 1973. Esihistoriallisten muinaisjäännösten inventointi. Julkaisussa Purhonen, Paula & Söyrinki, Leena (toim.): *Arkeologin kenttätyöt*. Oy Gaudeamus Ab, Kustannusosasto. Ecapaino, Lahti. Sivut 27–56.
- Huurre, Matti. 1983. 9000 vuotta Suomen esihistoriaa. Otava. Otavan kirjapaino, Keuruu.
- Huurre, Matti. 1998. *Kivikauden Suomi*. Otava. Otavan Kirjapaino, Keuruu.
- Huurre, Matti. 2003a. Viljanviljelyn varhaisvaiheet. Julkaisussa Rasila, Viljo & Jutikkala, Eino & Mäkelä-Alitalo, Anneli (toim.): *Suomen maatalouden historia 1. Perinteisen maatalouden aika. Esihistoriasta 1870-luvulle*. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia* 914: 1, 19–37.
- Huurre, Matti. 2003b. Maatalouden alku Suomessa. Julkaisussa Rasila, Viljo & Jutikkala, Eino & Mäkelä-Alitalo Anneli (toim.): *Suomen maatalouden historia 1. Perinteisen maatalouden aika. Esihistoriasta 1870-luvulle*. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia* 914: 1, 38–66.
- Häkli, Jouni. 1999. *Meta hodos: johdatus ihmismaantieteeseen*. Vastapaino, Tampere.
- af Hällström, Olof. 1948. Forntiden. *Karis socken från forntiden till våra dagar* I. Ekenäs Tryckeri Aktiebolag, Ekenäs.
- af Hällström, Olof. 1957. Karis och Svartå kyrkor. Julkaisussa *Karis socken. Från forntiden till våra dagar* IV. Ekenäs Tryckeri Aktiebolag, Ekenäs.
- af Hällström, Olof. 1964. Pitäjän kirkko. *Pohjan pitäjän historia* osa I. Tryckeri- & Tidnings Ab, Porvoo. Sivut 159–247.
- Härö, Elias. 1963. Grävningarna på Slottsbacken i Ekenäs 1961–62. *Finskt Museum* LXVIII, 1961, 47–55.
- Härö, Elias & Mansikka, Mikko. 2003. Saatteeksi. Julkaisussa Putkonen, Lauri (toim.): *Kansallismaisema*. Ympäristöministeriö. Kajoprint Oy, Vantaa. Sivut: julkaisussa ei ole sivunumeroita.
- Häyrynen, Maunu. 1997. Isänmaan äidinkasvot. Julkaisussa Luostarinen, Matti & Yli-Viikari, Anja (toim.): *Maaseudun kulttuurimaisemat. Rural Landscapes in Finland. Suomen ympäristö, alueiden käyttö* 87, 30–34.
- Häyrynen, Maunu. 2000. Kansakunta kaleidoskoopissa: suomalaiskansallinen maisemakuvasto. Julkaisussa Saarinen, Jarkko. & Raivo, Petri J. (toim.): *Metsä, harju ja järvi: näkökulmia suomalaiseen maisematutkimukseen ja suunnitteluun*. *Metsäntutkimuslaitoksen tiedonantoja* 776, 35–46.
- Häyrynen, Maunu. 2008. A Kaleidoscopic Nation: The Finnish National Landscape Imagery. Julkaisussa Jones, Michael & Olwig, Kenneth R. (toim.): *Nordic Landscapes. Region and Belonging on the Northern Edge of Europe*. Sivut 483–510.
- Häyrynen, Maunu. 2009. Tiede ja kulttuuriperintö. *ICOMOS Suomen osaston jäsentiedote* 2/2009, 3–5.
- Häyrynen, Maunu. 2013. Kenen maisema? Julkaisussa Perkkiö, Miia (toim.): *Kulttuuriympäristön monet kasvot. Puhetta suojelusta ja restauroinnista*. Suomenlinnan hoitokunta. Multiprint. Sivut 12–14.

- Ihse, Margareta. 1994. Kulturlandskapets ekologiska värden och dess förändring. *Svensk geografisk årbok* 1994, Årg. 70, 70–83.
- Ikonen, Iiro. 2004. Perinnemaisema- ja metsäluontotyypin suojelu Suomessa ja Ruotsissa sekä hoidon rahoitusmahdollisuudet. *Lounais-Suomen ympäristökeskuksen monistesarja* 1/2004.
- Immonen, Visa. 2009a. Kulttuurihistoriallinen suuntaus. Julkaisussa Halinen, Petri & Immonen, Visa & Lavento, Mika & Mikkola, Terhi & Siiriäinen, Ari & Uino, Pirjo (toim.): *Johdatus arkeologiaan*. Gaudeamus, Helsinki. Toinen painos. Sivut 82–85.
- Immonen, Visa. 2009b. Funktionalismi ja prosessualismi. Julkaisussa Halinen, Petri & Immonen, Visa & Lavento, Mika & Mikkola, Terhi & Siiriäinen, Ari & Uino, Pirjo (toim.): *Johdatus arkeologiaan*. Gaudeamus, Helsinki. Toinen painos. Sivut 85–91.
- Ilves, Kristiina. 1994. The Seaman's Perspective in Landscape Archaeology. Landing sites on the maritime cultural landscape. *Estonian Journal of Archaeology* 2004, 8, 163–180.
- Ingold, Tim. 1993. The temporality of landscape. *World Archaeology* 25, 152–173.
- Ingold, Tim. 2000. *The perception of the environment: essays of livelihood, dwelling and skill*. Routledge, London.
- Issakainen, Jouni & Kempainen, Eija & Mäkelä, Katariina & Hakalisto, Sirkka & Koistinen Marja. 2011. Hentonäkinruoho (*Najas tenuissima*) ja notkeanäkinruoho (*Najas flexilis*). Suomen uhanalaisia lajeja. *Suomen ympäristö* 13/2011.
- Iwánska, Alicja. 1971a. *Purgatory and Utopia: A Mazahua Indian Village of Mexico*. Schenckman Publishing Company, Cambridge.
- Iwánska, Alicja. 1971b. Without Art. *The British Journal of Aesthetics*, Volume 11, No 4, 402–411.
- Jakle, John A. 1987. *The Visual Elements of Landscape*. The University of Massachusetts Press, Amherst.
- Jansson, Henrik. 2004. Historiallisen ajan alun arkeologiaa Suomen eteläkärjessä. *SKAS* 2004: 4, 38–43.
- Jiménez-Beltrán, Domingo (toim.). 1999. Environment in the European Union at the turn of the century. *Environmental assessment report* No. 2.
- Johansen, Birgitta & Petterssen, Ing-Marie. 1993. Från borg till bunker. Befästa anläggningar från förhistorisk och historisk tid. *Fornlämningar i Sverige* 2.
- Johansson, Olof & Hedin, Pekka. 1991 *Restaurering av ängs- och hagmarker*. Naturvårdsverket Förlag, Solna.
- Johnson, Matthew. 1999. *Archaeological Theory. An Introduction*. Blackwell Publishing, Oxford. Uusintapainos 2003.
- Johnson, Matthew. 2007. *Ideas of Landscape*. Blackwell Publishing, Oxford.
- Johnson, Matthew. 2010. *Archaeological Theory. An Introduction*. Wiley-Blackwell, Chichester. First Paperback Edition.
- Johnston, Robert 1998. Approaches to the perception of landscape. Philosophy, Theory, Methodology. *Archaeological Dialogues* 1998–1, 54–68.
- Jokilehto, Jyrki. 1989. Ethics in conservation. Julkaisussa Ivars, Marja (toim.): Building Conservation. Building Conservation 88 Symposium. *Publications of the Finnish National Commission for Unesco*, No. 48, 46–52.
- Jokipii, Mauno. 1985. Suomen vanhimmista kaupungeista ja Itämerenpiirin kaupunkijärjestelmästä keskiajalla. *Suomen Museo* 1985, 37–84.
- Jones, Andrew. 2002. *Archaeological Theory and Scientific Practice*. Topics in contemporary Archaeology. Cambridge University Press, Cambridge. Uusintapainos 2009.

- Jones, Michael. 1987. Landhöjning, jordägoförhållanden och kulturlandskap i Maxmo. *Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk* H.135.
- Jones, Michael. 2003. The Concept of Cultural Landscape: Discourse and Narratives. Julkaisussa Palang, Hannes & Fry, Gary (toim.): *Landscape Interfaces. Cultural Heritage in Changing Landscapes*. Landscape Series Volume 1. Kluwer Academic Publishers, Dordrecht. Sivut 21–52.
- Jutku, Kyösti, 1977. Suomen tulo maailmankartalle. *Faravid* 1, 77, 7–41.
- Jussila, Anneli. 2002. Sääksmäen kolme maisemaa Valkeakoskella. *Rapola tutkimuksia* 2. Museo-
virasto. Vammalan Kirjapaino Oy, Vammala.
- Jutikkala, Eino. 1946. *Suomen talonpoika kautta aikojen*. WSOY, Porvoo.
- Jutikkala, Eino. 1958. Suomen talonpojan historia. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia* 257.
- Jutikkala, Eino. 2003. Tilalliset ja tilattomat. Julkaisussa Rasila, Viljo & Jutikkala, Eno & Mäkelä-Alitalo Anneli (toim.): Suomen maatalouden historia 1. Perinteisen maatalouden aika. Esihistoriasta 1870-luvulle. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia* 914: 1, 447–460.
- Järviluoma, Helmi. 2003. Äänimaisematutkimus. Julkaisussa Eerola, Tuomas & Louhivuori, Jukka & Moisala, Pirkko (toim.): Johdatus musiikintutkimukseen. *Acta Musicologica Fennica* 24, 347–355.
- Jääskeläinen, Elina (toim.). 2003a. Avoimet perinnebiotoopit. Perinnebiotooppien hoidon ohjevihkonen 1. *Perinnebiotooppien hoidon ohjevihkoset -sarja*. Maa- ja metsätalousministeriö & SYKE.
- Jääskeläinen, Elina (toim.). 2003b. Puustoiset perinnebiotoopit. Perinnebiotooppien hoidon ohjevihkonen 2. *Perinnebiotooppien hoidon ohjevihkoset -sarja*. Maa- ja metsätalousministeriö & SYKE.
- Jääskeläinen, Elina (toim.). 2003c. Perinnebiotooppien hoidon suunnittelu ja rahoitus. Perinnebiotooppien hoidon ohjevihkonen 3. *Perinnebiotooppien hoidon ohjevihkoset -sarja*. Maa- ja metsätalousministeriö & SYKE.
- Jääskeläinen, Elina (toim.). 2003d. Perinnebiotooppien hoitomenetelmät ja -kustannukset. Perinnebiotooppien hoidon ohjevihkonen 4. *Perinnebiotooppien hoidon ohjevihkoset -sarja*. Maa- ja metsätalousministeriö & SYKE.
- Kaivola, Taina & Rikkinen, Hannele. 2003. *Lasten ja nuorten kokemusmaailma ja ympäristömielikuvat*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki
- Kalliola, Reino. 1971. *Ihminen muuttuvassa ympäristössä. Ihminen ja ympäristö*. Porvoo.
- Karjalainen, Pauli Tapani. 1996. Kolme näkökulmaa maisemaan. Julkaisussa Häyrynen, Maunu & Immonen, Olli (toim.): *Maiseman arvo(s)tus*. Gummerus kirjapaino Oy, Saarijärvi. Sivut 8–15.
- Kartano, Eero. 1951. Några sydfinska stenkyrkor. *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja* 49:3
- Kaukiainen, Yrjö. 1970. *Virolahden historia I. 1850-luvulle*. Kansalliskirjapaino Oy, Lappeenranta.
- Kaukiainen, Yrjö. 1988. Hansakauppa ja Suomi. Julkaisussa Itämeren alueen esihistoria ja keskiaika. Seminaari Kotkassa 1–3.8.1985. *Kymenlaakson maakuntamuseon julkaisuja*, n:o 7, 115–126.
- Keisteri, Tarja. 1985. Kulttuurimaiseman muutoksen tutkimisesta. *Terra* 97: 3, 164–175
- Keisteri, Tarja. 1990. The study of changes in cultural landscapes. *Fennia* 168: 1, 31–115.

- Kemppinen, Iivar. 1960 *Suomalainen mytologia. Mit deutschem Resumé*. Kirja-Mono OY, Helsinki.
- Kempton, Willett. 2001. Cognitive Anthropology and the Environment. Julkaisussa Crumley, Carole C. & van Deventer, Elizabeth A. & Fletcher, Joseph J. (toim.): *New Directions in Anthropology and Environment. Intersections*. Altamira Press, Rowman & Littlefield Publishers Inc., Boston. Sivut 49–71.
- Kerkkonen, Gunvor. 1952. Medeltiden. *Karis socken. Från forntiden till våra dagar* III. Ekenäs Tryckeri Aktiebolag, Ekenäs.
- Kirkinen, Tuija. 2009. Elinympäristö arkeologian kiinnostuksen kohteena. Julkaisussa Halinen, Petri & Immonen, Visa & Lavento, Mika & Mikkola, Terhi & Siiriäinen, Ari & Uino, Pirjo (toim.): *Johdatus arkeologiaan*. Gaudeamus, Helsinki. Toinen painos. Sivut 338–341.
- Kivikoski, Ella. 1955. *Hämeen rautakausi*. Eripainos teoksesta Hämeen historia I. Hämeenlinna.
- Kivikoski, Ella. 1964. *Finlands förhistoria*. Holger Schildts förlag, Helsingfors.
- Kivikoski, Ella. 1973. *Die Eisenzeit Finnlands. Bildwerk und Text. Neuauflage*. Finnische Altertumgesellschaft. Oy Weilin+Göös Ab, Helsinki.
- Klinge, Matti. 2000. *A brief history of Finland*. Otava, Helsinki.
- Kluiving, Sjoerd J. & Lehmkuhl, Frank & Schütt, Brigitta (toim.). 2012. *LAC 2010: 1st international conference on Landscape Archaeology. Quaternary International*, Volume 251.
- Knaapinen, Maunu A. 1930. Historiallinen osa. *Perniön pitäjä*. Uuden Auran osakeyhtiö kirjapaino. Turku. Sivut 71–478.
- Knuutila, Jyrki. 2009a. Suomen keskiaikaiset konventit ja luostarit. Julkaisussa Lamberg, Marko & Lahtinen, Anu & Niiranen, Susanna (toim.): Keskiajan avain. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia* 1203, 160–163.
- Knuutila, Jyrki. 2009b. Kirkolliset lähteet. Julkaisussa Lamberg, Marko & Lahtinen, Anu & Niiranen, Susanna (toim.): Keskiajan avain. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia* 1203, 167–187.
- Korpiola, Mia. 2009. Maallisen oikeuslaitoksen tuottamat lähteet. Julkaisussa Lamberg, Marko & Lahtinen, Anu & Niiranen, Susanna (toim.): Keskiajan avain. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia* 1203, 203–216.
- Krauss, Werner. 2008. European Landscapes: Heritage, Participation and Local Communities. Julkaisussa Graham, Brian & Howard, Peter (toim.): *The Ashgate Research Companion to Heritage and Identity*. Ashgate, Surrey. MPG Books Ltd, Bodmin. Sivut 425–438.
- Koivisto, Andreas. 2011. Settlement at the Gubbacka Site. Julkaisussa Poutanen, Marjo (toim.); Colonists on the shores of the Gulf of Finland. Medieval Settlement in the Coastal regions of Estonia and Finland. *Vantaa City Museum publications* no 22, 67–78.
- Koivisto, Leena. 2013. 25 Years of Site Management in Finland. What's Next? Julkaisussa Lähdesmäki, Ulla & Raninen, Sami & Nordqvist, Kerkko (toim.): *Archaeology in Society and Daily Life. Challenges and Co-operation in the 21st Century*. Eräsalon Kirjapaino Oy, Tampere. Sivut 21–25.
- Koivisto, Leena & Mikkonen-Hirvonen, Satu. 2002. Muinaisjäännösalueiden hoito ja käyttö (ref. Vården och användningen av fornlämningsområden). *Arkeologia Suomessa – arkeologi i Finland 1999–2000*, 22–31.
- Koivisto, Leena & Tiitinen, Teija. 1995. The Management of Archaeological Sites and Historical Monuments in Finland. *Karhunhammas*, 16, 99–106.

- Kontturi, Osmo. A. 2000. Suomalaisen maisematutkimuksen koulukuntakehitys 1900-luvulla ja suhde eurooppalaiseen esikuviin. Julkaisussa Saarinen, Jarkko & Raivo, Petri J. (toim.): Metsä, harju ja järvi: näkökulmia suomalaiseen maisematutkimukseen ja suunnitteluun. *Metsäntutkimuslaitoksen tiedonantoja* 776, 147–169.
- Koponen, Tuuli. 2016. Kuusamon Pyhälahti ja varhaismetallikautinen ympäristömuokkaus. *Muinaistutkija* 1/2016, 40–49.
- Kossinna, Gustaf. 1911. *Der Herkunft der Germanen*. Kabitzsch, Leipzig.
- Kostet, Juhani. 2000. 1600-luvun kaupunkikartat. Julkaisussa Rantatupa, Heikki (toim.): Kartta historian lähteenä. *Jyväskylän yliopiston ylioppilaskunnan julkaisusarja* 55: 29–50
- Korhonen, Martti. 1981. *Vehkalahden pitäjän historia II. Yhteiskunnallisesta kehityksestä 1600-luvulla sekä maakirjakantatilojen synty*. Hamina.
- Kotkavirta, Jussi. 1996. Lukijalle. Julkaisussa Kotkavirta, Jussi (toim.): Luonnon luonto. Filosofisia kirjoituksia luonnon käsitteestä ja kokemisesta. *SoPhi – Yhteiskuntatieteiden, valtio-opin ja filosofian julkaisuja* 2, 1–6.
- Kull, Christian A. 2010. Landscapes of Fire: Origins, Politics, and Questions. Julkaisussa David, Bruno & Thomas, Julian (toim.): *Handbook of Landscape Archaeology*. Research Handbooks in Archaeology, World Archaeological Congress, Left Coast Press, Inc. Ensimmäinen painos 2008. Ensimmäinen pehmeäkantainen painos 2010. Sivut 424–429.
- Krötzl, Christian. 2004. Pietarin ja Paavalin nimissä, Paavit, lähetystyö ja Euroopan muotoutuminen (500–1250). *Historiallisia tutkimuksia* 219. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kühbauch, Walter. 1998. Loss of biodiversity in European agriculture during the twentieth century. Julkaisussa Barthlott, Wilhelm & Winiger, Matthias (toim.): *Biodiversity. A Challenge for Development, Research and Policy*. Springer Verlag, Heidelberg. Uusintapainos 2001. Sivut 145–155.
- Kühne, Jochen. 1991. Redskap och maskiner. Sammanställning och beskrivning av redskap och maskiner för kulturminnesvård och naturvård. *Praktisk fornvård* 2. Riksantikvarieämbetet.
- Kärki, Riitta & Kortelainen, Terttu. 1996. *Johdatus bibliometriikkaan*. Informaatiotutkimuksen yhdistys. Tampere.
- Käyhkö, Niina & Granö, Olavi & Häyrynen, Maunu. 2004. Finnish Landscape studies – a mixture of traditions and recent trends in the analysis of nature-human interactions. *Belgeo* 2–3/2004, 245–256.
- Laakso, Ville. 2014. The Viking Age in Finnish Archaeology. A Brief Source-Critical Overview. Julkaisussa Ahola, Joonas & Frog Clive Tolley'n kanssa (toim.): *Fibula, Fabula, Fact. The Viking Age in Finland*. *Studia Fennica Historia* 18, 104–116.
- Laaksonen, Kyösti. 1991. Maantieteen perusmenetelmät. *Helsingin yliopiston maantieteen laitoksen opetusmonisteita* I, 75–80. Helsinki, Yliopistopaino. Viides uudistettu painos.
- Lahelma, Antti. 2008. A Touch of Red. Archaeological and Ethnographic Approaches to Interpreting Finnish Rock Paintings. *ISKOS* 15.
- Lahtinen, Anu. 2008. Presence, Absence and Distance. Physical and Mental Local Landscape in Pre-modern Finland. Julkaisussa François, Pieter & Syrjämaa, Taina & Terho, Henri (toim.): *Power and culture: new perspectives on spatiality in European history*. Olus-Pisa University Press, Pisa. Sivut 73–87.
- Laine, Sirkku. 1996b. Ensimmäisen maailmansodan aikainen maalinnoitus Helsingissä, *Helsingin kaupungin rakennusviraston julkaisuja* 1996: 3.
- Laine, Sirkku. 1996b. Ensimmäisen maailmansodan aikainen maalinnoitus Helsingissä, Hoito-ohje. *Helsingin kaupungin rakennusviraston julkaisuja* 1996: 4.

- Laki 1296. Upplannin maakuntalaki. Kirkkokaari. Julkaisussa Huitu, Marketta & Riska, Tove (toim.): *Codex Aboensis. Turun käsikirjoitus, Kommentaarit ja suomennokset*. Koneen Säätiö, Helsinki. Sivut 138–145
- Laki 1349. Maunu Eerikinpojan maanlaki. Elias Wessénin nykyruotsinnoksesta suomentanut Aulis Oja. Julkaisussa Huitu, Marketta & Riska, Tove (toim.): *Codex Aboensis. Turun käsikirjoitus, Kommentaarit ja suomennokset*. Koneen Säätiö, Helsinki. Sivut 146–207.
- Lang, Valter. 1996. Muistne Rävåla. 2. köide. Muistised, kronoloogia ja maaviljelusliku asustuse kujunemine Loode-Eestis, eriti Pirita jõe alamjooksu piirkonnas. *Muinaisaja teadus* 4.
- Lamberg, Marko & Lahtinen, Anu & Niiranen, Susanna. 2009. Avaimet käteen! – Johdanto keskiajan tutkimukseen. Julkaisussa Lamberg, Marko & Lahtinen, Anu & Niiranen, Susanna (toim.): *Keskiajan avain. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia* 1203, 13–21.
- Latour, Bruno. 2005. *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford University Press, Oxford.
- Lavento, Mika. 2009. Arkeologian määritelmät. Julkaisussa Halinen, Petri & Immonen, Visa & Lavento, Mika & Mikkola, Terhi & Siiriäinen, Ari & Uino, Pirjo (toim.): *Johdatus arkeologiaan*. Gaudeamus, Helsinki. Toinen painos. Sivut 13–40.
- Lavento, Mika. 2015. Pronssi- ja varhaismetallikausi. Julkaisussa Haggrén Georg & Halinen, Petri & Lavento, Mika & Raninen, Sami & Wessman, Anna (toim.): *Muinaisuutemme jäljet. Suomen esi- ja varhaishistoriaa kivikaudelta keskiajalle*. Sivut 123–212.
- Lawrence, Roderick J. 2002. Healthy Residential Environments. Julkaisussa Bechtel, Robert & Churchman, Arza (toim.): *Handbook of Environmental Psychology*. Johan Wiley & Sons Inc, New York. Sivut 394–412.
- Leatherbarrow, David. 2004. *Topographical Stories: Studies in Landscape and Architecture*. University of Pennsylvania Press, Pennsylvania.
- Lehtinen, Ari A. 2001. Modernization and the Concept of Nature: On the Reproduction of Environmental Stereotypes. Julkaisussa Myllyntaus, Timo & Saikku, Mikko (toim.): *Encountering the Past in Nature. Essays in Environmental History*. Ohio University Press Series in Ecology and History. Toinen painos. Sivut 29–48.
- Lehtinen, Ari A. 2008. Landscapes of Domination. Living in and off the Forests in Eastern Finland. Julkaisussa Jones, Michael & Olwig, Kenneth R. (toim.): *Nordic Landscapes. Region and Belonging on the Northern Edge of Europe*. Sivut 458–482.
- Lehtinen, Leena. 1997. Maaseutumaiseman kerroksisuus ja vetovoima. *Helsingin yliopiston maaseudun tutkimus- ja koulutuskeskus Mikkeli, julkaisuja* 55.
- Lehtinen, Leena. 2000. Vanhat kartat muinaisjäänneinventoinnin apuna. Julkaisussa Maaranen, Päivi & Kirkinen, Tuija (toim.): *Arkeologinen inventointi, Opas inventoinnin suunnitteluun ja toteuttamiseen*. Museovirasto. Sivut 50–68.
- Lehtinen, Leena. 2005. *Karttojen kertomaa – vanhojen karttojen kautta maiseman historiaan*. Genimap, Helsinki.
- Lehtinen, Leena & Kirkinen, Tuija, 1998. Kerimäki-Savonlinnan kuppikivien ajoitus karttojen perusteella. Julkaisussa Vuorinen, Juha-Matti (toim.): *Maiseman arkeologiaa*. Suomen arkeologinen seura, Turku. Sivut 54–81.
- Lehtonen, Tuomas S. 2007. Finlands erövring och frälsningshistoria: Sankt Henrik, Finlands kristnande och uppbyggandet av det förflutna. *Suomen Museo – Finskt Museum* 2006, 7–26.
- Lehtosalo-Hilander, Pirkko-Liisa. 1982. Luistari III. A Burial-Ground Reflecting Viking Age Society. *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja* 83: 3.

- Lehtosalo-Hilander, Pirkko-Liisa. 1987. Keski- ja myöhäisrautakausi. Julkaisussa Laaksonen, Eero & Pärssinen, Erkki & Sillanpää, Kari J. (toim.): *Suomen historia* 1. Weilin+Göös, Espoo. Sivut 250–405. Kolmas painos.
- Lesell, Kreetta. 2010. Naudanluuta Rauman Hevossuonmäen hautaröykkiöstä. Julkaisussa Hirvilampi, Juha (toim.): *Varhainen viljely Suomessa*. Suomen maatalousmuseo Sarka, Loimaa. Kopijyvä, Jyväskylä. Sivut 44–53.
- Leser, Harmut & Nagel, Peter. 2001. Landscape diversity – a holistic approach. Julkaisussa Barthlott, Wilhelm & Winiger, Matthias (toim.): *Biodiversity. A Challenge for Development Research and Policy*. Springer Verlag, Heidelberg. Uusintapainos 2001. Sivut 129–143.
- Leyshon, Catherine & Geoghegan, Hillary. 2013. Landscape and climate change. Julkaisussa Howard, Peter & Thompson, Ian & Waterton, Emma (toim.): *The Routledge Companion to Landscape Studies*. Routledge International Handbooks. Abingdon, Oxon. Sivut 461–470.
- Liepe, Anita. 1986. Kyrka i gränsbygd – tidigmedeltida kyrkobyggande i södra Varend. Julkaisussa Medeltid och arkeologi. Festskrift till Erik Cinthio. *Lund Studies in Medieval Archaeology* 1, 171–182
- Lind, John E. 2007. Denmark and Early Christianity in Finland. *Suomen Museo – Finskt Museum* 2006, 39–54.
- Lindberg, Julius. 1930. Församlingen, kyrkan och prästerskapet. *Kyrklätt Förr och Nu. Till 600-årsfesten*. F. Tilgmanns Bok- och Stentryckeri. Helsingfors. Sivut 279–400.
- Lindkvist, Thomas. 2007. Erik den heliges Sverige. Makten och riket. *Suomen Museo – Finskt Museum* 2006, 27–38.
- Lindström, Kati & Palang, Hannes & Kull, Kalevi. 2013. Semiotics of landscape. Julkaisussa Howard, Peter & Thompson, Ian & Waterton, Emma (toim.): *The Routledge Companion to Landscape Studies*. Routledge International Handbooks. Abingdon, Oxon. Sivut 97–107.
- Litzen, Veikko. 1980. Perniön varhaisempi historia. *Perniön historia*. Salo. Sivut 111–311.
- Lorzing, Han. 2001. The Nature of Landscape: A Personal Quest. 010 Publishers, Rotterdam.
- Louekari, Sami. 2002. Ympäristö suomalaisessa historiankirjoituksessa. Julkaisussa Saukkonen, Anna (toim.): Ympäristöhistorian monet kasvot – kirjoituksia suomalaisesta ympäristöhistoriasta. *Turun yliopiston historian laitoksen julkaisuja* 2, 15–86.
- Louekari, Sami. 2013. Hyödyn politiikka. Kokemäenjokilaakson ympäristöhistoriaa 1720–1850. *Annales Universitatis Turkuensis* C 365.
- Louekari, Lauri. 2006. Metsän arkkitehtuuri. *Teknillinen tiedekunta, Oulun yliopisto A* 38, 22.
- Lovén, Christian. 1996. *Borgar och befästningar i det medeltida Sverige*. Kungliga Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Stockholm. Motala Grafiska AB, Motala.
- Lowenthal, David. 1998. *The Heritage Crusade and the Spoils of History*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Luostarinen, Matti & Yli-Viikari, Anja (toim.). 1997. Johdanto. Maaseudun kulttuurimaisemat. Rural Landscapes in Finland. *Suomen ympäristö, alueiden käyttö* 87, 10–12.
- Luoto, Reima T. A. 2001. *Espoon aikakirjat – espoolaiselämää kivikaudesta nykypäiviin*. Karisto Oy:n kirjapaino, Hämeenlinna.
- Lydon, Jane. 2010. Contested Landscapes – Rights to History, Rights to Place: Who Controls Archaeological Places? Julkaisussa David, Bruno & Thomas, Julian (toim.): *Handbook of Landscape Archaeology*. Research Handbooks in Archaeology, World Archaeological Congress, Left Coast Press, Inc. Ensimmäinen painos 2008. Ensimmäinen pehmeäkantinen painos 2010. Sivut 654–659.

- Lönnroth, Harry & Linna, Martti. 2013. *Eerikinkronikka*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Maaranen, Päivi. 1997. Perniön kulttuurimaisema esihistoriallisella ajalla ja keskiaikana. Julkaisussa Niukkanen, Marianna (toim.): Perniö – kuninkaan ja kartanoiden pitäjä. Sukka – Suomen keskiaikainen kartanolaitos. *Helsingin yliopiston taidehistorian laitoksen julkaisuja XIV*, 17–27.
- Maaranen, Päivi. 1998. Ihmisen ympäristön ja toiminta-alueiden muutoksen tarkastelu maisematutkimuksen avulla. Julkaisussa Vuorinen, Juha-Matti (toim.): *Maiseman arkeologiaa*. Suomen arkeologinen seura, Turku. Sivut 24–41
- Maaranen, Päivi. 1999. Landscape development from the Stone Age to the Middle Ages in Perniö, Southern Finland. In Fabech, Charlotte & Ringtved, Jutta (toim.): *Settlement and Landscape*, Proceedings of a conference in Århus, Denmark, May 4–7 1998. Jutland Archaeological Society, Copenhagen. Sivut 116–118.
- Maaranen, Päivi. 2000b. Röykkiöitä Etelä-Saimaalta ja Uudeltamaalta – hautoja ja viljelyskivikasoja. Julkaisussa Maaranen Päivi & Kirkinen, Tuija (toim.): *Arkeologinen inventointi. Opas inventoinnin suunnitteluun ja toteuttamiseen*. Museovirasto. Gummerus Kirjapaino OY, Jyväskylä. Sivut 185–191.
- Maaranen, Päivi. 2000c. Questions of management planning and preventive conservation concerning the site management of the archaeological cultural heritage of Finland. Julkaisussa Koskivirta, Riitta & Heporauta, Hannele & Hiltunen, Kirsi & Meller, Taina & Voutilainen, Kaisa (toim.): *Conservation without limits. Ilc Nordic group XV congress, August 23–26.2000, Helsinki, Finland*. Loimaan kirjapaino, Loimaa. Sivut 137–146.
- Maaranen, Päivi. 2001a. Puiistutuksia ja piikkilankaa: arkeologisten kulttuuriperintökohteiden hoidon historiaa ja nykypäivää Uudenmaan perspektiivistä. *Muinaistutkija* 1/2001, 34–46.
- Maaranen, Päivi 2001b. Terrassipellon koekaivaus Karjaan Brobackassa: historiallisen ajan viljely ja vanhemman rautakauden toimintapaikka. Julkaisussa Ranta, Helena (toim.): Kentältä poimittua 5. *Museoviraston arkeologian osaston julkaisuja* N:o 9, 57–68.
- Maaranen, Päivi. 2002b. Human touch, natural processes: The development of the rural cultural landscape in southern Finland from past to present. *Fennia* 180: 1–2, 99–109.
- Maaranen, Päivi. 2003a. Landscape Archaeology and Management of Ancient Cultural Heritage sites. Some Notes Based on Finnish Experiences. Julkaisussa Palang, Hannes & Fry, Gary (toim.): *Landscape Interfaces. Cultural Heritage in Changing Landscapes*. Landscape Series Volume 1. Kluwer Academic Publishers, Dordrecht. Sivut 255–272.
- Maaranen, Päivi. 2003b. Pienmaiseman hoidon suunnittelusta ja toteuttamisesta; esimerkkinä arkeologiset kulttuuriperintökohteet. *Muinaistutkija* 4/2003, 2–12.
- Maaranen, Päivi. 2005b. Maantiede ja sen menetelmät arkeologian apukeinoina. Julkaisussa *Mereellinen perintömme – Vårt maritima arv*. Helsingin yliopisto, kulttuurien tutkimuksen laitos, arkeologia. CD-rom -julkaisu. Sivut 1–19.
- Maaranen, Päivi. 2005c. Perinnumaisemat osana agraarimaisemaa. Julkaisussa Sepänmaa, Yrjö & Heikkilä-Palo, Liisa (toim.): *Pellossa perihopeat*. Maahenki Oy. Karisto Oy:n kirjapaino, Hämeenlinna. Sivut 167–174.
- Maaranen, Päivi. 2005d. Seascape as multicultural space: medieval seafarers on the shores of Western Uusimaa”. *The Baltic Sea Region: Nordic Dimensions – European Perspectives Band 4*, 81–104.
- Maaranen, Päivi. 2007. Vanhaa ja uutta historiaa. Joitakin huomioita paikallishistorian julkaisujen käyttämisestä maisematutkimuksen lähdeaineistona. *Muinaistutkija* 3/2007, 35–45.

- Maaranen, Päivi. 2008. All landscape elements are valuable – an environmental philosophical point of view on natural and archaeological heritage. Julkaisussa Kars, Henk & Heeringen, Robert M. (toim.): Preserving archaeological remains *in situ*. Proceedings of the 3rd conference 7–9 December 2006, Amsterdam. *Geoarchaeological and Bioarchaeological studies* 10, 291–302.
- Maaranen, Päivi. 2010a. Hyvän hoidon periaatteet: ajatuksia muinaisjäännösten ja luonnon hoidon vaikutuksista. *Muinaistutkija* 3/2010, 6–11.
- Maaranen, Päivi. 2010b. Saaren maat saroin jaettu, pellot pirstoin mittaeltu, aholoista arpa lyöty, nurmista kerät käyty... maatalouden aiheuttamat muutokset maisemaympäristössä. Julkaisussa Hirvilammi, Juha (toim.): *Varhainen viljely Suomessa*. Suomen maatalousmuseo Sarka, Loimaa. Kopijyvä, Jyväskylä. Sivut 179–193.
- Maaranen, Päivi. 2011. Landscapes of medieval power: a case study of religious and secular monuments of southernmost Finland. Julkaisussa Lamberg, Marko, Hakanen, Marko & Haikari, Janne (toim.): *Physical and Cultural Space in Pre-industrial Europe*. Nordic Academic Press, Lund. Scanbook Academic Press, Falun. Sivut 239–272.
- Maaranen, Päivi & Kirkinen, Tuija (toim.), 2000. *Arkeologinen inventointi, opas inventoinnin suunnitteluun ja toteuttamiseen*. Museovirasto.
- Maaranen, Päivi & Nummi, Aimo. 2010. Kasvillisuuskartoitukset muinaisjäännöksillä: ajatuksia arkeofyyteistä ja luontoarvoista. Julkaisussa Ranta, Helena (toim.): Kentältä poimittua 6, Kirjoitelmia arkeologian alalta. *Museoviraston arkeologian osaston julkaisuja* 12, 142–155.
- Magnus, Olaus. 1555. *Historia om de nordiska folken*. Michaelisgillet och Gidluns förlag, Balto-print, Vilnius. Uusintapainos 2010.
- Mann, Michael. 1997. The Autonomous Power of the State. Julkaisussa Agnew, John (toim.): *Political geography: a reader*. Arnold Hodder Headline Group, London. Sivut 185–213.
- Mannermaa, Kristiina & Deckwirth, Vivi. 2010. Suomen varhaisin karjatalous: tutkimuksen nykytila ja ongelmat. Julkaisussa Hirvilammi, Juha (toim.): *Varhainen viljely Suomessa*. Suomen maatalousmuseo Sarka, Loimaa. Kopijyvä, Jyväskylä. Sivut 54–81.
- Marila, Marko. 2011. Arkeologisesta tiedosta, totuudesta ja tulkinnasta sekä teorian ja aineiston suhteesta arkeologiassa. *Muinaistutkija* 1/2011, 35–39.
- Markkola, Pirjo (toim.). 2004. Suomen maatalouden historia III, Suurten muutosten aika: jälleerakennuskaudesta EU-Suomeen. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia* 914: 3.
- Markus, Felicia. 2004a. Living on Another Shore. Early Scandinavian Settlement on the North-Western Estonian Coast. *OPIA Occasional Papers in Archaeology* 36.
- Markus, Felicia. 2004b. The Baltic Sea, Barrier or Medium of Contacts? Julkaisussa Bolin, Hans (toim.): *The Interplay of Past and Present. Papers from a session held at the 9th annual EAA meeting in St. Petersburg 2003*. Södertörns högskola, Katarina Tryck AB. Sivut 58–68.
- Marttunen, Mika & Grönlund, Sakari & Hokkanen, Joonas & Jantunen, Jorma & Karjalainen, Timo P. & Luodemäki, Sanna & Mustajoki, Jyri & Neste, Jenni & Saarikoski, Heli & Vallius, Elisa & Vartia, Merilin & Vehmas, Anne & Vienonen, Sanna. 2015. Hyviä käytäntöjä ympäristövaikutusten arvioinnissa, IMPERIA-hankkeen yhteenveto. *Suomen ympäristökeskuksen raportteja* 39, 2015.
- Masonen, Jaakko. 1999. Kirkon, kruunun ja kansan tiet keskiajalla. Julkaisussa Mauranen, Tapani (toim.): *Maata, jäätä, kulkijoita Tiet. liikenne ja yhteiskunta ennen vuotta 1860*. Tielaitos. Edita. Helsinki. Sivut 57–143.
- Matthies, Jürgen. 1996. Luontokäsitteiden renessanssi. Luonnon luonto. Filosofisia kirjoituksia luonnon käsitteestä ja kokemisesta. *SoPhi – Yhteiskuntatieteiden, valtio-opin ja filosofian*

- julkaisuja* 2, 132–150.
- Mattinen, Maire. 1988. Knowledge and cultural values. Julkaisussa Ivars, Marja (toim.): Building conservation. Building conservation 88 symposium, Helsinki 22–26 August 1988, report. *Publications of the Finnish National Commission for Unesco* No. 48, 63–69.
- McGovern, T. H. 1985. The economics of extinction in Norse Greenland. Julkaisussa Wigley, T. M. L. & Ingram, M. J. & Farmer, G. (toim.): *Climate and History. Studies in past climates and their impact on Man*. Cambridge University press, Cambridge.
- McMann, Jean. 2000. Forms of power: dimensions of an Irish megalith landscape. Julkaisussa Stoddart, Simon (toim.): *Landscapes from Antiquity, Antiquity Papers* 1, 335–356.
- McNeely, Jeffrey A. & Scherr, Sara. J. 2003. *Ecoagriculture: Strategies to Feed the World and Save Wild Biodiversity*. Island Press, Washington.
- Mead, William R. 2008. Reflections on the Historical Landscape of Finland. Julkaisussa Jones, Michael & Olwig, Kenneth (toim.): *Nordic Landscapes: Region, and Belongings on the Northern Edge of Europe*. University of Minnesota Press, Minneapolis. Sivut 421–437.
- Meier, Thomas. 2010b. "Landscape" and "Environment" – Is It More Than Two Words. Julkaisussa *1st international Landscape Archaeology Conference 2010 (LAC 2010), 26–28 & 29 January 2010, VU University Amsterdam Netherlands, Final Programme and Abstract Book*. Vrije Universitet, Amsterdam. Sivut 139–140.
- Meinander, Carl F. 1984. Om introduktionen av sädesodling i Finland. *Finskt Museum* 1984, 5–20.
- Meitzen, August. 1895. *Siedelung und Agrarwesen der Westgermanen und Ostgermanen, der Kelten, Römer, Finnen und Slaven*. Bd 1. Wanderungen, Anbau und Agrarrecht der Völker Europas nördlich der Alpen; 1. Abt., Bd. 1. Berlin, W. Hertz, Germany.
- Metsähallitus. 1992. *Kiinteiden muinaisjäännösten hoito-opas*. Metsähallitus.
- Metsähallitus 1993. *Kiinteiden muinaisjäännösten hoito-opas. Metsähallituksen luonnonsuojelujulkaisuja*, Sarja B, No 2.
- Miettinen, Mirja. 2000. Muinaisjäännöksen määrittämisestä maastossa. Julkaisussa Maaranen, Päivi & Kirkinen, Tuija (toim.): *Arkeologinen inventointi, opas inventoinnin suunnitteluun ja toteuttamiseen*. Museovirasto. Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä. Sivut 13–16.
- Miettinen, Timo. 1988. Viikinkien reittejä Suomenlahden pohjoisrannikolla. Julkaisussa Itämeren alueen esihistoria ja keskiaika. Seminaari Kotkassa 1–3.8.1985. *Kymenlaakson maakuntamuseon julkaisuja*, n:o 7, 95–114.
- Mikkeli, Heikki & Pakkasvirta, Jussi. 2007. Tieteiden välissä. Johdatus monitieteisyyteen, tieteidenvälisyyteen ja poikkitieteisyyteen. WSOY, Helsinki.
- Mikkola, Esa. 2005. Mikkelin Orijärven muinaispeltovaiheet. Julkaisussa Pesonen, Petro & Mökkönen, Teemu (toim.): *Arkeologipäivät 2004. Muinaisjäännösten suojelun ja tutkimuksen yhteensovittaminen. Uutta rautakauden tutkimuksessa*. Suomen arkeologinen seura, Hamina. Sivut 49–59.
- Mikkola, Esa. 2009. Kaskesta peltoon – rautakautisen maanviljelyn tutkimushistoriaa. Julkaisussa Mökkönen, Teemu & Seppälä, Sirkka-Liisa (toim.): *Arkeologipäivät 2008. Sosiaaliarkeologia – yhteisöt arkeologisen aineiston taustalla. Tutkimushistorian painolasti*. Suomen arkeologinen seura, Anjalankoski. Sivut 38–44.
- Mikkola, Esa. 2010. Mikkelin Orijärven muinaispellot. Julkaisussa Hirvilampi, Juha (toim.): *Varhainen viljely Suomessa*. Suomen maatalousmuseo Sarka, Loimaa. Kopijyvä, Jyväskylä. Sivut 20–33.
- Mikkola, Terhi. 2010. 2000-luvun linnatutkimuksen näkökulmia. *SKAS* 2010: 3, 6–14.

- Miles, Stephen A. 2007. The sociology of Park Creation in Medieval England. Julkaisussa Liddiard, Robert (toim.): *The Medieval Park. New Perspectives*. Windgather Press Ltd. Sivut 11–26.
- Miller, Naomi F. & Gleason, Kathryn L. (toim.). 1994. *The Archaeology of Garden and Field*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- Morris, Michael G. 2000. The effects of structure and its dynamics on the ecology and conservation of arthropods in British grasslands. *Biological Conservation* 95, 129–142.
- Muir, Richard. 2000. *The NEW Reading the Landscape – Fieldwork in Landscape History*. University of Exeter Press, Exeter.
- Mugerauer, Robert. 1995. *Interpreting Environments. Tradition, Deconstruction, Hermeneutics*. University of Texas Press, Austin.
- Myllyntaus, Timo. 1994. Approaches to environmental history. Julkaisussa Nissinaho, Aino (toim.): *Cultural Ecology: One Theory?* Project: changing environment – changing society. University of Turku, Turku. Sivut 25–36.
- Myllyntaus, Timo. 2001. Environment in Explaining History: Restoring Humans as Part of Nature. Julkaisussa Myllyntaus, Timo & Saikku, Mikko (toim.): *Encountering the Past in Nature. Essays in Environmental History*. Ohio University Press Series in Ecology and History. Toinen painos. Sivut 141–160.
- Myllyntaus, Timo & Saikku, Mikko. 2001. Environmental History: A New Discipline with Long Traditions. Julkaisussa Myllyntaus, Timo & Saikku, Mikko (toim.): *Encountering the Past in Nature. Essays in Environmental History*. Ohio University Press Series in Ecology and History. Toinen painos. Sivut 1–28.
- Myrdal, Janken. 1999. Jordbruket under feodalismen 1000–1700. *Det svenska jordbrukets historia, Band 2*. Natur och Kultur/LTs förlag i samarbete med Nordiska Museet och Stiftelsen Lagersberg, Borås.
- Mökkönen, Teemu. 2002. Chronological variation in the locations of the hunter-gatherer occupation sites vis-à-vis the environment. Julkaisussa Ranta, Helena (toim.): *Huts and houses. Stone Age and Early Metal Age Buildings in Finland*. Museovirasto, Helsinki. Sivut 53–64.
- Mökkönen, Teemu. 2010. Kivikautinen maanviljely Suomessa. *Suomen Museo* 2009, 5–38.
- Naber, Reet. 1988. Merellisen kaupan välittämät kulttuurivaikutteet rannikkokaupungeissa. Julkaisussa Itämeri kulttuurivaikutteiden väylänä. Seminaari Kotkassa 31.7–2.8.1986. *Kymenlaakson maakuntamuseon julkaisuja*, n:o 19, 30–38.
- Naumann, Claes M. 1998. Biodiversity – Is there a second chance? Julkaisussa Barthlott, Wilhelm & Winiger, Matthias (toim.): *Biodiversity. A Challenge for Development Research and Policy*. Springer Verlag, Heidelberg. Uusintapainos. Sivut 3–12.
- Newson, Malcolm. 1992. Introduction: managing the natural environment – why and how. Julkaisussa Newson, Malcolm (toim.): *Managing the Human Impact on the Natural Environment: Patterns and Processes*. Belhaven Press. Exeter.
- Nicholas, David. 2009. *The Northern Lands. Germanic Europe, c. 1270 – c. 1500*. Wiley-Blackwell, John Wiley and Sons Ltd, Chichester.
- Nicholas, George P. & Wylie, Alison. 2012. Archaeological Finds: Legacies of Appropriation, Modes of Response. Julkaisussa Young, James O. & Brunk, Conrad G. (toim.): *The Ethics of Cultural Appropriation*. Wiley-Blackwell, John Wiley and Sons Ltd, Chichester. Sivut 11–54.

- Niemelä, Jari. 2004. Hevosista traktoreihin – lannasta väkilannoitteisiin. Julkaisussa Markkola, Pirjo (toim.): Suomen maatalouden historia III. Suurten muutosten aika. Jälleenrakennuskaudesta EU-Suomeen. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia* 914: 3, 187–230.
- Niemelä, Jari. 2008. Talonpoika toimessaan. Suomen maatalouden historia. *Tietolipas* 225.
- Niiniluoto, Ilkka. 1984. *Tiede, filosofia ja maailmankatsomus: filosofisia esseitä tiedosta ja sen arvosta*. Otava, Keuruu.
- Nikula, Oscar. 1938a. *Tenala och Bromarf Socknarnas historia* I. Frenckellska Tryckeri Aktiebolag, Helsingfors.
- Nikula, Oscar. 1938b. *Tenala och Bromarf Socknarnas historia* II. Frenckellska Tryckeri Aktiebolag, Helsingfors.
- Nikula, Sigrid. 1944a. Kyrkomalm och deras skrud. *Kimitöbygdens historia Del II*. Faksimileutryck 1982 ur Kimitöbygdens historia Del I:1 och Del II:1. Sagalunds hembygds-museum & kommunalförbund. Ekenäs Tryckeri Ab. Uusintapainos. Sivut 259–317.
- Nikula, Sigrid. 1944b. Kyrkorna ur ett senare perspektiv. *Kimitöbygdens historia Del II*. Faksimileutryck 1982 ur Kimitöbygdens historia Del I:1 och Del II:1. Sagalunds hembygds-museum & kommunalförbund. Uusintapainos. Ekenäs Tryckeri Ab. Sivut 323–367.
- Nilsson, Bertil. 1992. Till frågan om kyrkans hållning till icke-kristna kultfenomenen. Attityder under tidig medeltid i Europa och Norden. *Kontinuitet i kult och tro från vikingatid till medeltid. Projektet Sveriges kristnande. Publikationer* I, 9–48.
- Nilsson, Ing-Marie. 2009. Mellan makt och himmelriket. Perspektiv på Hallands medeltida kyrkor. *Lund Studies in Historical Archaeology* 12.
- Nissinaho, Aino (toim.). 1994. *Cultural Ecology: One Theory? Publications of the project Changing Environment – Changing Society*. Åbo Akademin Tryckeri, Turku.
- Nissinaho, Aino (toim.). 1995. *Ihmisen maisema. Kirjoituksia yhteisön ja ympäristön muutoksesta Lounais-Suomen rannikolla*. Projektin Muuttuva miljö – muuttuva yhteisö julkaisuja. Åbo Akademin Tryckeri, Turku.
- Niukkanen, Marianna. 2000. Asutus- ja elinkeinohistoriallisten muinaisjäännösten inventointi. Julkaisussa Maaranen, Päivi & Kirkinen, Tuija (toim.): *Arkeologinen inventointi, opas inventoinnin suunnitteluun ja toteuttamiseen*. Museovirasto, Helsinki. Sivut 208–219.
- Niukkanen, Marianna. 2009. Historiallisen ajan kiinteät muinaisjäännökset, tunnistaminen ja suo-jelu. *Museoviraston rakennushistorian osaston oppaita ja ohjeita* 3.
- Nyberg, Lars. 1991. Vallar och murar. *Västnyländska kultursamfundets skrifter nr 4*. Ekenäs Tryckeri Aktiebolag, Ekenäs.
- Nyberg, Paul. 1931. *Sibbo sockens historia I. Intill början av 1700-talet*. Frenckellska Tryckeri Aktiebolag, Helsingfors.
- Nyholm, Mikke. 2012. Arkeologian kuva. *Muinaistutkija* 1/2012, 46–59.
- Oja, Aulis. 1955. Keskiaikaisen "Etelä-Suomen" asutus ja aluejaot. *Suomen historial-linen seura XLIV, historiallisia tutkimuksia*. Helsinki.
- Ojansuu, Heikki. 1920. *Suomalaista paikannimitutkimusta*. Otava, Turku.
- Okkonen, Jari. 2012. Ynpäristökelijät ja yhteisöjen vuorovaikutus Itämeren piirissä keskineoliittisella kaudella. Julkaisussa Alenius, Kari (toim.): Itämeren itälaidalla III. Vallankäyttö Suomen ja Baltian historiassa = On the Eastern Edge of the Baltic Sea III. Exercise of Power in the History of Finland and the Baltic. *Studia Historica Septentrionalia* 67, 157–171.
- Oksanen, Markku & Rauhala-Hayes, Marjo. 1997. Esipuhe. Julkaisussa Oksanen, Markku & Rauhala-Hayes, Marjo (toim.): *Ympäristöfilosofia*. Gaudeamus, Tampere. Sivut 1–33.

- Oksanen, Markku. 2000. Johdanto. Julkaisussa Haapala, Arto & Oksanen, Markku (toim.): *Arvot ja luonnon arvottaminen*. Gaudeamus, Helsinki. Sivut 9–24.
- Oksanen, Markku. 2012. *Ympäristöestetiikan perusteet. Luonne, historia, käsitteet*. Gaudeamus Oy, Tallinna.
- Olwig, Kenneth. 2008. The Jutland Cipher: Unlocking the Meaning and Power of a Contested Landscape. Julkaisussa Jones, Michael & Olwig, Kenneth R. (toim.): *Nordic Landscapes. Region and Belonging on the Northern Edge of Europe*. Sivut 12–49.
- Orrman, Elias. 1992. Maantieteelliset tekijät ja kiinteän asutuksen leviäminen Suomessa ja eräissä Ruotsin osissa esihistoriallisen ajan lopulla ja keskiajalla. Julkaisussa Julku, Kyösti (toim.): Suomen varhaishistoria. Tornion kongressi 14–16.6.1991. Esitelmät. Referaatit. *Studia Historica Septentrionalia* 21, 365–372.
- Orrman, Elias. 2003a. Suomen keskiajan asutus. Julkaisussa Rasila, Viljo & Jutikkala, Eino & Mäkelä-Alitalo, Anneli (toim.): Suomen maatalouden historia 1. Perinteisen maatalouden aika. Esihistoriasta 1870-luvulle. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia* 914: 1, 67–86.
- Orrman, Elias. 2003b. Keskiajan maatalous. Julkaisussa Rasila, Viljo & Jutikkala, Eino & Mäkelä-Alitalo, Anneli (toim.): Suomen maatalouden historia 1. Perinteisen maatalouden aika. Esihistoriasta 1870-luvulle. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia* 914: 1, 87–114.
- O’Neill, John. 1997. Itseisarvon lajit. Julkaisussa Oksanen, Markku & Rauhala-Hayes, Marjo (toim.): *Ympäristöfilosofia*. Gaudeamus, Tampere. Sivut 266–273.
- Paavola, Kirsti. 2003. Keskiajan hautaustavoista. Julkaisussa Brusila, Heljä & Kostet, Juhani & Pihlman, Aki & Rätty, Jouko (toim.): Koroinen eläväksi. Korois till liv. Koroinen seminaari. Korois-seminarium. 7–8.4.2001. *Turun maakuntamuseo, Raportteja* 19, 25–34.
- Paavolainen, Marja (toim.). 1989. *Maankuivatuksen historiaa*. Maa- ja vesitekniikan tuki ry. Forsan Kirjapaino Oy, Forssa.
- Palmgren, Pontus. 1989. Kiviaidat Suomen vanhassa kulttuurimaisemassa. *Terra* 1989, Vol 101, N:o 1, 97–100.
- Passmore, John. 1997. Asenteet luontoa kohtaan. Julkaisussa Oksanen, Markku & Rauhala-Hayes, Marjo. (toim.): *Ympäristöfilosofia*. Gaudeamus, Tampere. Sivut 34–46.
- Pedersen, Ellen Anne & Widgren, Mats. 1998. Del 2. Järnålder 500 f.Kr. – 1000 e.Kr. Julkaisussa Myrdal, Janken (toim.): *Jordbrukets första femtusen år 4000 f.Kr. – 1000 e.Kr. Det svenska jordbrukets historia, Band 1*. Natur och Kultur/LTs förlag i samarbete med Nordiska Museet och Stiftelsen Lagersberg, Borås. Sivut 237–453.
- Peltonen, Matti. 1999. *Mikrohistoriasta*. Gaudeamus, Helsinki.
- Peltonen, Matti (toim). 2004. Suomen maatalouden historia II, Kasvun ja kriisien aika 1870-luvulta 1950-luvulle. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia* 914: 2.
- Petersson, Maria. 2006. *Djurhållning och betesdrift. Djur, människor och landskap i Västra Östergötland under yngre bronsålder och äldre järnålder*. Riksantikvarieämbetet, Uppsala Universitet. LTAB Lindköpings Tryckeri AB, Sverige.
- Pietarinen, Juhani. 2000. Ihmislähtöiset luontoarvot ja luonnon omat arvot. Julkaisussa Haapala, Arto & Oksanen, Markku (toim.): *Arvot ja luonnon arvottaminen*. Gaudeamus, Helsinki. Sivut 38–54.
- Pihlajamäki, Heikki & Mäkinen, Virpi & Varkemaa, Jussi. 2007. *Keskiajan oikeushistoria*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Pihlström, Sami. 2000. Luonnon arvo, inhimillinen toiminta ja ihmettely. Julkaisussa Haapala, Arto & Oksanen, Markku (toim.): *Arvot ja luonnon arvottaminen*. Gaudeamus, Helsinki. Sivut 25–37.

- Pirinen, Kauko. 1991. Keskiaika ja uskonpuhdistuksen aika. *Suomen kirkon historia* I. WSOY, Porvoo.
- Porteus, Douglas. 1990. *Landscapes of the Mind. Worlds of Sense and Metaphor*. University of Toronto Press, Toronto.
- Peirce Edition Project. 1984. *Writings of Charles S. Peirce: A Chronological Edition* Vol. 2: 1867–1871. Indiana University Press, Bloomingtondale.
- Preucel, Robert W. 2010. *Archaeological Semiotics*. Wiley-Blackwell, Chichester.
- Pukkila, Jouko. 2011. Euran viikinkiaika – asutuksen ja elinkeinohistorian rautakautista historiaa maisemamallinnoksen materiaaliksi. Julkaisussa Uotila, Kari (toim.): *Avauksia Ala-Satakunnan historiaan. Käkenhus-kirjat 2*, Euraprint Oy, Eura. Sivut 111–132.
- Purhonen, Paula & Söyrinki, Harjo (toim.). 1973. Arkeologin kenttätyöt. Oy Gaudeamus Ab, Kustannusosasto. Ecapaino, Lahti.
- Purhonen, Paula. 1993. Muinaisjäännösten suojeleminen ja hoito. *Masunni, kirjoituksia Tampereelta ja Pirkanmaalta* 1, 85–90.
- Purhonen, Paula. 1998. Kristinuskon saapumisesta Suomeen. Uskontoarkeologinen tutkimus. *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja* 106.
- Purhonen, Paula & Hamari, Pirjo & Ranta, Helena (toim.). 2001. *Maiseman muisti. Valtakunnallisesti merkittävät muinaisjäännökset*. Museovirasto, Vammalan kirjapaino Oy.
- Pykälä, Juha & Alanen, Aulikki & Vainio, Maarit & Leivo, Anneli (toim.). 1994. Perinnemaisemien inventointiohjeet. Vesi- ja ympäristöhallitus, luonnonsuojelututkimusyksikkö. *Vesi- ja ympäristöhallituksen monistesarja*, nro 559.
- Raatikainen, Katja. 2009. Perinnebiotooppien seurantaohje. *Metsähallituksen luonnonsuojelujulkaisuja*, Sarja B 117.
- Rahkila, Pekka & Carlson, Eero & Hiironen, Juhani. 2006. Maisemahaitoista ja niiden käsittelystä maanmittauslaitoksissa. *Maanmittauslaitoksen julkaisu* nro 99.
- Rainbird, Paul. 2007. *The Archaeology of Islands*. Topics in Contemporary Archaeology. Cambridge University Press, New York.
- Rainbird, Paul. 2010. The Bidy and the Sense: Implications for Landscape Archaeology. Julkaisussa David, Bruno & Thomas, Julian (toim.): *Handbook of Landscape Archaeology*. Research Handbooks in Archaeology, World Archaeological Congress, Left Coast Press, Inc. Ensimmäinen painos 2008. Ensimmäinen pehmeäkantinen painos 2010. Sivut 263–270.
- Raivo, Petri. 1996. Maiseman kulttuurinen transformaatio. Ortodoksinen kirkko suomalaisessa kulttuurimaisemassa. *Nordia Geographical Publications* Vol 25: 1.
- Raivo, Petri. 1997. Kulttuurimaisema: alue, näkymä vai tapa nähdä? Haarni, Tuukka & Karvonen, Marko & Koskela, Hille & Tani, Sirpa (toim.): *Tila, paikka ja maisema: Tutkimusretkiä uuteen maantieteeseen*. Vastapaino, Tampere. Sivut 193–210.
- Raivo, Petri. 1999. Maisema ja suomalaisuus. Westerholm, John & Raento, Pauliina (toim.): *Suomen kartasto. 6. laitos, 100-vuotisjuhlakartasto*. Suomen maantieteellinen seura ry & WSOY. Porvoo. Sivut 104–107
- Raivo, Petri & Saarinen, Jarkko. 2000. Näkökulmia suomalaiseen maisematutkimukseen ja suunnitteluun. Julkaisussa Saarinen, Jarkko & Raivo, Petri J. (toim.): *Metsä, harju ja järvi: näkökulmia suomalaiseen maisematutkimukseen ja suunnitteluun. Metsäntutkimuslaitoksen tiedonantoja* 776, 5–12.
- Ramsay, August. 1924. *Espoo. Espoon pitäjä ja Espoon kartano 1500-luvulla*. Gummerus Oy, Jyväskylä. Uusintapainos.

- Rancken, Arne W. 1936. Ingå moderkyrka. Julkaisussa *Ingå Fagervik Deggerby 1. En Västnyländsk Bygdekrönika*. Ekenäs Tryckeri Aktiebolag, Ekenäs. Sivut 40–63.
- Raninen, Sami & Wessman, Anna. 2014. Finland as a Part of the 'VikingWorld'. Julkaisussa Ahola, Joonas & Frog Clive Tolley'n kanssa (toim.): *Fibula, Fabula, Fact. The Viking Age in Finland*. *Studia Fennica Historia* 18, 327–346.
- Raninen, Sami & Wessman, Anna. 2015. Rautakausi. Julkaisussa Haggrén Georg & Halinen, Petri & Lavento, Mika & Raninen, Sami & Wessman, Anna (toim.): *Muinaisuutemme jäljet. Suomen esi- ja varhaishistoriaa kivikaudelta keskiajalle*. Sivut 213–365.
- Ranta, Sirkka-Liisa. 2006. Hellettä ja heinäpoutaa. Heinänteon kulttuurihistoriaa. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia* 1049.
- Rantanen, Arja & Kuvaja, Christer. 1994. *Sipoon pitäjän historia vuoteen 1868*, I osa. Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä.
- Rantatupa, Heikki (toim). 2000. Kartta historian lähteenä. *Jyväskylän yliopiston ylioppilaskunnan julkaisusarja* 55.
- Rapola, Martti. 1926. *Maunu Eerikinpojan kaupunginlaki liitteineen / suomeksi kääntänyt Abraham Kollanius*. Helsinki.
- Rapola, Martti. 1957. Muinaismaiseman puolesta. *Suomalainen Suomi* 1957: 8, 457–461.
- Rapp, George Jr. & Hill, Christopher L. 1998. *Geoarchaeology. The Earth-Science Approach to Archaeological Interpretation*. Yale University, Book Crafters Inc, Michigan.
- Rasila, Viljo & Jutikkala, Eino & Mäkelä-Alitalo, Anneli (toim). 2003. Suomen maatalouden historia 1. Perinteisen maatalouden aika: esihistoriasta 1870-luvulle. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia* 914: 1.
- Rask, Henry. 1991. *Snappertuna en kustbygdens hävder Del I. Forntid – 1809*. Ekenäs Tryckeri Aktiebolag, Ekenäs.
- Regnéll, Joachim. 1996. Odling och ogräs i långtidsperspektiv – pollenanalytiska studier från södra Sverige. Julkaisussa Ekeland, Kelvin & Svensson, Roger (toim.): *Äldre tiders odling – trädgårdsväxter, gamla grödor och ogräs*. Nordiska förbundet för kulturlandskapet, Hudiksvall. Sivut 20–24.
- Rehu, Virve & Junninen, Kaisa & Kouki, Jari. 2011. Tietolaatikko 9. Polton ja pienaukotuksen vaikutus puiden taimettumiseen. Julkaisussa Similä, Maarit & Junninen, Kaisa (toim.): *Metsien ennallistamisen ja luonnonhoidon opas. Metsähallituksen luonnonsuojelujulkaisuja, Sarja B* 157, 46.
- Rein, Gabriel. 1944. *Lohjan historia I*. Julkaistu Lohjan kotiseutututkimuksen ystävien toimeksiannosta. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Oy:n kirjapaino, Helsinki.
- Reinikainen, Antti & Mäkipää, Raisa & Vanha-Majamaa, Ilkka & Hotanen, Juha-Pekka. 2000. *Kasvit muuttuvassa metsäluonnossa*. Kustannusosakeyhtiö Tammi, Helsinki.
- Renfrew, Colin & Bahn, Paul. 2000. *Archaeology: Theories methods and Practice*. Thames and Hudson, London. Kolmas painos.
- Reynolds, Peter J. 1979. *Iron-Age Farm. The Butser Experiment*. A Colonnade Book, British Museums Publications Limited, London.
- Riddersporre, Mats. 1986. Fragment av medeltidens kulturlandskap – lantmäterihandlingar som källa till studiet av samhällsförändringar. Julkaisussa Elg, Margareta (toim.): *Historisk geografi. Ymer '86, Årgång* 106, 52–62.
- Rikkinen, Kalevi. 1977. Maantieteen historia. Julkaisussa Rikkinen, Kalevi & Eskola, Matti (toim.): *Maat ja kansat. Otavan maantieteellinen tietosanakirja*. Otava, Helsinki. Sivut 1076–1078.

- Rikkinen, Kalevi & Maaranen, Päivi & Suihkonen, Pirkko. 1999. Erätaloudesta nyky-yhteiskuntaan. *Suomen Kartasto. 6. laitos. 100-vuotisjuhlakartasto*. WSOY, Suomen Maantieteellinen Seura, Helsinki. Sivut 48–53.
- Riska, Tove & Sinisalo, Antero. 1968. Perniön rovastikunta I. *Suomen kirkot* 5.
- Rivlin, Leanne G. 2012. The Ethical Imperative. Julkaisussa Bechtel, Robert & Churchman, Arza (toim.): *Handbook of Environmental Psychology*. Johan Wiley & Sons Inc, New York. Sivut 15–27.
- Roberts, Rebecca. 1992. Nature, Uneven Development and the Agricultural Landscape. Julkaisussa Bowler, Ian, R. & Bryant, C. R. & Neillis, M. D (toim.): *Contemporary Rural Systems in Transition Vol 1, Agriculture and Environment*. C.A.B International, Redwood Press Ltd. Melksham. Sivut 119-130.
- Roberts, Brian K. 1987. Landscape Archaeology. Julkaisussa Wagstaff, John M. (toim.): *Landscape and Culture – Geographical and Archaeological Perspectives*. B. Blackwell, New York. Sivut 77–95.
- Roberts, Richard G. & Jacobs, Zenobia. 2010. Dating in Landscape Archaeology. Julkaisussa David, Bruno & Thomas, Julian (toim.): *Handbook of Landscape Archaeology*. Research Handbooks in Archaeology, World Archaeological Congress, Left Coast Press, Inc. Ensimmäinen painos 2008. Ensimmäinen pehmeäkantinen painos 2010. Sivut 347–364.
- Robinson, Guy. 1990. *Conflict and Change in the Countryside*. John Wiley & Sons Ltd.
- Roeck-Hansen, Birgitta. 1996. The Agrarian Landscape in Finland circa 1700 With Special reference to Southwest Finland and Ostrobothnia. University of Stockholm. *Department of Human Geography, Meddelanden* nr 97.
- Roeck-Hansen, Birgitta. 1998. De äldre lantmäterikartorna i Finland – täckningsgrad, innehåll och praktiskt utnyttjande. Julkaisussa Vuorinen, Juha-Matti (toim.): *Maiseman arkeologiaa*. Suomen arkeologinen seura, Turku. Sivut 7–23.
- Roeck Hansen, Birgit & Nissinaho, Aino. 1995. A Fossil Landscape in Salo, Laitila, SW Finland. *Karhunhammas* 16, 25–40.
- Roeck-Hansen, Birgitta. 2015. Hur landskapet har utnyttjatts för kyrkonas lokalisering. Julkaisussa Sporrang, Ulf (toim.): Kyrkan i landskapet. *Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien Handlingar, Historiska Serien* 30, 31–44.
- Roiko-Jokela, Heikki. 2004. Asutustoiminnalla sodasta arkeen. Julkaisussa Markkola, Pirjo (toim.): Suomen maatalouden historia III. Suurten muutosten aika. Jälleenrakennuskaudesta EU-Suomeen. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia* 914: 3, 27–90.
- Roininen, Annukka & Lind, A. & Vuorinen, M. & Järvinen, J. & Rantatupa, H. & Jussila, M. 2000. *Suomen karttakuva*. Kolmas Iglu, Jyväskylän yliopiston historian laitos. CD-rom.
- Rosendahl, Ulrika. 2013. Settlement and Strategies in a Colonized Area. *SKAS* 2013: 1–2, 38–47.
- Rosén, Ragnar. 1936. Suur-Vehkalahten asutus- ja aluehistoria noin vuoteen 1610. *Vehkalahten pitäjän historia* I. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjapaino Oy, Helsinki.
- Rosén, Ragnar. 1960. Kymjjoen suuseudun asutushistoriaa. Kymenkartano. *Kymin historia* I. Koulolan kirja- ja kivipaino, Kouvola. Sivut 86–284.
- Rolston, Holmes. 1997. Arvot luonnossa. Julkaisussa Oksanen, Markku & Rauhala-Hayes, Marja (toim.): *Ympäristöfilosofia*. Gaudeamus, Tampere. Sivut 205–224.
- Rosby, Tom. 2004. Merivirrat kohdallaan kartassa jo 1539. *Helsingin Sanomat* 18.5.2004.
- Rousi, Arne. 1997. *Auringonkukasta viiniköynnökseen. Ravintokasvit*. WSOY, Porvoo.
- Rubenstein, James M. 2002. *The cultural landscape: an introduction to human geography*. Upper Saddle River, Nj: Prentice Hall.

- Russell, Bertrand. 1946. *Länsimaisen filosofian historia poliittisten ja sosiaalisten olosuhteiden yhteydessä varhaisimmista ajoista nykyaikaan asti. 2. osa. Uuden ajan filosofia*. WSOY, Laatumkirjat, Juva. Kuudes painos.
- Saarenheimo, Juhani. 2003. ”Isojako”. Julkaisussa Rasila, Viljo & Jutikkala, Eino & Mäkelä-Ali-talo, Anneli (toim.): Suomen maatalouden historia 1. Perinteisen maatalouden aika. Esihisto-riasta 1870-luvulle. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia* 914: 1, 349–364.
- Saarnisto, Matti. 2001. Millä kielellä yliopistossa opiskellaan. *Tieteessä tapahtuu* 3/2001, 3–4.
- Salastie, Riitta. 2009. Tieteen ja kulttuuriperinnön suhteesta. *ICOMOS Suomen osaston jäsentie-dote* 2/2009, 31–34.
- Salminen, Kimmo. 2000. Järvi, muisto ja monumentti. Julkaisussa Saarinen, Jarkko & Raivo, Petri J. (toim.): Metsä, harju ja järvi: näkökulmia suomalaiseen maisematutkimukseen ja suunnit-teluun. *Metsäntutkimuslaitoksen tiedonantoja* 776, 47–60.
- Salminen, Tapio. 1992. Suuren Rantatien inventointi 1991. Inventointikertomuksen yhteenvetora-portti. *Tiemuseon raportteja* 1/1992.
- Salminen, Tapio. 1993. Suuri Rantatie, Stora Strandvägen. *Tiemuseon julkaisuja* 7.
- Salminen, Tapio. 1999. Suuri Rantatie. Julkaisussa Mauranen, Tapani (toim.): *Maata, jäätä, kulki-joita. Tiet, liikenne ja yhteiskunta ennen vuotta 1860*. Tielaitos, Helsinki. Sivut 68–69.
- Salminen, Tapio. 2009. Kokemäen linna, Aborgh och Vreghdenborch – lähteiden ja tutkimuksen uudelleenarviointi. *Suomen Museo* 2008, 21–82.
- Salminen, Pekka & Kekäläinen, Hannele. 2000. Perinnebiotooppien hoito Suomessa. Perinnemai-semien hoitotyöryhmän mietintö. *Ympäristöministeriö, Suomen ympäristö, Luonto ja luon-nonvarat* 443.
- Salo, Unto. 1987. Pronssikausi ja rautakauden alku. Julkaisussa Laaksonen, Eero & Pärssinen, Erkki & Sillanpää, Kari J. (toim.): *Suomen historia* 1. Weilin+Göös, Espoo. Sivut 98–249. Kolmas painos.
- Salo, Unto. 1997. *Ihmisen jäljet Satakunnan maisemassa. Kulttuurimaiseman vuosituhanet*. Suo-malaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Salo, Unto. 2003. Maja ja majan yhteiskunta. Julkaisussa Matomäki, Tauno (toim.): Kauas missä katse kantaa. Unto Salon puheita ja kirjoituksia. *Satakunta, Kotiseutututkimuksia* XXI. Sivut 142–165.
- Sanderson, Jim & Harris, Larry D. 2000. The Ecology in Landscape Ecology. Julkaisussa Sanderson, Jim & Harris, Larry D. (toim.): *Landscape Ecology. A Top-Down Approach*. Landscape Ecology Series, Lewis Publishers. CRC Press LLC, United States of America.
- Sarvas, Pekka. 1975. Esihistorialliset muinaisjäänneökset ympäristömme osana. Julkaisussa Arkio, Leena & Pöykkö, Kalevi (toim.): *Taidehistoria ja ympäristötutkimus = Asuminen ja ympä-ristö*. Oy Gaudeamus Ab. Toinen painos. Sivut 63–72.
- Saxén, Lauri. 1998. Tieteellisen julkaisemisen etiikka. Julkaisussa af Hällström, Gunnar & Raunis-tola, Eeva (toim.): *Vastuun uudet ulottuvuudet. Globaalin etiikan haaste. Juhlakirja profes-sori Reijo E. Heinosen täyttäessä 60 vuotta*. Joensuun yliopiston humanistinen tiedekunta, Joensuu.
- Schauman-Lönnqvist, Marianne. 1989. Iron Age Studies in Salo III. The Development of Iron Age Settlement in the Isokylä Area in Salo. *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aika-kauskirja* 89:2.
- Schiffer, Michael B. 1972. Archaeological context and systemic context. *American Antiquity* 37 (2), 156–165.

- Schmiedehelm, Marta. 1955. Koillis-Viron varhaisrautakausi 500 eaa.–500 jaa. *Helsingin yliopiston arkeologian laitos, Moniste* no 31. Venäjänkielisen alkuperäisteoksen käännös, julkaistu suomeksi vuonna 1983.
- Schulman, Erik. 1997. Hassellundarna var viktiga redan på stenåldern. *Finlands natur* 3/1997, 17.
- Schulz, Peter. 1996. Pioneerit pohjoisessa. Suomen varhaismesoliittinen asutus arkeologisen aineiston valossa. *Suomen Museo* 1996, 5–46.
- Segerström, Ulf. 1995. Pollenanalys, odling och svedjebruk. Gödsel- eller svedjebruk i Norra Norrland. Julkaisussa Larsson, Bo (toim.): Svedjebruk och röjningsbränning i Norden – terminologi, datering, metoder. *Skrifter om skogs- och lanbrukshistoria* 7, 37–50.
- Selén, Göran. 1996. *Borgå socken genom tiderna* I. Borgå landskommun. Borgå
- Selinge, Klas-Göran (toim.). 1994. Kulturminnen och kulturmiljövård. *Sveriges nationalatlas*. Riksanvarieämbetet, Tukholma.
- Selirand, Jyri. 1988. Viikinkien ase- ja rahalöydöt Eestissä. Julkaisussa Itämeren alueen esihistoria ja keskiaika. Seminaari Kotkassa 1–3.8.1985. *Kymenlaakson maakuntamuseon julkaisuja*, n:o 7, 25–50.
- Seppälä, Sirkka-Liisa. 1998. Rapola – maiseman arkeologiaa. Julkaisussa Vuorinen, Juha-Matti (toim.): *Maiseman arkeologiaa*. Suomen arkeologinen seura, Turku. Sivut 42–53.
- Seppälä, Sirkka-Liisa. 2003. Muinaislinna ja maisema – visuaalinen maisema-analyysi arkeologiassa, esimerkkinä Rapolan muinaislinna. Julkaisussa Heikkurinen-Montell, Tuula & Taskinen, Helena (toim.): Sääksmäen Rapolan rautakautinen maisema ja elinkeinot Valkeakoskella. *Rapola-tutkimuksia* 3, 9–75.
- Seppälä, Sirkka-Liisa. 2006. Perinnemaisemien yhteys varhaiseen maankäyttö- ja asutushistoriaan. *Suomen ympäristö* 1/2006.
- Sepänmaa, Yrjö. 1978. Ympäristön esteettinen kuvaus, tulkinta ja arvostus. Periaatteet ja analyysi-esimerkki. *Helsingin yliopiston yleisen kirjallisuustieteen ja teatterintutkimuksen laitoksen monistesarja* n:o 5.
- Sepänmaa, Yrjö. 1994. Tuhatjärvinen. Esseitä ympäristökulttuurista. *Tietolipas* 135. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Shanks, Michael. 2009. Post-Processual Archaeology and After. Julkaisussa Bentley, Alexander R. & Maschner, Herbert D. G. & Chippindale, Christopher (toim.): *Handbook of Archaeological Theories*. Altamira Press. Rowman & Littlefield, Lanham. Sivut 133–144.
- Shanks, Michael & Hodder, Ian. 1995. Processual, postprocessual and interpretive archaeologies. Julkaisussa Hodder, Ian & Shanks, Michael & Alexandri, Alexandra & Buchli, Victor & Carman, John & Last, Jonathan & Lucas, Gavin (toim.): *Interpreting Archaeology. Finding meaning in the past*. Routledge, London. Uusintapainos, 1998. Sivut 3–29.
- Shanks, Michael & Hodder, Ian. 1998. Processual, Postprocessual and Interpretive Archaeologies. Julkaisussa Whitley, David (toim.): *Reader in Archaeological Theory. Post-Processual and Cognitive Approaches*. Routledge, New York. Sivut 69–95.
- Shanks, Michael & Tilley, Christopher. 1987. *Re-constructing Archaeology. Theory and Practice*. Routledge, London. Uusintapainos,
- Sjölin, Jan-Gunnar. 2008. *Att tolka bilder. Bildtolknings teori och praktik med exempel på tolkningar av bilder från 1850 till idag*. Studentlitteratur, Lund. Toinen painos.
- Siiriäinen, Ari. 1973. Lohjan esihistoria. *Lohjalaisten historia* I. Suomalaisen Kirjallisuuden Kirjapaino Oy, Helsinki. Sivut 17–50.
- Siiriäinen, Ari. 1990. Suomen esihistoria. Julkaisussa Zetterberg, Seppo (toim.): *Suomen historian pikkujättiläinen*. Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo. Neljäs painos. Sivut 11–40.

- Simmons, Ian G. 1989. *Changing the Face of the Earth. Culture, Environment, History*. Blackwell Publishers, University Press Cambridge. Uusintapainos 1991.
- Simmons, Ian G. 1993a. *Environmental History. A Concise Introduction*. New Perspectives on the Past. Blackwell, Oxford.
- Simmons, Ian G. 1993b. *Interpreting Nature. Cultural Constructions of the Environment*. Routledge, London.
- Simmons, Ian G. 1996. *The Environmental Impact of Later Mesolithic Cultures. The Creation of Moorland Landscape in England and Wales*. Edinburgh University Press, Edinburgh.
- Sironen, Esa. 1996. Lauri-poika metsäs häärii. Luonnon kokemisen paradoksista. Luonnon luonto. Filosofisia kirjoituksia luonnon käsitteestä ja kokemisesta. *SoPhi – Yhteiskuntatieteiden, valtio-opin ja filosofian julkaisuja* 2, 115–124.
- Skates, Robin. 2000. *Debating the Archaeological Heritage*. Duckworth Debates in Archaeology. Duckworth, London.
- Skogsstyrelsen. 1992. *Kulturmiljövård i skogen: att känna och bevara våra kulturminnen*. Jonköping.
- Soikkeli, Kaarle. 1929. *Vihti. Kuvauksia Vihdin kunnan luonnosta, historiasta ja kansan elämästä*. K. F. Puomiehen kirjapaino Oy, Helsinki.
- Soininen, Arvo M. 1975. Vanha maataloutemme. Maatalous ja maatalousväestö Suomessa perinnäisen maatalouden loppukaudella 1720-luvulta 1870-luvulle. *Historiallisia tutkimuksia* 96.
- Smit, A. & van Heeringen, R. M. & Theunissen, E. M. 2006. Archaeological Monitoring Standard. Guidelines for the non-destructive recording and monitoring of the physical quality of archaeological sites and monuments. *NAR Nederlandse Archeologische Rapporten* 33.
- Solstrand, Wäinö. 1940. Namnet Karis och andra namn i Karis. *Karis socken från forntiden till våra dagar* II. Ekenäs Tryckeri Ab, Ekenäs.
- Sporrong, Ulf. 1996. *Odlingslandskapet och landskapsbild*. Studier till kulturmiljöprogram för Sverige. Riksantikvarieämbetet, Stockholm.
- Sporrong, Ulf. 1997. *Odlingslandskapet före 1750*. Julkaisussa Larsson, Bengt M. & Morell, Mats & Myrdal, Janken (toim.): *Agrarhistoria*. LTs Förlag, Centraltryckeriet, Borås. Sivut 25–46.
- Sporrong, Ulf. 2015. Kyrkan, landskapet och platsens själ. Julkaisussa Sprrong, Ulf (toim.): *Kyrkan i landskapet. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien Handlingar, Historiska Serien* 30, 11–30.
- Stjernquist, Berta. 1992. *Introduction*. Julkaisussa Larsson, Lars & Callmer, John & Stjernquist, Berta (toim.): *The Archaeology of Cultural Landscape. Field Work and Research in a South Swedish Rural Region. Acta Archaeologica Lundensia Series Altera* in 4. N. 19, 9–16.
- Stock, Brian. 1993. Reading, community and a sense of place. Julkaisussa Duncan, James & Ley, David (toim.): *Place/culture/representation*. Routledge, London. Sivut 314–328.
- Stoddart, Simon (toim.). 2000. *Landscapes from Antiquity. Antiquity Papers* 1. Antiquity Publications Ltd, Cambridge.
- Storå, Nils. 1994. Cultural ecology and the interaction between man and the environment. In Nissinaho, Aino (toim.): *Cultural Ecology: One Theory*. Project Changing Environment – Changing Society. University of Turku, Turku. Sivut 11–24.
- Strahler, Alan H. & Strahler, Arthur N. 2002. *Physical geography. Science and systems of the human environment*. John Wiley & Sons, New York. Toinen painos.

- Strandberg, Nina. 1996. Kaarina Hulkio – varhaismetallikauden ja vanhemman rautakauden kohtauspaikka. Julkaisussa Ranta, Helena (toim.): Kentältä poimittua 3. Kirjoitelmia arkeologian alalta. *Museoviraston arkeologian osaston julkaisuja* N:o 6, 37–45.
- Suhonen, Mervi. 2003. Menneisyyden käyttöesineestä arkeologiseksi tiedonsirpaleeksi. Ajatuksia artefaktin arkeologisoitumisprosessista. Julkaisussa Seppänen, Liisa (toim.): Kaupunkia pin-taa syvemmltä. Arkeologisia näkökulmia Turun historiaan. *Archaeologia Medii Aevi Finlandiae* 9,163–180.
- Suhonen, Veli-Pekka. 1999. Porvoon Husholmenin alkuperä. *Muinaistutkija* 1999/4, 18–26.
- Suhonen, Veli-Pekka. 2000. Porvoon Husholmenin keskiaikaisen linnan vedenalainen paaluvarus-tus. Julkaisussa Knapas, Marja-Terttu (toim.): *Muistomerkki puusta perinnöksi. Juhlakirja Pekka Kärjelle 16.4.2000*. Museovirasto. Gummerus kirjapaino Oy, Jyväskylä.
- Suhonen, Veli-Pekka. 2001. Karjaan Junkarsborg. *Muinaistutkija* 2001/2, 22–31
- Suhonen, Veli-Pekka. 2002. Kahden linnan aika – Länsi-Uudenmaan 1300-luvun lopun linnati-lanne. *SKAS* 2006: 3, 10–19.
- Suhonen, Veli-Pekka. 2005a. Raaseporin kaupunki. *SKAS* 2005: 3, 30–35.
- Suhonen, Veli-Pekka. 2005b. Nyköpingin herrainpäivät ja Itämaan puulinnat. *SKAS* 2005: 4, 12–17.
- Suhonen, Veli-Pekka. 2006a. Viipurista länteen ja Kymenkartanosta itään. *SKAS* 2006: 1, 3–10.
- Suhonen, Veli-Pekka. 2006b. Reunamerkitöjä Suomen keskiaikaisten linnojen lyhyestä sotahisto-riasta. *SKAS* 2006: 3, 22–38.
- Suhonen, Veli-Pekka. 2013. Torpat – Itä-Uudenmaan maaseudun arkeologian bulkkivaravaa? *SKAS* 2013: 3, 24–48.
- Suhonen, Veli-Pekka. 2016. Massbyn latokartano ja autioitunut asutus. *SKAS* 2016: 1, 11–29.
- Suikkari, Eeva & Hellas, Kirsi. 2007. Uudenmaan perinnebiotooppien hoito-ohjelma 2007, Valta-kunnallisen inventoinnin kohteet. *Uudenmaan ympäristökeskuksen raportteja* 1/2007.
- Suistoranta, Kari. 1997. Kirkko ja seurakunta. *Kemiön suurpitäjän historia* I. Sagalundin museon kuntayhtymä. Ekenäs Tryckeri Ab., Ekenäs. Sivut 179–209.
- Suominen, Juha & Hämet-Ahti, Leena. 1993. Kasvistomme muinaistulokkaat: tulkintaa ja peruste-luja. *Norrinia* 4.
- Säihke, Irja. 1963. Varsinais-Suomen maanviljelys ja karjanhoito 1500-luvulla. *Varsinais-Suomen historia* V, 5–6, 7–71. Varsinais-Suomen historiantutkimusyhdistys r.y. Turku.
- Taavitsainen, Jussi-Pekka. 1990. Ancient Hillforts of Finland. Problems with Analysis, Chronology and Interpretation with Special Reference to the Hillfort of Kuhmoinen. *Suo-men Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja* 94.
- Tahkokallio, Jaakko. 2009. Keskiaikainen historiankirjoitus. Julkaisussa Lamberg, Marko & Lahti-nen, Anu & Niiranen, Susanna (toim.): Keskiajan avain. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia* 1203, 39–54.
- Taivainen, Jouni. 2002. Vehmaan Laittisten Kappelmäki – Pakanaikaa ja kristinuskoa. *SKAS* 2002: 2, 4–8.
- Taivainen, Jouni. 2010. Keskiajan muistoja hämäläismetsistä. Julkaisussa Hirvilampi, Juha (toim.): *Varhainen viljely Suomessa*. Suomen maatalousmuseo Sarka, Loimaa. Kopijyvä, Jyväskylä. Sivut 159–178.
- Tarvainen, Aila. 2005. *Uudenmaan mansikkapaikat*. ProAgria Uusimaa, Uudenmaan TE-keskus, Maa- ja kotitalousnaisten piirikeskus. Suomen graafiset palvelut Oy, Kuopio.

- Taskinen, Helena. 1995. Muinaisjäännösten hoito vuosina 1988–1994. Julkaisussa Edgren, Torsten & Moisanen, Jukka & Taskinen, Helena (toim.): *Suomen hoidetut muinaisjäännökset. Vårdade fornlämningar i Finland*. Museovirasto, Helsinki. Sivut 6–10.
- Taskinen, Helena. 2000. Muinaisjäännöskohteen maiseman ja ympäristön kuvaus. Julkaisussa Maaranen, Päivi & Kirkinen, Tuija (toim.): *Arkeologinen inventointi, opas inventoinnin suunnitteluun ja toteuttamiseen*. Museovirasto, Helsinki. Sivut 99–101.
- Taskinen, Helena & Heikkurinen-Montell, Tuula. 1994. Muinaisjäännösten hoito ja merkitseminen (ref. Vård och utmärkning av fornlämningar). *Arkeologia Suomessa – arkeologi i Finland* 1988–1989, 21–28.
- Terrell, John E. & Hart, John P. 2010. Domesticated Landscapes. Julkaisussa David, Bruno & Thomas, Julian (toim.): *Handbook of Landscape Archaeology*. Research Handbooks in Archaeology, World Archaeological Congress, Left Coast Press, Inc. Ensimmäinen painos 2008. Ensimmäinen pehmeäkantinen painos 2010. Sivut 328–332.
- Thomas, Julian. 2010. Archaeology, Landscape, and Dwelling. Julkaisussa David, Bruno & Thomas, Julian (toim.): *Handbook of Landscape Archaeology*. Research Handbooks in Archaeology, World Archaeological Congress, Left Coast Press, Inc. Ensimmäinen painos 2008. Ensimmäinen pehmeäkantinen painos 2010. Sivut 300–306.
- Thorpe, Ian J. 1996. *The origins of Agriculture in Europe*. Routledge, London.
- Tiitinen, Teija. 1988. Alkukodista uuspositivismiin – katsaus Suomen pronssikauden tutkimushistoriaan julkaisujen pohjalta. Julkaisussa Korkeakoski-Väisänen, Kristiina & Lähdesmäki, Ulla & Nissinaho, Aino & Pihlman, Sirkku & Tuovinen, Tapani (toim.): *Baskerilinja. Unto Salo 60 vuotta*. Vammalan kirjapaino oy, Vammala. Sivut 1–14.
- Tiitinen, Teija. 1995. Maarian Jäkärälä vai Laitilan Untamala – lyhyt katsaus hoitokohteiden valintaperusteisiin. Julkaisussa Edgren, Torsten & Moisanen, Jukka & Taskinen, Helena (toim.): *Suomen hoidetut muinaisjäännökset. Vårdade fornlämningar i Finland*. Museovirasto, Helsinki. Sivut 16–17.
- Tiitinen, Teija (toim.). 1999. *Hiidenkiuas ja Tulikukka, opas arkeologisen kulttuuriperinnön hoitoon*. Museovirasto. Gummerus kirjapaino, Jyväskylä.
- Tiitta, Allan. 1998. Topeliuksen Suomi. Julkaisussa Linnilä, Kai (toim.): *Maakuntien Suomi*, kolmas osa. Kustannusosakeyhtiö Tammi & Oy Amanita Ltd. Otavan kirjapaino, Keuruu. Sivut 842–927.
- Tiitta, Allan. 1999. Suomen karttakuvan kehitys. *Tieteessä tapahtuu* 4/1999, 16–23.
- Tilley, Christopher. 1991. Constructing a Ritual Landscape. Julkaisussa Jennbert, Kristina & Larsson, Lars & Petré, Rolf & Wyszomirska-Werbart, Bozena (toim.): *Regions and Reflections in Honour of Märta Strömberg. Acta Archaeologica Lundensia Series Altera* in 8, No 20, 67–79.
- Tilley, Christopher. 1994. *A Phenomenology of Landscape. Places, Paths and Monuments*. Berg Publishers, Oxford.
- Tilley, Christopher. 1999. *Metaphor and Material Culture*. Blackwell, Oxford.
- Tilley, Christopher. 2010a. *Intepreting landscapes. Geologies, Topographies, Identities. Explorations in Landscape Phenomenology 3*. Left Coast Press Inc., Walnut Creek.
- Tilley, Christopher. 2010b. Phenomenological Approaches to Landscape Archaeology. Julkaisussa David, Bruno & Shanks, Julian (toim.): *Handbook of Landscape Archaeology*. Research Handbooks in Archaeology, World Archaeological Congress, Left Coast Press, Inc. Ensimmäinen painos 2008. Ensimmäinen pehmeäkantinen painos 2010. Sivut 271–276.

- Tolonen, Kimmo & Siiriäinen, Ari & Hirviluoto, Anna-Liisa. 1979. Iron Age Cultivation in SW Finland. *Finskt Museum* 1976, 5–66.
- Topelius, Zacharias. 1845. *Finland framstäldt i teckningar 1645–52*. Texten af Z. Topelius. Planscherna från Adler & Dietz i Dresden. A. W. Gröndahl & A. C. Öhman, Helsingfors.
- Troska, Gea. 1988. Merentakaisien yhteyksien heijastuksia Pohjois-Eestin talonpoikaiskulttuurissa. Julkaisussa Itämeri kulttuurivaikutteiden väylänä. Seminaari Kotkassa 31.7–2.8.1986. *Kymenlaakson maakuntamuseon julkaisuja* n:o 19, 86–95.
- Tuhkanen, Sakari. 1994. Landscape ecology in geography. Julkaisussa Nissinaho, Aino (toim.): *Cultural Ecology: One Theory?* Project: changing environment – changing society. University of Turku, Turku. Sivut 37–56.
- Tuominen, Laura. 2001. Arvot ja arvottaminen. Julkaisussa Lounatvuori, Irma. & Putkonen, Lauri (toim.): *Rakennusperintömme, kulttuuriympäristön lukukirja*. Ympäristöministeriö, Museovirasto, Rakennustieto, Hämeelinna. Sivut 182–184.
- Tuovinen, Tapani. 2002. The Burial Cairns and the Landscape in the Archipelago of Åboland, SW Finland, in the Bronze Age and the Iron Age. *Acta Universitatis Oulensis B Humaniora* 46.
- Tuovinen, Tapani. 2011. The Finnish Archipelago Coast from AD 500 to 1550 – a Zone of Interaction. *ISKOS* 19, 10–60.
- Turner, Sam. 2003. Making a Christian Landscape: Early Medieval Cornwall. Julkaisussa Carver, Martin (toim.): *The Cross Goes North. Process of Conversion in Northern Europe, AD 300–1300*. The Boydell Press, Suffolk. Uusintapainos 2005. Sivut 171–194.
- Turner, Sam. 2013. Landscape archaeology. Julkaisussa Howard, Peter & Thompson, Ian & Waterton, Emma (toim.): *The Routledge Companion to Landscape Studies*. Routledge International Handbooks. Abingdon, Oxon. Sivut 131–142.
- Törrönen, Jukka. 1997. Intohimoinen teksti – pysäytetty kertomus suostuttelun makrorakenteena. Julkaisussa Sulkunen, Pekka & Törrönen, Jukka (toim.): *Semioottisen sosiologian näkökulmia. Sosiaalisen todellisuuden rakentuminen ja ymmärrettävyys*. Gaudeamus Kirja/OY Yliopistokustannus, University Press Finland Ltd. Tammer-Paino Oy, Tampere. Sivut 221–247.
- Törrönen, Jukka. 2002. Tieteellisen tekstin rakenne. Julkaisussa Kinnunen, Merja & Löytty, Olli (toim.): *Tieteellinen kirjoittaminen*. Vastapaino, Tampere. Sivut 29–50.
- Uino, Pirjo. 1997. Ancient Karelia, archaeological studies. Muinais-Karjala, arkeologisia tutkimuksia. *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja* 104.
- Uino, Pirjo. 2000. Liite 2. Inventoinnin raportointi ja muinaisjäännösrekisteri – alustava ohjeisto. Julkaisussa Maaranen, Päivi & Kirkinen, Tuija (toim.): *Arkeologinen inventointi, opas inventoinnin suunnitteluun ja toteuttamiseen*. Museovirasto. Sivut 236–245.
- Ulväng, Göran. 2004. *Hus och gård i förändring. Uppländska herrgårdar, boställen och bondgårdar under 1700- och 1800-talens agrara revolution*. Gidlunds Förlag, Hedermora. Fingraf tryckeri ab., Södertälje.
- Uotila, Kari. 1988. Medieval Outer Baileys in Finland With Special Reference to Turku Castle. *Archaeologia Medii Aevi Finlandiae* III.
- Uotila, Kari. 2011. Euran viikinkiaika – kolmiulotteinen maisemamallinnos. Julkaisussa Uotila, Kari (toim.): *Avauksia Ala-Satakunnan historiaan. Käkenhus-kirjat 2*. Euraprint Oy, Eura. Sivut 133–148.
- Vaerä, Seija. 1998. Kiskon ja Suomusjärven historia historiallisen ajan alusta kunnallishallinnon uudistamiseen 1347–1865. *Kiskon ja Suomusjärven historia* I. Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä. Sivut 105–629.

- Vahtola, Jouko. 1990. Keskiaika. Julkaisussa Zetterberg, Seppo (toim.): *Suomen historian pikku-jättiläinen*. WSOY, Porvoo. Neljäs painos. Sivut 41–126.
- Vahtola, Jouko. 1993. Finland. Julkaisussa Pulsiano, Phillip (toim.): *Medieval Scandinavia. An Encyclopedia*. Garland Publishing, Inc. New York and London. Sivut 188–194.
- Vainio, Maarit & Kekäläinen, Hannele & Alanen, Aulikki & Pykälä, Juha. 2001. Suomen perinnebiotoopit. Perinnemaisemaprojektin valtakunnallinen loppuraportti. *Suomen ympäristö, Luonto ja luonnonvarat* 527.
- Van Leeuwen, Theo & Jewitt, Carey (toim.). 2001. *Handbook of Visual Analysis*. SAGE Publications. London. Uusintapainos 2004.
- Van Mingroot, Erik & Van Ermen, Eduard. 1987. *Scandinavia in old maps and prints*. Mappamundi Knokke, Belgium; Aschenoug, Norway AY; Atlantis, Sweden; Borgen, Denmark; Tammi, Finland.
- Vera, F. W. H. 2000. *Grazing ecology and forest history*. CABI Publishing, CAB International. UK Biddles LTD, Guildford and King's Lynn. Uusintapainos 2002.
- Vihola, Teppo. 1991. Leipäviljasta lypsykarjaan. Maatalouden tuotantosuunnan muutos Suomessa 1870-luvulta ensimmäisen maailmansodan vuosiin. *Historiallisia tutkimuksia* 159.
- Vihola, Teppo. 2004a. Pärjääkö pienviljely? Julkaisussa Peltonen, Matti (toim.): Suomen maatalouden historia II. Kasvun ja kriisien aika 1879-luvulta 1950-luvulle. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia* 914: 2, 135–216.
- Vihola, Teppo. 2004b. Maatalouden rakennemuutokset itsenäisessä Suomessa. Julkaisussa Peltonen, Matti (toim.): Suomen maatalouden historia II. Kasvun ja kriisien aika 1879-luvulta 1950-luvulle. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia* 914: 2, 330–418.
- Viertola, Juhani. 1974. Yleiset tiet Ruotsinvallan aikana. Julkaisussa *Suomen teiden historia*, Vol. I: *Pakanuuden ajalta Suomen itsenäistymiseen*. Tie- ja vesirakennushallitus, Helsinki. Uusintapainos 1999. Sivut 36–40.
- Viinanen, Voitto. 2007. Rajankäyntejä pohjoisilla alueilla. Julkaisussa Harlin, Eeva-Kristiina & Lehtola, Veli-Pekka (toim.): Peurakuopista kirkkokenttiin – saamelaisalueen 10 000 vuotta arkeologin näkökulmasta. *Publications of the Giellagas Institute* 9, 114–127.
- Viljanen, Erkki. 1982. *Kasvatustiede*. Kirjayhtymä. Tampereen Kirjapaino Oy Tamprint, Tampere.
- Vilkka, Hanna. 2007. *Tutki ja mittaa. Määrällisen tutkimuksen perusteet*. Kustannusosakeyhtiö Tammi, Helsinki.
- Vilkka, Leena (toim.). 1993. *Ympäristöetiikka: vastuu luonnosta, eläimistä ja tulevista sukupolvista*. Yliopistopaino, Helsinki.
- Vilkka, Leena. 2007. Luonnonkaunis maisema. Julkaisussa Sepänmaa, Yrjö & Heikkilä-Palo, Liisa & Kaukio, Virpi (toim.): *Maiseman kanssa kasvokkain*. Maahenki Oy, Helsinki. Sivut 124–141.
- Vilkuna, Kustaa. 1965. Kiviraunion historia. *Kotiseutu* nro 5, 88–99.
- Vilkuna, Kustaa. 1977. Käsikirjoituksen kuvituksesta. Julkaisussa Huitu, Marketta & Riska, Tove (toim.): *Codex Aboensis. Turun käsikirjoitus, Kommentaarit ja suomennokset*. Koneen Säätiö, Helsinki. Sivut 67–136.
- Voionmaa, Väinö. 1925. Ledung-laitoksen muistoja Lounais-Suomen rannikolla. *Historiallinen Arkisto* XXXIV: 2.
- Voionmaa, Väinö. 1950. Helsingin seudun historiaa ennen kaupungin perustamista. *Helsingin kaupungin historia*, 1. osa. Helsinki. Sivut 79–107.
- Vuojala, Petri. 2014. Paradoxseja. Ajatuksia arvoista ja arvojen arvotuksesta restauroinnissa. Julkaisussa Kovanen, Kirsti & Ehrström, Margaretha & Häyrynen, Maunu & Vepsä, Marjo &

- Kivilaakso, Aura (toim.): *Rakennussuojelu ajassa. Pohdintoja rakennetun ympäristön suojelusta. Building Conservation in our Time. Essays on the Conservation of the Built Environment*. ICOMOS Suomen osasto r.y. Bookwell, Porvoo. Sivut 129–135.
- Vuorela, Irmeli. 1998. The Transition of Farming in Southern Finland. In Zvelebil Marek & Dománska, Lucyna & Dennell, Robin (toim.): *Harvesting the Sea, Farming the Forest. The Emergence of Neolithic Societies in the Baltic Region*. Sheffield Academic Press, Somerset. Sivut 175–180.
- Vuorela, Irmeli. 1999. The Beginnings of Agricultural Landuse in Finland. *PACT* 57, 339–351.
- Vuorela, Toivo. 1975. *Suomalainen kansankulttuuri*. WSOY. Porvoo. Neljäs painos, vuosi 1998.
- Vuorinen, Juha-Matti (toim.). 1998. Maiseman arkeologiaa. Suomen arkeologinen seura, Turku.
- Väisänen, Riikka. 2016. Kolme kylää, Gubbacaka, Mårtensby, Kyrkoby. Vantaan keskiaikaisten ja uuden ajan alun kylätonttien arkeologiset tutkimukset 2008–2014. *Vantaan kaupunginmuseon julkaisuja* 33.
- Väyrynen, Kari. 1996. Kant ja luonnon kunnioitus. Julkaisussa Luonnon luonto. Filosofisia kirjoituksia luonnon käsitteestä ja kokemisesta. *SoPhi – Yhteiskuntatieteiden, valtio-opin ja filosofian julkaisuja* 2, 65–87.
- Wagstaff, John M. 1987. Introduction. Julkaisussa *Landscape and Culture – Geographical and Archaeological Perspectives*. B. Blackwell, New York. Sivut 1–10.
- Wapner, Seymour & Demick, Jack. 2002. The increasing Contexts of Context in the Study of Environmental Behavior Relations. Julkaisussa Bechtel, Robert & Churchman, Arza (toim.): *Handbook of Environmental Psychology*. Johan Wiley & Sons Inc, New York. Sivut 3–14.
- Ward Thompson, Catharina. 2013. Landscape perception and environmental psychology. Julkaisussa Howard, Peter & Thompson, Ian & Waterton, Emma (toim.): *The Routledge Companion to Landscape Studies*. Routledge International Handbooks. Abingdon, Oxon. Sivut 25–42.
- Waterton, Emma. 2013. Landscape and non-representational theories. Julkaisussa Howard, Peter & Thompson, Ian & Waterton, Emma (toim.): *The Routledge Companion to Landscape Studies*. Routledge International Handbooks. Abingdon, Oxon. Sivut 66–75.
- Wattchow, Brian. 2013. Landscape and a sense of place: a creative tension. Julkaisussa Howard, Peter & Thompson, Ian & Waterton, Emma (toim.): *The Routledge Companion to Landscape Studies*. Routledge International Handbooks. Abingdon, Oxon. Sivut 87–96.
- Welinder, Stig. 1999. Neolithicum – Bronsålder 3900–500 f.Kr. Julkaisussa Myrdal, Janken (toim.): *Det svenska jordbrukets historia* 1. Jordbrukets första femtusen år. Natur och Kultur, Stockholm. Centraltryckeri Ab, Borås, Sivut 11–236.
- Wessman, Anna. 2010. Death, Destruction and Commemoration. Tracing ritual activities in Finnish Late Iron Age cemeteries (AD 550–1150). *ISKOS* 18.
- Wessman, Vilhelm E. V. 1925. *Boken om Sibbo. Bidrag till Sibbo sockens geografi och historia*. Tryckeri= & Tidnings A= B:s förlag, Borgå.
- Westerdahl, Christer. 1990. The maritime itinerary of the tax register of King Valdemar Sejr of Denmark (1202–1241). *Deutsches Schifahrtsarchiv* 13: 325–75.
- Whitley, David S. 1998. New Approaches to old problems. Archaeology in Search of an Ever Elusive Past. Julkaisussa Whitley, David (toim.): *Reader in Archaeological Theory. Post-Processual and Cognitive Approaches*. Routledge, New York. Sivut 1–30.
- Whitley, David S. (toim.). 1998. *Reader in Archaeological Theory. Post-Processual and Cognitive Approaches*. Routledge, New York.

- Wilcox, Clifford. 2004. *Robert Redfield and the Development of American Anthropology*. Lexington Books. Rowman & Littlefield Publishers Inc. Lanham, United Kingdom.
- Wilkinson, Keith & Stevens, Chris. 2003. *Environmental Archaeology. Approaches, Techniques and Applications*. Tempus, Wiltshire.
- Williams, Robert C. 2015. *The Historian's Toolbox. A Student's Guide to the Theory and Craft of History*. Routledge. Abingdon Oxon. Kolmas painos. Sivut 56–78.
- Wilmi, Jorma. 2003. Tuotantotekniikka ja ravinnonsaanti. Julkaisussa Rasila, Viljo & Jutikkala, Eino & Mäkelä-Alitalo, Anneli (toim.): Suomen maatalouden historia 1. Perinteisen maatalouden aika. Esihistoriasta 1870-luvulle. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia* 914: 1, 159–182.
- Winterhalder, Bruce & Goland, Carol. 1997. An Evolutionary Ecology Perspective on Diet Choice, Risk, and Plant Domestication. Julkaisussa Gremillion, Kristen J. (toim.): *People, Plants, and Landscapes. Studies in Paleobotany*. The University of Alabama Press. Tuscaloosa, Alabama. Sivut 123–160.
- Wirilander, Kaarlo. 1989. Savo kaskisavujen kautena. *Savon historia* III. Kustannuskiila, Kuopio.
- Wirkkala, Ilmari. 1958. Hautausmaittemme historiaa. *Kotiseutu* 1958: 2, 10–12.
- Wylie, John. 2013. Landscape and phenomenology. Julkaisussa Howard, Peter & Thompson, Ian & Waterton, Emma (toim.): *The Routledge Companion to Landscape Studies*. Routledge International Handbooks. Abingdon, Oxon. Sivut 54–65.
- Ylikangas, Heikki. 1973. Lohjalaisten historia Ruotsin vallan vuosisatoina. *Lohjalaisten historia* I. Suomalaisen Kirjallisuuden Kirjapaino Oy, Helsinki. Sivut 51–574.
- Yli-Viikari, Anja & Hietala-Koivu, Reija. 1997. Matkalla maalaismaisemassa. Maaseudun kulttuurimaisemat. Rural Landscapes in Finland. *Suomen ympäristö, alueiden käyttö* 87, 121–127.
- Young, Elspeth. 1992. Hunter-gatherer concepts of land and its ownership in remote Australia and North America. Julkaisussa Anderson, Kay & Gyle, Fay (toim.): *Inventing Places. Studies in Cultural Geography*. Longman Cheshire, Wiley Halsted Press. Sivut 255–272.
- Zonneveld, Isaak S. 1989. Scope and Concepts of Landscape Ecology as an Emerging Science. Julkaisussa Zonneveld, Isaak, S. & Forman, Richard, T. T. (toim.): *Changing Landscapes: An Ecological Perspective*. Springer-Verlag, New York.
- Zvelebil, Marek. 1998. Agricultural Frontiers, Neolithic Origins, and the Transition to Farming in the Baltic Basin. In Zvelebil, Marek & Dománska, Lucyna & Dennell, Robin (toim.): *Harvesting the Sea, Farming the Forest, The Emergence of Neolithic Societies in the Baltic Region*. Sheffield Academic Press, Somerset. Sivut 175–180.
- Äikäs, Topi A. 2000. Perinne, urbaani maisema ja kaupunki-imagot. Julkaisussa Saarinen, Jarkko & Raivo, Petri J. (toim.): Metsä, harju ja järvi: näkökulmia suomalaiseen maisematutkimukseen ja suunnitteluun. *Metsäntutkimuslaitoksen tiedonantoja* 776, 61–74.
- Äikäs, Tiina. 2009. Landscape archaeology and Sámi ritual landscapes. Examples of Ukonsaari, Juuvaara ja Taatsi. Julkaisussa Recent perspectives on Sámi archaeology in Fennoscandia and North-West Russia. Proceedings of the First International Conference on Sámi archaeology, Rovaniemi, 19–22 October 2006. *Iskos* 17, 25–33.
- Öhman, Einar. 1966. Snapertun och Raseborg. *Nyländska öden* II. Ekenäs Tryckeri Aktiebolags Förlag, Ekenäs. Sivut 33–35.
- Östman, Ann-Catrin. 2004. Mekanisoinnin ensimmäinen aalto. Julkaisussa Peltonen, Matti (toim.): Suomen maatalouden historia, osa 2. Kasvun ja kriisien aika 1879-luvulta 1950-luvulle. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia* 914: 2, 19–70.

Liitteet

Liite 1 Salon Perniön seudun arkeologiset kohteet

Numerointi viittaa kohteen juoksevaan numerointiin perustutkimuksessa ja niiden sijaintia Perniön tutkimusalueella osoittavaan karttaan (Maaranen 1996: 119–125; Maaranen 2000a: 229–241).

Número:	Kohde:	Luonne:	Ajoitus:
1	Mutainen	asuinpaikka	keskinen kivikausi
2	Tattaroistenmäki	röykkiö	pronssikausi
4	Kuusimäki	asuinpaikka	kivikausi
5	Kieronperä 1	röykkiö	pronssikausi
6	Matsuo	polttokenttäkalmisto	rautakausi
7	Öfverbygård	kuppikallio	rautakausi
7	(Öfverbygård)	asuinpaikka?	rautakausi
8	Öfverbygård 2	kuppikallio	rautakausi
8	(Öfverbygård 2)	asuinpaikka?	rautakausi
9	Yliskylä	latomus	rautakausi
10	Yliskylän hautausmaa	polttokenttäkalmisto	keskinen rautakausi
10	(Yliskylän hautausmaa)	polttokenttäkalmisto?	nuorempi rautakausi?
10	(Yliskylän hautausmaa)	ruumiskalmisto	nuorempi rautakausi
11	Tyynelä	polttokenttäkalmisto	keskinen rautakausi
11	(Tyynelä)	polttokenttäkalmisto	nuorempi rautakausi
12	Antlanpelto	asuinpaikka	rautakausi
13	Linnämäki	röykkiöryhmä	pronssikausi
13	(Linnämäki)	muinaislinna?	nuorempi rautakausi?
14	Onnemäki 1	röykkiö	pronssikausi
15	Onnemäki 2	röykkiö	pronssikausi
15	(Onnemäki 2)	röykkiö	pronssikausi
16	Pihlajamäki	kuppikallio	rautakausi
18	Riihimäki	polttokenttäkalmisto	keskinen rautakausi
18	(Riihimäki)	polttokenttäkalmisto	nuorempi rautakausi
19	Erkintalo	asuinpaikka	rautakausi
20	Lepistö	polttokenttäkalmisto	keskinen rautakausi
21	Paarskylän kartano	polttokenttäkalmisto	keskinen rautakausi
21	(Paarskylän kartano)	polttokenttäkalmisto	nuorempi rautakausi
22	Varemäki	röykkiö	pronssikausi

23	Puolanmäki	röykkiöryhmä	pronssikausi
24	Varemäki	röykkiöryhmä	pronssikausi
25	Mäntylä	röykkiöryhmä	pronssikausi
26	Tamminummi	röykkiöryhmä	pronssikausi
27	Hepohaanmäki	röykkiö	pronssikausi
27	(Hepohaanmäki)	röykkiö	pronssikausi
28	Mäkisauru	kuppikallio	rautakausi
28	(Mäkisauru)	asuinpaikka	rautakausi
28	(Mäkisauru)	asuinpaikka	historiallinen aika
28	(Mäkisauru)	polttokenttäkalmisto	rautakausi
29	Naarjärven saari	asuinpaikka	kivikausi
31	Viikinkivuori	röykkiö	pronssikausi
31	(Viikinvuori)	röykkiö	pronssikausi
32	Takaniityn kallio	röykkiö	pronssikausi
36	Isorahka	asuinpaikka	vanhempi kivikausi
37	Itätalo	röykkiö	rautakausi?
38	Kivelä	röykkiö	rautakausi
38	(Kivelä)	röykkiö	rautakausi
39	Vaarnummi 1	röykkiöryhmä	pronssikausi
40	Uusitalo	röykkiö	pronssikausi?
41	Penttilä 1	kivirakenne	rautakausi?
41	(Penttilä 1)	kiveys?	rautakausi?
42	Penttilä 2	röykkiöryhmä	vanhempi rautakausi?
43	Penttilä 3	röykkiö	pronssikausi?
45	Töyrylänmäki	röykkiö	pronssikausi
46	Alhaisten metsä, 1	röykkiöryhmä	pronssikausi
47	Leuarinmäki 1	röykkiö	pronssikausi
48	Leuarinmäki 4	röykkiöryhmä	pronssikausi
49	Leuarinmäki 2, 1	röykkiö	pronssikausi
49	(Leuarinmäki 2)	röykkiö	pronssikausi
50	Tuomolanhaka 1	röykkiöryhmä	pronssikausi
51	Ritanummi 1	röykkiöryhmä	pronssikausi
52	Varemäki-Huhdinmäki 1	röykkiö	pronssikausi
52	Varemäki-Huhdinmäki 2	röykkiö	pronssikausi
53	Antinmäki 1	röykkiöryhmä	pronssikausi
54	Tilkkala 1	röykkiöryhmä	pronssikausi
54	(Tilkkala)	asuinpaikka	kivikausi
54	(Tilkkala)	asuinpaikka?	nuorempi kivikausi

55	Lehmihaka 1	röykkiöryhmä	pronssikausi
56	Aho 6	röykkiöryhmä	pronssikausi
56	(Aho B)	asuinpaikka	pronssikausi
57	Hyypiänmäki 1	röykkiöryhmä	pronssikausi
58	Pajapakankankare	röykkiö	pronssikausi
59	Suulpakankare	röykkiö	pronssikausi
60	Rajakallio 1, 1	röykkiöryhmä	pronssikausi
60	(Rajakallio 1, 5)	kivikehä?	pronssikausi?
60	(Rajakallio 1, 8)	kivirakenne	pronssikausi?
60	(Rajakallio 1, 9)	kivikehä	pronssikausi?
61	Rajakallio 2	röykkiö	pronssikausi
62	Uutela	röykkiö	pronssikausi
63	Rajamäki 1	röykkiöryhmä	pronssikausi
63	(Rajamäki, 2)	kivikehä	pronssikausi
63	(Rajamäki, 4)	kivirakenne	pronssikausi
64	Alitalo 1	röykkiö	pronssikausi
64	(Alitalo 1, 2)	röykkiö	pronssikausi
65	Jokiharju	röykkiöryhmä?	pronssikausi?
66	Asteljoen kartano	röykkiö	pronssikausi
67	Hiettaronmäki 1	röykkiöryhmä	pronssikausi
68	Isonummenahde	röykkiö	rautakausi?
68	Isonummenahde	röykkiö	rautakausi?
68	Isonummenahde	latomus	rautakausi?
69	Suksenböle	asuinpaikka	rautakausi?
69	Suksenböle	raudanvalmistuspaikka?	rautakausi?
70	Prestkullanmäki 1	röykkiö	pronssikausi
70	(Prestkullanmäki, 2)	röykkiö	pronssikausi
71	Horttomäki 1	röykkiöryhmä	pronssikausi
72	Karpinmäki 1, 1	röykkiö	pronssikausi
72	(Karpinmäki 1, 2)	röykkiö	pronssikausi
73	Karpinmäki 2	röykkiö	pronssikausi
74	Uusitalo 1	latomus	rautakausi
74	(Uusitalo 1, 2)	latomus	rautakausi
75	Rantala 1	kuppikallio	rautakausi
76	Rantala 2	kuppikallio	rautakausi
77	Tiikkinummi	latomuskalmisto	vanhempi rautakausi
77	(Tiikkinummi)	polttokenttäkalmisto	keskinen rautakausi
77	(Tiikkinummi)	asuinpaikka?	keskinen rautakausi?

77	(Tiikkinummi)	kuppikallio	rautakausi
77	(Tiikkinummi)	kuppikallio	rautakausi
77	(Tiikkinummi)	kuppikallio	rautakausi
78	Sivinaho 1	röykkiö	pronssikausi
78	(Sivinaho 1, 2)	röykkiö	pronssikausi
79	Kyynämäki	latomuskalmisto	vanhempi rautakausi
80	Osala	röykkiö	pronssikausi
80	(Osala)	latomuskalmisto	vanhempi rautakausi
80	(Osala)	röykkiö	pronssikausi
81	Ryssäntorninmäki	röykkiö	pronssikausi
82	Ketunkankare	asuinpaikka	rautakausi
82	(Ketunkankare)	polttokenttäkalmisto?	rautakausi
83	Preitti 1	asuinpaikka	rautakausi
84	Preitti 2	asuinpaikka	rautakausi
84	(Preitti 2)	röykkiö?	historiallinen aika?
85	Preitti 3	asuinpaikka	rautakausi
86	Preitti 4	asuinpaikka	pronssikausi?
87	Preitti 5	asuinpaikka	vanhempi rautakausi?
88	Preitti 6	asuinpaikka	vanhempi rautakausi?
89	Preitti 7	asuinpaikka	vanhempi rautakausi?
90	Preitti 8	asuinpaikka	vanhempi rautakausi?
91	Preitti 9	asuinpaikka	vanhempi rautakausi
92	Preitti 10	asuinpaikka	vanhempi rautakausi
93	Preitti 11	asuinpaikka?	vanhempi rautakausi
94	Preitti 12	asuinpaikka	vanhempi rautakausi
95	Leikkonen 1	polttokenttäkalmisto	rautakausi
96	Leikkonen 2	asuinpaikka	vanhempi rautakausi?
97	Iso-Perhe	polttokenttäkalmisto	rautakausi
98	Hakala	asuinpaikka	kivikausi
99	Kieronperä 2	röykkiö	pronssikausi
100	Kieronperä 3	röykkiöryhmä	pronssikausi
101	Kieronperä 4, 1	röykkiö	pronssikausi
101	(Kieronperä 4, 2)	röykkiö	pronssikausi
102	Hepohaanimäki 2	röykkiö	pronssikausi?
103	Öfverbygård 3	asuinpaikka	rautakausi
103	(Öfverbygård 3)	polttokenttäkalmisto	rautakausi
104	Leuarinmäki 3	röykkiö	pronssikausi
105	Leuarinmäki 5	röykkiö	pronssikausi

106	Kettukankare	röykkiöryhmä	keskinen rautakausi?
	(Kettukankare)	polttokenttäkalmisto	keskinen rautakausi
	(Kettukankare)	polttokenttäkalmisto	nuorempi rautakausi

Irtolöytökohteet:

3a	Hannu	asuinpaikka	kivikausi
4a	Salminiemi	asuinpaikka	kivikausi
5a	Rauhanen	asuinpaikka	kivikausi
6a	Vuorela	asuinpaikka	kivikausi?
11a	Kulla	asuinpaikka	rautakausi
13a	Takapelto	asuinpaikka	kivikausi
18a	Härkähaka	asuinpaikka	kivikausi?
20a	Haaroinen	asuinpaikka	kivikausi
22a	Puolanahde	asuinpaikka	kivikausi
23a	Järvenoja	asuinpaikka	rautakausi
25a	Örisviken	asuinpaikka	kivikausi
29a	Nakola	asuinpaikka	pronssikausi
30a	Kovamäki	asuinpaikka	kivikausi
33a	Kontola	asuinpaikka	pronssikausi
36a	Alaspää	asuinpaikka	kivikausi

Epävarmat kohteet:

1b	Mäkelä	asuinpaikka?	kivikausi?
2b	Joksunmäki	asuinpaikka?	kivikausi
3b	Risamäki	asuinpaikka?	rautakausi
4b	Hamarinkoski	asuinpaikka?	historiallinen aika?
9b	Radanvarsi	asuinpaikka?	rautakausi
10b	Ristinkulma	asuinpaikka?	rautakausi
11b	Vähätupa	asuinpaikka?	rautakausi
13b	Kankare	asuinpaikka?	pronssikausi?
16b	Maritajo	röykkiö	pronssikausi?
23b	Anttila	asuinpaikka?	kivikausi
27b	Liiri	asuinpaikka?	pronssikausi

Liite 2 Salon Perniön seudun keskiaikaiset paikannetut kylät

Numerointi viittaa kohteen juoksevaan numerointiin perustutkimuksessa ja niiden sijaintia Perniön tutkimusalueella osoittavaan karttaan (Maaranen 1996: 126–127; Maaranen 2000a: 259–263).

Numero*:	Kylännimi**:	Tytärkylä**:
<i>Vanhimmat kylät:</i>		
1	Arpalahti	
2	Hämeenkylä	
2b		Kovamäki
3	Kieronperä	
4	Kuhminen	
5	Metsänoja	
5b		Anjala
5c		Pettälä
6	Sydänsauru	
6b	Mäkisauru	
7	Paarskylä	
7a		Kantturpyöli
7c		Sormijärvi
7d		Ketunpyöli
7b	Päärinen	
8	Pohjankylä	
9	Yliskylä	
9b		Lassinpyöli
9c		Kuustonpyöli
<i>Muut kylät ennen 1300 -lukua</i>		
10	Aittlahti	
11	Alaspää	
12	Asteljoki	
13	Eikkula (Ekkulla)	
13 b		Broända (Provani)
14	Haarla	
16	Huhti (Merihuhti)	
18	Kirjakkala	
18 a		Mutainen
19	Kivelä	

20	Kiviniemi	
21	Koivisto	
22	Kontola	
22 b		Kokkila
22 c		Tilkkala
23	Knaapila	
24	Kynnämäki	
25	Laiterla	
26	Lapparla	
27	Leipyöli	
28	Lupaja	
28 b		Suksenpyöli
29	Melkkilä	
30	Metsäkylä	
31	Muntola (Mondola)	
32	Nurkkila	
32 b		Kirakkapyöli
33	Osala	
34	Penttilä	
34 b		Foula
35	Puopyöli	
36	Pyhäjoki	
37	Saari	
38	Suomenkylä	
39	Torkkila	
40	Viipuri	
45	Verkranta	

1200-luvun lopulta syntyneet uudisasutuskylät:

42	Aaljoki	
43	Aimontappo	
44	Aisböle	
45	Ervasto (Ervastböle)	
46	Ervälä	
47	Falkberg	
48	Finnarv	
49	Haaroja	
50	Heikberg	

51	Hirvilahti
52	Hästö
53	Iso-Kuusto
54	Kestrikki (Gästerby)
55	Korttila
60	Koski
62	Kyynärä
63	Latokartano
64	Lemu (Danikylä)
65	Liiri
67	Mussaari
68	Nokoinen
69	Pakapyöli
71	Smedsböle
72	Taamarla (Domarby)
73	Teijo
74	Tuohittu
75	Vihiniemi
76	Vähä-Kuusto
77	Väärä
78	Ylönkylä
79	Huhti
80	Laukka
81	Lappi (Lappnäs)
82	Soukka (Soukkapyöli)
83	Preitti (Bredsböle)
85	Lanvik (Långvik)
86	Kumionpää
87	Kaukola
94	Vähäpullola
95	Harjola
96	Muurla

Paikannetut, mutta tutkimusalueen ulkopuoliset kylät:

87	Kavila
88	Tottola
89	Pukkila
90	Villilä

91	Kistola
92	Fulkkila
93	Isopullola

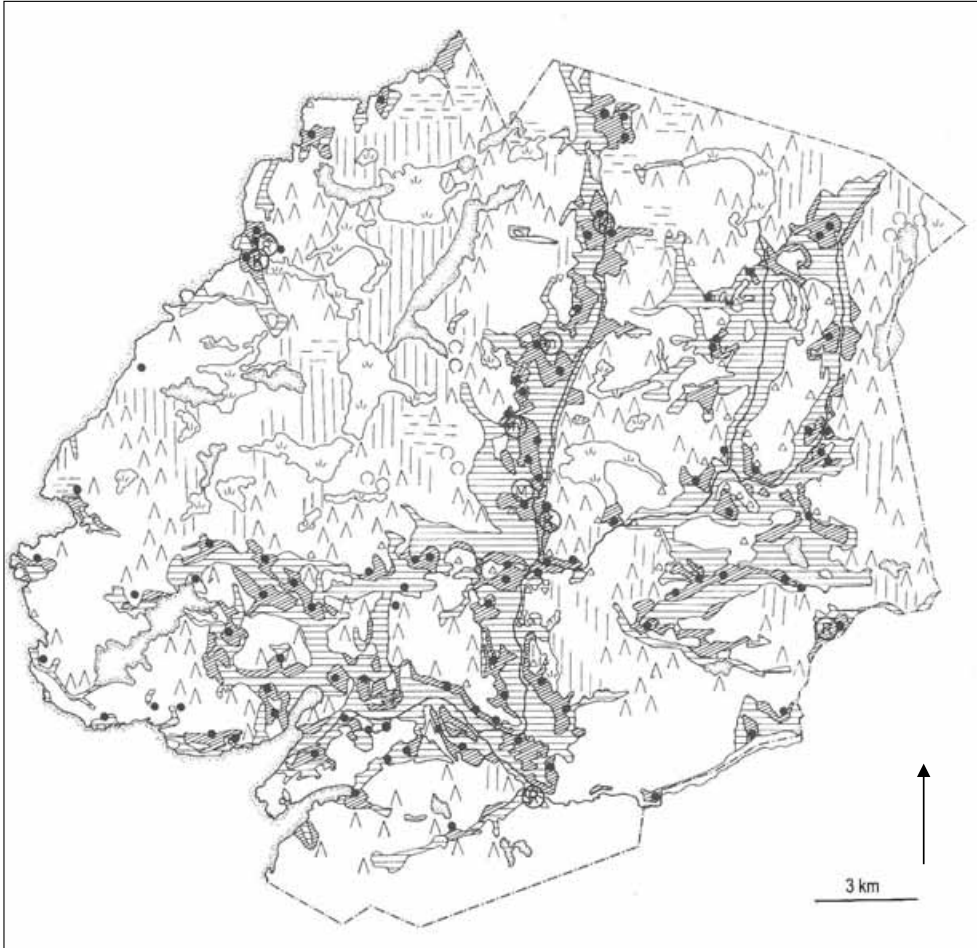
Tutkimusalueen ulkopuolelle jääneet paikantamattomat kylät: Pappila, Hakkala, Kaukassalo, Villnäs, Lintilä, Juvola, Heikkilä, Finby, Suutarkylä, Norrby, Murom, Bastböle, Kota, Förby, Tessvär, Siikasalo, Söderby, Pettu, Puontila, Vähä-Pyöli, Kollarla, Kaukuri, Sillanpää, Metsola, Metola, Tieksmäki, Hongisto, Öyriä, Lehtiniittu, Kraila, Rauvola, Äjjälä, Makarla, Smedsböle.

* = tytärylät merkitty aakkosin pääkylän numerolle

** = Litzen 1980: 35–138

Liite 3 Salon Perniön seudun asutus, 1700-luku

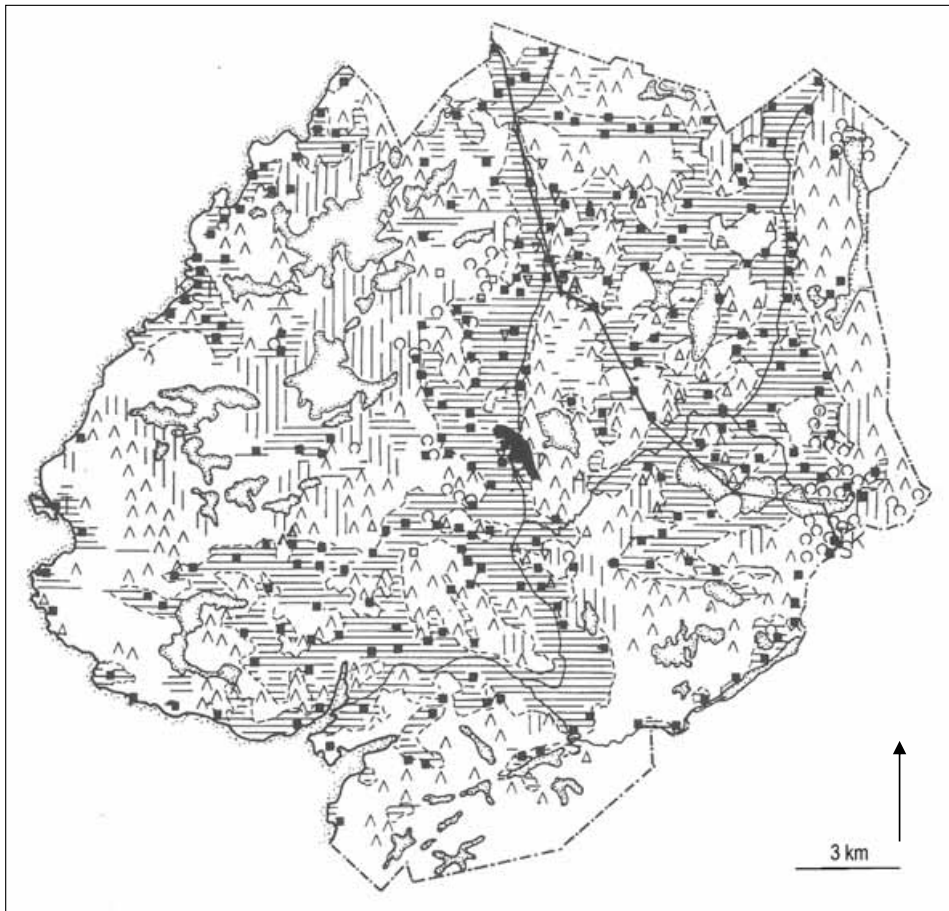
Maaranen 1996: 53, 110

- musta piste = 1700-luvun kylä
- K = kirkko
- M = kestikievari
- m = kestikievari
- R = ruukki

Liite 4 Salon Perniön seudun asutus, 1990-luku

Maaranen 1996: 58, 111

- musta neliö tai alue = asutus 1990-luvun lopulla
- K = kirkko
- A = vanha aseman seutu
- T = palveluja ja teollisuutta
- S = suojeltu ruukkialue

Liite 5 Itämeren seutua kuvaavia vanhoja karttoja

Vuosi:	Tekijä:	Lähdekartta/tiedot:	Julkaisutieto:
1285	Richard of Haldingham		Fredrikson 1994: 11
1427	Claudius Clavus	Ptolemaios	Fredrikson 1994: 12
1482	Nicolaus Germanicus	Ptolemaios	Fredrikson 1994: 13
1482	Nicolaus Germanicus	Claudius Clavus Ptolemaios	Van Mingroot & Van Ermen 1987: 17; Gordin 1973: 17
1493	Harttman Schedel	Nicolaus Germanus Nicolaus Cusanus	Fredrikson 1994: 14-15
1507	Martin Waldseemüller		Fredrikson 1994: 18
1508	Nicolaus Germanicus	Claudius Clavus, Ptolemaios	Fredrikson 1994: 16
1522	Martin Waldseemüller	Nicolaus Germanus	Fredrikson 1994: 17
1532	Jacob Ziegler		Fredrikson 1994: 21; Gordin 1973: 19; Van Mingroot & Van Ermen 1987: 20
1534	Benedetto Bordone	Nicolaus Germanus	Fredrikson 1994: 17
1539	Olaus Magnus		Fredrikson 1994: 24–25
1540	Sebastian Münster	Jacob Ziegler, Ptolemaios	Fredrikson 1994: 22
1544	Sebastian Münster	Olaus Magnus	Gordin 1973: 23
1544	Johannes Magnus	Olaus Magnus	Fredrikson 1994: 26
1562	Girolamo Ruscelli et al.	Jacob Ziegler	Fredrikson 1994: 23
1565/ 1566	Olaus Magnus	Johannes Magnus	Fredrikson 1994: 27; Van Mingroot & Van Ermen 1987: 22
1567	Olaus Magnus	Olaus Magnus	Fredrikson 1994: 28 Van Mingroot & Van Ermen 1987: 26–27
1570	Abraham Ortelius	useita lähdekarttoja	Gordin 1973: 31
1572	Olaus Magnus	Olaus Magnus	Gordin 1973: 21
1570	Gerard de Jode		Fredrikson 1994: 33; Gordin 1973: 29
1577	Olaus Magnus	Sebastian Münster	Fredrikson 1994: 29
1578	Sebastian Münster		Gordin 1973: 33
1579	Abraham Ortelius	Olaus Magnus	Fredrikson 1994: 35
1596	Giovanni Antonio Magini	Ptolemaios	Fredrikson 1994: 36
1595	Giuseppe Rosaccio		Fredrikson 1994: 37
1595	Gerard Mercator		Fredrikson 1994: 43

1595	Gerard Mercator		Fredrikson 1994: 52
1595	Gerard Mercator		Van Mingroot ja Van Ermen 1987: 40
1595	Abraham Ortelius		Fredrikson 1994: 57
1599	Girolamo Ruscelli et al.	Jacob Ziegler	Fredrikson 1994: 23

Liite 6 Raaseporin Karjaan seudun arkeologiset kohteet

Numerointi viittaa kohteen juoksevaan numerointiin perustutkimuksessa ja niiden sijaintia Karjaan tutkimusalueella osoittavaan karttaan (Maaranen 2000a: 242–258).

Numero:	Kohde:	Luonne:	Ajoitus:
<i>Karjaa (nykyinen Raasepori):</i>			
1	Kurby 1	polttokenttäkalmisto?	rautakausi
1	Kurby 2	asuinpaikka?	rautakausi
2	Domargård 1, 2, 4	asuinpaikka	keskinen rautakausi
2	(Domargård 1, 2, 4)	asuinpaikka	nuorempi rautakausi
2	Domargård 7	röykkiö	rautakausi
2	(Domargård 7)	polttokenttäkalmisto	keskinen rautakausi
2	(Domargård 7)	polttokenttäkalmisto	nuorempi rautakausi
3	Domargård 8	asuinpaikka?	rautakausi
4	Domargård 6	asuinpaikka?	rautakausi
5	Domargård 9	röykkiö	rautakausi
6	Domargård 3	asuinpaikka	historiallinen aika
7	Harjula	polttokenttäkalmisto	rautakausi
7	(Harjula)	asuinpaikka?	rautakausi
8	Tricol	asuinpaikka	vanhempi kivikausi
8	(Tricol)	asuinpaikka	nuorempi kivikausi
9	Hulubäckberget 1	röykkiö?	historiallinen aika?
10	Hulubäckberget 2	asuinpaikka?	kivikausi?
11	Hagabacka 1	latomus	keskinen rautakausi
11	Hagabacka 2	latomus	keskinen rautakausi?
12	Snörs	polttokenttäkalmisto	keskinen rautakausi
13	Bergvalla	asuinpaikka	nuorempi kivikausi
13	(Bergvalla)	asuinpaikka	pronssikausi
13	(Bergvalla)	asuinpaikka	vanhempi rautakausi
14	Nygranns	polttokenttäkalmisto	keskinen rautakausi
14	(Nygranns)	polttokenttäkalmisto	keskinen rautakausi?
15	Sutarkulla	muinaislinna	historiallinen aika
15	(Sutarkulla)	asuinpaikka?	rautakausi
16	Bergäng	kivirakenne	historiallinen aika?
17	Brobacka 1	latomus	vanhempi rautakausi
17	(Brobacka 1)	latomus	keskinen rautakausi
17	(Brobacka 2)	latomus	keskinen rautakausi?

17	(Brobacka 3)	röykkiö	rautakausi?
17	(Brobacka 6)	röykkiö	rautakausi?
17	(Brobacka 4, 7-12, 22)	röykkiöryhmä	historiallinen aika?
17	(Brobacka 20)	toimintapaikka	vanhempi rautakausi
17	(Brobacka 23)	kivirakenne	rautakausi?
18	Västres 1	latomus	keskinen rautakausi?
18	Västres 2	latomus	keskinen rautakausi?
18	Västres 3	röykkiö?	keskinen rautakausi?
19	Själdeberget 1	latomus	keskinen rautakausi?
19	Själdeberget 2	latomus	keskinen rautakausi?
19	Själdeberget 3	röykkiö	historiallinen aika?
20	Nyåkerskullen	latomus	vanhempi rautakausi
20	(Nyåkerskullen)	latomus	keskinen rautakausi
21	Vidbergsåkerskullen	latomus	vanhempi rautakausi
21	(Vidbergsåkerskullen)	latomus	keskinen rautakausi
22	Bockklint	muinaislinna	nuorempi rautakausi
23	Stora Näset	polttokenttäkalmisto	rautakausi
23	(Stora Näset)	kylmämuurattu rakenne	historiallinen aika
24	Hemåkerskullen 1	röykkiö	vanhempi rautakausi
24	(Hemåkerskullen 1)	röykkiö	keskinen rautakausi
24	Hemåkerskullen 2	röykkiö	vanhempi rautakausi?
24	(Hemåkerskullen 2)	polttokenttäkalmisto?	vanhempi rautakausi
25	Lilla Näset 1	kuppikallio	keskinen rautakausi
25	(Lilla Näset 2)	polttokenttäkalmisto	keskinen rautakausi
25	(Lilla Näset 3)	asuinpaikka?	keskinen rautakausi?
26	Storsvedberget 1-2	latomus	vanhempi rautakausi
26	(Storsvedberget 1-2)	latomus	vanhempi rautakausi
26	(Storsvedberget 1-2)	hautaus	keskinen rautakausi
26	Storsvedberget 3-4	kiveys	vanhempi rautakausi
26	(Storvedsberget 3-4)	kiveys	vanhempi rautakausi
26	(Storvedsberget 5)	kiveys	vanhempi rautakausi
27	Bäljars 1	polttokenttäkalmisto	keskinen rautakausi?
28	Bäljars maakellari	polttokenttäkalmisto?	rautakausi
29	Bäljars 2	asuinpaikka	rautakausi
30	Grabacka Borgberget	muinaislinna	nuorempi rautakausi
32	Östergård I	asuinpaikka	pronssikausi
32	(Östergård I)	asuinpaikka	vanhempi rautakausi
32	(Östergård II, III)	polttokenttäkalmisto	keskinen rautakausi?

32	(Östergård IV)	asuinpaikka	keskinen rautakausi?
33	Sunnandal	asuinpaikka	rautakausi
34	Etterkilen I	latomus	vanhempi rautakausi
34	Etterkilen II	polttokenttäkalmisto	vanhempi rautakausi
34	Etterkilen III	polttokenttäkalmisto	nuorempi rautakausi
34	Hinders	polttokenttäkalmisto	keskinen rautakausi
34	(Hinders)	polttokenttäkalmisto	keskinen rautakausi
35	Högvalla 1	latomus	vanhempi rautakausi
35	Högvalla 2	latomus?	vanhempi rautakausi?
36	Dragongatan	asuinpaikka	kivikausi
36	(Dragongatan)	asuinpaikka	pronssikausi
37	Lepinkatu	asuinpaikka	kivikausi
38	Storladsbacken	polttokenttäkalmisto	vanhempi rautakausi?
38	(Storladsbacken)	asuinpaikka?	vanhempi rautakausi?
39	Enbacken 1	latomus	keskinen rautakausi
39	(Enbacken 1)	asuinpaikka?	keskinen rautakausi
39	Enbacken 2	röykkiö	keskinen rautakausi?
40	Haveråkersberget	muinaislinna	historiallinen aika?
40	(Haveråkersberget)	kirkonpaikka?	historiallinen aika
41	Lillsjö	asuinpaikka	keskinen kivikausi
41	(Lillsjö)	asuinpaikka	nuorempi kivikausi
41	(Lillsjö)	asuinpaikka	pronssikausi
42	Lillkullan	latomus?	rautakausi?
42	(Lillkullan)	latomus?	rautakausi?
42	(Lillkullan)	latomus?	rautakausi?
43	Borgmästars	asuinpaikka?	rautakausi
44	Storåkern	asuinpaikka	keskinen rautakausi?
45	Storåkerskullen 1	polttokenttäkalmisto	keskinen rautakausi
45	(Storåkerskullen 1)	polttokenttäkalmisto	keskinen rautakausi
45	(Storåkerskullen 1)	polttokenttäkalmisto	nuorempi rautakausi
45	Storåkerskullen 2	asuinpaikka	keskinen rautakausi
45	(Storåkerskullen 2)	asuinpaikka	keskinen rautakausi
46	Första Haveråkersbacken	toimintapaikka?	keskinen rautakausi?
46	(Första Haveråkersbacken)	latomus?	keskinen rautakausi?
47	Dårberget	latomus?	vanhempi rautakausi?
48	Mankeberg	latomus	keskinen rautakausi
49	Kroggård	asuinpaikka	rautakausi
50	Hagnäs II	asuinpaikka	nuorempi kivikausi

50	(Hagnäs II)	asuinpaikka	pronssikausi
50	(Hagnäs II)	asuinpaikka	vanhempi rautakausi
52	Hönsåkerskullen 1	röykkiö	pronssikausi
52	(Hönsåkerskullen 1)	polttokenttäkalmisto	keskinen rautakausi
52	(Hönsåkerskullen 2)	röykkiö	pronssikausi
52	(Hönsåkerskullen 2)	hautaus	keskinen rautakausi
52	(Hönsåkerskullen 3)	röykkiö	historiallinen aika?
52	(Hönsåkerskullen)	asuinpaikka?	kivikausi?
52	(Hönsåkerskullen)	asuinpaikka	rautakausi
52	(Hönsåkerskullen)	asuinpaikka?	pronssikausi?
53	Säterinkatu	asuinpaikka	keskinen kivikausi
54	Räckers I-IV	asuinpaikka	kivikausi
54	(Räckers I-IV)	röykkiöryhmä	pronssikausi
54	(Räckers I-IV)	hautaus	vanhempi rautakausi
55	Grabben kanava	veneenvetoura	historiallinen aika
56	Valimokatu	asuinpaikka	kivikausi
57	Malmkulla	asuinpaikka	keskinen kivikausi
58	Kroggårdsmalmen I-II	kiveyskalmisto	vanhempi rautakausi
58	Kroggårdsmalmen III-IV	tarhakalmisto	vanhempi rautakausi
58	(Kroggårdsmalmen III-IV)	asuinpaikka	kivikausi
59	Landsbromalmen	asuinpaikka	keskinen kivikausi
61	Södra Lövkulla	asuinpaikka	kivikausi
61	(Södra Lövkulla)	irtolöytö	rautakausi
63	Prästgården	kivirakenne	historiallinen aika
64	Hembo	röykkiöryhmä	rautakausi?
65	(Gyllene udden 1-3)	röykkiöryhmä	historiallinen aika
65	Gyllene udden 1-3	asuinpaikka?	rautakausi?
68	Sannäs Borgberget	muinaislinna?	nuorempi rautakausi?
69	Nyby	röykkiö	pronssikausi
70	Nästorp 1	röykkiö	rautakausi?
70	Nästorp 2	röykkiö	rautakausi?
71	Kvarnkärr 1-3	röykkiöryhmä	vanhempi rautakausi?
2	Näse	röykkiö	pronssikausi
73	Hästhagen 1	latomus?	rautakausi?
73	Hästhagen 2-5	röykkiöryhmä	vanhempi rautakausi?
74	Kalvhagen	röykkiö	pronssikausi
75	Visalandshagen	latomus	vanhempi rautakausi
76	Tora	röykkiö	rautakausi?

76	(Tora)	röykkiö	rautakausi?
77	Skjölнасudden 1-3	röykkiöryhmä	pronssikausi
77	(Skjölнасudden 1-3)	asuinpaikka	pronssikausi
77	(Skjölнасudden 1-3)	asuinpaikka	kivikausi
78	Halckohagen	latomus	keskinen rautakausi?
79	Vikhagsberget	latomus	keskinen rautakausi?
80	Fångkärrsberget	röykkiö	pronssikausi
81	Slätberget	kivirakenne	historiallinen aika
82	Grågälan 1	asuinpaikka	pronssikausi
82	(Grågälan 1)	asuinpaikka	vanhempi rautakausi
82	Grågälan 2	latomus?	vanhempi rautakausi
82	Grågälan 3	kuppikivi	vanhempi rautakausi?
82	Grågälan 4	kvartsilouhos	pronssikausi?
82	Grågälan 5	kiveyskalmisto	vanhempi rautakausi
82	Tröskhuså kern	asuinpaikka	keskinen kivikausi
84	Camillaskog 1-6	röykkiöryhmä	vanhempi rautakausi?
84	Camillaskog 7	asuinpaikka	vanhempi rautakausi
85	Bengts 1-2	rajamerkki?	historiallinen aika ?
85	(Bengts 1-2)	asuinpaikka?	kivikausi
86	Finnmalmen	asuinpaikka	vanhempi kivikausi
86	(Finnmalmen)	asuinpaikka	keskinen kivikausi
87	Finnängskogen	röykkiöryhmä	vanhempi rautakausi
88	Junkarsborg	muinaislinna	historiallinen aika
90	Hemhagen	latomus	rautakausi
91	Hemängshagen	latomus	rautakausi
92	Alabackshagen 2-5	röykkiöryhmä	rautakausi?
92	Aalabackshagen 1	asuinpaikka	rautakausi
93	Storkärrshagen 1-3	latomus	rautakausi?
93	(Storkärrshagen 1-3)	latomus	rautakausi?
93	(Storkärrshagen 1-3)	latomus	rautakausi?
94	Källkärr 1	asuinpaikka	kivikausi
95	Lillmalmen 1-6	röykkiöryhmä	vanhempi rautakausi
95	(Lillmalmen 1-6)	asuinpaikka	vanhempi rautakausi
96	Källkärr 2	kiveys	keskinen rautakausi
97	Storskogen	röykkiöryhmä	vanhempi rautakausi?
98	Svartå kyrka	asuinpaikka?	kivikausi
99	Dävits 1	viljelysröykkiö	historiallinen aika
99	Dävits 2	viljelysröykkiö	historiallinen aika

100	Övergård	röykkiöryhmä	vanhempi rautakausi?
101	Bällby	röykkiöryhmä	vanhempi rautakausi
101	(Bällby)	asuinpaikka	vanhempi rautakausi
101	(Bällby)	röykkiöryhmä	pronssikausi
101	(Bällby)	röykkiöryhmä	nuorempi rautakausi
-	Ladugårdsbacken	asuinpaikka?	nuorempi rautakausi
-	Kullaåkerbacken	asuinpaikka	nuorempi rautakausi?

Pohja (nykyinen Raasepori):

102	Djupbäck	asuinpaikka?	kivikausi?
103	Starrböle	röykkiöryhmä	vanhempi rautakausi
104	Hirvikallio	röykkiö	historiallinen aika?
105	Sjösäng 7-8	röykkiöryhmä	vanhempi rautakausi
106	Sjösäng 9	röykkiöryhmä	vanhempi rautakausi
106	(Sjösäng 9)	asuinpaikka	vanhempi rautakausi
108	Sjösäng 1	röykkiöryhmä	vanhempi rautakausi
109	Sjösäng 2	röykkiöryhmä	vanhempi rautakausi
110	Sjösäng 3	röykkiöryhmä	vanhempi rautakausi
111	Sjösäng 4	röykkiöryhmä	vanhempi rautakausi
112	Sjösäng 5	röykkiöryhmä	vanhempi rautakausi
113	Sjösäng 6	röykkiöryhmä	vanhempi rautakausi
114	Starrböle 1	röykkiöryhmä	vanhempi rautakausi
115	Starrböleträsket	röykkiöryhmä	vanhempi rautakausi
116	Åminne Stormossen	röykkiöryhmä	vanhempi rautakausi
117	Åminne Björkärret	röykkiöryhmä	historiallinen aika
118	Åminne Estböleberget	röykkiöryhmä	historiallinen aika

Lohja:

1a	Arorinne	röykkiöryhmä (kalmisto)	vanhempi rautakausi
1aa	Arorinne ESE	röykkiöryhmä	historiallinen aika
2a	Tamminiemi	röykkiöryhmä (kalmisto)	vanhempi rautakausi
3a	Kukkumäki/Jönsböle Mangs	asuinpaikka	vanhempi rautakausi
3a	(Kukkumäki/Jönsböle Mangs)	röykkiöryhmä (kalmisto)	vanhempi rautakausi
4a	Brännäsudden	röykkiöryhmä	rautakausi?
5a	Guntorp	röykkiöryhmä	rautakausi
6a	Vanha Kylämäki	röykkiöryhmä	historiallinen aika?
6a	(Vanha Kylämäki)	kylänpaikka	historiallinen aika
7a	Toivari	röykkiöryhmä (kalmisto)	rautakausi
7a	(Toivari)	asuinpaikka	rautakausi

7a	(Toivari)	asuinpaikka	kivikausi
8a	Keinumäki	röykkiöryhmä	rautakausi?
9a	Tokinniemi	röykkiö	rautakausi?
10a	Ristmäensalmi	asuinpaikka	kivikausi
11a	Salmensuu	asuinpaikka	kivikausi
13a	Nikkilä	asuinpaikka	kivikausi
17a	Jääkellarinmäki	asuinpaikka	kivikausi
18a	Maret W	asuinpaikka	vanhempi kivikausi?
19a	Pensaari 1	asuinpaikka	kivikausi
20a	Pensaari 2	asuinpaikka	kivikausi
21a	Pensaari 3	asuinpaikka	kivikausi
22a	Kukkumäki/Jönsböle kujärvi	Pik- asuinpaikka	kivikausi
23a	Pohjanpirtti	asuinpaikka	kivikausi
25a	Tegelbruket	asuinpaikka	kivikausi
26a	Koivuaho	asuinpaikka	kivikausi
27a	Peltoniemi	asuinpaikka	kivikausi
28a	Pundarsängen	asuinpaikka	kivikausi
30a	Vohloinen Pensaari	asuinpaikka	kivikausi
34a	Martti Riihenpelto	röykkiö	rautakausi?
36a	Ylitalo	asuinpaikka	kivikausi
40a	Isoniittu	asuinpaikka	kivikausi
41a	Ketonokka	asuinpaikka	kivikausi
42a	Savilahdenranta	asuinpaikka	kivikausi
43a	Seppälä	asuinpaikka	kivikausi
44a	Siltala	asuinpaikka	kivikausi

Tammisaari (nykyinen Raasepori):

10	Timmerbackberget	röykkiö	pronssikausi?
78	Langansböle	röykkiö	pronssikausi
79	Langansböle	röykkiö	rautakausi?
87	Vesterkulla	asuinpaikka	kivikausi
92	Kasberget	röykkiöryhmä	pronssikausi
93	(Kasberget)	röykkiö	pronssikausi
94	Kastalekasen	röykkiö	pronssikausi
95	Kastalekasen 2	röykkiö	pronssikausi
97	Totalgård	röykkiö	pronssikausi
98	Storgård	röykkiö	pronssikausi?

Liite 7 Raaseporin Karjaan seudun keskiaikaiset paikannetut kylät

Numerointi viittaa kohteen juoksevaan numerointiin perustutkimuksessa ja niiden sijaintia Karjaan tutkimusalueella osoittavaan karttaan (Maaranen 2000a: 264–268; Maaranen 2002a).

Numero:	Kylännimi:	Varhaisin maininta keskiajan lähteissä:	Ajoitustiedon lähde:
Verokunta: Österby			
1	Heimos/Heijmosby		
2	Österby/Österbigge	1424	Kerkkonen 1952: 32
3	Brasby		
4	Pesarby		
5 / 90	Romsarby		
Verokunta: Kulla			
6	Ingevalsby/Ingawaldzby/Ingelualsby	1424	Kerkkonen 1952: 23
7	Högben/Höghbene/Högbejnn	1424	Kerkkonen 1952: 22
9	Mögelbolstad/Myklebolstad	1427	Kerkkonen 1952: 27
10	Mangården/Mannegård	1427	Kerkkonen 1952: 41
117	Brokareböle/Bokareby		
Verokunta: Persö			
12	Persö		
13	Totala/Total		
15	Glamsbacka		
16	Bro	1461	Kerkkonen 1952: 67
17	Ribbobacka/Repubacka/Repoböle	1405	Kerkkonen 1952: 67, 126
18	Harparebacka		
19 / 68	Halho/Alhof		
110	Gebbelby		
111	Antböle/Knopböle?		
112	Baggård	1405	Kerkkonen 1952: 67, 126
Verokunta: Horsebeck			
25	Horsbeck/Horsebeck	1392	Kerkkonen 1952: 70
27	Kärrby		
28	Maggenäs		
Verokunta: Öya			
30	Actiala/Atchola	1405	Kerkkonen 1952: 49
31	Jalasari		

32	Biskopsnäs		
4 / 33	Pesarby		
34	Petniemi		
35	Askos		
36	Hermelä		
37	Marttela		
38	Torrola		
40	Pavola		

Verokunta: Esby

51	Joddeböle	1515	Kerkkonen 1952: 23
54	Lovabacka/Lågbacka/Laffuabacka		
55	Backaby/Kansbacka?/Fintzbacka	1437	Kerkkonen 1952: 49
56	Smedsby/Osmundsböle	1427	Kerkkonen 1952: 27
58	Dönsby/Dijnesby/Lakukulla?	1347?/1501	Kerkkonen 1952: 21, 52
104	Esby/Kasaby/Estby/Kasans	1451?	Kerkkonen 1952:21, 24, 49
105	Björbollstad		
106	Torsböle/Toorsby		
107	Lönnhammar		
108	Bondböle/Bondby		

Verokunta: Finneby

101	Vestanby		
102	Göösby/Gösbacka	1392	Kerkkonen 1952: 58
103	Konungsböle		
72	Anteby/Antby	1450	Kerkkonen 1952: 54
76	Berg/Bergby		
100	Fagermes		
52	Finneby/Ffinneby/Finnebo	1355	Kerkkonen 1952:122

Verokunta: Dalakars

59	Kureby/Torskulla/Torueskulle		
60	Degerby		
62	Läpp/Leppo/Leep, Leppby	1405	Kerkkonen 1952: 25, 98
63	Kila	1392	Kerkkonen 1952: 25, 59
64	Visanteby/Visantheby/Wijzantby		
65 / 78	Krogsby/Kroxby/Krogen	1424	Kerkkonen 1952: 56
77	Finnbacka		

Verokunta: Bobbenes

66	Quidiaby		
67	Bredslätt	1392	Kerkkonen 1952: 63

19 / 68	Alaho/Alho/Halfoh		
69	Osmundsby/Äsenby	1424	Kerkkonen 1952: 63
70	Rullarsböle		
71	Joansbacka		
73	Svidia/Swidhie/Swidia	1457	Kerkkonen 1952: 30
74	Sutarkulla/Sutharekulla		
75	Brönickbacka/Brönnickabacka		
Verokunta: Sannäs			
65 / 78	Krogsby		
79	Skuggaböle	1427	Kerkkonen 1952: 32, 39
80a, 80b	Sannäs/Sandnäs/Sandhenas	1392	Kerkkonen 1952: 29
81	Starkom		
109	Finnebacka/Knasabacka		
113	Grundsjö/Gransiö/Grundzöö		
114	Svarvareböle/Sorvarböle		
115	Rejböle/Rejböle/Redeböle		
116	Snällböle/Snallæböle/Snelleböle	1479	Kerkkonen 1952: 29
Verokunta: Orsnäs			
82	Orsnäs		
83	Jensböle/Jönsböle	1442	Kerkkonen 1952: 47
84	Bredvik, Breidjwick, Bredevik		
85	Mora		
86	Bolareby/Bålarby/Bålaby		
87	Holstenes/Hålstennäs/Halsten	1476	Kerkkonen 1952: 22, 46
88	Kleven/Kleffuen/Cleua		
89	Girkenes/Gerknäs	1455	Kerkkonen 1952: 47
Verokunta: Rasa			
91	Billareby/Gillerby/Gelaby	1392	Kerkkonen 1952: 81, 85
5 / 90	Romsareby		
93	Knapsby	1462	Kerkkonen 1952: 25, 43
94	Mölnareby/Mölnarreby/Möllareby	1450?	Kerkkonen 1952: 45
95	Belleby		
118	Svartå/Svartaa/Swartaa	1351	Kerkkonen 1952: 30, 81
119	Jelsby		
120	Tryggsbacka/Tryxsbacka	1450	Kerkkonen 1952: 45
Muut:			
98	Domarby/Domargårdh, Köpeskog?/	1461	Kerkkonen 1952: 20, 47
99	Grabbacka/Graab	1416	Kerkkonen 1952: 21

Paikantamattomat kylät:

Kyrkojord, Boda, Dragsby, Böle, Sockaböle, Böllsby, Norrby, Hapalucta, Bosa, Kiuleböle, Söderby, Boetzby, Vestertrångsund, Östertrångsund, Kärrbacka, Klyckeby, Barskola, Skavistad, Öfverby, Bosseböle, Skiöldaraby ja verokunnan Barskerskoll kylät (12 kpl) sekä verokunnan Degerö kyliä (9 kpl)

Liite 8 Eteläisimmän rannikkoseudun kirkko- ja linnapaikat ja erilliset hautausmaat I

Maaranen 2011: 268–272

Kunta/kaupunki (nykykunta/-kaupunki):	Kohteen nimi:	Kohteen tyyppi:
Artjärvi (Orimattila)	Linnamäki	linnamäki
Artjärvi (Orimattila)	Nuppilinna 1	linnamäki?
Askola	Kalmistomäki	erillinen hautausmaa
Askola	Monninkylä	erillinen hautausmaa
Espoo	-	kivikirkkopaikka
Espoo	Espoon kartano Kapellängens	mainittu kirkkopaikkana
Espoo	Kauklahti Saka (Suolatori II)	erillinen hautausmaa
Espoo	Mankby (Mankki)	erillinen hautausmaa
Espoo	Prästgård - Pappila	erillinen hautausmaa?
Espoo	Suomenoja (Finnå)	erillinen hautausmaa
Helsinki	Vartiokylän linnavuori	linnamäki
Hanko	Kapalbacken	kappelinpaikka
Helsingin pitäjä (Vantaa)	-	kivikirkkopaikka
Helsingin pitäjä (Vantaa)	Häkansböle Kyrksveden	mainittu kirkkopaikkana
Helsingin pitäjä (Vantaa)	Malmi	mainittu kirkkopaikkana
Helsingin pitäjä (Vantaa)	Nordsjö Porslahti Kyrkmalm	mainittu kirkkopaikkana
Helsingin pitäjä (Vantaa)	Sotunkylä Kyrkioberget	mainittu kirkkopaikkana
Inkoo	-	kivikirkkopaikka
Inkoo	Rövarbacken	mainittu kirkkopaikkana
Inkoo	Vesterkulla	mainittu kirkkopaikkana
Inkoo	Riddarkil	pienlinna?
Karjaa (Raasepori)	-	kivikirkkopaikka
Karjaa (Raasepori)	Busö Jussarö 2	erillinen hautausmaa
Karjaa (Raasepori)	Haveråkersberget	mainittu kirkkopaikkana
Karjaa (Raasepori)	Kasaby	erillinen hautausmaa
Karjaa (Raasepori)	Läppträsket NE	mainittu kirkkopaikkana
Karjaa (Raasepori)	Raasepori kappeli	kirkkopaikka
Karjaa (Raasepori)	Snappertuna Kyrkby	kirkkopaikka
Karjaa (Raasepori)	Sutarkulla	mainittu kirkkopaikkana
Karjaa (Raasepori)	Visanbacka	mainittu kirkkopaikkana
Karjaa (Raasepori)	Haveråkersberget	linnamäki

Karjaa (Raasepori)	Junkarsborg	pienlinna
Karjaa (Raasepori)	Sutarkulla	linnamäki
Kemiö (Kemiönsaari)	-	kivikirkkopaikka
Kemiö (Kemiönsaari)	Helgeboda	mainittu kirkkopaikkana
Kemiö (Kemiönsaari)	Kappalskroken	mainittu kirkkopaikkana
Kemiö (Kemiönsaari)	Kyrkön Kyrksundet	kirkkopaikka
Kemiö (Kemiönsaari)	Vik gård	mainittu kirkkopaikkana
Kemiö (Kemiönsaari)	Vänö Kappelsbacken	mainittu kirkkopaikkana
Kirkkonummi	-	kivikirkkopaikka
Kirkkonummi	Kyrkogårdsjön Norrudden	mainittu kirkkopaikkana
Kirkkonummi	Munkulla/Smedjebacken	mainittu kirkkopaikkana
Kirkkonummi	Måsaskär	erillinen hautausmaa
Kirkkonummi	Räfsö	erillinen hautausmaa
Kirkkonummi	Skorven (Skorvan)	mainittu kirkkopaikkana
Kirkkonummi	Tullandet	mainittu kirkkopaikkana
Kisko (Salo)	Kiskonjärvi Kirkkoniemi	mainittu kirkkopaikkana
Kisko (Salo) (<i>sakaristo</i>)	-	kivikirkkopaikka
Kotka	Kottaraisentie 20	erillinen hautausmaa
Lohja	-	kivikirkkopaikka
Lohja	Kyrkstadt	mainittu kirkkopaikkana
Pernaja (Loviisa)	-	kivikirkkopaikka
Pernaja (Loviisa)	Sarflax/Sarvilahti	mainittu kirkkopaikkana
Pernaja (Loviisa)	Tejtom Malmgård	mainittu kirkkopaikkana
Perniö (Salo)	-	kivikirkkopaikka
Perniö (Salo)	Perniöjokisuu	mainittu kirkkopaikkana
Perniö (Salo)	Yliskylä	kirkkopaikka
Pohja (Raasepori)	-	kivikirkkopaikka
Porvoo	-	kivikirkkopaikka
Porvoo	Kappelinmäki	mainittu kirkkopaikkana
Porvoo	Pellinge Hagnäsbote eli Hagnäs Kyrkogård	kirkkopaikka?
Porvoo	Pellinge Sandholmen	erillinen hautausmaa
Porvoo	Saksala Kappeli	mainittu kirkkopaikkana
Porvoo	Svartså	mainittu kirkkopaikkana
Porvoo	Husholmen	pienlinna
Porvoo	Iso Linnamäki	pienlinna
Pyhtää	-	kivikirkkopaikka
Pyhtää	Munapirtti Malms	mainittu kirkkopaikkana

Ruotsinpyhtää (Loviisa)	Kyrckulla	paikannimi
Sipoo	-	kivikirkkopaikka
Sipoo	Box Kyrkmässabacken	mainittu kirkkopaikkana
Sipoo	Hangelby Kappelbacken	mainittu kirkkopaikkana
Sipoo	Norrkulla Kyrkbacken	mainittu kirkkopaikkana
Sipoo	Paipis (Etelä-Paippinen) Kålbacka	erillinen hautausmaa?
Sipoo	Sibbesborg	pienlinna
Sipoo (Helsinki)	Östersundom	mainittu kirkkopaikkana
Siuntio	-	kivikirkkopaikka
Siuntio	Dansbacka	mainittu kirkkopaikkana
Siuntio	Kapellbacka	kirkkopaikka
Siuntio	Munkby/Muncks	mainittu kirkkopaikkana
Siuntio	Skällberget	linnamäki
Tammisaari (Raasepori)	Horsbäck Kastalet	kastaali?
Tammisaari (Raasepori)	Raasepori	kivilinna
Tenhola (Raasepori)	-	kivikirkkopaikka
Tenhola (Raasepori)	Bromarv Vanha kappeli	kirkkopaikka
Tenhola (Raasepori)	Hangö Kapellhamnen	kirkkopaikka
Tenhola (Raasepori)	Ängholm	erillinen hautausmaa?
Vehkalahti (Hamina)	-	kivikirkkopaikka
Vehkalahti (Hamina)	Korvenojan kangas	mainittu kirkkopaikkana
Vehkalahti (Hamina)	Savilahti Kappelkangas	mainittu kirkkopaikkana
Vehkalahti (Hamina)	Salmenkylä Linnamäki	linnamäki?
Vehkalahti (Kotka)	Kirkkomaan saari Kappelkan- gas	mainittu kirkkopaikkana
Vehkalahti (Kotka)	Kymenkartano Kappelpelto	kirkkopaikka
Vihti	-	kivikirkkopaikka
Vihti	Nummela Kirkkomäki	mainittu kirkkopaikkana
Vihti	Tarttila Kirkkomäki	mainittu kirkkopaikkana
Vihti	Vanjärvi Niemi	mainittu kirkkopaikkana
Virolahti	Koivuniemi Sakastinnotko	mainittu kirkkopaikkana
Virolahti	Vaalimaa	mainittu kirkkopaikkana
Virolahti (<i>sakaristo</i>)	-	kivikirkkopaikka

Liite 9 Eteläisimmän rannikkoseudun kirkko- ja linnapaikat ja erilliset hautausmaat II

Maaranen 2011: 268–272

Kunta/kaupunki (nykykunta/-kaupunki):	Kohteen nimi:	Lähteet ja kirjallisuus:
Artjärvi (Orimattila)	Linnamäki	Antin 1997: 156; Muinaisjäännösrekisteri 10.5.2009
Artjärvi (Orimattila)	Nuppilinna 1	Muinaisjäännösrekisteri 10.5.2009
Askola	Kalmistomäki	Muinaisjäännösrekisteri 10.5.2009
Askola	Monninkylä	Muinaisjäännösrekisteri 10.5.2009
Espoo	(kivikirkonpaikka)	Ramsay 1924 (1984): 35, 52; Luoto 2001: 73
Espoo	Espoon kartano Kapellängen	Luoto 2001: 74
Espoo	Kauklahti Saka (Suolatori II)	Museoviraston arkisto, kaivauskertomus, Georg Haggrén 2004
Espoo	Manby (Mankki)	Museoviraston arkisto, kaivauskertomus, Georg Haggrén 2011
Espoo	Prästgård – Pappila	Muinaisjäännösrekisteri 10.5.2009
Espoo	Suomenoja (Finnå)	Muinaisjäännösrekisteri 10.5.2009
Hanko	Kapalbacken	Muinaisjäännösrekisteri 10.5.2009
Helsinki	Vartiokylän linnavuori	Muinaisjäännösrekisteri 10.5.2009
Helsingin pitäjä (Vantaa)	(kivikirkonpaikka)	Voionmaa 1950: 94–95
Helsingin pitäjä (Vantaa)	Häkansböle Kyrksveden	Voionmaa 1950: 101
Helsingin pitäjä (Vantaa)	Malmi	Voionmaa 1950: 97, 101
Helsingin pitäjä (Vantaa)	Nordsjö Porslahti Kyrkmalm	Voionmaa 1950: 101
Helsingin pitäjä (Vantaa)	Sotunkylä Kyrkioberget	Voionmaa 1950: 101
Inkoo	(kivikirkonpaikka)	Rancken 1936: 40
Inkoo	Rövarbacken	Brenner 1936b: 39; Brenner 1936c: 75
Inkoo	Vesterkulla	Brenner 1936b: 39
Inkoo	Riddarkil	Muinaisjäännösrekisteri 10.5.2009
Karjaa (Raasepori)	(kivikirkonpaikka)	af Hällström 1957: 8, 10–14
Karjaa (Raasepori)	Busö Jussarö 2	Muinaisjäännösrekisteri 10.5.2009
Karjaa (Raasepori)	Haveråkersberget	Muinaisjäännösrekisteri 3.10.2008
Karjaa (Raasepori)	Kasaby	Gardberg 1944a (1981): 47; Rask 1991: 63
Karjaa (Raasepori)	Läppträsket NE	Kerkkonen 1952: 32, 98; af Hällström 1957: 8–9; Forsén & Moisanen 1995: 39

Karjaa (Raasepori)	Raasepori kappeli	Kerkkonen 1952: 153; Rask 1991: 164
Karjaa (Raasepori)	Snappertuna Kyrkby	Muinaisjäännösrekisteri 3.10.2008
Karjaa (Raasepori)	Sutarkulla	af Hällström 1957: 8
Karjaa (Raasepori)	Visanbacka	Gardberg 1970: 47; Nyberg 1991: 16; Forsén & Moisanen 1995: 29
Karjaa (Raasepori)	Haveråkersberget	Muinaisjäännösrekisteri 10.5.2009
Karjaa (Raasepori)	Junkarsborg	Muinaisjäännösrekisteri 10.5.2009
Karjaa (Raasepori)	Sutarkulla	Muinaisjäännösrekisteri 10.5.2009
Kemiö (Kemiönsaari)	(kivikirkkopaikka)	Gardberg 1944b: 195; Nikula 1944b: 323–325; Suistoranta 1997: 181
Kemiö (Kemiönsaari)	Helgeboda	Nikula 1944a: 289–290
Kemiö (Kemiönsaari)	Kappalskroken	Muinaisjäännösrekisteri 3.10.2008
Kemiö (Kemiönsaari)	Kyrköns Kyrksundet	Gardberg 1944a: 3–6; Suistoranta 1997: 190, Asålund 1997: 262–266
Kemiö (Kemiönsaari)	Vik gård	Nikula 1944a: 290
Kemiö (Kemiönsaari)	Vänö Kappelsbacken	Nikula 1944a: 291
Kirkkonummi	(kivikirkkopaikka)	Lindberg 1930: 280; Backman & Ihrcke- Åberg 2000: 32
Kirkkonummi	Kyrkogårdsjön Norrudden	Fleege 1901: 28–29; Muinais- jäännösrekisteri 10.5.2009
Kirkkonummi	Munkkulla/Smedjebacken	Fleege 1901: 29, 148
Kirkkonummi	Mäsaskär	Fleege 1901: 28
Kirkkonummi	Räfsö	Fleege 1901: 29
Kirkkonummi	Skorfven (Skorvan)	Fleege 1901: 29
Kirkkonummi	Tullandet	Fleege 1901: 29
Kisko (Salo)	Kiskonjärvi Kirkkoniemi	Vaerä 1998: 413
Kisko (Salo) (<i>sakaristo</i>)	(kivikirkkopaikka)	Vaerä 1998: 413
Kotka	Kottaraisentie 20	Muinaisjäännösrekisteri 10.5.2009
Lohja	(kivikirkkopaikka)	Ylikangas 1973: 94; Rein 1944: 29
Lohja	Kyrkstadt	Ylikangas 1973: 92, 105
Pernaja (Loviisa)	(kivikirkkopaikka)	Antell 1956: 40
Pernaja (Loviisa)	Sarflax/Sarvilahti	von Born 1949: 18–19; Antell 1956: 39 Hedengren 1898: 3–5; von Born 1949: 18–19; Antell 1956: 39
Pernaja (Loviisa)	Tejtom Malmgård	Knaapinen 1930: 139–141; Riska & Si- nisalo 1968: 10; Litzen 1980: 145–147, 150–152
Perniö (Salo)	(kivikirkkopaikka)	150–152
Perniö (Salo)	Perniöjokisuu	Litzen 1980: 150–152

Perniö (Salo)	Yliskylä	Knaapinen 1930: 139–141; Riska & Sinisalo 1968: 10; Litzen 1980: 145-147
Pohja (Raasepori)	(kivikirkkopaikka)	af Hällström 1964: 160
Porvoo	(kivikirkkopaikka)	Gardberg 1996: 141–142, 179, 222, 235
Porvoo	Kappelinmäki	Hiekkänen 1981: 10, lainaten Blom 1965: 6
Porvoo	Pellinge Hagnäsbote eli Hagnäs Kyrkogård	Allardt 1925: 58; Muinaisjäännösrekisteri 26.1.2009
Porvoo	Pellinge Sandholmen	Allardt 1925: 58; Muinaisjäännösrekisteri 1.8.2009
Porvoo	Saksala Kappeli	Selén 1996: 48
Porvoo	Svartså	Allardt 1925: 58–59
Porvoo	Husholmen	Muinaisjäännösrekisteri 10.5.2009
Porvoo	Iso Linnamäki	Muinaisjäännösrekisteri 10.5.2009
Pyhtää	(kivikirkkopaikka)	Hultin 1927: 37
Pyhtää	Munapirtti Malms	Hultin 1927: 45, 79
Ruotsinpyhtää (Loviisa)	Kyrckkulla	Muinaisjäännösrekisteri 23.11.2015
Sipoo	(kivikirkkopaikka)	Rantanen & Kuvaja 1994: 189
Sipoo	Box Kyrkmässabacken	Wessman 1925: 192
Sipoo	Hangelby Kappelbacken	Wessman 1925: 192
Sipoo	Norrkulla Kyrkbacken	Wessman 1925: 185; Nyberg 1931: 249
Sipoo	Paipis (Etelä-Paippinen)	
Sipoo	Kälbacka	Muinaisjäännösrekisteri 10.5.2009
Sipoo	Sibbesborg	Muinaisjäännösrekisteri 10.5.2009
Sipoo (Helsinki)	Östersundom	Wessman 1925: 192; Nyberg 1931: 251, 282
Siuntio	(kivikirkkopaikka)	Favorin 1984: 33–34
Siuntio	Dansbacka	Favorin 1986: 25
Siuntio	Kapellbacka	Brenner 1953: 55, 142–143; Favorin 1986: 33
Siuntio	Munkby/Muncks	Favorin 1986: 25
Siuntio	Skällberget	Muinaisjäännösrekisteri 10.5.2009
Tammisaari (Raasepori)	Horsbäck Kastalet	Muinaisjäännösrekisteri 10.5.2009
Tammisaari (Raasepori)	Raasepori	Muinaisjäännösrekisteri 10.5.2009
Tenhola (Raasepori)	(kivikirkkopaikka)	Nikula 1938a: 142
Tenhola (Raasepori)	Bromarv Vanha kappeli	Nikula 1938b: 30, 33–35
Tenhola (Raasepori)	Hangö Kapellhamnen	Nikula 1938b: 31–32; Muinaisjäännösrekisteri 26.1.2009

Tenhola (Raasepori)	Ängholm	Muinaisjäännösrekisteri 3.10.2008
Vehkalahti (Hamina)	(kivikirkkopaikka)	Rosen, 1936: 136–138; Korhonen 1981: 104
Vehkalahti (Hamina)	Korvenojan kangas	Rosén 1936: 134; Anttila 1936: 6
Vehkalahti (Hamina)	Savilahti Kappelkangas	Rosén 1936: 49
Vehkalahti (Hamina)	Salmenkylä Linnamäki	Rosén 1936: 135, 274; Muinaisjäännösrekisteri 10.5.2009
Vehkalahti (Kotka)	Kirkkomaan saari Kappelkangas	Rosén 1936: 133
Vehkalahti (Kotka)	Kymenkartano Kappelpelto	Rosén 1936: 5, 133; Rosen 1960: 116–138, 226; Muinaisjäännösrekisteri 10.5.2009 (Kymin kappeli)
Vihti	(kivikirkkopaikka)	Soikkeli 1929: 173–176; Rein 1944: 28
Vihti	Nummela Kirkkomäki	Soikkeli 1929: 176
Vihti	Tarttila Kirkkomäki	Soikkeli 1929: 176
Vihti	Vanjärvi Niemi	Soikkeli 1929: 176
Virolahti	Koivuniemi Sakastinnotko	Kaukiainen 1970: 66, 68
Virolahti	Vaalimaa	Kaukiainen 1970: 66
Virolahti (<i>sakaristo</i>)	(kivikirkkopaikka)	Kaukiainen 1970: 63, 66, 97

Liite 10 Museoviraston/Päivi Maaranen vuosina 1997–2009 hoitamat kulttuuriperintökohteet Uudellamaalla

Muinaisjäännösten hoitorekisteri 2010

Kunta/kaupunki

(nykykunta/-kaupunki): Muinaisjäännösten hoitorekisterinumero ja nimi:

Askola	18400001	Kalmistomäki
	18400002	Kopinkallio
Espoo	999000127	Alberga
	49400098	Espoonlahti-Puolarmetsä
	49400002	Kaskrödselbacken
	49400001	Ormberget
	49400097	Otaniemi
	49400007	Rastasmäki Tähtimötie 3/2
	999000159	Smedsby
	49400005	Storhemt
	999000160	Västerängen
Hanko	78400001	Rintamamuseo
Helsinki	999000066	Herttoniemi Sorsapuisto
	91400001	Kivikko tukikohta IV: asemat 6-7
	91400004	Vartiokylän linnavuori
Järvenpää	186400001	Ainola
Karjalohja (Lohja)	223400001	Pöykärin linnavuori
Kirkkonummi	999000106	Dävits Dävitsviken
	999000134	Dävits Örmeros
	257400001	Hvitträsk
	999000129	Tolsa Övergård
Lohja	427400005	Arorinne
	427400003	Fölhagenin tukikohta
	427400002	Kirkniemen tukikohta
	737400001	Paikkarin torppa
	427400004	Uusi-Hontti
Loviisa	999000157	Idlax (Idlax) Ribocke
Mäntsälä	505400001	Alikartano
Porvoo	999000091	Drägsby Normäs
	638400067	Grindilä Koskenniemi
	613400004	Grindåkersbacken

	613400003	Grindängsbacken
	999000009	Hagnäs Kyrkogård
	613400009	Hotton Storkärrbacken
	613400001	Husholmen
	612400001	Iso ja Pikku Linnamäki
	613400008	Kläsbergen
	999000086	Mickelsböle Malmen
	613400007	Råberget
	613400005	Snickars Åkerbacke
	999000088	Storberget
	999000087	Storholmen
	999000085	Svartbäck Pedarsändan
	999000089	Tojberget
	999000090	Utsiktsberget-Tornberget
Pukkila	999000111	Vanha kirkko Itä-Uusimaa
Raasepori	220400007	Alabackshagen
	220400008	Alsätra Hönsäkerskullen
	220400009	Bocklint
	220400006	Brobacka - Lilla Näset
	220400003	Bällby
	999000099	Dagmarkällan
	220400012	Domargård 2 kalmisto
	220400022	Domargård 3 kartanonpaikka
	220400005	Enbacken
	220400015	Finnängskogen
	835400005	Gamsskog
	220400000	Grabbacka
	220400030	Grabbacka Borgberget
	220400016	Grabben kanava
	220400017	Grågälan
	835400006	Harparskog
	220400018	Haveråkersberget
	220400002	Högvalla
	220400019	Junkarsborg
	606400004	Järnvik Kohagen
	606400001	Kasberget
	606400003	Katajamäki (ent. Katajanmäki)
	220400011	Kroggårdsmalmen

	999000393	Lillnäset 2
	999000076	Raaseporin linna
	835400004	Rullarsböle Kasberget
	220400021	Räckers
	606400013	Sandviken (ent. Torby Sandviken)
	606400005	Sjösäng 1
	606400012	Sjösäng 2
	606400006	Sjösäng 5
	606400007	Sjösäng 6
	606400008	Sjösäng 7
	606400009	Sjösäng 8
	606400014	Sjösäng 9
	835400002	Skogbyn ruukki
	999000130	Skräddarböle
	220400013	Skölnäsudden
	606400010	Starrböle 1
	220400004	Sutarkulla
	999000003	Vitsandin tykkipatteri
Sipoo (Helsinki)	753400002	Massängen
Sipoo	613400006	Röhäll (tunnetaan myös nimellä Röhöll)
	753400001	Sibbesborg
	753400030	Storörsbottnet
Siuntio	755400026	Ekeberga
	755400007	Fårträsket 1-2
	755400005	Kalkberget
	755400002	Krejansberget
	755400001	Kyrkä
	755400003	Marsbacken
	755400004	Skällberget
	755400006	Stenberget
	755400118	Suitia Pienoislinnoitus
	755400008	Tjusterbybergen 1

Liite 11 Esimerkki Uhanalaisten lajien ja luontotyyppien hoitohankkeen (ULLA) suunnitelluista hoitokohteista vuonna 2010 Uudella- maalla

Keskinen 2010

Kunta/kaupunki (nykykunta/-kaupunki):	Kohteen numero ja nimi:
Hanko	1. Anklarensgrundet
	2. Furuvik
	3. Granskär
	4. Långöre U
	5. Santalan kartanon rantaniitty
	6. Skognäset U
	7. Tvärminnen dyynit
	8. Tvärminnen laidunalueiden kevätsiivous
	9. Tvärminnen viheralueet
	10. Vedagrundet
	11. Västerfjärden U
	12. Uddskatan
Inkoo	1. Apolloniantien lammashaka, mo. yksityinen
	2. Bastubackaviken
	3. Långvassfjärden U
	4. Orslandin Petars
	5. Söderlandin metsälaitumet
	6. Västankvarn
Karjalohja (Lohja)	1. Nikun kallioketo
	2. Pellin lehtorinne U
Karkkila	1. Kolmperänoja
	2. Satulinmäki
Kirkkonummi	1. Dävitsin laitumet
	2. Kuokkamaan rantalaitumet U
	3. Långvikin rantalaitumet U
	4. Sundetin kalliokedot
	5. Sundsbergin vaahterämäki
	6. Vrångnässudden U
Lohja	1. Ahtialan lehtorinne U
	2. Arorinne
	3. Hermalan kalkkirinteen kedot

	4. Hermalan kettuluolat
	5. Hermalan koilliskulman keto
	6. Hermalan vuorikaskasesiintymä
	7. Hiittisten niitty
	8. Kokkilan katajaketo
	9. Kyttälän kalliokedot
	10. Maksjoen katajaketo
	11. Martin pihan kalliokedot
	12. Paavolan seurantalo
	13. Paikkarin torppa
	14. Painiemen keto
	15. Paloniemen kalliokedot
	16. Salmenpellon niitty
	17. Varolan niitty
Nummi-Pusula (Lohja)	1. Myllymäen torppa
Raasepori, Karjaa	1. Brobackan eteläniitty
	2. Enbackenin kallioketo
	3. Lövkullauden U
	4. Malmkullan palosirkkaesiintymä
	5. Mustion ruukin kallioketo
	6. Sannäsin palosirkkaesiintymä
	7. Skällnäsetin keto
	8. Storgårdin haka
Raasepori, Pohja	1. Klinkbackan vuorikaskasesiintymä
	2. Kuovilan kaivosketo
	3. Pinjaisten myllyrinne
	4. Torbyåkernin lammaslaidun
	5. Äminneforsin vuorikaskaskohde L
	6. Stålbackanrinteen vuorikaskasesiintymä
Raasepori, Tammisaaari	1. Galgbacken
	2. Grönkullan niitty
	3. Horsbäckin hietaneilikkahohde
	4. Kilan niitty
	5. Kopparön ja Normarkin rantalaitumet
	6. Raaseporin rinneniiityt
Siuntio	1. Kreijansberget
	2. Pellas
Vihti	1. Hiidenmäen tasoristeys

2. Myllylammen palosirkka-alueet U

3. Nummenkylän niitty

4. Vanhalan laitumet

Liite 12 Perinnemaisemien arvoa lisäävät ja vähentävät tekijät inventoinnin ohjeistuksissa 1990–2010-luvulla

Perinnemaisemien inventoinnin ja seurannan oppaissa luetellaan kohteen arvoa lisääviä ja alentavia tekijöitä, jotka kaikki edellytetään huomioitavaksi arvottamisessa.

Lähde:	Arvoa lisäävät tekijät:
<p>Perinnemaisemien inventointiohjeet. (Pykälä 1994: 13–14)</p> <p>Perinnebiotooppien seurantaohje. (Raatikainen 2009: 98)</p>	<p>++ niitto ja rehun talteen kokoaminen*</p> <p>++ lehdestys</p> <p>++ aiemmin lehdestetyt puut/lehdestetyt puut</p> <p>++ valtakunnallisesti uhanalaiset lajit</p> <p>+ /++ vanhojen maankäyttötapojen jatkuvuus**</p> <p>+ /++ harvinaiset kasvillisuustyytit</p> <p>+ laidunnus</p> <p>+ laiduntava eläinlaji ja -rotu perinteinen</p> <p>+ edustavuus</p> <p>+ harvinaisuus</p> <p>+ erikoisuus</p> <p>+ monipuolisuus</p> <p>+ koko/laajuus</p> <p>+ alueellisesti uhanalaiset lajit</p> <p>+ harvinaiset lajit***</p> <p>+ lajirunsaus</p> <p>+ kasvillisuuden mataluus</p> <p>+ edustava hakamaarakenne</p> <p>+ hakamaalla/metsälaitumella/lehdesniityllä vanhaa puustoa</p> <p>+ maakivien runsaus</p> <p>+ kiinteä muinaisjäänös</p> <p>+ vanhoja rakennuksia</p> <p>+ vanhoja rakenteita (riukuaidat, kivirauniot ym.)</p> <p>+ kulttuurihistoriallisesti arvokas alue</p> <p>+ maisemallisesti merkittävä</p> <p>+ arvokas tutkimus-, opetus- ja virkistyskohde</p> <p>+ arvokas lähiympäristö****</p> <p>+ seudun ainoita perinnebiotooppeja</p> <p>+ hoidon järjestämisen mahdollisuudet hyvät</p>
<p>Pykälän (1994: 13) mukaan (lihavoidut tekijät mainitaan vain Pykälän ohjeessa):</p> <p>* säännöllinen, vuosittainen niitto</p> <p>** tarkoittaa ainakin yli 50 vuotta jatkunutta yhtäjaksoista tai lähes yhtäjaksoista laidunnusta</p> <p>*** harvinaisuuden asteen mukaan</p> <p>**** esim. kuuluminen arvokkaaseen maisema-aluekokonaisuuteen</p>	

Lähde:	Arvoa lisäävät tekijät:
<i>Perinnemaisemien inventointiohje.</i> (Kempainen 2006: 19–20)	<u>++ vanhojen maankäyttötapojen jatkuvuus</u> <u>++ niitto ja rehun talteen kokoaminen</u> <u>++ lehdestys tai lehdestetyt puut</u> <u>++ valtakunnallisesti uhanalaiset lajit</u> ++ kasvillisuuden edustavuus, korkea kasvilajitehyys <u>++ harvinaiset kasvillisuustyytit</u> <u>++ harvinaisuus</u> <u>++ erikoisuus</u> ++ harvinainen /runsas linnusto tai hyönteis-/sienilajisto <u>++ kulttuurihistoriallisesti ja/tai maisemallisesti arvokas alue</u> <u>++ kiinteä muinaisjäänös</u> <u>++ arvokas tutkimus-, opetus- ja virkistyskohde, arvokas lähiympäristö</u> + ei rehevöittävä laidunnus <u>+ monipuolisuus</u> <u>+ koko/laajuus</u> <u>+ alueellisesti uhanalaiset lajit</u> <u>+ harvinaiset lajit</u> <u>+ lajirunsaus</u> <u>+ kasvillisuuden mataluus</u> <u>+ edustava hakamaarakenne, erirakenteinen, vanha puusto</u> <u>+ maakivien runsaus</u> <u>+ vanhoja rakennuksia</u> <u>+ vanhoja rakenteita (riukuaidat, kivirauniot ym.)</u> + hyvät kehittymisen (tai hoidon järjestämisen mahdollisuudet) + virkistyskohde
Alleviivatut tekijät mainitaan myös Pykälän (1994: 13) ja Raatikaisen (2009: 98) ohjeissa. Lihavoidut tekijät mainitaan vain Kempaisen (2016: 19–20) ohjeessa.	

Arvon nousu ilmaistaan merkillä + ja merkintä ++ tarkoittaa, että tekijä nostaa arvoa huomattavasti. Raja + ja ++ välillä on kuitenkin liukuva ja antaa vain suuntaa. Arvon lasku ilmaistaan puolestaan merkillä - ja esimerkiksi - - tarkoittaa, että tekijä alentaa arvoa huomattavasti. Myös näiden raja on liukuva ja antaa suuntaa. Uusimassa ohjeistuksessa merkintä + tai - vaikuttaa arvoon hieman. (Pykälä 1994: 13–14; Raatikainen 2009: 98; Kempainen 2016: 19–20.)

Perinnemaisemien arvoa nostavat tekijät eivät poikkea toisistaan kuin muutamassa kohdin vanhemmassa perinnemaisemien inventointiohjeistuksessa ja perinnebiotooppien seurantaohjeessa. Uudemmassa perinnemaisemien inventointiohjeessa on muutamia vanhemman ohjeistuksen tekijöitä pudotettu pois. Joitakin on lisäksi yhdistetty tai määritetty uudella tavalla. Näitä ovat mm. laiduntamiseen ja edustavuuteen liittyvät tekijät. Lisäksi ohjeessa on muutamia uusia tekijöitä. Uudemmassa ohjeessa on myös aiempia enemmän arvoa huomattavasti nostavia tekijöitä, ja esimerkiksi muinaismuistolain (295/1963) perusteella rauhoitettu kiinteä muinaisjäänös katsotaan sellaiseksi.

Perinnemaisemien arvoa laskevia tekijöitä on vanhemmassa inventointiohjeistuksessa ja seurantaohjeessa mainittu melko vähän. Uudemmassa inventointiohjeistuksessa ne ovat säilyneet, mutta lisäksi on mainittu muutamia uusia arvoa alentavia tekijöitä. Näitä ovat mm. metsätalouteen liittyvät ilmiöt ja karikkeen määrä.

Lähde:	Arvoa alentavat tekijät:
Perinnemaisemien inventointiohjeet. (Pykälä 1994: 13–14)	-- <u>keinolannoitus</u>
Perinnebiotooppien seurantaohje. (Raatikainen 2009: 98)	-- rehevöityminen
Perinnemaisemien inventointiohje. (Kempainen 2006: 19–20)	-- <u>maan muokkaus</u>
	-- <u>kylvöt</u>
	-- <u>typpikasvien runsaus*</u>
	-- metsätaloudelliset puuston hakkuut
	- <u>torjunta-aineiden käyttö</u>
	- huonot hoidon järjestämisen mahdollisuudet
	- <u>oitus</u>
	- <u>yllilaidunnus**</u>
	- <u>alilaidunnus</u>
	- <u>niukkalajisuus</u>
	- runsas karikkeen määrä
	- metsitys
	- <u>korkearuohostoisuus</u>
	- heinittyminen, ruohikoituminen
	- <u>vesoittuminen/pensoittuminen</u>
	- <u>pilattu lähiympäristö</u>
	- <u>eläimille tuotu lisärehu</u>
<p>Pykälän (1994: 13) mukaan: * muilla kuin eräillä rantaniittytyypeillä, jotka luontaisesti runsastyypisiä ** yllilaidunnus on yleensä merkki siitä, että eläimet eivät elä pelkästään alueella olevalla kasvillisuudella. Alleviivatut tekijät mainitaan myös Pykälän (1994: 13) ja Raatikaisen (2009: 98) ohjeissa. Lihavoidut tekijät mainitaan vain Kempaisen (2016: 19–20) ohjeessa.</p>	

Yhteen vetäen voi todeta, että perinnemaisemien arvottamisessa arvoa lisäävät ja alentavat tekijät ovat suhteellisen pysyviä. Arvot eivät muutu kovinkaan paljon, joskin niiden määrä lisääntyy hieman. Arvoa lisäävillä tekijöillä on jonkin verran yhtenevyyttä 2000-luvun lopulta alkaen käydyssä arkeologisten kohteiden arvottamista koskevassa keskustelussa esiintuotujen arvojen kanssa (vrt. liite 13). Näitä ovat mm. edustavuuteen, harvinaisuuteen ja kokoon liittyvä tekijät. Lisäksi tällaisia tekijöitä ovat mm. maisemallinen merkittävyys ja arvo tutkimus-, opetus- ja virkistyskohteena. Arvoa alentavilla tekijöillä ei puolestaan ole yhtenevyyttä arkeologisten kohteiden arvottamista koskevassa keskustelussa esiintuotujen arvojen kanssa. Perinnemaisemien arvoa alentavat tekijät ovatkin selvästi luontoon ja luonnon hyödyntämiseen liittyviä pois lukien pilattu lähiympäristö -tekijää, joka voisi liittyä myös maisema-asioihin. Tekijän sisältöä ei kuitenkaan ole selitetty selkeästi, joten sen käyttöä arvottamisessa on vaikea arvioida.

Liite 13 Arkeologisten kohteiden arvoja koskeva keskustelu ja inventoinnin ohjeistaminen 2000–2010-luvulla

Suomessa on käyty monenlaista arkeologisten kohteiden arvoja ja arvottamista koskevaa keskustelua 2000–2010-luvulla. Tätä keskustelua ja sitä edeltäviä vaiheita on tutkinut tarkemmin Johanna Enqvist (esim. 2016: 139–152, 272–275). Käydyn keskustelun voi arvioida vaikuttaneen myös inventoinnin yhteydessä tehtävän arvottamisen ohjeistamiseen.

Museoviraston arkeologisen inventoinnin oppaassa vuonna 2000 ei käsitelty arkeologisten kohteiden arvottamista tai luettelua niiden arvoja (Maaranen & Kirkinen 2000). Inventoijaa ohjeistettiin vain määrittelemään muinaismuistolain (295/1963) rauhoittaman kiinteän muinaisjäänneksen rauhoitusluokka (ks. luku 7 taulukko 7.1) (Uino 2000: 239). Rauhoitusluokka kertoi arvosta sen, missä tapauksissa säilyminen tuli turvata kaikissa olosuhteissa. Tämä voi periytyä jo nykyistä muinaismuistolakia edeltävästä asetuksesta vuodelta 1883. Siinä säilyttäminen liittyi sellaiseen historialliseen arvoon, jota ei tule muuttaa (Keisarillinen asetus: 3 §). Kiinteän muinaisjäänneksen rauhoitusluokan määrittelyn yhteydessä otettiin kantaa myös valtakunnalliseen merkittävyyteen.

Rauhoitusluokkien taustalla vaikutti myös voimassa olevan muinaismuistolaki (295/1963). Laissa ei sinänsä mainita arvioinnissa käytettäviä arvoja (ks. myös Halinen 2013: 24). Siinä mainitaan kuitenkin laatu ja merkitys, erityiset arvon turvaavat määräykset ja merkitykseen verrattu kohtuuton haitta (Muinaismuistolaki: 4 §, 8 §, 15 §). Epäsuorasti laadun, merkityksen ja arvon voi ajatella liittyvän lain 1 §, jossa kiinteiden muinaisjäänneksen todetaan olevan ”rauhoitettuja muistoina Suomen aikaisemmasta asutuksesta ja historiasta”. Lain näkökulmasta arvoa ja merkittävyyttä arvioidaan siis sen mukaan, millainen muisto kiinteä muinaisjäänne on (ks. myös Enqvist 2016: 133).

Lähde:	Arvot (1):	Arvot (2):
Maiseman muisti. Valtakunnallisesti merkittävät muinaisjäänneokset. (Purhonen et al. 2001: 8)	- alkuperäisyys - säilymisaste - tutkimushistoriallinen merkitys - tyyppinsä erinomainen edustaja	- kohde ennallistettu - suhde muihin saman tyyppiin kohteisiin - vauriota säilynyt ja hoidettu kulttuurimaisema - arkeologisin kaivauksin saatu tieto kohteesta

Taulukko 1. Valtakunnallisesti merkittävien kiinteiden muinaisjäänneosten luettelon valinnoissa käytetyt arvot.

Vuonna 2001 Museovirasto julkisti valtakunnallisesti merkittävien kiinteiden muinaisjäänneosten luettelon, jonka kohdevalinnat mainittiin tehdyn neljän arvon perusteella (taulukko 1). Käytettyjen arvojen lukumäärä oli suhteellisen pieni ja niiden sisältö pyrittiin selostamaan. Arvojen valintaa ja sen perusteluita ei kuitenkaan selitetty tarkemmin. (Purhonen et al. 2001: 8.)

Valtakunnallisesti merkittävien kiinteiden muinaisjäänneosten luettelon julkaiseminen ja arkeologian muutokset johtivat yleisempään keskustelun arvottamisesta (taulukko 2). Sen yhteydessä tuotiin esiin se, että tutkimus ja suojele eivät olleet enää ainoat arvot. Lisäksi perättiin julkista ja osallistavaa keskustelua arvoista. Julkistetun luettelon kohteiden yhdeksi valintaperusteeksi arvioitiin näyttävyyden ja epäsuorasti kokokin. (Halinen 2007: 59–61.) Keskustelussa arvon määrittelyyn ehdotettiin liittyvän myös arkeologisen kohteen kontekstia koskevan tiedon ja sen, miten paljon kohteeseen liittyviä piirteitä voitiin löytää ja tunnistaa. Edelleen esiin nostettiin arkeologisen kohteen itsearvo eli olemassaolo ja säilyminen sellaisenaan (ks. myös Maaranen 2003b: 6–7). Olennaisena arvottamiseen liittyvänä tekijänä korostettiin tutkimuksen ja sen antaman tiedon tarpeellisuutta.

suutta. Lisäksi tuotiin esiin maakunnallisen ja paikallisen merkittävyyden arvioinnin tekeminen. (Enqvist & Niukkanen 2007: 7–8, 11–12; Halinen 2007: 59–61.) Viimemainittu liittyi ilmeisesti valtakunnallisesti merkittävien maisema-alueiden ja rakennetun kulttuuriympäristön arvioinnin vaikutuksiin (esim. Haapanen & Heikkilä 1993: 54–56; Valtioneuvosto 2009). Muinaismuistolain perusteella ei nimittäin ole sinänsä tarvetta valtakunnallisen, maakunnallisen tai paikallisen merkittävyyden arviointiin.

Lähde:	Arvot (1):	Arvot (2):
<p>Arkeologisten kohteiden arvottamisesta. (Halinen 2007: 59–61)</p> <p>Muinaismuistolain epämääräisiä ilmaisuja. (Halinen 2013: 22)</p> <p>Historiallisen ajan muinaisjäänökset – teoriassa ja käytännössä. (Enqvist & Niukkanen 2007: 7–8, 11–12)</p>	<ul style="list-style-type: none"> - tutkimus - suojelu - näyttävyys - koko - harvinaisuus - ikä - kohteen kontekstia koskeva tieto - kohteen itseisarvo - symboliarvo - pedagoginen arvo 	<ul style="list-style-type: none"> - lisäksi ehdotettiin maakunnallisen ja paikallisen merkittävyyden arviointia

Taulukko 2. 2000–2010-luvun yleisessä keskustelussa esiin tuotuja arkeologisten kohteiden arvoja (vrt. Vuojala 2014: 129).

Lähde:	Arvot (1):	Arvot (2):
<p>Muinaisjäänösten merkittävyyden arviointi ja arvottaminen. (Museovirasto 2008: 1, 14, 14–16, 18)</p>	<ul style="list-style-type: none"> - lähdearvo - ympäristötekijät - yhteisöllinen merkitys 	<ul style="list-style-type: none"> - runsaus, laajuus, rakenteet ja löytöjen määrä; näkyvyys, hahmotettavuus ja kunto; edustavuus, paikallisuus ja alueellisuus - eheys, häiriö- ja lisäarvo; maiseallinen vaikuttavuus, visuaalisuus ja näkyvyys eli esimerkiksi hahmotettavuus laajemman ympäristön yhteydessä, maiseman kokonaisuus ja visuaaliset näkymät; monimuotoisuus, kerroksisuus, diversiteetti, harmonisuus ja integriteetti; jäännöstyyppien monimuotoisuus, kokonaisuuden harmonisuus ja esihistoriallinen/historiallinen pitkäaikaisuus - sosiaalinen ja kulttuurinen käyttöarvo; käytettävyys ja merkitys identiteetin kannalta; elämyksellisyys eli hoidon tila, opasteet ja sijaintiin ja maisemaan liittyvät tekijät; saavutettavuus eli fyysinen saavutettavuus; maanomistustilanne, paikallinen tunnettuus ja tutkimushistoria

Taulukko 3. Museoviraston arvottamista pohtineen työryhmän raportissa ehdotetut arvot.

Vuonna 2008 valmistui Museoviraston silloisen arkeologian osaston työryhmän raportti arkeologisten kohteiden arvottamisesta. Siinä arvottamisen todettiin nousseen erääksi 2000-luvun keskeiseksi puheenaiheeksi. Laajan asian käsittelyn pohjalta raportissa esiteltiin luonnos arviointimalliksi ja paljon erilaisia arvoja (taulukko 3). Työryhmän raportissa arvot ryhmiteltiin kolmeen eli lähdearvoon, ympäristökiteijöihin ja yhteisölliseen merkitykseen. Yksityiskohtaisempia arvoja luettiin näiden alaisuudessa runsaasti. Niiden ominaisuuksia tai sisältöä ei raportissa kuitenkaan tarkemmin määritelty. (Museovirasto 2008: 1, 14–15, 16.)

Vuonna 2009 Museoviraston silloinen rakennushistorian osasto julkisti historiallisen ajan arkeologisten kohteiden arviointiin liittyviä arvoja (taulukko 4). Niitä käsiteltiin julkaisussa, joka oli tarkoitettu myös inventoijien käyttöön. Arvottamista pidettiin perusteltuna, sillä historiallisen ajan kohteiden rauhoittamisessa todettiin tehtävän valintoja. Arvoja luettiin suhteellisen paljon, mutta niiden ominaisuuksia tai sisältöä ei selostettu kovinkaan tarkasti. (Enqvist & Niukkanen 2007: 11; Niukkanen 2009: 14–15; ks. myös Enqvist 2016: 148–149.)

Lähde:	Arvot (1):	Arvot (2):
Historiallisen ajan kiinteät muinaisjäännökset, tunnistaminen ja suojele. (Niukkanen 2009: 14–15)	<ul style="list-style-type: none"> - merkitys historiallisena tietolähteenä eli lähdearvo - opetukselliset ja elämykselliset merkitykset - symboli-, identiteetti- ja nähtävyyserkitykset - yhteys historialliseen tapahtumaan tai henkilöön - kohteisiin liittyvät ryhmien tai yhteisöjen antamat sosiaaliset ja kulttuuriset merkitykset. - harvinaisuus, edustavuus, säilyneisyys, kerroksellisuus ja alkuperäisyys - ympäristö eli kulttuurimaisema -luonnon ja ihmisen pitkäaikaisen vuorovaikutuksen näkyminen perinnebiotoopin muodossa 	- nimenomaan historiallisen ajan arkeologisten kohteiden arviointiin liittyviä arvoja

Taulukko 4. Historiallisen ajan arkeologisen kohteiden arviointiin liittyvät arvot.

Vuonna 2012 Museovirasto arvotti muinaisjäännösrekisterissään olevat Salpalinjan kohteet yhtenä kokonaisuutena (taulukko 5). Kohteet eivät ole muinaismuistolain (295/1963) tarkoittamia kiinteitä muinaisjäännöksiä, vaan nk. muita kulttuuriperintökohteita (Museovirasto 2013b). Arvotus perustui inventoinnin tuottamiin tietoihin ja yhteensä arvotettiin 480 kohdetta. Käytännössä arvotus toteutettiin pisteyttämisen avulla (0 = ei arvoa, 1 = huono, 2 = keskiverto ja 3 = hyvä). Kohteiden arvottamisessa käytettyjä arvoja olivat kulttuurihistorialliset ja muut arvot. Arvoja ja pisteyttämisessä käytettyä menetelmää ei raportissa tarkemmin kuvattu tai selitetty. Salpalinjan kohteiden arvottamista voi kuitenkin pitää toistaiseksi järjestelmällisimpänä arkeologisten kohteiden kokonaisuuden arviointina Suomessa. (Suhonen 2012: 4; Maaranen 2016a: 8.)

2010-luvulla arvottamista on pohdittu myös muinaismuistolakiin liittyvän keskustelun yhteydessä. Keskustelussa on tuotu esiin esimerkiksi historiallisiin kohteisiin ja niiden suojeeluun liittyvä ikä arvona tutkimuksellisen potentiaalin ohella. Lisäksi on perätty yleisempää keskustelua arvoista ja arvottamisesta. Edelleen on korostettu tutkimuksen kautta hankittavan tiedon tarpeellisuutta. (Esim. Halinen 2013: 22–24.)

Lähde:	Arvot (1):	Arvot (2):
Salpalinjan merkittävimmät kohteet. Kohdeluettelo perusteluineen. (Suhonen 2012: 4)	- kulttuurihistorialliset - muut	- alkuperäisyys/autenttisuus, kohteen rakenteiden kunto, kokonaisuus/yhtenäisyys/eheys, edustavuus/harvinaisuus, kronologia/tapahtuma, kronologia/kerroksellisuus/rakennusvaiheet, historiallinen merkitys, maisemallinen merkitys - luonnonmerkitys, identiteetti-merkitys, elämyksellisyys, museaaliset ominaisuudet, pedagoginen merkitys, tutkimustilanne.

Taulukko 5. Salpalinjan kohteiden arvottamisessa käytetyt arvot.

Lähde:	Arvot (1):	Arvot (2):
Muinaismuistolain soveltamisen ja kehittämisen osaamisrinki. Koosteraportti vuosien 2011–2015 toiminnasta 29.1.2016. (Maaranen 2016a: 1–2, 5–9.)	- kohteen ominaisuudet - kohteen tärkeys tieteelle - kohteen liittyvyys yhteisöihin	- ainutlaatuisuus, harvinaisuus, kunto/säilyneisyys, alkuperäisyys, edustavuus - tutkimuksellinen potentiaali, lähdearvo - historiallisuus, kulttuurisuus, identiteetti, käytettävyys, opetussellisuus - ympäristön säilyneisyys, ympäristön luonne
Muinaisjäännösten merkittävyyden arviointi -työseminaari 9–10.4.2013. (Maaranen & Kirkinen 2013)	- kohteen suhde fyysiseen ympäristöön	

Taulukko 6. Museoviraston muinaismuistolain soveltamiseen ja kehittämisen liittyvän osaamisringin keskustelujen perusteella määrittyneet arkeologisen kohteen arvot.

Avoimempi keskustelu on toteutunut jossakin määrin esimerkiksi Museoviraston muinaismuistolain soveltamiseen ja kehittämisen liittyvän osaamisringin työskentelyssä. Vuodesta 2011 toimineeseen rinkiin on osallistunut mm. Museovirastossa, maakuntamuseoissa ja Helsingin yliopistossa työskenteleviä arkeologeja. Rinki on käsitellyt monien muiden asioiden ohella myös arvoja ja arvottamista. Sen tuloksena laadittiin vuonna 2013 alustava ehdotus arkeologisten kohteiden arvottamisessa käytettävistä arvoista (taulukko 6). Ehdotuksessa arvot ryhmiteltiin neljään kokonaisuuteen. (Maaranen 2016a: 1–2, 5–9.) Ehdotuksen muotoutumiseen voi katsoa vaikuttaneen Museoviraston (2008) arvottamista pohtineen työryhmän raportin. Lisäksi siihen vaikutti Museovirastossa vuonna 2012 tehty Salpalinjan kohteiden arvottamistyö (Suhonen 2012). Ehdotusta arvoista käsiteltiin myös avoimessa merkittävyyden arvioinnin työseminaarissa vuonna 2013 Kansallismuseolla (Maaranen & Kirkinen 2013).

Arvoista ja arvottamisesta käyty keskustelu on heijastunut myös arkeologisen inventoinnin ohjeistamiseen Museovirastossa 2010-luvulla (taulukko 7). Ensimmäisissä Museoviraston (2013a; 2014) arkeologisten kenttätöiden laatuohjeistuksissa inventoijan edellytettiin tuovan esiin vain arvokkuuden arviointiin käytettäviä ominaispiirteitä, joita ei tarkemmin nimetty. Lisäksi käytettiin muutamia arvokkuutta ilmaisevia käsitteitä, joita ei tarkemmin määritelty. Sittemmin Museoviraston (2016) laatuohjeistuksessa on ohjattu tuomaan esiin arvioinnin kannalta olennaisia ominaisuuksia. Näitäkään ei käsitteinä ole kuvattu tarkemmin.

Lähde:	Arvot (1):	Arvot (2):
Suomen arkeologisten kenttätöiden laatuohjeet. (Museovirasto 2013a: 33, 15, 18; Museovirasto 2014: 17, 32)	<ul style="list-style-type: none"> - kulttuurihistoriallisesti arvokas kohde - historiallinen merkitys - kulttuuriperintöarvo 	- käsitteitä ei tarkemmin määritellä
Suomen arkeologisten kenttätöiden laatuohjeet. (Museovirasto 2016: 19)	<ul style="list-style-type: none"> - tutkimuksellinen merkitys - ympäristöllinen merkitys - historiallinen merkitys - kulttuuriperintöarvo 	- käsitteitä ei tarkemmin määritellä

Taulukko 7. Museoviraston inventoinnin ohjeistamisen yhteydessä mainitut arvot.

Lähde:	Arvot (1):	Arvot (2):
Maaseudun historiallisten asuinpaikkojen inventointi. Ohje 2015 (5.5.2015). (Museovirasto 2015a: 10)	<ul style="list-style-type: none"> - ikä - koko - tuhoutumisaste - pitkä autiona oleminen - pitkä asutusjatkuvuus 	<ul style="list-style-type: none"> - merkittävimpiä ovat kokonaan autoituneet - lisäarvoa tuo hyvin säilynyt historiallinen maisema ja ympäristö, jossa suhde vanhoihin elinkeinoihin ja kulkureitteihin on hahmotettavissa

Taulukko 8. Historiallisen ajan asuinpaikan arvottamisessa käytettävät arvot.

Yksityiskohtaisemmin keskustelun vaikutukset tuntuvat näkyvän Museoviraston historiallisen ajan kohteiden inventointien ohjeistuksissa. Vuonna 2015 julkistettiin kaksi inventointiohjetta, joiden mukaan tehtävä arvottaminen edellyttää ainakin jonkinlaista kohdetyyppien ja niihin vaikuttavien tekijöiden hahmottamista laajemmassa historiallisessa yhteydessä. Historiallisen ajan asuinpaikkojen inventointiohjeessa arvoja mainitaan vähemmän, ja ne liittyvät lähinnä paikkaan ja sen suhteeseen ympäristöön ja historiaan (taulukko 8) (Museovirasto 2015a: 10.) Ensimmäisen maailmansodan linnoitteiden inventointiohjeen arvot ovat puolestaan moninaisempia (taulukko 9). Niissä painottuu kohteen luonteen ja historiallisen yhteyden arviointi. Ohjeen arvojen todetaan vertautuvan lakiin rakennusperinnön suojelemisesta (498/2010). (Museovirasto 2015b: 12.) Ilmeisesti ohjeistus pohjautuu myös Museovirastossa tehtyyn toisen maailmansodan kohteiden arvottamistyöhön (vrt. Suhonen 2012).

Arkeologisten kohteiden arvottamiseen liittyy siis laaja kirjo erilaisia arvoja. Niiden määrittely ja käyttö ovat erityisesti viime vuosina olleet kuitenkin sidoksissa voimakkaasti kohteiden ikään. Esihistoriallisten kohteiden arvokkuuden määrittelyyn ei ole annettu virallisia ohjeita tarkemmin kuvattuine arvoineen. Historiallisen ajan kohteiden arvottamiseen liittyviä arvoja on sen sijaan julkistettu useassakin yhteydessä. Tämä liittyy ainakin osittain siihen, että arkeologisiin kohteisiin lukeutuu suuri määrä hyvin erilaisia kohdetyyppisiä. Sen vuoksi kohteiden arvioinnissa käytettäviä arvoja voi olla vaikea tunnistaa ja määrittellä yhdenmukaisesti.

Yhteen vetäen voi arvioida, että arkeologisen kohteen arvon määrittely poikkeaa luonteeltaan perinnemaisemien arvon määrittelystä (ks. liite 12). Perinnemaisemien arvon määrittelyssä vaikuttaa olevan lähtökohtana se, että kohde on sinänsä arvokas. Kohdetta arvotettaessa tarkastellaan arvoa lisääviä ja vähentäviä tekijöitä järjestelmällisesti. Kaikkia kohteita tyyppistä riippumatta arvioidaan samalla tavalla ja samoille tekijöillä. Vasta tämän jälkeen niitä verrataan toisiinsa. Arkeologisten kohteiden kohdalla pyritään sen sijaan pohtimaan arvojen ilmenemistä suhteessa kohteen tyyppiin ja ikään. Näin kohteita verrataan välittömästi keskenään ja erityyppisten kohteiden arvottamisessa käytetään erilaisia arvoja.

Lähde:	Arvot (1):	Arvot (2):
Ensimmäisen maailmansodan aikaiset maalinnoitteet. Ohje 3.12.2015. (Museovirasto 2015b: 12.)	<ul style="list-style-type: none"> - harvinaisuus tai ainutlaatuisuus - ympäristön säilyneisyys/autenttisuus - tiettyä aluetta tai aikaperiodia kuvaavat/edustavat tyyppilliset piirteet. - alkuperäisyys, kunto ja kohteen hyödyntäminen eli alkuperäisen tai sitä vastaavan käytön, rakentamistavan, arkkitehtuurin tai tyylin ilmeneminen ja jatkuminen - merkitys historiallisen tapahtuman tai ilmiön todisteena sekä siitä kertovana tai tietoa lisäävänä - ensimmäisen maailmansodan eri vaiheisiin liittyvät rakenteet, materiaalit ja tyylipiirteet eli historiallinen kerroksisuus - innovaatioiden, rakentamisen, hoidon ja käytön historian ja jatkuvuuden ilmentyminen - pedagoginen merkitys ja museaaliset ominaisuudet eli hyödynnettävyys - identiteettimerkitys 	<ul style="list-style-type: none"> - merkittävyyden arvioinnissa otetaan huomioon mahdollisuuksien mukaan - valtakunnallinen, maakunnallinen tai paikallinen taso - kohteet suhteutetaan oman alueensa muihin linnoitteisiin ja siihen, minkälaisia linnoitteita muualla Suomessa on

Taulukko 9. Ensimmäisen maailmansodan kohteiden arvottamisessa käytettävät arvot (vrt. Vuojala 2014: 131).

Arkeologisten kohteiden arvoja ja arvottamista koskevaa keskustelua analysoitaessa on arvioitu, että tiedeyhteisön ja hallinnon näkökulma on rajoittunut. Se ei mm. tavoita kaikkia muun yhteiskunnan näkökulmasta kohteisiin liittyviä arvoja. Lisääntyvän tiedonkaan ei ole nähty antavan välttämättä parempia perusteluita arkeologisen kohteiden arvoon liittyville käsityksille. Säilytettävien kohteiden arvojen perustelemattomuuden on arveltu liittyvän mm. siihen, että arvokkuutta pidetään itsestään selvänä. (Enqvist 2016: 17, 123, 144–145.) Tämä arvokkuuden itsestään selvyttenä pitäminen saattaa vaikuttaa myös esimerkiksi Museoviraston (2013a; 2014; 2016) julkistamiin Suomen arkeologisten kenttätöiden laatuvaatimusten inventoinnin ohjeistuksiin. Niissä mainitaan arvoja, joiden sisältöä ei tarkemmin selitetä. Inventoijan on vain itsestään tiedettävä, mitä ne tarkoittavat.